DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Necdet Sakaoğlu

Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

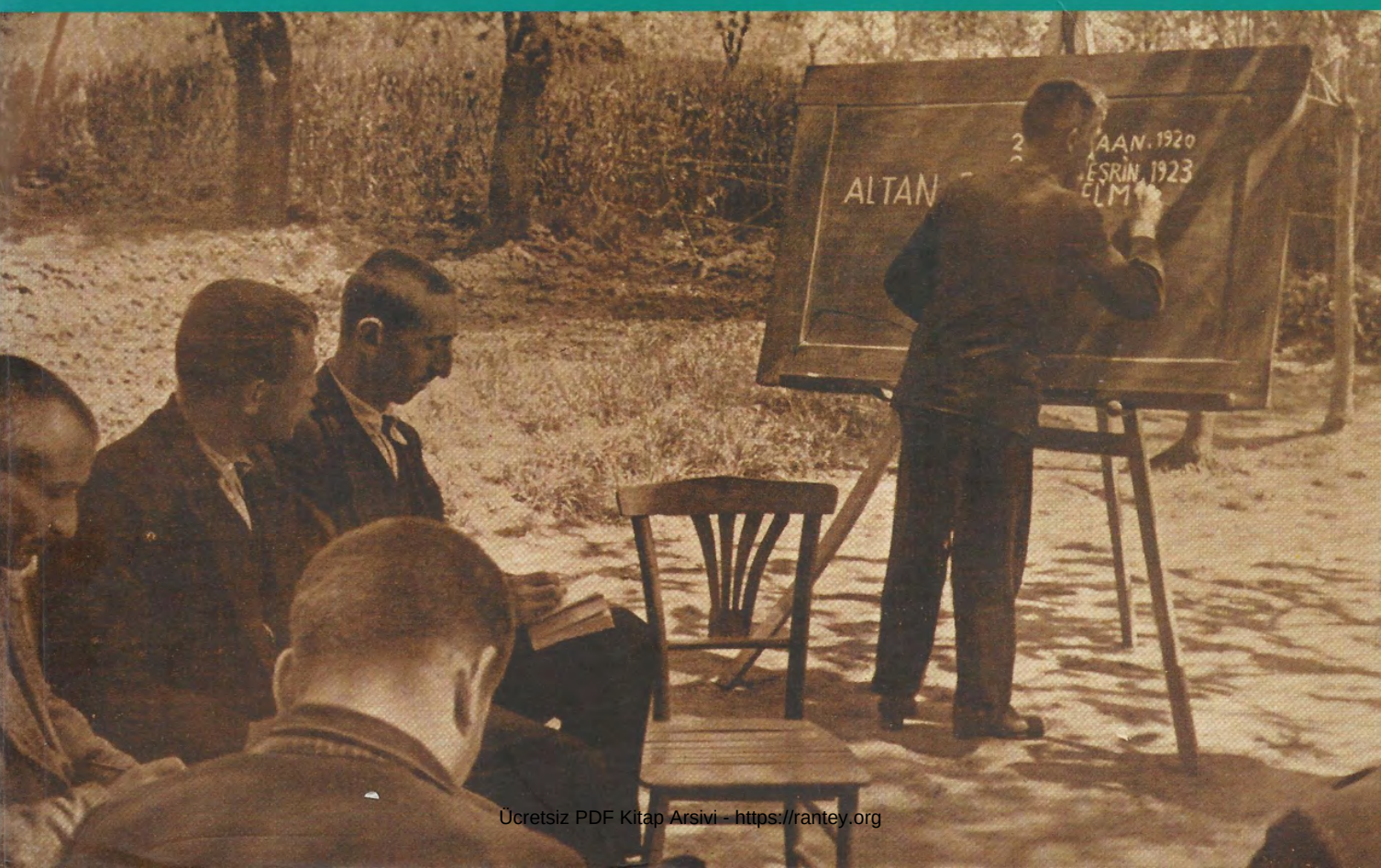

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

NECDET SAKAOĞLU

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE EĞİTİM TARİHİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

NECDET SAKAOĞLU

1939'da Divriği'de doğdu. Sivas Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Bir süre ilkokul öğretmenliği yaptı. 1961'de Çapa Eğitim Enstitüsü Edebiyat Bölümü'nü tamamladıktan sonra sırasıyla öğretmen okulu öğretmenliği (1961), ortaokul öğretmenliği ve müdürlüğü (1963), lise müdürlüğü (1980), bakanlık müfettişliği (1982), başmüfettişlik (1988) ve Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği ve başkan yardımcılığı (1994) görevlerinde bulundu. 1998'de emekli oldu. Özellikle denetim görevini sürdürürken milli eğitim örgütlerini, her basamak ve türdeki eğitim kurumlarını inceleme imkânını bulan Sakaoğlu, Talim ve Terbiye Kurulu üyesiyken ABD'de çeşitli eyaletlerdeki uygulamaları da yakından gözledi.

Mesleki çalışmalarının yanısıra yerel tarih, Osmanlı tarihi, eğitim tarihi alanlarında çeşitli araştırmalar ve arşiv çalışmaları yaparak kitap ve makaleler yazdı. *Milliyet* gazetesinin düzenlediği Karacan ödüllerini 1969'da çeviri, 1971'de inceleme dallarında olmak üzere iki kez kazanan Necdet Sakaoğlu, 1985'te de Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü'nü *Köse Paşa Hanedanı* adlı eseriyle aldı.

Yayınlanan kitaplarından başlıcaları şunlardır: *Çeşm-i Cihan Amasra* (1966, 1987, 1998), *Mengücekoğulları* (1971), *Duru Tarih* (1978), *Divriği'de Ev Mimarisi* (1978), *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı* (1984, 1998), *Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü* (1984), *Osmanlı Eğitim Tarihi* (1991, 1992), *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi* (1991, 1992), *Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler* (1995), *Atatürk Düşüncesi* (Ord. Prof. Reşat Kaynar ile 1995, 1996, 2000), *Bu Mülkün Sultanları, 36 Osmanlı Padişahı* (1999-2000, 2002), *Dürr-i Mekmun* (1999), *İstanbul'da Eğlence Hayatı Tarihi* (Nuri Akbayar ile, 2000), *Osmanlı'da Esnaf ve Zenaatler* (Nuri Akbayar ile, 2000-2001), *Avrupa Yolunda Bir Padişah: Sultan Abdülmecid* (Nuri Akbayar ile 2002), Tarihi, Mekânları, Kitabeleri ve Anıları ile *Saray-ı Hümayûn* (2002).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Necdet Sakaoğlu
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE EĞİTİM TARİHİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 33
Eğitim 2

ISBN 975-6857-12-9

Kapak Harf Devrimi'nden sonra bir köyde okuma-yazma kursu (*La Turquie Kemaliste*'den)

1. Baskı
İstanbul, Mart 2003

© Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık Müzik Yapım ve Haber Ajansı Ltd. Şti.
Yazışma Adresi: İnönü Caddesi, No: 28 Kuştepe Şişli 80310 İstanbul

www.bilgiyay.com
E-posta yayin@bilgiyay.com
Dağıtım dagitim@bilgiyay.com

Yayına Hazırlayan Fahri Aral
Görsel Malzeme Necdet Sakaoğlu Arşivi,
ayrıca Nuri Akbayar, Fahri Aral, Nedret İşli,
Sıraç Aydıntaşbaş (İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi)
Cengiz Kahraman, Sacit Kutlu, İlter Özdemir, Hamdi Can Tuncer Koleksiyonları ile
Cumhuriyet Gazetesi, Eren Yayıncılık, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları Arşivleri
Tasarım Mehmet Uluşel
Dizgi ve Uygulama Maraton Dizgievi
Baskı ve Cilt Mas

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Tablolar **x**

Önsöz **xi**

Birinci Kısım OSMANLI DÖNEMİ 1

Giriş **3**

BİRİNCİ BÖLÜM Türklerde Eğitim **5**
Müslümanlık ve Eğitim-Öğretim **9**
Medreselerin İlk Dönemi, Mahalle Mektepleri **10**

İKİNCİ BÖLÜM Osmanlı Devleti'nde Eğitim **17**
Kuruluş Döneminde Kurumlar **19**
Fatih Dönemi ve Medreselerin Yerleşmesi **20**
Medrese Eğitiminin Örgütlenmesi **21**
Yeniliklere Sırt Çevirme **23**
Yozlaşan Kurumlar **27**
Medrese Eğitimine Tepkiler **33**
Askerî Eğitim Kurumları, Enderun **38**

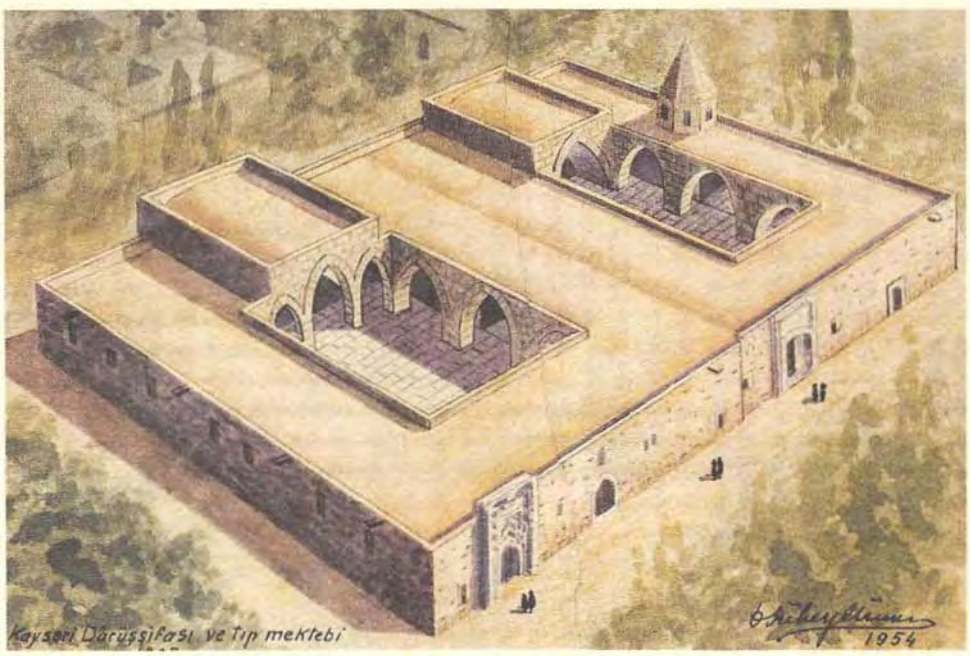

Süheyl Ünver'in çizgileriyle Kayseri Darüşşifa'sı ve Medrese

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 19. Yüzyıla Kadar Batı Eğitimi **43**
Antik Çağ'da Eğitim **45**
Roma'da Eğitim **46**
Orta Çağ'da Din ve Eğitim **46**
Toplum Hayatında Eğitim **47**
Aydınlanma ve Yeni Eğitim **49**
Sanayi Devrimi ve Üretken Eğitim **51**

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM Eğitimde İlk Batılılaşma Çabaları (1773-1839) **53**
Askerî Eğitimde Modernleşme **55**
II. Mahmud'un Girişimleri **57**
Sivil Eğitim Kurumları ve Tepkiler **62**

BEŞİNCİ BÖLÜM Tanzimat Döneminde Eğitim (1839-1876) **67**
Yaygınlaşan Eğitim ve Mektepler **69**
Tanzimat Eğitiminin Getirdikleri **74**
Askerî Okullar **76**
Meslek Okulları **77**
Sivil Okullar **79**
Yabancı ve Azınlık Okulları **87**
Eğitim ve Yasal Düzenlemeler **88**

SAINT BENOIT LİSESİ
COLLÈGE SAINT-BENOIT
ISTANBUL
Enseignement Secondaire complet Classique et Moderne
et Enseignement Commercial
Mektep Karnesi
LIVRET SCOLAIRE
Hayreddin Akbay
Tedrisat senesi 1945 - 1946

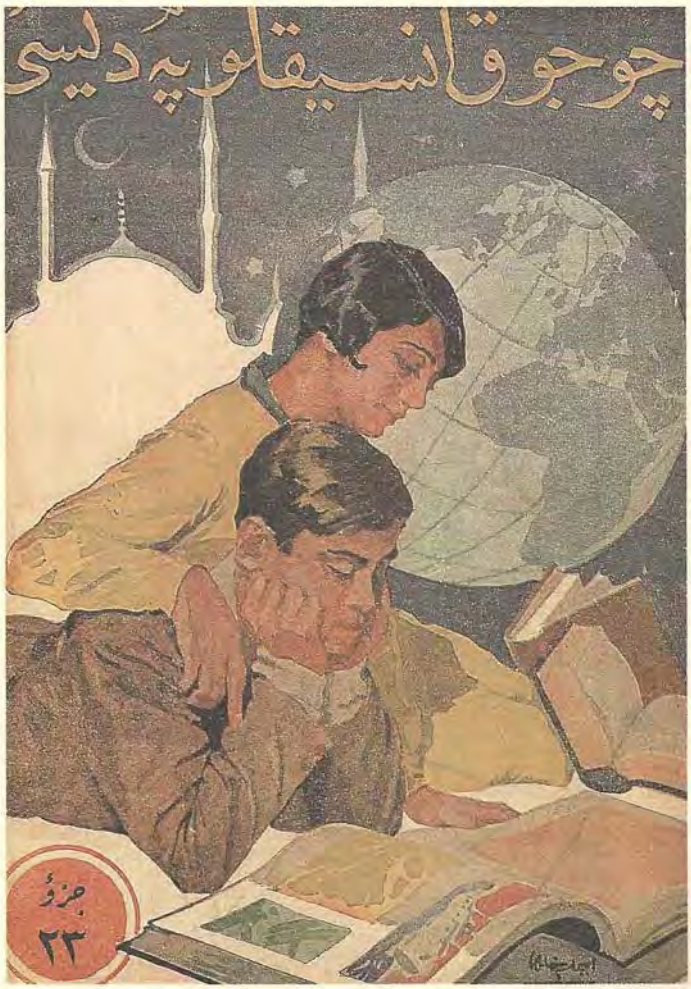

Resimli Ay'ın yayınladığı Çocuk Ansiklopedisi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ALTINCI BÖLÜM II. Abdülhamid Döneminde Eğitim (1876-1908) **95**
Yaygın Eğitimle Birlikte Baskılar **97**
Düzensiz Okullaşma **101**
Batılı Öğretim Kurumları **106**
Osmanlı Aydınları ve Eğitim **107**
Halkın Öğretime İlgisi **108**
Kâğıt Üzerinde Talimatnameler **109**
"Ah!.. Şu Mektepler Olmasa..." **113**
Müslüman-Türk Eğitimi **120**

YEDİNCİ BÖLÜM II. Meşrutiyet ve Osmanlı Maarifinin Sonu (1908-1920) **123**
Eğitim Tartışmaları ve Tuba Ağacı Nazariyesi **125**
Eğitim Politikalarında Tutarsızlık **130**
Eğitimde "Millilik" **135**
"Maarif Bürokrasisi" ve Yeni Okullar **137**
Darülfünûn-ı Osmanî **142**
Ana Okulları ve Teknik Okullar **145**
Aydın Din Adamları Yetiştirme **147**
Sonuç **149**

Darülfünun öğrencileri bir resmigeçitte (1932).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İkinci Kısım CUMHURİYET DÖNEMİ 151

Giriş **153**

SEKİZİNCİ BÖLÜM Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Eğitim (1918-1923) **155**
Meclis'te Eğitim Tartışmaları **158**
Maarif Kongresi ve I. Heyet-i İlmiye **160**

DOKUZUNCU BÖLÜM Tevhid-i Tedrisat ve Millî-Laik Eğitime Geçiş **165**
Öğretim Birliği Devrimi **168**
Ulusal Eğitime Doğru **172**

ONUNCU BÖLÜM Cumhuriyet'in İlk Beş Yılında Eğitim (1923-1928) **173**
İkinci ve Üçüncü Hey'et-i İlmiyeler **176**
Eğitimde Mustafa Necati'li Yıllar **179**
1928'de Türk Maarifinin Durumu **181**
Eğitim ve Okul İhtiyaçları **183**

ONBİRİNCİ BÖLÜM Harf Devrimi, Millet Mektepleri, Halkevleri (1928-1938) **187**
Millet Mektepleri **190**
Halkevleri **195**
Atatürk Devrimi'nin Amacı **200**

1930'lu yıllarda Bartın'da bir Cumhuriyet Bayramı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ONİKİNCİ BÖLÜM Atatürk Döneminde Okullar **203**
Raporlar, Programlar ve Okullar **210**
Mesleki ve Teknik Eğitim **218**
Yüksek Öğretim **219**
Azınlık ve Yabancı Okulları **221**
İmtihanlar **221**
Öğretmenlerin Durumu **224**

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM Millî Şef Dönemi (1938-1950) **229**
Hasan-Âli Yücel'in Bakanlığı **231**
Köy Enstitüleri **233**
Eğitim Faaliyetleri, Şûralar **247**
Savaş Yılları ve Sonrası **255**

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM Demokrat Parti Dönemi (1950-1960) **257**
Geriye Adımlar, Yeni Arayışlar **262**
Beşinci ve Altıncı Eğitim Şûraları **270**
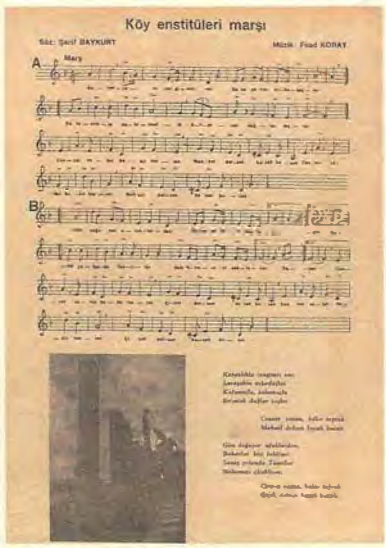
Köy enstitüleri marşı

1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün bir kız meslek okulunu ziyareti. Atatürk'ün sağında Afet İnan, solunda Maarif Vekili Dr. Reşit Galip.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ONBEŞİNCİ BÖLÜM 1960-2000 Döneminin Genel Bir Değerlendirmesi **271**
Yedinci ve Sekizinci Eğitim Şûraları **274**
Yasalar **275**
Plan ve Eğitim **277**
Program, Kitap **278**
Okullar **279**
Yaygın Eğitim, Okur-Yazarlık **283**
Üniversite, Bütçe ve Okullaşma **284**
Sonuç **286**

Eğitim Belgelerinden Örnekler 289

Eğitim Tarihinde Görüş ve Anılarıyla Kim Kimdir? 301

Maarif Nazırlarından Millî Eğitim Bakanlarına 327

Meslekî Gazete -Dergi Örnekleri 333

Dünden Bugüne Eğitim Tarihi Kronolojisi (1332-2000) 339

Kaynakça 375

Dizin 385

1940'lı yıllarda izci kıyafetiyle bi
öğrencisi.

Bir Biçki-Dikiş Yurdu'nda ev kadını öğrenciler ve öğretmenleri (1939)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tablolar

Tablo 5.1 Tanzimat Dönemi Sonunda Askerî Rüşdiye Dersleri
Tablo 5.2 Askerî Rüşdiyeler (1876)
Tablo 5.3 Dersaadet Mülkiye Rüşdiyeleri Derslerinin Tertibnâmesi
Tablo 5.4 Zükûr (Erkek) Rüşdiyeleri
Tablo 5.5 İnas (Kız) Rüşdiyeleri
Tablo 5.6 1876'da Darülmuallimîn
Tablo 6.1 1898-1899'da Osmanlı Vilâyetlerindeki Okul ve Öğrenci Sayısı
Tablo 6.2 1899-1900'de İstanbul'daki Okullar ve Öğrenci-Öğretmen Mevcutları
Tablo 6.3 Bugünkü Sınırlarımız İtibariyle (İstanbul hariç) Vilâyetlerin Öğrenci Mevcutları ve Nüfusa Oranları (20. yüzyıla girerken)
Tablo 9.1 Maarif Vekâleti'ne Bağlı Bütün Resmî Okulların Kız-Erkek Mevcutları (1924-1925)
Tablo 10.1 İstatistik Bülteni'ne Göre Okul, Öğretmen, Öğrenci Sayıları ve 1923'e Göre Artışı
Tablo 10.2 1926-27 Devlet Salnamesi'ne Göre Okul ve Öğrenci Sayıları
Tablo 10.3 1927-28 Öğretim Yılında Ortaokul, Lise ve Dengi Okullar
Tablo 10.4 1927 Programında Sınıflara Göre Haftalık Ders Saati Sayıları
Tablo 12.1 Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları ve Öğrenci Sayısının Nüfusa Oranı (1935-1936)
Tablo 12.2 Ders Dağıtım Çizelgeleri (1936)
Tablo 12.3 Ortaokulların Ders Çizelgeleri (1931-1937)
Tablo 12.4 Liselerin Ders Çizelgeleri (1931-1934-1937)
Tablo 12.5 Muallim Mekteplerinin Lise Muadili 2. Devre Ders Çizelgeleri (1937)
Tablo 12.6 Köy Muallim Mekteplerinin Ders Çizelgeleri (1927-1928)
Tablo 13.1 Köy Enstitüleri Kuruluş Tarihi ve Öğrenci Sayıları
Tablo 13.2 Öğrenci, Öğretmen, Okul Sayıları ve Öğrencilerin Nüfusa Oranları (1935-1951)
Tablo 14.1 Öğrenci, Öğretmen, Okul Sayıları ve Öğrencilerin Nüfusa Oranları (1950-1961)
Tablo 14.2 Millî Eğitime Genel Bütçeden Ayrılan Ödenek (1950-1961)
Tablo 15.1 Mesleki Teknik Liseler (1997-1998)
Tablo 15.2 Seçilmiş Yıllara Göre Okuma-Yazma Kursları (1928-1980)
Tablo 15.3 İkinci Okuma-Yazma Kampanyasının Verileri (1981-1997)
Tablo 15.4 Eğitim Tür ve Düzeylerine Göre Kız ve Erkek Öğrenci Oranları (1923-1998)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Önsöz

Osmanlı Devleti'nin son 80 yılında bir kurum çatısı altında hizmet veren Maarif Nezareti için kapsamlı bir tarih yazımına gerek duyulmadığı gibi, yine bir 80 yıllık geçmişi olan Millî Eğitim Bakanlığı'nın da bu konuda ciddi bir girişimi olmamıştır. Bu nedenle, imparatorluk dönemi maarifinin merkez ve taşra örgütleriyle Osmanlı mekteplerinin tarihçeleri hakkında çoğunca 1898-1904 yılları arasında yayımlanan, "Nezaret-i Maarif-i Umumiye Salnameleri" ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'tideki belgelere başvurulmaktadır. Bu döneme ilişkin yayımlanmış kitapların en kapsamlısı kabul edilen Mahmud Cevad İbn eş-Şeyh Nafi'nin *Maarif-i 'Umumiyye Nezareti Târihçe-i Teşkilât ve İcraatı* adlı yapıtının, Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiği, Maarif Nezareti'nin kapandığı 1922 yılında "Maarif Nezaret-i Celilesi tarafından tab' ve temsil etdirilmiş" olması ilginç bir rastlantıdır. 1848-1894 arasındaki maarif nâzırlarının her birinin dönemindeki işleri, bunlara ilişkin belgeleri içeren ve Arap harfleriyle basılan bu yapıttan sonra, Osman Ergin'in, kısaca "Maarif Tarihi" diye bilinen *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısiyle Türkiye Maarif Tarihi* adlı, son cildi "Cumhuriyet Devri Mektepleri"ne ayrılmış 5 ciltlik yapıtı gelir. 1939-1943 tarihlerinde yayımlanan bu önemli kaynak, dönemler ve okul türlerinden bahsetmekte ayrıca eğitim ve öğretimle ilgili pek çok haşiyeyi içermektedir. Nafi Atuf'un (Kansu) 1930, 1932 yıllarında bastırdığı iki kitapçıktan oluşan *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*'si de temel kaynaklardandır.

Salname-yıllık yayınlama geleneği olmayan Cumhuriyet dönemi Maarif Vekâleti, eğitim tarihi için kaynak olacak önemli bazı etütler yaptırmıştır. Hasan-Âli Yücel'in *Türkiyede Orta Öğretim*'i (1938) ile Nevzad Ayas'ın, *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*'i (1948) bunların başında gelir. Nurettin Polvan'ın *Türkiye'de Yabancı Öğretim* kitabının birinci cildi (1952) ve Faik Reşit Unat'ın *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*'ı da (1964) bakanlık yayınları arasında çıkmıştır. Türk eğitim tarihi çalışmalarına türlü açılardan ışık tutacak başka resmi yayınlar da olmakla birlikte gerçek şu ki Osmanlı Maarif Nezareti gibi Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti ya da günümüzdeki adıyla Millî Eğitim Bakanlığı da sistemli bir "külliyat" ortaya koymayı görevleri arasına almamıştır. Külliyat diyoruz, çünkü Türk eğitim tarihi bu boyutta bir çalışma gerektirmektedir ve maarif tarihi; siyasal, askeri, toplumsal ve iktisadi tarihler kadar zengin bir alandır. Malzeme açısındansa bir külliyata dahi kolaylıkla sığdırılamayacak zenginlik söz konusudur. Oysa henüz böyle bir malzemenin toplanması amacıyla bilgi-belge merkezleri, uzmanlık kitaplıkları, arşivler kurulabilmiş değildir. Daha kötüsü, 1940'lara kadar titizlikle oluşturulan merkez arşivi bakanlık binası yangınında kül olduğu gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan, Merkez, Talim ve Terbiye Dairesi, Neşriyat Müdürlüğü kütüphaneleri de sağlıklı korunamamıştır. Bu sebeple eğitim tarihi üzerinde çalışmalara yönelenler, genel arşiv ve kütüphanelerden yararlanarak ayrıca kendi olanaklarıyla edinebildikleri kaynak, bilgi ve belgeleri kullanarak yeni yapıtlar üretmek durumundadırlar.

Kendi çalışmamıza gelince; 1990-1992 yıllarında, İletişim Yayınları'dan ikişer basım yapılan *Osmanlı Eğitim Tarihi*, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi* adlı iki kitabımızı, önemli eklemelerle, ayrıca belgesel nitelikli görsel malzemeyle zenginleştirerek bir metinde topladık. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları arasında yer alan bu yeni basımda, aradan geçen on yıllık zamanın bize kazandırdığı yeni gözlem ve birikimlerden yararlandığımız gibi, önceki metinlerin yazımında da asıl kaynağımız olan ve son yıllarda daha zenginleşmiş bulunan özel arşiv ve kitaplığınızın olanak-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larıyla eksikliklerimizi de tamamlamaya çalıştık. Böylece, Türk millî eğitiminin tarihsel boyutlu bir panoramasını olabildiğince nesnelleştirerek bu alanın ne ölçüde zengin, renkli ve önemli olduğu konusunda fikir verecek bir denemeyi hedefledik.

Kitabın programını, daha önceki dönemi de kapsayan bir içerikte "Osmanlı" ve "Cumhuriyet" olmak üzere iki ana bölümden oluşan asıl metinle, çerçeveye alınan bağımsız açıklama ve belgeler, biyografiler, kronoloji, kaynakça ve dizin oluşturmaktadır. Makale, hatta kitap konusu olabilecek kimi önemli gelişmeleri metin içinde birer paragraf veya sayfada özetlemek kaçınılmazlığına koşut olarak görsel ve belgesel malzemenin en gereklilerini seçmek konusunda da zorluklar yaşadık. Yüzlerle fotoğraf ve belge arasından doğru tercihler yapmaya çalışılırken eski okul anılarını, yıllar önceki okul temsillerini, mektep seyirlerini, mezuniyet günlerini, bayramları yansıtan fotoğrafları bir tarafa bırakmanın, bunların eğitim tarihi açısından önemini bilenler için, kolay verilebilir bir karar olamayacağı takdir edilir. Bununla birlikte kitabın programıyla orantılı ve içeriğe uygun görselliğin sağlandığına eminiz ve bir eğitim tarihi, ilk kez bu oranda ve çeşitlilikte görselleştirilmiş bulunmaktadır.

Eğitim serüvenimizi, bu kitaptan ya da başka yapıtlardan öğrenmek gereksinimi duyanların unutmamaları gereken önemli bir gerçek; Batılılaşma sürecine girişimizden bugüne kadar, ulusal yapımıza göre bir eğitim yolu çizememiş; çizmek şansını yakaladığımız ender zamanlarda da bunu temelleştirememiş olmamızdır. Yine unutmamak gerekir ki, eğitim tarihimizin hangi noktasından işe girişirsek girişelim, konunun değişmeyen boyutları okul, öğretmen ve program; bu faktörlerle farklı dönemlerde birey kimliğine ve topluma neler kazandırıldığıdır. Dolayısıyla bu kitapta da, bu bakış doğrultusunda değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır. M. Zekeriya, Eveleyn Dewey'den 1931'de çevirdiği *Eski Mektep Yerine Yeni Mektep*'e yazdığı mukaddimede: *"Mektep, şimdiye kadar yalnız yeni nesle ders veren bir yer bilinirdi. Muallimin vazifesi yalnız çocukları okutmaktan ibaretti. Halbuki şimdi mektep aynı zamanda muhitine ve cemiyete hizmetle mükellef içtimai bir müessese olmuştur. Muallim yalnz kendisine tevdi edilen çocukları yetiştirmekle değil, muhitinin fikri, içtimai ve iktisadi bütün hayatiyle alâkadar olmak ve içinde yaşadığı cemiyeti yükseltmekle mükelleftir."* diyor. Nitekim, bir süre sonra açılacak olan köy enstitülerinin yurtta ve dünyada önemsenişi, bu düşünceye uygun bir model oluşundandı. İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda Maarif Vekâleti müşaviri olarak çalışan Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Albert Malch da 1934'te İstanbul'da ilkokul öğretmenlerine verdiği konferansların birinde, Pascal'ın *"Beşeriyet hiç ölmeyen ve daima inkişaf eden ezeli bir adamdır"* tanımına gönderme yaparak *"Bu anlayış, terbiyeyi tamamen ifade edecek bir mahiyettedir."* vurgulamasıyla yukarıdaki tanıma tamamlayıcı bir eklemede bulunmuştur.

Okuyucuların, değişen koşulları da göz ardı etmeksizin bu vurgulamaları ölçü tutarak dünün medrese ve sıbyan mekteplerinden, günümüzün okul ve üniversitelerine uzanan sürecin her dönemecinde bir an durup düşünmeleri yerinde olur. Bu irdelemeler yapılırken Türkiye'de "terbiye-i teba madde-i nâfiâsı" (Halk eğitimi denen önemli ve yararlı konu) gibi bir kavramdan söz eden ilk belgenin, Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşuna ilişkin, içeriğinde halkın topyekûn eğitilmesi gerekliliği de vurgulanan ve 21 Temmuz 1846'da *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan, Sultan Abdülmecid'in bir iradesi olduğu da unutulmamalıdır Bu belgenin tarihi, çağdaş eğitime geçişimizin de başlangıcı sayılır. Hatırlanması gereken diğer bir gerçek; izleyen yüzyıllık süreçte sadece bir kez; 1924-1946 arasında, "Toplumun, hiç ölmeyen ve daima inkişaf eden bir yapı" olarak görüldüğü ve buna en uygun eğitim evresinin o yıllarda yaşanabildiğidir. 1846 öncesindeki uzun geçmişle, 1946 sonrası bir yana bırakılsa da 1846 - 1946 grafiğinde bile söz konusu 22 yıl çok kısa bir süredir. Bu dönemin önderliğini 1938'e kadar doğrudan Atatürk yapmış; onun ölümünden sonra ise sorumluluğu yüklenen Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel 1946'ya kadar götürebilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Prof. Dr. A. M. Celâl Şengör, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Aydınlanmasının Metabilimsel Temelleri* adlı yapıtında bu dönemi değerlendirirken "Türk aydınlanması, genç Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in elinde, âdeta Atatürk ölmemişçesine devam etmiştir. Çünkü Hasan-Âli, Atatürk'ün fikirlerini ve amaçlarını O'nun bilfiil liderliğine ihtiyaç göstermeyecek derecede biliyordu; çünkü Hasan-Âli'nin bilim, kültür ve eğitim konusundaki görüşleri Mustafa Kemal'den bağımsız olarak, Mustafa Kemal'inkilerle neredeyse bire bir örtüşüyordu. 1946 yılından itibaren Hasan-Âli'ye (...) yöneltilen hücumların hepsi bu yüzden Atatürk'e de yöneltilmişti." (s.15) diyerek, 1946'dan zamanımıza uzanan dönemdeki rücu hareketlerinin, uyanışları frenlemeyi öngören ezberci sığ bilgi belletme politikalarının temeline oturduğunu da hatırlatmış oluyor. Bu hareket yüzündendir ki, ilköğretim çağındaki çoğunluğu kız çocukları olmak üzere nüfusumuzun en az yüzde 20'sini okuldan ve okuyup yazma erdeminden; ortaöğretim çağındakilerin de yüzde 44'ünü okuldan ve eğitimli eleman becerisinden yoksun olarak 21. yüzyıla taşımış bulunuyoruz. Şöyle ya da böyle ortaöğretim şansını yakalayanları da üniversite kapılarına yığmaktayız. Üniversite öğretimi şansını yakalayan gençlerse fırsat eşitsizliğinden, düzey farklarından, mezuniyet sonrası belirsizliklerden rahatsızlar. Bütün bu sorunların temelinde de yine 1946'dan sonra giderek güçlenen rücu hareketi vardır.

Eğitim-öğretim konularına evrensel açıdan bakıldığında ise 20. yüzyılın, önemli pedagojik yenilikler getirmediği; düşünce ve ahlak eğitimiyle ilgili kuram ve kurumların en kapsamlı gelişmeyi 19. yüzyılda yaşadığı; Kant, G. Kerschensteiner, Fichte ve Pestalozzi gibi düşünürlerin bu yüzyılın eğitim kuramcıları olduğu görülmektedir. Buna karşılık 20. yüzyılda eğitime, teknolojiden yönelen destek inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Fakat ne yazık ki bizim ulusal eğitimimiz, 19. yüzyılın klasik doğrularının da günümüz teknolojisinin olanaklarının da oldukça uzağındaki kendi yörüngesinde, derslik sayıları, öğrenci mevcutları, öğretmen kuraları, sık sık değiştirilen yönetmelik ve programlar, üniversite kapısına yığılan gençlik sorunlarıyla uğraşıyor. Bu ortamda, bize ait dünkü kurum ve kuruluşlar, örneğin, öğretmen okulları, köy enstitüleri, meslek okulları, halkevleri, gençlik kampları hepten unutulup terkedilmiş; özellikle kırsal kesimlerde kızların önemli oranda ilköğretim hakkından yoksun olmaları gibi temel sorunlar bir tarafa bırakılarak imam-hatip liseleri ve türban; bakanlığın, kurulların, meclisin gündemlerinde en önemli sorunlar sırasına taşınmıştır.

Özgün ve nesnel olmasına özen gösterilen metni hazırlarken yararlandığımız ve tamamını kaynakçada gösterdiğimiz yapıtlar, bir bakıma, maarif tarihimiz için de oldukça kapsamlı bir literatür oluşturmaktadır. Çok sayıdaki makale, rapor ve yazılara ise kaynakçada yer verilmeyerek metindeki alıntılarda bunlardan bazılarına göndermelerde bulunulmuştur.

Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi'ni, bu yeni çerçevesi ve kapsamıyla yayımlayan İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları'na, koleksiyonlarındaki özgün görsel malzemeleri kullanmamıza izin veren arkadaşlarımıza özellikle de yayının gerçekleşmesindeki katkılarından dolayı iki dostuma, Prof. Dr. Mete Tunçay ile İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları Genel Yayın Yönetmeni Fahri Aral'a teşekkür ederim.

NECDET SAKAOĞLU
Kadıköy, Şubat 2003

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

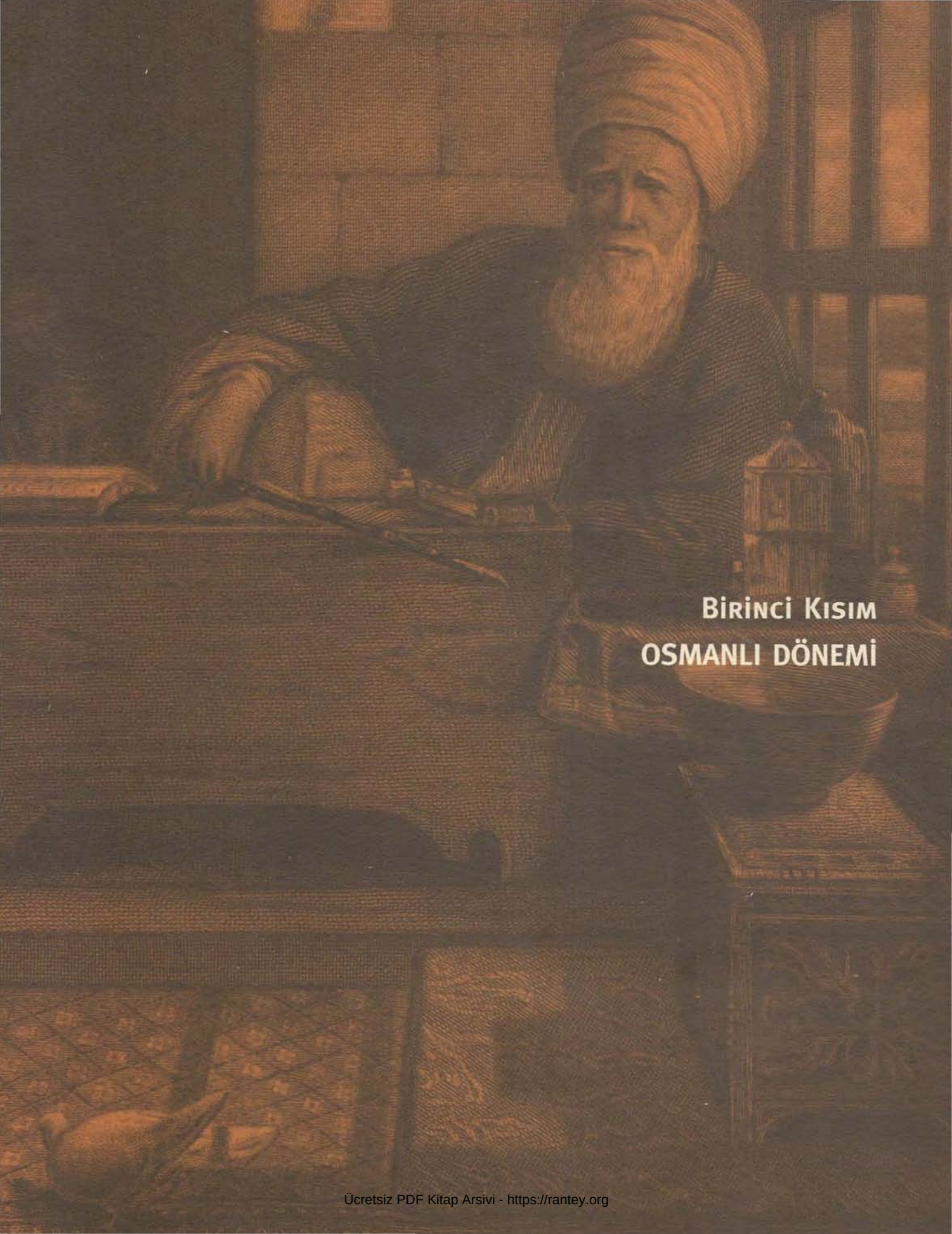

Birinci Kısım
OSMANLI DÖNEMİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

J. P. Lewis'in bir gravürü: "A Turkish School".

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Giriş

"Mektep" eğitimini çağ nüfusu için gerekli, yönetim açısından da bir sorumluluk olarak algılamayan Osmanlılık, başlıca kentlerdeki medreseleri vakıf kurumlarına dayandırmış; Kapıkulu talimleriyle Enderun eğitimini ise hazine olanaklarıyla yaşatmayı yeterli görmüştür. Temel din öğretisi veren, ancak devletçe konulmuş disiplinleri olmadığı gibi, denetimleri de söz konusu olmayan mektepleri ise halk ve cemaatler açıyor ve yaşatıyordu. Üç beş yıl mektebe devam eden kız erkek çocuklar, kutsal kitabı okumayı, ibadet etmeyi, ilmihali öğreniyorlar; bir ölçüde de okur yazarlık elde edebiliyorlardı. Cami derslerine, tekke eğitimine devam ederek, özel öğretim olanaklarından yararlanarak bu temel edinimin üstünde kültür ve beceri kazananlar da olmakla birlikte, asıl büyük kitle, köy ve mahalle mektebi olanağından dahi yoksundu.

Medreselere gidenler ise hepsi de Arapça olan *Şemsiye, Tecrid, Miftah, Telvih, Tavzih, Adud, Metâlî, Mevakıf, Mutavvel, Avâmil, Maksud, Misbah, Vâfiye, Elfiye, Meşarık, Hidaye* gibi ders kitaplarını okuyor; bunları ve bunların şerhlerini hâşiyelilerini anlamadan ezberliyorlardı. Yukarıda saydıklarımızın "ders" diye okutulduğu medreseleri bitirenler "ulemâ" sınıfına adım atarak saygınlık ve ayrıcalık kazanıyorlardı.

Kendilerine tanınan eğitim özgürlüğünden yararlanarak daha erken dönemlerde okullaşmaya yönelen gayrimüslim cemaatlere karşılık; anadilini, sözlü kültürünü, nükte ve sanat yeteneğini, aile ve çevre eğitimi ortamlarında koruyabilen Türk-Müslüman toplum kesimlerinin örgün eğitimine, Osmanlı Devleti'nin ilgi duyması ve bunu bir kamu görevi olarak benimsemesi 19. yüzyıldadır. Ancak bu ilginin, Batılılaşma sürecinin bir olgusu oluşunu veya ikisinin koşutluğunu, eğitim tarihi açısından bir tartışma konusu yapmak yerine, 19. yüzyıldaki eğitim öğretim yenilik ve gelişmelerini ele almak daha önemlidir. "Okuyan"ların ve "okumuş"ların eğitim tarihi sürecindeki konumlarını, oranlarını, etkinliklerini ve etkilerini öğrenebilmemiz de önceki yüzyılların, özellikle de 19. yüzyılın öğrenilmesine bağlıdır. "Maarif", "Maarif Nezareti", "Maarif Meclisi", "Talimatname", "ders", "terbiye", "tedrisat", "talim", "fenn-i terbiye", "usul-i cedid", "muallim", "muallime", "rüştiye", "iptidaiye", "idadiye", "sultanî", "dershane", "Islahhane", "dârüttalim", "muallimhane", "darüledeb", "darülfünun", "talebe", "müfredat", "imtihan", "şehadetname", "sıra", "yazı tahtası", "mektep kitabı", "defter", "cetvel"... gibi, listeler oluşturacak yeni kurum, kavram ve değerler Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında doğmuş; eğitim üzerine düşünceler, tartışmalar yine bu son evrede yoğunlaşmış; önceki klasik döneme göre özgünlüğünden söz edilebilecek bir eğitim süreci yine bu son evrede yaşanmıştır.

Dolayısıyla, daha eski Türk ve İslâm eğitim gelenekleri ile 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki Osmanlı eğitim tarihine oranla, 19. yüzyılın gelişmeleri daha kapsamlı işlenmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

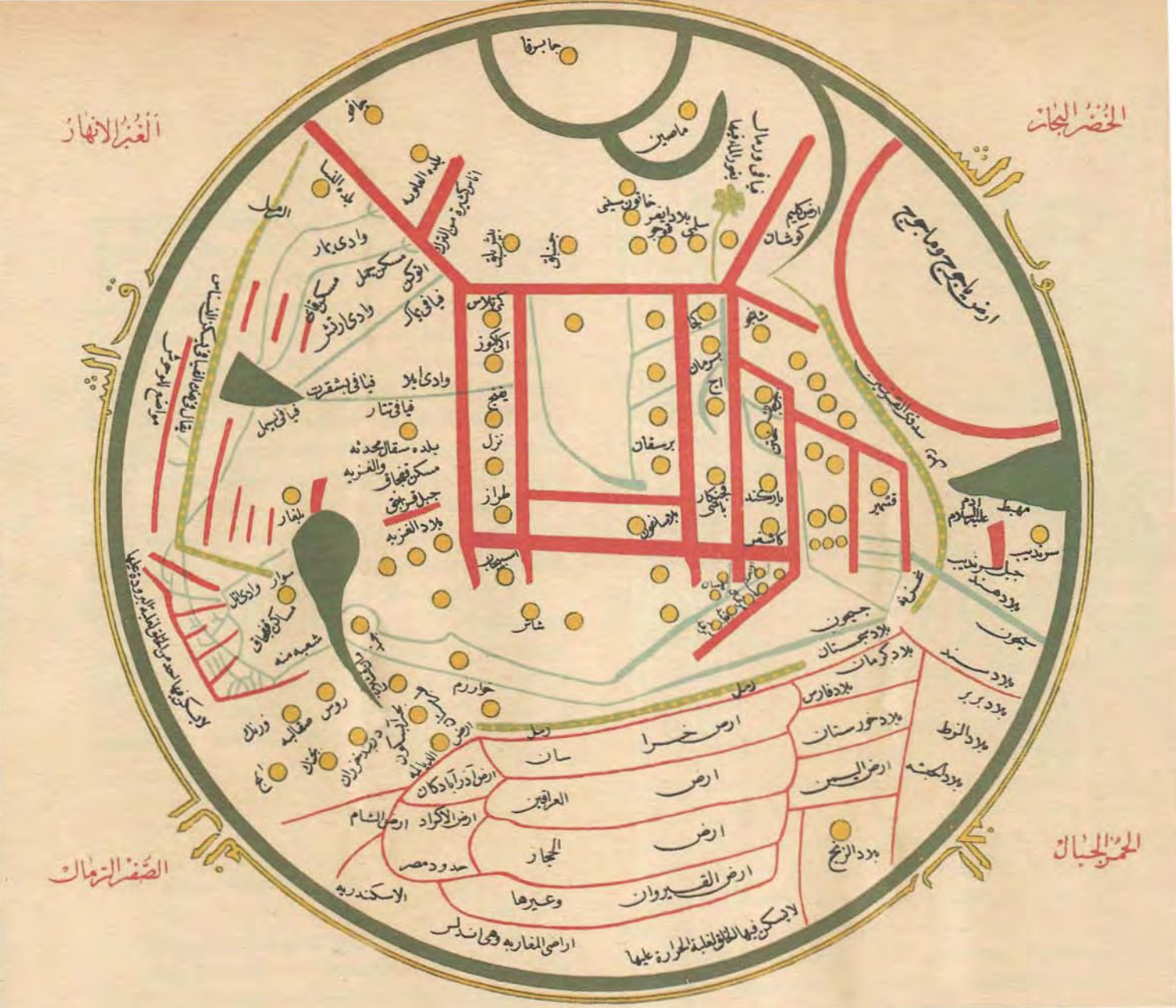
الغبر الانهار
الخضر البحار
الحمر الجبال
الصفر الرمال
ارض ياجوج ومأجوج
ارض خزر
ارض العراقين
ارض الحجاز
ارض القيروان
ارض الشام
ارض الاكراد
ارض آذربايجان
ارض السين
بلاد الزنج
بلاد الترك
بلاد الخزر
بلاد الحبشه
بلاد البربر
بلاد السند
بلاد الروم
بلاد فارس
بلاد كرمان
بلاد طخارستان
بلاد خوارزم
بلاد الغزيه
بلاد الصقالبه
بلاد الافرنج
بلاد الاندلس
بلاد الجزر
بلاد الجزيره
بلاد الجزيرة
بلاد الجزيرة
بلاد الجزيرة

Kaşgarlı Mahmud'un Türklerin İslâmiyet'i kabul etmelerinden sonra yazdığı, Türklerin eğitim anlayışını da içeren önemli bir eser olmasına rağmen medrese programlarında yer almayan *Divan-ı Lugati't Türk*'te yer alan dünya haritası

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Eğitimin dinsel bir gereklilik sayılmasından önceki dönemlerde Türk töresi, çocuğu "boy"un bir mensubu görmekte ve boy için yetiştirilmesini istemekteydi. Bunun kanıtını "ad verme" geleneğinde görmekteyiz. Boyca onaylanan bir başarı, bireyin ad almasına ve kişilik kazanmasına yetiyordu. Sözlü kültür zenginlikleri ortamında, binicilik, atıcılık, savaş oyunları, hayvancılık öğrenerek tecrübî eğitim sürecinden geçen her Türk'ün yaşamı, çadırda doğmak, kırda ölmek çizgisinde, sürekli deney kazanmak; hayat için elzem bilgileri edinmekle geçiyordu. Türk boyları içerisinde sınıfsal farklılıklar ve kölelik kurumu da yok denecek düzeydeydi. Deneyim, mücadele ve eşitlik; yoksulların bile erdemli, onurlu, yürekli yetişmelerine olanak vermekteydi. "Er, malına kıymayınca adı çıkmaz (ünlenmez)" sözü, her bireye telkin ediliyor; cömert, sevecen, konuk ağırlamayı görev bilen insan olmak öğütleniyordu. Kaşgarlı Mahmud, sözlüğünde "uza"nın anlamını açıklarken:

"Erdi uza erenler
Erdem beği bilig tağ
Aydı öküş öğütler
Köngülüm bolur anğar sağ."

(Geçmişte erdem beyi, bilgi dağı gibi adamlar vardı; söz söyler öğüt verirlerdi. Onları anınca gönlüm açılır) diyerek bilginin ve erdemin, ulusunun çok eski çağlardan beri bir meziyeti olduğunu hatırlatır. *Divan-ı Lûgat'it-Türk* yazarının kendi soyu için sıraladığı "yalınlık, alçakgönüllülük, mertlik, cömertlik, güzel huyluluk, tatlılık..." da kuşkusuz yüzyıllarca bozulmayan, kuşaktan kuşağa aktarılan töre eğitiminin kazançlarıydı.

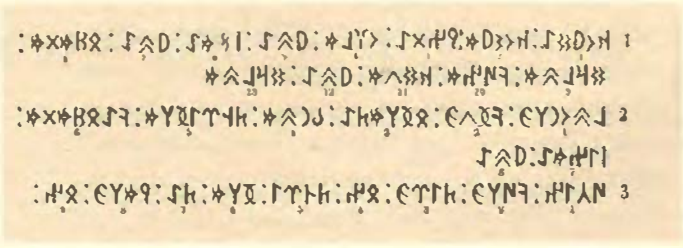

Sağdan sola ve yukardan aşağıya yazılabilen Göktürk yazısı. Yüzlerce yıl, İran'dan Mançuya'ya kadar Türk illerinde, çiftçilerin bile öğrenip kullandığı bu alfabeyi Türkler Müslüman olduktan sonra kullanmamışlardır.

11. yüzyılda yaşayan Yusuf Has Hacib ise *Kutadgu Bilig*'de Türk toplumlarının "bilgi"ye ve "öğrenme"ye düşkünlüğünü, şu dizelerle anlatıyor:

"Bilgiyi ve anlayışı ulu bil, seçkin kulu bu iki şey yükseltir."

"Anlayışlı olan anlar, bilgili olan bilir, bilen ve anlayan her vakit dileğine ulaşır."

"Bilgisiz insan hep hastalıklı olur, hastalık sağaltılmazsa insan çabuk ölür. Ey bilgisiz, git hastalığını iyileştir. Ey mutlu bilgin, bilgisizliğin ilâcını söyle."

"Anlayış bir yulardır, insan onu elinde tutarsa dileğine erişir."

"Bütün işini gücünü anlayış yoluyla yap, eline geçen zamanı, israftan bilgi edinerek kurtar."

"Anlayışa ve bilgiye tercüman olan dildir. İnsanı aydınlatan dil zenginliğinin değerini bil."

"Bütün iyilikler bilginin faydasıdır. Bilgi ile göğe dahi yok bulunur."

Eserde Ay-Toldı'nın, oğlu Öğdülmüş'e öğüdü de eski Türk eğitiminin ilkelerini sıralıyor: "Tanrı'ya kulluk, kötülüklerden sakınma, mutlu yaşama, tutumluluk, iyilik etmek, dinlemek, irdelemek, sabır, içkiden, zinadan, dedikodudan uzak durma."

Tüm bunlar, Türklerin uzun zamanlar boyunca bir eğitim felsefesi edinerek tarih sahnesinde yer aldıklarını düşündürmektedir.

Dede Korkut kitabı, baştan sona, töre ve gelenek disiplini içinde bireylerin nasıl yoğrulduğunu anlatıyor. Çocuk sahibi (oğlu, kızı) olmak bir üstünlük, onları yetiştirmek bir görev; aksi durum ise Tanrı'nın kargamasına uğramaktır.

Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*'nde, Orta Asya Türk boylarında çocuk eğitimini anlatırken, bugünkü anlamda aile kurumu henüz oluşmadığından, ana-baba ile çocuklar arasındaki bağın pek zayıf olduğunu, belli bir yaşa kadar anasının ya da babasının baskısı altında kalan çocuğun, kendini yeterince güçlü hissettiği an bağımsızlığını istediğini, ev bark edinmek için de baba malından bir bölümünü zorla aldığını anlatıyor. *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında da Türklerin ahlâk ilkeleri yönünden öteki uygar ulus-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Türkler yazı malzemesi olarak kâğıt ve kumaş kullanıyorlardı. Uygurca "kegde", Soğutça "kağda" olan bu kelime Farsçaya "kâğız" diye geçti. Daha sonra da Türkçede "kâğıt" oldu. Uygurca bir kitap kalıntısından Mani rahiplerinin yazı yazmasını gösteren eski bir çizim.

lardan ayrıldıklarını, vatan, meslek, cinsiyet, uygarlık vb kavramlar için "ahlâk daireleri" oluşturduklarını açıklıyor ve sözlerini şöyle bağlıyor: "Özetle, her milletin yeryüzünde gerçekleştirdiği bir tarih ve uygarlık misyonu vardır. Türk ulusunun misyonu ise ahlâkın en yüksek erdemlerini gerçeklik alanına çıkarmak, en olmaz gözüken özverilerin ve kahramanlıkların da olabildiğini kanıtlamaktır."

Hunlar'ın, Göktürkler'in, Uygurlar'ın, daha sonra da Müslüman Türk devletlerinin tarihlerinde gözlemlenen de genelde bu misyonun olaylarıdır. Okur-yazar, bilgili yöneticilere, eğitici kadrolara sahip Göktürkler'den günümüze ulaşan Orhun Yazıtları, (İ.S. 8. yüzyıl) salt Türklerin tarihlerini özetlemekle kalmaz; eğitimin kazandırdığı ulus bilincinin tanımını ve önemini de gösterir. Bu anıtlarda en çok "töre" vurgulanmıştır. Bilgisizliğin, devletin yıkımına neden olduğu, bağımsızlık duygusunun ise kurtuluşu sağlayabildiği anlatılır. Uygurlar'dan bize ulaşan bir belgede ise:

Bilgi bilin ey beyim
Bilgi sana eş olur
Bilgi bilen insana
Bir gün devlet yâr olur.

Bilgili insan beline
Taş kuşansa kaş olur
Bilgisizin yanına
Altın konsa taş olur.

gibi deyişlerle bilginin hem beyler, hem de sıradan insanlar için gerekliliği vurgulanmaktadır.

Göktürk İmparatorluğu döneminde (552-745) Türklerin özel bir alfabelerinin bulunduğunu; Uygurlar zamanında da (745-840) daha gelişmiş bir yazı tekniği ile Türk aydınlarının ilk önemli yazılı kültür eserlerini ortaya koyduklarını; okur-yazarlığın bu sırada değer kazandığını; Türk sekreterlerin Çin sarayında bile görev aldıklarını biliyoruz. Kâğıdın, mürekkebin, basım işlerinin, kitabın, kalemin revaçta olduğu bu dönemde, çocuklar ve gençler için "okul"un ve "öğretmen"in de öncelik kazandığını söylemek zor değildir. Dahası Uygurlar komşu ülkelere kâtiplerin yanı sıra çocuk eğitimcisi, öğretmen, uzman, çevirmen de göndermişlerdir.

Buraya kadar kısaca özetlenen eski Türklerin eğitim gelenekleri Uygurların dağılışından ve 10. yüzyılda da Müslümanlığın Türk boyları arasında yayılmasından sonra; töreyi giderek ikinci plana iten, ulusçu eğitim yerine din eğitimini öne çıkartan bir sürece girmiştir. Daha açık bir ifadeyle eski Türk töresi, ulusçu yaklaşımla insanlık eğitimini özendirirken bu yeni süreçte ulusçuluğu unutturan ümmet eğitimi benimsenecektir. Doğal ki, Türk töresinin "etmek-etmemek", "yapmak-sakınmak" belirlemelerinin yerini de "helâl-haram", "sevap-günah" dogmaları alacaktır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Müslümanlık ve Eğitim-Öğretim

Her dinde ilk amaç; inananları kendi öğretisi doğrultusunda eğitmek olmuştur. Eğitim için de öğretmek ve öğrenmek koşuldur. Hz. Muhammed'e ilk vahiy "oku"dur. Bu buyruğu içeren âyetin devamında ise "seni yaratan Rabb'ın adını" sözleri geliyor. İnanmak ve ibadet etmek için okumanın gerekliliği vurgulanıyor (Alâk Sûresi 1. âyet). Kur'an-ı Kerim'de okumak, bilmek, öğretmek sık sık geçer. Örneğin "Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu? Gerçekten bunu ancak akıl sahipleri düşünüp öğüt alırlar" (Zümer Sûresi 9. âyet), "Kendilerine ilim verilenlerin üstün dereceleri vardır" (Mücadele Sûresi 11. âyet). Hz. Muhammed de "Rabbim, benim ilmimi arttır" dileğinde bulunmuş ve "Bilgin'in, tapınana üstünlüğü, ayın öteki yıldızlara oranla parlaklığı gibidir", "Bir saat ilme çalışmak, bir gece ibadetten hayırlıdır", "İlim öğrenerek cehaletten kurtulana, erdem kazanana, adaletle iş görene ne mutlu!", "Bilginlere bağlanın, onlar dünyanın ışıklarıdır", "Ya bilen, ya öğrenen, ya dinleyen veya ilmi seven ol. Bunların dışında beşinci olursan mahvolursun!", "Beşikten mezara kadar bilim iste!", "Bilim sahipleri yeryüzünün yıldızları gibidir. Karada denizde onlarla yol bulunur", "En değerli sadaka, Müslümanın ilim öğrenip onu Müslüman kardeşine öğretmesidir," hikmetlerini söylemiş.

Temelinde bunlar olan Müslümanlık, eğitim ve öğretimden yararlanmada, ırklara, uluslara ayrıcalık tanımadığı gibi erkek, kadın ayrımı da yapmıyor. Daha önemlisi bilimi ve öğrenmeyi en geniş kapsamda öneriyor. "İlim Çin'de bile olsa gidip öğreniniz" hadisi, kuşkusuz müsbet bilimlerle ilgili. "Bilim öğrenmek, kadın ve erkek her Müslümana farzdır" hadisi de ırk ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın herkesin öğrenmeye yönelmesini emrediyor.

İslâmiyet'in ve kutsal Kur'an'ın, öğrenmeye, bilimle uğraşmaya değil engel olmak, en ileri düzeyde özendiriciliği açık. "Her ağacın bir meyvası olduğu gibi kalbin meyvası da çocuktur. O, dünyada övüncün ve mutluluğun kaynağı, ahirette de nurdur," tanımı ile değer verilen çocuğun "Kur'an'ı, okuyup yazmayı, gerekli bilimleri ve becerileri öğrenmesi" babasına düşen bir sorumluluk sayılmıştır. Ayrıca kız çocuklarına, kadınları ilgilendiren ev işleri de öğretilmelidir. Geleneksel bilgiler, ilk İslâm öğretmeninin Hz. Muhammed olduğunu açıklar. O, Medine'de Suffa ya da Zulle denen öğretim yerinde ortaya oturuyor; çevresinde halka halka sıralananlar Kuran'ı okuyor, ezberliyorlardı. Bu çalışmalarda hadis öğretimi ve açıklamaları da yer almaktaydı. Bu başlangıç, sonraki dönemlerde cami ve mescitlerde bir hocanın çevresinde toplananların ders yapmaları biçiminde gelenekleşmiştir. Hz. Muhammed hayatta iken Medine'ye gelen Ġalımî hekimleri, dişçiler ve uzmanlar, Müslüman olmadıkları halde bilgi ve becerilerinden dolayı saygı gördükleri gibi, kutsal savaşlarda tutsak alınanlardan okuma ve yazma bilenler, Müslüman çocuklarına öğretmenlik edip yetişkinlere yazma öğreterek tutsaklıktan ve vergi yükümlülüğünden kurtuluyorlardı.

İslâm dininin bilime ve öğrenmeye böylesine gereksinim duyması sebepsiz değildi. Çünkü bu yeni din salt Tanrı'ya kulluk önermiyor, kişinin yaşamını, toplumun düzenini de belli kurallara bağlamayı amaçlıyordu. Kur'an'ın, yönetimden ticarete ve aile hukukuna değin her alanda birçok hükümler içermesi, yasaklar koyması, ibadet ayrıntıları, ruhbanlık yasaklanarak herkesin Tanrı önünde doğrudan sorumlu sayılması ise yaşamın her alanına dönük bir eğitimi gerektirmekteydi.

Bununla birlikte ilk zamanlardaki İslâm eğitimi yine de çok yalın, basit ve pratikti. Dört Halife Dönemi'nde (632-661) de Suffa düzeni değişmezken Emeviler'in (661-750) güçlendikleri ve varlıklı bir sınıfın ortaya çıktığı evrede, mescit eğitiminin yanına, özel eğitimin de eklendiği; din bilginlerinin, bilim adamlarının, dilcilerin, cami derslerinden ayrıca büyük konaklarda ve Emevi sarayında dil, edebiyat, tıp, tarih, astronomi, kozmografya dersleri vermeye başladıkları görülüyor. Abbasi Halifelerinden Me'mun (813-33) ise Bağdat'ta Darü'l-hikme denen ilk akademiyi hizmete sokmuştur. Burası bir kitaplık ve çeviri merkeziydi. Bunu Beytü'l-ilm, Dârü'l-ilm denen yeni okul-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lar izledi. Ama, ders okutulan yer anlamındaki "medrese" sözcüğü, daha uzun süre kullanılmadı. Cami ve saray eğitimi ise bir yandan; âlim (dini bilen) yetiştirmek, diğer yandan halife ve devlet adamlarının çocuklarını geleceğe hazırlamak için giderek önem kazandı. Müslümanlığın yayıldığı yerlere yargıçlar, yöneticiler göndermek; dinin yerel inançların etkisinde kalmadan yayılmasını sağlayacak âlimlerin sayısını çoğaltmak ve Kur'an'ı öğretmek için eğitimin kurumlaşması kaçınılmaz oldu. Bu aşamada "ilim" ve "âlim" kavramlarının, dinle özdeşleşme sürecine girdiği söylenebilir. Ama daha uzun bir zaman, hattâ 16. yüzyıl sonlarına kadar, pozitif bilimlere saygıyla bakılması ve bunlarla uğraşanlara da âlim denmesi sürmüştür. İbn Sina, İbn Heysem, Harzemî, Birunî, Tusî, İbn Baytar, İbn Battuta, İbn Haldun yaşadıkları dönemlerin saygın birer bilginiydiler; Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in öğütlediği biçimde ululanmaktaydılar. Oysa, daha sonraları pozitif bilimler dışlanmaya başlamış; ilk dönem Müslüman bilginler deneye, gözleme ve uygulamaya ağırlık verdikleri halde 16. yüzyıla doğru bu yollar kapanmış; doğal bilimler, tıp, baytarlık, bitki hayvan, tarım, maden, meteoroloji, kimya, biyoloji, yiyecek ve içecekler, eczacılık, fizik, coğrafya ve matematik çalışmaları unutulmuştur. Öte yandan ilk İslâm bilginleri, sorunları Kur'an, hadis ve akıl yollarına başvurarak çözerlerken hattâ bir ikilem karşısında akıl yolunu yeğlerlerken giderek bu yol da bırakıldı. Sadece şeriatın katı ve değişmez hükümleri geçerlilik kazandı.

Nizamiye tipi medreseler, 10.yüzyıldan itibaren İran'da, Türkistan'da ve son olarak da Anadolu'da yaygınlaştı. Bu medreselerin iç avlularının çevresindeki eyvan denilen önü açık sofalar dershane işlevi görürdü. Büyük eyvan aynı zamanda mescitti. Ak Medrese'nin içinden eyvan görünümü.

Bu gidiş, medrese skolastiği denen ve akaid (dogmalar) batağından kurtulamayan süreci başlattı. Dört yüzyıldan fazla süren bu dönemin dört özelliği şöyle sıralanabilir: Bir kitaba, bir yorumcuya, bir mezhebe öngörüsüz, eleştirisiz bağlanış; ders programını, sosyal ve çağdaş gereksinimleri izleyici değişikliklerden geçirmemek; deneye ve gözleme kapalılık; başka kaynaklara ve eserlere dayalı tartışmalara izin vermemek.

Medreselerin İlk Dönemi, Mahalle Mektepleri

10. yüzyıl ortalarına doğru Müslüman olan Karahan hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han ve ardılları ile öteki Müslüman Türk devletlerinin yöneticileri, Halifelik merkezi Bağdat'taki Darü'l-ilm kurumlarını örnek alarak Türkistan ve İran'da da yeni okullar açtılar. Amaçları Müslümanlığı yaymak, eski inançların izlerini silmek, güçlü din orduları oluşturmaktı.

Bu ilk Türk okullarında fıkıh (İslâm hukuku), tıp, astronomi, matematik bilimleri okutuluyor, mezunlarına da âlim deniyordu. Nişabur hâkimi Emir Nâsır bin Sebüktekin ise ilk İslâm medresesinin kurucusu olarak biliniyor. Ama medreselerin asıl gelişimi, Büyük Selçuklular döneminde, vezir Nizamülmülk'ün (ölümü 1092) öncülüğünde başlamıştır. Zengîler, Eyyubîler, Anadolu Selçukluları, Artuklular ve diğer Türk devletleri çok amaçlı medreseler kurma konu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sunda âdeta yarışmış gözükmektedirler. Kuruculuğunu Nizamülmülk'ün yaptığı Nizamiye medreselerinin ilki 1065'te Bağdat'ta öğretime açılmış, bunu İsfahan, Rey, Nişabur, Merv, Belh, Herat, Basra nizamiyeleri izlemiştir. Burslu ve yatılı bu medreseler herkese açık, örgün ve parasız kurumlardı.

Medreselerin Ortadoğu kentlerine yayılması 12. yüzyılda gerçekleşti. Irak, Suriye ve Mısır'da, Nizamiye ve Salahiye medreseleri açıldı. Bunda başlıca etken, halk yığınları arasında taraf bulan Batınî inançlara karşı Sünnîliği güçlendirmek ve propaganda yapabilecek kadrolar yetiştirmek siyasetiydi. Mescidlerin mekânsal özelliklerini de taşıyan nizamiye tipi yatılı-yemekli öğretim kurumları ise bu siyasete elverişliydi. Kahire'deki Ezher Camii gibi, okulluk işlevini yüzyıllar boyu sürdürecek kurumlar o dönemde ortaya çıktı. Anadolu Selçukluları'nda ise her medresenin okuma-yazma öğretimine ayrılan bir ilk bölümü vardı. Bu medreselerin bir şansı da 10. yüzyıldan beri eğitim-öğretim birikimlerine sahip olan Türkistan ve İran'ın, Moğol istilaları sonunda bilim ve öğretim elemanlarını Anadolu'ya göndermesiydi. Bu süreçte, Anadolu'ya ait kültür, eğitim, mekân gelenekleri ile İran ve Türkistan gelenekleri ve İslâmlık kuralları, çok değişik bir sentez ortamına kavuştu. Medreseler, tekkeler ve mektepler ayrı ayrı örgütlendi.

Anadolu'daki ilk büyük medreseler 12. yüzyılın ikinci yarısında açılmaya başladı. Konya'da Altun Aba, Sultaniye, Sırçalı, İnce Minareli, Karatay, Atabekiyye; Kayseri'de, Çifte Minareli; Ankara'da İzzeddin Keykâvus medreseleri bunlardandır. Aynı dönemdeki darü'ş-şifa, darü'r-reha, darü's-sıhha, darü'l-âfiye, şifahâne adlı sağlık kurumlarının da tedavi amaçlı birer öğretim kurumu olduğu kuşkusuz. Bunların her biri, sultanların, sultan eşlerinin tesis ettikleri zengin ve sürekliliği güvenceye alınmış vakıflarla destekleniyordu. Son bir aşamada, medreselerin bazıları ihtisas kurumları olarak örgütlendi. Dârü'l-kurra, dârü'l-huffaz adını alanlar, Kur'an-ı Kerim'in türlü okunuş biçimlerinin öğretildiği, hafız yetiştiren; enstitü işlevindeki darü'l-hadisler, hadislerin ele alındığı, öğ-

Türkistan'daki yapılarda biçimlenen tek veya çift kule minareli medrese-cami mimarisi, 13.yüzyılda Anadolu'da inşa edilen medreselere de esin kaynağı oldu. *Sahîh-i Buhârî* adlı hadisler kitabının yazarı İslâm bilgini İsmail Buhari'nin Semerkant'taki külliyesi.

retilip yorumlandığı; darü't-tıblar da hekimlik bilgilerinin ve pratiklerinin kazandırıldığı kurumlardı. Anadolu Selçukluları gibi Osmanlılar da bu üç tip uzmanlık medreselerine, genel medreselerin üstünde bir konum vermişlerdir.

İkinci sırada yer alan tekkeler, başkent ya da büyük ticaret merkezi durumundaki yerleşim yerlerinin çevresinde bu adla, daha küçük yerlerde ve köylerde de zâviye adıyla yine aynı süreçte kurumlaştı. Belli yaşa gelen erkekler, tuttukları zanaatın gereği ya da gelenekleri uyarınca bir tarikate girerek tekkeye yöneliyor, burada çok disiplinli bir kültür ortamında yetişme olanağı buluyorlardı. Tekkelerde medreselerde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

öğretilenlerden çok farklı konular -dil, edebiyat, müzik, sanat, iş ahlâkı, sosyoloji, sağlık- öğretiliyordu. Bu bakımdan tekke, salt din, din hukuku ve Arapça öğreten, ama eğitim programları olmayan medreselerden daha faydalıydı ve medreselerin belirli sayıda insana hizmet verebilmesine karşılık, kapısını herkese açabiliyordu. Gerçi medresede yetişenler okur-yazarlık elde etmekteydiler ama bunun bedelini şeriatın katı kurallarına bağlı kalarak ödemek durumundaydılar. Oysa tekkelerde okuma-yazma kaygısı ve çabası yoktu. Kara cümle ve Kur'an okuma bilen birkaç derviş, bir tekke için yetiyor; okur-yazar olmayan öteki dervişler ise "gönül aydınlığı" ve hoşgörü ile toplumdaki yerlerini koruyorlardı. Her tarikatin adâba ilişkin kitapçıkları vardı. Ya da adâb denen kurallar, şifahi idi. Ancak tekke sırrı, şeyhe bağlılık, ihvarı (kardeşlik) dayanışması öğretilerini kapsayan bu tür risâleler ve sözlü gelenekler, bazı durumlarda toplumdan soyutlanmayı, öteki tarikatlere soğuk davranmayı hattâ düşmanlığı da öğütleyebildiğinden, toplumun topyekûn birliğini, dirliğini, barışını amaçlayan disiplinler değildi.

Üçüncü sırada, hem en yaygın hem en basit hem de en eski kurumlar olan mektepler vardı. Bunlara sonraları sıbyan mektebi, mahalle mektebi de denilmiştir. Bu mekteplerin kaynağının ve başlangıcının nereye kadar uzandığı konusu üzerinde durulmamıştır. "Hoca" ve "mektep" sözcükleri, Türkler'in Anadolu'ya yerleştikleri yıllardan beri bilindiğine göre, bu en eski kavramları Anadolu'nun daha önceki eğitim gelenekleriyle ilgilendirmemiz doğaldır. Bunlar, İlkçağ okullarını hatırlatmaktadır. Didaskaleo ve Pedagogya denen bu kurumlarda didaskal ve pedagog ünvanlı birer hoca, semt çocuklarını bilgiyle ve erdemle donatarak geleceğe hazırlıyorlardı. Bu okullarda destan (Homeros'un eserleri) okutulur, yazı da öğretilirdi. Kamu yönetiminin bu özel eğitim yuvaları üzerindeki denetim ve gözetim yetkisi, yalnızca içeriye uygunsuz kimselerin girmesini önlemekle sınırlıydı. Ama ders veren öğretmenle ya da verilen derslerle yönetimin bir ilgisi yoktu. Öğrenciyi seçmek, yaş ortalamasını belirlemek, programı düzenlemek hocanın göreviydi. Okul açmak serbestti ve her türlü gider öğrenci ailelerince karşılanıyordu. Bu görünüm, 1924'e kadar Türkiye'nin hemen her tarafında görülen mahalle mekteplerine benzemektedir. Ancak, eski çağların didaskalları ile bizim mahalle mekteplerimizin hocalarını eşit düzeylerde düşünmemek gerekiyor. Bununla birlikte Tanzimat öncesinde ders aracı haritaları abdesthanelere dolduran hocalar gibi, İlkçağ'da da dünyaya çok erken gelmiş geri kafalılar vardı ve didaskaleolara harita sokulmasını şiddetle eleştiriyorlardı.

Mahalle mektepleri, köyde, kasabada, kentte açılan birer okul olmaktan çok, "hoca" sıfatı yakıştırılan kişilerin öncelikle, ezberden Kur'an okumayı ve ibadet yöntemlerini öğrettikleri tek odalı mekânlardı. Cami derslerine "oturmak" ya da medreseye gidebilmek için bu okullardan geçmek şarttı. "Sâbi" denen 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklar, mahalle mekteplerine ailelerince verilir ve Kur'an okuyuncaya kadar devamları sağlanırdı. Camilerin mescitlerin bitişiğindeki bu dersliklere mektep, muallimhane, darü't-talim, mektephane deniyor; hocalar aylıklarını vakıf sandıklarından alıyorlar veya öğrenci aileleri para ve hediyeler göndererek hocanın geçimini sağlıyorlardı. Sabahtan öğleye kadar ders yapılan mektebin temizlik, ısınma, onarım giderleri de yine aynı yollardan karşılanıyordu. Vakıf mekteplerinde, yetim ve öksüz çocuklara olanaklar sağlanmasına ilişkin uygulamalar söz konusuydu. Örneğin "Fukara ve eytamdan otuz nefer oğlancığa, cumadan gayri günlerde Kur'an-ı Kerim okutıla ve namaza müteallik nesneler öğretile, cezaya müstehak ve muhtaç olanlar şer'i ile te'dib edile. Akşam destur (paydos) verildiğinde vakfedene fatiha okutula..." gibi.

Gerçi mahalle mekteplerinin ya da öteki adıyla mekteb-i sıbyanların her taraftaki yaygınlığı, İslâm dininin okumaya verdiği öncmin bir gereğiydi ama yüzyıllar boyunca süregelen denetimsizlik, bakımsızlık ve ilgisizlik sonucu bunlardan hiçbiri, dinin gerçek amaçlarına hizmet edebilecek durumda değildi. Hoca ve muallim denen kişiler, çoğu zaman yazma bilme-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yen, Kur'an ve ilmihal okuyabilen müezzinler, imamlar, yaşlılardı. Medrese öğrenimi görmüş mektep hocalarının sayısı azdı. Mahalle mektepleri için herhangi bir program yoktu. En ciddi öğretim; elifba, Kur'an, ilmihal, yazı ve hesaptan öteye geçmezdi. Eğitim ilkeleri bilinmiyor, öğretim metodlarına başvurulmuyordu. Yaşama ilişkin bilgi ve beceriler de verilmemekteydi. Mektebe kız erkek, karışık gidilebilmekteydi. Ancak içeride kızlar için bir köşe ayrılmaktaydı. Burada okuyan kızların medreselere gitmesi ise yasaktı. Daha açık bir ifade ile ailesi istese bile bir kızın mahalle mektebinden sonra öğrenim görme olanağı yoktu. Disiplin, dayak ve falaka ile sağlanıyordu. Mektep ortamı, hocanın kişiliği, öngörülen dersler her şey, okul çağı çocuğunun fiziksel ve ruhsal yapısına tersti. Daha 10. yüzyılda, Endülüslü Ebubekir İbnü'l-Arabî'nin "Öngörülen eğitimin çocuk düzeyinin çok üstünde olmasının, çocuğa okuma ve yazmadan önce Kur'an öğretilmesinin yanlış ve sakıncalı" olduğunu belirtmesine karşın 12. yüzyıldan, sıbyan mektepleri için okuma-yazma koşulunu ve bir takım iyileştirmeleri getiren talimatnamenin yürürlüğe girmesine kadar (1847) durum değişmedi. Ziya Paşa (ölümü 1880) geleneksel eğitim sürecini şöyle özetliyor: "Bizde bir çocuk 5-6 yaşında mektebe başlar. Karşısına evvela "ebced" çıkar. Ne olduğunu ne hoca bilir, ne kimse anlar. Sonra çocuğa ancak bülûğa erince fayda edecek anlamını bilmediği dualar ezberletilir. Oyun çağındaki çocuk böyle soyut şeylerden hiçbir zevk almaz. Sonra Kur'an okumaya geçer ve bu senelerce sürer. Çocuk hâfız olur. Mahalle mektebindeki bu çalışmalar 13-14 yaşına kadar aralıksız devam eder. Aile imkân hazırlarsa gencin cami derslerine oturması mümkündür. "Nasara yansuru"ya (Arapça fiil, türev çekimleri) başlar. Binâ'ya çıkıp otuzbeş bâbı sayar. Maksud'da ilâllere geçer. İlm-i sarf, şöyle bir karanlıkla atlatılır. Avamil'e çıkılır. Âmil, mâmûl, irâb gibi aşamaları görür. İsagocî veya istiare risalelerine sarılır. Nihayet Mutavvel önüne çıkar. Orada da bedii ve beyan zihnini perişan eder. Bu arada ikindi derslerinde Halebî ve Kudurî ile biraz fıkıh okursa artık kimsenin abdestini namazını beğenmeyecek bir gurura düşer. Eğer tâtil derslerinde bir de Kazimir görüp cüzülâyetecezza ve heyülâ bahislerine dalarsa İbn-i Sina'yı kendine şakirt (öğrenci) etmeye tenezzül etmez! Oysa, Arapça bir gazeteyi okuyamaz. Hukuk meselesi sorulsa, 'fıkıhla teveggulüm yok' der. İngilterc, Japonya neresi bilmez. Türkçe yazmayı bilmez, askerlikten memurluktan anlamaz" (*Hürriyet*, Londra basımı, 27 Temmuz 1864).

Müslüman Türklerin Anadolu'daki yaşamları, medrese-tekke-mektep üçgeninde bu kapsamda bir eğitime tanık olabildi. Camilerde, mescitlerde verilen vaazların, az sayıdaki kütüphanelerin, varlıklı ailelerin çocuklarına sağlayabildikleri başta hükümdar sarayındaki özel hizmet okulu (Enderun) olmak üzere, saray ve özel öğretim olanaklarının, asker ocaklarınınsa bu duruma katkı sağladığını düşünmek iyimserlik olur.

Müslüman Türklerin ilk dönemlerdeki eğitim anlayışlarını da 15. yüzyılda yazılmış *Tâc'üledeb*'de buluyoruz: "Her edepsizlik-kim, oğlandan sâdır ve zâhir ola ve yahut tahsilde tembellik göstere. İhmal etmeyip döğmek gerekir ki çubuk darbıyle yaban canavarlarına edeb ve bâzice (oyun) öğretirler", "Üstad cevrine ve edib kahrına katlanmayan kimse ilim tahsilinden ve edeb iktisabından behresiz kalır. Nitekim talip zahmetine tahammül ve cerrah cerahatına sabreylemeyen, derde mübtelâ olur... Ve dahi ilim yolunda ananın şefkatinden üstadın cevir ve cefası evlâdır", "Muallime bir mübtedi oğlan getireler. Üç güne değin ol oğlana ikram ve iltifat ile gülüvermek gerek. Kulağına yapışmak ve dövmek ve sövmek yapmamalı. Zira bunlar vahşi kuş gibi olurlar... Üç gün okudu, hemen bendi ayağına geçti ve uykusu alındı. Ondan geri az az kulak burup ta'lim ve te'dib edeler. Ve mektepten kaçsa geri gelince ayakta falakaya geçirip dövmek lâzımdır...", "Oğlana takatı yetip ve idraki yetiştiği kadar ders vereler. Ve evvelki dersi bilmezse yukarısına gitmeyeler. Ve bir dersi halledip anlamayınca bir ders dahi vermeyeler..."

İslâmiyet öncesi törelerine ilgileri azalan, eski

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yurtlarından uzaklaşan ve yeni yurtlarının konumu bakımından da giderek İslâm dininin savunuculuğu görevini üstlenen Anadolu Türklerinin, teokratik eğitim ilkelerini, medresede, mektepte, tekkede, hatta Ahilik gibi örgütler içerisinde bir ölçüde yaşatmaları doğaldı. Sultanlar ve yöneticilerse dinden güç almak, uyruklarını dindar ve kendilerine bağlı kılmak durumundaydılar. Bu nedenle bir yandan medreseler ve mektepler açarken, bir yandan da tekke şeyhleri ve Ahilerle iyi ilişkiler kuruyorlardı.

Oysa Anadolu'da açılan medreselerle sayıları çoğalan mekteplerde, Irak, Mısır ve Türkistan'da gelişen İslâmî öğretim kurumlarının dersleri ve metodları benimsendiğinden daha başlangıçta dinsel eğitimin yanında bir ölçüde de ulusal eğitim verilmesine olanak tanınmadı. Arapça, tüm medreselerin ortak öğretim dili oldu. Türkçe, medrese çevrelerinde Farsça kadar bile ilgi görmedi; mekteplerde ise ancak ilmihâlin Türkçe okutulması zorunluluğu sayesinde yer bulabildi. Şayet, medreselere gösterilen tepkinin ortaya çıkardığı tekkeler, halk kitleleri üzerinde yeterince etkili olmasaydı, Türkçenin bütün bütün "avam dili" durumuna girmesi kaçınılmazdı. Farabî'nin, İbni Sina'nın, Yusuf Has Hacib'in, Kaşgarlı Mahmud'un, Ahmed Yesevî'nin, Edib Ahmed'in eğitim ve öğretime ilişkin eserleri; pozitif bilimlerle ilgili olmasından ya da Türkçe yazılmasından dolayı Anadolu medreselerine ulaşamazken, Ortadoğu medreselerine kök salan İmam Gazali'nin (ölümü 1111) felsefeyi reddeden, sınırlı bir İslâm felsefesi sayılan kelâm'ı öngören görüşü; bu medreseler tarafından benimsendi. Gazalî, matematiği zararlı, tabii bilimleri gereksiz, felsefeyi ise İslâm dinine aykırı görmekteydi. Bu ünlü İslâm düşünürü, çocuğun erginliğe erişinceye değin, ananın babanın, dadının gözetiminde yetişmesini dünyasal açıdan ele alırken, ergin yaşa gelen her gencin yalnızca "ahiret işlerine de-

19. yüzyılın kimi Batılı düşünürlerine göre, gizemli Doğu bir ihtişam ve sefalet diyarıydı. Ancak Lord Curzon gibi yazarlara göre Doğu'nun tarihini, siyasal ve toplumsal yapısını öğrenmek, Batı medeniyetine "tâbi olmaya hak kazanmış" bu toplumların kültürlünü bilmek gerekirdi. Bu amaçla işgal edilen Doğu ülkelerinde rahatça çalışan araştırmacılar, ressamlar, şairler kendilerine göre bir Doğu imajı yaratmışlardır.
Oryantalist ressam Auguste de Pinelli'nin bir tablosu: Evvanda öğleden sonra ders.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ğer verecek biçimde" yetiştirilmesini, dünya nimetlerinin geçici, oysa ahiret mutluluğunun sonsuz olduğunu savunmuş, gencin bu telkinlerden uzak kalması halinde edepsizliğe, zevke, eğlenceye düşeceğini ileri sürmüştür. Bu görüşlerin medreselere egemen kılınmaya çalışılması ise bilgi ve eğitim alanlarının kaosa sürüklenmesi, medresede okuyanların aşırı manevi baskılar altında tutulması gibi zararlı sonuçlar getirmiştir. Öte yandan, medreseden yetişenler hoşgörüye, özgür düşünceye, insan sevgisine sıcak bakamamışlar; örneğin Ebussuud Efendi (ölümü 1575) gibi bir din bilgini bile, Yunus Emre'nin Tanrı, doğa ve insan sevgisi temalı dizelerini okumanın "dinsizlik" sayılacağına ilişkin fetvalar verebilmiştir.

GAZALİ'YE GÖRE EĞİTİM

Sünnî kelâmcıların büyükleri'nden olan Gazalî, Fatihatü'l-'Ulûm *adlı yapıtında, eğitim ve öğretim yolundaki çalışmaların ibadetten sayıldığını ancak, dünyasal amaç gözetildiğinde bu yoldaki emeklerin yok olup gideceğini vurgular. Bu görüş, İslâm öğretisinin ilkeleri'ndendir.*

"Ey oğul! İlim tahsil etmeğe elinden geldiği kadar çalış ve gayret et, bilgiçler sırasına geçmeğe çalış. Peygamberimiz, "Dünyada vücudun sağ iken ilim öğren ve onunla amel eyle ki öldükten sonra faydasını göresin." Buyurmuştur. Hazreti Ali, "Utlübü'l-ilme mine'l-mehdi ile'l-lahd", yani "sizler beşikten mezara kadar bütün sağlığınızda ilmi isteyiniz, arayınız" ve yine başka bir hadiste, "Utlübü'l-ilme ve lev kâne bi's-Sıyn!" "İlim Çin'de bile olsa arayınız ve isteyiniz!" Buyurulmuştur.

Tahsili emir buyurulan ilim, bazılarının zanları gibi yalnız din ilimleri olmayıp bütün bilgilerdir. Buna en kuvvetli şahit, "İlim ikidir; beden ilmi, sonra din ilmi." Buyurulmasıdır. Beden ilmi tıb, hukuk, iktisat, idare vesair ilimleri ve insanî bütün bilgileri şâmildir. Çünkü insan sıhhatte, refah ve rahatta olmadıkça âhirete yarar şeyleri yapmağa vakit ve fırsat bulamaz. Onun için dünyaya ait bilgiler, din bilgilerinden evvel sayılmıştır.

Ey oğul! İlim ve bilgi maldan, zenginlikten iyidir. Çünkü mal her ne kadar çok olursa olsun, onu iyi surette idare etmeyi bilmezsen mahvolur. Bir takım vak'alar onu yok edebilir. Halbuki ilim ve bilgi sağ oldukça insanla beraber kalır, onu hiçbir şey, hiçbir kuvvet sahibinin elinden alamaz. Âhirette de işe yarar. Sana en büyük nasihatim, ilim tahsiline gayret etmen ve bunu katiyen ihmal etmemendir."

Hüccetül'İslâm, Türkçe Eyyühelveled, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1954, s.45

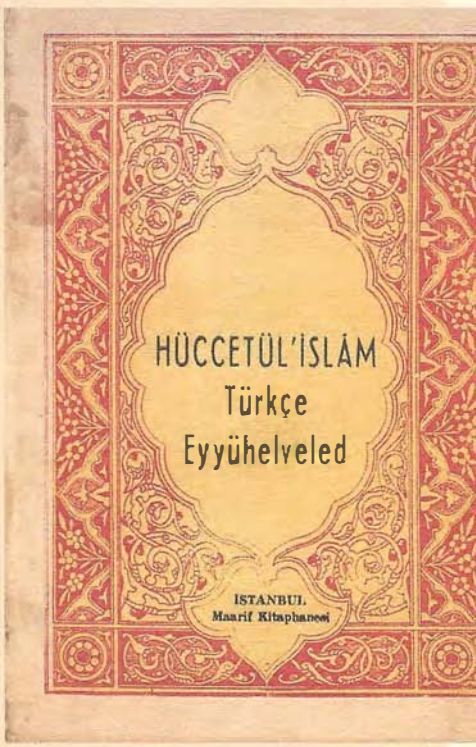

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Devleti'nde Eğitim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Franz Täschner'in "Eski İstanbul'da Saray ve Halk Hayatı" adlı albümünde "Okul".

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Tarih sahnesinden 13. yüzyıl sonunda çekilen Selçuklu hanedanı ile Beyliklerin, Anadolu'ya ne kadar medrese ve mektep kazandırdığı ve bunların kaçının uzun süre işlevini koruyabildiği konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Bilinen; kentlerin bayındır ortamlarında, zengin vakıflarla beslenen medreselerin, halka hizmet veren birer sağlık yurdu, yardım merkezi, toplantı, bilgilenme, danışma yeri olduğudur. Sultanların, beylerin ve emirlerin yüksek ücretler karşılığında, dönemlerinin ünlü bilginlerini, hekimlerini davet ettikleri de biliniyor. Medreselerden ve mekteplerden yararlanmada ise koşulların ve sınırlandırmaların en alt düzeyde tutulduğu kesin. Örneğin, yetişkinler, dinleyici olarak dersleri izliyorlardı. Tıpkı ilk çağ okullarındaki gibi bu medreselerde de müderris, öğrencilerini doğrudan seçiyor, bunlardan yardıma ve parasal desteğe muhtaç olanlar vakıf sandıklarına başvuruyorlardı. Bugün bize yalnızca yapı kalıntıları ve vakfiyeleri kalan Anadolu medreselerinin birçoğunun darüşşifa, bimarhane vb adlar taşımaları ise eğitim-öğretim kurumu özelliklerinin ikinci planda olmasından ziyade, çok amaçlı, pozitif bilim ve uygulama ağırlıklı yerler olduklarını düşündürmelidir.

Kuruluş Döneminde Öğretim Kurumları

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu zamanlarda Anadolu'da faal olan eğitim kurumları ile bunların kadrolarının koşulları pek bilinmemektedir. Şu söylenebilir ki, Osmanlı Beyliği, Selçuklu egemenliğinin de uzun süre sınırlarında turamadığı, Türk ve Müslüman olmayan nüfusların yoğun biçimde yaşadığı Kuzeybatı Anadolu'da bağımsızlık elde ettiğine göre, bu bölge Selçuklu eğitim geleneklerinin de dışındaydı. Ama daha 1332'de, Orhan Bey'in İznik'te açtırdığı ilk Osmanlı medresesi tipik bir Selçuklu medresesiydi. Burada, pozitif bilimlere ağırlık verilmesine ise ne gerek ne de öncelik vardı. Çünkü yüzyıllar boyu Hıristiyanlık dogmalarının tartışıldığı, dinsel kurulların toplandığı İznik'te, öncelikle İslâm dinini öğreten bir kuruma ihtiyaç duyulmuştu. Gerek bu ilk medresenin gerekse yine Orhan Bey tarafından Bursa'da hizmete sokulan ikinci medresenin, eski birer manastır olmaları da dikkati çekiyor. Orhaniye medreselerinin üçüncüsü İzmit'in alınışından sonra buradaki bir kilisede çalışmaya başladı. Orhan Bey'in oğlu Süleyman ise İznik'te yeni bir medrese yaptırdı. Murad Hüdavendigâr, Bursa Çekirge'de camiyi merkez alan büyük medresesini 1365'te yaptırdı. Bundan sonra I. Bayezid'in (Yıldırım) (1389-1402) Bursa'da ve Edirne'de, oğlu Çelebi Mehmed'in (1413-21) Bursa'da, II. Murad'ın (1421-51) Bursa'da ve Edirne'de tesis ettikleri külliyeler kapsamındaki medreseler, bimarhâneler, darülhadisler geliyor. Bu ilk dönemin devlet adamları, komutanları da -örneğin Lâla Şahin Paşa ve Çandarlı Hayreddin Paşa- kendi adlarına yaptırdıkları medrese ve darülhadislerle bu kampanyaya katılmışlardır.

Kuruluş dönemindeki bu medrese hareketinin, sonraki gelişme dönemine oranla daha tutarlı bir düzeyde olduğu sezinleniyor. Çünkü, örneğin Doğu'nun ve Batı'nın tıp alanındaki kitaplarının çevirileri, yalnız bu evrede, Bursa Medresesi'nde okutulmuştur. Burada ders veren hekim yazarların ve uzmanların varlığı da düşündürücüdür. Yıldırım'ın Bursa'daki dar'üttıbbında da uygulamalı hekimlik bilgi ve becerisi kazandırıldığı biliniyor. Kadızâde-i Rumî'nin matematik, Hacı Paşa'nın hekimlik alanlarında birinci sınıf bilim adamları oldukları da kuşkusuz. (Kadızâde-i Rumî, Semerkand'a gitmiş, Uluğ Bey'e matema-

Klasik bir Osmanlı medresesinde iç avlunun çevresindeki revakların gerisinde görülen her pencere, bir hücreyi aydınlatmakta olup her hücrede iki talebe barınmaktaydı. İstanbul'da bir medresenin iç avlusu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tik ve astronomi hocalığı yapmıştır. Ali Kuşçu ve Fethullah Şirvanî de öğrencileridir.) Dâvud Kayserî, İznik Orhaniyesi'nde dersler vermiş; onu Şeyh Taceddin el-Kürdî ve Kara Hoca (Alâeddin Esved) izlemişlerdir. Bursa medreselerinde ders okutan Cemaleddin, Arap sözlüğünün tamamını biliyor ve Muradiye Medresesi'nde dil dersleri veriyordu. İlk Osmanlı medrese kitabı da 14. yüzyıl ortalarında Molla Şemseddin Fenarî tarafından yazılan *Mantık*'dır. Denilebilir ki, bu dönem medreseleri, öğretim kadroları, kaynakları, fıkıh ve kelâmın yanısıra matematik, felsefe, astronomi, tıp bilimlerinin de okutulması, yetkin bilginlerin yetiştirilmesi bakımından; henüz gücünü ve olgunluğunu kanıtlayamamış küçük bir beylik için gerçekten övünç kaynağıdır. Bu medreselerden yetişenler de hem din bilgini, hem düşünür veya hakim, hem şair ve yazar olmak gibi üstünlükler taşımışlardır. Oysa sonraki yüzyıllarda Osmanlı medreselerinde yetişenler, düşünceye, pozitif bilimlere olumsuz bakacaklar, daha da ileri giderek düşmanlık güdeceklerdir.

14. yüzyıl ortalarından 15. yüzyıl sonlarına değin sürecek bu aydınlık çağda; siyasal bağımsızlıklarını birer birer yitirip Osmanlı benliğinde eriyen Anadolu Beyliklerinin, özellikle de Karaman, Germiyan ve Candaroğulları'nın birçok medreseler yaparak bilginleri koruyup ödüllendirerek kitaplar yazdırtarak eğitimi desteklediklerini unutmamak gerekiyor.

Eğitime önem veren II.Mehmed, İstanbul'da kendi adıyla anılan Fatih semtinde çağına göre oldukça ileri ve işlevsel bir mimari ile inşa ettirdiği "sekizli medrese"lerden Medrese-i Bahr-i Siyah'ın (Karadeniz Medresesi) 19.yüzyılın sonundaki durumu.

Fatih Dönemi ve Medreselerin Yerleşmesi

Eğitimde büyük atılımın -şâyet aynı yaklaşımla sürekliliği sağlanabilmiş olsa İslâm dünyasının ikinci büyük kültür parlayışını sağlayabilecek güçteki- İstanbul'un alınışından sonra II. Mehmed (Fatih) (1451-1481) tarafından başlatıldığı görülmektedir. Önce kütüphanesine Grekçe ve Latince bilim kitaplarını toplatıp sayılı filozofları, bilginleri ve sanatçıları İstanbul'a davet ederek pozitif bilimlerin, felsefenin ve sanatın egemen olduğu bir kültür ve eğitim ortamı tasarlayan Fatih'in, huzurunda Hıristiyanlığı, Hurufîliği serbest tartışmalara açması; kendi portresini ve insan figürlü resimler yaptırması; Müslüman olmayan bilginlere de Müslüman ulemaya gösterdiği saygıyı göstermesi; "Batı ile Doğu'nun eşiğinde", bu iki dünyanın kültürlerini bulıştırmak amacıyla sarayda kütüphane tesisi, o çağa uygun bir laik eğitim ve laik insan tipi düşlediğini akla getiriyor.

Fatih'in eğitime verdiği önemin somut kanıtı ise yapılarını, plansal ve işlevsel özelliklerini bugün bile görebileceğimiz, adını taşıyan caminin çevresindeki medreselerdir. Bu eğitim kurumlarının vakfiyesinde "Medrese-i Semaniye" (sekizli medrese) adı geçiyor. Dört köşedeki sekiz medreseyle bunların arkasındaki tetimme (hazırlık okulu) 1471'de tamamlanmıştır. Bu medreseleri planlayan vezir Mahmud Paşa, yüksek sınıfların öğretim programlarını da hazırlamış; bu çalışmalarında ona, Ali Kuşçu, Molla Hüsrev gibi bilginler de yardım etmişlerdir. Sekiz medresenin her birinde 19'ar oda vardı. Bunların 15'i danişmend denen yüksek öğrenim öğrencilerine barınma ve çalışma mekânı olarak ayrılmıştı. Medreselerde görevli müderrislere 50 akçe gündelik, danişmendlere de aşevinden parasız yemeğin yanısıra günde ikişer akçe harçlık öngörülmüştü. Ayrıca bir kütüphane, darü't-talim denen ve okuma-yazma ile temel din bilgilerinin verildiği bir mektep, darüşşifa, eczane, konuk evi bu büyük öğretim sitesini tamamlıyordu. Kurala göre, her müderris önüne oturan danişmende, dersinden yeterli düzeye ulaşıncaya değin çalışma yaptırıyor; muid denen asistanlar ders tekrarlarında bulu-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nuyorlardı. Müderrislerin takrirlerine sahn-ı seman (sekiz sahın) dersleri deniyordu. Bu düzeye öğrenci hazırlayan sınıf da musıla-ı sahn (sahnına ulaştıran) ya da tetimme idi. Buradaki öğrencilere softa denmekteydi. Müderrislerin, aklî bilimlerde yetkin hocalardan seçilmeleri, her birine 50 dirhem; bir alt düzeydekilerine 40 dirhem gündelik bağlanması; darüşşifa hekimlerinin cüz'iyat ve külliyat (ilk ve ileri bilimleri) bilmeleri; kurumun vakfiyesinde yazılı koşullardandı. Medresede öğrenim gören gençlerin, hekimlerin tedavi faaliyetlerini izleyerek tıp eğitimi görmelerine de olanak vardı.

Fatih döneminde hizmete giren ve açılışı Medrese-i Semaniye'den daha önce olan Ayasofya Medresesi ise bu ünlü mâbedin yanındaki eski papaz odalarının danişmend "hücre"lerine dönüştürülmesi ile meydana getirilmişti. Molla Hüsrev, buranın baş müderrisiydi. Hızır Çelebi, Ali Kuşçu da burada müderristiler. Molla Zeyrek ise, Zeyrek Camii'nde ders okutuyordu. Fatih Medresesi yaptırılınca Zeyrek'teki öğrenciler buraya nakledildi.

Bu medreselerde salon büyüklüğündeki bir oda, dershane işlevindeydi. Zamanla öğrenci sayısı artınca yakındaki camilerde ders verilmesi zorunluluğu doğdu. Buralardaki toplu derslere "ders-i âmm" deniyordu. Derslere, aynı kitabı izleyen veya okuyan, başka medreselerin danişmendleri de katılabiliyordu. Medreseler kitap üzerine sınıflandırılmıştı. İkinci bir sınıflandırma da daha sonraları müderrislerin gündeliklerine ve rütbelerine göre olmuştur. Bu sıralama şöyleydi: İbtida-i hariç - Hareket-i hariç, İbtida-i dahil - Hareket-i dahil, Musıla-i sahn (tetimme), Sahn. Bunun yerine müderris gündeliklerine göre Kırklı medrese, Ellili medrese, Altmışlı medrese de dendiği oluyordu. İbtida-i hariç'e giren öğrenci, Elifba, ilmihal, Kur'an, yazı ve dört işlem görürdü. En az bir sömestr okunması zorunlu bu sınıftan sonra, Hareket-i hariç'te de aynı dersler biraz daha kapsamlı yineleniyordu. Dâhil basamaklarında da ilerleme sürerdi. Fakat, tüm bu ilk ve orta sınıflarda okunan kitaplar "cüz'iyat" kapsamındaydı. Bu sınıfların derslerine mukaddemat-ı ulûm (bilimlere girişler) de deniyordu. Giderek, nahiv, hat, iştikak, eşkâl-i tesis (geometri) ve şerhi, kelâm (haşiye-i tecrid) dersleri de orta sınıfların programlarında yer alıyordu. Tetimme (musıla-hazırlık) sınıfı, Mantık (Şemsiye şerhi), Belagat (Şerh-i Miftah), Muhtasar, Meani, Mutavvel, Usul-i Fıkıh (Sadrüşşeria, Tavzih ve Şerh-i Telvih) Kelâm (Şerh-i Tecrid) kitaplarının okutulduğu önemli bir geçiş aşamasıydı. Burada başarılı olamayanlar, sahın medreselerine giremezlerdi. Kimi medreselerin tetimmelerine "mahreç" denmekteydi. Fatih'in Sahn-ı Seman medreselerinde okutulan başlıca kitaplar; Keşşaf şerhi, Kelam'dan Mevakıf şerhi, Usul-i fıkıh'tan Muhtasar Münteha, Fıkıh'tan Hidaye ve şerhi idi. Bu kitaplar Arapçaydı.

Medrese Eğitiminin Örgütlenmesi

II. Bayezid (1481-1512), hekimlere, astronomlara, matematikçilere saygı göstermesine, şehzadeliğinde çok iyi bir saray eğitimi almasına, İstanbul'da daha küçük çapta bir medrese yaptırmasına karşın, babası Fatih'in özgür düşüncelerinden ve yaklaşımlarından uzaktı. Ama, onun, Edirne'de Tunca Irmağı kıyısına yaptırttığı, akıl ve ruh hastalarının tedavisine mahsus (burada müzikle tedavinin uygulandığı anlatılır) tıp merkezi, dünya ölçeğinde bir yenilikti. Öte yandan, Avrupa'da da önemli yenilikler Rönesans ve Reform hareketleriyle başlamıştı. Osmanlı bilimi, eğitimi ve tıbbı, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki sayılı ve sınırlı medreselerde çalışma ortamı bulurken, önce İtalya kentlerinde, sonra da Almanya'da ve Fransa'da, hümanistler, İlkçağ eğitiminden aldıkları esintilerle yeni okullar açmaya, kitlelere yönelik aydınlanmayı yeşertiyorlardı. Bilimsel çalışmalar hızlanmış, fizik deneyleri, merceklerden yararlanma gerçekleştirilmiş, matbaalar kurulmuş, "deneysiz ve matematiksiz tabiat felsefesine ve tabii bilimlere ulaşılmaz" ilkesi vurgulanmış, tıpta önemli atılımlar gündeme gelmiş bulunuyordu. Bunlara oranla, Osmanlı medreselerindeki programların ne o gün ne de daha sonra getirebileceği hiçbir yenilik yoktu. Kaldı ki, İs-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tanbul medreselerinin en büyüğü ve geniş örgütlüsü olan Medaris-i Semaniye'de toplam 200 kadar öğrenci barınabiliyordu. En iyimser bir tahminle yılda 50 mezun verildiği düşünülse bile, bu sayıyla topluma ne oranda bir aydın kazandırıldığı hesaplanmaya bile değmez. Başka bir deyişle, ortalama nüfusu 200-400 bin arasında olan İstanbul'da, medreselerin her yıl 50-100 müderris adayı yetiştirmesi, eğitimin çok yetersiz bir düzeyde kaldığını gösterir. Fatih Medreselerinin 1471'den medreselerin kapatıldığı 1924'e değin 453 yıllık sürede en fazla 30 bin dolayında medreseli yetiştirebildiği de bir tahmin olarak aynı açıdan söylenebilir.

Sultan Süleyman'ın (Kanunî) (1520-1566) 1559'da yaptırttığı Süleymaniye Camii ve medreseleriyle Osmanlı örgün eğitiminin doruğa ulaştığı kuşkusuz. Sahn-ı Süleymaniye denen bu yeni kurumda, tıp, tabiiyat (doğal bilimler), riyaziye (matematik), heyet (gökbilim) alanlarında ders programları yer aldığı gibi Kelâm (İslâm felsefesi) dersinin de düşünürlerin görüşlerinin tartışılması biçiminde yapılması öngörüldü. Havamis-i Süleymaniye (Süleymaniye Beşli Medreseleri) denen beş bölüm, Fatih Medreseleri düzeyinde; kalan iki bölümden biri Darü't-tıb, diğeri de Darü'l-hadis'ti. Bu ikisi birer ihtisas kurumu olmak bakımından "yüksek okul" konumundaydı. O nedenle, Süleymaniye Darü'l-hadisi'nde ders okutan müderris, tüm Osmanlı müderrislerinin en kıdemlisi sayılırdı. Süleymaniye medreselerinde din derslerinin yanında, mantık, matematik, felsefe, fizik, astronomi, meteoroloji, madenler, bitkiler, bir ölçüde de "insan"ın okutulması olumluydu. Darü't-tıb'da ise doğrudan hekimlik ve eczacılık çalışmaları yapılıyordu. Ama, buradaki fen öğretimi, Aristo ve Oklides'ten süregelen Antik Çağ bilgilerinin basmakalıp yinelenmesiydi. Aristo mantığı, her nasılsa girip yerleştiği Osmanlı medreselerinden 20. yüzyıla kadar sökülüp atılamamıştır. Örneğin bir fen dersi konusu "denizlerin neden tuzlu olduğu" idi. Bu, halk arasında ve mahalle mekteplerinde "kahır suları toplandığı için deniz suyu acıdır" biçiminde yinelenirken, Fatih ve Süleymaniye medreselerinde ilginç bir yaklaşımla "Eğer denizler tatlı olsaydı sular kokuşur, ortalığı pis kokular kaplar, herkes hasta olurdu. Bu yüzden Tanrı denizleri tuzlu yaratmıştır" biçiminde anlatılıyordu. Dogmalar her konuya ve görüşe egemendi. Örneğin, medreselerin ilk sınıflarında ilmihal dersleri işlenirken "padişah zâlim bile olsa, ona beddua edilemez, buyruklarına uyulur, çünkü o, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesidir" öğretisi telkin ediliyordu. Amaç, tek ereği "bağlılık" olan, sessiz, düşüncesiz, hareketsiz insanlar yetiştirmekti. Medreseler, kurucularının düşüncesi ne olursa olsun, temelde insanları bu dünya için değil, ahiret için hazırlıyordu.

Osmanlı tarihinde "ilmiye sınıfı" ya da "ulema-yı rüsum" diye adlandırılan medrese çıkışlı kadı, müderris ve müftüler devlet içinde, saray ve toplum katında ayrıcalıklı bir sınıfı oluşturmaktaydılar.

Medrese muhitinde görülen bir başka durum; büyük müftilerin fetvalarıyla medrese ve cami görevlilerinin her türlü vergiden muaf tutulmaları, gerek bundan gerekse medreselerden yetişenlere gösterilen saygıdan ötürü ayrıcalıklı "ilmiye sınıfı"nın ortaya çıkması oldu. Medreselilerle birlikte tekke şeyhleri, müderrisler, muidler, imamlar, hatipler, müezzinler de

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Okula başlayan çocuklar için düzenlenen törende ilahiler okunur ve toplu olarak dolaşılırdı. "Amin Alayı" diye adlandırılan bu tören, Osmanlı günlük hayatını resmetmek isteyen birçok Batılı ressamın ilgisini çekmiştir. Bir Batılı ressamın fırçasından Amin Alayı.

olağan ve olağanüstü vergileri ödemeyerek sadece mülk toprakları varsa öşür vermekteydiler. Bu ayrıcalık, bir kötüye kullanma kapısını da araladı; bilimle, eğitimle, ibadet görevleriyle ilgisi bulunmayanlar da rüşvetle müezzinlik, hatiplik beratları almaya başladılar. Ancak, ilmiye sınıfını oluşturan ve mutlaka medrese çıkışlı olan asıl okumuşlar kesimi için bu durum sözkonusu değildi. Medreseden yetişmeyenlerin hiçbir surette bu sınıfa katılmaları mümkün değildi. Medreselerin alt sınıflarında okumuş olan müezzinler imamlar bile ilmiye mensubu sayılmıyorlardı. Şeyhülislâmın başkanlığındaki ulemâ-yı rüsum da denen, haklarında idam ve hapis cezası uygulanmayan bu kesim, yetişme alanları medreseler olan üç grubu kapsıyordu: Kadılar (kadıaskerler, mevali denen il kadıları, mahreç-kaza kadıları, devriye ve evkaf kadıları ile gezici kadılar, naibler), Müderrisler (İbtida-i hariç rütbesinden Darülhadis müderrisliğine değin 9 rütbe), Müftüler (fetva yetkili il müftüleri). İlmiye sınıfının bu üç grubu arasında kolaylıkla statü değiştirilebiliyordu.

Yeniliklere Sırt Çevirme

Osmanlı siyasal otoritesi üzerinde önemli bir baskı öğesi olan ilmiye sınıfı medreseleri, her türlü müdahalenin, tartışmanın, değişikliğin dışında tutmakta yarar görüyordu. Bunun yanında, hemen her medresenin bir vakfa dayalı olması da vakıf koşullarının yerine getirilmesi bakımından değişiklikleri, yenilikleri engelleyen bir başka etkendi. Böylece öğrenci mevcutları, öğretim ve hizmet kadroları, öğretim koşulları değişmeyen medreseler; giderek daha elverişsiz koşullar ve daha yetersiz kadrolarla varlıklarını ayakta tutmaya çalıştılar.

Fatih ve Süleymaniye medreselerinin dışındaki İstanbul medreseleri ile kentlerdeki medreselerin büyükçeleri, sözkonusu iki büyük medresenin aşamalarına koşut düzeyler içermekteydi. Bunların Haşiye-i Tecrid denen ilk aşamasında, Sarf, Nahiv, Akaid-i İslâmiye, Fıkıh, Usûl-i fıkıh, Kelâm, Hesap, Hendese, Heyet, Hikmet, Belâgat; Miftah adlı ikinci aşamasında, Kelâm, Belâgat, Meanî, Usûl-i fıkıh, Fıkıh, Hadis; Kırklı denen üçüncü aşamasında aynı derslerin bir ileri konuları; Ellili medreselerde ek olarak Tefsir, Altmışlı medresede de yine bu derslerin en ileri konuları okutuluyordu. Medreselerin bir aşamasını başaran, o aşamadaki her bir dersin müderrislerinden ayrı ayrı temessük (sertifika) alır; sahn (altmışlı) medresenin derslerini bitirince de kendisine, ilmiye sınıfı adayı olduğunu belgeleyen icâzetnâme verilirdi. Mezunları birer medrese çıkışlı sayılmasa bile, salt hâfız yetiştiren darü'l-huffazlar, Mesnevi ezberlenen ve okunan darü'l-mesneviler, Kuran'ın okunması yöntemlerinin öğretildiği darü'l-kurralar da konumları ve çalışmaları ile birer medreseydi.

Medrese çıkışlılar, ilmiye ya da ulemâ sınıfına girebilmek için ilkin ya "tedris" (öğretim) ya "kazâ" (yargı) yolunu seçerler; medreselerde müderrislere muidlik, mülazimlik ya da naiblik ve küçük kadılıklarla işe başlarlar, her yıl yinelenen terfî ve atama işlemlerine göre yükselirlerdi. Oldukça müreffeh bir yaşama düzeyleri olan, saygı gören bu okumuşlara bakılınca, medrese öğrencilerinin yaşamları ve çalış-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

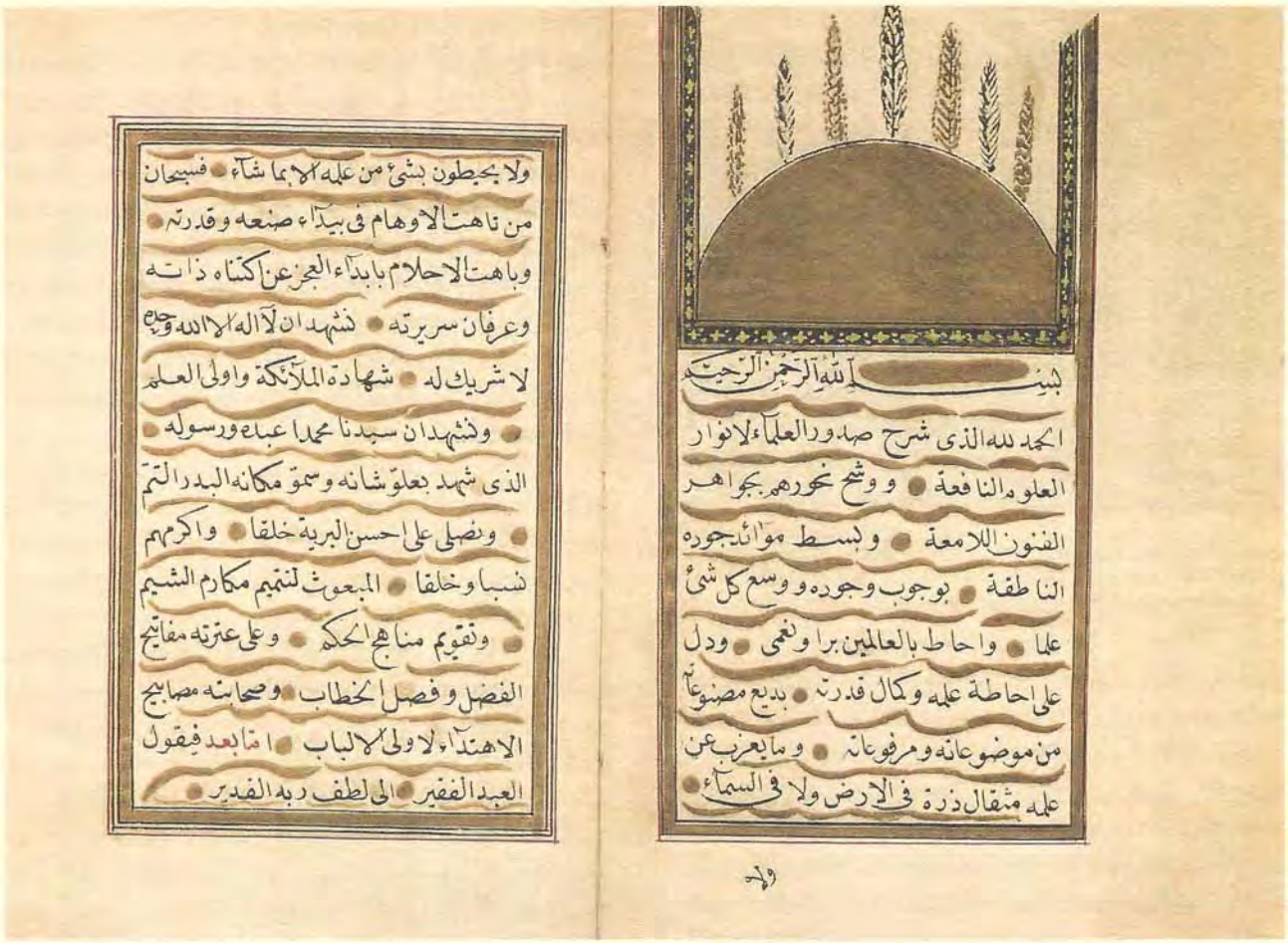

Kelime anlamı müsaade, izin anlamına gelen "icazetname"ler medrese aşamalarını geçerek mezun olan talebelere verilen bir çeşit diplomaydı. 20-30 sayfa tutan bu icazetnamelerin ilk iki sayfasından bir örnek.

ma koşulları çok kötüydü. Tek odadan ibaret medrese hücrelerinde barınan, imaretin yavan çorbasıyla nefsini körleten, ek yiyecek temini için Üç Aylar'da "cer" denen döşürücülüğe çıkan gençler, mum ışığında Emsile, Binâ, Maksut, Avamil, İzhar, Kâfiye, Tevâli, Metâli, Telvih, Ferâiz, Mutavvel, Tecrid, Miftah, Tenkih, Mesabih, Tavzih, Meşarik, Hidaye, Buharî, Müslîm, Keşşaf, Beyzavi... adlı Arapça kitapları ezberlemeye, müderrislerin imtihanlarında doğru cevaplar vermeye çaba gösterirlerdi. Çoğu da aynı kitabı birçok dönem yeniden okumak zorunda kalır, yıllar geçer, yaşlanır, temessük alıp üst sınıflara geçemezdi. "Benim oğlum Binâ okur, döner döner tekrar okur!" sözü, o çileli öğretim dönemlerinin bu acı gerçeğiyle ilgilidir.

Fakat medreselerin bundan da acı başka gerçekleri vardı: Bu kurumlarda konuşma Türkçe, ama ders dili Arapçaydı. Farsça bile ancak 18. yüzyılda bir iki medreseye girebilmiştir. Biricik metod "ezber"di. Hiçbir medreseli okuduğu ya da ezberlediği -çoğu zaman anlamlarını da tam olarak bilmediği- konular, metinler, kurallar üzerinde düşünmeye, doğru ya da yanlış, ezberlediklerini özümsemeye gerek duymazdı. Tek amaç; takılmadan, duraksamadan, yanlış telaffuzlara düşmeden bir parçayı ezbere aktarmaktı. Sorular gibi cevaplar da basmakalıptı. Bunun da nedeni, "Her bi-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lim, zamanında en büyük ve yetkin bilginlerce en doğru biçimde açıklanıp çözüme kavuşturulmuştur. Onları değiştirmek ya da bu bilgilere yeni bir şeyler katmaya kalkışmak günahtır, saygısızlıktır" anlayışıydı. Medreseliler arasında yaş, ırk, muhit uyumu da yoktu. Bülûğ çağındaki her Müslüman erkek koşullarını yerine getirerek yazılabiliyor ama medreseyi bitirmesi konusunda asgari süreler belirlendiği halde azami süre konmadığından yıllarca okuyabiliyordu. Bu ise, medreselerde yaşı 12-15 ile 30 hattâ bazen 40 arasında, çok olumsuz öğrenci mevcutlarının oluşmasına neden olmaktaydı. Vakıf kurumlarının eski işlerliğini yitirmesi, medreseler için öngörülen karşılıksız hizmetlerin kötüye kullanılması, en kötüsü de tartışmaya bir ölçüde yer veren aklî metodların ve derslerin, 16. yüzyıl sonlarından başlayarak programlardan bütün bütün ayıklanıp salt dogmatik yöntem ve konulara yer verilmesi, medreselerin hızla bozulması sürecini başlattı. Programlar hafifledi. Müderrislik sistemi dejenere edilerek ulemâ çocuklarına, kayırmacılıkla müderrislik rütbeleri verildi. Kimi müderrisler de yüksek rüşvetler karşılığında yanaşmalara, başarısız softalara, danişmendlere temessük ve icazet verme yoluna saptılar. Bundan ötürü, daha 17. yüzyıl başında medreselerin kapatılmasını savunanlar çıkmıştır. Türk eğitimi açısından şanssız bir rastlantı, aynı dönemde, önceleri bağnaz ve ilkel birer Hıristiyanlık öğreti merkezleri olan manastır mekteplerinin ise gelişerek çağdaş üniversiteler olma olanağına kavuşmaları olmuştur.

16. yüzyıl Osmanlı eğitim dünyasında adından mutlaka söz edilmesi gereken medreseli aydın kuşkusuz Kınalızâde Ali Efendi'dir (1510-1572). Büyük müderrislerden olan bu zat, *Ahlâk-ı Âlâî* adlı kapsamlı yapıtında, uhrevî-dünyevî koşutluğa özen göstererek çocuk eğitiminden aile yaşantısına, çalışmaya

KINALIZADE'YE GÖRE 16. YÜZYILDA ÇOCUK EĞİTİMİNİN KURALLARI

Kınalızade Ali Efendi'nin (Isparta 1510 Edirne 1572) eğitim tarihimizde çok özel bir yeri vardır. Önermeleri dikkate alındığında, çağdaşı Avrupa eğitim düşünürleriyle çoğu noktada buluşan, hümanist ve aristakrat eğitimi önererek Osmanlı yüksek zümresine hitab eden bir aydın olduğu anlaşılır. Tehzibül'l-Ahlâk ve Tathirü'l- 'Arak *yazarı İbn Miskeveyh'den (öl.1030) beri süregelen doğuya özgü eğitim ve ahlâk öğretisini, yer yer aynen, çoğunca da genişletip yeni ilkelerle zenginleştirerek Türkçe işlemiştir. Seçkin zümre çocuklarının, halk çocuklarının devam ettiği sıbyan mekteplerine verilmeyerek özel muallimler tarafından yetiştirilmesini önermesi ilginçtir (Kınalızade'nin yaşamöyküsü ve yapıtları için bknz. Nev'îzâde Atâî,* Hadaiku'l-Hakaik fî Tekmileti'ş-Şakaik *hz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1998, s.164-168).*

"Bab: Der beyân-ı adâb-ı terbiyet-i evlâd ve etfâl

Çün eger püser eger duhter (...) terbiyetine meşgûl olub 'ale't-tederric efâl-i hasene ve ahlâk-ı rızâ' telîn idüb mesâvi-yi efâlden men' idüb âr ü 'ayb olacak efâle ikdam itdikce –Hay sakın! 'ayıbdır, bir dahi bunu eyleme deyü ta'nif ve takri' ideler. Etfâlin levh-i idrâkleri sâde olmağla her cânibe kaabildir. Eğerçe ekseriyâ rezâyil efâl muktezâ-yı tab'-ı behimî olmağla âna mâildir. Lâkin zecr ü men' ve tenbih ü tevbih olıcak levh-i sâde olmağla imtinâ ve ihtiraz dahi kalbinde temekkün idcr.(...) Ekser ekâbir-zâdelerdeki sefih ve kıllet-i akl ü ma'aş şâyi' ü fâşdır. Hattâ ba'zı ehl-i hezl anları e's-sefih çelebi deyü ta'rif etmişdir. (...) Dâyeleri ve mürebbileri aslâ bir fi'linden zecr ü tevbih etmeyüb ne dirse âferin diyüb her ne işlerse tahsîn itdikleri ecildendir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(...)

Eger sâbide kuvvet-i hayâ galib olub ekser-i evkat âdem yanında başın aşağa idüb vekahet ya'ni bî-edeblik itmezse necâbetine ve hâsıl olacağına delildir. Pes te'dibine ikdam ve tehzibine ihtimam itmek gerek. Ve ol te'dib oldur ki rezâyille mevsûf ve izdâd ile muhaletesinde men' oluna. Ve sefîh ve fuhşla mevsum ve lu'b ü levhe katı meşgûl sâbiyân ve gılmânla mücaleset ve musahabet itdirilmeye ki henüz sâde olmağla anların ahlâk ü etvârıyle tahalûk eylemeye ki tabi'at sârıkdır. Hususâ ki zamân-ı sabî ve mevsîm-i sagrda ola.

Pes âdâb-ı din ve sünen-i şerâyi'-i mürselîn ideler. Ve farz ve sünnet ve hill ü hürmet nedir? Bâb bâb ta'lim ve telkîn ideler. Ve ferâyiz ve vâcibâta muvazebet ve müdavemet itdüreler. Nitekim hadîs-i şerifde vârid olmuşdur ki –Etfâliniz yedi yaşına vardıkda namaz kılmağı emr idin. On yaşına varıcak kılmazlarsa darb idin ve tekâsül ve tehavüni hûy itmekden gâyet sakınalar. Ve da'imâ yanında ahyâr ve sulehâyı medh ve eşrâr ü eşkıyayı zemm ü kadh ideler ki şürûrdan hârib ve hayrâta râğıb ola. Eger Amr bir kabihe ikdam iderse evvelâ serzeniş-i sarih itmeyüb mezemmetle tahvif idüb ânı sehve haml ideler. Ya işidilmemiş anladub âhar sâbiyi misl idüb –Ol bu fi'li itmez, şu makule 'ıkab olmuş diyeler. Velhâsıl icâb itmeyince kendüye sen şöyle itmişsin dimeyeler ki ma'lûm oldu bana küllî 'ıkab olmadı deyü mu'âvediye ikdam itmeye. Ve saçların tarayub âşikâra koyub ve kendüyi melâbis-i fâhire ile tezyîn eylemeyeler. (...)

Nasayihi tekrar ideler ki tavl-i zamanla hâtırında kala ve makbûl-i tabi'î ola. Bunun zıddını söyleyen kimesnelerden hassa ki akran ve emsâli ki cihandan murad yemek ve içmek ve giymek ve bağlanmakdır, dirler. Men' ve tehzîr idüb ihtilât itdürmeyeler. Ve etfâlden ibtidâ-yı neşv ü nemâda ef'âl-i kabihe sâdır olsa gerek. Zirâ nefs-i emmâre mevcûd ve hâsıl ve akl ki mâni' ıkâl-ı kabayihdir, henüz gayr-i kâmildir. Ba'zı etfâlden kizb ü nemimet, ba'zından sırkat ü hıyânet ve bunun emsâli keyd ü mekr ü zarar-ı nefs ve gayr çok vâkı' olur. Ammâ hemen men' ve zecr ve mütehammil olduğu mıkdar te'dib ve siyâset itmek gerek. Ve zamân-ı sabîde da'imâ nefâyis ıt'âma ve lezâyiz işrâbe virmeyüb gâh gâh nân-ı haşgele iktifâ itmek gerek ki zamân ile etvâr-ı zamân u esfâr-ı zemîn ü mekân itmekde. Ol makule ihtiyâc oldukda anınla dahi iktifâ itmege kaadir ola. (...)

Ve etfâle sabah gıdâsı çok virmeyeler ki zihnine belâdet ve tab'ına kesel virüb ta'limden men' olmaya. Ve et ve helvâ ve meyve ve seri'ül-istihâle nesneleri çok virmeyeler. Ve ta'am yerken hususâ meyve yirken su içürmeyeler. Ve müskiratdan -egerçe her kimesneye vâcibdir, ictinâb itmek- ammâ etfâle ictinâb begâyet lâzımdır. Zirâ mizâcları hâr u ratıbdır, gâyet muzırdır. Ve anları gazab ü tehevvür ve hıffet ü vekahat ve fesâda ba'is olur ve melekât-ı reddiye kalblerinde müstahkem olub izâlesi 'asîr ve zararı kesîr olur. Ve ol tayfanın mecâlisine dahi iletmeyeler. Ve anların hikâyet ve eş'ar-ı mefseka ve mu'aşakaların istimâ' itdürmeyeler. Egerçe ba'zı kimesneler eş'ar-ı zarîfe tabi'at-ı etfâle rikkat ve zekâvet virüb letâfet ifade ider dirler, ammâ sahih değildir. Zararı fâidesinden artıkdır.

Ve vazife-i ders ve ta'limin tamâm itmeyince gıdasın virmeyeler. Ve ba'zı umûrı ihfâ itmege mu'tâd itmeyeler ki ihfâ itmege mu'tâd olub kabayihe ikdam eylemeye. Ve gice çok uyumakdan ve gündüz mutlaka uyumakdan men' ideler. Ve esbâb-ı ten'îmden, yazın serdâblara gitmek ve büyük mirveheler saldırmak ve elin ayağın ovdurmak gibi ve kışın kalın kürkler ve gâyet ısıtcak yerlerde oturmak gibi, men' ideler. Ve piyâde yürümeğe ve süvâr olmağa riyâzet itdüreler. Ve hareket ve sükûn ve oturmak ve söz söylemek ve ta'am yemek, bu cümle âdâbı ta'lim eyleyeler. (...) ve kizb söylemekden ve yemin itmekden eger sâdık eger kâzib men' eyleyeler. Ve mecâlis-i ricâlde sözi az söyleyüb sordukları nesneye cevâb virmege iktisâr itdüreler. (...)

Ve mu'allim, sâlih ve dindâr ve âkil ve perhizkâr, selîmü'l-hulk ve sahihü'l-akl kimesne ola. Ve ahlâk-ı hüsne ve âdâb-ı mülûk ü ekâbire vâkıf ve gazab ve hilmde mu'tedil ola. Gâyet halîm olmaya ki te'dîb ve tehzîb

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

den âciz olur. (...) Gazûb ve mütehevvir olmaya ki beyhûde gazabdan tıfl melûl ve ta'lim-i ilm ü edebden nüfûr olmaya ve mektebde ta'lim itmeyeler. Ammâ halk ve edebi müstahsen olan merdüm-zâdelerle bile hemders ve ta'lim olunsa ki anlardan kisb-i kemâl hulk-i hasen tahsil itmek ihtimâli ola. (...)

Ve mu'allim darb ile te'dîb itdikde feryâd ü şenâ'et itmekden men' idüb bu fi'l-i züa'fâdırdiyeler. Ve mu'allim dahi ol darbı az ide, ammâ gâyet mü'lim ide ki şekâvet itmekden muhteriz ola. Ve mu'allim dahi bî-mucîb darb eylemeye (...) Ve her gün bir mıkdar 'atalet zamanında lu'b ve bâzîye ruhsat vireler. Ammâ fuhş ve kabayihe müştemil bâzî olmaya. (...)

(...) Andan sonra iştigâl-i 'ulûm ve tahsil-i fünûna düşüreler. Ve tahsil-i ulûmda nece tertib ve tedric gerek kitâb-ı evvelde mezkûr olmuşdur. Ânın üzerine 'amel ve iştigâl oluna. Tâ ki müntehâ-yı 'ulûm ki 'ilm-i 'alâyı ilâhîdir. Âna vâsıl olub âbâ vü ümmehatdan taklîdle mütelakkîn olan 'akaidi, bürhân ve delîl vesâtetiyle müteyakkîn ola. (...) tabi'at ve isti'dâdını teferrüs idüb ne fenne tab'ı mülâyim ve isti'dâdı münâsib ise âna iştigâl ideler. Zirâ her kimesne mebde'-i fıtratında bir fenne müsta'iddir. Ve bir san'ata müttehi'dir. (...) Zirâ sâbıka didik ki cümle san'ata ihtiyac vardır. (...) Meselâ, Kitâbet ve İnşâ 'ilmini murad eylese evvelâ tecvîd ve hatt, sâniyen tehzîb-i nutk ve bera'et-i kelâm ve hıfz-ı resâil ve hatb-i hutbâ ve fuzalâ ve emsâl ve eş'ar-ı belağâ ve fusahâ ve muhaderat ve hikâyât- zurefâ ve nahv ü sarf ve lügât-ı 'Arab vesâir levâzım-ı 'ilm-i edeb. belki hesab ve kavaid-i defter cümlesini tahsil ve tekmil itmek gerek ki fenninde ser-efrâz ü akran ve emsâlinde mümtâz ola. Ve illâ mücerred divânîce hatt ve birkaç fıkra ve mektub ser-nâme-i galat görmekle âdemî, münşî ve kâtib ve lâyık-ı münâsib ve merâtib olamaz.(...)

Pes cemi'-i 'ulûmu ya ekserini 'alâ vechi'l-kemâl tahsil itmek muhaldir. Hemân ehemmle iktifâ itmek gerek.(...)

Bu mezkûrat-ı terbiyet püser içündür. Ammâ duhter terbiyetini dahi buna kıyas idüb münâsib olan hısâl ü âdâbı ta'lim ideler. Ammâ anlar hakkında mülâzemet-i hayâ ve iffet ve ricâlden teherrüz ve tasavvun ve mülâzemet-i hicâb ve günc-i hâne bâbında mübalâğa ideler. Ve sâbıka zikr itdüğümüz âdabı telkîn ve ta'lim ideler ve 'amel itdüreler. Ve Hoca Nasîr eydür okumakdan yazmakdan men' ideler. Lâkin sâir 'ulemâ kelâmında olan oldur ki yazmakdan men' ideler ve lâkin okumakdan men' olunmaya. (...)"

Kınalızâde Ali, *Ahlâku'l-'Alâ'î*, Bulak, 1248, İkinci Kitab, s.30-39

değin bütün bir yaşam için uzun uyarılarda, öğüt ve ilkeler sıralamasında bulunmuştur. Fakat asıl, Kınalızâde'nin çocuk ve genç eğitimine dönük açıklamaları önemlidir.

Yozlaşan Kurumlar

17. yüzyıl Osmanlı medreselerine. dünyanın gidişine sırtını dönmüş birer çöküntüydü demek yanlış olmaz. Yenileşmeden uzak medreseler, kurumların yenileşmelerine de dinsel gerekçeler göstererek karşı çıkıyordu. Koyu bilgisizlik içindeki halk ise medrese çevrelerinden yükselen her söze içtenlikle inanıyordu. Dünyanın geçici, dünya nimetlerinin sahte, asıl mutluluğun öbür dünyada olduğunu, tipik bir halk eğitimi sayılması gereken cer yöntemiyle en ücrâ köylerde bile halka anlatan medreseliler; yığınları büsbütün tembelliğe, tevekküle, insanca yaşama isteğinin dışına sürüklediklerinin farkında değillerdi. İlmiye sınıfının önde gelenleri ise, kendileri ve medreseliler için askerlik yükümlülüğü olmadığından, korkusuzca ve her basit sürtüşmede, diplomatik ve siyasal yolların günah, cihadın ise sevap olduğunu açıklayarak savaşlara davetiye çıkartıyorlar, genç ve çalışkan nüfusu savaş alanlarına sevk ettiriyorlardı. Yeniliklere karşı ne gibi gerekçelerle karşı çıkıldığına, Osmanlı tarihinin her sayfası örnekler veriyor. Örneğin, top namlusu fırçasının, domuz

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kılından yapıldığı için kullanılamayacağına ilişkin fetva yazıldığı gibi, savaşta süngü kullanılması için de şeyhülislâmdan fetva alınmıştır. Bir kadı, düzenlediği bir hüccette, bir adamın, ömründen yedi yılını bir başkasına vermesini onaylamış (!) bir başkası, yargı işlerine baktığı kentte cadı çıktığını bir ilâm yazarak İstanbul'a bildirmiş bir müderris, sinek pisliği bulaşmış bir ip, toprağa dikilirse nane biter demiş; bir başkası, köyün ya da beldenin etrafına timsah, bulunamazsa maymun derisi serilirse oraya dolu düşmez hükmünü vermiştir. Bir yazmadaki ilginç bir fetvada da vebanın "cin çarpması" olduğu, Allah'ın takdir ettiği bu afetten her ne kadar kaçmamak gerekirse de kötülükten iyiliğe gitmenin günah sayılmayacağı açıklanıyor.

Medrese çevrelerinin olumsuzlukları bu kadarla da kalmamıştır. 16. yüzyıl sonu 17. yüzyıl başında, başarısız softaların, danişmendlerin Anadolu'daki Celalî ayaklanmaları içerisinde yer aldıkları, çoğu zaman da taşrada "suhte ayaklanması" denen karışıklıkları çıkardıkları, İstanbul'da ise "talebe-i ulûm" adı altında kapıkulu eylemlerine destekçi oldukları sıkça görülüyor. İç düzenini ve çalışma disiplinini yitiren medreselerde barınma olanağı bulan çiftbozan gençler, kaçkunlar da suhteler ve talebe-i ulûm arasına karışarak kentlerde ve kırsal kesimde silahlı ey-

Osmanlı toplumu Batılı ressamların her zaman ilgisini çekmiştir. Bu ressamların, özellikle harem gibi konuları abartarak yansıtmalarına karşılık, günlük hayata ilişkin tasvirleri önemli ipuçları vermektedir. Alexandre Gabriel Decamps'ın Paris'te Louvre Müzesinde bulunan "The End of Turkish School Day" (Mektep Çıkışı) adlı tablosu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lemlere katılabiliyorlardı. Medreselilerin ve onlarla içli dışlı diğer ayaklanmacı, soyguncu grupların neden oldukları olaylar 19. yüzyıl başlarına değin sürdü. Kimi müderrisler de açıktan ya da el altından bu olayları kışkırtmakta, derslere devam etmeyip, ticaretle uğraşmaktaydılar. Ayda yılda bir kez medreseye uğramayan ama aylığını alan; buna karşılık görevine gelip de okutacak öğrenci bulamayan müderrisler de vardı.

16. yüzyılda, Türkiye'de "matbaa" diye bir olgunun belki de henüz duyulmamış olduğu bir sırada, Avrupa'da basılan kitapların Türkiye'ye girmediği de kuşkusuz. Hattatların, sahhafların üretebildikleri bir yıllık toplam kitap ve risalenin ise "bin"li sayılarla tahmini bile ihtiyat gerektiriyor. Bu konuda elde hiçbir veri yoktur. Ama Sultan III. Murad döneminde (1574-95) Türkiye'ye gelen Michel Baudier, *Histoire du Sérail et de la Cour* adlı eserinde, tüm ülkedeki medrese sayısını 120, bazıları usta-çırak geleneğinde hekimlik öğretimi veren hastaneleri 89, medrese öğrenci yekûnunu da 9 bin olarak gösteriyor. Medreselilerin derslerine çalışmadıklarını, zevke safaya düştüklerini; padişahın, bunları yola getirmek ve eğitim kurumlarını ıslah etmek için uğraştığını da arşiv belgeleri yansıtıyor (Ahmed Refik, *Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı*). Ayrıca üç kişinin de "düşünme özgürlüğü"ne izin vermeyen zihniyete kurban gittikleri biliniyor. Bunlar, ulemâdan Kabız-ı Acemî, Behram Kethüda Medresesi Müderrisi Nadajlı Sarı Abdurrahman ve bir de Hamza adlı kişidir. Bunlar "zındıklık"la (Allah'a ve ahirete inanmamak) suçlanarak idam edilmişlerdir. Bir ekleme daha yapmak gerekiyor: Eski Doğu ve Batı kaynaklarının kapaklarının bir daha açılmamak üzere kapatıldığı, Kopernikus'un tanınmadığı; her şeyin ilkel ve bağnaz yaklaşımlara terkedildiği ise, hastalıklardan kurtulmak için otlara, tohumlara, yağlara, sulara yönelinmesinden, "mücerreb" (denenmiş) ilaçlar üzerine risaleler, kitaplar yazılmasından, bunların uzun zaman, bilim, hikmet, fen kaynağı sayılmasından, çoğu saçmasapan ve zararlı formüllerle dolu bu kitapları yazanlara da "âlim", "Lokman-ı zamane" denmesinden anlaşılıyor. Yazmaları, son dönemlerdeki taş baskıları bize ulaşan bu tür kitapçıklardan birinin adı: "Nusret Efendi'nin mücerrebatından havass-ı şerif ve birkaç nev'i yağ ve su ve senderus yâni hâmur-ı kehribâr ve havlican kökü ve anber ve misk risalesi"dir. Bu dönüş öylesine olumsuz gözükmektedir ki, etki alanına aldığı Süleymaniye Tıp Medresesi'nde bile müsbet yönde bir gelişme görülememiş, ünlü bir hekim yetişmemiş; onca vakıflara, olanaklara karşın bir arpa boyu yol alınamamıştır. Bu da, devletin zaman zaman fermanlar çıkartarak: "Ortalığın bilgisiz beceriksiz hekimlerle dolduğunu, medrese çıkışlı olsalar bile hekimlik mesleğini seçenlerin sınavdan geçirilmelerini" bildirmesinden anlaşılıyor.

Şu dizeler ise Kazak Abdal adlı halk ozanının ağzından, toplumun medreseliye bakışını açıklıyor:

Ormanda büyüyen adam azgını
Çarşıda pazarda insan beğenmez

Medrese kaçkını softa bozgunu
Selâm vermeye derviş beğenmez

Âlemi ta'neder yanına varsan
Seni yanıltır bir mesele sorsan

Bir cim çıkmaz eğer karıını yarsan
Câmiye gelir de erkân beğenmez.

Medreseler, her türlü yeniliklere kapalı, kendi mantığı doğrultusunda bir diyalektiğin, "kelâm" denen İslâm skolastik biliminin darlığı içinde bocalamasını sürdüredursun sonunda, en mâsum tartışma konularını içeren, Seyyid Şerif'in *Hâşiye-i Tecrid, Şerh-i Mevakıf* gibi eserleri de "bunlar felsefiyattandır" denilerek atılmış; gözlemler, düşünceler, incelemeler dine aykırı bulunmuştur. 1580'li yıllarda Tophane sırtlarında basit bir rasathane kurarak evreni izlemeye merak salan Takiyüddin Mısrî'ye, "gaib ve meçhulât âleminin ahvaline keşif ve vukuf hâsıl ediyor" suçlaması yöneltilerek rasathanesinin yıkılması buna bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

örnektir.

Giderek toplum yaşamının da baskı altına alınmaya çalışıldığı gözleniyor. Sözgelimi, daha önceleri düğün eğlenceleri, saz, çalgı, şarkı, oyun "mübah" sayıldığı halde medrese çevrelerinden bunlara da müdahale geldiğini, 17. yüzyılda medreselerde ve mekteplerde okutulan akaid ve ilmihâl kitaplarında yinelenen şu uyarılar kanıtlıyor:

"Ve dahi şol evlerdeki tavla ve satranç oynayalar. Ol hâlde (iken) ellerine kahve alub içeler haramdur. Ve dahi tavla ve satranç olan evlere melekler girmez. Melek girmeyince ol evde bereket olmaz. Ve şol evlerdeki çalgı âleti ola. Çeşte ve tanbure ve cem'-i âlet-i saz ve nay ve düdük velhâsıl el ile ağız ile çalınan sazların cem'isi haramdur. Eğer kişinin aklı olaydı, bugünden hemen tevbe idüb ol sazları ateşe yakub kül edeydi."

Bu tehditlere karşın, sazın müziğin nasıl korunabildiği gerçekten düşündürücüdür.

Bir 17. yüzyıl eseri olan *Kitab-ı Güzide* ise bilimi ve öğrenmenin amacını, o dönemin anlayışıyla açıklıyor:

"Uçmağa girmek dilersen var ilim öğren. Peygamber aleyhisselâm eydür: Bir mü'min ilim öğrenmek tâlibi olsa Uçmak ânı ister ve eğer ilim öğrenmek dilemese tamu ânı diler." Şu hâlde, bilim isteyen cennete, bilimden kaçan cehenneme gidecektir. Bilimi teşvik eden bu yaklaşımın sonrasına bakalım:

"Allahü tealâ: - Ya Muhammed bilgil ve agâh ol- gıl ilim çokdur. Nihayeti ânun yokdur. Gelmedi sana ve illâ azacuk. Dedi. Peygamber ilmi (Allah) katında denizlere kıyasla ancak bir katre idi. Hakk tealâ, bu yeter dedi. İmdi gerü kalan halk ne kadar ilme kaadir ola? Pes imdi ilmi her kişi öğrenmek farzdur. Haramı helâlı, hayri ve şerri bile. Dahi kıyamet ol gün kopacağın bile... İlmin farziyeti üçdür. Evvelâ Allah'ı bir bile. İkinci taat kıla, nice kılınur öğrene. Üçüncü Tanrı tealânın kullarına nice dirlik gerek eyiyi bile... Süfyan'a dediler ki öğrenmek mi yeğdir ya taat kılmak? Eyitdi ki ilimsiz taat olmaz. Hakk tealâ eyitdi ki - Yâ Muhammed artukluğun iste ayruk nesne isteme. Bu âyetde buyurdu ki -Bilenle bilmeyen bir değildir. Malûm oldu ki ilim yeğdir taatden. Resulullah buyurdu ki âlimler derecesi zahidler derecesinden yetmiş derece artukdur. Her dereceden dereceye at seğirdimiyle yetmiş yıllık yol ola... Peygamber aleyhisselâm eydür: -Her kim ilimden kırk mesele bilse kıyamet gününde ben anlara şefaat kılam. Dedi. Ve dahi bir kişi bir mü'mine bir mesele öğretse yetmiş yıllık sevabı bula. Ve dahi eydür: -Bir kişi yanın söykeyüb yaturken kitaba baksa yetmiş yıl taat kılmak sevabın bulur. Dedi."

Bilime ve öğrenmeye böylesine geniş ufuklar açan, öğrenmeyi ibadetin üstünde gören bir başka din elbette ki yoktur. İslâm dininin sınırsız özgürlük tanıdığı bilimin ve öğrenmenin, medreselerdeki tutsaklığı bir kez başladıktan sonra giderek ağırlaşmıştır.

Dönemin mekteplerinde niçin yazı öğretilmediği, medreselerin pozitif bilimlere neden kapatıldığı da apaçık. IV. Murad (1623-1640) döneminde yazıldığı anlaşılan bu ilmihâlde, tüm yenilgilerin, sosyal bozuklukların nedenleri yine ilmihâl öğrenilmemesine bağlanmış. Okuma-yazma öğrenmeden bile ezberleyerek ilmihâl öğrenilebileceğini hatırlatan yazar, ordu içinde ikilik ve karışıklıklar çıkartanların, Müslüman görünümü altında, oruç tutup namaz kılan, ama içlerinden Müslümanlığa düşmanlık güden bazı kişiler olduğunu ileri sürmektedir.

Önceki yüzyıllardan bir ilerleme farkı yansıtması gereken 18. yüzyılda da zihniyet aynıdır. Yazdığı Tuhfe ve Nuhbe, Osmanlı mekteplerinde en yaygın biçimde okunan Sünbülzâde Vehbi, Nâbi'nin *Hayriyye* adlı yapıtına nazire olarak kaleme aldığı *Lütfiyye-i Vehbi* adlı didaktik ve ahlâkî manzum risalesinde, "eğitilmiş", soylu bir gençte ne gibi seçkinlikler bulunması gerektiğini sıralamış. Bu uzun mesnevîde seslendiği oğlu "Lütfullah"a, asîl bir aileden geldiğini söyleyip bilime paradan fazla önem ve değer vermesini, hocaya çok saygı göstermesini, hoca duası alanın iki dünyada muradına ereceğini öğütlüyor. Öncelikle Gazalî'nin İhyâ-yı Ulûm'unu okumasını önererek:

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

17. YÜZYILIN BAŞLARINDA EĞİTİMİN AMACI NEYDİ?

IV. Murad'ın (1623-1640) tütün yasağı koyduğu yıllarda kaleme alındığı saptanan Akaid-i İslâm *kitabından verilen bu bölümlerde, ilmihâl dışında kalan derslerin, ne dinsel ne yaşamsal bir önemi olmadığı, ilmihâl öğrenilmeden başka derslerin öğrenilmesinin İslâm ve iman kalelerinin topa tutulup yerle bir edilmesi demek olduğu vurgulanıyor:*

"Mü'min ve muvahhid olanlara lâzımdır ki küçükden evlâdlarına yâni oğullarına ve kızlarına ve kullarına i'tikada müteallık olan ve küfre müteallık olan mes'eleleri ta'lim edüb ögredeler. Ve ögrenmek dilemeyenleri te'dib ideler ve yahud bey' idüb kapularından redd ideler. Ve dâ'imâ evlâdlarına ve kullarına ve hızmetkârlarına 'akaid kelimatların ta'lim idüb ögredeler. Pes sâbî iken ol 'akîdeler kalblerine yerleşe. Bu asıl evlâdın âhiretde anasına ve babasına nef'i muhakkakdır. Ve fî zamânina olan analar ekseriyâ evlâdlarına ve kullarına ehl-i sünnet ve cemaat mezhebin ta'lim itmeyüb belik nece elfaz-ı küfrü ve nece elfaz-ı kabâyih ve şütûm- ı galizeler ve mâlâya'nîler ta'lim idüb evlâdlarını ve kullarını fâsık ve kâfir itmege sa'y iderler. (...)

Dilersen olasın makbul-i Hazret

Mü'eddeb ol mü'eddeb ol mü'eddeb

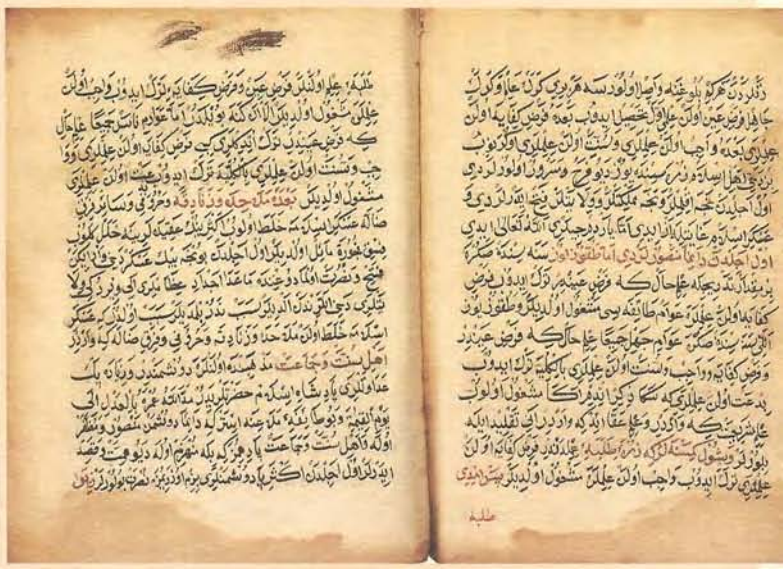

(...) İmdi her kişiye farz olan 'ilm-i hâl ögrenmekdir. Ve bu 'ilm-i hâl farz-ı 'ayndır. Ve sâir 'ilim farz-ı kifâyedür. Meselâ her kişiye evvlâ 'ilm-i hâlinden 'ilm-i 'akâidi ögrenmek farz-ı 'ayndır. Bâ'dehû 'ilm-i hâlinden fıkıh ögrenmek farzdır. İmdi bu kişi bu 'ilimleri ögrenüb bilmeden ilm-i 'arûz ve 'ilm-i kafiye ve Dânisten lügatı ve Ferişte ve Şahidî lügati ve Pend-i Attar ve Gülistân okumak câ'iz degildir. Zirâ bu 'ilimleri okumak farz ve vâcib değildir ve sünnet dahi değildir. İmdi farz-ı 'ayn olan 'ilimleri okumayub farz ve vâcib ve sünnet olmayan 'ilimleri okumak memnu'udur, aslâ ca'iz değildir. Ve dahi 'ilm-i hâli bilüb ögrenmeden vâcib olan 'ilimleri okumak ca'iz değildir. 'İlm-i Beyân ve 'ilm-i Sarf gibi ve 'ilm-i Mantık ve 'ilm-i Meâ'nî ve 'ilm-i Bedii' gibi bunları okumak vâcib iken 'ilm-i hâli bilmeden bunları okumak câ'iz değildir. Zirâ 'ilm-i hâli okumak farz-ı 'ayndır. Ve 'ilm-i Sarf ü Nahiv ve Meâ'ni ve Beyân ve Bedii' bunlar farz-ı 'ayn değildir. Belki farz-ı kifâye ve vâcib olan 'ilimlerdendir.

İmdi, farz-ı 'ayn olan 'ilimleri okumadan farz-ı kifâye olan 'ilimleri okumak câ'iz değildir.Ve eger okursa okuyan ve okutan ikisi dahi 'âsî olurlar. Fi zamânina, ehl-i dünyânın cemi'si ve talebe-i 'ilmin ekserinin okudukları 'ilm-i hâl değildir. Belki farz-ı kifâye bile değildir ve belki sünnet olan 'amellerden bile değildir. (...) Muhammed Gazâlî buyurmuşdur ki bir kimse ibtidâ 'ilm-i hâlden gayrı 'ilm ögrense ol kişiden hayır gelmez, demişdir. Ve dahi demişlerdir ki 'ilm-i hâl ta'am menzilesindedir. Ve 'ilm-i hâlden gayrisi hasdaya 'ilâç men-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

zilesindedir. Ta'am kişiye her gün lâzımdır. Ammâ 'ilâc hasdalık hâlinde lâzımdır. Kezâlik 'ilm-i hâl her gün lâzımdır. Zirâ bir an andan hâlî olsa kâfir olur. Ammâ 'ilm-i hâlden gayrisi her gün lâzım olmaz. Zirâ devâ ve şerbet her gün içilmez. Ve eğer her gün içerlerse helâk eder. (...)

Pes imdi öyle olıcak cemi' mekâtib hocalarına ve cemi' ders-i âmmlara ve ders ögredenlere lâzımdır ki elbet de farz-ı 'ayn olan 'ilm dururken, ya'ni 'ilm-i hâl okumadan ve ögrenmeden farz-ı kifaye olan 'ilimeleri okutmaya. Ve eger 'ilm-i hâlden gayri 'ilmi okudursa misli şuna benzer ki din-i İslâmı yıkmak içün şakirdlerinin ellerine birer kazma ve birer külünk virmiş gibi olub din-i İslâmı yıkmağa izin vermiş gibi olur. Anlar dahi ölünceye degin ol kazmalar ve ol külünkler ile din-i İslâmı yıkarlar. Zirâ ümmiler anları bilürler ve yahud görürler. On beş yigirmi yıldır elinde kitâb ve kalem vardır. Anları ehl-i 'ilm zann iderler ve dinü imâna müte'allik olan mes'elelerden su'âl iderler. Anlar dahi hevâları muktezâsınca 'akıllarıyle cevâb virüb hem dâll hem mudill olurlar. Bu tarikla Din-i Muhammedîyi temelinden yıkub harâb iderler. Zirâ Din-i İslâmı bilmek ve anlamak, Dânisten bilmek, Şâhteyn anlamak, Umuhten ögrenmek âhirlerine varınca bunun ile bilinmez. Tanrı'nın adıdur. İzz ü Yezdan Hudâ'yı, dahi büzüg ulu yol gösterici Rehnümâ'yı âhirine varınca bin kerre ezber itmekle din ve imân (...) Din-i Ahmedîyye bilinmez. Ve 'İlm-i 'Arüz ile ve 'İlm-i Kafiye ile ve 'ilm-i Hikmet ve 'İlm-i Hey'et ve 'İlm-i Nücüm ve 'ilm-i Sarf ve 'ilm-i Nahiv ve 'ilm-i Me'ânî ve 'ilm-i Beyân ve 'ilm-i Bedii' ve 'İlm-i Mantık bunlar ile imân ve İslâm bilinmez.

Pes imdi, şimdiki zamanda farz-ı 'ayn olan 'ilimleri sagîr ü kebîr ü ganî ve fakîr terk idüb farz-ı kifâye olan 'ilimleri terk idüb belki vâcib olan 'ilimleri ve belki okuması sünnet bile olmayan 'ilimleri ve belki okuması bid'at olan 'ilimleri taleb itdükleri içün Hakk süphâne ve tealâ yardım itmeyüb âlem bu hâle indi. Zirâ halkın ekseri okurlar ammâ okuyanlar ekseri Fârisî okurlar. Şehrî olalum dirler, dindar olalum dinmezler. Ve bu 'ilimle din ve imân ögrenilmez."

Akaid-i İslâm, yazma. yaprak; 23- 278'den.

Bulasın revnak-ı hulk-i hüsnü
Halkın sevdiğidir şahs-ı halûk
●ku pek cân ile İhyâ-yı Ulûm"

diyor. Sonra öğrenilmesi gerekli "faydalı" ve "zararlı" bilimleri sayıyor: Tıb, hikmet, mantık, hendese, nücum, reml, bakır, vefk, sihir, narinciyat, kimya, simya, ta'viz, kırtasiye, tılsımat, tasavvuf (tarikatçiliğe şiddetle karşı çıkan Vehbi Efendi, tekkelerdeki olumsuzlukları açıklamayı da geri bırakmamış), musikî, feraset, edebiyat, tarih ve siyer, şiir ve inşâ, muammâ, hüsn-ü hat, imlâ ilimleri ve nerd ile satranç oyunları. Bunların ilk sayılan birkaçı ancak yararlı. Ötekiler muzır!.. Kesin yasaklılar da şunlar: Fısk, isyan, taassub, riyâ, kizb ü düruğ, ıstılahçılık, istihzâ, nemime, havadis, ülfette ifrat, kibir, gurur, süslü giyim kuşam, haset, sefahet, borçlanma, zulüm, devlet malı, meslek değiştirme, ünvan hevesi, hilekârlık... Yasaklar arasında, içkiyle tütünle bir tutulan "çiçekçilik" ve "kuşçuluk" da var. Saksıda çiçek yetiştirmek, bahçeyi çiçek tarhlarıyla bezemek, kanarya beslemek de yasak... İdeal eğitim, kimseye karışmayan, az konuşan, gülmeyen, eğlenmeyen, zevksiz, çok korkan, dünyaya heves duymayan insanlar yetiştirmelidir. Bu öğreti salt medreseler için değil, mektepler, işyerleri, aileler için de geçerliydi kuşkusuz.

Bireye ve topluma faydadan çok zararı dokunan bu eğitim anlayışının, İstanbul ile birkaç büyük kentte odaklanması, zarar alanlarının sınırlı kalması bakımından belki de bir şans olmuştur.

1716'da, Şehit Ali Paşa'nın el konan kitaplarının, aralarında felsefe, astronomi ve tarih eserleri de bulunduğundan kütüphanelere vakfedilemeyeceğine,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şeyhülislâm Ebu İshak İsmail Efendi fetvâ vermiştir. Bu olaydan iki yıl sonra iktidara gelen Nevşehirli Dâmat İbrahim Paşa'nın çeviri kurulları oluşturup Arapça tarihleri Türkçe'ye aktartması, ilk devlet basımevini açtırması az şeyler değildir; bedelini de feci biçimde öldürülerek ödemiştir.

18. yüzyılın bir başka garipliği, Frenk hekimlerin "Kanun-ı tıbb"ı bırakıp "tıbb-ı cedid" diye bir yol tutturmalarına, ilaçlar, kimyasal müstahzarlar hazırlamalarına karşı devletin savaş açmasıdır. Bu işe girişen gayrimüslim hekimlerin muayenehaneleri kapatılmıştır.

1730'larda İstanbul'da elçi olan Marquis de Villeneuve'ün, reisülküttaptan isteği üzerine *Kevakib-i Seb'a* adlı bir risale yazılmış, o sırada Türkiye'deki öğretim yöntemi ile okutulan bilimlere ilişkin bilgiler verilmiştir. Bu kitapçıkta bilimler, "faydalı", "ne faydalı ne zararlı", "zararlı" olarak gruplandırılmış. Faydalılar: Akaid, fıkıh, Arap dili ve edebiyatı, matematik, astronomi, anatomi ve tıp; ikinci gruptakiler; şiir ve edebiyat; zararlılar da felsefe, sihir ve astrolojidir. Öğretim yöntemleri de şöyle sıralanıyor: Faydalı bilimler üç aşamalı okutulur: Muhtasar (yüzeysel ve özet) konular, dâvasız ve ispatsız verilir. Bunun adı istiksardır. İktisat yöntemi: Konular, daha ayrıntılı yineleniyor. İstiksa aşaması: Her konu ve mesele enine boyuna ve kalıntıları ile okutulur. Akli ilimler ise aritmetik ve geometridir. Risalede, medreselerde okutulan kitapların bir listesi de vardır.

18. yüzyılın Avrupa eğitimi de kendi koşulları içerisinde sıkıntılar yaşamaktadır. Örneğin fizik ve kimya dersleri öğretim programlarına henüz alınamamıştır veya karşı çıkanları çoktur. Okullarda görev yapan bir papaz gözlemlerini anlatırken "Eğitimimiz, kelimeler arasında yuvarlanıp gidiyor, kolejleri bitirenler bir mektup bile yazamıyorlar" demektedir. Burada asıl önemli nokta, Osmanlı din adamları, eğitimi belli kalıplarda tutmaya çalışırlarken papazların daha ileri ve çağdaş bir eğitim düşünmeleridir.

Bir 18. yüzyıl hekimi olan Abbas Vesim Efendi'nin, yabancı dil bilmemenin, başka dillerde yazılmış hekimlik kitaplarından yararlanma olanağını engellediğini; "kâfir" doktorların din kaygısından uzak, daha iyi öğrenim gördüklerini; dinsiz sayılsalar da doktorluklarından Müslümanlara bir zarar gelmeyeceğini yazabilmesi ne kadar ilginçse, aynı aydın hekimimizin "Etrâk tâifesi"nin (Türk toplumunun) tedaviden hoşlanmadığını ileri sürmesi de düşündürücüdür.

Medrese Eğitimine Tepkiler

Bilimsel görüş ve düşüncelerin, pozitif bilimlerin giremediği medreselerde okutulmayan matematik, astronomi ve felsefenin, iki yüzyıllık bir aradan sonra ancak 18. yüzyıl sonlarında yeniden ve tepki çekmeyecek düzeyde okutulması mümkün olmuştur. Fakat, örf denen yüce kavukları, biniş denen cübbeleri, mavi mest pabuçlarıyla toplumun en saygın kesimini oluşturan müderrisler, ne bu bilimlerde, ne de inandıkları bağlandıkları nakli bilimlerde bir varlık gösterebildiler. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is fi Kava'idi'l Mecalis*'te, 16. yüzyıl ikinci yarısında, İstanbul müderrislerini şöyle tanımlıyor: "Bir zümre-i ulemâ ki suhtelikten peydâ ve ba'zısı çelebilerden hüveydâ bir bölük tâlib-i 'ilmdir (...) Pes şunlar ki 'ilm-i nahiv ve sarf'da kavaidi ile öğrenüb (...) nefâis-i 'ilm ü hünerden mahzûz olub dâniş ü biniş behresine yetmişlerdir." Bu özlü tanımın anlamı; o dönem müderrislerinin bir bölüğünün taşradan gelip medrese hücrelerinde barınarak sürdürdükleri uzun tahsil yaşamından sonra icazet alan; buna karşılık bir süre kadro elde edemeyerek sıkıntılara katlanan; bir bölüğününse İstanbul'un saygın ailelerine mensup, hatırlı, varsıl aydınlar oldukları; bütün müderrislerin akademik çalışmalardan hoşlandıkları ve bilim adamı saygınlığına kavuştuklarıdır. Oysa 17. yüzyılda, Koçi Bey onlar için "Bilim yolundakiler büsbütün kimlik değiştirmişlerdir. Eğitim yasaları sanki yürürlükte değildir. Eskiden bilim kadrolarında tek cahil yoktu. Günümüzdeyse bilgin kim, câhil kim bilinmiyor" diyor. Kâtib Çelebi ise *Mizanü'l-Hakk* adlı eserinde özetle şöyle diyor: "Sözde bilgin-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ler, rivayetleri birer taş gibi katı ve donmuş kabul edip aslını, iç yüzünü tartışmazlar. ya kabul ya red ederler. Felsefeden çekinirler, yeri göğü bilmez câhillerken âlim geçinirler. Kurân'ın 'Siz, göklerin ve yerin melekûtuna bakmıyor, duyular ötesi evren varlıklarını algılamıyor musunuz?..' (A'raf Sûresi 185. âyet) hikmetinin gereğini, uzaya sığır gözü ile bakarak yaptıklarını sanırlar. Fatih'in, kendi medresesine koydurduğu Şerh-i Mevakıf ve Haşiye-i Tecrid derslerini bunlar, felsefedir diye kaldırıp yerine Hidaye ve Ekmel koymuşlardır. Sonraları bunlar bile rafa kaldırıldı. Medreseler çöküşe uğradı. Öyle ki, Kürtlerin yaşadıkları bölgelerden İstanbul'un yakınlarına gelip yerleşen yarı okumuşlar, tafra satmaya başladılar. Bir ölçüde saray hekimbaşıları, sağlığa ilişkin küçük risaleler, Batı'dan, Doğu'dan alıntılı çevirilerle İstanbul'daki dâr'üş-şifalarda tıp eğitiminin, el altından sürmesine çalıştılar," diyor.

Osmanlı mektep ve medreselerinde Farisî öğrenen talebelerin yararlandıkları, İbrahim Dede adlı tanınmış bir Mevlevî şeyhi tarafından yazılmış, manzum bir sözlük olan Şahidî Lügatı'nın satıraltı çevirileri ve derkenar notlarıyla dolu, karmakarışık el yazması sayfaları. O yıllarda öğrencilerin "ders kitapları" açısından ne durumda olduklarını göstermektedir.

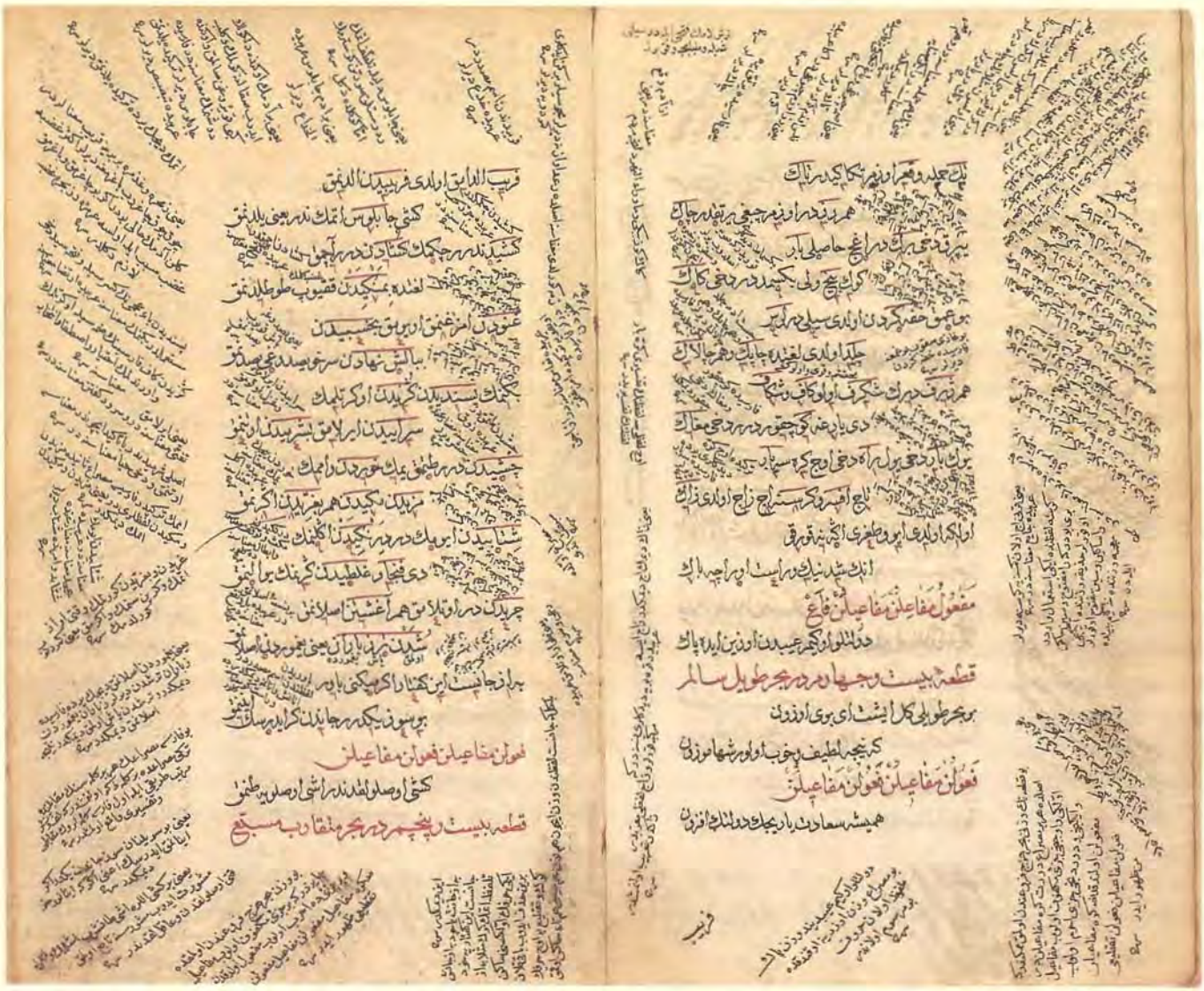

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KÂTİB ÇELEBİ'NİN YETİŞMESİ VE HOCALIĞI

Kâtib Çelebi, medrese dışı özel ve otodidakt eğitimini, aynı metodla ve kimi medrese derslerine de yer vererek öğrenciler yetiştirmesini, bilimsel çalışmalarını, Mizanü'l-Hak *adlı risalesinin sonunda şöyle özetlemektedir.*

"(...) Bu risâlenin muharriri (...) Kâtib Çelebi dimekle meşhûrdur. (...) Vâlidi askerîden olmağla ol zümreye geçüb (...) okumak yazmak san'atına meyl eyledi. Bin otuz iki tarihinde Anadolu Muhasebesi şakird olub (...) fenn-i kitâbet ve hesâb-ı siyakate mütea'llık müşkil add itdikleri bedihî makamında görünür idi. (...) Kadızâde Efendinin iştihârı zamanında olmağla bir gün geçerken Sultan Mehmed Han Camiinde va'zına uğradım . Merhûm muntazamü'l-kelâm olub mü'essir sözler söyler idi. (...) Vâlidim merhûmun vasiyeti dahi bu husus olmağla ol görülen Mukaddemat-ı 'Ulûm-ı Âliye'yi tekrar tekrar 'iadeye şürû' eyleyüb az zamanda İ'râb-ı kib melekesine mâlik oldu(m). Ve şeyh-i mezbûrun dershânesine varub (...) va'z ve dersini dinledim. (Hemedan seferinden döndükden sonra da) şeyh-i mezbûrun dersine mülâzemet eyledim. Merhûm dersinde tefsir ve İhyâ-i 'Ulüm ve Şerh-i Mevakıf ve Dürer-i Tarikat okudurdu. Ekser dersi kışrice basît idi. Zirâ mâkulat semti ile aşinâlık eylemeyüb tefsirde ol fenlere mütea'llık mahall geldikde, Kadı bu arada felsefelik eylemiş (...) derdi. (...) (Hac vazifesinden dönüşümde) Ordu-yı Hümâyun Diyarbekir'de iken ol kış şehirde ba'zı 'ulemâ ile sohbet ve istifâdeye ikbâl ve rağbet olundu. (...) (on yıl kadar savaşlarda ve seferlerde geçtikten sonra) ol zaman fazl u ihatâ ile meşhur 'Arec Mustafa Efendi, kazâdan fâriğ olub tedrise heves itmekle ders demeğe başladı. Tefsir-i Beyzâvi ve evvelinden dersini istima'a hâzır olub Ma'kulat-ı Menkulat'da vesa'ir gördüğüm derslerine hâzır olduğum 'ulemâdan ziyâde kesret-i ma'lumat sâhibi olub merhûmu üstâd ittihaz itdim. (...) Kırk dokuzda Ayasofya ders-i âmı Kürd Abdullah Efendi meclisi(ne) müdavemet olunub ellide Süleymaniye ders-i âmı Keçi Mehmed Efendi dersleri istimâ' olundu. (...) Bin ellide Hemedanî Ahmed Haydar şakirdi Veli Efendi gelüb Mantık ve Me'anî ve Beyân fenni anınla müzakere olundu. Elli birde

kütüb-i tevârihin yazdığı yüz elli kadar devlet mülûki, Fezleke nâm bir defter tellıs olunub Şeyhülislâm Yahya Efendi bir nüshasını taraf-ı saltanata irsal olunmak içün beyaz eylen dedi. Mukayyed olunmadı. Elli ikide Va'iz Velî Efendiden ittisâl-i sened maslâhatiyçün Elfiyye dersine şürû' olunub iki senede usûl-i hadis-i şerif fenni temâm görüldü. (...) Bu esnâda Şeyh-zâde ile Tefsîr-i Kaadî'den mecz Sadrü'ş-Şeri'yye Kara Kemâlî tarzında yazılmağa başlandı. Yüz sahife yazılur idi. Elli üç elli dörtde dahi derslere müdavemet ve şuğul ile geçdi. On sene kadar zaman gice gündüz iştigâl idüb kütüb görmek ve ekser fünûnu tetebbu' itmek müyesser oldu. Kâbir kitâbı görmeğe şevk düşüb gurûb-ı şemsden tulu'a değin şema' binâ oldu. Kelâl ü melâl gelmez idi. On sene(ye) karîb zamanda talebe gelüb istifade ider oldular. Evvelâ mukaddemât-ı fünûn derslerini okudular. (...) Bin elli beşde Girid seferleri zuhûr idüb ol takrib ile kürre-i zemîn ü deryâ vü kara rüsûmuna selefde olan meyl-i tabi'î hasebiyle ikbâb olunur harti (re)smi niçe olur? Ol vâdide yazılan ve çizilen kütüb-i resâil nedir ? Bi't-temâm görüldü. Bu esnâda sülûk olunan tarîk muktezâsınca Mukabele başhalifesiyle nizâ' vâkı' olub selefde yirmi sene hizmet eyleyüb halifeliğe nevbet olagelmişdir, bi-hasbi't-tarık bize nevbet yok mudur? Denildikde kayd-ı hayat dâ'vâsına yapışcak fi amân allah deyü 'uzlet semtine gidilmişdi. Bu husus semt-i tahsile muvafık düşüb şuğûl cânibi te'yid olundu. Üç sene kadar zemân uzlet-i inzivâda tahrir ü ifadeye meşgûl olub bu zemâna gelince A'rec Efendi'den Usûl'den nısfına dek Şerh-i Adud ve Şerh-i Eşkâl-i Te'sis ve Şerh-i Çağmanî ve 'Aruz-ı Endülüsî okuyub ve Ziyc-i Elfi Beg'den Düstûr-ı Takvim istihracını görüb sâbıka Tefsir ve Tavzîh ve İsfehâ ve Kaadî Mîr ve Âdâb-ı Bahs-i Fenârî ve Şerh-i Tezhib ve Şemsiye derslerini istimâ' itmiş idim. Ol aralıkda talebelere Sarf Mukaddema'tı'nı ve Mantık'dan Fenârî ve Şerh-i Şemsiyye ve Câmî' ve Muhtasar ve Ferayiz ve Mülteka ve Dürer derslerini okudub kimi itmâm etdi. Kaadî Mîr ve Şerh-i Makasîd 'umûr-ı 'ammesini okudular. Bu esnâda mizâca inhirâf gelüb ıslâh-ı mizâc ü ilâc içün 'İlm-i Tıbb'a iştigâl olundu. Esbâb-ı rûhaniyye ile müdavemet içün 'İlm-i Hurûf ve Esmâ'-i Havas kitabları görülüb mizâca 'itidâl geldi. Elli yedi hudûdunda Akhisârî Ahmed-i Rûmî oğlu Mevlânâ Mehmed'in riyâzât derslerine müdavemet eyledim. Hendese'den Şerh-i Eşkâl ve Hesab'da Ali Kuşî Muhammediyyesi'ni okuyub Ziyc'den düstûr-ı takvim istihracı kaidesin gördüm. Bir Şerh-i Memdûh yazmış idim. (...) Şerh-i mezbûr hâli üzre kalub beyaza zihin teveccüh itmedi. (...) 'Uzlet ü inkıtâ' zamanı intihâya karib olub sâbıkâ yazılan Fezleke fihristi makamında olan Takvimü't-Tevârih Türkî ve Farisî ile mülemma' ve memdûl bir tavr-ı mergûbede yazılub iki ayda tamama ericek bin elli sekiz evâhirinde Şeyhülislâm Abdurrahmân Efendi Vezir-i 'âzam Koca Mehmed Paşa'ya gönderüb bunun çok mertebeye istihkakı vardır. Nihayet dünyâ hususunda dûn-ı himmetdir. Mansıb u câh istemez deyü (...) kadrimi bilüb mansıbda gâhi da'vet ve tevârihe müte'allık umûrdan meşveret iderdi. (...) Muhalefete kaadir olamayub ihtiyâr olan ikinci halifeliğe rü'ûs verdi ve 'ilmin ve tevcihin bereketi ile anların mâline gaalib geldi. Çok geçmeyüb ol meczûller berbâd oldular. Kifâf-ı ma'aş bâbında medâr olmağla bir mıkdar ile iktifâ olunub dahi ziyâdesin tâlib-i hikmete muvafık olmamağla feragat ve bu mertebe ile kanâ'at olagörüldü. Elli dokuzda, altmışda 'ulûm-ı Arabiye kitâbları mutâle'a olunub talebe-i tıb ve hikmet ve Riyaziyat derslerin okurlardı. Altmış birde altmış ikide Müsellimü'l-Vusûl li Tabakatü'l-Fühûl nâm tabakatımız evvelü'l-cildi harf-i tâ'ya varınca beyâz olundu. (...) Altmış üçde muhaderat maddelerin hurûf üzere tertibde Tuhfetü'l- Amâl ve'l-Ahbâr fi Hikemü'l-Emsâl ve'l-Esfâr, hurûf-ı cim'e varınca beyaz olundu. (...) Ve üç yüzden ziyâde fenn dahi hurûf tertibi ile mahâllîne kayd olundukdan sonra nice mebâhis ve mesâil-i 'Arabiye yazıldı ki anınla cümle 'ulûm-ı ketebe 'ilmi-i icmâli hâsıl ola. Ve buna Keşfü'z-Zünûn nâmı konub sabıkâ müsveddesin gören 'ulemâ beyâzın ricâ eylediklerine binâ'en harf-i ha'ya varınca cild-i evveli beyaz ve 'ulemâ-i 'asra 'arz olunmuşdu. Pesendide ve tahsîn eylediler. Sabıkâ coğrafyada Cihannümâ nâm bir kitâb cem'ine şürû' olunmuşdu. Ve memâlik-i küffâr kütüb-i İslâmiyyede yazılmamağla Firengî Atlas Macor resimleri alınub ter-

cemesi murad olundu. Sabıkâ Fransız rahiblerinden İslâma gelen Şeyh Mehmed İhlâsî Lâtin dilinde mâhir olmağla Atlas Minor bir buçuk senede terceme olunub ismine Levâmi'ü'n-Nûr denildi. Ba'dehu Cihannümâ beyazına şüru' olundu. Firengî târih dahi terceme olunub mülûk-i küffar târihi ve revnak-ı saltanat—bâ Kostantiniyye târihi dahi terceme olunub ve Fezleke'nin mufassalı üzerine tercemesi ceste ceste yazılub Bahaî Efendi şeyhülislâm iken üç mes'ele-i garîbe istiftâ olunub cevâb sâdır olmamağla bir risâlede şerh olunub ve devletin nizâmı hususunda Düstûrü'l-'Amel nâm risâle yazıldı. Altmış dörtde ve altmış beşde kanunnâme ve müftîler hattından mesâil-i 'arabiyye mufassal nakl ve cem'i mutazammın Recîmü'l-Recîm bi's-Sîn ve'l-Cîm yazılub kütübhanede bulunan üç yüz cild kadar mecmua'ları fihriste çekilen dört bin kadar risâle kavaidini intihâb maslahatına şüru' olunub iki kıt'ada nice mecmu'a meâli yazıldı. Ve bir kıt'ada dahi Tevarih-i Tabakat-ı Nevâdirî ve Letâif-i Nigâristân-ı Gaffârî gibi, cem' olunub ihtisar üzere yazıldı. Bin altmış altıda kapudanların deryâ cengleri ve seferleri Tersâne ve deryâ ahvali Tuhfetü'l-Kibâr'da yazılub bin altmış yedi seferinde bir risâle tahrir olundu. Bu zamana gelince haftada bir iki gün emr-i ma'aş hususiyçün kaleme varılub bâki evkatı müzakere ve mutâle'a ve tahrire sarf eylemek ni'meti müyesser oldu. Ümmiddir ki bundan sonra bakiyye-i 'ömrümüz bu hâl ile geçe. (...)

Mizanü'l-Hak fi İhtiyari'l-Ahakk, yazma, yaprak, 75-87'den (H.1161, M.1748).

Kâtib Çelebi (1609-1656), medreselerin içine düştüğü aymazlığı, müderrislerin bilgisizliğini, öğretimde doğru yöntemlerin uygulanmasını, Batı'daki bilimsel gelişmelerden yararlanılmasını yazan ve savunan ilk Osmanlı aydınıdır. Sözkonusu eserinde şu ilginç açıklamalar var: "Medreseler, ipe sapa gelmez tartışmaların yeridir. Tütün ve kahve haram mıdır? Mübah mıdır?.. Muhammed milleti mi, İbrahim milleti mi, demeli?.. Bir tarafta Müderris Kadızâde, öte tarafta Şeyh Sivasî, arkalarında da mâsum halk yığınları, nice yıllar kavga eksilmedi. Oysa bu iki kurnaz adam, bu kavgadan dolayı ünlendiler, varlık bolluk içinde yaşadılar (...) Medreselerde öğretim istidlâlen (deductif) olup naslara ve sultalara (dogmalara) dayanır (...) Araplar, mantığı, felsefeyi, doğal bilimleri, matematiği Bizans kaynaklarından aldıkları gibi, belâgat, aruz, gramer, dil ve edebiyat için de Bizans'taki yöntemleri örnek almışlardı. Sonradan, gerek İranlılar, gerekse Türkler aynı gelenekleri benimsediler."

Arapça, Farsça ve Türkçe eserlerin yanında Latince kaynaklardan da istifa eden, uygun ve doğru bulduklarını, bağnaz çevrelerden çekinmeksizin yaymaya çalışan, resmin, müziğin günah sayıldığı bir ortamda, öğretimin, birden fazla duyuya seslenen araçlarla daha kolay yapılabileceğini savunan, Latince'den çeviriler yapan kısa ömrünün yılları sayısınca faydalı eser bırakan Kâtib Çelebi, dünya bilim tarihine girmiş birkaç Osmanlıdan biridir.

İstanbul'u görmeyen, yaşamını ve çalışmalarını Erzurum'da ve Siirt'te geçiren İbrahim Hakkı (1703-80) başkentteki medrese zihniyetinden uzakta kaldığı için, eski Yunan, İslâm ve Türk eğitim geleneklerinden, bir zamanlar Doğu'da gelişme ortamı bulan pozitif bilimlerden yararlanabilmiştir. Onun *Marifetnâme* adlı büyük eseri hem bu açıdan hem de aile ve okul eğitimine ilişkin özgün kurallar içermesi bakımından önemlidir. Ona göre: "Erkek kız her çocuk altı yaşında okula gönderilmeli, erkeklere bir sanat, kızlara ev işleri de öğretilmeli, çocuklara kötü söz söylenmemeli, beddua edilmemeli; mektepte muallim, yumuşak fakat kendisini saydıracak biçimde davranmalı, ders sırasında gereksiz şeyler ve konuşmalarla vakit öldürmemeli; kavrayışı kıt öğrenciye ayrıca ilgi göstermeli; öğrenciler ise öğretmeni ayakta selamla-

malı, izinsiz oturmamalı, namaz oturuşu gibi oturmalı, bir şey sormak istediğinde hocasından izin almalı; eğer bir şeyi hocasından daha iyi ve doğru biliyorsa bunu hocasına sezdirmemeli..." diyor.

İstanbul'a ilk baskı makinesini göçmen Yahudiler 15. yüzyıl sonlarında getirip çalıştırdıkları hâlde, Osmanlıca kitap basımı 1720'lere değin mümkün olmadığından bu yoksunluk, Türk eğitimini pek derin etkilemiştir. İbrahim Müteferrika, Sadrâzam İbrahim Paşa'ya sunduğu lâyihada: "Kitaplar çoğalırsa herkes yararlanır. Matbaa yazısı güzel ve doğru olduğundan okutan da okuyan da sıkıntı çekmez. Kitap ucuza alınır ve herkes kitap edinebilir. Böylece köylere bile kitap girer. Kütüphane kurmak kolaylaşır, Müslümanlık da yayılır" demiş. Bu gerekçelere karşın, matbaanın açılması için verdiği fetvada Şeyhülislâm Abdullah Efendi, din kitaplarının basımına yasak koyarak koruyuculuğunu yaptığı İslâm dinine büyük kötülük yaptığının farkına varamamış: "Basma sanatında maharet iddia eden Zeyd (kişi), lügat ve mantık ve hikmet ve heyet ve bunların emsâli ulûm-ı âliyede telif olunan kitapların harflerini ve kelimatını bir kalıba nakşedip evrak (kâğıtlar) üzerine basma ile ol kitapların misillerini (örneklerini) tahsil (elde) ederim dese, Zeyd'in bu veçhile amel-i kitabete mübaşeretine (yazma basma işine başlamasına) şer'an ruhsat var mıdır? Cevap buyurula. Elcevap (olur)."

Vakfiyesinde, bilimin ve becerinin Tanrı katındaki değerini dikkate alıp: "Kalbin yaşamı bilimledir, cehâlet ise ölümdür. İnsanı hayvandan ayıran ve onu meleklerin de üstüne çıkartan bilimdir" diyerek İstanbul'a ilk medreseyi kuran Fatih'ten 18. yüzyıl sonlarına gelinceye değin bu kurumların yazgısı hep kötüye gitmiştir. Oysa, sistemin kurumsal tutarlılığı, işletmelerinin vakıf güvencesindeki sürekliliği; öğretim programlarının uyumlu ve sistemli oluşu; öğrencilerin bir külliye atmosferinde yoğun ve çok yönlü eğitim sürecine tabi tutulmaları; ders geçme yöntemiyle yıl kayıplarının önlenmesi; eser yöntemiyle kırsal kesimle, medreselerin büyük kentlerin merkezî semtlerinde bulunuşu ile de kent halkıyla sürekli ilişki sağlanması vb bakımlardan medrese düzeni ve eğitimi, -kötüye gidiş önlenebilse- faydalı sonuçlar verebilirdi. Bu kurumların son manzarasını Mehmed Âkif şöyle betimlemiş:

Yıllarca, asırlarca süren uykudan uyan artık!
Silkin de: Muhitindeki zulmetleri yak, yık.
Bir baksana: Gökler uyanık, yerler uyanıktır.
Dünya uyanıkken uyumak maskaralıktır.
....
Ey hasm-ı hakiki seni öldürmeli evvel
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el.
Ey millet uyan, cehline kurban gidiyorsun;
İslâm'ı da batsın diye yutmuş, yediyorsun!..

Maarif Tarihi yazarı Osman Ergin ise kitabındaki uzun "Medrese" bahsini şöyle bağlamış: "Fatih'ten II. Abdülhamid'e kadar 4,5 yüzyılda medreselerin, memlekete, Türklüğe, ilim âlemine ne hizmeti olmuş, ne de tek âlim yetiştirmiştir. Akla gelen Molla Hüsrev, İbn Kemal, Ebussuud, Müstakim-zâde, Cevdet Paşa, Gelenbevi İsmail efendiler ise beş asırdaki beş, altı isim olarak ne Şark'ın İbn Sinâ'sı, Seyyid Şerif'i, ne Garb'ın Newton'u, Descartes'ı ile boy ölçüşemezler. Bir tek Kâtib Çelebi var. Onu da medreseli sayamayız. Otodidakt yetişmiştir. 18. yüzyılda yalnız İstanbul'da 275 medrese olduğu hatırlanırsa, bu yargı daha çok düşündürür."

Askerî Eğitim Kurumları, Enderun ve Bâbıâli

Medreselerden sonra, Osmanlı örgün eğitim kurumlarının "özel amaç"lılarından başlıcaları "ocak" denen askerî eğitim merkezleriydi. Ocaklar, okuma ve yazma öğretimi yapılan yerlerden olmadığı için birer mektep değildi ama, bu ocaklar, kişiye yepyeni bir kimlik ve inanç kazandıran, askerlik formasyonu veren, eğitim ve disiplin ağırlıklı kışlalardı. Tarihçi Şemdanî-zâde'nin anlatımıyla: "Reaya zimmîleri evlâdından beher sene biner nefer devşirilip sınıf olup Acemi oğlan meyanında terbiye olunup bâdehu güzel yüzlüleri Enderun-ı Hümayun'a ve kuvvetlileri Bostancı, kalanı Yeniçeri" yazılan, aslen Türk ve Müslüman ol-

mayan gençlere, öncelikle milliyetleri unutturulur, hepsinin dindar birer Müslüman olmaları, Türkçe'yi öğrenmeleri sağlanır, Türk görgü kuralları benimsetilirdi. Bunların "saray"dan başka vatan, "padişah"tan başka hâkim ve baba tanımamaları kuraldı. Tek doğru eylemin de "itaat" olduğuna inandırılıyorlardı. Padişah uğruna seve seve can vermeyi onur sayarlar; günde beş vakit namaz kılarak, iki vakit Kur'an dinleyerek gün boyu süren askerlik talimiyle yetişirlerdi. Acemi kışlalarında okuma programı yoktu. Bununla birlikte yetenekli gençlerden, devşirildikleri sırada kendi dillerinde okuma-yazma öğrenmiş bulunanlar, olanak elde ettiklerinde Osmanlıcayı da öğreniyorlardı. Acemi ocaklarının en eskileri, 14. yüzyıl ikinci yarısına doğru Gelibolu'da ve Edirne'de faaliyete geçti. Daha sonra, 15. yüzyılda İstanbul'da, Bayezit'teki Eski Saray'da, Galata Sarayı'nda, 16. yüzyılda da At Meydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'nda benzeri ocaklar açıldı. Bunlardan son ikisi 17. yüzyılda "mektep" adını almış, programları da okuma ve yazına öğretimini kapsayacak biçimde yenilenmiştir. Devşirme sisteminin işlerliğini yitirdiği 18. yüzyıl sonlarında, acemi ocakları kapanmış; Eski Saray'daki Ocak, "Gılmanan Odaları", İbrahim Paşa Sarayı, "Medrese-i Evvel, Medrese-i Sâni" sınıfları olarak birer askeri okula dönüştürüldüğü gibi, Galata Sarayı da "oda" denen (baş oda, orta oda, küçük oda) üç sınıfında 520 içoğlanı adayını, Saray Enderunu için hazırlayan özel bir eğitim kurumu olmuştur.

Osmanlılar, Antik Çağ'ın eğitim-öğretim kurumlarından izler taşıyan, "iyi bir vücut ve zekâ" gelişimi için cimnastik ve müzik eğitiminin yanında dil, edebiyat, matematik öğretimine de yer veren tek okulu sarayda tesis etmişlerdi. Enderun Mektebi denen bu okulun kurucusu Fatih'dir. Programı, askerlikten güzel sanatlara, politikaya, diplomasiye, spora kadar, sarayın ve üst yönetimin gereksinim duyduğu her alanı kapsayan bu okulun hazırlık sınıfları ve şubeleri, yukarıda sözü edilen acemi ocakları ile Galata Sarayı Mektebi'ydi. Yakışıklı ve yetenekli 12-14 yaş devşirmelerinden seçilen adaylar, hazırlık sınıflarında okuma-yazma, temel bilgiler ve din eğitimi aldıktan sonra ikinci bir seçimden daha geçirilerek Topkapı Sarayı'nın Enderun-ı Hümayun denen iç bölümündeki, Büyük Oda ve Küçük Oda denen (hazırlık sınıflarına) alınırlar, burada, medrese eğitimine koşut bir öğrenim görürler; ayrıca saray kurallarına ve davranışlarına alışırlardı. Enderun mektebinin asıl sınıfları aşağıdan yukarıya Seferli, Kiler ve Hazine koğuşlarıydı. Bunların üstünde de en iyi yetişmiş ve kıdem kazanmış 40 gencin yer aldığı Has Oda vardı. Enderun koğuşları, adlarının çağrıştırdığı alanlarda, padişahın özel hizmetine bakan gençlerin, aynı zamanda geceli gündüzlü, çok sıkı bir disiplin altında eğitimlerini sürdürmelerine göre düzenlenmişti. Günlük yaşam; hizmet, ibadet, spor, silah eğitimi, yarışma, müzik, okuma uğraşları ile doluydu. 8 yıllık yasal Enderun hizmetini dolduranlar, koğuşlarının konumuna uygun biçimde ve "çıkma" denen atama işlemiyle dış göreve giderler, bir daha saray hizmetine dönemezlerdi. Açılan kadrolara da alt sınıflardan ve hazırlık okullarından sırası gelenler alınıyordu.

Enderun, amacı bakımından kamu hizmetleri için aydın ve işbilir eleman yetiştirmeyi değil; padişaha en iyi ve kusursuz hizmeti vermeyi hedefleyen bir kurumdu ve dar kadroluydu. Enderunlular, toplumdan soyutlanmış, saray dışına ancak izinle çıkabilen gençler olarak daha da önemlisi Türk asıllı olmadıklarından, toplumu tanımayan, ulusal duygudan yoksun bir kesimdi. Buradan yetişerek veziriazamlık, vezirlik, beylerbeyliği gibi yüksek görevlere gelenler ise toplum için değil, padişah için canla başla çalışmaktaydılar. Enderunluların büyük çoğunluğu ise Türkleri, "Etrâk-i bîidrâk" nitelemesiyle aşağılayan saray aydınlarıydı. Bu kurumdan yetişip fırsat bulunca Anadolu halkına her çeşit kötülüğü revâ görenler az değildir. Buna karşılık, 17. yüzyılın sonlarına kadar devşirme kökenli zeki ve yetenekli genç kadrolara dayanan bu kurum, devletin yönetim ve ordu kademelerine sürekli olarak başarılı elemanlar vermiştir. Ama, devşirme sisteminin körelmesi, hazırlık okullarına ve saray enderununa han-zâde, bey-zâde sanlı soylu çocuklarının, padişaha yakın

kişilerin oğullarının alınmaya başlamasından sonra giderek yozlaşmış; bir dalkavuklar yuvası olmuştur. 1826'dan sonra önemini yitiren Enderun Mektebi'nin ıslahı 1850'de gündeme gelince Arapça, Farsça ve kütüphane hocaları atanarak burası, iptidai (ilkokul) statüsüne indirilmiştir. Bu son evrede sınavla alınan gençlerin bir yandan Osmanlı Hanedanı'nın oturmadığı Topkapı Sarayı'ndaki Hazine ve Hırka-i Saadet dairelerinde nöbet, temizlik hizmetlerini yapmaları, bir yandan da öğrenim görmeleri koşulu konmuştu. Sonraki yıllarda üç sınıflık bir üst bölüm daha eklendi. 1909'daki durumu ile; Enderun Mektebi İbtidâisi'nde: Cüz, Namaz, Zihin Hesabı, Sülüs, Kur'an-ı Kerim, İlmihâl, Kıraat-i Türkî, Hesap, İmlâ, Tecvit, Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî, Hatt-ı Rik'a, Resim; 4 Sınıflı Rüşdiye'de: Ulûm-ı diniye, Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, İmlâ, Sülüs, Rık'a, İlm-i ahlâk, Coğrafya, Hendese; 3 Sınıflı Sınıf-ı Mahsusa'da: Ulûm-ı diniye, İlm-i Kelâm, Tasvir-i ahlâk, Edebiyat-ı Osmaniye, Edebiyat-ı Farisiye, Mantık, Tarih-i Umumî, Coğrafya-yı Umumî, Riyaziye, Cebir, Müsellesat, Ulûm-ı Tabiiye okutuluyordu. Bu saray okulunun Meşkhane adlı bölümü ise bir devlet konservatuvarı konumunda müzik eğitimi vermekteydi. 1909'da yayınlanan bir kararname ile Enderun Mektebi kapatılmıştır.

Osmanlı Sarayı'nın, kadınlara ayrılan Harem-i Hass-ı Hümayun bölümünde de acemi cariyelerin tıpkı Enderun'da içoğlanlarının yetiştirilmeleri gibi, padişaha hizmet amacıyla sıkı bir eğitimden geçirildikleri bilinmektedir.

Şehzadegân Mektebi, saraya özgü bir diğer okuldu. Selçuklu sultanlarının, atabeg ve lâla ünvanlı emirler görevlendirerek prenslerini yetiştirmeleri geleneği Osmanlılarda da 16. yüzyıl sonuna kadar sürdüğünden küçük yaşta sancak beyliğine ve eyalet valiliğine atanan şehzadeler, aydın, deneyimli sivil ve asker lâlaların gözetiminde özel öğretim görmekteydiler. Fakat Sultan I. Ahmed (1603-17) döneminden başlayarak şehzadelerin sarayda göz hapsinde tutulmaları, yeni bir eğitim düzeni gerektirdiğinden harem ağalarının şefi Dârü's-saade ağasının saraydaki dairesinin üst katında bir Şehzadegân Mektebi açılmıştı. Hanedanın kız ve erkek çocukları 8-10 yaşlarına kadar, dışarıdan, bazen de Enderun'dan gelen hocalardan burada Kur'an okuma, yazı, ilmihâl, hanedan tarihi dersleri almaktaydılar. 17. yüzyıldan yıkılışa değin, tahta geçen padişahların, üçer beşer dizelik şiirler dışında, hiçbirinin yazarlık ozanlık hevesi duymaması; gerek Topkapı Sarayı'ndaki gerekse Dolmabahçe ve Yıldız saraylarındaki şehzadegân mekteplerinin ciddi, yorucu öğretim çalışmalarından uzak kaldığını düşündürmektedir.

Yükselme Dönemi padişahlarının, kendilerine birer "hoca" atayarak çoğu zaman bu erdemli bilgili yaşlı ve saygın kişilerin görüşlerinden yararlandıkları; Sultan III. Ahmed'e (1703-30) kadar da birer "Muallim-i Sultani" seçtikleri görülmektedir. Son dönemde ise Şeyhülislâmlık tarafından oluşturulan bir hocalar grubu, Ramazan ayı içinde 10 gün saraya giderek padişahın ve ailesinin izledikleri "hüzur dersleri"nde dinsel konularda açıklamalar yapıyorlardı.

Saray dışında, Bâbıâli'deki dairelerin "kalem" adı verilen yazı büroları da birer mektep işlevinde sayılagelmiştir. Bu kalemlere "şakird" (öğrenci-çırak) olarak girenler "hâce", "halife", "efendi" ünvanlı kalem şeflerinin ve kıdemli kâtiplerin önünde yetişirler, gulam, mülâzim, kâtip aşamalarından geçerek bürokrat olurlardı. Kalemlerdeki öğretimin belirgin özelliği salt, o büroya ilişkin konuları ve kuralları kapsaması; yazı eğitimine ağırlık vermesiydi. Bâbıâli kalemlerinde yetişme olanağı bulmak, önemli bir ayrıcalıktı ve bu yol, kişiyi sadrazamlığa kadar ulaştıracak bir gelecek vaadediyordu. Bu sistem, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin korunmuştur. Türkiye'ye Tanzimat ve Meşrutiyet hareketlerini getirenlerin, Batılılaşma sürecini başlatanların, bu dönemlerin kültür ve edebiyat akımlarına öncülük edenlerin neredeyse tamamı Bâbıâli eğitimi alanlardır. Buradaki eğitime kimi kaynaklarda, devlet terbiyesi, resmî terbiye, "evet efendimcilik" de denmiştir.

Halk eğitimine gelince, köylülerin, kentlilerin, eğitimden nasiplenmeleri; bir önceki bahiste sözü edilen yetersiz mahalle mekteplerinde, tekkelerde, ticaret

merkezlerinin "arasta" denen ve belli işkollarına ayrılan bölümlerinde, camilerde, kahvehanelerde, ders almak, vaaz ve nasihat dinlemek, usta-çırak ilişkisi sırasında öğrenmek biçiminde olabiliyordu. "Sıra" gecelerinde erkekler arasında okunup anlatılan bahnâme türü açık saçık öyküler, masallar, cenk kitapları (*Battalnâme, Gazavat-ı Hz. Ali* gibi), trajik aşk öyküleri (*Kerem ile Aslı, Ferhad ile Şirin*), Doğu romanları (*Tutinâme, Bülbülnâme, Heft Peyker, Ebu Ali Sina*), düz ya da manzum din kitapları (*Muhammediye, Ahmediye, Envarü'l-âşıkın*) dolaylı yoldan olsa bile halkın eğitimine katkı sağlıyordu. Gezginci halk ozanları, cerre çıkan medrese öğrencileri, meddahlar, tarikat şeyhleri, dervişler, hattâ gelip geçenler de halk kültürünü besliyorlardı. Okur-yazarlık ise bir lükstü ve kimileri için de meslekti. Bu ayrıcalığı kazanmış olanlar, kendi çocuklarına da aynı beceriyi özel öğretimle vermekteydiler. Hafızlık, hattatlık gibi okur yazarlıklar da soy sürüyordu. Bir de "hocasız âlim, mektepsiz münevver" denen ve kendilerini yetiştiren aydınlar vardı.

Mahalle mekteplerinin gözleme, tartışmaya, öğrenmeye ve eğitime olanak vermeyen; salt duyduğunu ezberleme, gördüğünü tanıma yöntemiyle sürüp giden amacı ise Tanzimat'a kadar değişmedi. Sıbyan mekteplerinde "yazı" öğretmek, ancak 1830'lu yıllarda düşünülebildi ve yalnızca İstanbul için. Batı'daki öğretim metodlarını bilen aydınların yetkililere sunduğu raporlarda "hocanın, sınıftaki bütün öğrencilere birden ders göstermesi" öneriliyor; fakat yetkililer: "Dört beş yaşında, okula yeni başlamış çocukların her biri, hocanın önünde tek tek harfleri tanımadan, hepsi birden nasıl öğrenirler? Ya hocalar 15-20 çocuğun karşısında nasıl ders verirler?" diyerek şaşkınlık belirtiyorlardı. 1839'da, Rüştiyeler için hazırlanan bir rapordaki "Çocukların mutlaka okula verilip yeteneklerine orantılı biçimde yazı öğrenmeleri; hocanın çocuklara harfleri ve heceleri tanıtması; dersini ilerleten öğrencilerin, yenilere yardımcı olmaları" önerisi güç belâ kabul edildi. Ama Tanzimat'ın ilk yıllarında bile amaç, yazdırmak değil okutmaktı. Bunda da Kur'an okumanın okuyana ve okutana kazandıracağı sevap etkiliydi.

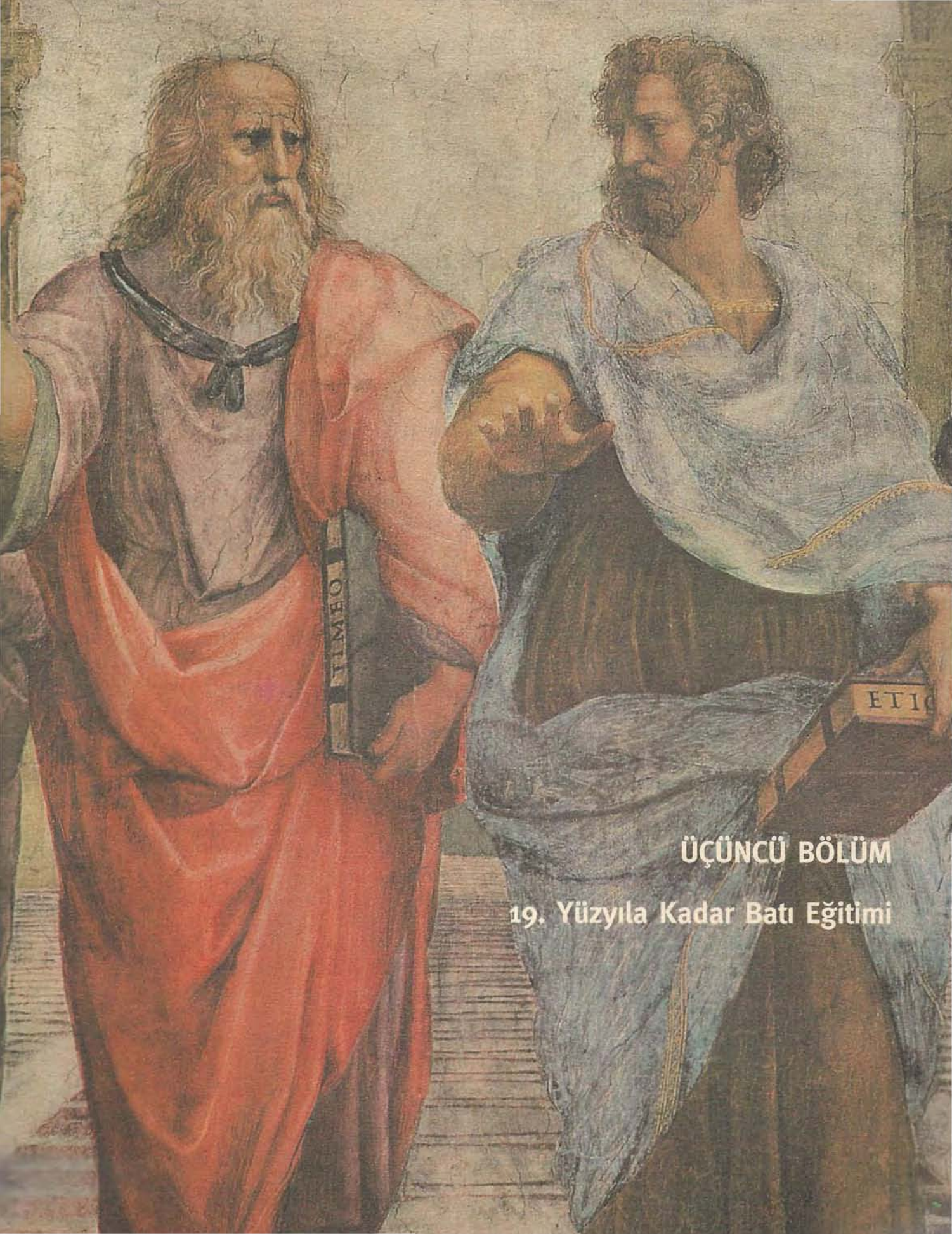

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. Yüzyıla Kadar Batı Eğitimi

Rafaello'nun Roma'da Vatikan'da bulunan Atina Okulu freskinde Platon ile Aristo.

Kendi çocuklarımızın özensiz, sevimsiz, okullukla ilgisi bulunmayan, harap ve yoksul mekteplere, uhrevî havalı medreselere devam ettikleri yüzyıllar boyunca, önceki dönemlerin birikimlerinden de yararlanan Avrupa, eğitim alanında önemli ilerlemeler yaşadı. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti ekonomide, siyasette, yönetimde orduda, Avrupa devletlerine oranla çok geri durumdaydı. Ama, yine de bir varlığı temsil edebiliyordu. Oysa eğitimde, bir kıyaslamaya yetecek düzeyde bir varlıktan söz edilemezdi. Çağdaş Avrupa, köklü bir eğitim ve kültür mirasına sahipken Osmanlılık, felsefesiz, sistemsiz, belletme ve ezberletme saplantısında, bir öğretim derbederliği sergiliyordu.

Bu açığı ilk farkeden Kâtib Çelebi'den sonra en az yüzyıllık bir sessizlik ve aldırmazlık daha yaşandı. Ancak 18. yüzyılın sonlarına doğru toplumun değil ordunun gereksinimi için, Batı'daki eğitime ilgi duyulmaya başlandı. Ne var ki, eğitimsizlik çıkmazından salt ilgiyle kurtulabilmek güçtü. Bununla birlikte, Tanzimat'ın ilan edildiği 1839'a kadarki elli yılda yine de önemli adımlar atıldı. Bu bakımdan, Batı eğitiminin Türkiye'yi etkilemesi sürecine geçmeden, Antik Çağ'dan, Aydınlanma Çağı'nın sonlarına değin Avrupa'nın yaşadığı eğitim süreçlerini anahatlarıyla özetlemekte yarar vardır.

Antik Çağ'da Eğitim

Antik Çağ, insanlığa bir eğitim idealini miras bıraktı: Güzel vücut-gelişmiş zekâ, ahlâk temizliği. Daha öz ifadesiyle "hem güzel, hem iyi!.." Bu ideal, cimnastik ve müzik yoluyla insanın çok yönlü gelişimini, bedeniyle ruhu arasında uyumun doğmasını istiyordu. Sofistler bunu yeterli görmeyerek eğitimin dil ve retorik öğelerle zenginleşmesini de öngördüler. Bundan didaktik okul kavramı ortaya çıktı. Cimnastik, müzik ve akademik eğitim; hem iyi hem güzelin kaynağı oldu. Toplumsal ayrım nedeniyle de eğitim iki kola ayrıldı: Aristokratların ve köylülerin eğitimi. Birincisinde kahramanlık duyguları, erkeğe özgü duygular kibarlık, saray görgüsü ağır basmakta; cesur ve neşeli insanlar hedef alınmakta iken ikincisinde, vatandaşlık bilincine sahip, saygılı, yasalara bağlı insanlar hedefleniyordu. Eğitim, sitelerde kızlar ve erkekler için eşit fırsatlar sağlayacak biçimde sistemleştirilmişti. Atina'da, yedi yaşına gelen hür çocuklar, evde ya da okulda gramer, edebiyat, müzik dersleri almaya başlıyorlar, onları okullara pedagog denen bilge köleler götürüp getiriyordu. Müzik ve cimnastik eğitimleri kamu malı gimnazyum ve palestra'larda veriliyordu. Gramer ve edebiyat çalışmaları ise eğitimin en zevkli bir uğraşısı biçiminde kıvrak zekâları ortaya çıkartacak diyalektiklerle yapılıyordu.

Antik Çağ eğitiminin atası Sokrat (İ.Ö. 470-399) insan zihninin gerçekleri kavramaya, vatandaşlık erdemlerini yaşamaya yeterli olduğunu, bunun için de eğitimin gerekliliğini savunmuştu. O, gimnaz bahçelerinde, çevresindeki gençlere, zihinleri harekete geçiren sorular yöneltiyor, onlardan da ilginç sorular alıyordu: "Hoşa giden nedir?" "Gitmeyen nedir?" "Doğru nedir?" "Cesaret nedir?" "Korkaklık nedir?" "Devlet nedir?" "Politika nedir?" Sokratik metodun amacı, genel geçerliliği olan kavramları özgün bir yöntemle kazandırmak, temelsiz, gerçek dışı, yanlış bilgileri yıkmaktı.

Sokrat'ın öğrencisi ve felsefenin atası Platon (Eflâtun) (İ.Ö. 427-347) eğitimi her çağda etkileyecek olan öğretisini, "Görüntülerin arkasına ulaşmak, özü bulmak" olarak açıkladı. Bu, Sokrat'ın "objektif yakalama" öğretisinden farklıydı. Platon insan eğitimi için aşamalar da önerdi: Karakter eğitimi, beden eğitimi, estetik eğitim, meslekî eğitim ve felsefî eğitim. Yeni doğan çocuğun, anasından babasından uzaklaştırılıp devlet bakımevlerinde bu eğitim aşamalarına göre yetiştirilmesini; aynı evrede doğanların birbirini kardeş ve bacı bilmesini; insanlar arasında tasada ve kıvançta ortaklık kurulmasını savundu.

Aristo'(İ.Ö. 384-322), eğitimdeki ününü sadece İskender'in hocası olarak kazanmadı; Doğu dünyasını ve eğitimini etkileyen felsefesiyle de öne çıktı. "İnsan sosyal bir varlıktır. Eğitimin görevi de insanı, devletin ve toplumun erdemli bir varlığı yapmaktır. İnsanın

mutluluğu da böyle bir eğitimle olur," dedi. Aristo, eğitimin iki alanda erdem kazandırmasını savundu: Bilim, bilgelik, güzel sanatlar ve pratikler aracılığıyla "zihinsel erdem"; cesaret, ölçülülük, cömertlik, hakseverlik ile de "ahlâksal erdem". Hocası Platon'un aile komünizmine de karşı çıkarak çocuğun yetişmesinde ve eğitiminde aileyi temel bir kurum olarak gösterdi. "İnsanlar eğer yasalara uygun eğitilmezlerse o zaman en mükemmel kurumların varlığı bile hiçbir işe yaramaz" diyerek birey eğitimine öncelik tanıdı. Tabiatın hiçbir şeyi eşit yaratmadığını, eğitimin de farklılıklara göre bireysel olması gerektiğini savundu. Eğitimin üç öğesini; bireysel natura, alıştırma, aydınlatma olarak gösterdi. Beş yaşına kadar eğitim süreci dışında tutulması gereken çocuğun, 5-7 yaş arasında, daha sonra göreceklerini izlemesini, 7-10 yaş arasında müzik ve entelektüel eğitimi almasını, 10-21 yaşları arasında da savaş temrinleri yanında cinsel dürtülere karşı irade eğitimi görmesini; bu uzun aşamada, zihinsel ve ahlâksal eğitimlerin yanyana götürülmesini; müzik, gramer, retorik, bilim, diyalektik, felsefe, politika, ahlâk derslerine de yer verilmesini savundu.

Sokrat'ın, Platon'un ve Aristo'nun öğretileri, Hellenistik çağ eğitiminin belirleyicisidir. Kentlerde açılan ilkokullarda, temel eğitim (okuma yazma, hesap, resim, müzik ve cimnastik) verilirken gramer okullarında (ortaokul) klâsik Yunanca öğretiliyordu. Gymnasion denen liselerde ise gençler için birer kültür ortamı hazırlanmıştı. Spor salonları, havuzlar, dershaneler, arşivler, kitaplıklar ve okul tiyatroları...

Roma'da Eğitim

Yunan kültürünün etkisine girmezden önceki Roma uygarlığında eğitim, ataerkil düzendeki ailenin işiydi. Amaç "iyi vatandaş" yetiştirmekti. Eğitimin geçerli metodu da "alıştırma" idi. Erkek çocuklar, anne bakımının bitmesinin ardından, babalarının bir çırağı gibi onun tüm çalışmalarına katılıyorlardı. Kızlar ise evde annelerinin çırağıydılar. Baba yanındaki alıştırma evresini tamamlayan erkek çocuklar belli bir yaşa gelince bir yargıcın, bir askerin çırağı oluyorlardı. İ.Ö. 425'ten sonra bir yasa ile okul açma hakkı hükümetin yetkisi oldu. Özelokullar yasaklandı. 7-11 yaşları için Ludus Litterarius (ilkokullar) açıldı. Lâtin grammaticus'un (ortaokul) açılması ise İ.Ö. 2. yüzyıl ortalarındadır. Burada 12-16 yaş grubu gençler, mitoloji, coğrafya ve hukuk okumaktaydılar. Daha sonra retorik de bu programa katıldı. İ.Ö. 1. yüzyılda da doğrudan retorik okulları açılmaya başladı. Bu okullarda yüksek zümrelerin kültürlerini geliştirecek hitabet, dil ve edebiyat dersleri ağırlıklıydı.

Cicero (İ.Ö. 106-43) "Açık ve düzgün bir dil insanı bilinçlendirir ve ahlâksal üstünlüğe ulaştırır", "Devlete, gençliğin eğitim meselesiyle uğraşmaktan daha büyük ve daha iyi bir başka hizmet alanı bulunmaz" diyerek, eğitimin ilk çocukluk evresinde başlamasını önerdi. Bellek kültürünün önemini; erkek çocuklarını belli yaşa gelince kendilerine en uygun düşen mesleğe yönelmelerini; ahlâk eğitimini meslekî eğitimin tamamlamasını; politikanın ve Yunanca'nın öğretilmesini; ama Yunan cimnastiğinin zararlı olduğunu ileri sürdü.

Seneca (İ.Ö. 4-İ.S. 65) eğitim ve öğretim için şu temel ilkeyi getirdi: "İnsan okul için değil, hayat için öğrenmelidir." Döneminin okullarını da bu ilkeden yola çıkarak eleştirdi. Öğretimin hayat için değil, okullar için yapıldığını savundu. Eğitimcilerin, öğrencilerine iyi birer örnek olmalarını salık verdi.

Plutarkhos (İ.S. 46-125) çocukların güzelden hoşlanacak, çirkin şeylerden kaçacak biçimde eğitilmelerini; eğitimin üç temelinin, doğa-öğretim-alışkanlık olduğunu; öğretimsiz bir doğanın kör; doğasız bir öğretimin de eksik sayılacağını açıkladı.

Orta Çağ'da Din ve Eğitim

Antik Çağ ve Roma eğitimlerinin Hıristiyanlaştırılması 4. yüzyılda başladı. İlk Hıristiyan din okulları da yine bu yüzyılda açıldı. Oysa Antik Çağ'ın gramer ve retorik okullarından birçoğu 6. yüzyıla kadar amacından sapmamıştı. İlk din okulları olan Katechete'lerin amacı, Hıristiyanlığı yaymaktı. Piskopos Auerilius Augustinus (354-430) *De Doctrina Christiana* adlı

eserinde, papaz yetiştirmenin ilkelerini belirledi. Bütün Orta Çağ boyunca din eğitiminin temelini oluşturan öğretisine uygun ilk örnek okul olan Hippo Manastırı'nda hocalık etti. Bu başlangıç, 1500'lere değin değişmeyen skolastik düşüncenin ve eğitimin temeli sayılır. Bu dönemde, felsefe ve teoloji kaynaştırıldı; Aristo'nun kıyas mantığı benimsendi; araştırma ve buluş yasaklanarak geleneksel bilgi ve öğretilerin aynen korunması ve öğretilmesi ilke oldu. Her şeyin ve özellikle bilimin, din ekseni çevresinde zenginleştirilmesi kabul edildi. Manastır okullarında gerçi okumayazma, hesap da öğretiliyordu ama dualar, dogmalar ve İncil çalışmaları esastı. Antik Çağ'ın retorik ve diyalektik bilgileri ise Hıristiyanlığa hizmet edici programlara uyarlandı. Örneğin astronomi, yortuların, kutsal günlerin, bayramların hesaplanmasına hizmet edecek bir kapsamda yeterli görüldü. Müzik, kilise koroları için gerekliydi. Böylece, geçmişin dinsizlik belirtisi sayılan tüm bilgileri ve öğretileri Hıristiyanlığın rengine boyandı. Hıristiyan okulları, 8-10 yıllık bir eğitim süreci sonunda katı dindarlar ve tarikat mensupları yetiştirecek düzene kavuşturuldu. Katedral ve vakıf okulları da aynı programları benimsedi.

Yüksek din duygularının verilmesi koşulu ile 11. yüzyıldan başlayarak Bourg'larda (kalelerde) şövalyelik eğitimine dönük okullar da açıldı. Buralarda "Hıristiyanlığın korunması için Tanrı tarafından görevlendirilmiş kahramanlar" yetiştirilmekteydi. 14-21 yaşlarındaki şövalye çırakları, kılıç ve kalkan kuşanırlar, efendilerine avda, çarpışmalarda eşlik ederler; eğitimleri sonunda da kilisede şövalyelik andı içerlerdi. Kentlerde ise meslek korporasyonlarının birer okul işlevi, magistrilerin (ustaların) öğreticilik sorumlulukları vardı. Vakıf, belediye ve kent okullarında ana dil ve Latince öğretiliyordu. Bir ölçüde laik olan bu okullarda kilise okulları arasında sürtüşmeler 11. yüzyılda başlamıştır.

Orta Çağ'ın ilk üniversiteleri Cambridge, Oxford, Heidelberg (bugün de aynı adlarla hizmet veriyorlar) 12. yüzyılda açıldı. Bunlar da temelde birer kilise okuluydu ama salt teolojiye dönük (örneğin, Notre Dame) olanların yanında tıp, hukuk, retorik, politika kollarını içerınekteydi.

Toplum Hayatında Eğitim

15. yüzyılda Rönesans'la birlikte Almanya'ya, hümanizmanın eğitim ideali "yaratıcı düşünce" yerleşti. Gerçi bu, bir tür Antik Çağ eğitimini arayıştı; fakat hedef kitlesi halk değil, aristokrat kesimdi. Bu nedenledir ki hümanist pedagog Pietro Paolo Vergerio (1370-1444) hümanist eğitimin baş yapıtı olan kita-

Batı'da eğitimin amacı her zaman tartışılmıştır. Çocuğu toplum için mi eğitmek, yoksa kendi doğası içinde kendisi için mi yetiştirmek...
Bir başka görüş de, eğitimin esas amacının bireyi insani bir kültür içinde kendi insani doğasının gerçekleşmesini sağlamak anlayışına dayanır. Batı eğitim kurumları bu sonuca varıncaya kadar birçok aşamadan ve deneyimden geçmiştir. 19.yüzyılda bir Avrupa okulunda "kabahatli" çocukların mahcup edilerek cezalandırılmasını gösteren temsili bir resim.

bına *Kibar Âdetler ve Hür İnsanın Yetişimi İçin Dersler* adını vermişti. Bütün Avrupa'da, pedagogların çalışmaları, konan yeni ilkeler, açılan okullar aydınlanmayı çabuklaştırdı. Maffeo Vegio'nun (1406-1458) *Çocukların Eğitimi Üzerine* adlı altı ciltlik muazzam eseri bu açıdan anılmalıdır. Bu pedagogun, aristokrat çocuklarının, halk çocukları ile temasta olmalarının zararlarını anlatması ise bağışlanacak kusurlardan değildir. Erasmus (1467-1536) "Ruhun ve aklın, dindarlıkla bağdaşacak biçimde eğitilmesini, öğretimin ise serbest bilimleri kapsamasını; eğitimin yaşam açısından da önemli olduğunu; çocuklara bir anda her şeyi öğretmenin yanlışlığını; bireysel farklılıkların da göz önüne alınmasını; öğretmenin çocuklara sıcak davranmasını ve öğretimin zevkli bir uğraşı yapılarak oyunla kaynaştırılmasını önerdi. Philip Melanthon (1497-1560), gençleri bilimsel sanatlara yöneltmek konulu söylevinde; "Onlara sağlam bir eğitim ve öğretim vermek, Truva'yı zaptetmekten daha önemlidir," dedi. Montaigne (1533-1592) ansiklopedik bilgi hamallığına karşı çıkarak çocukların gerçek yaşam içinde yer almalarını; gerçek bilgilerin yaşamdan kazanılmasını, zihinsel gelişme tamamlandıktan sonra tarih, mantık, fizik, matematik, retorik gösterilmesini savundu.

Reform hareketinin getirdiği eğitim ideali, bilimsel açıdan gelişmiş insancıl bir tipi değil, Katolik kilisesine cephe alan, dogmaları reddeden, yeni kilise ve din arayışındaki Hıristiyan kişileri hedeflemişti. Bu modelde aristokrat eğitimine de yer yoktu. Halkın eğiti-

Modern toplumlarda okul, eğitimin en temel kurumlarından biridir. Tarih boyunca okulsuz toplumlarolduğu gibi, kendi geleneksel yapıları içinde şimdiki okul kavramının çok dışında yapılanmalara sahip toplumlar da olmuştur. Ama gerçek anlamda, yani aynı yaştaki çocukların bir arada, belirli bir ders programı çerçevesinde eğitim gördüğü kurumlar Batı'da 19.yüzyılın ikinci yarısında biçimlenmiştir. Avrupa'da o dönemlerdeki bir köy okulunu gösteren temsili bir resim.

mi önemliydi. Luther (1483-1546) herkesin küçük yaşlarda din eğitiminden geçirilmesini istemiş; döneminin yüksek okullarını ise "Eşek, keçi ve yontulmamış insan yetiştiren kurumlar" olarak tanımlamıştır. Reform karşıtı Cizvit tarikatı da yoldan çıkanları dine döndürmek için Cizvit okullarını açmıştır. Bunlar 5 yıllık ilk, 5 yıllık ikinci kademe olarak on yıllık, mükemmel donanımlı, disiplinli parasız yatılı okullardı. Öğretim, öğrenciler arasında sürekli "yarışma" ilkesiyle götürülüyordu.

17. yüzyılda, birey bağımsızlığına, düşüncenin bağımsızlığını da ekleyen Metod Çağı başladı. Bunu izleyen 18. yüzyıl ise artık baştan sona bir eğitim çağıdır. Uzun süren bir eğitimin bir şey ifade etmeyeceği, iyi eğitimin gerekliliği konusu, didaktikçilerle reformcuların tartışma konusu olarak uzun zaman gündemde kaldı. Ratke (1571-1635): "Kız ve erkek çocukların okula devamından analar babalar sorumludur. Okumayazma öğrenmeyen bir çocuk, okuldan alınmamalıdır. Devlet çocuğun elbise, kitap ve öteki zorunlu giderlerini karşılamalıdır. Köylerde anadili ve hesap öğretimi için eğitim yurtları açılmalıdır. Öğretim, bir programla zamana yayılmalı, hafızaya gereğinden çok yüklenmemek için gözleme, somuttan soyuta dayalı metodlar seçilmelidir. Çocukta öğrenme isteği uyandırılmalı, bedensel cezalar kaldırılmalı, ders araçları çekici ve özendirici olmalı, büyük sorumluluğu öğretmenler üstlenmeli, yetiştiriciler hümanist karakterde olmalıdır"; J. Amos Komensky (1592-1670) ise "Dünyada, insan ilişkilerini düzenleyen büyük bir reform ve evrensel barış gerçekleştirilmelidir. Bilgi kapsamlı verilmeli, eğitim ebedi yaşama hazırlayıcı olmalıdır" dediler.

Fénelon (1651-1715); yazılışından ancak bir buçuk yüzyıl sonra Türkçe'ye aktarılan ve Türkiye'deki ilk Batı eseri çevirilerinden olan *Télémaque*'da eğitime ilişkin görüşlerini açıklamıştır. Kadının, ahlâklı bir toplum yaratmadaki rolünü vurgulayan Fenelon, "olabildiğince erken yaş" der. J. Amus Comenius (1592-1670), *Büyük Didaktika*'sında, eğitimin genel iyileştirmesinin beş nedenden mümkün olmadığını daha o zamandan söylemiş: 1- Okullarda başarılı eğitimi yürütecek metod bilgisine sahip insanlar yok, 2- Öğretmenlere işlerini kolaylaştıracak ders araçları verilmiyor, 3- En yoksul çocukların bile kolayca ve yeteneklerinin keşfedilip o yönde yetiştirilmelerine fırsat veren önlemler alınmamakta, 4- Okullar; eski metodları ve kuralları (bildiği ve benimsediği ölçüde) savunan ve her yeniliğe dudak büken kişilerin elinde, 5- Öğretim metodlarını veren yardımcı kaynaklar yok!

Aydınlanma ve Yeni Bir Eğitim

18. yüzyıla egemen olan "aydınlanma" ile eğitim yeni kavramlara kavuştu. J. Locke (1632-1704) *Eğitim Üzerine Düşünceler* yapıtında: "Eğitim, doğanın yolunu izlemelidir, doğanın verilerini en yüksek seviyeye çıkarmalıdır," görüşü ile natüralist eğitimi savundu. Fransa'daki aydınlanmanın öncüleri P. Bayle (1647-1706), Voltaire (1694-1778), Montesquieu (1689-1755) eğitim alanında köklü reformları gündeme getirdiler. Biyolojik ve fizloyojik olgular; eğitime katıldı. Bu akımın esprisini en kestirme La Metrie (1709-1751) özetlemiştir: "Eğitim az olursa fikirler de az olur."

Aydınlanma akımı, ansiklopedi hareketini başlattı. Diderot (1713-84) ilk, bilim, sanat ve zanaat ansiklopedisini hazırladı. "Öğretim, insanlara onur verir, kölelik için doğmadıkları bilincine ulaştırır" sözü onundur. Okul sistemini halk okulları (ilkokul), sanat okulları (lise) ve fakülteler (yüksek okul) olarak aşamalandırmıştır. Giderek gündemde öne çıkan ulusal ve laik eğitim için mücadele verenlerin başında J. R. D. Caradeux (1706-1785) yer alır. "Millî eğitim" deyimi ona ve Herder'e (1744-1803) aittir.

J. J. Rousseau (1712-1778) ise natüralist eğitim için bir dizi eser yayınladı. *Emil ya da Eğitim Üzerine*'de, "Yaradan'ın elinden çıkan her şey iyidir. Sonradan insanların elinde bozulur", "Çocuk, hekim, asker, papaz olmadan önce insan olmalıdır," dedi.

"İnsanlık eğitimi" dönemecinde ise Lessing (1729-1781) öndedir. "Eğitim, her bir insanda gerçekten aydınlanmalıdır" demiştir. Fransız Devrimi "öğretim ve eğitimde eşitlik" prensibini, okulların yenileşmesini, eğitim reformlarını, eğitimde özgürlüğü ortaya attı.

19. yüzyıl ortalarına kadarki yeni hümanizma döneminde W. Von Humboldt (1767-1835), "Her çeşit okulda yeteneklerin tümü geliştirilmelidir" diyerek okul ve organizasyonlarının dejenere edilmemesini öngören, ilk-orta-yüksek öğretim aşamalarını planlayan bir reform programı hazırladı. Kant (1724-1804) bireysel eğitimin, disiplin, kültür, uygarlaşma, ahlâk kazanma amaçlarını içermesini; eğitimin tüm insanlık ölçeğinde ele alınmasını; bu amaçla devletlerin, uluslararası kuruluşların görev almasını savundu. J. G. Fichte (1762-1814) milliyetçi eğitimin gerekliliği ve bu prensibe uygun okullar üzerinde durdu. *İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar*'ı yazan F. Schiller (1759-1805), "İnsan ancak insan olduğu zaman oyun oynar, oyun oynadığı zaman da tam insan olur." görüşünü koydu. Ona göre, her türde ve düzeyde eğitim ve öğretimde temel öğe estetik yaşantıdır. Devletçi eğitimi Hegel (1770-1831) savundu. "İnsan kendi devletinin ahlâk kurallarına uygun yaşamak zorundadır" düşüncesi Hegel'indir. Goethe (1749-1832) doğal özün açılıp gelişmesini eğitim olarak tanımladı. Doğa ile eğitim arasındaki ilişkileri ise *Wilhelm Meister* adlı eserinde açıklamıştır. "Çok yönlü kişilik eğitimi" kavramını, evrensel eğitim düşünceleri harmanına katan Goethe'dir.

Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), toplumda eğitim sorunlarına eğilen J.J.Rousseau'nun görüşlerinden ve Fransız Devrimi'nden etkilenen İsviçreli bir pedagogdur. Eğitim enstitü ve merkezleri kurarak, Avrupa'da yeni eğitim yöntemlerinin gelişmesini sağladı. Yoksul çocukların eğitimini temel alan, meslekî ve tarım eğitiminin, el becerilerinin gelişmesini sağlayan yöntemler denedi, bunda da başarılı oldu. Pestalozzi'yi, çok sevdiği yoksul çocuklarla gösteren bir resim.

Sanayi Devrimi ve Üretken Eğitim

Endüstrileşme Çağı'nda, Pestalozzi (1746-1827) asıl büyük pedagog olarak sosyal eğitimin babalığını yapmıştır. Kurduğu yetim ve yoksullar yurtlarını yönetti, bu kurumlarda öğretmenlik, eğitimcilik görevleri aldı. Mevcut eğitim ve öğretimi toplumun tabakaları için yararlı ve yeterli görmeyerek şöyle diyordu: "İçimi, bir düş, bir eğitim imajı, insanlık eğitimi, halk eğitimi, yoksulların eğitimi dolduruyor. Bunların gerçekleşmesi için önce doğal bir dünya gerekli." Zengin-yoksul farklılaşmasını azaltabilmek için köylerin ekonomik güvenceye kavuşturulmalarını isteyerek yoksullara şöyle seslendi: "Kendi başınızın çaresine bakmayı öğrenin. Bu dünyada size başka kimseden hayır yoktur." Halk eğitiminin kurucusu olarak temel, mesleksel ve ahlâksal eğitim aşamalarını; tarımsal ve endüstriyel eğitim kurumlarını; temel eğitimle vücudun, zihnin; ahlâk eğitimiyle de sevginin ve iyiliğin aşılanmasını ve ruhun eğitimini, *Metod* adlı baş yapıtında ve öteki yapıtlarında inceledi.

Okul öncesi eğitimi bilimsel olarak ele alan Fröbel (1782-1852) çocuğun, doğduğu andan tanınmasını; fiziksel gelişmesine koşut, eğitiminin de kesintisiz bir süreç kabul edilmesini açıkladı. Eğitim sürecini "süt çocuğu", "çocukluk", "gençlik" evrelerine ayırdı.

Sosyalist eğitim, Karl Marx (1818-1883) ve F. Engels (1820-1895) ile gündeme gelmiştir. Toplumsal üretimin arttırılması, insanların her yönden yetişmelerinin sağlanması, "yeni insanın, üretici esastaki işe katılarak biçimlendirilmesi" ilkelerini savundular. *Komünist Manifestosu*'nda da "Eğitimin, üretici iş ile birleştirilmesini; zihinsel, bedensel, politeknik olarak üç yönlü olmasını" ileri sürdüler. Geleceğin eğitimini de "eğitici üretim" biçiminde yorumladılar.

Pozitivist eğitim konusunda Spencer (1820-1903) gelişen kapitalist tutuma uygun eğitimin, insanların yeteneklerinin, gerek kendileri gerekse diğer insanlar için en yüksek faydayı sağlayacak şekilde serpilmesini ileri sürmüştür. Buna karşı Schopenhauer (1788-1860) pesimist bir görüşle eğitimin sınırlı bir önemi bulunduğunu; örneğin aynı koşullarda aynı eğitimi alan iki çocuğun bile birbirinden farklı karakterler verdiklerini; asıl öğretimin önem taşımadığını, çünkü bilgi kazandırılan insanın yükselebileceğini tartışmaya açmıştır. Nihayet Friedrich Nietzsche (1844-1900) "üstün insan eğitimi" üzerinde durmuş, "Büyük insanlar yetiştirmek, insanlığın en yüksek görevidir" demiştir.

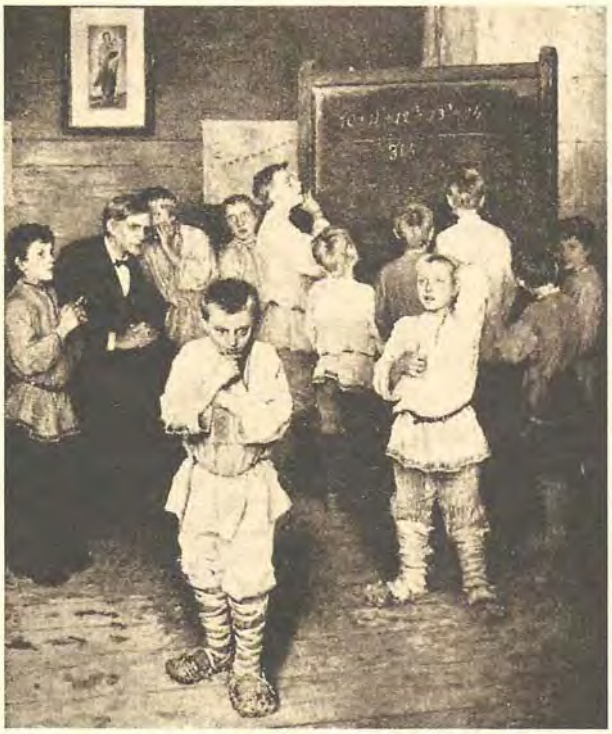

Okulda öğretilen bilgi, elbette ki araştırma merkezlerinde üretilen değil, basitleştirilmiş, çocuğun kavrayacağı düzeyde olmalıdır. Ama bu bilgilerin "belletilmesi" her zaman eğitimcilerin sorunu olmuş; her çağda, yeni yöntemler ve değişik araçlarla bilgi'yi ulaştırmanın yolları aranmıştır. Rus ressam Bogdanof Bielski'nin çizgileriyle 19. yüzyıl Rusya'sında bir köy okulunda matematik dersi.

Kısaca, 20. yüzyıla girerken Avrupa'da, duraksamasız, mükemmel ve çok yönlü eğitim, zihin ve düşünce faaliyetleri ve kurumlaşmalar hızla ilerlerken Osmanlı Türkiye'sinde hiçbir kıpırtı görülmemektedir.

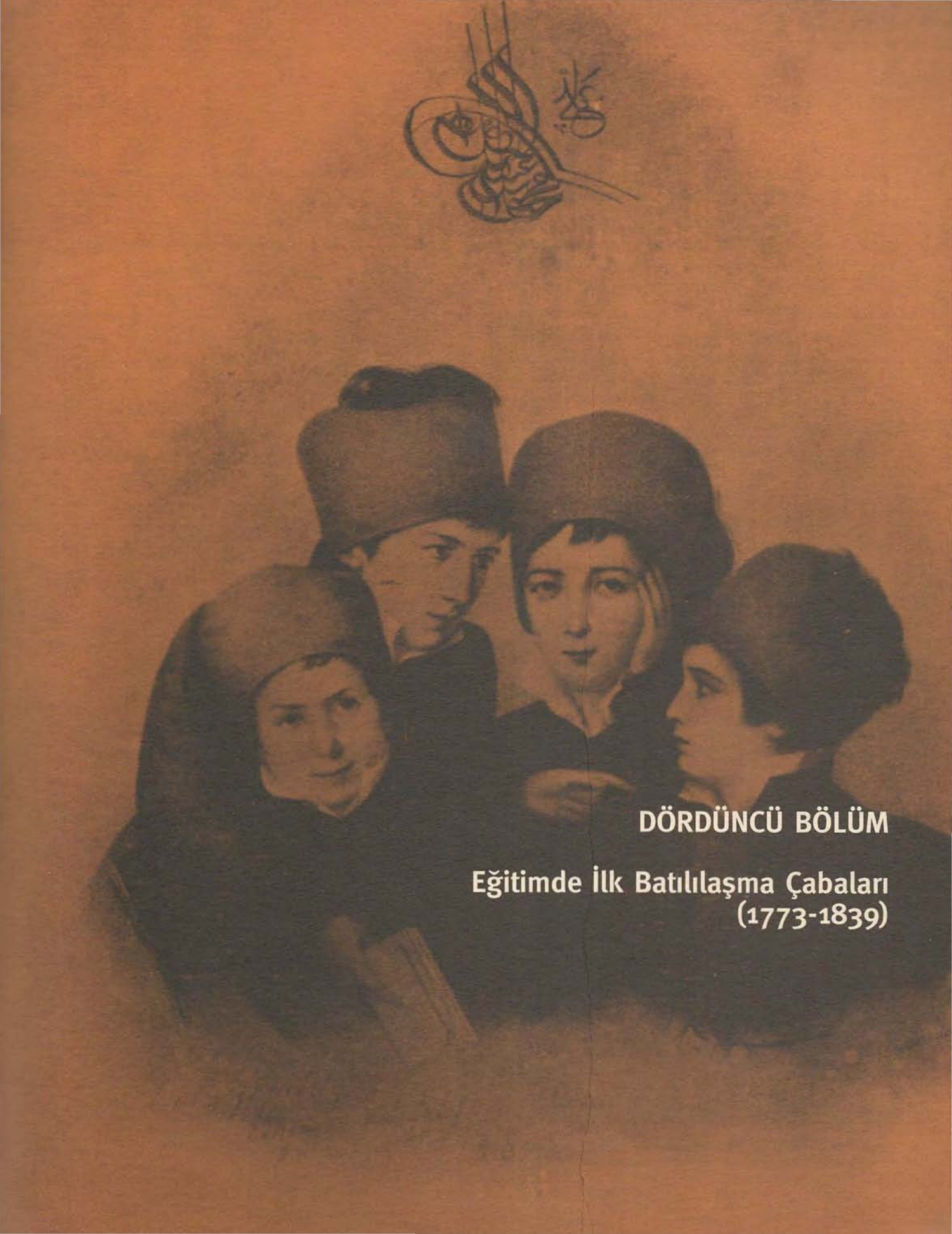

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Eğitimde İlk Batılılaşma Çabaları (1773-1839)

1827'de ilk defa Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrenciler, Tanzimat'ın ilk aydınları diye bilinir. Sağdan itibaren Hüseyin Rıfkı (Paşa), Ahmed Bey, Abdüllatf Bey, Ethem (Paşa, sonra sadrazam).

Hükmettikleri ülkelerin halklarını tanımayan, koşullarını bilmeyen, 17-18. yüzyıl padişahları, özellikle de ömürlerinin ilk 30-40 yılını saray hapisanesinde geçirenler; eğer büyük yenilgilerin ve çözülüşlerin zorlamaları olmasa, İstanbul'daki medreselerin, saraydaki Enderun'un, eğitim gereksinimini fazlasıyla karşıladığı inancıyla hareketsizliklerini koruyacaklardı. Çünkü çevrelerinde de ülke gerçeklerini bilen aydın ve uyanık bir zümre yoktu. "Gelenekçi dar çevre"ye sıkışmış bir avuç "alaylı" yönetici, devlet için bir eğitim politikası üretemeyeceği gibi, şeyhülislâm, kazasker ve ilmiye sınıfı mensupları da belli bir dünya ve yaşam felsefesinin ötesine geçecek erginlikte değillerdi. Daha kötüsü, devletin maarifçiliği yoktu.

Ancak, Avrupa karşısında ardarda yenilgilerin yaşanması, sınırların giderek içerilere çekilmesi sürecindedir ki gözünü açabilenler, yobazların "kâfirlik" suçlamalarından korkmayarak "Avrupa'ya ayak uydurmalıyız" diyebilme cesaretini gösterdi. Yine de kıyametler koptu, ayaklanmalar yaşandı. Bununla birlikte, askerî mühendis okulları, tıbbiye ve harbiye, siviller için de rüşdiyeler açılmaya; eğitimde ilk Batı modellerinin denenmesine geçildi. Bu gelişim içinde, eskiden beri adları mektep olmamakla beraber birer mektep gibi hizmet veregelen Mehterhane, Canbazhane, Tophane, Kılıçhane, Tüfenkhâne, Humbarahane vb ordu ocakları da Batılılaşma hamlesinden fayda gördü. Bu kuruluşların programlarına hendese (geometri) girdi, teknik resim dersleri konuldu. Bir yandan da yobazların taşkınlıklarını önlemek, sırtlarını sıvazlamak için ödüncü bir politika izlendi. Buna, Osmanlı yönetiminde "hikmet-i hükümet" denilmiştir. Örneğin Batı eğitimi model alınırken bu girişimi besleyecek basın ve yayının gelişmesine ket vurmak; sansür uygulamak, düşünce özgürlüğünü, fetvâ yöntemiyle kısıtlamak, hikmet-i hükümetti.

Askerî Eğitimde Modernleşme

Batı kaynaklı ilk askerî eğitim girişiminin, kısa süren Lâle Devri'nde (1718-30) 300 kadar "tâlimli asker"

Osmanlı Devleti'nde mühendis yetiştiren okulların kurulmasına, 18. yüzyıldan itibaren teknolojisini geliştiren ve özellikle askeri alanda ilerleme kaydeden Avrupa ülkeleri karşısındaki yenilgilerden sonra gerek duyuldu. III.Selim döneminde kurulan Mühendishana-i Sultani, 1792'de Halıcıoğlu'ndaki Kumbaralıane'ye, üç yıl sonra da Hasköy'de yapılan yeni binasına taşındı ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun (Kara Fenlerine ait Mühendislik Okulu) adını aldı. Okulun o döneme ait bir gravürü.

yetiştirmek olduğu, kimi tarihlerde yazılıdır. 1734'te ise Fransız asıllı Kont de Bonneval (Humbaracı Ahmed Paşa) Üsküdar'da modern bir kumbaracı kışlası (Humbarahâne) tesis ettiği gibi, bu alanda teknik eğitim için de bir Hendesehane açtı. İlk yıllarda varlık gösteremeyen bu kurs, Koca Ragıp Paşa'nın Fransa'dan getirttiği Macar asıllı Baron de Tott'un çalışmaları sonunda 1761'de matematik, denizcilik, istihkâm ve topçuluk konularını kapsayan bir programa kavuştu.

Batılılaşma çabalarının ilk önemli eğitim kurumu ise 1773'te İstanbul'da Haliç Tersanesi'nde açılan Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun oldu. Öğrencileri okuma-yazma bile bilmeyen yaşlı başlı gemi reisleriyle çocuklar olan bu okulun teknik sorumlusu Baron de Tott, ilk başhocası da Cezayirli Seyyid Hasan'dır. Günde 4 saat ders verilen bu askerî denizcilik okuluna yazılan 50 talebeye birçok âletler kullandırılmaktaydı. Gelenbevî İsmail Efendi (1730-91), Fransa'dan gelen Jean de Lafitte Clavé de okulun hocalarındandı. Ders programlarında, Türkçe, Arapça, Fransızcadan başka aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topoğrafya, harp tarihi, entegral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, istihkâm ve balistik de vardı. 1795'te bir kısım dersleri Halıcıoğlu'ndaki Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ile birleştirildi. 1822'de Parmakkapı'daki Bıçkı mağazasına, 1830'da Heybeliada'ya, 1838'de de Kasımpaşa'da yapılan binasına taşındı. Üç yıllık olan okula, son yapılaşmada idadi sınıfları da eklendi. Tanzimat döneminde Bahriye Mektebi olarak örgütlendi. Deniz Mühendishanesi'nin Türk eğitim tarihindeki yeri, ilk kez Fransız uzman ve öğretmenlerin Fransızca ders vermeleri, öğretim programında din derslerinin bulunmaması, araç gereç kullanımının yer almasıyla belirginleşir. Bununla birlikte bu okulda, çağdaş Batı denizcilik akademileri düzeyinde bir eğitim ve öğretimden yine de söz edilemez.

Sonradan Topçu Harbiye Mektebi adını alacak olan Mühendishane-i Berri-i Hümayun da (Kara Askerî Teknik Okulu) 1793'te, uzman subaylar yetiştirmek amacıyla yine İstanbul'da açıldı. Enderunlulardan seçilen adaylar, önceleri Mühendishane-i Sultanî denen bu okulda öğrenim görmeye başladı. III. Selim'in (1789-1807) modern bir ordu kurma tasarısıyla ilgili olan bu kurum, Halıcıoğlu'ndaki Humbaracı Kışlası'nda bir süre hizmet verdikten sonra 1795'te yeni binasına geçerek Mühendishane-i Berrî-i Hümayun adını aldı. Dört yıllık okulda, Deniz Mühendishanesi'ne koşut dersler; farklı olarak topçuluk, lağımcılık gibi uzmanlık konuları gösteriliyordu. Ayrıca özel bir eğitim alanında teknik ve askerlik uygulamaları yapılmaktaydı. Kara Mühendishanesi'nin en ünlü hocası İshak Efendi'dir (ölümü 1834). İshak Efendi, Türkiye'de, pozitif bilimler alanında ilk ders ve kaynak kitapları da yazmıştır. Okul, 1847'de Topçu ve Mimar (İstihkâm) Mektebi adını aldı.

III. Selim'e ve yeniliklerine karşı gerçekleştirilen Kabakçı Ayaklanması (1807) sonrasında bu okulların birtakım sıkıntılar içinde kaldıkları biliniyor. Belirtelim ki, talebeleri subaylık düzeyine gelmiş gençlerden seçilen mühendishanelerdeki kötü geleneklerin belki de en yakışıksızı "falaka" idi ve her dersanede asılıydı! Sınıf düzeni de şöyleydi: Dersliklerde, üçer sıra; sıralarda kitap koymak için birer çekmece; hoca için üç basamakla çıkılan bir kürsü vardı. Her sıranın baş tarafında "mülazim" sanını taşıyan bir kıdemli otururdu. Hoca ve mülazimler "şakird" denen öğrencileri falaka ile cezalandırıyorlardı. Öğrencilerin öğrenim giderleri ve kırtasiye gereksinimleri devletçe karşılanıyordu. Okulun bir de kitaplığı bulunmaktaydı. Öğretim, öğrencilerin derslerine hazırlanmaları, hocanın, içlerinden birisini kaldırarak takrir ettirmesi, çizimlerin, örneklerinden kâğıtlara işlenmesi biçiminde, medrese geleneklerinden büsbütün farklı, Fransa'daki sisteme oldukça yakındı. Mühendishanelerde en önemli sorun, Türkçe ders kitaplarının bulunmaması, Fransızca kitaplardan da öğrencilerin bu dili yeterince bilemedikleri için yararlanamamalarıydı. Bu yüzden ilk yıllarda bir dizi çeviriler yapılarak devlet matbaasında basılmıştı.

III. Selim döneminin (1789-1807) ilginç bir öğre-

tim kurumlarından biri, 1805'te Kuruçeşme'de açılan Özel Rum Tıb Mektebi'dir. Rum Talimgâhı denen kurumun içindeki bu okul konusunda fazla bilgi yoktur. Bunun gibi, 1807'de Kasımpaşa'da faaliyete geçen ikinci Tıp Mektebi de yalnız adıyla biliniyor. Bu okulun ikinci kez açılışı 14 Mart 1827'de, hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin çabasıyladır. Tıbhane-i Âmire adını alan okula, bir hoca ile iki muallim atanmıştı. Muallimlerden biri Fransızca ve operatörlük, diğeri kâğıt ve resim üzerinde anatomi ve fen, hoca ise Türkçe ve Arapça gramer dersleri vermekteydi. 1831'de ise Topkapı Sarayı müştemilatından olan üç koğuş, Cerrahhane-i Mâmure adıyla bir tedavi merkezi yapıldı. 1836'da bu iki hastane, Otlukçu Kışlası'nda (Topkapı Sarayı dış bahçesinde) Mekteb-i Tıbbiye olarak birleştirildi. Okulun amacı, savaşlarda, ordunun gereksinimi olan hekim ve operatörleri yetiştirmekti. 1838'de Viyana'dan gelen Dr. Bernard, kurumda yenilikler yaptı. 1854'te, dört sınıflı Tıbbiye'ye idadi sınıfları da eklendi. Burada, Fransızca öğretim 1870'e kadar sürmüş, bundan sonra Türkçe öğretim başlamıştır. 1896'da Gülhane Hastanesi, Tatbikat Mektebi konumuna getirildi. Tıbbiye, 1908'den sonra Tıbbiye-i Mülkiye (sivil hekimlik okulu) ile birlikte Haydarpaşa'ya taşınmıştır.

19. yüzyıla deniz, kara mühendishaneleri ve Tıbbiye Mektebi ile giren Osmanlı modern öğretiminin bu ilk evresi yeterince incelenmemiştir. Bu evrede, medrese kökenli fakat yabancı dil bilen ve Avrupa bilimlerinin, eğitim anlayışının Türkiye'ye girmesinde cesaretle görev alan Gelenbevî İsmail, Bulgarîzâde Yahya Naci ile Hekimbaşı Mustafa Behçet ve kardeşi Abdülhak Molla'nın saygıyla anılmaları gerekir.

II. Mahmud'un Girişimleri

II. Mahmud (1808-39) Batı ordularını örnek alan bir kara gücü oluşturmak amacıyla, 1826'da kapatılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye örgütünü kurdu. Erin ve subayın, en azından okuma-yazma bilmesi gerekliliği dikkate alınarak bu yeni ordunun bireylerine mektep hizmeti verecek Talimhâne 1831'de açıldı. Burada, okuma-yazmanın yanısıra din bilgileri, savaş teknikleri de gösterildi. 1834'te ilk büyük askerî okul olan Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye, Maçka Kışlası'nda öğretime açıldı. Bir tabur mevcutlu öğrenciler 8 kısıma ayrıldı. Birinci kısım, okuma-yazma sınıfıydı. Sekizinci kısımı başarıyla bitirenlerden seçilen 100 aday, idadi düzeyindeki üst mektebe geçerek genel kültür ve askerlik dersleri alıyorlardı. 1837'de Harbiye öğrencilerine "nefer" denilmesi bırakılarak "talebe" denildi. En yüksek başarıyı gösteren talebeler, her yıl üçer beşer Avrupa'daki askeri akademilere gönderilmeye başlandı. 1840'da okula Fransızca dersi de konuldu. Tophane'de de Tophane Mekteb-i Harbiyesi açıldı. Mızıka-i Hümayun Mektebi ise Donizetti Paşa'nın organizasyonu ile 1835'te hizmete girdi. Mekteb-i Harbiye'nin düzenli bir öğretim programı ile subay yetiştirebilmesi 1847'den sonradır. Bu tarihte askeri derslerle fen ve

Eğitim alanında önemli bazı reformların öncüsü olan II.Mahmud, Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra Avrupa ülkelerindeki benzerlerini örnek alarak Harbiye, Tıbbiye ve Mızıka okullarının açılmasını sağlamış, Avrupa'ya eğitim için öğrenci göndermiştir.

ŞEHZADE ABDÜLMECİD'İN HATİM DUASI

Padişahlar, şehzadelerine ve sultan denilen kızlarına çok küçük yaşlarda iken, özel hocalardan ders aldırtarak öncelikle Kur'an-ı Kerim'i hatmetmelerini amaçlarlar ve bu ilk dini eğitim tamamlanınca geleneksel hatim cemiyeti düzenlenirdi. Yazma bir mecmuadan aldığımız ve ilk kez yayınlanan belge, Sultan II. Mahmud'un (1808-1839), oğlu Abdülmecid (Sultan) için, şehzade henüz on yaşında iken 31 Temmuz 1833 tarihinde, İstavroz (Beylerbeyi) Sarayında düzenlettiği hatim duasıyla ilgilidir.

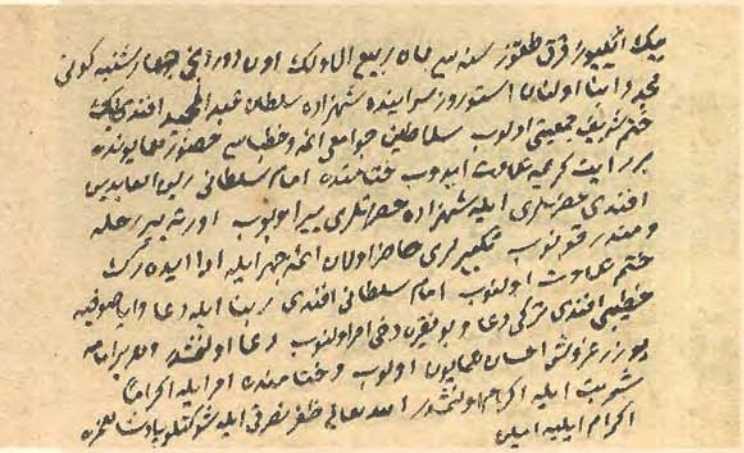

"Bin iki yüz kırk dokuz senesi rebi'ül-evvelinin on dördüncü çıhârşenbih günü, müceddeden binâ olunan İstavroz Sarâyında Şehzâde Sultan Abdülmecid Efendinin hatm-i şerîf cem'iyyeti olub selâtin cevâmi eimme ve hutebâsı huzûr-ı hümâyûnda birer âyet-i kerîme tilâvet idüb hıtâmında İmam-ı Sultanî Zeynelâbidin Efendi Hazretleri ile Şehzâde Hazretleri yer öpüb ortaya bir rahle ve minder konub tekbîrleri, hâzır olan eimme cehr ile edâ ederek hatim tilâvet olunub İmam-ı Sultanî Efendi Rabbenâ ile dûâ ve Ayasofya hatibi efendi şeriki dûâ ve bu fakîre dahi emr olunub dûâ olunmuşdur. Ve her bir imâma yüzer guruş ihsân-ı hümâyûn olub ve hıtâmında emr ile ikrâmen şu beyt ile ikrâm olunmuşdur.

Allahü tealâ zafer nusreti ile
Şevketlü padişâhımıza ikrâm eyleye. Âmin."

matematik dersleri dengelenmiş; piyade ve süvari, top ve tüfek talimleri, istihkâm, resim, harita, yüzme, Fransızca ile hendese, cebir, heyet, perspektif ve mekanik dersleri konmuştur.

II. Mahmud'un gerek askerî gerekse sivil alanda öğretimin modern anlamda kurumlaşmasına ilgi duymasında, âsi valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki girişimleri etkili olmuştur. Osmanlı hükümetinden daha önce, Avrupa'ya öğrenci gönderen (1813), Harbiye ve Erkân-ı Harbiye (1825), Tıb (1826), Baytar (1826), Elsine (yabancı diller) (1830) mektepleri açtıran, kendisi okuma yazma bilmediği halde, kurduğu devlet matbaasında telif ve çeviri kitaplar bastıran, 1828'den itibaren gazete çıkartan (Osmanlı resmî gazetesi *Takvim-i Vekayi* ise 1831'de yayın hayatına girmiştir). Kavalalı Mehmed Ali Paşa, 1830'larda Kahire'deki 16 modern okulu ile Osmanlı'ya eğitim alanında da üstün durumdaydı.

II. Mahmud'un 1824'te yayınladığı söylenen fermanı (M. Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, s.1) şöyle başlıyor: "Cümleye mâlumdur ki ümmet-i Muhammeddenim diyen her Müslümana, öncelikle İslâmlığın şartlarını bilmek, sonra geçimini sağlamak için bir dirliğe yönelmek gerekir. Oysa bir zamandır, analar ve babalar kendileri câhil kaldıkları gibi çocuklarını da cahil bırakıp ve Allah'a güvenerek hemen para kazanmak için yavruları 5-6 yaşına varınca mektep yerine usta yanına ver-

mektedirler. Bilgisiz büyüyen çocukların vebâli kıyamette ana ve babalarındadır. İş böyle giderse ilahî bir dayak yenileceğini uyarmak isterim. Bundan böyle işyerlerine, yeterli tahsili görmemiş çocuklar alınmayacağı gibi, hâlen çırak olup mektep görmeyenlerin de çalıştıkları yerlerden alınıp okullara devamları sağlanacaktır..." *Cevdet Paşa Tarihi*'nde de bulunan bu belge, ilk kez bir padişahın ağzından, okuma-yazmanın, eğitimin önemini duyurduğu için çok önemlidir. Ama aynı padişahın, 1830'da Avrupa'ya göndermek üzere Enderun'dan ve Tıbbiye'den öğrenci seçtirmek istemesi karşısında, gerici çevrelerin tepkisini görünce kararını değiştirmesi; Harbiye'den ve Hendesehane'den üçer beşer öğrenci göndermekle yetinmesi ilginçtir.

Yine bu padişahın, yüzyılların ihmâlini taşıyan sıbyan mekteplerinin; ("taş mektep" denen ve yapıları kargirden olduğu için rağbet gören birkaçı dışında) haraplıklarını, hocasız, denetimsiz durumlarını görmeyerek 1838'de, rüşdiye adıyla, sıbyan mektebi üstü okullar açılmasına izin vermesi de bir hesapsızlığı akla getiriyor. Rüşdiye açılmasına ilişkin Hatt-ı Hümayûn ve Meclis-i Umûr-ı Nâfiâ'nın raporundaki gerekçeler ise düşündürücüdür: "Okuyup yazma bilmeyen ne vatanını sever, ne yaşamını düzene koyabilir" deniliyor. Açılan ve açılması tasarlanan Harbiye, Bahriye, Hendese, Tıp mekteplerine, "mâlumat-ı cüz'iyye" denen basit bilgileri edinmiş aday öğrenciler bulmakta bile güçlük çekildiği; adayların, sınavlarda bir Türkçe kitabı okuyamadıkları; bu durumdakilere, girecekleri okullarda Arapça, Fransızca, fen, matematik öğretmenin ise mümkün olamayacağı açıklanıyor. Gerçekten o dönemde, okumaya ilgi duyan pek azdı. İmamdan, müezzinden şöyle böyle Kur'an okumasını öğrenen; medreselerin ilk sınıflarını okuyan ya da mahalle mektebine giden bu donanımı yeterli sayıyor; büyük kitle ise bundan da yoksun yaşıyordu. Ancak zengin ve aydın aileler, özel eğitim yoluyla çocuklarına Farsça, Arapça, hat, müzik, din bilimleri, edebiyat öğretiyorlardı. Bu olanağı elde edenler daha sonra, kapı kapı dolaşıp dönemin ün yapmış aydınlarından lügat, hesap, hendese, heyet, nücum, dil vb dersleri almaktaydılar. Mesnevi okumak, Farsça öğrenmek isteyenler de mevlevîhanelere gidiyorlardı. Devlet ileri gelenleri ise yetişkin çocuklarını, padişahın iltimasıyla saray okulu Enderun'a veriyorlardı. Tanzimat öncesinde İstanbul'da okul denebilecek topu topu 360 sıbyan mektebi vardı ve bunların kapasitesi, her birinde 50-60 öğrenciden, toplam 20 bin dolayında idi (kent nüfusunun 1/40'ı). Araç gereç ve kitaptan yoksun, hocaları eğitimsiz bu mekteplerin en renkli özelliği "bed-i Besmele" ya da "âmin olayı" denen okula başlama törenleriydi.

Ortam bu iken 1838'de, sıbyan sınıflarını da kapsayan rüşdiye okullarının açılması kararı çıktı. Bu konuda Meclis-i Vâlâ bir okul programı düzenlerken bunun "Birinci Sınıf" ve "İkinci Sınıf" (ilk ve orta) aşamalı olmasını benimsedi. Padişah II. Mahmud, bu adlandırmayı beğenmeyerek "iptidaî" ve "rüşdî" demiştir. Program; elifba cüzü ile Kur'an cüzleri okutulmasını, namaz sûrelerinin ezberletilmesini, 8-9 yaşlarında namaza başlatılmasını, hâfızlığın teşvikini öngörüyor; 13 yaşına kadar da her çocuğa yazı, Türkçe risaleler, din konuları öğretilmesine; bunların, dileklerini sözle ve yazıyla anlatabilecek duruma

II. Mahmud'un eğitim konusunda attığı en önemli adım, erkek çocuklarının sıbyan mekteblerine devam etmesini sağlayan fermanı oldu. Önceleri vakıfların denetiminde olan bu okullar, daha sonra Maarif Nazırlığı'na bağlandı. 1876'dan sonra Mekteb-i İptidai (iik okul) adını alan bu okulların her mahalle ve köyde açılması öngörülmekteydi. Resimde görülen ve binası bugün de korunan Cevri Kalfa Sıbyan Mektebi, 1859'da kızların da ilkokul üstü eğitim görmesi için Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'ne dönüştürülmüştü.

19. YÜZYIL BAŞINDA BİR COĞRAFYA DERSİ KİTABINDA "KÜRE" KONUSU

Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun başhocası matematikçi Hüseyin Rıfkı Efendi'nin, sözü edilen okul için 1830'da yazdığı ve 1831'de basılan, bizdeki ilk matbu müsbet bilim ders kitaplarından olan el-Medhâl fi'l Coğrafya *(Coğrafyaya giriş)'ten, aşağıdaki kürenin tanımı, kullanılması, coğrafya terimleri konularına ilişkin bahiste, yapıtın dili her ne kadar ağır görünüyorsa da yazar, son paragrafta herkesin yararlanabilmesi ve kolay anlaşılması için kitabını, "açık-anlaşılır Türkçe" ile yazdığını; Türkçe'de kullanılan terim ve deyimleri seçtiğini vurguluyor.*

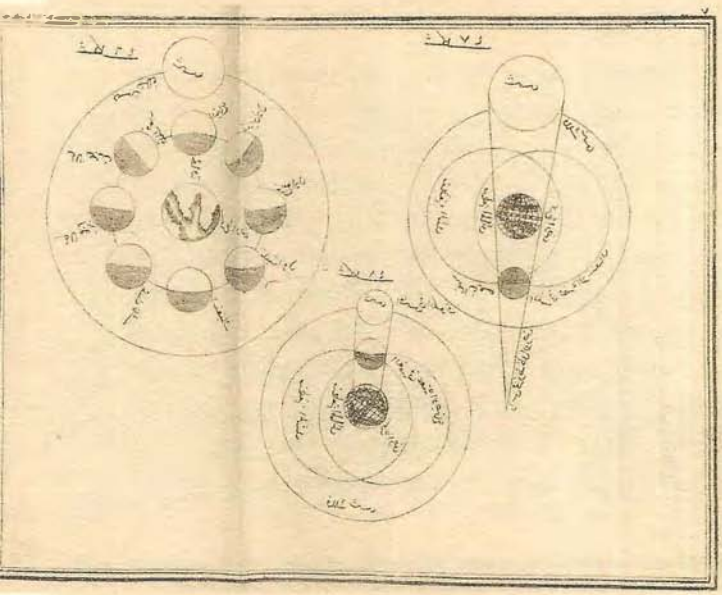

"Bâb- sânî

Âlet-i küre üzerinde ta'lim ve tefhim olunacak eşya beyanındadır:

Ma'lûm ola ki ahvâl-i âlem-i dünyâyı bir hoşça bilüb fenn-i coğrafya ne dimek idügine ıttılâ' hâsıl eylemek murad eyleyen zevât evvelâ coğrafiyyun beyninde isti'mâl eyledikleri âlet-i kürre-i 'arz peydâ ve ihzâr ve üzerinde mürtesime olan devâir ve hutut ve nukuş-ı sâ'ireyi bervech etemm zabt ve hıfzına sa'yü ıkdam eyledikde, atlas haritaları üzerinde menkuşe olan devâ'ir ve hutûtu ve anlara müteallık eşyâ-i sâireyi derk ve iz'âna kûlli medâr olur.

Bâ'dehu kürre-i merkumenin tarik-ı isti'mâli dahi ta'lim ve ta'allüm olunub cümle ahvâl-i kürre ma'lûm oldukda, evkatın tebeddülât ve tagayyüratı ve emâkinin 'urûz ve etvâli ve her bir mekânın etvâl-i leyl ü neharı ve fevâid-i sâiresi istihraç olunmak âsân olduğundan başka kürre-i mezküre ve atlas haritaları mu'avenetiyle oturduğu mekânda rub'-ı mesküna seyr ü sefer-birle cem'-i bilâd ve kasabat ve kurra ve enhâr ve cibâl ve bihâr ve cezâyir ve bunlara müte'allık liman ve burun ve körfez misüllü eşyâ-ı sâireyi ve biri birine kurb ve ba'idlerini bi'l-'ıyân müşâhede itmiş gibi bilüb ahvâl-i âlem-i dünyâya vâkıf olur.

İmdi, coğrafiyyun beyninde meşhûr ve müte'arif ve anlara lâzım olacak mıkdar bir nice elfâz ve ıstılahat vardır ki bu fenne hahişkâr olanlar zabt ve hıfz eylemeleri içün zikr olunur. Meselâ, kutub, hatt-ı üstüvâ, munkata'-i burc, medâr-ı inkılâbeyn, medâr-ı kutb, menatık, dâire-i mâre, dâire-i nısf-ı nehar, dâire-i ufuk, semt-i re's ve kadem, irtifa'-ı kutub, tûl-i mekân, 'arz-ı mekân, dâire-i sa'at, ma'rifet-i ekâlim gibi ve bunlar misillü bir nice devâir-i meşhûre ve ıstılahat-ı 'adide dahi vardır ki 'ilm-i hey'et kavaidi üzere kürre-i semâ istimâlinde câri olmağın terk olunub ancak kürre-i arz istimâline mahsus olanlarla iktifâ olundu.

Kaldı ki bu risâlenin cem'-i nâsa nef'i yeksân ve kavaid-i isti'mâli cümleye âsân olmak mülâhazasıyle 'ilm-i hey'etde edâ olunan ta'birat-ı dakikadan 'adül olunub lisân-ı rûşen-beyân Türkîde rûzmerre ta'biratile ifade olunması ihtiyar ve zikr olunan ıstılâhatın her biri birer fasılda tafsil olunarak on beş fasıl üzere tertib olunması i'tibâr olunmuşdur."

Hüseyin Rıfkî, *el-Medhâl fi'l Coğrafya*, sene 1247, s.15-17

CEVDET PAŞA MEDRESE YAŞAMINI ANLATIYOR

Cevdet Paşa, memleketi olan Lofça'dan, kalkıp tahsil için geldiği İstanbul'daki medrese yaşamını Tezâkir'*inin "Tetimme" bölümünde anlatır. Bu ilginç bahiste, Tanzimat'ın ilân edildiği 1839'da ve izleyen yıllarda Osmanlı başkentindeki medreselerin, müderrislerin ve talebe-i ulûm denilen öğrencilerin durumlarını da ayrıntılı olarak açıklanmaktadır:*

(...) Ceddim Hacı Ali Efendi büyük pederinin sülûkünü arzû ede-geldiği cihetle (...) ulûm-ı âliye için Dersaâdet'e izâmım ârzusunda bulundu (...) ve eğerçi ol vakit Delî Müftî deyu ma'ruf olan esbak Lofça müftîsi ber-hayat ve her fende mâhir ve mütebahhir bir zât olarak pekçok vakitler bizi okutabilirdi. Lâkin gayet lâ-übâlî ve kaydsız bir âdem idi. Nasreddin Hoca gibi garîb hikâyeleri olup (...) her gün bir vakt-i mu'ayyende fakiri okutmak için büyük pederim âna şehriye bir mıkdâr ma'âş tahsis edecek oldu ise de âlemde hiçbir şey ile mukayyed olmadığı gibi zaman ve mekân ile dahi mukayyed olamayacağı beyânıyle cevâb-ı red verdi. (...) Bunun üzerine büyük pederim beni İstanbul'a gönderdi. Bin iki yüz elli beş sene-i hicriyesi evâilinde (M.1839) Dersaâdet'e geldim. Çarşamba-pazarı'nda vâki' Papas-oğlu Medresesi'nde bir hücre bulup sâkin olarak Fâtih Câmi-i şerîfi'nde tahsil-i ulüm-ı âliye ile meşgûl oldum. (...)

Medrese-nişîn talebenin ma'aşça muzayakaları pek ziyâde ise de cümlesi âzâde-ser ve âlemin inkılâbatından bî-haber olup zeyd ü amr'in mücadelesi anları incitmez. Havâdis-i rûzigâr anların efkârını perişân etmez. Kulakları mebâhis-i ilmiyyeden başka bir şey işitmez. Şu kadar ki medreselerin bu hâli iki yüz altmış (M.1844) târihine kadar mümted oldu. Andan sonra medreseler âleminde dahi tegayyürât-ı azîme vuku'buldu. Medreselerin usûl-i ta'lim ü teşkili bozuldu. Ol vakte kadar medreselerde ta'til gecelerinde akd olunan encümen-i musâbehetlerde mebâhis-i ilmiyyeden başka bir söz işidilmezdi. Andan sonra her ne vakit bu encümenlere gittim ise âmiyâne ülfet ve müsâbahetlere tesadüf ederek mübâhese-i ilmiyye işitmedim. Ben de andan sonra bu encümenlere gitmedim. (...)

Şühûr-ı selâsede talebe-i ulüm celb-i rızk-ı maksûm için taşra gitmeğe mecbür olduklarından eyyâm-ı tahsilleri senenin hemen nısfı raddesinde olup ben yalnız bir defâ ramazân-ı şerîfde sıla-i rahm için Lofça'ya gittim. (...)

Ol vakit İstanbul'da hayli ulema-i a'lâm olup birinci tabakada bulunanların en meşhûrları Akşehirli Ömer Efendi ve Denizlili Yahyâ Efendi ve tabakat-ı sânîyede bulunanların en ser-efrâzları Vidinli ve Giritli hoca efendiler ile Şehrî Hâfız Efendi idi. (...) İmâm-zâde Es'ad Efendi iki defâ icâzet verdikten sonra def'a-i sâlise

olarak Şehzâde Câmii civârında vâki' İbrahim Paşa Câmii'nde derse çıkıp Şerh-i Aka'id okuturken bir müddet dersini istimâ' ve Antakyalı Sâ'îd Efendi Süleymâniye Câmi'-i şerifinde Mutavvel okutur iken bir müddetçik dersine devâm eyledim. (...) Hâfız Seyyid Efendi Çarşamba-pazarı'nda İsmâil Efendi Medresesi'nde münzevî olup kimesne ile ihtilât etmezdi. Akşam sabah derse çıkıp sâir vakitler odasına kapanır ve dâimâ mutâl'eâ ile meşgûl olur idi. Eyyâm-ı ta'til demeyip talebe mevcûd oldukça tedris eylerdi. (...)

Vidinli Hoca ise merâtib-i selâseye ri'âyet edip dersinden alâ ve evsat ve ednâ derecelerine göre müntefi olurdu. Binâen-aleyh asrımızda en ziyâde talebe yetiştirmiş hoca odur ki her diyârda anın talebesinden bir müftî ya müderris ya naîb bulunurdu. (...)

Vidinli Hoca bu defâ Fâtih Câmi'-i şerifinde Mutavvel dersine başladı. Üç yüzden ziyâde talebe tecemmü' eyledi. İbtidâ Hoca Efendi ile bahse girişenler çok idi. Sonra birer birer kırıldı. Ehl-i kıyamın çoğu ses çıkarmaz oldu. Dâimâ Hoca Efendi ile mücâvebe ve muhâtabe eden birkaç kişi kaldık ve dâimâ böyle bahse girişenlere kendi yanında yer gösterilirdi. Lâkin uzakta kalanlar lâyıkıyle Hocanın takririni istimâ edemez olduklarından kendi medresesinin dershânesine nakl olundu ve eğerçi dershâne dahi bu galebeliği almayıp talebenin bir çoğu kapının hâricinde kaldı ve bir hâylisi dahi pencerelerden dinlerlerdi. (...)

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme s.3-17'den kısaltılmıştır.

getirilmelerine bundan sonra ulum-ı edebiye (rüşdiye) sınıflarına geçen gençlerin burada bilimlerini artırarak bir üst düzeydeki okullara girebilmelerine imkân tanıyordu.

Bu programa göre 1838'de Süleymaniye Sıbyan Mektebi, Mekteb-i Ulum-ı Edebiye adı verilerek ilk rüşdiye oldu. Buraya yazılan öğrencilere aylık bağlandı. İkinci rüşdiye yine o yıl, Mekteb-i Maarif-i Adliye adıyla açıldı. Bâbıâli'ye yakın, 6 derslikli, kütüphaneli, yüz öğrenci mevcutlu bu okulda Arapça, Farsça, Fransızca, hat dersleri vardı. Mektep 3 sınıflı olup ilk mezunlarını 1848'de verdi. Rüşdiyelerin yaygınlaşması 1845'ten sonradır. İptidaî kısmıyla birlikte okutulması uygun görülen kitaplar ve dersler de şunlardı: "Emsileden başlanarak Sarf'dan Binâ, Maksut ve İzzî, Nahiv'den Avamil; uygulama için de Süpha-i Sıbyan, Tuhfe-i Vehbî; rüşdiye aşamasında da Sarf'tan Nuhbe ve Birgivî; Türkçe İnşa, Hat, Lügat ve Ahlâk".

Mekâtib-i Rüşdiye Nazırlığı'na atanan İmamzade Es'ad Efendi hazırladığı yönetmelikte; "Müslüman çocuklarının beş yaşlarına doğru velisi tarafından hocaya teslim edilmesini, hocanın da çocuklara heceleri, harfleri gösterip onların hayallerine işlemesini daha sonra, Kur'an'a başlatmasını..." öngörmüştü.

Sivil Eğitim Kurumları ve Tepkiler

Rüşdiye yeniliği, Türkiye'de Avrupa'ya yönelik ilk sivil okul olarak kabul edilir. Çünkü, Türkçenin, hesabın, coğrafyanın okula girmesi, okul yönetiminin kurulması, ders nâzırı denen bir görevlinin denetimlerde bulunması ve ilk kez, örgün medreselerin karşısına, örgün bir başka eğitim kurumunun çıkması rüşdiyelerle olmuştur. Avrupa'ya yönelmek ve hayranlık, Meclis-i Vâlâ'nın, rüşdiyelere ilişkin raporunda da açıktır: "Eğitim ve bilim, herkes için, her iyi girişim için gereklidir. Sanayi ve zanaatlar da ilim öğrenmekle gelişir. İnsanın yükselmesi de eğitimledir. Birkaç örnekle, astronomi ve meteoroloji, denizcilik ve deniz ticaretinin gelişmesi bakımından; matematikse, savaş ve ordu işlerinde gereklidir."

Asıl güçlüğün rüşdiyeler için hoca bulmakta ve atamakta ortaya çıktığı görülüyor. Bu okulları Şeyhülislâmlık'ın denetim ve gözetimine bırakmak istemeyen yenilikçilerin, Batı düşüncesine olumsuz bakan ilmiye ve medrese çevrelerinden kadrolu hoca almamaya çaba gösterdikleri bunun için de Mekatib-i Rüşdi-

Sıbyan mektebierinde çocuklara Kur'an okutulur, namaz usulleri ile okunacak dualar belletilir ve biraz da yazı öğretilirdi. Tanzimat'tan sonra bu okullar ıslah edilerek sayıları arttırıldı. Öğretime ilişkin yeni düzenlemelerle birlikte Türkçeye önem verildi, alfabe yöntemiyle eğitim kolaylaştırıldı. Tanzimat sonrası bir sıbyan mektebinde basamakla çıkılan şitvanda bir üst sınıf ile aşağıda kızlı erkekli karma alt sınıfın eğitimi görülmektedir.

ye Nezareti denen ilk merkezî eğitim örgütünü bir çözüm olarak öngördükleri anlaşılmaktadır. Çünkü, ülkenin kalkınmasına hizmet etmesi düşünülen yeni eğitim kurumlarını hem Batı'yı örnek alarak kurmak hem de karşıtı çevrelerin denetimine bırakmak mümkün değildi. II. Mahmud, öğretimle uygarlaşmayı bir arada düşündüğünden, ilköğretimin zorunlu kılınmasını, açılan rüşdiyelerde öncelikle kamu görevi alacakların eğitilmesini, askerî okullardan da kültürlü ve alanında uzman subaylar yetişmesini istiyordu. Doğu'nun hekimlik geleneklerinden uzak Tıbhane ve Cerrahhane ile bunların yerini alan Darü'l-hikemiyye-i Osmaniye'nin, ardından da Tıbbiye-i Âliye-i Şahane'nin açılması; tüm bu okullara Fransızca dersler konulması, Avrupa'ya öğrenciler gönderilmesi; en uyanık geçinen ulemânın bile aklını karıştırıyordu. Örneğin, kendisi gibi medreseden yetişen Melekpaşazâde Abdülkadir, Şânizâde Ataullah, İsmail Ferruh efendilerle birlikte Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi adı altında özel ve gönüllü bir bilim grubu oluşturan; tıp, astronomi, mühendislik, tarih, edebiyat... öğrenmek isteyen gençlere kapısını açan Kethüdazâde Mehmed Arif Efendi, Gelenbevi'den ders almasına, Hendesehane'ye derse gitmesine, Batı'da İslâm kültürü üzerine yapılan çalışmalardan haberdar olmasına karşın, modernleşmeye sıcak bakmıyordu. Sarıklı, cübbeli gi-

19. YÜZYIL BAŞINDA BİR MEKTEP ANISI VEYA ÇİLESİ

Cağaloğlu'nda Tersane Emini Yusuf Ağa'nın 18. yüzyılda yaptırmış olduğu meşrutalı (lojmanlı) taş mektep. Hoca Tahsin Efendi'nin de bir dönem serbest dersler verdiği ve daha sonra Medresetü'l Hattatin olan bu bina, günümüzde de MEB satış yeri olarak kullanılmaktadır. Resim, burada eğitim gören Süheyl Ünver tarafından çizilmiştir.

Türkiye Maarif Tarihi yazarı Osman Ergin'in, "Mustafa adında birisi Vasiyetnâme-i Sıbyan adında yazmış olduğu bir eserin baş tarafında şu şekilde anlatır" dediği anıların sahibi Hicri 1227 (1812) doğumlu imiş. Hicri 1234'te (1819) Yedi yaşında iken mektebe başladığı kabul edilirse o mektepten ötekine dolaşması 1251 (1835) değin 17 yıl sürmüş ama, okuyup yazmayı yine de tam öğrenememiş. Yediği dayaklardan ayak tırnakları da kütleşmiş.

"Yedi yaşıma geldikde büyük pederim beni ol vaktin şöhret-şiarı bulunan Haseki Sultan kurbünde Bayrampaşa Mektebi hocası Sarı Hâfız Efendiye bed' ettirip üç sene gidip geldim. Ve hatm-i şerife yaklaşdım amma bir şey anlayamadım. Hasbelkader Mahmudpaşa kurbünde Servi Mahallesine nakletmemiz münasebetile civarda Mengene ardında Sultan Mektebi hocası Yanıalı Ali Efendiye gidip gelmekle tabiat-ı tufûletin isti'anesile henüz hece mece okunağa başladım. Yine eski semtimiz olan Hubyar'a nakledince Davudpaşa iskelesi civarında Langa Bostanı karşısında Sultan Mektebi hocası Mahmud Efendiye gidip geldim. Sonra hasbelicap Cellâtçeşmesi karşısında vaki' Mehmed Efendinin mektebine gidip iki sene anda okudum. İşbu tevarih içre ta'lim-i Kur'an-ı Kerim için hayli meşakkat ve mihnet-birle duçâr-ı siccini falaka ve darb-ı mâhaleke giriftâr olarak emsâlim etfâl gibice tab'-ı tufûliyetim yardımile Elifba cüzünü galet gulat Amme ve Tebareke ve Kadsemi ve Vezzariyat ve sâir cüzleri hece mece her ne hal ise hatim ve ba'delhatim daha birçok hatimler edip galetim tashiha karip oldu.

Amma her bar ki Elifba cüzü hatırıma gelir, ol yirmi dokuz hurûfun kelimelere duhûllerinde nâkıs ve kasır kalmalarına bir veçhile vakıf olamadığımdan bir büyük endişe-i havatır hâsıl eder idim. Vakta ki okuyup yazmak ve terbiye olmak üzere 1242 (1826) tarihinde Galatasaray- ı hümayunu ağavatı mesleğine çerağ buyurdular. Ol vakit sâda-yı âcizânem hoşça olmakla hıfz-ı Kur'an'a çalışmağı münasip gördüler. Yine okumak derdinden şol mertebe dayak yedim ki hâlâ ayak parmaklarının tırnakları küt kalmıştır.1251 (1835) tarihine gelinceye dek pek çok zahmet ve meşakkat çektim ise de bihamdilillâhi taalâ hebâ olmayıp mehmaemken okumak ve bir miktar yazmak ve din ve diyanet kadri hâsıl ettim.

Vakta ki 1251 (1835) tarihi oldukda bihikmetillâhi taalâ ol mahall-i mübarekenin tahvili murad-ı padişahî vasıtasıyle tecviz görülüp cümlemizi birer tavsiye ile taraf taraf dağıtıp fakir kendi hanemi ihtiyar ettim. O aralık mukaddem hasbi Saray-ı Hümayun'da Farisî hocası bulunan Çakmakçılarbaşı'nda Akarçeşme karşısındaki kârgir mektepte sâkin Diyarbekirli Hüseyin Efendi Hocanın hâkipâylarına gidip gelerek bazı konu komşu etfâlini ta'lim-i Kur'an-ı Kerim buyururlarken hece okutmalarına dikkat ettim. Galattan ârî olarak hareketleri lafzıyle doğru gördüğümde biraz maarifkesbettim ise de yine müşkülüm hallolmadı. Giderek bir merak derûn-i âcizânemde büyüyüp artmakda iken hele bihamdilillahi taalâ himmet-i ehlullah ve kuvvet-i pîrân ile ol galatların doğrusu zihn-i fakirâneme sünûh ve sudûri Rabbani inkişâfiyle 29 harfin ismi ve hey'eti tesir etti"

Osman Ergin. *Türkiye Maarif Tarihi* C. 2 s.384-385

dip kiliseye oturur, Frenklerle ahbaplık eder; ancak, Batı ile Osmanlı arasında bir sınır bulunmasını savunurdu. Fransızca öğrenmenin, fen ve savaş bilimleri için gerekliliğine inanıyor; gençlerin Batı dillerini öğrenirken yabancı etkisi altında kalmalarının kaçınılmazlığını ileri sürüyordu. "Bizim muradımız, evlâd ve ahfadımıza, sanayi kabilinden ecnebi lisanı öğretmektir. Yoksa Hıristiyanlık töreleri değil!.. İlmihâl okutmadan yabancı dil okutulursa o çocuk kendi milletinden çıkar, okuduğu lisanın kavminden olur" diyordu. Mekanik (cerr-i eskal) biliminin de sanayi alanındaki kalkınmalarda çok önemli olduğunu söylemekteydi.

Kuşkusuz, 19. yüzyıl başındaki değişimler ve olaylar, salt bir hükümdarın, üç beş aydının arzuladıkları için ortaya çıkmış olgular değildi. Artık eğitimin, din sınırlamalarının kontrolünden kurtulması noktasına gelinmişti. Dil, içinden çıkılmaz bir Osmanlı esperantosu boğuntusunda ve halk-yönetim kopukluğunun bir nedeni biçiminde tutulamazdı. O güne kadar süregelen araçsız gereçsiz, deftersiz ve kalemsiz belletme ve ezberletmeyi, geleneksel duyarsızlıkla daha bir süre götürmek zordu. Nihayet kapitalist ülkelerle ilişkiler; askerî reformları, ticaret, ulaşım, iletişim, yönetim, tıp gibi alanlarda da hızla ve gereken ölçülerde yenileşme gerekliliği, uzmanlık eğitimlerini gündeme getirmiş bulunmaktaydı. Öyle ki Tanzimat'ın ilk yıllarını da kapsayan 1830-60 arasında, sıbyan mekteplerinin ıslahı, Usul-i Cedide iptidaîlerinin açılması, kızlar için de ayrı rüştiyeler düşünülmesi; "kadınların hem dinlerini hem dünyalarını bilerek yuvalarının mutluluğuna hizmet edebilecekleri" fikri; izleyen yıllarda da sultanî, sivil tıp, erkek ve kız sanayi okulları gibi meslek okullarının açılmasını kaçınılmaz kılmıştır.

21 Zilkade 1254 (6 Şubat 1839) tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanan Meclis-i Umur-ı Nâfia lâyihası, bu dönüşümün başlangıcıdır. Bu çok önemli belge; eğitimin halk için mutluluk kaynağı olduğunu, yoksul ve cahil yığınların kurtuluşunun eğitimden geçtiğini, pratik becerilerle sanayinin ilerleyemeyeceğini, devletin temel amacının okuma ve yazmayı yaygınlaştırma

Rüşdiyelerde öncelikle dilbilgisi, güzel yazı ve ahlak derslerine, ikinci sırada da yabancı dille, pozitif bilimleri içeren derslere yer veriliyordu. Ortaokul dengi olan bu okullar ilkin İstanbul'da daha sonra diğer vilayetlerde açıldı. 1869'da yayınlanan bir ilâve ile kız rüşdiyelerinin de açılması sağlandı. II. Abdülhamid döneminde daha da önemsenen bu okullar için taş binalar yapılmaya başlandı. Resimde görülen Beyoğlu Rüşdiyesi, Cumhuriyet dönemlnde ilkokul olarak hizmet vermiştir.

siyaseti olması gerektiğini vurgulamaktaydı. Şeyhülislâmlık, saygınlığının bir tartışma ortamında zarar görmemesi için, sözkonusu rapordaki yeni öğretim tekniğini Dâr-ı Şurâ-yı Bâbıâli'nin kaleminden çıkmış bir yazıyla eleştirmekten çekinmedi: "Okula başlayan çocuklara harflerin birer birer öğretilmesi yerine 15-20 çocuğa birden ders verilmesi mümkün müdür? Mahalle mektebi bilgisiyle Selâtin mekteplere geçilmesi, Kur'an okuma alışkanlığı verilmeden çocuğun mektepten mezun olması da doğru değildir." Bu eleştiriye, Meclis-i Umur-ı Nâfia: "Kur'an'ı bir iki hatmetmeden Selâtin mekteplere geçilmesi, hafızların azalmasına yol açınaz. Mahalle mekteplerinde sınıflaşma yapılırken elifba, Kur'an, ilmihâl ve tecvid okuyanlar ayrı gruplar oluşturacaktır," cevabını verdi. Şükür ki, uygar bir tartışma çığırı açılmıştı. Aksi durumda, 32 yıl önceki trajedinin (yabancı dili, Batı teknolojisini, askerî reformları gündeme getirmek isteyen III. Selim'e karşı bayrak açıp "Askere setre giydiren, önlerine muallim diye Frenkleri koyan padişaha Allah yardım etmez!" diyenlerin neden olduğu kanlı

Kabakçı Vak'asının) bir benzeri yaşanabilirdi. Bununla birlikte eğitim işlerinde köktenci yaklaşımlara ket vuran bir çekingenlik, daha uzun zaman sürecektir. Örneğin, yeni okullarda öğrencilerin ellerine taş tahta ve tebeşir verilmesinin, sınıfa kara tahta konulmasının, karşı cepheyi kıpırdatmasından ve bağnazların: "Frenk icadı nesneye Kur'an harflerinin yazılması câiz değildir!" hezeyanından korkularak yönetmeliğe, bir aydının alaylı önerisi ciddiye alınarak: "Medine ve Mekke'deki mekteplerde istimâl edildiği üzere" cümlesi eklendi. Böylece "kara tahta hacca gönderilip" Müslüman edilivermişti! Daha sonraları ise hesap derslerindeki toplama işlemi işareti "haç"a benzetilerek, haritaların resim sayılarak taşkınlık heveslilerinin ortaya dökülmesi üzerine de bir dizi yanlış, gülünç çarelere başvurulması kaçınılmaz olmuştu.

Geleneksel Osmanlı ilmiye sınıfının, Türklüğü ve Müslümanlığı iyiye götürecek her yeniliğe, önyargılı ve kızgın bakışını bir kez de gayrimüslim ve ayrılıkçı Osmanlı uluslarının girişimlerine döndürmemesi düşündürücüdür. Ne Sırp manastırlarındaki ulusal ülkü örgütleri, ne Marsilya'da, Trieste'de, Odesa'da eğitim gören fanatik Rum gençleri ve onların oluşturduğu örgütler, ne giderek sayıları artan azınlık ve yabancı okulları, bu okullarda yatıp kalkıp yinelenen ulusal bağımsızlık marşları ne 1820'lerde Rumların eğitim işleri için özel bir kurul oluşturmaları; evrensel olgulardan habersiz, kıt bilgili ulemamızı rahatsız etmiyordu. Onların arasında, dünyanın tanıdığı eğitim kuramcılarından bir tekini; Herder'i, Salzmann'ı, Lessing'i, Kant'ı, Pestalozzi'yi... ne duyan ne tanıyan vardı. Yalnız onlar değil, Türkiye'ye "neşr-i maarif ve tâmim-i terbiye" (genel eğitim ve öğretim) canlılığını getirmek isteyen devlet adamlarının da ne bunlardan ne Batı'daki eğitim sürecinden haberleri yoktu. Aşılmak istenen, salt tâ 14. yüzyıldan kalma, Amasyalı Ali, Gelibolulu Yazıcızâde, Kınalızâde vs efendilerin "Eğitim ve disiplin bedensel ceza ile sağlanır", "Üstad cevrine, edib kahrına katlanmayan ilimden nasip alamaz", "Çocuk mektebe başlayınca ilk üç gün dövülmemeli. Çünkü vahşi kuş gibidir", "Kurt yavrusu eğitilmez" vb görüşleri; öğrencinin "diz çöküp mindere oturması", bireysel öğretme metodu, nassîlik (deductif metod), şerh ve tefsir sonsuzluğu, Aristo mantığı idi.

Tanzimat'ı önceleyen yıllarda dikkati çeken bir başka gelişme, Osmanlı sınırları içindeki misyoner faaliyetleridir. Bu çalışmaların, eğitim, yayıncılık ve sağlık hizmetleri alanlarında yoğunlaştığı saptanmıştır. Amerikalı misyonerler 1819'dan sonra okullarını kurmaya başlamışlar; 1824'te Beyrut'da, 1830'da da İstanbul'da, bir öğretmenin çok sayıda öğrenciyi eğitmesi, ileri sınıfların başarılı öğrencilerinin de eğitim kadrosunda görevlendirilmesi amacını güden bu okullar, sonraki yıllarda Beyoğlu'nda (kızlar için), Bursa, İzmir, Trabzon'da açılanlarla çoğalmıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Tanzimat Döneminde Eğitim (1839-1876)

1890'larda Haçin'deki (Saimbeyli) rüşdiye mektebinin
Türk ve Ermeni öğrencileri uygulamalı "Terbiye-i Fikriye ve Ahlâkiye" dersinde.

3 Kasım 1839'da ilân edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nda, eğitime ve okula ilişkin tek sözcük geçmemesi dikkati çekicidir. Öyleyken, bu fermanla başlayan Tanzimat-ı Hayriye dönemi, Türkiye'de "maarif" adı altında, eğitimin çağdaş bir çizgide yol almasını sağlamıştır. Tanzimat'la gelen canlılık ve cesaret; eski devirlerin "hayat yok, ahiret var" yaklaşımını kırabilmiş; hayatı öne çıkarmasa bile onu ahiretle eşitleyebilmiştir.

Bunu, Tanzimat'ın başında bir Meclis-i Vâlâ oturumunu onurlandıran Sultan Abdülmecid'in (1839-61) orada okunan hatt-ı şerifindeki şu mesajlardan çıkartmak mümkün:

1- Eğitimde "levâzım-ı insaniye" ilkesi (kişinin gerekli din bilgilerini öğrendikten sonra kimseye muhtaç olmayacak düzeyde bir tahsil -okur yazarlık- kazanması),

2- "İcab-ı akl ve hikmet" ilkesi (kişinin bilim ve fen öğrenmesi, görgü ve erdem elde ederek kişiliğini geliştirmesi, bilgili olması).

Denilebilir ki bu, bizde ilk kez ortaya konan eğitim prensipleridir.

Yaygınlaşan Eğitim ve Mektepler

Tanzimat maarifinin getirdiği yeniliklerin başında "mektep" denen kurumun salt İstanbul için gerekli olmadığı, ülkenin her yanında eğitime muhtaç çocuklar ve gençler bulunduğu gerçeğinden hareketle, önce büyük vilayet merkezlerinde olmak üzere taşrada da okullar açılması gündeme gelir. Aslında, eğitimin yaygınlaştırılması ilkesi de bir Tanzimat düşüncesidir. Kızların eğitimi, sıbyan mekteplerinin ıslahı, usul-i atika denen eski öğretim metodlarının yerine usul-i cedide (modern eğitim) metodlarının benimsenmesi, idadiye, sultanî, darülmuallim denen, öğretimin rüşdiyeden sonraki aşamalarının açılması bu dönemdedir. Fakat şu da biliniyor ki, Tanzimat yılları boyunca okul binası yapımı, araç gereç donanımı öncelikle askerî kurumlar için düşünülmüş; sivil okullar için "neresi boşsa orada idare etsin!" anlayışı hâkim olmuştur. Öyle ki Darülfünûn binası bile yirmi yılda ancak

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat düşüncesini gündeme getiren ve Tanzimat paşaları diye adlandırılanların öncüsü olan Mustafa Reşid Paşa, resmi yazışmalarda açık ve anlaşılır, sade bir dilden yanaydı. Şiirler ve yazılar yazan, eğitimin yaygınlaşması için çaba sarfeden Reşid Paşa'nın Fransızcası da mükemmeldi.

tamamlanabilmişse de ilk üniversitenin burada açılması kısmet olamamıştır. 1900'lere değin İstanbul'da yapımı gerçekleştirilen birkaç büyük okul binası, Darüşşafaka, Mekteb-i Sultanî, Haydarpaşa Tıp mektebidir. Tanzimat'la, okullara lisan-ı Osmanî, tarih, coğrafya derslerinin konması, bir Batı dilinin programlarda mutlaka yer alması da kurallaşmıştır. Bir başka yenilik, "halka hitap"tır. Ama bunun "kaba Türkçe" ile mi "Osmanlıca" ile mi olacağı hep tartışılmıştır. Halkla ilişkiye sıcaklık duyan devlet adamları kaba Türkçeyi savunuyorlardı. Bunlar, eğitimde de Türkçenin esas alınmasından yanaydılar. Oysa medrese kökenli kimi devlet adamları resmî dilin Arapça olmasını istemekteydiler. Bundaki amaçlarıysa devletin, Arapça öğreten medreselere muhtaç olmasıydı. Lisan-ı Osmanî adı altında Türkçenin okullarda okutulması bu nedenle işlerine gelmiyordu. Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa, devlet dairelerinde kullanılacak yazı tekniklerinin okullarda gös-

II. Mahmud'un öllümünden sonra tahta çıkan Abdülmecid, eğitim soruniarının çözümü için girişimlerde bulundu. Tanzimat'tan sonra Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın daha sonra da eğitim kurumiarına yön verecek Meclis-i Maarif-i Umumi'nin kurulmasını sağladı. Sultan Abdülmecid'i, babası II. Mahmud zamanında açılan ve bir süre Galatasaray'da eğitim veren Mekteb-i Tıbbıye-i Adliye'den, 1854'teki bitirme sınavlarını izledikten sonra çıkışta uğurlanırken gösteren zamanında yapılmış bir resim. Saltanat arabasının arkasında yere eğilmiş Abdülhak Molla, arkada kapıda ise Avusturyalı Dr.Bernard görülmektedir.

terilmesi için inşa ve kitabet dersleri koydurttu. Âli Paşa ise, kaba Türkçe yazmakla övünürdü. Cevdet Paşa, bir medreseli olmasına karşın, düz ve yalın Türkçe ile anlatılamayacak konu ve kavram bulunmadığı inancındaydı.

Tanzimat'a girilirken ülkedeki eğitim; her ikisinin de kaynağı mahalle mektebi olan, taşrada ve İstanbul'da "dine dayalı" eğitim ile; İstanbul'la sınırlı "Batı örneği" eğitimdi. Medreseler, taşrada bütünüyle geri ve sönük manzaralar yansıtıyordu. İstanbul'dakiler ise 17. yüzyıldaki düzeyin de gerisinde ve bağnazdı. Batı örneği kurumlar ise askerî ağırlıklı okullardı. Genel eğitim alanındaki ilk iki sivil okul; Mekteb-i Ulum-ı Edebiye, Mekteb-i Maarif-i Adlî, tam oturmamış ve sıbyan mekteplerinin biraz daha gelişmişi rüşdiyelerdi. Taşrada münevver (aydın) sözcüğü henüz bilinmiyor; viraneleşmiş eski Selçuklu medreselerinde şöyle böyle yetişenlere hâlâ "âlim", "hekim" deniyor; okuma-yazma bilen ender insanlara aşırı saygı gösteriliyordu. İşte Abdülmecid, böyle bir maarif mirası almış ve Bâbıâli'deki hükümet yetkililerine "Uyruklarımın refahı için her önlemi alınız. Gelişmenin gerçekleşmesi, gerek din gerek dünya işlerinde bilgisizliğin kaldırılmasına bağlı. Bilimlerin ve fenlerin öğretileceği sanayi okullarının kurulmasını en öncelikli işlerden saymaktayım" de-

mişti. Meclis-i Vâlâ, bu direktif üzerine bir eğitim programı hazırlatma girişiminde bulundu. Din, ordu, bürokrasi kesimlerinden seçilen uzman ve aydınlardan, 13 Mart 1845'te Meclis-i Maarif-i Muvakkat kuruldu. Meclis-i Vâlâ'nın bir komisyonu olan bu kurulun üyeleri Batı kültürüne ya da görüşüne sahiptiler. Haftada iki gün Bâbıâli'de toplanan kurul bir lâyiha (rapor) hazırladı; sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesini, rüşdiyelerin bir düzene ve sisteme; halka bilgi verecek bir düzeye kavuşturulmasını, programındaki din derslerinin arttırılmasını, isteyen herkese açık, öğrencilerin gece ve gündüz barınmalarına uygun bir Darülfünûn (üniversite) ve bir Encümen-i Daniş (akademi) açılmasını; her düzeydeki öğretim kurumlarının çalışmalarını izleyecek ve yönlendirecek bir Meclis-i Maarif-i Umumiye kurulmasını öneren raporun benimsenmesinden sonra Meclis-i Maarif-i Muvakkat; Meclis-i Maarif-i Umumiye adını aldı. Yukarıdaki kararlara dönük çalışmalara başlandı. Bizdeki ilk bilim akademisi gösterilen Encümen-i Daniş, bu çabaların bir sonucu olarak 15 Temmuz 1851'de kurulmuş; ama, bağlanan umutları soldurarak önemli hiçbir şey yapamadan 1860'tan sonra adını unutturmuştur. Maarif Meclisi ise ders kitapları yazdırma, yabancı eserleri Türkçeye çevirtme; programlar, tüzükler hazırlama, eğitim fikirlerini yönetmeliğe bağlama; yeni eğitimin ulema elinde yön değiştirmemesi için Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulması gibi gerçekten önemli işlerle uğraşmış ve başarılar elde etmiştir. Ne var ki, "Darülfünûn öğretiminin, ilk ve orta öğretimden sonra üçüncü aşama olması ve burada insanı olgunlaştıran bütün ilim ve fenleri kucaklayacak bir programın uygulanması, din ve mezhep farkı gözetilmeden kapısının herkese açılması" 1840'lı yıllar boyunca konuşuldu ama, bu düzeyde bir okul açılamadı. Bunun da gerisinde, hâlâ medreselerden çekinme yatıyordu. Çünkü, Ziya Gökalp'in deyimiyle "Asrın terbiyesini memleketimize sokmaya çalışan Tanzimat", sırtında iki ağırlık taşıyordu: Medrese yükü, kozmopolit Osmanlı milliyeti yükü. Her iki yük de olumsuz etkisi-

1845'te, Sultanahmet'te Ayasofya'nın karşısında bir Darülfünun binası yapılması için karar alınarak, bu iş için mimar Fossati görevlendirildi. Fakat bir hayli uzun süren inşaat bittikten sonra, bu yeni bina önce Meclis-i Mebusan ardından Adliye Nezareti olarak kullanıldı, 1933'te de bir yangınla yok oldu. Binanın yanmadan önceki bir görünümü.

ni Türkler ve Müslümanlar üzerinde göstermekteydi. "Reaya hukukundan ve mağlup milletlerin eşitliği prensibinden" pek güzel yararlanmasını bilen; medreseyle de bir ilişiği olmayan azınlıklarsa, eğitimde çağdaşlaşmada Avrupa'dan geri kalmayan hamlelerde bulundular. Bu konuda, 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı'nın katkısı da büyüktür: "Osmanlı uyruğu herkes, devlet okullarının yönetmeliklerindeki koşulları yerine getirerek askerî ve mülkî okullara kabul olunur" cümlesi bu fermanda geçer. Nitekim, bundan on yıl sonra, Fransa Hükümeti bir nota vererek Osmanlı hükümetinin azınlık okullarına kamu bütçesinden yardım ödeneği vermesini, azınlıkların eğitimden yoksun kalmamaları için bellibaşlı taşra merkezlerine orta eğitim kurumları açılmasını, ilköğretimin yaygınlaştırılmasını ve bu amaçla öğretmen yetiştirilmesini, Müslümanlar ve Hıristiyanlar için ortak bir üniversite kurulmasını; meslek okullarının çoğaltılmasını, umumî kütüphaneler tesis edilmesini istemiştir. Bunun etkisiyledir ki, 1861'de açılmış bulunan İnas (kız) Rüşdiyesi'ne azınlık kızları da alınmış; rüşdiye sayısı 1868'de 87'ye, 1874'te 386'ya çıkartılmıştır (bunların 47'si

Tanzimat'la birlikte Batı eğitimine ilgi arttı. Daha önce Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, Paris'te Mısırlı öğrenciler için açtırdığı okuldan esinlenilerek benzeri bir Mekteb-i Osmani açıldı. Okulda Paris'teki askeri okulun programı uygulanıyor ve Fransız hocalar ders veriyordu. 60 öğrencisi olan bu okul 1867'de kapatıldı. Paris'teki okulda çekilmiş fotoğrafta öğrenciler arasında ayakta sağdan dördüncü, dönemin Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi'dir (Paşa).

İstanbul'da, 160'ı Rumeli'nde, kalanı Anadolu'daydı). Galatasarayı Sultanîsi'nin 1868'de açılmasında da hem Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahatinin, hem bu ünlü Fransız notasının etkisinden söz edilir. Hattâ, Fransızlar, bu okulda Türkçenin hiç okutulmamasında, konuşturulmamasında diretmişlerdir. Buna da itiraz; okulun Fransız müdüründen, ders nazırından, Türklerden, hükümetten değil; İstanbul Yahudilerinden gelmiştir! Islahat Fermanı'nın hazırlayıcısı Âli Paşa'nın ise eğitim konusunda duyarlı olduğu açık: "Milletimizin eğitimini ve bilgisini ileri noktalara götürmek bir farzdır. Bu başarılamazsa dayanamayıp biteriz. Her nasıl etsek, etrafımıza Çin Seddi gibi hisarlar çeksek, yine bilgili toplumlar bize üstünlük sağlarlar, her şeyimizi alırlar. Milletimizi eğitelim, bu gerçekleşinceye kadar, bugünkü durumumuzu tutup gidelim dersek; Hıristiyanlara aydınlanma ve hizmet kapısını açmayalım düşüncesinde ısrar edersek başaramayız. Bir dakika önce okulların düzenlenmesi ve ıslahı, İslâm, Hıristiyan çocukların öğretimi ile şu büyük tehlikenin yok edilmesi en önemli işlerdendir." Bu düşünce Âli Paşa'nındır ve Islahat Fermanı'nın ırk, dil, mezhep farklarını, birini yüceltip ötekini küçültmeyi kaldırmayı amaçlayan; Hıristiyan çocukların askerî okullara alınmasına, cemaatlerin her düzeyde genel ve sanat okulları açmalarına izin veren içeriğinde bu düşünce egemendir.

BEDREKA-İ MUALLİMİN'DEN "USÛL-İ TA'LİM VE FEVAİDİ"

Tanzimat ve sonrası dönemde, öğretmenlere kılavuz olmak üzere hazırlanan kimi yapıtlarda; okul binası, düzeni ve donanımı, ısıtma, aydınlatma, araç gereçler, kütüphane, okul müzesi, kayıt kabul, devam ve disiplin, öğretmenlik, öğretim eğitim yöntemleri, ödevler, sınavlar, ödül törenleri, görevliler... gibi konulara yer verildiği görülür. Bunlardan birinde "öğretim yöntemleri ve yararları" şöyle açıklanmaktadır:

(...) Usûl-i ta'lim. ya basit veya mürekkeb olur. Usûl-i basite birkaç kısma münkasimdir.

Birincisi bir mektebde sınıf mevcudunu ayrı ayrı okutmakdır. Sınıf mevcudu mahdud olur ise buna imkân vardır. Fakat talebe ziyâde olunca bu usule göre icrâ-ı tedrisi haric-i ihtimâldir. Zirâ ders ne kadar az ve hafif olsa beş dakika sarfı muktezi olub kırk şakirdin beşer dakika hesabıyle dersleri üç saat yirmi dakika imtidad eder. Bu müddet bir ders içün zâ'iddir.

Eski sıbyan mektebleri bu şekilde idi. Yüz mevcudlu bir mektebde sınıf ve şube teşkil olunmayarak her şakird diğerinden farklı ve başka bir ders okur. mekteb karmakarışık bir halde bulunur idi. Mektebi idareden 'aciz kalan muallimin yerinden bile hareket etmeyerek yaramazlık edenleri sırık ile te'dib eylediği bir zamana müsadifdir.

Bir dönemi çok güzel yansıtan Saiih Erimez'in çizgileriyle bir mahalle mektebi.

İkincisi yetmiş beş yahud yüz mevcudlu bir mektebi üç dört şu'beye tefrik ile her şu'beye bir sıyakda icrâ-yı tedris eylemekdir. Mektebde muallim yapyalnız bile olsa bu şu'beleri birer birer huzuruna celb ile birlikde ders verir. Bu usûlün birinciye nazaran fa'idesi derkâr ise de yine mahzürdan sâlim değildir. Zirâ sınıf veya şu'be mevcudu, sinnen ve zekâen ve terbiyeten mütefavüt talebeden mürekkeb bulunacağı içün bir kısmı ise beyhûde vakit geçirir. Daha doğrusu isti'dadı olan müstefid olur. az çok gabaveti bulunanlar istifade edemez. Kaldı ki talebenin teşhıs-i zekâ ve irfanına büsbütün ma'nidir. Bu usülün muhafazası en muktedir muallimlere göre bir derece savâb add olunur.

Üçüncüsü mektebce sınıf ve şu'be teşkil olunduğu halde dersler kısmen m'afevk sınıflardan ayrılan ve mu'avin nâmını alan efendilere müzakere suretiyle icrâ etdirilmesidir. Muallim diğer kısımlara ders vermeğe vakit bulur ise de muavinlere terk olunan talebenin istifadesi 'akîm kalur ve muallimin talebeye nezareti mahdud olur. Daha büyük mahzur ise terbiye gibi, bir mektebden muntazır olan fez'a'il-i halfiyyeden talebenin tezyin-i sıfat edememesidir. Bu da mahzâ muavinlerin henüz muhtac-ı terbiye bulunmalarıdır Binâ'enaleyh bu usûlün malızûru bedihîdir. Usûl-i mürekkebede birkaç kısma münkasimdir.

Birincisi sınıfların hîn-i teşkilinde talebenin iktidarı mümkün mertebe müsavi bulunmağa dikkat edilir ve mektebin derecesine göre kabul olunan dersleri tedrise me'mûren müte'adid muallimler tâyin kılınur. Bu su-

ret, mevcud usûllerin en müfîdidir, fakat müte'addid muallimlerle tedrisat icrası, varidatı kâfi derecede olan bilâd ve kasabata mahsus olub köylerce bunu tatbik mümkün değildir. Yalnız şu var ki muallim bir veya iki nefer de olsa sınıf ve şu'belerce talebe-i mevcûdenin iktidar ve gayretleri bir olmasına ihtimâm halinde küllî istifade te'min edilmiş olur.

İkincisi, aynı sınıfda talebe, sınıf ve şu'belere tefrik edildikden sonra muavinlere nezaret etdirilmek olduğundan, basîteden üçüncüsünün aynıdır. Şu halde evvelkinde ne mahzur mutale'a olunmuş ise bunda da aynı vardır. Muavinlerin yalnız nezareti ile iktifâ, yani şakirdân dersleriyle meşgûl olub gürültü etmemek üzere işgâle sevk ve mecbûr edilmesi câiz ise de ders vermek hususunda yine muallimin vücûduna ihtiyac hisseder.

Üçüncüsü, mevcûdu sınıf ve şu'belere ayrıldıkdan sonra tenbel ve gabi olanlara ayrı ayrı ders vermekdir. Buna imkân olmaz. Çünkü gâbî bir şakirdin ta'limi muallimi müddet-i medîde işgâl edeceğinden sa'ir talebe tedrisden mahrum kalır. Aynı vazife muavine de ifâ etdirse yine maksada kâfi değildir. Mezkûr usûllerden ma'dâ, 'ayânî ve isticvâbî ve hitâbî diye üç usûl daha mer'idir. Âyânîden maksad maddî ve manevî ta'limi lâzım gelen mevad ve eşyâyı suret-i vâzıhada ta'rif etmek ve mevcud levh ve eşkâl ve elvan ile hakikati ezhân-ı talebede takarrür etdirmekdir. Meselâ, ekmek, su gibi ağdiyyeyi levn ve şekilleriyle 'ayanî mertebede bildirmek ve hikmet ve 'azamet-i Hudâ'yı eşyâ üzerinde ve bilmukabele her zaman mahdud kalan kuvva-i maddiyye cihetlerinde inbât etmeğe çalışmakdır. Meselâ güneşin avâlimi teshîn ve ihyâ eyleyen ziyâsının şeklindeki cirm-i 'azîminin sun'ı hakikisi ancak Halik-te'alâ hazretleri olduğu şakirdana isbat edilmelidir.

İsticvâbî usûlü, bir maddeyi inceden inceye meydana koyub talebenin idrâk ve kabulüne müheyyâ kılmak ve o maddeyi anlayub kabul edüb etmediklerini i'tirâf ve istihrâc etdirmekdir.

Hıtâbî usulü dersi 'aleni söylemek ve ba'zan aralıkda su'al irad eylemek olub ekser cevami-i şerifedeki va'az ve nasihatler ve dinî ve ahlâkî dersler o kabildendir."

Ziver, Yanya Vilâyeti Maarif Müdürü, *Bedreka-i Muallimîn*, sayfa 7-16'dan.

Tanzimat Eğitiminin Getirdikleri

Tanzimat'ın maarif siyasetinin, temelde "Osmanlılık" ilkesine dayandığı biliniyor. Yatırımsız, masrafsız, orada şurada, eski sıbyan mekteplerinde adları, yaklaşımları ve havalarıyla "yeni" okullar açılacak; müslim, gayrimüslim her uyruk buralarda aydınlanıp Osmanlılık bilincine erişecek... Bu siyasetin, 1912'deki Balkan bozgununa kadar sürdüğü, daha sonra yerini, Ziya Gökalp'in açtığı çığırda millî eğitime bıraktığı görülür. Tanzimatçılar öngördükleri siyaset için, ilköğretimin yaygınlaştırılmasını -vakıfların, halkın, cemaatlerin işi sayarak- rüşdiye sayısını çoğaltmak suretiyle, Osmanlı ulusları mozayiğini kaynaştırmayı; bir yandan da Batı'daki eğitim kurumlarının benzerlerini açarak her alanda eleman ve uzman yetiştirmeyi hedeflemişlerdi. Çizilen bu hedef; geleneksel din eğitiminin yanına "Osmanlılık" ve "asrîlik" eğitimlerini de getirmiş olmaktaydı. Sayıları az da olsa, pencerelerinden bol ışık alan, geniş, çok derslikli, bahçeli, kütüphaneli, birkaç hocalı, yöneticili yeni okullar; bunları donatan sıralar, yazı tahtaları, araç gereçler; ileri öğretim teknikleri; irdeleme, kıyaslama, tartışma metodlarının dört yüzyıllık bir aradan sonra eğitimle buluşması; gözlem ve tümevarım gibi o güne kadar hiç duyulmamış metodların da ortaya atılması; nizamnameler (yasa geçerliliğinde tüzükler) talimatnâmeler (yönetmelikler) çıkartılması; öğrencilere özel kılık-kıyafetler öngörülmesi; hocalarda kalite aranması, bunun için sınavlar düzenlenmesi; yetmeyince öğretmen yetiştirecek okullar açılması; padişahtan çarşı esnafına kadar herkesin maarifle ilgilenmesi;

muallim, mektep, defter, kalem, tebeşir vb'nin güncellik kazanması... Tüm bunlar, birlikte değerlendirilince eğitimin, Türkiye'ye Tanzimat'la geldiği gerçeği daha iyi anlaşılır.

Buna karşılık Tanzimat'ın, 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi yayınlanıncaya kadarki ilk otuz yılı sistemsizdir. Akla gelen, gereksinim duyulan okullar açılmış, ama neyin, neye dayanması gerekriği üzerinde durulmamıştır. Maarif örgütü de biri Meşihat'a, öteki Bâbıâli'ye bağlı iki ayrı merkezden; Mekâtib-i Umumiye Nezareti ile Meclis-i Umur-ı Nâfia tarafından yönlendirilmiştir. Bu otuz yıllık sürede taşra için uygun görülen okul sayısı ise çok yetersizdir. Asıl okullaşma 1860'lı yıllarda başlayacaktır. Fakat, 1847'de yayınlanan *Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Veçhile Eylemleri Lâzım Geleceğine Dâir Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İtâ Olunacak Tâlimat* adlı ilk yönetmelik; kuşkusuz taşra sıbyan mektepleri için de geçerliydi. Bu yönetmelik, mektep hocalarının uygulayacakları metodları, çocukları nasıl eğiteceklerini, nasıl yazı ve okuma öğreteceklerini, hangi dersleri vereceklerini, günü nasıl planlayacaklarını gösteriyordu. Bu yönetmelik, o vakte kadar mekteplerde "yazı" çalışmalarının "mehmaemken" (olabildiğince) yapılabildiğini; "okuma"nın ise ister ezber, ister öğrenerek koşul olduğunu gösteriyor. Uygulamada doğacak güçlükleri saptamak ve önlemler almak için; İstanbul ve çevresindeki -çoğu öğretime elverişsiz, ıslaha muhtaç- okullardan 36'sı seçiliyor. İşte, yönetmeliğin o ünlü "Arabistan usulüne tevfikan ve Mekke'de ve Medine'de olduğu misillü eşkâl-i hurufiyeyi yazıp bozmak ve bissühule bellemek üzere" çocukların ellerine ilk taş tahtalar bu okullarda tutuşturulmuştur. Yönetmelik; harflerin, tebeşirle ya da özel kalemiyle küçük taş tahtalara yazılıp silinmesini; çocuklara bol bol alıştırma yaptırılarak yazı ve okumanın birlikte götürülmesini öngörmüştü. Ama, yobazların, "Kur'an harfleri yazılıp siliniyor, taş tahtalar yerlere konuyor. Bunlar günâh" demelerinden çekinildiği için bir yutturmaca ile "Arabistan usulü", "Mekke'de ve Medine'de olduğu gibi" sözleri araya sıkıştırılmıştı. Sıbyan mekteplerinde uygulanacak programa Elifba, Amme ve Tebâreke cüzleri (Kur'an'm son bölümleri), yazı ve lügat, ahlâk, ilmihâl, tecvid dersleri konmuştu. Öğrenciler taş tahta dışında divit ve kalem de kullanacaklardı. Falaka yasaklanmış; dört yıllık öğretim süresinin sonunda "imtihan" zorunluluğu getirilmişti. Okuma metodu, harfleri birbirine çalıp hecelemekti. 7 yaşına gelen her çocuk (tabiî İstanbul'da) okula verilecekti. Okula gitmeyenler, mahalle muhtar ve imamlarınca yakalanıp hocaya teslim edilecek, gerekiyorsa ana ve babası cezalandırılacaktı. Ancak, ailesinin geçimine yardım edenler, din bilgilerini öğrenmek için sabahları bir saat okula geleceklerdi. Kızlar, mektepte salonun bir köşesinde topluca oturacaklardı. Disiplin kuralları, hocanın kızgın bakması, öğrenciyi ayakta bekletmesi, iş yaptırması veya yaban asmasından, yasemin dalından ince değneklerle hafif dövmesinden ibaretti. Başarılı öğrenciler ise hocanm yanına oturmak, övülmek gibi ödüllerle teşvik edileceklerdi. Fakat ortada bütün bunları uygulayabilecek "hoca" yoktu. Taş tahtanın önemsendiği yönetmelikte, kimlerin öğretmenlik edebileceğine ilişkin bir koşul bulunmaması tuhaftır ve yine sistemsizliğin bir sonucudur.

Daha uygun bir deyişle Tanzimat'ın başında ve 1869 Nizamnâmesi çıkıncaya kadar, eğitim, bir karmaşa havasında yol aldı. Askerî ve sivil, kız ve erkek okulları açıldı. Hepsinde de bir takım aksilikler, şans-

Tanzimat'ın ilk yıllarında bir Rüşdiye öğrencisinin "Tarih-i Osmani dersine ait "sual-cevap" defterinin ilk sayfaları. Bir örnek: "Sual. Osmanlıların ceddi hangi kabiledendir? Cevap. Türk kabilelerinden Kayıhan kabilesinden.

sızlıklar yaşandı. Bu evrenin okullarını üç grupta toplanabilir: Askerî okullar, mülkiye (sivil) okulları, meslek okulları. Bunların yanında, medreseler, sayıları giderek artan azınlık okulları, eskilerine yenileri eklenen yabancı okulları da vardı. Bir anlamda "devlet okulları" denebilecek ilk üç gruptakilerden askerî mektepler orduya, meslekî okulların bir kısmı, ilgili oldukları alanın merkezî örgütüne, mülkiye mektepleri ile Darülmuallimin de doğrudan maarif örgütüne bağlıydı. Mekâtib-i Umumiye Nezareti, bir süre de Mekâtib-i Maarif-i Adlî Nezareti adını taşımıştır. 1848'de nazırlık görevine getirilen Kemal Efendi (Paşa) (1808-1888) altı kez eğitim bakanlığı yapmış; bu örgütün gelişmesinde hizmetler vermiştir. (Okullara harita sokmak istediği için yobazların hedefi olmuş ve Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Valide Mektebi, onun ilk nazırlığı sırasında açılmıştı.) Örgütün Maarif-i Umumiye Nezareti (Eğitim Bakanlığı) adını alması ise 5 Ramazan 1273'de (30 Nisan 1857) Sami Abdurrahman Paşa'nın nazırlığı sırasındadır. (Bu nedenle birçok kaynak, Sami Abdurrahman Paşa'yı ilk eğitim bakanı gösterir.)

Askerî Okullar

1845-76 yılları arasında, askerî okullarda gelişmeler gözlendi. 1846'da Pangaltı'da, büyük Harbiye Mektebi binası yapıldı. Ordu merkezi olan vilayetlerde de birer askerî idadi açılması plânlandı. 1864'te Harbiye'ye kurmay sınıfı (erkân-ı harb) eklendi. Tüm askerî okullarda Fransızca ikinci dil olarak öğretiliyordu. 1862'de Tophane İdadî Bölükleri oluşturuldu. Burada gençlere askerî teknikerlik ve genel bilgiler veriliyordu. 1864'te Mahrec-i Mekatib-i Askeriye adlı, askerî liselerin başlangıcı olan okul Galarasarayı'nda ve Halıcıoğlu'nda açıldı. 1875'te Halıcıoğlu İdadisi kapatılarak İstanbul'da 9 ayrı askerî rüşdiye (Gülhane, Soğukçeşme, Kocamustafapaşa, Fatih, Eyüb, Kasımpaşa, Beşiktaş, Paşakapısı, Topraşı) açıldı. O yıl bir de

Tanzimat'ın eğitim alanında gerçekleştirdiği yenilikler, getirdiği yeni kurumlar ve okullar yaygınlaşırken, temeli yüzyıllara dayanan anlayış devam ediyor, geleneksel mektep ve medrese eğitimlerinin yanısıra dinin farklı yorumlarıyla biçimlenen lekke eğitimi de devam ediyordu. Cami avlusunda bir mahalle mektebi dersi (solda) ve Mevlevi tekkesinde Çelebi efendi ile bir dervîş adayı.

Menşe-i Muallim adı verilen (Askerî Öğretmen Okulu) hizmete girdi. Askerî eğitim, iptidaî sınıfları da bulunan rüşdiye, bunun üstünde idadiye, lise düzeyinde Harbiye ve yüksek okul düzeyindeki Erkân-ı Harbiye aşamaları ile düzene girdi. 1857'de Paris'te açılan ve Harbiye'yi bitiren subay adaylarının Fransız öğretmenlerce yetiştirilmelerini amaçlayan Mekteb-i Osmanî ise hükümete çok pahalıya mal olduğundan, Fransızca öğretiminin İstanbul'da yoğunlaştırılacağı gerekçesiyle 1875'te kapatıldı. 1869'da Haydarpaşa Askerî Hastanesi içinde Ameliyat ve Tatbikat Mektebi faaliyete geçti. Bunun gibi, Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhane (Askerî Hekimlik Okulu) bünyesinde 1842'de başlatılan ebe kurslarındaki fenn-i kıbale (doğum yöntemleri) öğrenimi Rum, Ermeni ve Yahudi ebelerine mahsustu. Avrupa'dan getirtilen iki uzman ebe, bunlara ders veriyordu. 1862'de bu kurs Kıbale Mektebi adını aldı. Tıp eğitimi için Avrupa'ya askerî öğrenci gönderilmesi de aralıksız sürdü. Mekteb-i Bahriye-i Şahane'nin reformdan geçirilmesi de bu yıllardadır. 1870'te Azapkapısı'nda Kaptan ve Çarkçı Mektebi açıldı. Bahriye Mektebi'ne bağlı bu okulda gemi zabitleri yetişmekteydi. (1907'de kapatılan okulun yerine, 1909'da Hamid Naci tarafından özel Denizcilik Mektebi açılmıştır.) Yine 1870'e doğru Dersaadet, Üsküdar, Beşiktaş Menşe-i Küttab-ı Askerî'leri (askerî yazıcılar okulu) açıldı. Bu sayılan okullar arasında en başarısızı Menşe-i Muallimin olmuştur. Programında topoğrafya, edebiyat, tarih, coğrafya, riyaziye, tabiiye, ressamlık dersleri bulunan ve idadi sınıfları da olan bu okul; gerici tepkilerin kurbanı olarak kapatıldı. Tek öğrenci mezun etmiş olmasıyla ayrıca ünü vardır.

Meslek Okulları

Tanzimat döneminde, meslekî eğitim alanında başlıca üç alanda atılımda bulunuldu: Kız-erkek öğretmenlik okulları, kız-erkek teknik okulları, hekimlik. Bunlar-

Mühendis mekteplerinin açılmasından sonra, çeşitli sanayi dallarında duyulmaya başlayan uzman ihtiyacı nedeniyle 1866'da İstanbul'da bir sanayi okulunun da açılmasına karar verildi. Demir, ahşap, inşaat, kiremit, tuğla ve diğer işleri yapacak maharetli usta ve yardımcılarını yetiştirecek Islah-ı Sanayi Mektebi, Sultanahmet'te Kılıçhane binasında öğretime başladı. Resimde, okulda bir atölye dersi.

dan ayrıca, İstanbul'da ve vilâyetlerde değişik alanlarda birçok meslek okulu daha açıldı. Bunlardan ilki, 1847'de Yeşilköy'de Ayamama Çiftliği'nde hizmete giren Ziraat Mektebi'dir. 1891'de Halkalı'daki binasına taşındıktan sonra Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi adını aldı. Her yıl, düzenli 20-30 mezun vererek Türkiye'nin tarımsal gelişmesine katkıda bulunmuştur. 1848'de Fatih Dârülmuallimi'ni (Erkek öğretmen okulu) açıldı. İlk müdürü Cevdet Efendi (Paşa) (1822-95) olan okulun programı medreselerden pek az farklıydı. Ancak 1880'de, programına ve öğretim sistemine yenilikler getirildi. Darülmuallimin-i Rüşdî de denen, rüşdiye üzerine 3 yıl süreli bu okulu bitirenler, rüşdiye öğretmeni olmaktaydılar. (Buranın ilk mezunlarından olan Selim Sabit Efendi [1829-1910], Türkiye'de eğitimin yenileşmesi için önemli hizmetler veren ilk pedagoglarımızdandır.) 1862'de iptidaîlere öğretmen yetiştirmek için Darü'lmuallimin-i Sıbyan (rüşdiye üzerine 1 yıl süreli) açıldıysa da müdürü Mehmet Cevdet'in ileri programlar uygulamaya kalkışması sonunda 1873'te bir aralık kapatıldı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, Darülmuallimleri İdadî, Rüşdî ve Sıbyan aşamalarında sıraladığından okullar, bu adlarda üçer şubeye ayrıldı. Her şube için de ayrı programlar yapıldı. İdadî şubesi 5 yıl olup fen, tarih, edebiyat, yabancı dil dersleri ağırlıklıydı. Rüşdiye şubesi 3 yıllıktı. 1877'de "âliye" (yüksek) adını alan İdadî şubesi, sonraki Yüksek Öğretmen okullarının başlangıcıdır. Darülmualliminler, ancak 1908'den sonra gerçek birer öğretmen okulu havasına kavuşmuştur. Beden eğitimi, müzik, elişleri uygulamaları da bu dönemdedir.

Dârülmuallimat (kız öğretmen okulu) Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 68. maddesi uyarınca 1869'da, Sıbyan ve Rüşdî şubelerini, bu şubeler de "müslim", "gayrimüslim" dairelerini (bölüm) kapsayacak biçimde hizmete girdi. Okula müzik dersi konması düşünüldü ama, kızların öteki derslerdeki başarılarını etkiler (!) kaygısıyla bundan vazgeçildi. Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın okulu açış söylevi *Takvim-i Vekayi*'de yayınlandı: "Kadınlar, her türlü saygıya ve riayete lâyıktır. Onların eğitimi ve öğretimine özen gösterilmesi gerekli bir konudur. Çünkü, bir çocuk doğduğu andan, okula gidinceye kadar ana kucağındadır. Erkekler kadar kadınların da bilgiyle donatılmaları gerekir..." 2 yıl süreli, 50 öğrencili okul, 1878'e kadar ancak 8 rüşdiye 5 sıbyan muallimesi mezun edebildi. 1895'te programı yenilendi. 6 yıllık İhtiyat (ilk ve ortaokul sınıfları) ile 8 yıl oldu. Mezun sayısı 1912'ye kadar toplam 737'dir. O yıl, Çapa'daki Derviş Paşa Konağı'na taşındı ve yatılı oldu. 1914'te Kısm-ı İptidâi (uygulama okulu), İptidaî Darülmuallimat, Ana Muallim Mektebi, Ana Mektebi şubeleri oluşturuldu. İnas (kız) Darülfünûnu öğrencileri de bu okulda kalıyorlardı.

Vilayet merkezlerinde öğretmen okullarının açılması İstibdat dönemindedir. 1876'da öğretmen okullarının ders programları şöyleydi: Sıbyan Şubesi: Usuli tedris (öğretim metodu), Türkçe, Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Hendese, Farisî ve yazı. Rüşdiye Şubesi: Arapça ve Çeviri, Farsça, Hesap, Cebir, Tarih, Coğrafya, Türkçe, Resim, Yazı. İdadiye Şubesi: Cebir, Hesap, Usul-i Defteri, Mantık, Ecnebi Lisanı, Tarih, Türkçe İnşa (kompozisyon), Belagat (konuşma), Kozmoğrafya, Hendese, Tabii Bilimler, Hıfzıssıhha. Kız öğretmen okullarında ayrıca Tedbir-i Menzil (ev ekonomisi), Dikiş, Nakış, Terzilik dersleri vardı. Fakat öğretmen okulları her yıl beşer onar mezun verebilmekteyken Osmanlı ülkelerinde on bin'in üzerindeki sıbyan okulu, sayıları giderek artan rüşdiyeler öğretmen bekliyordu. Tanzimat'ın öğretmen yetiştirme politikası, ihtiyacı karşılamanın çok uzağında kalmıştır.

Meslek okulları alanında en önemli ve bir bakıma da yığınları hedef alan girişim, Mekteb-i Sanayi denen teknik okulların açılmasıdır. Barutçubaşı Dadyan Efendi'nin 1848'de, fabrikalara teknik eleman sağlamak için Zeytinburnu'nda açtığı ilk sanayi mektebinden sonra, özellikle dokuma sanayiinde yetişmiş insana gereksinim arttı. 1850'lerde Zeytinburnu Mektebi'nde Matematik, Kimya, Jeoloji, Maden, Nafia Mühendisliği, Resim dersleri gösteriliyordu. Bu okul fazla yaşamadı. Midhat Paşa (1822-84), Tuna valisi iken, yetim ve öksüz çocuklar için 1860'da Niş'te ve

Sofya'da, 1864'te de Rusçuk'ta ıslahhaneler açtı. İstanbul'a döndükten sonra benzeri bir kurumu 1868'de başkentte kurdu. Okuma yazmadan çok, iş eğitimi ağırlıklı bu okullarda Elifba, Amme, Tebareke cüzleri, Yazı, Kıraat gösteriliyor, dört işlem, kara cümle hesap dersleri yanında asıl, terzilik, kunduracılık, dokumacılık, debbağlık, matbaacılık vb zanaatlar öğretiliyordu. İstanbul'daki okula Islah-ı Sanayi Mektebi adı verilmişti. Sultanahmed'de eski Kılıçhane'de açılan okulun, Harici ve Dahilî şubeleri vardı. Birincisine, 30 yaşına kadar olanlar, ikincisine 13 yaşına kadar çocuklar devam edebiliyordu. Bu şube 5 sınıflıydı. Benzeri okullar, Şam'da, Selanik'de, II. Abdülhamid döneminde de bellibaşlı vilayet merkezlerinde Sanayi Mektebi adı altında açılmıştır. İstanbul'daki sanayi mekteplerinin 1932'ye değin ancak 1000 dolayında mezun verdiği saptanmıştır. Kızlar ve kadınlar için ilk mesleki eğitim, 1860'larda İstanbul'daki Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi'nde verilen el işleri kurslarıdır. Midhat Paşa'nın Rusçuk'da ilk Kız Sanayi Mektebini açışı 1865'tedir. 1870'te ise Tophane-i Âmire Nâzırlığı, Yedikule'de boş bir binada 50 öğrencili Kız Sanayi Mektebi'ni hizmete soktu. Burada yetişenler, ordu dikimevinde işe alınıyorlardı. Üsküdar, Aksaray, Cağaloğlu Kız Sanayi Mektepleri, Tanzimat'ı izleyen 1878-79 yıllarında tesis edilmiştir. Bu okullar için 1884'te yürürlüğe konan nizamname (tüzük), 5 yıllık öğrenim süresinde, okuma-yazma, Kur'an, Din, Hesap, Tarih, Coğrafya, Dikiş, Örgü, Resim, Çiçek, Nakış derslerinin verilmesini; Haricî denen kısımda da yetişkin kızlara ve ev kadınlarına uygulamalı dersler gösterilmesini öngörmekteydi.

Öteki meslek okullarının başlıcaları şunlardı:

Telgraf Mektebi (1860): Telgraf Memur Mülazimi Mektebi de denilen bu okul Soğukçeşme'de açıldı, 2 yıllıktı. 1880'de Darüşşafaka'nın dördüncü sınıfına telgraf dersleri konunca kapatıldı. 1909'da Telgraf Mekteb-i Âlisi adıyla ikinci kez hizmete girmiştir. Mahrec-i Aklâm (1862): İlk adı Mekteb-i Aklâm'dı. Mekteb-i Maarif-i Adliye'nin; kamu dairelerine okuryazar memur yetiştirmeye dönük meslek okulu işlevi kazanmasından sonraki adıdır. 3 sınıflı okul, 1876'da Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye açılınca kapatıldı.

Lisan Mektebi (1864): Fransızca, Rumca, Bulgarca dillerinin öğretildiği bu okul için fazla bilgi yoktur. Hariciye Nezareti'ne bağlıydı.

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (1866): Sivil hekimlik okuluydu. İlke olarak her kentte ve büyükçe kasabalarda birer tabip görevlendirilmesi ve halkın sağlığıyla ilgilenilmesi benimsenince, İstanbul'da bir sivil hekimlik okulu açılması kararlaştırıldı. Rüşdiye üstü 5 yıllık okulda tıp dersleri ağırlıklıydı. İdadî sınıfları da eklenen okulun 1870'teki mevcudu 200'dü. 1874'te Ahırkapı'da yapılan binasına taşındı. 1871'e kadar dersler Fransızca, bu tarihten sonra Türkçe olmuştur. Öğrencilerinin çoğunluğu gayrimüslimlerdi. 1899'a kadar 600 dolayında hekim yetişti. 1908'de Sarayburnu'ndaki Askerî Tıbbiye ile Haydarpaşa'daki büyük binaya taşındı. 1909'da Darülfünûn'un bir fakültesi oldu.

Orman ve Maadin Mektebi (1872): Bir Fransız mühendisinin 1857'de açtığı Ormancılık Kursu, daha sonra bir devlet okulu olarak örgütlendi. Amaç, yabancıların işlettiği ormanların kontrol edilebilmesi için eleman yetiştirmekti. Aynı amaçla 1874'te de Maadin Mektebi açılınca her ikisi birleştirildi. Rüşdiye mezunlarının alındığı okul 2 yıllıktı. Daha sonra 4 yıla çıkartıldı. Orman ve Maadin (madenler) şubeleri ayrıydı. 1891'de Halkalı Ziraat Mektebi ile birleştirildi. Büyükdere'deki Orman Mektebi'nin açılması ise 1926'dadır.

Muallimhane-i Nüvvab (1854): Klâsik medreselerden ayrıca, Tanzimat'ın getirdiği hukuksal yeniliklere göre görev yapacak naipleri (yargıç) yetiştirmek için, Meşihat'a bağlı olarak açıldı. 1884'te Mekteb-i Nüvvab, 1910'da da Mekteb-i Kuzat adını aldı. Buradan yetişenlere "sarıklı hâkim" deniyordu. 1908'de programı yenilendi.

Sivil Okullar

Mülkiye mektepleri denen Osmanlı sivil okullarının başında, uzun süre adı olup kendi olmayan Darülfü-

DERSAADET'DE MEKTEB-İ SANÂYİ'NİN TE'SİSİ

Türkiye'deki sanayi/endüstri okullarının kurucusu olarak kabul edilen Midhat Paşa'nın, oğlu Ali Haydar tarafından yayınlanan Tabsırâ-i 'İbret adlı anılarından aktanlan aşağıdaki bölümler, bizde okul ve öğretim işlerinin başlangıçtan beri kişilerin çabaları, şuradan buradan olanaklar sağlamalarıyla yürütüldüğünü gösteriyor.

"Dersaadet'de bulunan Mekteb-i Sânayi' ile Emniyet Sandığı dahi kezâlik Midhat Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet Reisi iken kendisünün bizzat sarf-ı mesâi'si ile ihdâs eylediği âsâr-ı nâfiâdan olub şöyle ki vilâyâtda yapılan ıslâhhâneler bir takım 'aceze ve bîkes eytâmın muhafaza ve terbiyesiyle berâber dâhilî sânayi'in ve ehl-i san'at ve hirfetin teksiri içün bir me'haz ve mekteb olduğundan Dersaadet'de dahi böyle bir şey yapılması vükelâ-yı devlet tarafından arzu olunarak Sultanahmed semtindeki metrûk Kılıçhâne binası mekteb yapılmak üzere tahsis olunmuş ve Cisr-i 'Atik'den mürûr eden hayvan ve arabadan alındığı misillü piyâdeden dahi ücret 'ahzı kararlaştırılarak bundan senevî hâsıl olan dört yüz bin kuruş mıkdarı akçe dahi bu mektebin masârıfına karşuluk tutulmuş ise de yapılan plânlar iktizasınca mektebin masârıf-ı inşaîyesi külliyetli akçeye ve masârıf-ı dâimesi karşuluk gösterilen irâdın dört beş katı hâsıl edecek sermâyeye muhtâc olmasıyle bu madde bir seneden ziyade komisyonlar müzâkeresinde kalarak ve hiçbir şey yapılmayarak nihâyet Şurâ-yı Devlet'in teşkili esnâsında bu mektebin sûret-i te'sisi dahi Âlî Paşa ve Fu'ad Paşa tarafından Midhat Paşa'nın himmet-i zâtiyesine havâle ve tevdi' olunmuşdur.

(...) Mahâll-i mezkûrun beş yüz çocuk isti'âb etmek üzere leylî bir mekteb-i sanâyi' yani ıslâhhâne hey'etine konulmasını ve tahsis buyurulan irâd ile idâresini teahhüd ederek hemân o günden sonra az vakit içinde etfâlin mevcûdu beş yüzü tecâvüz ederek Islâhhâneler Nizâmnâmesi gibi bunun da idâre-i dâhiliyesiyçün bir nizâmnâme yapılmışdır.

Mektebe irâd olarak tahsis olunan 'Atik Köprü vâridâtını ol vakit Bahriye Nâzırı bulunan Mahmud Nedim Paşa Tersâne masrafına tahsis etmek vesilesiyle zabt etmiş olduğundan ânın yerine yine Âli Paşa merhûmun himmetiyle emlâk-i mirîyeden Galata'da olup senevî dörtyüz elli bin kuruş kadar vâridâtı olan Komisyon Hanı i'tâ buyurulmuş ve işbu hanın binâca ve mevkı'ce kaabiliyeti cihetiyle üzerine bir kat daha yapılur ise hâli hâzırının iki katı kirâ vereceği anlaşıldığından Midhat Paşa on bin lira istikrâz ederek hanın binası üzerine bir kat daha ilâvesiyle ve Galata borsa mahâllinin dahi oraya nakliyle filhakika hanın icârât-ı senevîyesi dört bin bu kadar lira iken sekiz bin lirayı tecâvüz etmekle mekteb içün mıkdâr-ı kâfi irâd husûle gelmişdir.

Mektebin tahsilât-ı 'ilmiye ve sanâi'yesine gelince, etfâlin yazı ve kıra'at ve hesâb hususunda merâtib ve derecâtı terakki etdikçe 'ulûm ve riyâziye ve kimyevîyeye müte'allık derslerin tedris ve ta'limi içün muallimler ta'yin olunmuş ve sanayi'-i mütenevvi'adan demircilik ve dökmecilik ve marangozluk ve mürettiblik ve saraçlık ve oymacılık ve modelcilik ve kurşun boru i'mâli misillü memleketde en lüzûmlu olan san'atlar te'sis olunarak ve bunlar içün iktizâ eden makine ve muallimler ve edevât-ı sâ'ire tedârik edilerek orası mükemmel bir fabrika hey'etine girmiş olmağla az vakit içinde terakkıyâtı ve maddî ve ma'nevî muhassenâtı cümlenin meşhûdu olmuşdur."

Ali Haydar Midhat, *Midhat Paşa, Hayat-ı Siyâsiyesi, Hıdemâtı, Menfâ Hayatı*, Tabsırâ-i 'İbret, s.62-64

nûn'u anmak gerekir. Askerî harcamalara ve eğitime bütçesinin büyük bir bölümünü ayıran yönetim, nedense mülkiye okulları için ödenek yükümlülüğüne yanaşmamıştır. Kaykılmış paşa konakları, eski kışlalar, terkedilmiş vakıf yapıları, sivil okullar, birinden ötekine taşınarak uzun zaman birer "seyyar mektep" konumunda kalmışlardır. Darülfünun, daha 1845'te Maarif-i Umumiye Meclisi'nin kararı doğrultusunda bilimlerin ve fenlerin okutulacağı bir yüksek okul biçiminde tasarlanmıştı. Yönetim, bunun için ilk kez kesenin ağzını açtı ve mimar Fossati'nin hazırladığı proje, 1846'da uygulamaya konuldu. Ayasofya'nın karşısına dev bir binanın temelleri atıldı. Bina yapıladursun, tartışmalar da başladı: Enderun dağılmış, boşluğu hissedilmemişti. Siviller okumuştu ama ne işe yarayacaklardı? Devlet daireleri, kalem denen bürolarında pekâlâ eleman yetiştirmekteydi. Taşrayı ise, okur-yazar olmayan vezirler, daha cesurâne yönetebiliyorlardı!.. Sivil, asker tıp mektepleri, askerî mühendis mektebi vardı. Şu hâlde Darülfünûn'dan çıkanlara iş bulmak zordu. 1851'de başka bir tartışma açıldı: Osmanlı Darülfünûnu, Batı üniversitelerine mi benzesin; medrese-üniversite sentezi mi olsun?.. Nihayet 13 Ocak 1863'te Edhem Paşa'nın nazırlığı sırasında "Halka açık Darülfünûn çalışmaları" başlatıldı. Derviş Paşa'nın fizik, Ahmed Vefik Efendi'nin (Paşa) tarih, Hekim Salih Efendi'nin bitkilerin canlılığı vb konferansları pek ilgi görmedi. Homurdanmalar da yetkilileri rahatsız ediyordu. Bu yüzden, 1864'te yapımı tamamlanan bina, Maliye Nezareti'ne verildi. (Daha sonra Evkaf Nezareti, 1876'da ilk Meclis-i Mebusan, sonra Adliye Nezareti, Cumhuriyet döneminde de İstanbul Adliyesi bu binada hizmet vermiş, 3-4 Aralık 1933'te yanmıştır.) Çemberlitaş'taki ahşap Nuri Efendi Konağı'na yerleşen Darülfünûn'da ne öğrenci kaydı, ne ders işi gerçekleşmedi. Konakla birlikte 4 bin ciltlik kitaplığı da yandı. 1869'da kârgir binası (şimdiki Basın Müzesi) bitti. Darülfünûn-ı Osmanî törenle açıldı. 450 öğrenci yazıldı. İlk programlar, günümüzün ortaokul fen programı düzeyinde basitti. Ama dönemin zihniyeti bunu bile sindiremedi. Halka dönük gece derslerinde gösterilen fen konuları için tarihçi Lütfî Efendi bile kızıyor, "türrehat" (uydurma ve gereksiz) diyordu. Asıl açılış; medrese kökenli öğrencilerin "cer"den dönmelerinden sonra 21 Şubat 1870'de yapıldıysa da derslere başlanamadı ve 26 Mart 1871'de de kapısına kilit vuruldu. Sebebi Afganlı Cemaleddin'in ileri sürdüğü görüşlerin softalar arasında uyandırdığı infialdi. (C. Efganî'nin "peygamberlik bir sanattır" demesi yobazları köpürtmüştü.) Darülfünun Müdürü Hoca Tahsin Efendi de canlıların havasız yaşayamayacağını kanıtlayan bir deney yaptığı için dinsizlikle suçlanmıştı. Bu zât, Darülfünûn hocası olmak üzere Avrupa'ya öğrenime gönderilen iki öğretmenden tekiydi, ama gericilerin saldırılarına maruz kaldı.

Cehalet mültezem, kesb-i kemâldir cünhâmız bildim
İlahî, cürm-i tahsil-i ilimden tövbeler olsun

(Bilgisiz kalmak şart, okuyup olgunlaşmak büyük suç. Tanrım, bilim öğrenmek suçundan tövbe ederim) dizeleri onundur.

Bu şanssız deneme, Maarif Nâzırı Safvet Paşa'nın, Maarif-i Umumîye Nizamnâmesi'nde yer verdiği Osmanlı üniversitesinin başlangıcı sayılır ki, Avrupa üniversitelerine göre, 5-6 yüzyıllık bir gecikme söz konusudur. 1872 ve 1873 yıllarında da "ders-i âmm" (halka açık dersler) tarzında hizmet verdiği sanılan Darülfünun için, Safvet Paşa ikinci girişimini, 1874'te yaparak daha geniş bir programla Galatasarayı Sultanîsi bünyesinde Darülfünun-ı Sultanî adıyla ve Hukuk, Edebiyat, Fen (daha sonra Mühendishane-i Mülkiye, ardından Tarîk ve Maabir Mektebi) şubelerini (fakülte) açtı. Darülfünun Müdürü Sava Paşa'nın onca önlemine karşın, 1877'de derslere ara verildiğinden ilk 7 öğrenci 1880'de mezun olabildi. Şubelerin 1881'den sonraki faaliyeti hakkında hiçbir bilgi olmaması, Darülfünun-ı Sultanî'nin kapanmış olduğu şeklinde bir yoruma neden olmuştur. Said Paşa'nın 1895'te II. Abdülhamid'e sunduğu Lâyihada, Avru-

pa'daki üniversiteler düzeyinde bir darülfünun açılmasını önermesi de bu yorumun doğruluğunu güçlendirmektedir. Nihayet 31 Ağustos 1901'de Edebiyat ve Hikmet, Ulûm-i Riyaziye ve Tabiiyye, Ulûm-i Âtîye-i Diniye şubelerini kapsayan Darülfünun-ı Şahâne adıyla yeni bir açılış gerçekleşti. Bir süre sonra Tıbbiye Şubesi de eklendi. Maarif Nazırı Emrullah Efendi 1911'de 5 fakülteli Darülfünûn için bir nizamnâme hazırladı. Eczacı, Dişçi Mektepleri de Tıp Fakültesi'ne bağlandı. Ancak Balkan Savaşı'ndan sonradır ki yabancı profesörlerin de görev alması ile yeni bir organizasyon başarıldı. 1916'da Hukuk, Tıp, Edebiyat ve Fünûn (Fen bilimleri) medreselerini (fakülte) kapsayan, bilimsel özerkliği olan gerçek bir Darülfünûn kurulabilmiştir.

Rüşdiyelerin gelişiminde, 1848'de Mekâtib-i Umumiye Nâzırlığına atanan Kemal Efendi'nin hizmeti büyüktür. O tarihe kadar, Mekteb-i Maarif-i Adliye ile Mekteb-i Ulum-ı Edebiye iki mülkiye rüşdiyesi idi. Kemal Efendi, Nümune Mülkiye rüşdiyeleri açarak düzenli ve programlı ilk-orta okul öğretimini gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Davudpaşa Rüşdiyesi, Nümune rüşdiyclerinin ilkidir. Burada alınan olumlu sonuçlar taşrada da benzeri okulların açılması fikrini doğurdu. Sıbyan mezunlarının, iki yıllık rüşdiye öğretiminden sonra, açılacak darülfünûna girebilecekleri ilkesi getirildi. Rüşdiye mezunlarının sınavları da Bâbıâli'de, eğitimi özendirici törensel bir programla yapılıyordu. 1852'de Nümune rüşdiyelerinin sayısı 12'ye çıktı. 1860'a değin açılanlarla İstanbul'daki Nümune rüşdiyeleri 18 oldu (Darülmaarif, Mahmudiye, Bayezid, Kaptanpaşa, Şehzade, Zeyrek, Fatih, Davudpaşa, Odabaşı, Eyüb, Sütlüce, Galata, Feyziye, Beşiktaş, Mirgûn, Beylerbeyi, Üsküdar ve Atlamataşı). Bunlarda yaklaşık 1800 dolayında öğrenci okumakta, 160 kadar da muallim ve hizmetli (bevvap) görev yapmaktaydı. Bunlardan, Valide Mektebi de denen ve daha sonra İstanbul'daki ilk idadî olan Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın yaptırdığı Darülmaarif'in 1849'daki açılışına, Padişah, oğlu Murad (Sultan V. Murad) ve kızı Fatma Sultan'la katılmış; çocuklarına, Kemal Efendi'nin elini öptürtmüş; ondan, şehzadeyle sultanı, öteki öğrencilerle eşit tutmasını istemişti. Darülmaarif, (günümüzde Cağaloğlu Anadolu Lisesi, bu okulun birçok kez onarılan binasındadır) farklı bir rüşdiye konumunda, Bâbıâli'ye memur; Darülfünün'a da aday yetiştiriyordu. 1872'de de İstanbul'un ilk idadisi olmuştur. 1860'ra Osmanlı vilayetlerindeki toplam rüşdiye sayısı 60'a ulaştı. Öğrenci toplamı ise sâdece 3920 idi. 2 yıllık iken 4 yıla çıkartılan rüşdiyelerde medrese programına yakın dersler okutuluyordu. Örneğin, 16. yüzyılda yazılan *Birgivî Risâlesi*, rüşdiyelilerin baş kitaplarındandı. Türkçe eğitimi önemsenmiyor. Arapça ve Farsça'nın egemen olduğu Osmanlıca, lisan-ı Osmanî adı altında veriliyordu. Coğrafya, tarih, geometri, henüz yoktu. Darülmuallimin'de topu topu 20 öğrenci olduğundan, buradan çıkan üçer beşer öğretmen adayının 60 rüşdiyenin gereksinimini karşılaması olanaksızdı. Daha kötüsü ülkedeki 10 bin kadar sıbyan mektebinde, Darülmuallimi'nden yetişme hemen hiç hoca yoktu ve 500 bin çocuk, ders diye gösterilenleri, hasır üstünde mindere otururak dinlemekteydi. Taşra rüşdiyelerinin başlıcaları 1850'li yıllarda Rumeli'nde İşkodra, Yenişehir, Yanya, Delvine ve Manastır'da açılmıştı. Bu okullara İstanbul'dan cüzler, risaleler, köy sıbyan mekteplerine de "supara" denen ders kitapçıkları ve Kur'an cüzleri gönderiliyordu. 1858'de İstanbul'da öğretime başlayan ilk inas rüşdiyesi, kızların erkeklerle birlikte okumalarının "sakıncaları"nı önlemek için açılmıştı. Sultanahmed'deki 26 derslikli büyük sıbyan mektebi buna ayrıldı. 1870'lerde, Darülmuallimat'la birlikte kız rüşdiyelerinin sayısı 9, öğrenci mevcutları toplamı 294, öğretmenleri de 61'di. Açılan ilk kız rüşdiyelerinin getirdiği hava, dönemin devlet adamlarını etkiledi. 1862'de *Takvim-i Vekayi*'de şu görüşlerin yer aldığı görülmektedir: "Devleti yüceltecek biricik yol genel eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Eğitimden, kız-erkek herkes yararlanmalıdır. Ailesini mutlu edecek kadın, din ve dünyasını bilmelidir. Kızların eğitimi, ana ve babanın borcudur." Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye adlı derne-

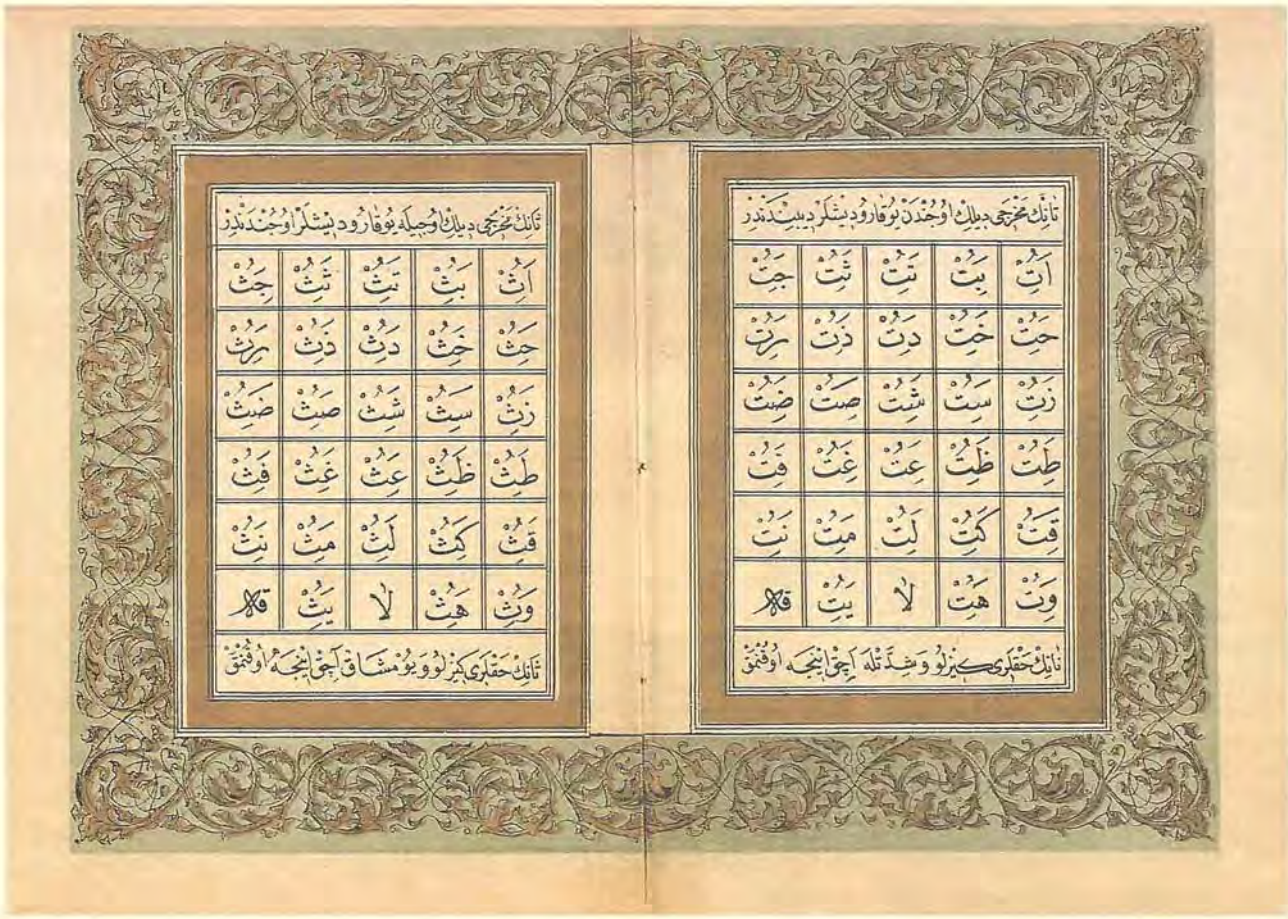

Tanzimat'tan sonra sıbyan mektebleri, mekteb-i iptidai adı altında yeniden düzenlendi. Bu arada rüşdiyelere girecekler için "Kur'an'ı layıkıyla okumuş ve ilmihal ile tecvidi güzel öğrenmiş ve Türkçe yazı okumaya iktidar kazanmış olma" gibi şartlar getirildi. Amaç rüşdiyelere girecek öğrencilerin düzeyini yükseltmekti. Yüzyıllarca sıbyan mekteplerinde okuma yazma öğrenmek amacıyla kullanılan, cüz keselerinde taşınan "Supara-Elifba cüzü"nden iki sayfa.

ğin aynı konudaki görüşü ise 1864'te *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde yayınlanarak yoksul ve yetişkin, kız erkek her bilgisize, din görevlerini öğretmek, bunları mektup yazacak, okuyabilecek bir düzeye ulaştırmak gerektiği vurgulandı. 1873'e doğru, İstanbul'da 18'i erkek 9'u kız 27 rüşdiye, bunlarda okuyan 2000 kadar erkek, 300 kız öğrenci vardı. Taşralarda da 50 yeni rüşdiye yapılmış; ülkedeki bu düzey okullarının sayısı 160'a ulaşmıştı.

1862'de, özel bir komisyonun çalışmalarından sonra iptidaîler ele alındı. Sorun, bunların ıslahı için gerekli mektepli öğretmenlerin bulunmamasıydı. 1871'e değin yeni iptidaîler açılmayarak öğretmen yetiştirmeye öncelik verildi. O yıl salma, kurban derisi, iane, fitre vb yollardan kaynak sağlanarak ilk "kendi okulunu kendin yap!" denemesi uygulandı. 1872'de ise, Selim Sabit Efendi'nin Süleymaniye'deki bir taş mektepte, usul-i cedide denen; öğretimde yeni ve akılcı metodları, araç-gereçleri uygulamasıyla, bir yeniliğe daha adım atılmış oldu. Ertesi yıl da Nuruosmaniye, Taş Mektebi'nde aynı yöntem "deneme"ye kondu. Selânikli Abdi Efendi, bu yönteme dayalı ilk özel iptidaî olan Şemsülmaarif'i açtı. Bu okullar, eğitim tarihimizde, Arap elifbası ile Türkçe okuma ve

1859'da açıldıktan sonra 1863'te Çemberlitaş'taki Nuri Efendi Konağı'na taşınan Mekteb-i Mülkiye'den, ikinci yılın sonunda 33 "efendi" mezun olmuştu. Çıkan bir yangından sonra Vefa'ya taşındı. Daha sonra Çemberlitaş'ta yanan binanın yerine yapılan binada öğretime devam eden Mülkiye, aralıklarla Latelî'de Zeynep Hanım Konağı'nda ve başka konaklarda faaliyet gösterdi. Cumhuriyet döneminde, 1936 yılında Ankara'ya taşındı. Resimde 1900'lerin başında Çemberlitaş'taki Mekteb-i Mülkiye.

yazma öğretimi veren ilk kurumlardır. Islah girişimlerinin kapsamı İstanbul'un muhtelif semtlerindeki 36 iptidaî ile sınırlandırıldı. Bu sayı, başkent ilkokullarının 1/10'u idi. Selânikli eğitimciler, okul, metod, kitap açısından, yenileşmenin bayraktarlığını yaptılar. Selim Sabit Efendi'nin *Rehnüma-yı Muallimin* adlı, öğretmen kılavuz kitabı ile *Elifba-yı Osmanî* adlı ders kitabı, daha başka elifbalar, kitapçıklar, haritalarla araçlar; usul-i cedid programını benimseyen okullara girdikçe gericilerin kıpırdanmaları da arttı. Maarif Nâzırı'nın Selim Sabit Efendi ile öteki aydın öğretmenleri katına çağırıp "Mekteplerin bu duruma getirilmesinin dine aykırı görüldüğünü, Kur'an-ı Kerim'in diz çökmeden öyle sıra üstünde el ayak sallanarak okunamayacağını, Şeyhülislâmın, bu Frenk işlerinin doğru olmadığına ilişkin fetvâ verdiğini, ortalığı karıştırmamak için işi yavaş yavaş götürmelerini" söylemesine karşın, nümune iptidaîleri, İstanbul'da, Selânik'te, Midhat Paşa'nın girişimiyle Tuna Vilayetinde daha sonraları da ülkenin her tarafında hızla yayılmıştır.

İptidaîlerin programı, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde, Usul-i Cedide ile Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvit, Ahlâk, İlmihâl, Yazı, Hesap, Mülahhas Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya, Mâlûmat-ı Nâfia olarak; öğrenim süresi de 4 yıl gösterilmiş; kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaş arasında devamları zorunlu kılınırken bir yerde iki okul varsa birinin kızlara ötekinin erkeklere mahsus olması koşulu öngörülmüştü.

Tanzimat'ın özüne ve yönetsel alanda gerçekleştirilmek istenen reformlara dönük bir okulu ise 1859'da açılan Mekteb-i Mülkiye'dir. Merkezî yönetimi güçlendirmek, taşraya, yasa ve hukuk bilir kaymakamlar göndermek için, Meclis-i Âli-yi Tanzimat'ın görüşü doğrultusunda; rüşdiye üstü iki yıllık böyle bir okulun açılması amacıyla gerekli bina ve muallim sağlandı. Bâbıâli memurlarından, medreselerden seçilen 100 öğrenciden 30'u iki yıl sonra mezun oldular. Okul 1861'de 4 yıla çıkartıldı. 1908'den sonra önemi daha da artan Mülkiye Mektebi, ileri düşüncelerin kaynağı olmuştur. 1916'dan Darülfünûn'a bağlandı. 1918'de tekrar ayrı okul konumu kazandı. (1931'e değin 1867 mezun vermiştir. 1936'da Ankara'ya taşınmış olup günümüzde Siyasal Bilgiler Fakültesi'dir.)

Rüşdiye üstü lise öğrenimi veren ve ilki Mekteb-i Sultanî adıyla 1868'de açılan sultanîler, Tanzimat'ın son döneminde gündeme gelmiştir. Tevfik Fikret'e göre Galatasarayı Sultanisi "Doğu'nun, Batı ufkuna açı-

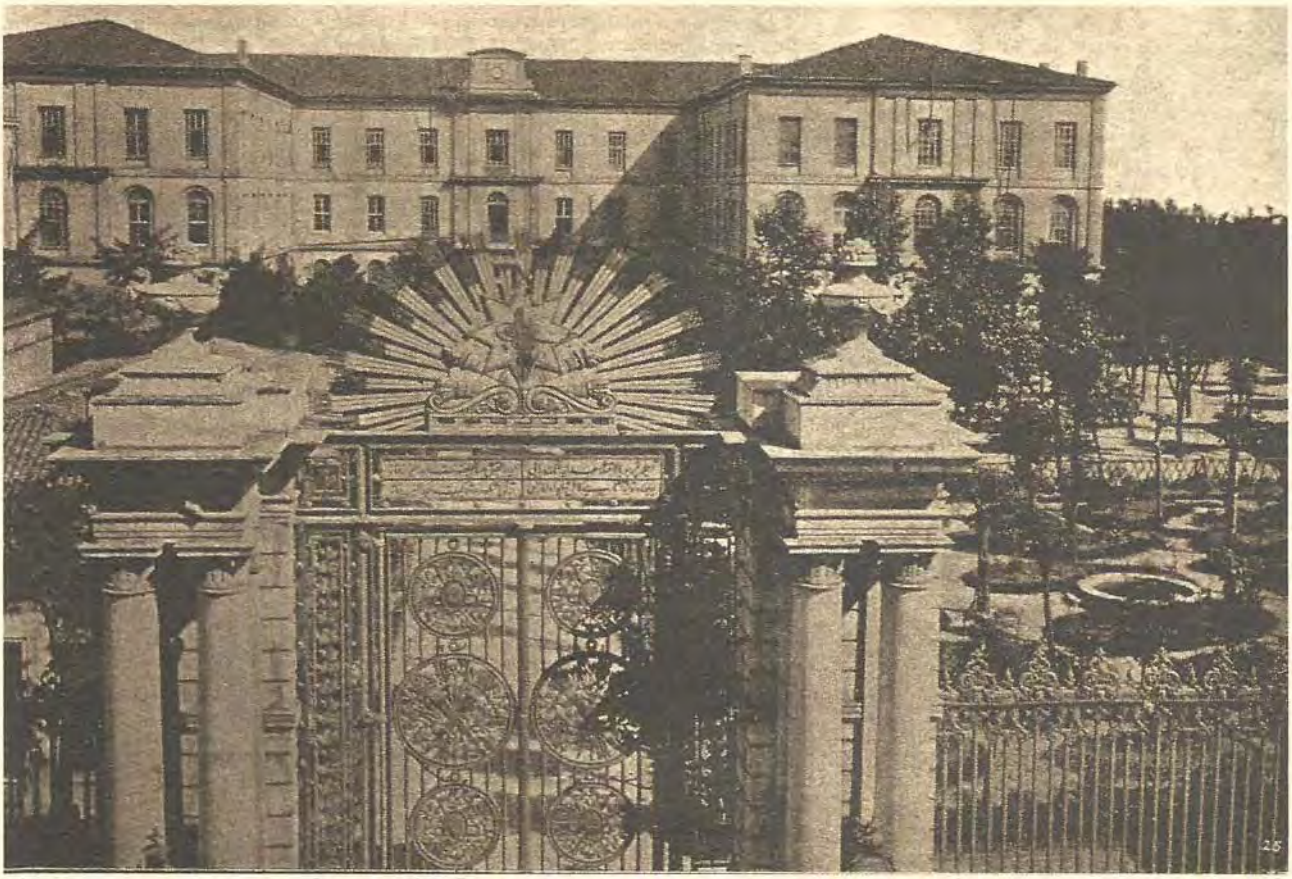

Mekteb-i Sultani, daha önce Paris'te açılan Mekteb-i Osmani'nin yararsız görülerek kapatılmasından sonra kuruldu. Özellikle Fransız hükümeti, Islahat Fermanı ile birlikte eğitim alanında yapılacak reformlarla birlikte böyle bir kurumun gerekli olduğunu dile getiriyordu. Nihayet, Ali ve Fuat Paşa ile Saffet Paşa'nın girişimleriyle 1868'de açılan okul, daha sonra Galatasaray Sultanisi adıyla tanınacak ve "Batı'ya açılan pencere" olarak ünlenecektir. Lisenin 1900'lerin başındaki görünümü.

lan ilk penceresi" olmuştur. 1867'de Avrupa gezisine çıkan Abdülaziz'in, oradan aldığı etkilerle yurda dönünce "Fransa'daki liselerin eğitimini ve fenlerini verecek, her sınıf uyruklardan memleket hizmetine ehliyetli insanlar yetiştirecek, Türkçe ve Fransızcanın eşit düzeylerde okutulacağı" okulun açılması kesinleşmiştir. Zengin Türk, Müslüman ve gayrimüslim 300 gencin alındığı, hocalarının çoğu yabancı, Galatasarayı Mekteb-i Sultanîsi, 1 Eylül 1868'de açıldı. Osmanlı Musevileri Türkçe dersi olmadığı için, gençlerini göndermediler. Görkemli bir törenle açılan okulda birçok şey ilkeldi: Dershaneler mangalla ısıtılıyordu. Yemekler kötüydü, tuvaletlerde su yoktu. Resim atelyesinde, silgi yerine ekmek içi kullanılıyordu! Okulun açılmasında en önemli etken ise, 1867'de verilen ve Osmanlı uyruğu gayrimüslimlerin de yararlanacağı okulların bir an önce açılması koşulunu da içeren Fransa notası idi.

Tanzimat'ın bir sembolü sayılan Mekteb-i Sultanî, Fransızca öğretiminde çok başarılı oldu. Okulun programını, ilk müdürü M. D. Salve hazırladı. Okul tüzüğü ise 1874'te yayınlandı. Lisan-ı Osmanî, Tarih, Coğrafya, Yüksek Matematik, Muhasebe, Biyoloji, Kimya, Hukuk, Latince, Yunanca, Resim, Beden Eğitimi, Bitkiler vb dersler ile ağırlıklı olarak da Fransız dili öğretim programında yer aldı. Ertesi yıl yürürlü-

Yabancı ve azınlık okullarının açılması ile ilgili düzenleme Islahat Fermanı ile yürürlüğe girdi. Ancak esas düzenleme 1869 tarihinde çıkan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nden sonra işlerlik kazandı. Resimde görülen Heybeliada Rum Ruhban Mektebi'nin kuruluşu 1844'tedir. Lozan Antlaşması'ndan sonra bir süre Rum rahipleri yetiştiren bir okul olan kurum, günümüzde faaliyet göstermemektedir.

ğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi; büyük vilâyet merkezlerinde de birer sultanî mektebi açılmasını öngörmekteydi.

Sultanîlerin açılması, Rüşdiye ile bu aşama arasında İdadî (hazırlık) adı veren bir ara okulu da zorunlu kıldı. Askerî idadilerden esinlenen bu okulun amacı; muhtelif rüşdiyelerden gelen öğrencilerin, aynı düzeye kavuşturulmasıydı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi idadîyi, 4 yıllık rüşdiye ile birlikte 7 yıl olarak belirlemişti. İstanbul'daki ilk idadî olan Darülmaarif'te, Nizamnamenin öngördüğü program 1872'de uygulanmaya kondu. 1875'te idadî sayısı dörde çıktı. Bunlarda toplam 261 öğrenci, 10 muallim vardı. Nizamnamedeki, Türkçe, Kitabet ve İnşa, Fransızca, Kavanin-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumi, Hesap, Cebir, Usul-i Defteri, Hendese, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, İlm-i Mevalid derslerinden oluşan idadî programını uygulayan okulların çoğalması 1880'den sonradır. Valiler, il olanaklarıyla idadî açma yarışı sürdürürlerken, Sultan Abdülaziz de imparatorluğun başlıca büyük kentlerinde kendi "sultanî" unvanını taşıyan bu mekteplerin açılmasını, bürokratik büyümenin bir gereği olarak teşvik ediyordu.

Cemiyetler aracılığı ile eğitime hizmet, 1850'lere dayanır. Bu amaçtaki derneklerin ilki 1851'de oluşturulan Encümen-i Dâniş'tir. Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin de üstündeki bu kuruluş, okul kitaplarının yazımı; yabancı kaynakların Türkçe'ye çevrilmesi; açılması planlanan Darülfünun'a akademik bir ortam hazırlama görevlerini üstlenmişti. Seçkin 40 üyesi Darülmaarif'te toplanıyor, her üye, bir veya birkaç işi yükümleniyordu. Örneğin Fuad ve Cevdet paşalar, uzun süre okullarda okutulan *Kavaid-i Osmaniye* adlı ilk Türkçe dilbilgisi kitabını hazırlamışlardır. Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nin faaliyetleri de bu döneme rastlar. Bu özel dernek, bilim ve beceri meraklılarına karşılıksız ders vermeyi, haftada bir gün toplanıp edebiyat söyleşileri, şiir yarışmaları düzenlemeyi iş edinmişti. Öteki dernekler, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhane (1856), Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (1861), Cemiyet-i Kitabet (1862), Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye (1864), Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye (1865) ve Cemiyet-i Eczacıyan der Âsitane-i Âliye, Tercüme Cemiyeti (1880)'dir.

Bunlardan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin amacı, okuma olanağı elde edemeyen Müslüman çocuklarına, yetişkinlere, din kurallarını ve herkesin bilmesi gerekli bilgileri öğretmekti. Bunun için de kurslar düzenlemeyi ve okullar açmayı hedefliyordu. Bir dönemin hemen bütün önde gelen devlet adamlarının ve aydınlarının üyesi oldukları derneğin kurucuları arasında Yusuf Ziya, Ahmet Muhtar (Gazi), Vidinli Tevfik paşalar da vardı. Derneğin ilk açtığı okul, Bayezid'de Simkeşhane içindeki Valide Mektebi'dir. Burada, Kapalıçarşı esnafının çırakları, boş vakitlerinde okuma-yazma öğrenmekteydiler. 3 sınıflı bu halk mektebinde her şey parasızdı. Örgütün maddi olanakları artınca Fransa'daki Prytanée Militaire de la Fleche'den esinlenen yetim kız ve erkek çocukları için bir yurt-okul düşünüldü. Dârüşşafaka bu düşüncenin sonucudur. Böylelikle, varlıklı ve soylu aile çocuklarının devam ettiği Galatasarayı Sultanîsi'ne alternatif

bir okul tesis edilmiş oldu. Darüşşafaka'nın ikinci özelliği, Müslüman çocuklarını almasıdır. Bu büyük kurum "İstanbul ciheti"ndeki yoksul öksüzlerin sığınağıydı. İlk öğrenim sınıflarıyla birlikte 8 yıllık olup programı fen ağırlıklıydı. Bir ara son sınıfına telgraf dersleri de konularak meslek eğitimi de verilmiştir. Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye, 1873'te öğretime açılan okulun binası için 35 bin altın harcamış; fakat ders verecek öğretmen, okutulacak kitap bulamamıştı. Bu yüzden ilk zamanlar askerî okulların hocalarından fahrî hizmet yoluyla yararlanıldı. 1882'den sonra telgraf fen öğretimi de veren Dârüşşafaka, kültür, bilim ve siyaset yaşamımıza çok sayıda değerli insan kazandırmış, 1903'ten sonra Maarif Nezaretine bağlanmıştır.

Yabancı ve Azınlık Okulları

Yabancılar ve azınlıklar, Tanzimat'ın kendilerine tanıdığı aşırı özgürlüklerden yararlanarak eğitimde önemli mesafeler aldılar. Misyonerler için, Osmanlılığın çok uluslu, çok dinli ve çok dilli mozayiği bulunmaz bir ortamdı. Islahat Fermanı (1856) ise gayrimüslim uyruklara, kendi dinlerine ve kültürlerine dönük, ilk orta ve yüksek derecede okullar açma fırsatı verdi. Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar, Hıristiyan Araplar her tarafta okullar açtılar. Katolikliği, Protestanlığı yaymak isteyen, Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Avusturya ve Amerika kilise çevreleri de yarış halinde okul kampanyaları başlattılar. Bunda, sayılan devletlerin siyasal, kültürel ve ticarî çıkarlarına hizmet amacı da vardı. Nitekim çok geçmeden, Osmanlı kentlerinde, kendi ülkelerine ve uluslarına hayranlık duyan elit topluluklar ortaya çıktı.

Tanzimat'a girilirken, İstanbul'daki Katolik mekteplerinin (Hıristiyan-Lâtin) sayısı 40 dolayında olup içlerinde en eskisi 1609'da açılan St. Benoit Koleji'ydi. Arkalarında Cizvit, Kapüsen, Lazarist Hıristiyan tarikatlerinin bulunduğu bu okullara, Tanzimat döneminde eklenen erkek kolejleri şunlar oldu: St. Benoit Cizvit Mektebi, Paroisse de St. Antoine, Büyükdere Paroisse de St. Marie, St. Louis Péra, St. Pulchérie, Kumkapı Koleji, Fenerbahçe Koleji, St. Joseph, St. Jean Babtiste, St. Esprit, St. Michel, Orphelinat de la Paix, Orphelinat de la Providence, Orphelinat de St. Georges, Orphelinat d'Üsküdar, Orphelinat de l'Artigiana, Dominiken, Fransisken, Büyükdere ve Pera mektepleri. Kız mekteplerinin başlıcaları da şunlardı: Orphelinat de la Providence, Taksim Orphelinat'sı, Bebek Etouvoir'ı, Orphelinat de la Paix, Çukurbostan Mektebi, Artigiana Mektebi, St. Georges Mektebi ve Orphelinat'sı, Pangaltı Meccanî Mektebi, Kadıköy Notre Dame de Sion Koleji, Bakırköy, Yedikule, Kumkapı, Fenerbahçe mektepleri, Beyoğlu St. Marie Mektebi, Adalar Mektebi, Beyoğlu Soeurs (Sörler) Mektebi. Bu okullarda yaklaşık 6 bin dolayında kız ve erkek öğrenci okumaktaydı.

Protestan okulları ise ülke genelinde yaygınlık gösteriyordu. 1830'da imzalanan ilk Osmanlı-ABD anlaşmasından sonra faaliyetini artıran Board örgütü, misyonerlik çalışmalarını da hızlandırdı. Kısaca Board okulları diye bilinen Amerikan Protestan okullarının hemen hepsi, 1830'dan sonra açıldı (Beyrut'ta 1824'te kurulanın dışında). İlk zamanlar Amerikalı misyonerlerin bu girişimlerine; Lâtin mekteplerinin arkasındaki büyük devletler karşı çıktılar. İstanbul'daki Rum Patrikliği de Osmanlı Hükümeti nezdinde itirazlarda bulundu. Ama 1834'te Beyoğlu Amerikan Kız Ortaokulu, Bursa, İzmir, Trabzon okulları açıldı. Sonraki yıllarda misyoner, okul ve öğ-

19. yüzyılın sonlarından itibaren anasız, babasız, yoksul Rum çocuklarının kaldığı Heybeliada Yetimhanesi, 1930'larda adadaki Deniz Mektebi'nin kullanımına geçti. Rum cemaat yetimhanesi olduğu dönemlerde yemekhaneden bir görünüm.

renci sayıları hızla arttı. Örneğin 1845'te 34 misyoner, 7 okul, 135 öğrenci varken, on yıl sonra sayılar, 58 misyoner, 38 okul, 363 öğrenciye; 1865'te (aynı sıraya göre) sayılar, 89, 114, 4160'a; 1875'te 137, 244, 6253'e; 1885'te, 156, 390, 13.791'e; 1900'de de 187, 425, 23.040'a ulaşmıştır. 1910'da ise Amerikan misyoner okullarının dökümü şöyleydi: Ana ve ilkokul 395, öğrenci mevcudu 19.243; orta dereceli okullar 29, öğrenci mevcudu 3012; kolejler (yüksekokul) 6, öğrenci mevcudu 1219. Bu okulların en tanınmışı olan Robert Koleji, 1863'te açıldı. 1878'de 400 bin dolarlık veraset parasından yeni binası yapıldı. Bu binanın arsasını 36 bin liraya Ahmed Vefik Paşa satmıştır. Okulun Mühendislik kısmı 1912'de yapıldı. Kız Koleji, Boston Amerikan Kadınlar Cemiyeti'nce 1871'de önce Üsküdar'da High School adı altında faaliyete geçti. 1890'da 4 sınıf eklenerek lise oldu. Adı da Kostantinopl Kızlar Koleji olarak değiştirildi. 1914'te Arnavutköy'deki Kız Koleji açıldı.

Lâtin ve Amerikan yabancı okullarına devam eden Türk ve Müslüman öğrenci sayısı 1900'e değin yüzde 10-15 dolayında iken 1910'dan sonra yüzde 60'a, Cumhuriyet döneminde de yüzde 75'lere kadar çıkmıştır. Başka bir açıdan bakılınca da 19. yüzyıl sonlarına doğru Türkiye'de 10'u yüksek, 46'sı lise ve dengi, 1450'de ilk ve orta düzeyde toplam 1500'den fazla yabancı okul, bunlara devam eden 60 bin öğrenci varken, Osmanlı darülmuallimlerin (öğretmen okulları) sayısı 15, toplam öğrenci sayısı da 500 kadardı. (ileride 1900 yılındaki sayısal durum ayrıca verilecektir.) Fakat asıl acıklı durum; yabancı okulların görkemli ve planlı binaları, kalabalık ve yetkin öğretim kadroları, yabancı dil, cimnastik, müzik derslerini de kapsayan ileri programları karşısında Osmanlı okullarının sergiledikleri yoksulluk ve yetersizlikten kaynaklanıyordu. Türk aileler bile bu okullara hayranlıkla bakıyorlar, çocuklarını kaydettirebilmek için can atıyorlardı. Bu aşırı isteğin gerisinde ise yüzyıllardır okutulan Arapça ve Farsça'ya tepki vardı.

Azınlıkların yarışı, yabancılarınkinden geri kalmamıştır. Rumlar, 1844'te Heybeliada'da, 1856'da Fener'de iki büyük okulu cemaat hizmetine sokmuşlardı. Heybeliada Papaz Mektebi 1923'e değin, yüksek Ortodoks Teoloji Okulu, bu tarihten sonra ise Rum Lisesi olarak varlığını korumuştur. Kuruçeşme'deki özel Üniversite'de de Dil, Edebiyat, Geometri, Matematik, Tıp bilimleri öğretiliyordu. Rumlar, İstanbul'da ve Rum azınlığın bulunduğu yerlerde, ilk, orta ve lise düzeyinde okullar açtılar. Ermenilerin ise 1859'da yalnız İstanbul'da 42 okulları vardı. Bu okullarda 5531 öğrenci okumaktaydı. 1874'te İstanbul'da 51, Anadolu'da da 469 Ermeni okulu bulunduğu saptanmıştır. Ermeni okullarının bir özelliği, Ermenice'nin yanında, bir zorunluluk yokken Türkçe'nin de öğretilmesiydi. Hesap dersleri ise Türkçe yapılmaktaydı. 1900'de Osmanlı ülkelerindeki 813 Ermeni mektebinde 81.226 öğrenci okumaktaydı. Belirtelim ki Anadolu'daki Ermeni okullarına, az da olsa kimi Türk çocukları, o çevrede eşidi Türk okulları bulunmadığından devam etmekteydiler. Yahudiler, 1854'te Musevî Asrî Mektebi'ni, 1875'te Alians İsraelit'i açtılar. Soydaşlarının çokça yaşadığı kentlerde de birer ilkokulları vardı.

Azınlık okullarında, örneğin Rum mekteplerinde çocuklara "maarif-i Rumiye" adı altında verilen eğitim; çoğu zaman, samimi Rumları bile öfkelendiren "Osmanlı'ya yabancılaştırma" amacına hizmet ediyordu. Oysa, Rum ve Ermeni patrikleri bu amacın ateşli birer taraftarıydılar.

Eğitim ve Yasal Düzenleme

Osmanlı Hükümetinin, maarif işlerinin gidişine dair kaygı ile harekete geçişi 1862'dedir. Ahmed Vefik Efendi'nin (Paşa), "Anadolu'nun Sol Kol Müfettişi" geçici göreviyle 1862-64 arasında Batı Anadolu'yu dolaşıp okulları da denetlendikten sonra dönüşünde, Meclis-i Vâlâ'da ve Maarif Nezareti'nde yapılan görüşmeler sonucu, yeni okullar yapılması, okullara kitap gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim, 1864'te, Maarif Nezareti 92.382 adet Kur'an cüz'ü ile kitap ve risaleyi okullara gönderdiği gibi, 1865'te de 99.700 adet kitap ve risale göndermiştir. Ama, nezaretin bu

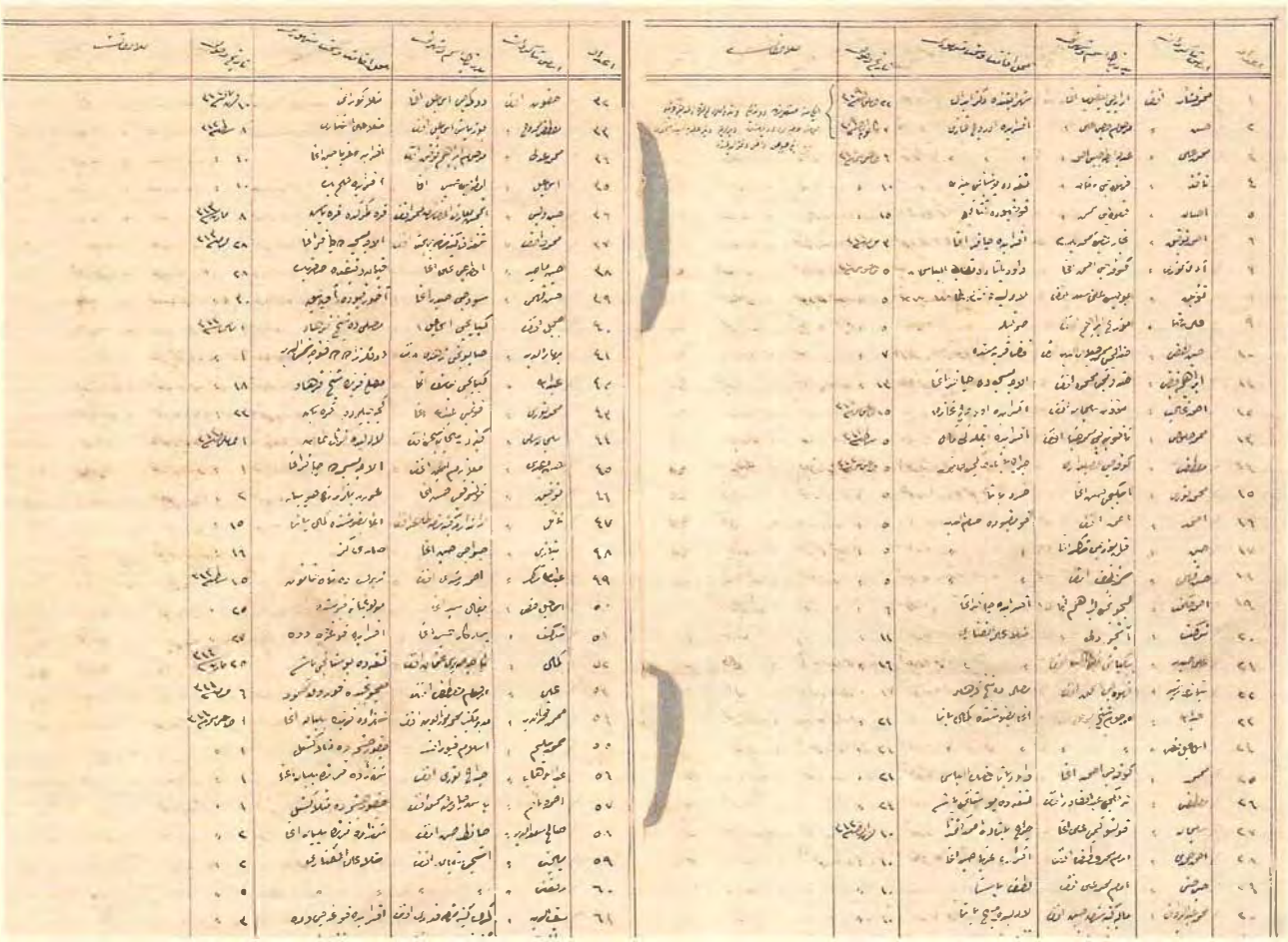

1838'de açılan rüşdiyelerin kuruluş amacı, idadilere öğrenci yetiştirmekti. Ancak bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Halid Ziya Uşaklıgil *Kırk Yıl* adıyla yayınladığı hatıralarında rüşdiyede verilen eğitimi şöyle özetlemektedir: "Nihayet bu irfan hamulesiyle mektepten çıkan genç, ne İrani çaycıya dört kelimelik Farisi bir cümle söyleyebilir, ne Arapça bir Mısır gazetesinin on satırlık fıkrasını anlardı... Coğrafyadan New York ile Şikago'yu hayalinde tamamen bulamaz, hele Türkiye'nin idari taksimatını katiyen bilmezdi." Aksaray'da Mahmudiye Rüşdiyesi'nin 1865 yılına ait öğrenci kayıt defteri.

konudaki başarısızlığı, kitap basımından, sayısına, türüne ve dağıtımına varıncaya dek sürmüş; hattâ daha kötüye gitmiştir. Örneğin, 18 Ekim 1908 (5 Teşrin-i evvel 1324) tarihli *Sabah* gazetesi, Maarif Nezareti'nin başarısızlığını uzun uzun irdeleyen bir yazıya yer vermiştir.

1869'da yayınlanan ve yasa hükmünde olan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Maarif Nâzırı Safvet Paşa'nın (1814-83) eseri sayılır. Osmanlı yönetimi ilk kez bu tüzükle eğitim işlerine ciddi biçimde eğilmiş; düzensiz, sistemsiz, günün gereksinimlerine göre belirlenmiş kurumlaşma, ilk kez bu tüzükle kurallara bağlanmıştır. Nizamnamenin başlıca hükümleri şunlardı:

- İlköğretim zorunludur. Bu aşama okulları, sıbyan (ana okulu ve temel eğitim birinci kademe) mahalle ve köy okullarıdır.
- Rüşdiyeler (ikinci kademe) en az 500 haneli kasabalarda açılır.
- İdadiyeler (ortaokul) 1000 haneli büyükçe merkezlerde açılacaktır.

TABLO 5.1
Tanzimat Dönemi Sonunda Askerî Rüşdiye Dersleri

Dersler	Mahreç sınıfı	İkinci sınıf	Birinci sınıf
Mantık ve Tatbikat-ı Kavaid-i Arabiyye	96	-	-
Hesap	96	64	-
Hendese-i Hattîye	32	-	-
Coğrafya	64	32	-
İlm-i Mevalid	64	-	-
Kavaid-i Osmaniye	96	-	-
Fransızca Dersi	96	96	-
İmlâ-yı Türkî	64	96	-
Hüsn-i Hat	32	32	64
Resim	32	32	64
Nahiv	-	128	-
Farisî	-	64	-
Sarf Dersi	-	-	192
Kaaid-i Farisî	-	-	64
İlm-i hâl Dersi	-	-	64
Ders yılı ders saati toplamları	672	544	544

Kaynak: *Salnâme*, Def'a 32, Sene-i Hicriye 1294, s. 376.

TABLO 5.2
Askerî Rüşdiyeler (1876)

Mektebin adı	Muallimi	Şakirdan (öğrenci)	Mülahazat
Gülhâne	10	212	Fransızca tedris olunur
Soğukçeşme	6	153	-
Fatih	6	339	-
Kocamustafapaşa	7	139	-
Kasımpaşa	9	205	İngilizce tedris olunur
Beşiktaş	6	112	
Üsküdar Toptaşı	6	141	-
Üsküdar Paşakapısı	8	104	-
Hasköy	3	56	
Toplam	61	1461	

Her dersin tedrisine mahsus başka başka muallim vardır.
Kaynak: *Salnâme*, Def'a 32, Sene-i Hicriye 1294, s. 377.

- Sultanîler (lise) vilâyet merkezlerinde kurulacaktır.
- İstanbul'da bir Dârülfünûn (üniversite) bulunacaktır.
- İstanbul'da ayrıca bir Darülmuallimin (erkek öğretmen) bir de Darülmuallimat (kız öğretmen) okulu bulunacaktır.
- Öğretim yöntemleri ve teknikleri geliştirilecek, öğretmenlerin bilgi ve görgüleri artırılacaktır.
- Maarif merkez örgütü düzenlenecek, illere şubeleri açılacaktır.
- Öğrencilerin okulu ve öğretmeni sevmeleri önlemleri alınacaktır.
- Okul giderleri için halktan yardım toplanacaktır.

Safvet Paşa'nın tespitlerine göre, tüzüğün çıkarıldığı sırada imparatorluk maarifi şu görünümleri veriyordu: Mevcut mekteplerin türleri ve dereceleri eğitimin yaygınlaştırılması amacına yeterli ve uygun değildi. Yüksek öğretim, ilk ve orta öğretimin yaygın ve düzenli olmasına bağlı iken ülke genelinde sıbyan mektepleri pek azdı. Var olanlarda öğretim, yalnız din derslerinin başlangıcıyla sınırlıydı. Okul yönetimleri, ehliyetleri ve içyüzleri meçhul insanların elindeydi. Rüşdiyelerde okuyanlar bile zamanlarının çoğunu, mahalle mektebinde öğrenilmesi gereken konuları öğrenmekle harcamaktaydılar. Bilim ve fen öğretimi için yüksek okullar yoktu. Cemaat okulları kendi ülküleri için, medreselerse İslâm skolastiği için çalışmaktaydılar.

Gerçi bu tüzük, tüm bu sorunları bir çırpıda çözebilecek değildi. Fakat, devlet okullarını aşamalandırması, öğretim yöntemlerini düzene koyması, öğretmenler için belirli düzeyler öngörmesi, eğitim örgütünü illere kadar genişletmesi, eğitim bütçesi için kaynaklar ve ödenekler belirlemesi önemliydi. Uygun yerlerde kız rüşdiyelerinin açılması da tüzüğün hedefleri arasındaydı. Önemli bir eksiği, o günkü adıyla sanayi (meslekî ve teknik) okullarına yer vermemesidir. Bu da tüzüğün Fransa eğitim yasalarından yararlanılarak hazırlanmasına bağlanır.

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin öngördüğü okullaşma uzun süre, hattâ Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin tam gerçekleştirilemedi. 19. yüzyıl biterken bütün ülkede yalnızca 400 kadar rüşdiye bulunması da bunu gösterir. Kız rüşdiyelerine taşrada kimse ilgi göstermiyordu. Ortaöğretiminde idadî-sultanî karmaşası ve sürtüşmesi her zaman gündemde kaldı. Tüzüğe göre idadîlere, rüşdiyeyi bitirip Dârülfünûn'a

TABLO 5.3
Dersaadet Mülkiye Rüşdiyeleri Derslerinin Tertibnâmesi

Seneler	Dersler
Zükûr Rüşdiyeleri	
1. sene	Ulûm-ı Diniye, Kıra'at-ı Türkîye, Medhâl-i Kavaid, Muhadarat-ı Türkiye, İmlâ Ameliyâtı, Ta'dat ve Terkîm ve 'Âmâl-i Erbaâ, Sülüs, Rık'a.
2. sene	Arabî, Farisî, Lisân-ı Osmanî, İmlâ, Hesab, Muhadarat-ı Türkîye, Coğrafya, Resim, Rık'a, Sülüs.
3. sene	Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî, İmlâ, Hesab, Coğrafya-yı Tabi'iyye, Muhadarat-ı Türkîye, Resim, Rık'a.
4. sene	Ulûm-ı Diniye, Kıra'at-ı Türkîye, Resâil-i Sülâse, Mi'yâr'l-Kelâm, Farisî, Lisân-ı Osmanî, İmlâ, Hesab, Coğrafya, Hendese, Tarih, Usûl-i Defterî, Rık'a, Divânî, Resim, 'İlm-i Belâgat.
Kız Rüşdiyeleri	
1. sene	'Ulûm-ı Dîniye, Ahlâk, Malûmat-ı Nâ'fia, Lisan-ı Osmanî, Hesab, Sülüs, Rık'a.
2. sene	'Ulûm-ı Dîniye, Arabî, Farisî, Hesab, Tarih, Sülüs, Rık'a, Hıyâtet.
3. sene	Arabî, Farisî, Lisân-ı Osmanî ve İmlâ, Hesab, Coğrafya, 'Ulûm-ı Dîniye, Kıraat-ı Türkiye, Târih, Sülüs, Rık'a, Nakış.
4. sene	'Ulûm-ı Dinîye, Kıraat-ı Türkîye, Arabî, Farisî, Lisan-ı Osmanî ve İmlâ, Hesab, Coğrafya, Medhâl-i Kavaid, Târih, Sülüs, Rık'a, Nakış.

Kaynak: *Sâlnâme*, Def'a 32, Sene-i Hicriye 1294, s. 291, 293.

TABLO 5.4
Zükûr (Erkek) Rüşdiyeleri

Mektebin adı	Müdür, muallim-i evvel muallimler	Şakirdân	Şehâdetnâme alanlar (1875'te)
1 Dârülmaarif	2+14	186	19
2 Aksaray Mahmudiye	1+8	142	8
3 Sultan Bayezid	1+8	107	3
4 Takvimhâne	1+8	89	8
5 Şehzade	1+8	66	6
6 Zeyrek	1+8	106	6
7 Fâtih	1+7	51	9
8 Sultan Selim	1+7	49	-
9 Galata	1+7	56	2
10 Mirgün	1+5	99	6
11 Beşiktaş	1+8	157	8
12 Tophane'de Feyziye	1+8	122	1
13 Südlüce	1+7	49	-
14 Davudpaşa	1+7	52	-
15 Eyüb	1+6	83	-
16 Üsküdar 'Atik	1+8	121	11
17 Üsküdar Atlamataşı	1+8	99	8
18 Beglerbegi	1+7	75	-
19 Kanlıca	1+5	26	
20 Odabaşı	1+7	27	
21 Tophanelioğlu	1+5	33	-
Toplam	22+156	1795	89

Her mektebin birer muallim-i sânîleri ve bazılarının sâlisleri olduğu gibi ders cedvellerinde gösterilen 'ulûm ve fünûnun tedris ve talimi için dahi başka başka muallimleri vardır.
Kaynak: *Sâlnâme*, Def'a 32, Sene-i Hicriye 1294, s. 391-392.

gitmek isteyenler yazılacaktı. Bu okullarm her 1000 haneli merkezlere de açılması gerekiyordu. Oysa 1870'lerin sonunda bile henüz biri İstanbul'da, öteki Yanya'da iki idadî vardı. Tek sultanî ise Galatasarayı idi. 1884'te il merkezlerindeki idadiler 29'a çıktı ama çoğuna ilgi yoktu. Çünkü, rüşdiyeyi bitirenleri, devlet dairelerinde cazip görevler bekliyordu.

Tüzüğün getirdiği bir yenilik de Usul-i Cedid denen yeni öğretim metodunun yaygınlaştırılması olmuştur. Selim Sabit Efendi'nin *Elifba-yı Osmanî*'si tüm okullarda geçerli sayıldı. Yeni metod şöyle tanıtılıyordu: "Elifbada önce harflerin adları öğretilecek. Tevsim denen bu eski yönteme göre elif, be, te, cim... gibi, ünsüz harflerin adları öğretildikten sonra bunların 'hareke' denen seslendirilmelerine geçilecek; bunu hecelerin doğrudan söylenmesi izleyecek (u, ö, a, ca, ci, da, du... gibi)". Eski deyimle önceki "tehecci" yöntemi bırakılıyor, yerine "savtî" (seslendirme) yöntemi benimseniyordu. Maarif Nezareti, bu yeni yöntemi kısa zamanda okullara yerleştirebilmek için gezici öğretmenler görevlendirilmesini vilayet maarif müdürlüklerinden istedi.

Nizamnamenin uygulanmaya konmasından sonraki beş yıllık sürede, Osmanlı maarifinin nereye kadar yol aldığını Tanzimat'ın sonunda 1876 yılına ait resmi verilerden öğrenebiliyoruz. Hicrî 1294'te (M. 1876) yayınlanan 32. devlet salnamesinin "mekâtip" bölümünde, sağlıklı sayılarla Dersaadet (İstanbul) okulları, kimilerinin adları, ders cetvelleri ve muallimleriyle de vilâyet okulları hakkında ayrıntılı bilgiler vardır. İstanbul'da 43 mevcutlu 1 idadi bulunduğunu gösteren bu istatistikte, Maarif Nezareti'ne bağlı olmayan Galata-

TABLO 5.5
İnas (Kız) Rüşdiyeleri

Mektebin adı	Muallime-i evvel ve muallimeler	Aded-i talibât	Şehâdetnâme alanlar
1 Sultanahmed	1+3	64	6
2 Şehzade	1+4	30	2
3 Aksaray	1+4	45	3
4 İbrahimpaşa	1+3	18	6
5 Eskialipaşa	1+3	36	6
6 Eyüb	1+3	39	5
7 Üsküdar'da Gülfem Hatun	1+3	30	6
8 Atpazarı	1+3	27	4
Toplam	8+26	309	35

Kaynak: *Sâlnâme*, Def'a 32, Sene-i Hicriye 1294, s. 394.
Vilayetlerdeki rüşdiye sayıları ve öğrenci mevcutları:
Edirne 25/1389, Tuna 44/2205, Bosna 24/946, Selanik 21/1144, Yanya 12/577, Manastır 13/866, Girit 9/376, Cezayir-i Bahr-i Sefid 14/392, Konya 18/987, Aydın 13/976, Hüdavendigâr 25/1081, Ankara 15/1507, Sivas 9/513, Kastamonu 17/876, Trabzon 10/753, Erzurum 19/740, Diyarbekir 16/813, Halep 11/528, Suriye 11/524, Adana 5/329, Bağdat 8/351, Trablusgarb 4/123, Kıbrıs 1/111, Canik 3/130, Kudüs 2/88, Zor 2/5.
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Haz.: Yrd.Doç.Dr. Mehmet Ö. Alkan, DİE, Ankara, 2001, s. 19-20.

sarayı Sultanîsi ile Darüşşafaka'ya, azınlık ve yabancı okullarına, özel okullara da yer verilememiştir.

364 rüşdiyede toplam 19.396 öğrenci görülmektedir. Zabtiye Nezareti'ne bağlı 13 rüşdiyede 430 öğrenci; Bosna, Girit, Konya'da birer İnas (kız) rüşdiyesi bulunuyordu.

1875'te "Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de (Eyüb, Galata, Üsküdar) bulunan mekâtib-i sıbyaniyenin idaresi için ahalice intihab olunacak azadan mürekkeb olmak üzere teşkil olunacak Mecalis-i Tedrisiye ve şubelerinin suret-i teşkiliyle vazifeleri hakkında" 24 maddelik bir talimat yayınlanmıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, İstanbul'da ve vilayetlerde Maarif meclislerinin kurulmasını öngördüğünden, İstanbul'da da halkın seçeceği üyelerden bu meclislerin oluşturulması doğal. Fakat, yine o yıl, Nezaretçe, "Memâlik-i Mahrusa-i Şahane'de (Osmanlı ülkelerinde), kütüb ve resail-i muzırranın (muzır kitap ve dergilerin) tab' olunmamasıyla beraber o nev'i matbuat hariçden getirilerek neşr ve ilân edilmemesi için bâzı tedabir ierasına" kalkışılması da bir anormalliğin o yıllarda başladığını göstermektedir.

TABLO 5.6
1876'da Darülmuallimîn

Seneler	Ders programları
İdadiye Şubesi	
1. sene	İlm-i Hesab, Coğrafya-yı Umumî, Kitabet, Muhtasar Tarih-i Umumî, Kavaid-i Osmaniye, Farisî.
2. sene	Cebir, Hendese, Coğrafya-yı Osmanî, Fransızca, Resim.
3. sene	Hendese-i Müceseme, Müsellesat-ı Müsteviye ve Logaritma, Fransızca, Kitâbet, Resim, Tarama.
4. sene	Mevalid-i Selâse, Hendese-i Resmiye ve Manazıra ve Gölge, Kozmografya, Hikmet ve Muhtasar, Kimya, Hendese-i Eşkâl, Fransızca, Resim.
5. sene	Kimya, Fransızca, Cerr-i Eskal, Mevâlid-i Selâse, İnşa, Resim, Tarama.
Muallim	8
Aded-i tâlibîn (Öğrenci mevcudu)	Verilmemiştir.
Rüşdiye Şubesi	
1. sene	Arabî, Farisî, Hesab, Coğrafya, Târih, İnşa, Rık'a, Resim.
2. sene	Arabî, Farisî, Coğrafya, Cebir, Târih, Hikmet ve Kimya, İnşâ, Rık'a, Resim.
3. sene	Arabî, Farisî, Coğrafya, Hendese, Tarih, Usul-i Defterî, Hikmet ve Kimya, İnşâ, Rık'a, Resim.
Muallim	9
Aded-i tâlibin	160
Sıbyaniye Şubesi	
	Lisan-ı Osmanî, Tarih, Hendese, Hesab, Farisî, Coğrafya, Rık'a, Usul-i Tedrisiye, İmlâ, Fenn-i Mesâha.
Muallim	3
Aded-i tâlibin	21
Dârülmuallimat	
1. sene	Ulûm-ı Diniye, Kıraat-ı Türkîye, Arabî, Farisî, Lisân-ı Osmanî ve İmlâ, Hesab, Resim, Sülüs, Rık'a, Dikiş.
2. sene	Arabî, Farisî, Coğrafya, Hesab, Tarih-i Osmanî, İnşa, Türkî Kavaid ve İmlâ, Sülüs, Rık'a, Resim, Makine.
3. sene	Arabî, Farisî, Nakış, Hesab, İmlâ ve İnşa, Coğrafya, Târih-i Osmanî, Sülüs, Rık'a, Resim, Makine.
Muallim	9
Aded-i tâlibat	50

Geçen 92 senesinde (1875) kız talebelerden 8'i rüşdiye, 5'i sıbyân muallimliği şehadetnâmesi almıştır.

Kaynak: *Sâlnâme*, Def'a 32, Sene-i Hicriye 1294, s. 385.

Tanzimat okullarının doğduğu, geliştiği, iyi kötü bir sisteme kavuştuğu dönem boyunca medreselerde hiçbir kıpırdanma görülmemiştir. Aksine talebe-i ulûm (bilim öğrencileri) adını kendilerine pek yakıştıran medreseliler, daha sık sokağa dökülmekte, olaylarda aktif rol almaktaydılar. 1876'daki siyasal çalkantıların hepsinde yer alan bu gürûha, Sultan II. Abdülhamid olumsuz bakmış; medreselilerin büsbütün cahil kalmalarını ses çıkarmamış; medreseye kayıtlı olanların askere alınmayacakları koşulunu getirerek bu kurumların asker kaçaklarıyla dolmasına da olanak vermiştir.

II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra ilân edilen 1876 Kanun-ı Esasi'nin 15. maddesi "Her Osmanlı'nın genel ve özel öğretim hakkına sahip olduğunu", 16. maddesi de "Her çeşit okulun devletin denetimi altında tutulacağını ve inanç işleri ile ilgili eğitim dışında, Osmanlı uyruklarının eğitiminde birlik sağlanmasını" hükme bağlamıştı. Buna göre din eğitimi dışında herkesin ortak bir program ve pedagoji şemsiyesi altında eğitimi esastı. Ama, yasanın bu maddeleri, Midhat Paşa'nın fikri olduğundan, II. Abdülhamid'in, Meclis-i Mebusan'ın ilk oturumunda okunan söylevinde bu konuya yer verilmemiştir. Bununla birlikte ilk Osmanlı meclisinde en çok eğitim konuşulup, tartışılmış; kimi yerlerde hiç okur-yazar bulunmadığı, nizamnameye uygun tek okulun açılmadığı dile getirilmiştir. Meclis Başkanı Ahmed Vefik Paşa'nın "Bir memleketin ruhu eğitimdir" demesi de bu sıradadır. Genç mebuslarsa, beşik ulemasını, cahil müderrisleri aşağılayarak eleştirmekten çekinmemiştir.

Sonuç olarak, Tanzimat maarifi ve okulları Türk eğitiminde bir başlangıçtır. Bugün bile hangi önemli eğitim kurumumuzun tarihini incelesek Tanzimat'ın izlerini ya da temelini buluruz. İlköğretimin zorunlu kılınması ve yaygınlaştırılması, yüzlerce yıllık öğretim metodunun değiştirilmesi, dernekler, vakıflar aracılığı, hattâ imecelerle okullaşma sürecinin başlatılması, din eğitiminin yanında temel eğitimin, bir ölçüde de laik eğitimin ve yabancı dil öğretiminin gündeme gelmesi, kızlara ortaokul, öğretmen okulu, meslek okulu kapılarının açılması, öğrencilere özel kıyafetler öngörülmesi, okul binaları yapılması, Türkçe eğitimin esas alınması, halk dilinin (kaba Türkçe'nin) öğretilecek kadar önemli olduğu üzerinde durulması, halka kara cümle yazı ve hesap öğretme siyaseti, o kısa dönemi saygıyla anmamızı gerektiriyor. Bununla birlikte, eğitimde kutuplaşmalar da yine Tanzimat'la belirginleşmiştir. Ziya Gökalp şöyle diyor: "Medrese ve mektep birbirine zıt birer kurum oldu. Uyanan aydınlar, yenilgilerimizin eğitimdeki ülküsüzlükten kaynaklandığını görüyorlar. Maarifimizin kozmopolitliği meydandadır. Tanzimat'dan beri memleketimizde Fransızların medeniyetçi eğitimi uygulanıyor. Oysa ulusçu eğitim, medeniyetçi eğitime karşı harsçı eğitimdir."

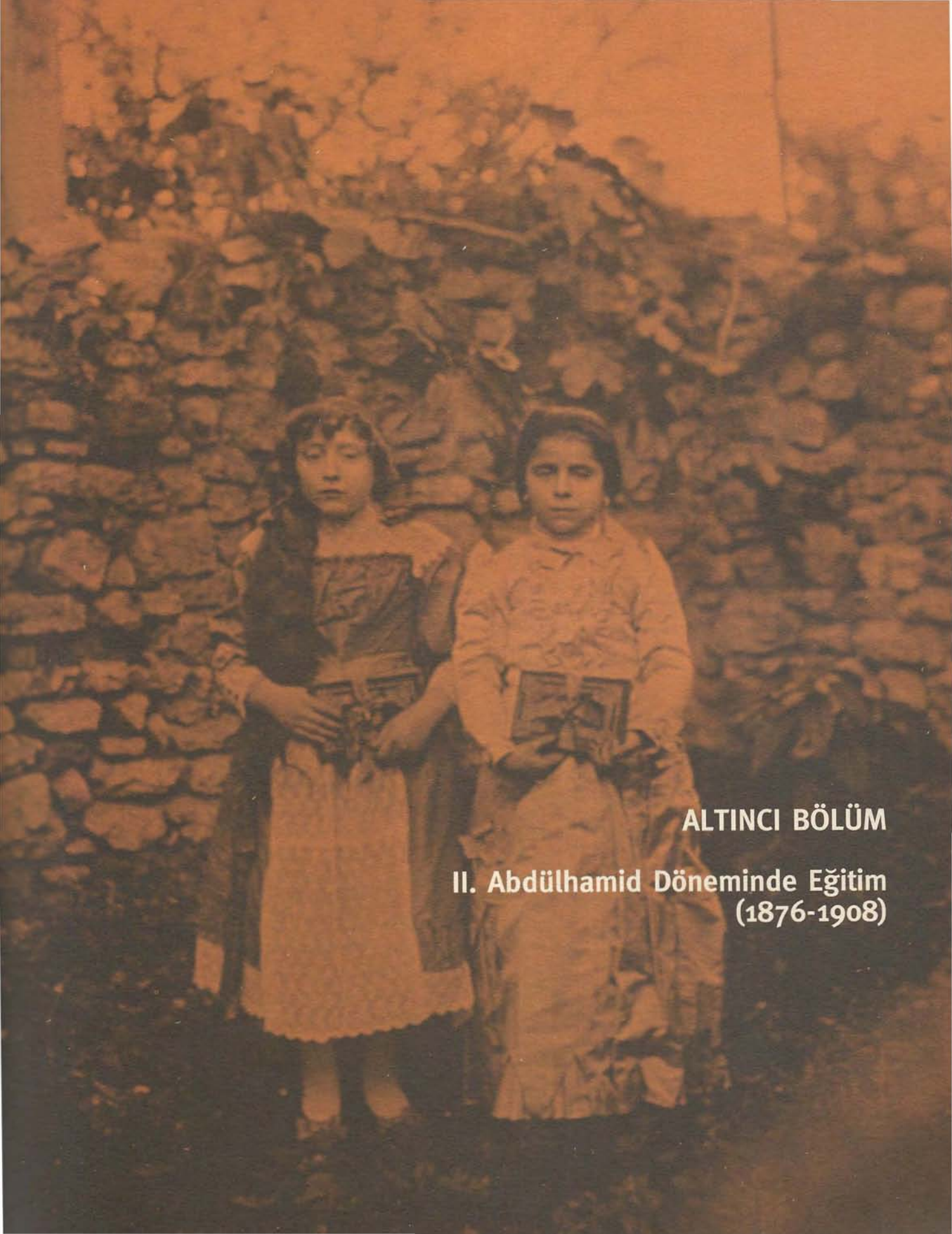

ALTINCI BÖLÜM

II. Abdülhamid Döneminde Eğitim (1876-1908)

Molla Gürani İnas (Kız) Rüşdiyesinin öğrencileri şehadetnameleriyle.
(Fotoğraf: Abdullah Biraderler)

II. Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatı (1876-1908) boyunca giderek ağırlaşan özgürlük kısıtlamaları, sansür ve baskı, dönemin eğitiminde de yaşanırken 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne hayatiyet ve işlerlik kazandırma çabaları aralıksız sürmüş; toplumsal çalkantılar ve ulusçu hareketler de eğitimi etkilemiştir. Bu devrin bir diğer özelliği özel okulların altın çağı olmasıdır. Devlet okullarına oranla, alımlı fiziki görüniimleri, göz doyurucu öğretim kadroları ile özel okullar bu yıllarda parlamıştır. Başka bir değişiklik, artık eğitim ve öğretimin salt İstanbul için olmamasıdır. Bu dönemde her tarafta bir eğitim seferberliği yaşandığı gözlenir. Bunda ise halkı uyandırmak amacından çok herhalde, devletin en ücra köşelere kadar, merkezî otoritenin uzantılarını götürmek, bir anlamda biirokrasiyi ve resmî kurumlaşmayı yaygınlaştırmak düşüncesi egemendi. Mülkiye, hukuk ve ticaret mektepleri, idadiler hep okumuş eleman gereksinimi için revaçtadır. Bayındırlık çalışmaları, yol yapımları, kentleşme ve belediye hizmetleri ise teknik eğitimi özendirmiştir. Uzun zaman rağbet görmeyen idadilerin dönemin sonlarında il merkezleri ile büyük kazalarda açılması ve bunlar için görkemli binalar yapılması da kuşkusuz bir maksat içindi. Meslek okulları ise akla gelebilecek her alan için öngörülmüştür. Örneğin, 1888'de, Bursa'daki Harir Darüttalimi ertesi yıllarda da Antalya ve Beyrut'ta açılmıştır. Ziraat Ameliyat (uygulama) mektepleri Selanik'te (1889), Bursa'da (1892); Numûne Çiftliği ve Çoban Mektebi Ankara'da (1902); İzmir'de Bağcılık Aşı ve Ameliyat, Selanik'te Polis mektepleri bunlardandır. Darülmuallimin okullarının sayısı bu dönemde 31'e çıkmış, Şam, Bağdat, Erzincan, Edirne, Manastır Ordu merkezlerinde birer Harbiye, Şam'da Tıb Mektebi açılmıştır. Hattâ bu girişimler; en olumlu yenilikleri bile Abdülhamid aleyhine yorumlayan muhaliflerce "Padişah, İstanbul'da yüksek öğrenim gençliği bulunmasını istemiyor!" biçiminde algılanmıştır. Oysa, eylem için yüksek öğrenimlilere gerek bulunmadığı, Darüşşafakalıların Bâbıâli önünde toplanıp gösteriler yapabilmelerinden anlaşılmıştır. Öte yandan, Türkiye'deki eğitim gelişmelerini izleyen komşu İran, İstanbul'daki elçisi aracılığı ile hükümete başvurup Avrupa'ya öğrenci göndermek yerine gençlerini İstanbul'da okutmak istediklerini, bunun aradaki dostluğu da pekiştireceğini bildirmiştir.

Yaygın Eğitimle Birlikte Baskılar

II. Abdülhamid'in en çok Mekteb-i Mülkiye'ye önem vererek 1879'da bu okulun açılmasına önayak olduğu biliniyor. Rejime bağlı kamu görevlileri yetiştirme amacına dayalı Mülkiye, 1885'te 4 yıla çıkartılıp yatılı yapılmıştır. Yıldız Sarayı'nda Şehzâdegân Mektebi kuruluşu da o sıradadır. Okul çağındaki çok sayıda şehzadenin yanısıra, padişahın güvenini kazanmış devlet adamlarının çocuklarının da alındığı bu okul, bahçeler içerisinde iki katlı (hâlen Yıldız Teknik Üniversitesi müştemilatındandır) bir konaktı. Çevresinde

II. Abdülhamid döneminde, 1892'de kurulan Aşiret Mektebi'nin amacı, Arap aşiret reislerinin çocuklarını alıp parasız okutmaktı. Daha sonra bu okula Kürt, Arnavut çocuklarıyla Uzakdoğu'dan gelenler de alındı. Okulun amacı Osmanlı terbiyesi ile birlikte Türkçe, Fransızca ve askerlik dersleri vererek bu çocukları askeri okullara hazırlamaktı. Ancak bu eğitimden beklenen sonuç alınmayınca, 1907'de kapatıldı. Resimde Aşiret Mektebi öğrencileri.

Sultan Abdülhamid'in saltanatı sırasında okullaşmaya önem verilmişti. Özellikle vilayetlerde eğitimin örgütlenmesi, vilayet merkezlerinde birer sultani açılması, ilköğretimin vergilendirilmesi gibi gelişmeler eğitimin yaygınlaşmasını sağlarken genişleyen devlet bürokrasisine de yetişmiş insan kaynağı yaratıbyordu. Resimde, bu dönemde yapılan yeni okullardan Sinop İdadisi.

hocaların, şehzadelere özel dersler vermelerine mahsus küçük pavyonlar ve köşkler bulunuyor; okulun programı, her şehzade için ayrı ayrı düzenleniyordu. Örneğin, Burhaneddin Efendi için, Tâlim-i Kıraat, Kur'an-ı Kerim, Esma-yı Osmaniye, İmlâ, Hesab-ı Zihnî, İdman-ı Zihnî, Hüsn-ü Hat konmuştu. Bu aristokrat okulun genel düzeyi iptidaî-rüşdiye idi. Padişahın amacı, hânedan ve zâdegân gençlerini kentteki öteki okullardan, dolayısıyla "zararlı fikirlerden" uzak tutmaktı. II. Abdülhamid, 1892'de bir de Aşiret Mektebi açtırdı. Önce, Arap aşiretlerinden çocuklar, sonraki yıllarda Kürt ve Arnavut beylerinin çocukları, bu 5 yıllık yatılı okulda, saltanata bağlı kuşaklar olarak yetiştirilmek istendi. Oysa Aşiret Mektepliler II. Abdülhamid'in saltanatının sonuna doğru 1907'de yemekleri beğenmeyip eyleme geçmişlerdir.

Siyasal kaygılarla okulların sıkı denetime alınması; mekteplilerin de siyasete ve ideolojilere ilgi duymaları da bu dönemdedir. II. Abdülhamid, bir yüksek okul konumuna getirttiği Mülkiye'den yönetim karşıtı sesleri duyunca, aydın hocaları okuldan uzaklaştırıp edebiyat tarihi derslerini de çıkarttırmış, bunun yerine, Mülkiyelilerin dindar olmaları için fıkıh, kelâm, tefsir ve ahlâk dersleri koydurtmuştur. Yeni tarih kitabı da salt "padişahân-ı huld-âşiyan hazeratını" (ölmüş padişahları) ve İslâm büyüklerini anlatıyordu. Basına uygulanan sansür, okul kitaplarını da kapsayacak biçimde genişletildi. Tarih ve edebiyat kitaplarından "vatan, hürriyet, meşrutiyet, murad, sosyalizm vb" sözcükleri atıldı. Abdülhamid, halkının bir kesimini "yarı vahşi" görüyor, Avrupa yaşamının alınamayacağını savunuyordu. Vatanperverliği onaylamamaktaydı. Ona göre din eğitimi yeterliydi. Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye çevirmeye kalkışan hocaları mahkemeye sevketti. Okulların ders programlarını da çoğu zaman doğrudan kendisi düzenliyordu.

Bununla birlikte Abdülhamid zamanında doğru ve güzel işler yapılmamış değildir. En yakın vezirlerinden Said Paşa, 1878-1879 yıllarında iki ayrı rapor hazırlayarak eğitime ilişkin görüşleriyle padişahı etkilemiştir. İllerdeki eğitim örgütlerinin genişletilmesini, her vilayete bir sultanî açılmasını, ilköğretim masraflarının halka yüklenmesini, rüşdiyelere Fransızca konmasını, paralı darülfünun ve sanayi-i nefise mektebi açılmasını öneren Said Paşa, çöküşün, eğitimsizlikle ilgisini vurguluyordu. Said Paşa 1881'de de bir eğitim programı hazırlamıştı. Yüksek, teknik, meslek ve genel öğretimi düzenleyen bu program, küçük sanat okulları vasıtasıyla köylere kadar iş eğitimi götürülmesini hedef almaktaydı. Abdülhamid bu telkinlerin etkisinde, 1879-86 arasında, illerde 119, İstanbul'da da 17 yeni rüşdiye yaptırdı. Bu okullara Fransızca dersini koydu. Büyük illere lise dengi 29 idadî açıldı. İstanbul'da, Divan-ı Muhasebat'ın bünyesindeki Mekteb-i Fünûn-ı Maliye'den başka, yirmi yıllık bir oyalanmadan sonra 1879'da Hukuk Mektebi açılabildi. Bu okul, ilk 10-15 yıl zarfında başkentin en kalabalık birkaç eğitim kurumundan olmuştur. 1897'deki mevcudu 520 İslâm, 48 gayrimüslimdi. 1908'de ise giriş koşulları hafifletilince mevcudu 2000'e fırlamıştır. Aynı yıl öğretime açılan Eczacılık Mektebi, 1899'a değin 422 mezun verdi. Burada da Mülkiye Tıbbıyyesi'ndeki gibi, gayrimüslimler çoğunluktaydı. Said Paşa 1886 tarihli lâyihasında ise eğitim-öğretim programlarının bütünlüğü ve bağıntısı

MAARİF HAKKINDA BİR ARİZA'DAN

Sa'id Paşa II. Abdülhamid'e sunduğu aşağıdaki raporunda, Avrupa'daki uygulamaları örnek göstererek Türkiye'de de çocukların dört yaşında eğitime alınmalarını, 8-14 yaş arası okul eğitiminin kız erkek tüm çocuklar için zorunlu olmasını günümüzden 120 yıl önce uyarmışsa da bu gerekliliğin 20. yüzyılın sonunda bile ne güçlükler ve engeller aşılarak yasalaştırıldığı unutulmamalıdır.

II. Abdülhamid'e eğitim konusundaki görüşlerini layihalarla sunan Sadrazam Küçük Said Paşa (1838-1914), rüşdiyelerde Fransızca okutulmasını, güzel sanatlar okullarının kurulmasını istiyordu.

(...) Memâlik-i şahânelerinde her nev'i mektebler küşâd ve te'sisine masrûf olan ikdamât nisbetinde iktitâf-ı semerât olunamamasının esbâbı düşünüldüğü hâlde ve muktedir muallimlerin noksanı ve derecât-ı mütefavetde bulunan mekâtib-i 'umumiyenin teşkilât-ı esasîyeleriyle ders cetvellerinin karışıklığından ve ıttıradsızlığından dolayı hükûmet ve ahalinin ihtiyâcât-ı mütenevvi'asına adem-i mutabakatı maddeleri menşe'-i nakaa'is olduğu tebeyyün eder.

Mekteblere mahsus olan vâridatın hüsn-i istifâ ve isti'mâli irâde-i mahsusâsına 'aid mevâddan bulunmağla bu cihet mebahsden hâric tutulmuşdur.

Hey'et-i muallimînin 'adem-i kifâyetine karşı ittihaz olunacak tedâbir ise muallimlerin sûret-i intihâbı ve şerâit-i terakkileri taht-ı intizâma alınarak âtîlerinin te'mini ile muallimlik mesleğinin i'âde-i haysiyeti ve bir de derecât-ı muhtelife mektebleri içün muktedir muallimler yetişdirmeğe mahsus mekâtib-i muntazama te'sisi hususlarından 'ibaret görünüyor. Asıl mevzu'bahs ve muhtâc-ı mutale'a olan madde ki 'umum mektebler programlarının esâsen ıslâhı ve usûl-i tahsiliyenin ihtiyâcat-ı memlekete tevfikıdır. Bu cihetde müşahede olunan başlıca nakaayis bervech-i âti hulâsa olunabilir.

Evvelâ derecat-ı muhtelife mekteblerinde okutdurulan dersler beyninde matlûb olan imtizâc ve merbûtiyet mefkuddur. Şöyle ki mekâtib-i 'âliye veya hususiyeden birine dâhil olacak talebe, evvelce görmüş olduğu derslerin derecesindeki ihtilâf sebebiyle o mekteb derslerinden hakkıyle istifade etmek isti'dâd ve salâhiyetini hâiz olamıyor. Sâniyen mekteblerin her birinde tedris olunan 'ulûmun mecmu'ası zâten o mektebden çıkan talebenin edeceği meslekde istifâdesini mucîb olacak derecede ıttırad ve mükemmeliyeti hâiz değildir. Ezcümle 'avâm-ı nâsın terbiycsine münferiden medâr olan mekâtib-i ibtidâiye programlarının bir gûnâ ma'lûmât-ı fi'liye ve sanâ'iyeyi mutazammın olmaması fukara ve esnaf evlâdlarının esbâb-ı taâyyüşlerini kendi mesâlik-i mahsusalarında aramağa mâni' olduğundan başka bunları, gerek isti'dâd ve kaabiliyetleri derece-i kâfiyede bulunmayanları istihsâl-i ma'aşlarıyçün 'ale'l-'umûm devlet me'mûriyetlerine sevk etmekdedir

ki bu cihetden hem erbâb-ı sanâyi'in teksiri hem de me'murîn-i devletin 'aded ve iktidarlarınca ihtiyâca tevfikı müyesser olamamak gibi nice mahzurât-ı 'azime tevlid etdiği 'arz ve tafsile muhtac değildir. Hattâ mekâtib-i 'âliye ve husûsiyede esbâb-ı ma'ruzâdan neş'et eylemiş nevakısdan başka bir de talebeye meslek-i mahsusalarıyle mütenâsib olmayan yâhud mekâtib-i mahsusâsında tahsil edilmiş olmak lâzım gelen bir takım zâid dersler tahmil olunmasıyle bu mekteblerden çıkan talebenin bir çoğu evsâf-ı matlûbeyi hâiz olamıyor.

Hâsılı usûl-i tedrisiyemiz bir tarafdan 'umumen teb'â-i şahânenin muttasıf oldukları isti'dâd ve kaabiliyet-i fıtriyelerinin asıl menbâ'-ı servet ve sa'âdet olan mesleklere sarfıyle gereği gibi semere-bahş olmasına ve diğer tarafdan dahi ne bu mesleklere heves edenlerin ne de hıdemât-ı devletde istihdâm olunacak olanların evsâf-ı mahsusâ-i lâzimeyi temâmiyle iktisâb etmelerine müsâ'id olmadığı inkâr olunamaz.

Bir de hurûc imtihânlarının 'ale'l-husûs daha yüksek mekteblere girilecek olduğu hâlde gâyet ciddi olarak icrâsı elzemdir. Usûl-i tedrisiyemizce başka bir nokta-i nazardan şâyân-ı dikkat olan bir madde dahi etfâlin kuvva-i zihniye ve bedeniyesinin mütesâviyen tevsi'i gözedilerek bu iki cihet beyninde bir muvazenet muhafazasına i'tinâ olunmak ve bunlardan biri diğerine fedâ olunmamak elzem iken 'ale'l-'umûm mekteblerce bu kaziyye-i mühimmenin nazar-ı ehemmiyete alınmamakda olmasıdır. İşte mekâtib-i 'umûmiye hakkında ihtiyâr olunan fedâkârlıklar mehmâemken istifâde olunabilmek öteden beri mekteblerin tanzim ve ıslâhına sarf etdiği sa'y ü himmet ve bu yolda mazhar olduğu muvaffakıyet ile meşhûr olan Almanya Devletinin usûl-i hâzırası Memâlik-i Şahânc'de te'essüs etmiş olan usûlü külliyen tagyir etmeksizin bizce dahi kaabil-i tatbık görülüyor.

Usûl-i mezkûre mekteblerimizin emr-i ıslâhınca nümûne-i imtisâl ittihaz olunduğu hâlde mekâtib-i 'umumiyenin üç dereceye taksimi esâsı kemâkân muhafaza olunmağla berâber suver-i âtiye üzre tensıkı muvafık-ı maslâhat add olunur.

Evvel emirde bir müddetden beri Almanya'da ittihaz olunub memâlik-i sâirede dahi icrâsına teşebbüs olunmuş olan usûl-i cedideye tevfikan henüz mekâtib-i ibtidâiyeye devâm edecek esnânda bulunmayan ya'ni dört yaşından yedi sekiz yaşına kadar olan erkek ve kız çocuklara mahsus olmak üzere Avrupaca çocuk bağçesi ta'bir olunub hakikaten mebde-i ta'lim nâmına şâyân görünen müessesâtın bizde dahi ihdas ve te'sisi lüzûmu hâtıra gelir ki bu müessesâtdan maksad küçük çocuklara eğlence tarikıyle zihinlerini açacak ve etfâli tatbik ve mukayese ile ülfet etdirecek yolda en basit ma'lûmat-ı tabi'îyenin telkıninden 'ibaretdir.

Bundan sonra mekâtib-i ibtidâiyenin ilk derecesi demek olan mekâtib-i sıbyaniye gelir ki bunlara etfâl-i zükûr ve inâsın sekiz yaşından nihâyet on dört yaşına kadar devam etmeleri taht-ı mecburiyetdedir. Mekâtib-i sıbyâniyenin kâffesi yanında bir de san'at ta'limine mahsus mahaller bulundurmak lâzımdır.

Mekâtib-i sıbyâniyeye altı sene devam ile ikmâl-i müddet eden talebe orada tahsil etdikleri 'ulûm ile iktifâ etmeyüb de tahsil ve terbiyelerini daha ileri götürmeği ihtiyâr etdikleri takdirde üç sûretle tahsile devâm eyleyebilirler. Şöyle ki 'ulûm-ı 'âlîyeye hasr-ı nefs edecek oldukları takdirde derece-i sâniye mekâtibi demek olan mekâtib-i sultaniyeye duhûl ederler ki dârü'l-fünûna kabul olunmak içün iş bu mekâtib-i sultaniyeden neş'et etmiş olmak şartdır. Eğer sanayi' tahsilini iltizâm ederlerse o hâlde sıbyan mektebleri derslerinin ikmâline mahsus mekâtib-i rüşdiye ki sanayi' mekteblerine mahrecdirler. Anlara girerek orada dahi üç sene tevakkuf etdikden sonra mekâtib-i sultaniye misillü ikinci derece mekteblerden ma'dud olan sanayi' mekteb-i âlîsine duhûl ile fenn-i mimâri ve hendese ve zira'at gibi intihâb edecekleri san'at-ı mahsusâyı tahsil ederler. (...)

Biri hikmet ve edebiyat diğeri 'ilm-i hukuk ve biri de 'ulûm-ı tabii'ye ve riyâziye içün olmak üzere üç şubeden terekküb edecek olan Dârü'l-fünûn'dan ve sanâyi' mekteb-i 'âlîsinin şâmil olacağı 'ulûm- sanâyi'

şu'abâtından mâ'dâ ba'zı 'ulûm ve fünûn-ı mahsusânın tahsili içün cânib-i devletden ve yahud devletin 'iânesiyle te'sis olunacak mekteblere dahi bunlarda istihsâl kılınacak 'ulûm ve fünûnun nev'i ve mâhiyetine göre ya mekâtib-i sıbyâniye veya mekâtib-i rüşdiye mahrec ittihaz olunmalıdır. (...)

Bir de mekteblerin kavaid-i fenniye ve usûl-i sıhhiyeye tevfikan inşâsıyle beraber her mekteb nezdinde 'ulûm ve sanâyi'in teshil-i ta'limini mucîb olacak eşyâ ve edevatın tedariki Memâlik-i Mahrusâ'da derecât-ı muhtelife mekâtibinin bulundukları mevakı'yi gösterir bir harita tanzimi, tahsil zamanları geçmiş bulunanlara mahsus 'ulûm ve sanayi' dersleri ktişadı, evkat-ı ta'tiliyede 'ameliye san'atlarına dâ'ir dersler 'itâ olunub bu tedbir ile kendilerinin sefahet ve isrâfatdan sa'ir su'ihâl ve hareketden vikayesi (...) lâzımdır.

(...) maarife müte'allık ıslahat ve icraatın neşrine mahsus bir gazete ihdası, her sene Avrupa'nın bir şehrinde in'ikad etmekde olan maarifkongrelerine memurîn-i mahsusâ gönderilerek anların müzakere ve kararlarına iştirâk olunması gibi ba'zı tedâbir-i mukteziyye dahi ıslâhat-ı ma'ruzaya inzimâm etdiği hâlde husûl-i maksadı bir kat daha te'mine medâr olacakdır. Ol babda emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emr efendimizindir. Fi 18 Muharrem sene 306 ve fi 24 eylül sene 304, bende-i sadr-ı sâbık Sa'id"

Sa'id Paşa'nın Hâtıratı, birinci cilt, s.535-539

üzerinde durmuştur. Ana sınıfı çocukları için oyun bahçesi önerisi onundur. İlk kez çocuğun ruh ve beden gelişiminden söz etmiş; ilk ve ortaokullar için atelye, laboratuvar önerileri de yine ilk kez Said Paşa'dan gelmiştir. Halka, bilgi ve sanayi kursları açılmasına değinen de odur. Midhat Paşa ise Suriye'de vali iken Türk-Müslüman çocukların okul yoksunu, Hıristiyanların ise, İngiliz, Fransız ve Amerikan okullarında en ileri eğitimi aldıklarını gözlemlemişti.

Düzensiz Okullaşma

1876'da yürürlüğe giren 34 maddelik İptidaî Talimatnâmesi, tedris meclislerini, okulların yönetimine, alınacak vergilere, başarısız, devamsız öğretmenlerin uzaklaştırılmalarına ilişkin ilke ve kuralları içermekteydi. Fakat, mahallelerde oluşturulacak Tedris Meclisleri çalışmayınca yönetmelikte değişikliğe gidildi. 1900'e doğru, İstanbul'daki iptidaî sayısı 264'tü. Bunlardan her birinin bir muallimi (25'i bayan) tümünde de yaklaşık 13 bin öğrenci vardı. 1880'lerde 3 yıllık iptidaîlerde, Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tevcid, İlmihâl, Ahlâk, Sarf-ı Osmanî, İmlâ, Kıraat, Mülahhas Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, Hesap, Hüsn-ü Hat; köy iptidaîlerinde ise Tarih, Coğrafya, Ahlâk ve Sarf-ı Osmanî okutulmaktaydı. 1880'de öğretmenliğe başvuracaklar için konan koşullar şunlardı: Kur'an'dan sınav, Usul-i Cedid üzere öğretim için kurs, Türkçe rahat okuyup yazmak, Nahiv'e kadar Arapça'yı okumak ve olabildiğince imlâ. Aksaray'da Çakırağa Mahallesinde Darülameliyat (uygulama okulu) denen ve dışarıdan öğretmen olmak isteyenlerle görevdeki öğretmenlerin kursa alındığı bir de merkez oluşturuldu. Buna karşın, iptidaîlerde okuyan öğrencilerin rüşdiyelere nakilleri önlenemediğinden bir tarafta öğrenci azalması, öteki tarafta yığılmalar vardı. Öğretmenlerin ücretleri, okuldaki öğrenci sayısı ile orantılı ayarlandığından, bu meslek mensupları sıkıntılara düşmekteydi. Daha o zamanlarda, çoğu öğretmenin, "eğitim ve öğretime yeterince zaman ayırmaması, okul işlerine gereği gibi önem vermemesi" de bu sıkıntıya bağlanıyordu. Maarif Nezareti bir önlem olarak ellerinde, Kur'an-ı Kerim, Tecvid ve din bilgileri öğrendiklerine ilişkin iptidaî şahadetnâmesi (diploması) bulunmayanların rüşdiyelere giremeyecekleri koşulunu koydu.

1880'de bir komisyon kurularak "Osmanlıca harflerin yazı içinde ulanması, ayrılması, okunması; daha doğrusu, Arap harflerinin, Türkçe'ye uygulanmasından doğan türlü çeşitli sorunlar" ele alındı. Bu girişimdenönce de çareyi Lâtin harflerinin kabulünde görenler bulunduğunu yeri gelmişken hatırlatalım. Ama "öyle konak değiştirir gibi elifba değiştirilmez!"

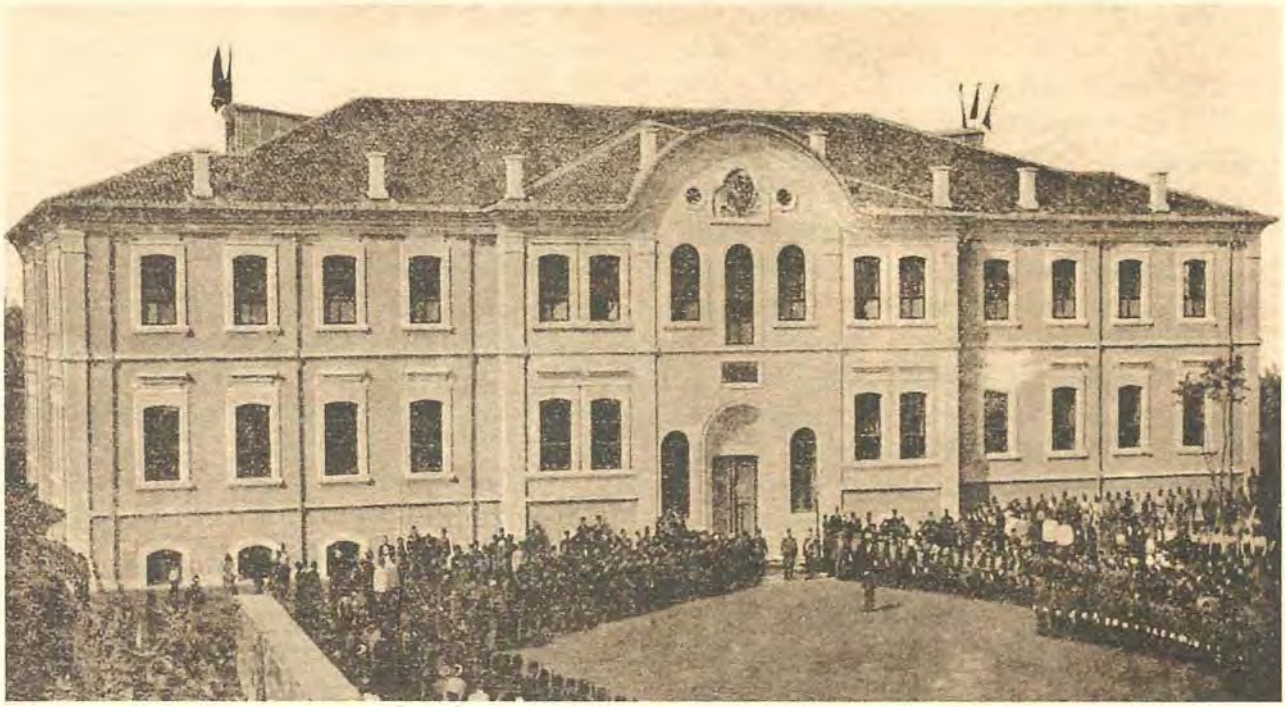

Tanzimat'la birlikte İstanbul, Selanik, Şam gibi merkezlerde görülen okullaşma, Abdülhamid döneminde imparatorluğun her tarafında yaygınlaştı. Bu, beraberinde kurumlaşmayı, okul binası ve öğretmen ihtiyacını da getirmişti. Bir yandan mestek okulları ve özel okullar da açılıyordu. Vilayetlerde açılan okullara çoğunca Hamidiye adı verilmesiyse, II. Abdülhamid'e yaranmayı gözeten valilerin kaçırmadıkları bir fırsattı. Resimde Edirne Hamidiye Sanayi Mektebi.

diyenler de vardı. Mahmud Cevad, *Maarif Tarihi*'nde (s.184) böyle yazıyor. 1881'de İran ulemasının verdiği, harflerin ve yazının kolaylık olsun diye değiştirilebileceğine ilişkin fetva ise İstanbul'da yayınlanan Farsça *Ahter* gazetesinde yer almıştır.

1881'de Kâmil Efendi adında biri, 6-10 yaş kızları için 60 kişilik ve usul-i cedide uygulanan özel bir ibtidaî açarak burada, elişleri öğretilmesini de programa alırken bir başka okul; yine kızlar için, yabancı dil, müzik, elişleri program ağırlığıyla Cağaloğlu'nda açıldı. Yukarıda da değinildiği gibi dönem,özel okulların altın çağıdır. Bunda da devlet okullarının yetersizliği tek neden gözüküyor. Üçer beşer ortaklı okul şirketleri; Darülfeyz, Burhan-ı Terakki, Nümune-i İrfan, Şems-i İrfan, Gülşen-i Maarif, Füyuzat vb adlarla okullar açmışlardır. 1885'te İstanbul'daki 10 özel okulda toplam 675 öğrenci varken, 1892'de 28 özel okul, 4400 öğrenci sayılması dikkati çeker. Medrese-i Hayriye, Medrese-i Edebiye adlı özel okulları ise tutucu şirketler hizmete sokmuşlar; programlarını Kur'an-ı Kerim, Şurut-ı Sâlât, İlmihâl, Rık'a Karalaması, Meşk-ı Sarf-ı Türkî, Nahv-i Arabî olarak düzenlemişlerdi. Ama bu okulların çekici olması bakımından müfredatta Fransızca da vardı. Yıldız'a yakın Mekteb-i Hamidî ise ayrıcalıklı ailelerin özel okuluydu.

Bu yıllarda nazırların sık sık değiştirilmesi Abdülhamid'in icraatındandı. 1879'da Ahmed Vefik Paşa 23 gün, Suphi Abdüllatif Paşa 2,5 ay kadar nazırlık yapabilmişlerdir. Maarif Nezareti, 1848-1880 arasında (32 yılda) 31 nâzır değişikliğine tanık olmuştur. Bu sürede Kâmil Paşa yedi, Cevdet Paşa beş kez bu göreve atanmıştır. Kâmil Paşa 1876'daki 9 gün süren nazırlıklarından birinde "çok önemli" bir işe elatmış: "Örgütlenmesine özen gösterilen nümune mekteplerinin kırk bu kadar yıl önce lüzumu anlaşılmış ve bazı mektepler açılmışsa da bu amacın yaygınlaştırılarak

MİDHAT PAŞA'NIN BİR LÂYİHASINDAN

"(...) Artık Rusların Balkan politikasıyla devleti ithâm etmek ve dünyânın ve bâhusus Avrupa'nın nazar-ı dikkat ve nefretini celb eylemek içün on beş seneden berü ikâ' eyledikleri şikâyât ve tahrikâtın kuvveti kalmamışdı. Lâkin Rusya Devletinin politikası iktizasınca Islav milletini uyandırmak ve Bulgarları külliyâtıyle birleştirmek içün Rusya'da olan Islav cem'iyetleri mu'avenet-i nakdiye ile beher sene Bulgar çocuklarından birçok gençleri tahsil-i 'ulûm ve fünûn vesilesiyle Rusya'ya celb etdiklerinden bunlar orada derslerini alup avdet etdikden sonra kendülere hem-efkâr olan genç takımlarını idlâle sây'i olmalarıyle egerçe bu hâlin mazarratı 'azimesi ma'lûm ise de tahsil-i 'ulum ve fünûn içün memâlik-i ecnebiyeye gitmek isteyenlerin men'-i 'azimetleri mümkin olamayacağına ve sekene-i vilâyetin kısm-ı a'zâmı olan Bulgarlar içün devlet tarafından yapılmış veyahud i'âne-i devlet ile te'sis olunmuş bir mekteb olmayub eğerçe islâm içün mevcud sıbyan mektebleri bir dereceye kadar ıslah edilmiş ve her kasabada birer rüşdiye mektebi mevcud bulunmuş ise de bunlar dahi islâm içün kâfi olmadığına binâen İslâm ve Hıristiyan çocukları umûr-ı mezhebiyelerini başka başka birinci derecede olan kendü mekteblerinde okuyub öğrendikden sonra ikisi birleşüb maarif ve fünûn-ı lâzimeyi birlikde tahsil etmek ve artık Bulgar çocuklarının memâlik-i ecnebiyeye gitmelerine hâcet ve vesile kalmamak üzere merkez-i vilâyetde bir mekteb-i sultanî ve yedi sancağın merkezlerinde birer idâdiye-i mülkiye te'sis olunması ve ba'zı kazâlarda teshîl içün şu'beler yapılması ve Türkçe ve Fransızca tedris etmek üzere muallimler celb edilmesi sûretine ba'zı erbâb-ı vukuf ve ma'lûmat ile bi'l-müzâkere karar verilerek mufassal lâyihaları kaleme alınmış ve bunun muhtac olduğu senevî elli bin lira kadar masrafdan nısfı mikdârı vilâyetin fazla-i vâridatından olmak üzere taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den ihsan buyurulduğu hâlde nısf-ı digerinin ahâli-yi vilâyet cânibinden tesviyesine meclis-i 'umumî-yi vilâyetde muvafakat olunmuş olmağla lâyihâ-i mezkûre Bâb-ı Âlî'ye 'arz olunmuşdu."

Midhat Paşa, katibinin okuduğu gazete haberlerini dinliyor.

Ali Haydar Midhat, *Midhat Paşa, Hayat-ı Siyâsiyesi, Hıdemâtı, Menfâ Hayatı, Tabsırâ-i 'İbret*. s.41-43

Mühendishane-i Berrî-yi Hümayun, II.Abdülhamid döneminde onarılarak 1878'de yeni bir programla açıldı. Nazırlığına tanınmış matematikçi Vidinli Tevfik Paşa'nın getirildiği okula topçu ve istihkam bölümleri de eklendi. Yüksek rütbeli subayları okul kapısı önünde gösteren bu fotoğraf, 1904'teki diploma töreninde çekilmiştir.

yerine getirilmesi bizim günümüze kalmıştır..." görüşüyle öncekilerin kırk yılda yapamadığını, Kâmil Paşa 9 günde yapmaya cesaret etmiş; böyle bir gerekçe ile Lâleli'deki vakıf odalarını yeni bir numûne mektebi durumuna getirmiştir.

Bu örnekler ve eğitimin genel durumu, devrin aydınlarını eleştirilere, tartışmalara yöneltiyordu. 1878 Çırağan Vak'ası'nda, Hasan Paşa'nın bir değnek darbesiyle yaşamını yitiren, medrese, Tanzimat ve Batı kültürlerini özümsemiş, Dârülfünun Müdürlüğü yapmış Ali Suavi; "öğretim metodlarının önemi, yüzeysel bilgilerin ezberletilmesiyle kalkınmanın olmayacağı, ilköğretimin temel sayılması" üzerinde durmuştu. Namık Kemal, görüntülerin gerisindeki gerçeklere bakarak: "Öğretmenlerin yetiştirilmesi asıl önemli iştir. Çoğu taşralı ya da medrese kaçkını öğretmenlerin okuyup yazmaları yetersizdir. Coğrafya, tarih bilmezler. Bir sınavdan geçirilseler yüzde beşi başaramaz. Gazete okuyup anlayanların oranı bundan da azdır. (...) Yetişenlere millet ve vatan sevgisinin aşılanacağı

tek yer okuldur. Medreseler bunu yapamaz. Her çocuk aynı tip okulda okursa Osmanlılık bilinci de eşit biçimde kökleşir." diyordu. Paris'teki kaçak Türk aydınları da "Eğer eğitime gereken önem verilseydi, bin yerde benzeri görüldüğü gibi halk hürriyetini elde ederdi. Zulüm ve cehalet, alt organları yapışık ikizler gibidir. Biri yok edilince öteki de yaşayamaz..." diyordu. Oysa softa takımı, camileri dolduran suskun ve mazlum dindarlara "Çocuklarımıza Frenkçe okutacaklarmış, Kur'an'ı kaldıracaklarmış!" demekteydiler.

1880'lerdeki eğitim tablosu ise şöyledir: İstanbul'da değişik alanlar için 12 büyük okul kurulmuştur. 20 erkek, 9 kız, 8 askerî, 1 Bahriye rüşdiyesi; toparlanmış eğitim kurumları görünümündedir. 19 erkek, 3 kız iptidaîsi de modern sayılabilecek düzeye ulaşmıştır. Buna karşılık, 264 sıbyan mektebi eski perişanlığından henüz sıyrılamamıştır. Rumların 66, Ermenilerin 45, Katoliklerin 9, Musevîlerin 34, Bulgarların 3, Protestanların 11 ilkokulu, gerçek birer eğitim yuvası havasındadır. Türk rüşdiyelerinde 1795 öğrenci, 167 muallim vardır. Bu sayı, 1903'e kadar yeniden açılan 20 rüşdiyenin mevcutlarıyla 4237'ye; aynı dönemde kız rüşdiyelerindeki öğrenci mevcudu da 1878'de 309 iken, 1903'te 11 rüşdiyede 1670'e çıkacaktır. 1880'den, 1886'ya değin vilayetlerde 119 yeni rüşdiye öğrenime başlamıştır. Taşra rüşdiyelerinin toplamı 450'yi, öğrenci mevcudu da 25 bini bulmak yolundadır. Fakat, okula ve öğrenime bakış öylesine ciddiyetten uzaktır ki, örneğin o yıllarda İstanbul'a dökülen Balkan göçmenlerine, hiç düşünülmeden okul yapıları tahsis edilerek öğretim etkinlikleri askıya alınmış; her yıl 200-300 gence diploma verilirken bu sayı 50-60'a düşmüştür.

Maarif Nezareti'nin genelgeler yayınlayarak vilayetlerdeki iptidaî, rüşdiye sayılarının artırılmasını, medreselerin ıslahını, usul-i cedide öğretimini, okuryazarların, öğretmenlik kursuna alınmak için İstanbul'a gönderilmelerini istemesi de bu yıllardadır. İstanbul'a çevre oluşturan İzmit, Hereke, Geyve, Adapazarı, Taraklı, Akhisar, Silivri, Gebze, Şile, Çatalca ve Kandıra'da birer rüşdiye vardır. Rüşdiye programlarında ağırlık din derslerindedir. 3 yıllık iptidaî (birinci kademe) devresiyle 6 yıllık bu okulların programı, Elifba, Şifahî Malumat, Kur'an-ı Kerim ve Tevcid, Ulûm-ı Diniye, Kıraat, İmlâ, Mâlumat-ı Nâfia, İdare-i Beytiye, Ahlâk, Hıfzıssıhha, Hesap, Coğrafya, Tarih, El Hünerleri derslerini kapsamaktadır. Askerî rüşdiyelerde ise bir ayrıcalık göze çarpar: 9 okuldaki 1500 öğrenciye 63 muallim ders vermekte, bu okullarda okuyanlar Kur'an-ı Kerim ve Arapça okumayarak Kimya, Fransızca, Türkçe İmlâ, Resim görmekteydiler. İstanbul'daki mülkiye mektepleri ile taşradaki muadilleri arasındaki farklılık da öylece duruyordu. Vilayet ve liva idadîleri 6 yıl iken (3 yıl iptidaî üzeri-

Abdülhamit dönemi, imparatorlukta hızlı değişimlerle birlikte çöküşün derinleştiği yıllardı. Yenilgilerle sonuçlanan savaşlar, kaybedilen topraklar, bir imparatorluğun sonunu haber veriyordu. Askeri eğitimin gençler için cazip bir meslek haline geldiği o yıllarda moda olan Hamidiye fesiyle bir askeri okul öğrencisi.

ne), İstanbul'dakiler 8 yıldı. Oysa her ikisinde de Kur'an-ı Kerim ve din derslerinin yanında, Türkçe, Usul-i Tahrir, Kitabet, Arabî, Farisî, Fransızca, Kavanin, Hesap, Usul-i defteri, Cebir, Müsellesat, Hendese, Kozmağrafya, Fizik, Kimya, Mevalid, Mihanik, Coğrafya, Tarih, İlm-i Servet, İlm-i Eşya, Malûmat-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Hüsn-ü Hat, Resim, Elsine derslerini kapsayan yüklü programlar uygulanıyordu.

Batılı Öğretim Kurumları

II. Abdülhamid döneminde eğitimde Batılılaşma, okul türlerinden, sayısından, programlara değin, dönülmez bir yoldadır. Ama, örnek hep Fransa'dan alındığı için Fransızcanın, vazgeçilmez tek yabancı Batı dili, Fransız kültürünün, taklidi elzem bir uygarlık olduğu da giderek yerleşmiş; bu süreç, Cumhuriyet'in ilk 30 yılında da hızını kesmeden devam etmiştir. Tanzimat ve *Servet-i Fünûn* edebiyatları, alafrangalık, yeni sanat anlayışı, yasalar, meclisler, yönetsel örgüt tercihleri... Her alandaki Fransız özentisi, eğitimdeki taklitçiliğin doğal sonuçlarıdır. Bunun en somut örneklerinden biri de Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi ve Müze-i Hümayûn'dur. 1870'lerde "Türkvârî" bir yaklaşımla öngörülen Müze Mektebi, eski sanatın, yazı, cilt, tezhip konularını da programına almayı düşlerken, 1876'dan sonra Osman Hamdi Bey'in öncülüğündeki girişimlerle Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi hizmete sokulmuştur (Okulun, Antik Çağ mimarisini çağrıştıran binasındaki resmi açılışı 3 Mart 1883'tedir). Gerçi 20 öğrencinin (kamu görevlisi, genç, orta yaşlı) alındığı okul, Türkiye için değeri küçümsenemeyecek önemli bir aşamadır ama buraya da Fransa'daki sanat eğitimi ve anlayışı daha ilk günden egemen olur. (Bu okul, 1920'lere değin Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi adıyla anılmış; sonraki yıllarda Güzel Sanatlar Akademisi, YÖK düzenlemesi ile de bir fakülte olmuştur.)

Bunun gibi, 1882'de açılan Ticaret Mektebi'nde de Fransızcanın etkinliği gözleniyor. Daha 1860'larda, Hayriye tüccarlarının eğitimi için öngörülen bu tür bir okul girişimi, ikinci kez 1880'de gündeme geldi. Sadrazam Said Paşa'nın çabaları sonucu açılan 200 mevcutlu okulda iki dil (Türkçe-Fransızca) ve iki diploma sözkonusuydu. Rüşdiye üstü 3 yıllık bu meslek okulunun programındaki dersler, İnşa ve Kitabet, Coğrafya-yı Ticari ve Sanayî, Hesab-ı Ticarî, Usul-i Defterî-i Basit, Usul-i Müzafee, Fransızca; Muhaberat-ı Ticariye, Tarih-i Ticaret, Hüsnühatt-ı Türkî, İlm-i Maadin, Türkçe idi. Mezunlara biri Türkçe, öteki Fransızca "Fünûn-ı Ticaret Diploması" veriliyordu. Okul, 1914'ten sonra daha da modernleştirilmiş, devre-i iptidaîye, devre-i intihaiye şubelerine ayrılmış, daha sonra da tâli (lise) ve âli (yüksek) olarak, 3'er sınıfla 6 yıllık olmuştur. 1875'te Galatasarayı'nda hizmete giren Turuk ve Maabir Mektebi'nin devamı durumundaki 3 idadi, 4 yüksek sınıflı sivil mühendislik okulu olan Hendese-i Mülkiye Mektebi içinde de "Fransa'da 4 bin baytar varken bizde hiç yok!" savından hareketle 1887'de Mülkiye Baytar (sivil veteriner) Mektebi açılırken, Ticaret Mektebi çatısı altında da 20 kadar dilsiz ve sağıra, özel alfabe ile okumayazma öğretmeye mahsus ve el becerileri kazandıran bir okul açılmış; örnekler yine hep Fransa'dan alınmıştır. Gülünür mü ağlanır mı, bilinmez ama Münif Paşa, Mâarif Nâzırı iken (1890-91), Fransa'da var diye İstanbul'da bir "Dans Mektebi" açmaya kalkışmış! Alaycılar: "Doğrusu bu okul gereklidir. Düşmeden yürünebilecek kaldırımımız yok. Bu okulu bitirenler, herhâlde düşüp kalkmadan yürümeyi becerirler!" demişler. Bu örnekler Mahmud Nedim Paşa gibi, Tanzimat'ın Batı eğitimi yaklaşımına karşı olanlara da koz vermiş: "Okullar açıldı, bazı hocalar aylık bağlanıp kayrıldı. Hazineye onca yük bindi. Ama ülke ve toplum ne kadar yarar gördü? Hangi bilimi kazandık? Oysa Harbiye'den ve Tıbbiye'den hep faydalı elemanlar yetişiyor. Mülkiye (sivil) mekteplerinin ise halkın bilgisizliğini giderecek bir yararı henüz görülmedi" o günlerin yaygın eleştirileri olmuştur.

Zühdü Paşa Maarif Nâzırı iken 1901'de, Mülkiye Mektebi içinde (Cağaloğlu'nda) Darülfünûn-ı Şahâne adıyla yeniden açılan üniversite de Batılılaşma özentisinin ve Fransa'yı örnek almanın bir gereğiydi ama

bir yenileşme kurumu olamadı. 3 yıllık Darülfünûn özerklikten yoksun; Ulûm-ı Âliye-i Diniye, Edebiyat, Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye şubeleri (fakülteler) bağlantısızdı. Öğretim üyeleri arasında da dayanışma yoktu. Öğretim ise ne ileri ne de çağdaş düzeydeydi. Darülfünûn, ancak II. Meşrutiyet'te, gelen Alman profesörlerin çabaları ile önemli bir yenileşme görmüş; 1919'da yayınlanan nizamnâmesi ile de Tıp, Hukuk, Edebiyat, İlahiyat, Fünûn medreselerini (fakülte) kapsayan akademik bir kimlik kazanmıştır.

Osmanlı Aydınları ve Eğitim

İstibdat dönemi Maarif teşkilatı, 1880'li yılların sonunda, Midhat ve Ziya paşaların, Namık Kemal'in ölümlerinin ardından, eleştireni, savunanı pek görülmeyen bir uyku evresindedir. Bu yıllarda eğitimin en ateşli ve etkili iki takipçisi Ahmed Midhat Efendi ile Sadrazam Said Paşa'dır. Ahmed Midhat Efendi; basın yoluyla halkı uyandırmaya, eğitmeye, Batı'nın kültür, sanat ve bilimi ile Türkiye çevrelerini temas ettirmeye çaba göstermekteydi. I. Meşrutiyet'in ilân edildiği coşkulu günlerde Midhat Paşa'ya seslenirken: "Okumak, adam olmak istiyoruz. Gözümüz açılırsa buyruk altında tutulmamız zorlaşır gerekçesiyle câhil bırakılıyoruz. Gözümüz açılırsa ne gibi fenalıklar göreceksek ilkin onlar önlensin. Bizi okut, yücelt... göğsümüzü gererek Osmanlıyız diyelim. İlerleme istiyoruz, ey Sadrıâzam!.." diyen bu aydın, sonraki yıllar boyunca her sıkıntıyı göğüsleyerek çalışmalarını eğitsel değerlerle örmeyi amaç edinmişti. Halkta okuma ve okul sevgisini uyandırmak için bir dizi yazılar yayımlamış; *Tarik* gazetesinde "Günümüzdeki Mektep" başlıklı makalesinde gözlem ve iş ilkesine dayalı etkinci okulu özendirmiş; sanat okulları için kitaplar hazırlamış; halk hikâyeciliği ile roman tekniğini buluşturması, çoğu çevrelerce doğru değerlendirilememiştir. Sürgünde iken Süleymaniye adını verdiği özel bir okul açması, gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'ı ve basımevini bir basın ve matbaacılık okulu olarak gençlerin hizmetine sunması ayrıca önemlidir.

Sadrazam Said Paşa ise II. Abdülhamid'e yazdığı raporların yanında, Meclis-i Vükelâ'da (Bakanlar Kurulu) eğitim işlerini gündemde tutmaktaydı. 1886'da eğitim için halktan vergi alınması önerisini götürdüğünde şiddetli tepkiyle karşılaştı. Bunun üzerine valilere genelge yollayarak eğitim yatırımları için, yetkilerini kullanıp ek vergiler koymalarını istedi. Bir yılda 400 bin altının bu yoldan sağlandığını anılarında anlatıyor. Kendi halkını kaba ve cahil gören, vatanseverliğin zararlı, dindarlığın yeterli olduğuna inanmış II. Abdülhamid ise bir bakıma haklıydı. Çünkü, onun uzun saltanat dönemi; bilinçsiz alafrangalığın, güldürü romanlarına konu oluşturacak kertede yaygınlaştığı, yapaylıkların alıp yürüdüğü yılları kapsar. Bu yapaylık, yetkililerin, sorumluluk yüklenmeyen aydınların ikide bir, maarif için hikmetler yumurtlamalarında da görülür. Şu gülünç fikir ise okul yönetmeliklerine konacak kadar ciddi bulunmuştur: "Sıbyan mekteplerinde kabahate göre çocuğun şiltesi muallimin yanından uzaklaştırılmalı, kulağı incitilmeden çekilmeli, acı söz söylenmeli, yasemin ya da yaban asması dalı ile dövülmeli. Çalışkan, terbiyeli çocukların minderleri hocanın yanına getirilmeli..." Oysa, Maarif

Tanzimat dönemi ve sonrasında sayılarının artmasına rağmen, özellikle taşradaki rüşdiyelere bina, kadro ve donatım açısından okul denilemezdi. II.Abdülhamid döneminde, yeni binalar yapılarak rüşdiyeler ıslah edildi. O yıllarda Merzifon'da yaptırılan rüşdiye binasında bir bayram.

Galatasaray Sultanisi'nin öğretime açılması tepkilere neden olmuş; azınlıklar kendi dillerinin öğretilmemesini protesto ederek, okulun kapatılmasını istemişlerdi. Şeyhülislamlık da Müslümanların Hıristiyanlarla aynı yerde okumalarına karşıydı. Fotoğrafta 1888 mezunları, Türk ve Fransız hocalarıyla birlikte. Arka sırada soldan altıncı daha sonra müdürlük yapacak Tevfik Fikret, dokuzuncu ise Şehzade (Hafife) Abdülmecid Efendi'dir.

Nâzırı Münif Paşa'nın "Elifba basitleştirilmeli, öğretim programları ve yönetmelikleri yenilenmeli, yetenekli eğitimciler yetiştirilmeli," önerisi de Said Paşa'nın: "Okul, ortamla ve toplumla içli dışlı bir kurum olmalıdır. Devrin müstebit yönetimini simgeleyen hafiyelik, korku, tembellik ve cehalet, yazık ki okullara da girmiştir. Muhakeme ve müşahede yerine bol bol hâfıza temrinleri konmuştur. Padişaha bağlılık, vatan görevi sayılmış, eğitimin amacı, saltanata bağlı insan yetiştirmek olmuştur." tanısı da gözardı ediliyor; hatta suç sayılacağından konuşulamıyordu bile.

Türkiye'deki ilk pedagoji kitapları sayılan, Selim Sabit Efendi'nin, *Rehnüma-yı Muallimin*'i (1890), Ayşe Sıdıka Hanım'ın *Usûl-i Tâlim ve Terbiye Dersleri* (1897) kitabı, Aristoklis Efendi'nin, *İlm-i Terbiye-i Etfâl* adıyla, Süleymanpaşazâde Sami Bey'in Türkçe'ye çevirdiği eseri, II. Abdülhamid döneminde yayımlandı. İki kadının, Huriye ve Cenab hanımların, "ehliyetnâmeli birer muallime" olarak Maarif Nezareti'nden izin almak suretiyle Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda, kızlar için ilk özel iptidaîyi açmaları da 1880'lerdedir. Buraya yazılan kız çocuklarına iptidaî öğreniminin yanında biçki dikiş, kanaviçe de öğretilmekteydi.

Halkın Öğretime İlgisi

Ülkenin her tarafında Usul-i Cedide program ve yönteminin uygulanacağı iptidaîlerin açılmasına ilgi vardı. Halk, eski sıbyanların yenileştirilmesini, rüşdiye-

ler, idadiler, hattâ Sultaniler açılmasını istemekteydi. Bu dönemde, Kırklareli, Edirne, Amasya, Aydın, Balıkesir, Üsküp, İzmir, okullaşmanın yoğun olduğu vilayetler olarak dikkati çeker. Valiler, Sadrazam Said Paşa'nın genelgesine uyarak Aşâr vergisi ile Musakkafar vergisine artışlar getirmişlerdi. Büyük kentlerde, Tıp Mektebi açmak için komisyonlar kurulmuş; kampanyalar başlatılmıştı. Tercih sıralamasında iller, Tıbbiye'den önce Mülkiye ve Hukuk mektepleri istemekteydiler. Balıkesir'deki kız ve erkek iptidaîlerinin sayısı 75'i bulmuştu. Edirne'de ise daha ileri bir adımla karma idadi açılmış, Çanakkale'de karma bir rüşdiye için yeni bina yapımına başlanmıştı. İptidaîlerin giderleri için her tarafta, karışık bir formül benimsenerek daha önce Menafi Sandıkları için Aşâra 1/10 oranında eklenen vergi, 1/7,5'a yükseltilmiş, bunun 1/3'ünün maarife, 2/3'ünün de Menafi Sandıklarına ayrılması kurallaşmış bulunmaktaydı. İl gazetelerindeki yazılara göre, Bursa, Yanya, Manastır, Kayseri, Ankara, Selânik, İzmir'de alımlı, özendirici okul binaları yapılıyordu. 1889-90'da, Mamuret'ül-Aziz (Elazığ), Gelibolu, Drama, Bolu, Trabzon, Hanya'da yeni idadîler; Kıgı'da da kızlar ve erkekler için bir iptidaî hizmete girmiş, Karesi'de (Balıkesir) köy okullarının sayısı 319'a ulaşmış, öğrenci sayısı ise 8 bini aşmıştı.

Gayrimüslimlerin özellikle de Ermenilerin, Üsküdar'da 1830'larda açılan Camaran okulunda başlattıkları cemaat eğitimini, 1860'lardan, sonra yavaş yavaş bırakarak okullarının yönetimini bir "eğitim komisyonu" aracılığı ile Maarif Nezaretinin denetimine sokmaları ve bir ölçüde halk eğitimine yönelmeleri, ilgiyi artırmış; 1900'e doğru yalnızca Ermeni okullarının öğrenci kapasitesi 100 bini bulmuştu. Yahudi cemaatinin Edirne'de açtığı Alyans İsreilit Mektebinde uyguladıkları modern eğitim; bu topluluğun Selânik, İzmir, Hasköy, Balat ve Galata'daki yeni okullarında da -Musevî din adamlarının tepkisine karşın- uygulamaya konmuş, 19. yüzyıl biterken sayıları 50'yi bulan bu okullarla, din eğitimi ağırlıklı Talmut Torah okulları arasında çatışmalar başlamıştı. Yahudi toplumu, içinde yaşadıkları Türk toplumuna uyum bakımından Türkçe'nin öğretilmesini önemsemişler, bu amaçla da dönemin ünlü Türk yazarlarını Türkçe muallimliği ile görevlendirilmişlerdi.

20. yüzyıla girerken, tüm imparatorlukta rüşdiye sayısı gerek bina gerekse öğrenci olarak Tanzimat'a göre üç misli bir artış gösterdi. Ama binaların modernleşmesine ve eğitim koşullarının iyileşmesine rağmen öğrenci sayısında oranlı bir artış görülmedi. Bu da genel olarak ilalkın, o dönemde modern eğitime fazla ilgi göstermemesinden kaynaklanıyordu. Fotoğrafta 20.Yüzyılın başlarında "leyli meccani" (parasız yatılı) okuyan bir grup rüşdiye öğrencisi hocalarıyla birlikte.

Kâğıt Üzerinde Talimatnameler

1884'te her vilayerte bir maarif müdürü, bunların başkanlığında da Meclis-i Maarif denen kurullar bulunduğu görülüyor. Bu örgütler, il merkezlerinde Darülmuallimin (öğretmen okulu) açmayı, iptidaîleri ıslah etmeyi, Usul-i Cedide'yi yaygınlaştırmayı ve bu alanda ehliyetli öğretmenler görevlendirmeyi başlıca iş saymaktaydılar. Sivas Darülmuallimi'ni, 50 öğrenci ile öğretime açılırken, İstanbul'da da her düzeydeki okulların ders programlarını birleştirip düzenlemek için özel bir komisyon kurulmuşru. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 1892'ye kadar korunan genel çerçevesi, köklü sayılmayacak birkaç değişiklik dışında bu komisyonca da korundu. İptidaîler için getirilen yeni program: "Harflerin söylenişleri, noktalı, noktasız biçimleri, harekeler ve işaretler, imlâ harfleri, harflerin bu imlâya göre okunuşu, yazılışı, bitişik

biçimleri, okunuşları, hece ayırımları, şedde, hemze, tenvin işaretleri ve buna göre okuyuşlar, Şemsî ve Kamerî Arap harfleri, yazılış ve okunuşları" ile sözlüsesli temrinler, ilk kez öğretim kapsamına almaktaydı. 1893'te Maarif Nezareti "Taşra Köy Mekteplerine Mahsus Olmak Üzere" bir ders cetveli düzenletti. Buna göre 4 yıllık köy okullarının birinci yılında, haftada 12 saat Elifba-yı Osmanî, 12 saat Ecza-yı Şerife (Kur'an cüzleri), 6 saat Zihin Hesapları; ikinci yılında, 6 saat Kur'an-ı Kerim, 3 saat İlmihâl, 2 saat Zihin Hesabı, 3 saat Kıraat, 2 saat Hat; üçüncü yılında, 3 saat Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, 3 saat İlmihâl; dördüncü yılında da 5 saat Kur'an-ı Kerim, 3 saat İlmihâl; ayrıca üçüncü ve dördüncü sınıflarda 3'er saat Hesap, Kıraat ile 2'şer saat Yazı ve İmlâ dersleri yer aldı. Cetvelin altına eklenen bir talimatname ile de her dersin hangi düzeyde ve nasıl gösterileceği açıklanmıştı. Taşra rüşdiyelerinin iç yönetmeliği de yine bu yıl hazırlanıp yürürlüğe kondu. Bu yönetmeliğin 16. maddesi, etkileri günümüz okullarında hâlâ görülen "önemli" bir kural içermekteydi: "Ders esnasında muallimler, özel cetveldeki dersleri ve konuları öğretip bunların dışında hiçbir kitap ve fen göstermeyecek, takrir etmeyeceklerdir. Ederlerse şiddetle sorumlu olacaklarından başka, görevden uzaklaştırılacaklardır." Bu öylesine art düşünce ürünü bir hükümdü ki, her öğretmen, her zaman "derste kitap ve konu dışına çıkmışsın!" suçlamasıyla görevinden edilebilirdi. Dikkati çeken bir başka durum ise taşra mektepleri için hazırlanan yönetmeliğin, İstanbul'a uygulanmaması, ayrıcalıklı başkent rüşdiyelerine mahsus ayrı bir yönetmelik hazırlanmasıdır. 1893'te yayınlanan "Vilâyet-i Şahane ile liva merkezlerinde bulunan leylî ve neharî Mekatib-i İdadîyenin Maarif Nezareti Celilesince tâdilen kaleme alınan ders programları sureti"; 1869 Nizamnamesi'nde bir başka değişiklik yaptı. 7 yıllık idadîlerin her sınıfı için haftalık toplam ders saatleri; birinci sınıf (17), ikinci sınıf (20), üçüncü sınıf (24), 3-5-6. sınıflar (25), yedinci sınıf (23) olarak belirlendi. "Umum Mekâtib-i İdadiye-i Mülkiyenin İdare-i Dahiliyesine Mahsus Tâlimat" da o yıl çıkmıştır. 128 maddeyi ve kapsamlı bir müfredatı içeren bu döküman da gösteriyor ki okullar giderek daha çok gözetim ve denetim altına alınmaktaydı. "Dersaader Mekatib-i İptidaîyesi İçün Talimat-ı Mahsusa" da o yılın önemli bir yönetmeliğidir. Bu belgede "mevad-ı esasiye" (ana kurallar) bölümünde, okullara levha asılması, derse başlama ve paydos saatleri, öğretmenlerin görevleri, okul yönetimi, kaydolacak öğrencilerin sağlık muayenesinden geçirilmeleri, tutılacak defterler, öğretmen-öğrenci ilişkileri, disiplin cezaları, devam-devamsızlık vb konularına yer verilmiştir. Yönetmeliğe bağlı "Dersaadet ve Kasabat İptidaî Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı", 3 sınıflı ilkokullar için, Elifba, Kur'an-ı Azimüşşan, Tecvid, İlmihâl, Ahlâk, Sarf-ı Osmanî, İmlâ, Kıraat, Mülahhas Tarih-i Osmanî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî, Hesap, Hüsn-ü Hat derslerini içermekteydi. 6 yıllık inas rüşdiyelerinin haftalık ders cetvelleri ise; Elifba, Şifahi Malumat, Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Ulûm-ı Diniye, Kıraat, İmlâ, Kitabet, Kavaid-i Osmaniye, Arabî, Farisî, Hüsn-ü Hat, Dürus-ı Eşya ve Mâlumat-ı Nâfia, İdare-i Beytiye, Ahlâk, Hıfzıssıhha, Hesap, Coğrafya, Tarih, El Hünerleri derslerini içermekte olup, bu derslerin öğretim programları da yayınlanmıştı. Bu değişikliklere, ilk ve ortaokul düzeyinde ilk ciddi düzenlemeler gözüyle bakılabilir.

1892-93 değişiklikleri, Sultanî düzeyindeki (lise ve lise üstü) okulun yalnız İstanbul'da bulunmasını; idadîlerin de "vilayet idadîsi", "liva idadîsi" olarak ikiye ayrılmasını; birincilerin, rüşdiye sınıfları ile 7 yıl, ikincilerin ise 5 yıl olmasını getirmiştir. Vilayet ve liva idadîlerinde (rüşdiye sınıfları da dahil) haftada 20-25 saat arasında ders yapılması; bütün sınıflarda, Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Ulûm-ı Diniye, Arabî, Coğrafya, Hüsn-ü Hat, Türkçe ve Edebiyat okutulması; sınıf düzeylerine göre de Ahlâk, Farisî, Fransızca, Hulâsa-ı Kavanin, Hesap, Usûl-i Defterî, Cebir ve Müsellesat, Hendese, Kozmoğrafya, Mihaniik, Fizik ve Kimya, Mevalid, Tarih, İlm-i Servet, İlm-i Eşya, Hıfzıssıhha, Resim ve seçmeli olarak da Elsine (Rumca, Bulgarca veya Ermenice) dersleri öngörülmüştü.

YENİ USUL MEKTEP

Yeşil sarıklı, sallana sallana derslerini ezberliyen çocukların en uzağına kadar uzanabilen bir sopa ile, kürsüsünün başından ayrılmıyan bir hocamız, oradan araya koşup her tarafa yetişen, karalamaları yoklıyan, rengârenk yaz sil kâğıtlarını mühürleyen, çocuklar derslerini ezberlemezler de işi oyuna çevirirlerse kulaklarını çeken şişman bir kalfamız vardı. Burada kur'an okurduk, başka bir şeyin okutdurulduğuna vâkıf değildim. Elifbayı hemen öğrenmiş olacağım ki amme ve tebareke cüzlerine atladım, çokdan ferkab diye arkamdan bir çocuk fesimi bile kapmışdı; fakat ben bu mektebden ne kadar soğumuşdum, kaç kere sabahleyin oraya kadar gitmemek ve pek sevgili tavuklarımla vakit geçirmek için hastalıklar icad etmiş, hırçınlıklar yapmış, yerlere yatarak tepinmiş, evin bütün ayıblayan halkına, Afrika'nın, Kafkasya'nın çeşit çeşit şivelerile: "A!.. Tövbeler olsun, bu çocuk okumıyacak!.., dedirtmiştim.

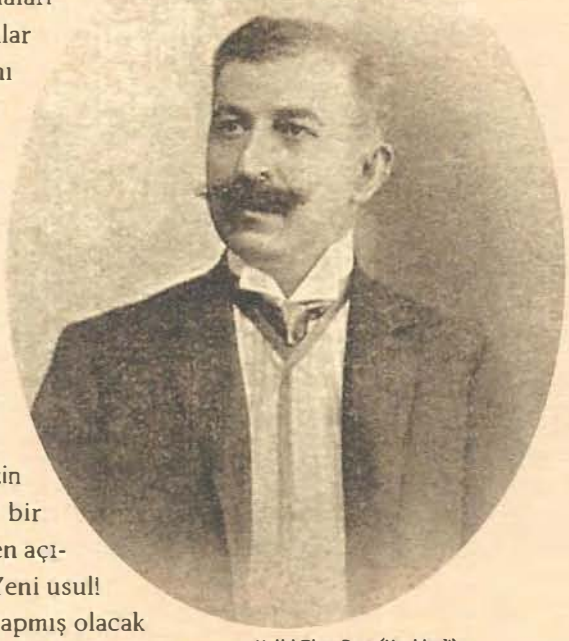

Halid Ziya Bey (Uşaklıgil)

Mutlaka bir hayır sahibi beni ikaz etmiş olacak. Evimizin tam karşı sırasında, bizden nihayet yirmi otuz adım ötede bir mekteb, yeni usulde bir mekteb varmış ki o zaman bu neviden açılan diğer mektebler gibi sıbyan mektebi namile maruf imiş. Yeni usul! Sıbyan mektebi! Bu isimler bende derhal bir efsun te'sirini yapmış olacak ki derhal tertibatımı aldım. Ben bir gün Mercan'a kadar yürümek mecburiyetinden kurtulduktan sonra doğru oraya gitdim. Dar küçük bir kapı, ufak bir havlı, gayet dik taş bir merdiven.. Arkamdan ne olur ne olmaz belki bir kovalıyan vardır diye soluk soluğa bu merdivenleri çıkdım, küçük bir sahanlık, açık duran bir kapı.. Buradan içeriye bakdım: Sıra sıra sedirler, bunların üstünde dizi dizi çocuklar ve bunlar sallanmıyorlardı. Ta ilerde, yine bir kürsü ve burada beyaz sarıklı-bugün görüyorum zannediyorum - penbe sofdan cübbeli, melih, genç, sevimli, tatlı bir hoca...

Hiç tereddüd etmeden ilerledim, doğru bu cazib adamın yanına kadar gitdim. Mutlaka o da, bütün çocuklar da hayretle bana bakıyorlarmış olacak. Henıen elini öpdüm ve bir çırpıda. "Hoca efendi! Ben bu mektebe geldim!.." dedim.

O dakikaya kadar şu büyük cesaret hamlesini yaptıkdan sonra artık bende bir kuvvet sermayesi kalmamış olacak ki, ne cereyan ettiğine vâkıf değilim. Yalnız eminim ki ne beni, ne ailemi sormadılar; beni derhal kabul etdiler, hemen bir yere oturtdular ve evdekiler beni tavuklarınıla oynuyor zannetsinler; ben öğleye kadar bu yeni usul sıbyan mektebinin göğsü iftihar ile şişkin bir şakirdi sıfatile etrafımı temaşa ede ede, bana gülümsiyerek bakanlara ben de tatlıca cevab vere vere oturdum.

Oradan bir çıkış, eve bir koşuş, annemin kollarına atılarak macerayı bir anlatış vardı ki her türlü dayak ihtimalini bertaraf etmişdi ve ben de kolaylıkla evden bağırılsa işitilecek bir noktada, eski mektebe benzemiyen bir yere girmiş oldum.

Dördüncü sınıfın üstünde teşekkül etmiş ancak iki sınıf vardı ve bunlar beşer onar şakirdden mürekkeb-

di, mekteb yeni te'sis edilmiş olduğundan henüz son sınıf açılmamışdı. Benden yukarıda bulunan sınıflardan yalnız iki kişiyi tahattur ediyorum: Mahmud (Mahmud Muhtar Paşa) ve Sami (edebiyat âleminde Süleyman Nasib namile tanılan Süleyman Paşazade Sami) beyler. Bunlar bize iltifat etmezler ve dâima yanımızdan yüksek sınıfda olmak imtiyazının verdiği bir azametle geçerlerdi.

* * *

Hayatımın halledilmiyen muammalarından biri de nasıl okuyup yazmak öğrendiğimdir. Okuyup yazmak.. Pek fena yazardım, bu muhakkak!.. O kadar muhakkak ki bu fena yazı şaibesi beni bütün ömrümde dâima mahcubiyete sevketmişdir. Hâlâ bu kadar seneler elimde kalemden başka bir şey tutmamış iken şu satırları yazarken bile onları görecek olanlardan hicab ediyorum. Fakat buna mukabil pek iyi okurdum. Siyasiyata pek meraklı olan babamın misafirleri, ki ekseriyet üzere yeni meb'usan meclisinin azasından idiler, ezcümle İzmir meb'usları, geceleri bizde toplanırlar ve gazeteleri bana okuttururlardı. Elbette anlamadığım bu şeyleri okurken onlar pek mutmain bir tavırla dinlerler ve telâffuzunda hata yapılan kelimeleri tashih için nâdiren fırsat bulurlardı. Bu suretle tashih edilen kelimelerden birini tahattur ediyorum:

Çocukların okula başlaması için Amin Alayı törenleri yapılırdı. Bu törende çocuklar gezdirilir, yürüyüş boyunca ilahiler okunur, amin çekilir, bir alay halinde okula gidilirdi. Okulda çocuklar, hocaya teslim edilir, duadan sonra çocuklara ilkin "elif" harfi belletilirdi. Resimde Salih Erimez'in çizgileriyle bir amin alayı: "Mahdum mektebe başlıyor..."

Bir yerde arbede kelimesi geçmiş idi, ben bunu pek tabii olarak eski yazıda ayni imlâda olan arabda diye okumuştum. İzmir meb'usu Menekşelizade Emin Efendi bu hatayı herkesten evvel farkederek gür sesile arbede diye tashih etdi. Manasını da söyleseydi ona hak verecekdim, içimden onunla alay etdim ve kendi okuduğumun doğruluğuna inanmakda devam ederek onun cehaletine hüküm verdim.

Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, cilt 1, s.23-39'dan.

Fakat, kâğıt üzerinde yönetmelikler, programlar, cetveller düzenlemek, tarihe belgeler bırakmak bakımından faydalı görülmüş olsa bile dönemin koşullarını görmezlikten gelen düzenleyiciler, şu gerçekleri fark etmemişlerdir:

• Maarifin belirli, düzenli ve yeterli gelir kaynakları yoktu. Hayır, hasenat; salma paralarının bir kısmı, yıkılmış vakıfların gelirleri, velilerden toplanan yardımlar, kurban derileri, fitreler... Ülke genelinde ilköğretim ve rüşdiye okulları bu gelirlerle ayakta tutulmaya çalışılmaktaydı.

• Çocuklar, genelde donanımdan, beslenmeden, sağlıktan, bakımdan yoksundular. Çoğu, okula yalın ayak, yırtık giysiler ve entarilerle devam ediyordu. Oturacak sıralar, sınıfı ısıtan soba yoktu. Uzaktan gelenler, bellerine bağladıkları kuşağın arasındaki kuru ekmek ve soğandan ibaret azıkla yetiniyordu. Okul ortamı havasız, rutubetli, kirli, tuvalet ve sudan yoksundu. Falaka, dayak terörü, eğitimin en önemli ve herkesçe tasvip gören, vazgeçilmez öğesiydi.

• Hocaların çoğu, doğru dürüst ilkokul öğrenimi bile almamış, câhil, kaba, pedagoji nedir bilmez adamlardı. Halk, onların sertliklerini severdi. Darülmuallimini bitirenlerin bile bilgileri ve pedagojik yeterlikleri tam değildi. Maarif Nezareti'nin 7 Nisan 1900 tarihli genelgesinin şu paragrafı, öğretmenler

için bir yargıda bulunmaya yetiyor: "Muallimlerin, zamanında derslerine devam ve hakkıyla ders vermedikleri, taşra okullarında (rüşdiye ve iptidaîye) bazı öğretmenlerin, şurada burada vakit geçirdikleri, mektebe geç geldikleri, erken ayrıldıkları, görev dışı işlerle uğraştıkları, okula gelseler bile öğretime ve eğitime gereği kadar özen göstermedikleri... Bazılarının ise ticaretle uğraştıkları anlaşılmaktadır."*

Bu olumsuzlukları bir tarafa bırakıp II. Abdülhamid dönemi eğitimini, İstanbul ve taşradaki sayısı 100'ü bile bulmayan seçme sultanî, idadî, rüşdiye ve nümune mekteplerine bakarak değerlendirmek hata olur.

Kaldı ki 19. yüzyıl biterken Osmanlı ülkelerinin tamamında 300 dolayında iptidaî (usul-i cedide uygulanan ilkokul), 20 bin dolayında da sıbyan (eski yöntemlerle Kur'an öğreten ve usul-i atika denen mahalle mektebi) okulu vardı. Ortalama olarak her okulda 20 öğrencinin bulunduğu hesabıyla 400 bin çocuk, iyi kötü eğitim görebilmekteydi. İmparatorluk nüfusunun 20 milyon dolayında olduğu dikkate alındığında, yüzde 2 gibi çok düşük bir oran ortaya çıkar.

"Ah!.. Şu Mektepler Olmasa..."

Programları hayli yüklü olan rüşdiyelerde ve idadîyelerde öğrenmekten ve eğitilmekten ziyade disiplin ve sınav öndedir. Disiplin cezaları, ihtardan ihraca değin, eğitsel hiçbir yönü bulunmayan bir dizi despotik işlemler; ödüllendirmeler ise subjektif kararlara dayalı, kıskançlık ve ayrıcalık yaratan yapay değerlendirmelerdir. İmtihan-ı umumî denen yıl sonu sınavları ise bir bakıma, Osmanlı eğitim sisteminin en ciddi uygulaması olmuştur. Sınavların, bir imtihan heyeti ile bir tür jüri olan mümeyyiz heyeti önünde yapılması; başarısız öğrencilerin, ikinci bir imtihana alınmaları, bu dönem boyunca uygulanmıştır.

İstibdat yıllarında, Edirne, Selânik, Üsküp, Ankara, Adana, Sivas, Trabzon, Kudüs, Kastamonu, Erzurum, Konya, İzmir, Bursa, Bağdat, Musul, Diyarbekir ve San'a'da açılan Darülmuallimin-i Sıbyan (ilkokul öğretmeni okulu) adlı kurumlarda yaklaşık 500 kadar öğretmen adayı okumakta ise de bu sayı ülke ihtiyacını karşılayamadığından adı geçen okullarda ehliyetnameli öğretmen yetiştirmek için kısa süreli kurslar açıldığı saptanmaktadır. Ama asıl zorluk, okuldan ya da kurstan yetişenlerin görevlendirilmelerinde doğmakta; eski sıbyan hocaları yerlerini genç öğretmenlere kaptırmamak için, çoğu yerde halkı da yanlarına alarak mücadele vermekteydiler. Özellikle de İstanbul'daki Darülmuallimat'tan mezun olan genç bayan öğretmenlerin taşra okullarında başlarından geçenler, romanlarımıza konu olmuştur. 1900 yılında yürürlüğe konan "Muallimlikte Meslekî İhtisas Tesisine Dâir Talimat"

Eğitim hakkındaki sözleri ve tutucu uygulamaları ile tepki toplayan Maarif Nazırı Haşim Paşa (1852-1920), Fransızca derslerini kaldırtmış, din ve ahlâk derslerinin saatlerini arttırmış, fizik, tabiat, fen bilimlerine ilişkin dersleri gereksiz görmüş, Darülfünun'un da gençlerin ahlâkını bozuyor gerekçesiyle kapatılmasını istemiştir. "Ah, şu mektepler olmasa, maarifi ne güzel idare ederdim!." sözü onundur.

(*) Genelgenin tamamı, 1319 tarihli *Maarif Salnamesi*'nin 25. sayfasındadır.

Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Okulu) 1882'de açıldı. Osman Hamdi Bey tarafından kurulan ve 20 öğrenci ile eğitime başlanan okulda resim ve heykel bölümleri vardı. Osman Hamdi'den sonra kardeşi Halil Edhem'in müdür olduğu okul, Cumhuriyetten sonra Güzel Sanatlar Akademisi adını aldı. Resimde Darülmuallimin-i Ali Mektebinde resim atelyesinde öğrenciler ve başlarında muallim ressam Şevket Bey (Dağ).

önemli bir yenilik olup bununla öğretmenlik bir tanıma kavuşturulmuş; yetkiler, sorumluluklar, haklar belirlenmiştir. Öğretmenlerin branşlaştırılması sürecini de yine bu talimat başlatmıştır.

Sayıları artan, bir kısmı mesleğine bağlı olmasa bile, epeycesi hem mesleğine hem ülke sorunlarına eğilen öğretmenlerin; IL Abdülhamid döneminde baskı altına alınmaya çalışıldığı da saptanıyor. Öğrenimini bu dönemde yapan Mustafa Kemal'in ifadesiyle "Ağızlar kilitlenmiş; muallimlerden ve mürebbilerden yalnız bir noktayı dimağlara yerleştirmeleri isteniyordu. Benliğini, her şeyini unutarak bir heyulâya boyun eğmek, onun kölesi olmak... O tazyik altında dahi, bizi bugün için yetiştirmeye çalışan hakiki ve fedakâr muallimlerle, mürebbiler eksik değildi. Onların bize verdiği feyiz, elbette esersiz kalmamıştır." Ceditçi (yenilikçi) ve hürriyetçi öğretmenlere karşı, yönetimin de tutucu ve gerektiğinde acımasız kişileri işbaşına getirdiği dönemin sonuna doğru; "Ah şu mektepler olmasaydı maarifi ne iyi yönetirdim!" dediği rivayet edilen Haşim Paşa, Maarif Nâzırı (1903-1908) idi. Bu zât belki bu sözü sarfetmemiştir ama, okullardan, ilm-i eşya (tabiat bilgisi), Fransızca gibi dersleri kaldırtmış, din ve ahlâk dersleri saatlerini artırmış; hava olaylarının, fizik kurallarının, doğal evrimlerinin okutulmasını sakıncalı bulmuş; Darülfünûn'un gençlerin ahlâkını bozduğunu, kapatılmasını ileri sürmüştür. Döneminde birçok aydın öğretmenin İstanbul dışına sürüldükleri, bu sâyede de başkentteki yeni fikirlerin, oluşumların taşra aydın çevrelerine yayıldığı biliniyor. Öğretmen kadar "sakıncalı" görülen "kitap" ve "gazete"nin de sıkı sansür altında olduğu o yıllarda, İstanbul'daki 45 kitaplıkta toplam 63.463 kitap, çoğunca eski yazmalarla yabancı dilde eserlerden oluştuğu için, bunları okuyan ve yararlananlar son derece sınırlıydı. Kitaplıkların hâfız-ı kütüp denen memurları, istenen her kitabı okuyucuya vermezdi. Bir yılda ortalama, yeni 100-110 eser yayımlanabiliyordu. Bunun da ancak yarısı Türkçe, kalanı Arapça, Farsça, Rumca, Ermenice idi. İstanbul'da yayımlanan 32 gazeteden ise ancak 6'sı Türkçe çıkmaktaydı. 1890'a doğru, vilayet gazetelerinin sayısı 25'e ulaşmıştı. Bunlar da resmî nitelikli olup bütün kitap ve gazeteler "Maarif Nezareti Celilesinin Ruhsatnamesi" ile çıkarılmaktaydı. Her nasılsa ruhsat verilip sonradan sakıncalı görülenler ise toplatılmakta, evinde, yanında muzır kitap bulunanlar ise tutuklanmaktaydı. Okullar için yazılmış, konuları arasında Fransız Büyük Devrimi de anlatılan bir *Tarih-i Umumi*'nin iç kapağına sahibi şunları yazmış: "Bu kitabı, İstanbul'da Amucamm delâletiyle temin ettim. Kastamonu'nun Taşköprü kazâsındaki hâneme getirinceye kadar çok korkular ve zahmetler çektim. İmza: M. Şükrü."

İstibdat döneminin son yıllarındaki eğitim dünyası, 1898-1904 arasında yayımlanan *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye* adlı yıllıklardan izlenebilir. Bunlar ve vilayet salnameleri incelendiğinde, eğitime ilişkin gelişmeler, bir önceki yılla orantılar kurularak ortaya çıkarılabilmektedir. Örneğin, Hicri 1315 (1897/8) senesi *Devlet-i Osmaniye Salnâmesi*'nde, başkentteki kurum ve kuruluşlar arasında yüksek okullarla meslekî orta öğretim kurumlarına da yer verilmiştir. Bunların başlıcaları: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane, Mekteb-i Sultanî,

TABLO 6.1
1898-1899'da Osmanlı Vilâyetlerindeki Okul ve Öğrenci Sayısı

	İptidaî*	Rüşdiye		İdadi		Gayrimüslim ilk-orta		Yabancı ilk-orta		Genel Toplam	
Vilayet	Okul	Okul	Öğretmen	Okul	Öğretmen	Okul	Öğretmen	Okul	Öğretmen	Okul	Öğretmen
BUGÜNKÜ SINIRLARIMIZDA KALAN VİLÂYETLER											
Edirne	204	22	1442	7	947	50	4053	2	159	285	6601
Erzurum	?	12	1149	2	420	4	453	-	-	18	2022
Adana	12	11	855	1	213	9	1393	6	427	39	2888
Ankara	397	16	736	4	378	21	4510	-	-	438	5624
Aydın	151	44	2212	5	695	90	10876	15	3719	2295	17502
Bitlis	9	6	258	-	-	7	855	-	-	22	1113
Hüdavendigar	244	35	2194	5	828	34	5489	6	655	324	9166
Diyarbekir	11	11	748	1	51	6	640	1	65	30	1504
Sivas	271	22	1746	2	205	-	-	-	-	295	1951
Trabzon	229	22	1542	2	305	31	1331	2	137	286	3315
Kastamonu	55	23	1536	3	303	10	595	-	-	591	2434
Konya	-	29	1784	1	106	43	5558	-	-	73	7448
Mamuretü'l Aziz	6	17	892	1	53	20	894	5	260	49	2099
Van	66	9	157	-	-	7	776	3	211	85	1144
İzmit Sancağı		7	396	1	115	17	4270	2	211	27	4992
Çatalca		1	33	1	101	7	1030	-	-		1164
Kala-i Sultaniye		4	147	1	126	7	730	-	-		1303
Toplam	2155	291	17.827	37	4846	363	453	42	5844	3217	72.270
DİĞER OSMANLI VİLÂYETLERİ											
İşkodra	36	5	344	-	-	-	-	-	-	41	344
Basra	26	4	280	-	-	1	150	-	-	31	430
Bağdat	11	8	901	2	337	5	612	2	1109	28	2959
Beyrut	181	12	533	5	529	8	832	21	1617	227	3511
Cezair-i Bahr-i Sefid	68	5	130	2	210	44	6570	2	72	121	6982
Halep	29	17	1284	1	121	34	1572	9	627	90	3604
Selanik	126	15	1178	3	349	51	7090	7	902	202	9519
Suriye	59	5	908	3	477	5	260	13	?	85	1645
Kosova	59	24	1545	1	121	12	2439	-	-	96	4105
Manastır	186	17	1277	2	163	57	5085	1	30	263	6535
Musul	-	6	264	1	303	1	30	1	45	9	642
Yanya	66	11	385	1	134	79	4628	-	-	157	5147
Bingazi San.	-	1	?	-	-	-	-	-	-	1	
Zor San.	-	1	110	-	-	-	-	-	-	1	110
Kudüs San.	-	3	164	1	81	7	554	-	-	11	799
Toplam	847	134	9303	22	2825	294	29.802	56	4402	1363	46.332

Soru işareti (?) saptanamayan rakamlar için kullanılmıştır.
(*) Öğrenci mevcutları bilinmiyor.

Hukuk Mektebi, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Darülmuallimin, Darülmuallimat, Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektepleri, Sanayi-i Nefise Mektebi, Dilsiz ve Amâ Mektebi, Ticaret Mektebi, İstanbul İdadisi, Üsküdar İdadisi, Nümûne-i Terakki Mektebi, Aşiret Mektebi, Harbiye, Bahriye, Mühendishane Mektepleridir. Merkezdeki eğitim-öğretim örgütü de şu yapıdadır: Maarif-i Umumiye Nezareti denen bakanlığın başında "nâzır" (bakan) ünvanını taşıyan, genellikle vezir rütbeli bir paşa, doğrudan padişaha karşı so-

TABLO 6.2
1899-1900'de İstanbul'daki Okullar ve Öğrenci-Öğretmen Mevcutları

Okul	Öğrenci			Öğretmen		Açıklamalar
	Kız		Erkek	Bayan	Erkek	
ASKERÎ OKULLAR						
Mekteb-i Harbiye-i Şahane	1	-	2045	-	165	(Erkânıharb, baytar, muharip sınıflar)
Askerî Tıbbiye-i Şahane	1	-	695	-	167	(15 öğrenci gayrimüslim)
Mühendishane-i Berrî-i Hümayun ve Hendese-i Mülkiye	1	-	283	-	92	(1 öğrenci gayrimüslim)
Mekteb-i Harbiye Şahâne İdadisi	1	-	1281	-	38	
Mekteb-i İdadi-i Tıbb-ı Şahane	1	-	604	-	60	(1 öğrenci gayrimüslim)
Askerî Rüşdiyeler	9	-	?	-	112	(öğrenci mevcutları verilmemiş)
Mekteb-i Bahriye-i Şahâne ve Leylî Ticaret Kapudan Mektebi	1	-	1919	-	77	
Bahriye Makine Ameliyat Mektebi Ameliyat Mektebi	1	-	?	-	77	(öğrenci mevcudu verilmemiş)
Selimiye Fırkateyni Dahilinde Gedikli Mektebi Gedikli Şakirdan Mektebi	1	-	?	-	16	(öğrenci mevcudu verilmemiş)
Bahriye Menşe-i Küttab-ı Askerî Mektebi	1	-	295	-	14	
Tersane Bahriye Sanayi ve İmalât Sıbyan Mektebi	1	-	438	-	19	
Toplam	19	-	7560	-	837	(3 okulun mevcudu dışında)
DARÜLFÜNÛN-I ŞAHÂNE						
Ulûm-ı Âliye ve Dinîye Şb.	1	-	30	-	6	
Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiîye Şb.	1	-	25	-	3	(1 öğrenci gayrimüslim)
Edebiyat Şb.	1	-	25	-	6	(2 öğrenci gayrimüslim)
Toplam	3	-	80	-	15	

(*) Darülfünûn, Darülfünûn-ı Şahane Nizamnamesi'ne göre 1901'de yeniden açılacaktır.

MÜLKİYE (SİVİL) OKULLARI						
Mekteb-i Mülkiye-i Şahâne	1	-	128	-	28	(9 öğrenci gayrimüslim. Başlangıçtan bu tarihe değin okuldan, idadî bölümünden 721, Âlî (yüksek) kısımdan 740 öğrenci mezun olmuştur.)
Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne	1	-	633	-	21	(51 öğrenci gayrimüslim)
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye	1	-	583	-	53	(291 öğrenci gayrimüslim)
Sanayi-i Nefise Mektebi	1	-	?	-	23	(öğrenci sayısı verilmemiş)
Hamidiye Ticaret Mekteb-i Hukuk-ı Şahâne	1	-	56	9	8	(8 öğrenci gayrimüslim)
Mekteb-i Sultanî	1	-	902	-	79	(280 öğrenci gayrimüslim) (ilk, orta ve yüksek kısımlar birlikte)
Mülkiye Baytar ve Halkalı Ziraat Mektebi	1	-	64	-	34	(9 öğrenci gayrimüslim)
Toplam	7		2366		246	

(Darülfünun ile Mülkiye mekteplerinin öğretim kadrolarında aynı kişilerin görev aldıkları görülmektedir.)

TABLO 6.2 (devamı)
1899-1900'de İstanbul'daki Okullar ve Öğrenci-Öğretmen Mevcutları

Okul	Öğrenci			Öğretmen		Açıklamalar
		Kız	Erkek	Bayan	Erkek	
DİĞER MESLEK OKULLARI						
Sanayi Mektebi	1	-	197	-	27	
Mekteb-i Nüvvab	1	-	?	-	10	(öğrenci mevcudu bilinmiyor)
Dârülmuallimin	1	-	168	-	39	(İptidaî, Rüşdiye, Âliye, Fünun şubeleri var)
Dârülmuallimat	1	560	-	19	6	(Bayan öğretmenlerden 3'ü yabancı)
Kız Sanayi Mektepleri	3	336	-	59		-
Darüşşafaka	1	-	400	-	52	
Toplam	8	896	765	78	134	
İDADÎLER, RÜŞDİYELER						
Mercan Mekteb-i İdadisi	1	-	380	-	46	(16 öğr. gayrimüslim)
Vefa Mekteb-i İdadisi	1	-	705	-	42	(35 öğr. gayrimüslim)
Üsküdar Mekteb-i İdadisi	1	-	162	-	20	(9 öğr. gayrimüslim)
Nümune-i Terakki Mektebi	1	-	331	-	28	(3 öğr. gayrimüslim)
Aşiret Mektebi	1	-	139	-	11	
Erkek Rüşdiyeleri	15	-	4090	-	201	
Kız Rüşdiyeleri	10	1725	-	-	68	(Bay ve bayan öğretmen)
Toplam	30	1725	5807	-	416	
HUSUSİ MEKTEPLER						
Hamidiye Mektebi	1	-	200	-	30	
Hamidiye Mektebi Kız Kısmı	-	70	-	5	-	
Şemsü'l-Maarif	1	?	-	18		
Darülilm	1	-	94	-	24	
Darüledeb	1	-	92	-	22	
Mekteb-i Osmanî	1	-	151	-	12	
Darüttâlim	1	-	65	-	19	
Burhan-ı Terakki	1	-	87	-	22	
Şemsü'l-Mekâtib	1	-	?	-	25	
Hadika-i Marifet	1	-	314	-	15	
Dârülfeyz-i Hamidî	1	-	130	-	18	
Teşvikiye	1	-	77	-	8	
Maşrık-ı Füyuzat	1	-	11	-	9	
Mizan-ı Terakki	1	-	60	-	11	
Ravza-i Terakki	1	-	583	-	32	
Halile-i Mahmudiye	1	-	87	-	8	
Celal Bey İnas Mektebi	1	51	-	6	-	
Hadikatü'l-Maarif	1	-	172	-	19	
Mekteb-i Tefeyyüz	1	-	203	-	29	
Sahra-yı Cedid Mektebi	1	-	54	-	4	
Rehber-i Tahsil	1	-	157	-	32	
Şule-i Terakki	1	-	?	-	20	

TABLO 6.2 (devamı)
1899-1900'de İstanbul'daki ●kullar ve Öğrenci-Öğretmen Mevcutları

Okul	Öğrenci			Öğretmen		Açıklamalar
		Kız	Erkek	Bayan	Erkek	
Dârü't-tahsil	1	-	?	19		
Altunizade Mektebi	1	-	90	-	10	
Dârülirfan	1	-	?	-	19	
Medrese-i Edebiye	1	-	120	-	13	
Necm-i Terakki	1	-	380	-	18	
Kenzülmaarif	1	-	83	-	15	
Mir'atü'l-Feyzi Hamidî	1	-	31	-	9	
Toplam	28	121	3241	48	443	

İPTİDÂİLER: İstanbul'da 284 iptidâi vardır. Bunların öğrenci mevcutları bilinmiyor. Her okula birer "muallim" görevlidir. Kenar mahallelerde ve köylerde eski sıbyan mektepleri bulunmaktadır. Bunların sağlıklı bir dökümü tespit edilmemiştir.

İSTANBUL'UN ÇEVRESİ: Kartal'da 4 öğretmenli 1 rüşdiye; Şile'de 1 öğretmenli 1 rüşdiye, 1 medrese; Gekbuze'de (Gebze) 3 öğretmenli 1 rüşdiye, 1 medrese, 1 kütüphane; Makrıköy'de (Bakırköy) 14 öğretmenli 1 rüşdiye vardır. Bunların da öğrenci mevcutları bilinmiyor.

YATIRIMLAR: 1876-1900 yılları arasında, bütçelerden ayrılan ödeneklerle alınan veya yaptırılan eğitim kurumları şunlardır:
Mekteb-i Mülkiye-i Şahane (1882)
Kütüphane-i Umumî (1884)
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane (1896)
Aşiret Mektebi (1892)
Davutpaşa Rüşdiyesi (1893), Fatih Rüşdiyesi (1895), Sultanahmed İnas Rüşdiyesi (1895), Ayasofya Rüşdiyesi (1894), Üsküdar Doğancılar Rüşdiyesi (1895), Küçükmustafapaşa İnas Rüşdiyesi (1896), Kuşdili İnas Rüşdiyesi (1897), Kuşdili Zükur Rüşdiyesi (1898), Makrıköy İnas ve Zükur Rüşdiyesi (1900), Eğrikapı Rüşdiyesi (1900)
Hamdiye Ticaret Mektebi (1894)
Dersaadet İdadisi (1894)
Darülmuallim (1894)
Kıztaşı İptidâisi (1895)
Leylî ve Neharî Kız Sanayi Mektebi (?)
Mekteb-i Hukuk-ı Şahane (1886)
Sanayi-i Nefise Mektebi (1893)
Tüm bunlar için -Müze-i Hümayun binası ve diğer birkaç kurum ile birlikte- toplam 11.750.378 kuruş harcanmıştır.

Kaynak: *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Sene 1319 (1901), s. 65-253.

rumlu olarak eğitim işlerini yönetir. Nâzır, aynı zamanda Hey'et-i Vükelâ üyesidir. En yetkili organ olan Meclis-i Maarif'e de başkanlık eder. Mektupçu, Evrak Müdürü, Encümen-i Teftiş ve Muayene Reisi, Mekâtib-i İbtidaîye Müdürü, Mektubî Kalemi Müdürü; genel müdür, daire başkanı düzeyinde bürokratlardır. Karar, danışma ve denetim kurulları ise Meclis-i Kebir-i Maarif, bunun birer komisyonu konumundaki Daire-i İlmiye, Daire-i İdarî, Tedkik-i Müellifat (basılacak eserlerin incelendiği) Komisyonu, Encümen-i Teftiş ve Muayene (denetim kurulları)'dir.

Hicrî 1316 (1898/9) yılına ait "Birinci def'a" *Maarif Salnâmesi*'nden çıkartılan Tablo 6.1 daha sonra ayrılan bölgelerdeki ve Türkiye sınırlarında kalan illerin okul ve öğrenci durumunu göstermektedir: (Tablolara mahalle mektepleri alınmamıştır.)

Sayıların kesinliğine ve sağlıklı olduğuna güvenilemese bile İstanbul dışında, bugünkü Türkiye sınırları içerisinde 12.516.600 nüfus bulunduğu, bunun ancak yüzde 7,3'ünü oluşturan 912.436 kişinin okuma ola-

TABLO 6.3

Bugünkü Sınırlarımız İtibariyle (İstanbul hariç) Vilâyetlerin Öğrenci Mevcutları ve Nüfusa Oranları (20. yüzyıla girerken)

Vilayet	Nüfusu	Okuyan nüf.	Öğrencilerin nüfusa oranı
Edirne	954.636	100.373	Yüzde 11,36
İdadi, askeri idadî, rüşdiye, askeri rüşdiye, Darülmuallim, kız rüşdiyesi, Hamidiye Sanayi Mektebi, 48 medrese, 47 gayrimüslim mektebi, 2 yabancı okul ile iptidaîler.			
Erzurum	648.010	19.592	Yüzde 3
Merkezde idadî, kazalarda rüşdiye, iptidaî, merkezde askerî idadî ve rüşdiye, 85 medrese, 10 yabancı okul. İptidaîler ve mahalle mekrepleri verilmemiştir.			
Adana	424.281	18.749	Yüzde 4,1
Merkezde idadî, kazalarda rüşdiye, iptidaî, Hamidiye Sanayi Mekrebi, ilçelerde rüşdiyeler, 106 medrese, 8 gayrimüslim, 6 yabancı okulu var. İptidailerin sayısı verilmemiştir.			
Ankara	850.000	31.081	Yüzde 3,6
Merkezde idadi, büyük sancaklarda idadi ve rüşdiyeler. Medreselerin ve mahalle mekteplerinin sayısı verilmemiştir.			
Aydın	1.561.196	144.955	Yüzde 9,2
Merkezde idadîler, İzmir'de Hamidiye Sanayi Mektebi, 107 gayrimüslim, 17 yabancı mektebi, 521 medrese (bu sayı şüphelidir).			
Bitlis	318.911	11.093	Yüzde 3,4
Merkezde erkek ve kız rüşdiyesi, kazalarda 1'er rüşdiye, 82 medrese, 18 gayrimüslim okulu.			
Hüdavendigâr (Bursa)	1.500.000	137.098	Yüzde 9,1
Merkezde ve büyük yerleşim yerlerinde idadi, rüşdiye, merkezde Hamidiye Sanayi Mektebi, 328 medrese, 195 gayrimüslim, 5 yabancı okulu bulunmaktadır.			
Diyarbekir	471,462	9.970	Yüzde 3,1
Merkezde Dârülmuallimin ve idadî, Hamidiye Sanayi Mektebi, büyük sancaklarda rüşdiyeler, 38 medrese, 7 gayrimüslim, 5 yabancı okulu.			
Sivas	1.086.455	82.713	Yüzde 7,6
Merkezde idadî, darülmuallimin, askerî rüşdiye, inas rüşdiyesi, sancak ve kaza merkezlerinde idadiler ve rüşdiyeler, 114 medrese, 323 gayrimüslim, 9 yabancı okulu.			
Trabzon	1.071.477	106.408	Yüzde 9.9
Merkezde inas rüşdiyesi, merkezde ve kazalarda idadiye, rüşdiye, merkezde askerî rüşdiye, 96 medrese, 36 gayrimüslim, 2 yabancı okulu.			
Kastamonu	970.796	94.840	Yüzde 9,6
Merkezde idadi, darülmuallimin, sanayi mektebi, 118 medrese, 10 gayrimüslim okulu.			
Konya	894.062	78.953	Yüzde 8,8
Merkezde ve büyük yerleşim yerlerinde idadiler, kız rüşdiyeleri, 500'e yakın medrese, 75 gayrimüslim okulu.			
Mamuretü'l-Aziz	575.314	22.411	Yüzde 3,8
Merkezde idadî, kazalarda rüşdiyeler, 24 medrese, 19 gayrimüslim, 5 yabancı okulu.			
Van	430.000	4.042	Yüzde 0,9
Merkezde ve büyükçe kazalarda rüşdiyeler, 9 gayrimüslim, 2 yabancı okulu.			
İzmit Sancağı	160.000	26.055	Yüzde 16
İdadî, rüşdiyeler, 16 medrese, 19 gayrimüslim, 2 yabancı okulu.			
Çatalca Sancağı	80.000	7.578	Yüzde 12,6
1 idadi, 7 gayrimüslim okulu.			
Kala-i Sultaniye Sancağı	140.000	16.525	Yüzde 11,8
Merkezde idadî, kazalarda rüşdiyeler, 28 gayrimüslim, 1 yabancı okulu.			
Genel Toplam	12.136.600	912.436	Yüzde 7,5

Kaynak: *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Sene 1319, "Vilâyât-ı Şahâne" Kısmı, s. 301-985.

nağı elde ettiği anlaşılmaktadır.

Maarif salnamelerinin Hicrî 1319 (Miladî 1901) tarihlisi, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümünde çıkartılmıştır. O yıl ülke genelinde ve yurt dışında, padişahın hizmetlerini anlatan yoğun propagandalara girişildiği, törenler düzenlendiği, açılışlar yapıldığı biliniyor. Ama bu kampanyanın, eğitime getirdiği önemli bir katkı sözkonusu değildir. Yıldönümünün anısına saat kuleleri, görkemli hükümet konakları yapmakta yarışan valilerin okullaşma için aynı heyecanı duydukları söylenemez.

Durumun sonraki yıllarda da değişmediği görülüyor. Örneğin, 1908'e doğru, Konya ilinde toplam 552 öğrencinin okuduğu 4 idadîye, 80 öğrencili 1 darülmuallimine, 24 erkek 1 kız rüşdiyesine (bunlarda da toplam 1331 öğrenci okumaktadır) karşılık, 451 medresede 12 bin dolayında çocuk ve gencin okuduğu saptanmaktadır.

Dârülhayr-ı Âli (yetimler okulu), 6 sınıflı, marangozluk, saraçlık, döşemecilik, oymacılık, oyuncakçılık, çiftçilik, telgrafçılık dallarını kapsayan iş ve meslek eğitimine dönük bir okulken, 1908'de Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra "Abdülhamid'in 25. Saltanat yılı anısına açıldığı için" kapatılıvermiştir.

Müslüman-Türk Eğitimi

Öte yandan Osmanlılık, dünya Müslümanlarına ve emperyalizme boyun eğmiş Türklere, bütün bir 19. yüzyıl boyunca siyasal alanda olduğu gibi eğitim ve kültür alanlarında da önderlik ve rehberlik edebilme fırsatını yakalayamamıştır. Dışarıdakiler Türkiye'yi güllük gülistanlık sandıklarından, Osmanlının terakkisine(!) yetişebilmek için çırpınmışlar; Türkiye'yi modern okullarla dolu, yeniliklerin eğitime egemen olduğu örnek ülke olarak hayal etmişlerdir. Bu yanılgı sayesinde Rusya'daki Türkler ve Tatarlar harekete geçmişlerdir. Ulusal kimliklerini neredeyse yitirmekte olan İdil boyu Türk-Tatar kabileleri arasında, Gaspıralı İsmail Bey'in (1850-1914) öncülüğünde başlayan "ceditçilik" bunun bir sonucudur. Çağdaş eğitim, Avrupa'yı örnek alma, "Çocukların en güzel yıllarının, ilkel okullarda boşa savrulmaması" düşüncesinin; Çarlık Rusya'nın uygulayageldiği (cehalet yanlısı) eğitim politikasının anlaşılmasından sonra doğduğu ortadadır. Bu politikanın, Abdülhamid tarafından da uygulandığını söylemek haksızlık olmayacaktır. Sözde bir "maarif hareketi" ortamında, özellikle Anadolu'nun Müslüman Türk halkını câhil bırakmak; medreselerdeki bebelerle sakalına kır düşmüş yobazların yan yanalığı, mescide bitişik bir odacıktaki "falaka mektebi"; kızları, imamın okur-yazar olmayan karısının okutması; öğretmenlere sadaka gibi "iane" ile aylık verilmesi vs Osmanlı ve Rusya Türkleri için ortak yazgı gibidir. Gaspıralı, 1881'de Rusya'da Türklere mahsus 16 bin kadar mahalle mektebi, 214 medrese ve buralara devam eden yarım milyon çocuktan söz ediyor. Ardından ekliyor: "Yavrucakların beşer yılları buralarda çürüyor, ama iki satırcık okuma ve yazma öğrenemiyorlar." Eğitim üzerine görüşlerini de şöyle özetliyor:

"İnsanoğlu hakikati ve saadeti hiç taplamaz (bulamaz) ve lâkin bu hakikat ve saadet yolunda yürüyene yardımcı bir şey vardır, bu karanlıkta fenere benzer. Buna maarif ya ki bilük derler. Maarif, insanın fikrini çok eder, aklını keskin eder, zekâvetini köp (çok) eder."

Şu da bir gerçek ki, Rusya'daki mazlum Türklerin girişimlerini hatırlatan halktan gelen hareketler, bizde görülmemiştir. Örneğin, 1906'da Rusya Müslümanlarının Üçüncü Toplantısı'nda alınan "Mektep ve medreselerin molların sultasından kurtarılıp halk yönetimine verilmesi ve ıslah edilmesi, bütün köylerde Müslüman çocukların ilk öğrenimlerini sağlayacak okulların açılması, eğitimin Türkçe olması ve Arapça alfabe kullanılması, okullarda tek program uygulanması", 1907'de ise "okullarda sağlık kurallarına önem verilmesi, devletten okul giderleri için ödenek alınması, işkolları açılması, kız ve erkek çocuklar için ilkokulun zorunlu kılınması, okulların halktan seçilen kurullarca denetlenmesi, öğretmenlerin de halk tarafından seçilmeleri, her okulda 'ebedî Türk Dili' denen Türkiye Türkçesi'nin öğretilmesi" kararları; o yıllarda Türkiye'de hatırlardan dahi geçmemektedir.

Gaspıralı İsmail Bey, 1907'de Kahire'de bir toplantıda konuşurken şöyle der:

"Kuzeyde Kazan'dan, güneyde Mısır'a, Fas'tan doğuda Cava'ya kadar bakılırsa İslâm uluslarının uygarlıktan ve yükselmeden çok, gerilemede oldukları görülecektir. Medreseler ve mektepler harap ve faydasız hâldedir. Sanayiden ve gelirden yoksunuz. Esnaf sönmüştür. Dünya ticaretinden payımıza pek az şey düşmektedir. Denizcilikten uzağız. Üç yüz milyonuz, 30 vapurluk bir şirket oluşturamayız... Düşkünlük yaratılıştan ileri gelen bir hâl değildir. Müslümanlıktan da hâşâ değildir. Çünkü dinimiz, cümleniz çalışınız, cümleniz okuyunuz, cümleniz tedbir ile sanat ile yaşayınız! Kurallarını koymuş. Biz ise bu kuralların tam tersini yapmaktayız. Ekonomik düşkünlüğümüze fikir ve akıl hareketsizliği eklenmiş. Doğuda bir yazar, bir eser ortaya çıkıncaya kadar Batı dünyasında yüz fikir, yüz eser yüz yazar çıkıyor..."

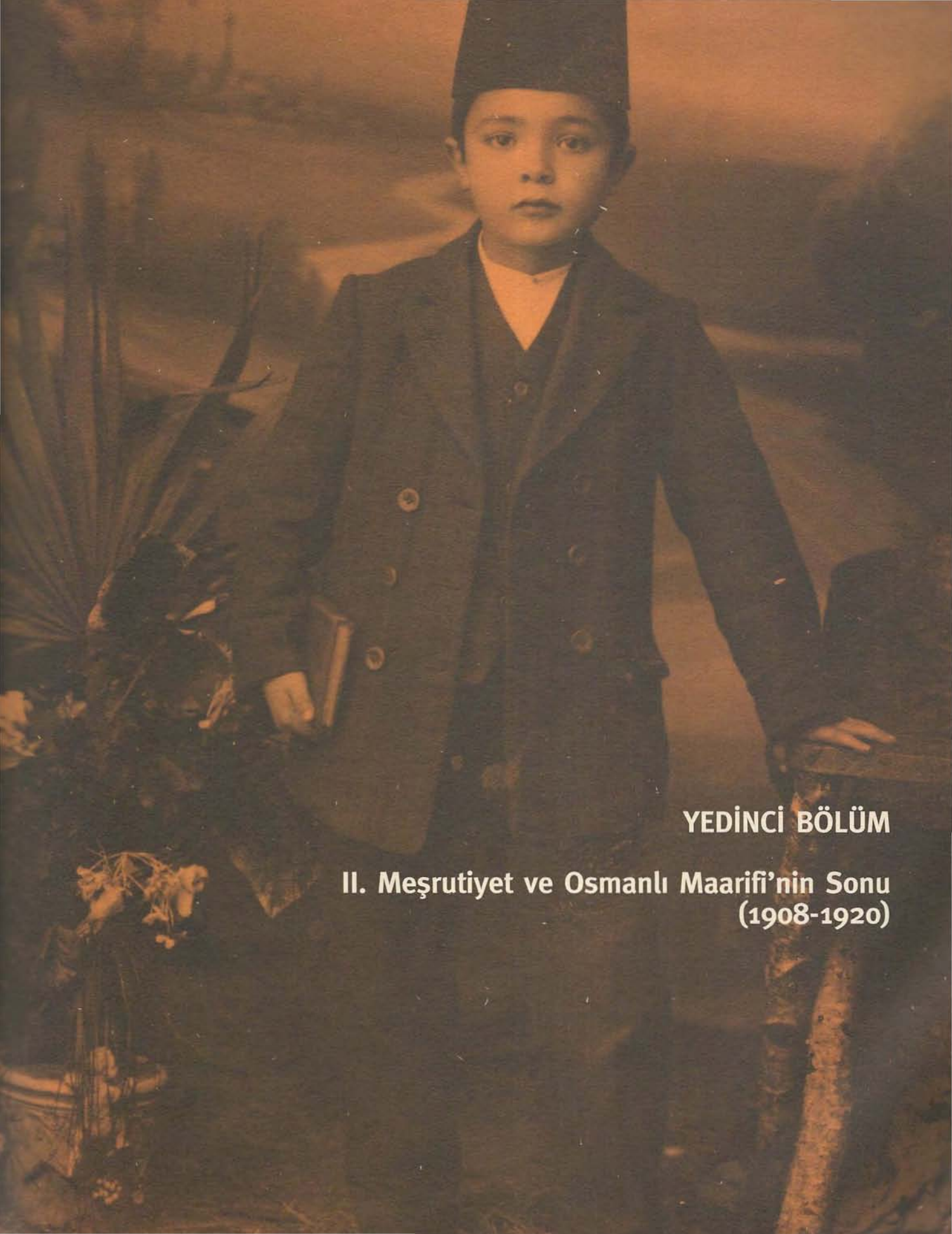

YEDİNCİ BÖLÜM

II. Meşrutiyet ve Osmanlı Maarifi'nin Sonu (1908-1920)

II. Meşrutiyet'te bir ilk mektep öğrencisi.

Altı yüzyıllık imparatorluğun perdeleri kapanırken yaşanan toplumsal, siyasal ve askerî çalkantı içinde, "eğitim", hattâ "ulusal eğitim" sesleri, çokça duyulmuş; II. Meşrutiyet'in temel sloganı ise "devletin yıkılışını ancak eğitim kurtarır" olmuştu. Ama bu istek, yıkılma süreciyle çakıştığından sonuç hüsrandı. Düşünmeli ki, 1908 ile 1918 arasındaki on yılda, iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası, sağduyulu sesleri susturan bir çaresizlik ortamında, Osmanlı ülkelerini ve uluslarını savaştan savaşa sürüklerken, cephelere sevk edilen yüzbinler arasında eğitim kadroları ve genç öğrenciler de eridi. Fakat bu gerçek, normal koşullarda gündeme gelebilecek eğitim tartışmalarının en yoğun biçimde sürdürülmesini engellemedi. Sonuçta Meşrutiyet, Cumhuriyet'e kapılarına kilit vurulmuş okullarla, ulusal eğitim felsefesi bıraktı.

Bu kısa dönemin düşlediği okul tipi, -Gökalp'lerin, Emrullah Efendi'lerin, Satı, Baltacı, Edhem Nejat Bey'lerin ve öteki kuramcıların öngörüleri ile- Avrupa'da, daha 17. yüzyıl ortalarında revaç bulan *schola pansophica*'yı çağrıştırır: İlk devresinde dile, ikinci devresinde bilgiye (felsefe, mantık, ilahiyat da dahil) öncelik veren, insan doğasını mükemmelleştirmeyi, ulusal ekonomiyi geliştirmeyi, işletmecilik becerisini, devletin ilerlemesine katkıyı amaç edinen okul... Osmanlı maarifini çağdışılık çizgisinden kurtarıp çağdaş düzeye ulaştırma savaşını açan bir avuç aydının çırpınışları, aşırı ölçüde samimi ve vatanseverlik gereği ise de siyasî kadroların konuya aynı duygularla bakmamaları ve savaşlar, beklenen sonucu vermemiştir. Bununla birlikte, programlar yenilenmiş, okullara ilk kez siyasal konuları da içeren dersler konmuş, kızların ve kadınların eğitimi "göstermelik" olmaktan kurtarılmaya çalışılmış; hattâ daha da ileri gidilerek kadınların, erkeklerin yanında yaşamın her alanında yer almaları, çalışma hayatına girmeleri, mitinglerde konuşmacı olarak boy göstermeleri bile sağlanmıştır. Eğitim metodlarının ezberci alışkanlıklardan kurtarılıp o günkü deyim ile "tekşifî ve 'ayanî" (gözleme ve araştırmaya dayalı) kılınması, mesleki yayıncılığın başlatılması; taassuba karşı ürkek ve ödüncü değil, cesaretle karşı çıkışı da Meşrutiyet eğitiminin erdemlerindendir. Hâce-i evvel Ahmed Midhat Efendi'nin, 1870'lerdeki "Bırakınız milletin gözü açılsın" dileği de bu yıllarda bir ölçüde mümkün olabilmiştir.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın siyasi programının 42. maddesi, bizde ilk kez bu kapsamda bir eğitim hedefi gösteriyor:

"Kanun-ı Esasî'de açıklandığı gibi, Osmanlı ulusunun, siyasal eğitim ve olgunluğunun ortak bir ülkü ile sağlanması; bu amaçla özel ve cemaat okulları üzerinde gözetim ve denetim kurulması esastır. Bununla birlikte hiçbir unsurun anadili ile inancına ve dinine müdahale etmemek görüşü de bir ilke olarak benimsenmiştir. İlköğretim zorunlu ve genel okullarda parasızdır. Bu okullarda Türkçe eğitim ve öğretimi zorunlu ders olmakla birlikte her yörenin yerel anadili de öğretilecektir. İlköğretim programları, ileri memleketlerdeki gibi, ortaokul öğretimini de kapsayacak biçimde düzenlenecek, yörenin ihtiyaçlarına göre bu programlara ziraat, ticaret, sanat bilgi ve beceri dersleri de konacaktır."

Eğitim Tartışmaları ve Tuba Ağacı Nazariyesi

II. Meşrutiyet'in ilk akla gelen Maarif Nazırı Emrullah Efendi eğitimin her aşamasında görev almıştı. Nazır olunca yayınladığı genelgesinde "ahlâk eğitimi ile zihin eğitimi"nden söz etmesi anlamlıdır. Tuba Ağacı Nazariyesi denen kuram da ona aittir. Eğitimde yeniliğin Darülfünûn'dan (üniversiteden) başlamasını önermiştir. Bu görüş, II. Meşrutiyet dönemi tartışmalarının çıkış noktası sayılabilir. O sırada Dârülmuallimin Müdürü olan Sâtı Bey (1880-1963), bu görüşe karşı çıkarak ilkokulu, ortaokulu, lisesi yeterli olmayan bir memlekette darülfünunun da olamayacağını ileri sürer. Emrullah Efendi, görüşünü ortaya atarken bir takım gerçeklerden hareket etmişti: "Ülke geniş, vasıtalar sınırlı, nüfusa oranla bütçe ödeneği pek az, para olsa da öğretmen yoktu. 70 bin öğretmene ihti-

II.Meşrutiyet'le birlikte eğitim tartışmaları da yoğunlaştı. Öncelerî, dinî, bir yanıyla da biçimsel temellere dayanan tartışmaların boyutu, eğitimin yaygınlaşması ve yaratılan nisbi özgürlük ortamında değişti. Eskiden karatahta için bile "Frenk icadıdır, üzerine Kur'an harflerinin yazılması caiz değildir." gibî savlar tartışma konusu olurken, giderek eğitim sorununun özüne inen tartışmalar başladı. Eğitim tarihimizde "Tûba Ağacı Nazariyesi" diye bilinen tezi savunan Emrullah Efendi (solda) ile buna karşı çıkan Satı Bey.

yaç vardı. Eğitimi, çocuk yetiştirmeyi bilen 70 bin öğretmeni değil, bunun yüzde 1'ini bulmak bile hayaldi. Maarif programları bina ve para istiyordu. Köylerde ise okul olabilecek tek bina yoktu. Bina yapılsa, gönderilecek öğretmen bulunmamaktaydı."

Tartışmaların bir nedeni de 1869'da yürürlüğe konduğu halde bir türlü tam uygulanamayan Maarif Nizamnâmesi'nin değiştirilmesi görüşüydü. "Aynen uygulayalım", "Meşrutiyet'in gerektirdiği bir Maarif-i umumiye Kanunu hazırlayalım", "Nizamnâmeye ilişmeyelim, ayrı yasalar yapalım" gibi fikirler ortaya atılmıştı. Cennette, kökü yukarıda, dalları ve meyveleri aşağıda olan ve altında gölgelenen mutlu cennet ehlinin meyvelerini zahmetsizce yeyip yararlandıkları Tuba Ağacı efsanesinden esinlendiği sanılan Emrullah Efendi "Öncelikle yüksek okullar açalım. Darülfünûn'u en ileri düzeye ulaştıralım. Sultanîlerden ve Darülfünûn'dan yetişenler çoğaldıkça halkın eğitimden yararlanması da kolaylaşacak ve yaygınlaşacaktır" demekte, yeni nizamnâmeler hazırlanmasını öngörmekteydi. Ona göre, ilköğretimin yaygınlaştırılması ve ıslahı en az üç kuşağın harcanması demekti. Bunu beklemektense, vatansever yükseköğrenimlilerin özverilerini harekete geçirmek ve bunların sayısını çoğaltmak daha kestirme bir yoldu. Nazır, Fransız eğitiminin etkisinde, yeni bir ilkokul programı öngörüyor, ulusun moral ve mutluluk kaynağı olacak bir öğretim yolu çizmeyi amaçlıyordu. Karşıtları ve en başta da Sâtı Bey ise "Emrullah Efendi kemiyete önem veriyor, niteliği düşünmüyor. İyi kötü hemen işe başlamalı diyor ve önceki dönemlerin haksızlığını, plansızlığını bir prensip haline getiriyor" demekteydiler. Sonraki yıllarda, İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) "Türk eğitim tarihinde bir Emrullah Efendi dönemi yaşanmıştır. Ortaöğretime Avrupaî ve insanî karakteri veren, çağdaş üniversite düşüncesini savunan, Türklük bilincini uyandıran odur... Ziya Gökalp de kişiliğini yarı yarıya ona borçludur," diyerek Emrullah Efendi'nin düşüncelerinin, eğitim tartışmalarının ardından yanlış değerlendirilmesini önlemeye çalışmıştır.

Bizdeki ilk pedagoji kitaplarından olan *Fenn-i Terbiye*'yi yayınlayan Sâtı Bey beden eğitimini, alfabe öğretimini, çocuk edebiyatını ve müziğini, el-işi derslerini, laboratuvarı okullara sokan eğitimci olarak bilinir. Ona göre, "Öğretmenlik herkesin yapacağı bir meslek değildir. Özel yetenek ister. Meşrutiyet, ancak öğretmenlerin çabaları ile topluma mal edilebilir. Öğretmen ordusu, halkı uyarıcı, iyiye yöneltici çalışmalar yapmalıdır." Sâtı Bey, Prens Sabahattin'in (1877-1948) görüşüne de karşı çıkarak "İlkokul olmazsa yüksek okul da olmaz" görüşünü savunmuştur. Türk milliyetçiliğine yanaşmayan, Osmanlıcılık yanlısı olan bu eğitimcimizin, "Eğitim bir yönüyle millî, bir yönüyle değildir. Düşünce eğitimini de kapsayan geniş anlamlı bir eğitim esastır. Bilgi ve düşünce eğitimi başka, ahlâk eğitimi başkadır. Ahlâk eğitiminde millî olunabilir," görüşü, günümüz için de geçerlidir. Oysa Ziya Gökalp, eğitim ve öğretimi bütünüyle millîleştirmeyi savunmuştur. "Millî eğitim, çağdaş öğretim" diyen Gökalp, "Çağdaş eğitim, çağdaş kültür gibi millî hayatın bir olgusudur. Çağdaş öğretim ise, teknoloji gibi uluslararası uygarlıktan alınabilir. Eğitimimiz mutlaka millî olmalıdır. Çağdaş bir toplumda, millî eğitim yoluyla çocuğa çağdaş eğitim de verilmiş olur. Biz çağdaş bir toplumuz. Öyleyse eğitimimizin millî

olması yeterlidir," görüşlerini, Durkheim'dan ve Spencer'dan esinlenerek savunmaktaydı. Ziya Gökalp, önceleri koyu bir Osmanlı milliyetçisi iken 1909'dan sonra, Meşrutiyet'in getirdiği yeni havada "tarihleri, gelenekleri, dinleri, ülküleri ayrı kavimleri toplayıp bir millet yapamazsınız" görüşünü benimsemişti. Çok geçmeden Türkçülük akımına katıldı, hattâ öncülüğünü yaptı. Türkçülük eğitiminin programını belirledi: "Türk tarihi ve kültürü incelenecek, dünden bugüne bağlar kurulacak, Türkçe yabancı dillerin ağırlığından kurtarılacak, İslâm ulusları arasında eğitim ve yazı birliği kurulacak"tı. "Türk harsı yeni kuşaklarda ruhsal melekeler haline getirilmeli, modern teknik bilgilere de eğitimde yer verilmeli; uluslararası uygarlıklara karşı kültürel ve siyasal özgürlük savaşı veren ulusların ilk işleri millî harslarını aramak olmalıdır" demekteydi. Gökalp, Osmanlılığın gelişme göstermeyen, durağan ve çağdışı eğitim sistemini de şiddetle eleştiriyordu: "Vatana en zararlı kişiler medreselerle Tanzimat mekteplerinden yetiştiler. Medrese, Türkleri gayr-i Türk yaptı. Oysa Enderun, Türk olmayanları Türkleştirme çabasındaydı. Tanzimat mektepleri zamanla millîlikten uzaklaştı. Medrese ve mektep birbirine zıt birer kurum oldu. Her ikisi de ahlâk ve seciyeyi bozdu. Uğranılan kötülüklerin darbesiyle uyanan aydınlar, yenilgilerin, eğitimdeki ülküsüzlükten kaynaklandığını görüyorlar. Gençlerimize asrımızın terbiyesini veremedik. Maarifimizin kozmopolitliği kitapçı dükkânlarında bile meydandadır. Sahhaflardaki maarif Arapça ve Farsça, Beyoğlu'ndaki Avrupa'ya aittir. Bâbıâli Caddesi'ndeki Tanzimat maarifi ise öncekilerin perişan çevirilerinden, acemice taklitlerinden ve kopyelerinden oluşmuştur. Okullar da üç türlüdür. Medreseler, yabancı okulları, Tanzimat okulları. Yaratıcı bilim, eğitim yuvalarımıza daha girmemiştir. Maarif Nezareti nicelikten çok, niteliğe önem vermelidir. Millî harsa dayalı eğitim derken, Tanzimat'tan beri memleketimizde uygulanan Fransız eğitimine bir tepki gösterdiğim inancındayım. Millî eğitim, medeniyetçi eğitime karşı, harsçı eğitimdir. Sürdürülen yanlış eğitim siyaseti, gençleri bencilliğe sürüklüyor. Gayrimillî bireyler oluyorlar. Millî terbiye için, dinde, ahlâkta, hukukta, dilde, güzel sanatlarda, ekonomide, kişiliğimizi keşfetmek zorundayız. Millî kültürü de halktan almak lâzımdır. Bunun da tek yolu Türkçü gençlerin köylere öğretmen gitmeleridir. Çünkü Osmanlı seçkini halk kültürünü alırsa millî seçkin olacak ve milletin ortak değerlerini bulup ortaya çıkartacaktır... Bir ülkede öğretmen sınıfına sosyal bir değer verilmezse bilim de bir değer ifade etmez. Öğretmenin protokolde bir yeri olmalı, aylığı mevkisi yükseldikçe ülkenin bilim varlığının da gelişeceği görülmelidir."

Ziya Gökalp milli bir eğitimin, milli terbiye ve modern eğitimle birlikte başarılı olacağını savunan bir düşün adamıdır. "Beynelmilel medeniyetlere karşı istiklâlini kazanan her milletin ilk işi milli hasılarını aramak olmalıdır." diyen Gökalp, eski eğitimi de şiddetle eleştiriyordu: "Vatana en zararlı kişiler, medreselerle mekteplerden yetiştiler. Milli terbiye için dinde, ahlâkta, hukukta, dilde, güzel sanatlarda, iktisatta kişiliğimizi keşfetmek zorundayız" görüşleri onundur.

Gökalp, Emrullah Efendi'nin birçok görüşüne ka-

1877'de Galatasaray Sultanisi'ne müdür atanan Ali Suavi'nin hazırladığı rapora göre; mektepte öğretim düzeyi yetersizdi. Bazı öğretmen ve öğrenciler de imparatorluk aleyhine zararlı faaliyetlerde bulunuyordu. Türk müdürlerle birlikte başlayan Türkleştirme hareketinden sonra Türk ve Müslüman öğrenci sayısında artış oldu. Okula ücretsiz yatılı öğrenci alınarak halk çocuklarına da eğitim imkânı tanındı. 1908'de müdürlüğe atanan Tevfik Fikret'in yönetimi sırasında çıkan yangın nedeniyle geçici olarak Beylerbeyi'nde öğretim yapan okul, onarımdan sonra Galatasaray'a dönmüş ve ünlü şairin gerçekleştirdiği birçok yeniliğe sahne olmuştur. Resimde, Tevfik Fikret, aralarında Ali Sami Bey (Yen) –ayakta soldan üçüncü- Ahmet Robenson gibi isimlerin olduğu, 1909'da şampiyon olan Galatasaray futbol takımı ile birlikte.

tılmakla birlikte Tuba Ağacı Nazariyesi'ni bir açıdan eleştirmekteydi: "Tubanın, tepesi akademik olmamalıdır. Zira akademi kurmaz, korur. Millî eğitimin oluşmadığı bir ülkede akademinin yararı yoktur. Harsın ve uygarlığın gelişmesine hizmet edecek Muallimler Kulübü açılmalıdır. Ayrıca Öğretmenler Kongresi, Dil Kongresi... gibi toplantılar yapılmalıdır" demekteydi. Gökalp'in yaklaşımları ve görüşleri kısa süren Meşrutiyet döneminde olmasa bile Cumhuriyet'in, devrimlere önem veren ilk yıllarında gerçekleştirilmiştir. Örneğin, 1924'te çıkartılan Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu (No: 439) ile 1926'da yürürlüğe konan Maarif Teşkilâtı'na Dair Kanun (No: 789) öğretmenlerin protokoldeki yerlerini "daire başkanları ile eş düzeyde" belirlemiş; eğitim hizmetlerinin temelinin öğretmenlik olduğunu vurgulamıştır. Eğitim Şûraları, Dil ve Tarih Kongreleri de Meşrutiyet'te ortaya atılmış Gökalpçi düşüncelerle bağıntılıdır.

Eğitimle ilgili bir dizi eser yazan, tarımın ve köylünün eğitimi yoluyla kalkınmasını savunan Edhem Nejat millî duyguları güçlü, pratik becerilere sahip gençler yetiştirilmesini istemiştir. İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun görüşleri ise "çağdaşlaşmaya, üretime ve yaratıcılığa dönük eğitim" olarak özetlenebilir. Baltacıoğlu, üretici ve yaratıcı eğitimin, menfaatçiliği ön plana çıkartmayacak bir anlayışla verilmesinden yanadır. Bu nedenle "Türkiye'de eğitime, 'çok para kazanmanın yolu' gözüyle bakılıyor. Oysa eğitimin

amacı meslek ve temel bilgiler kazandırmaktır. Eğitsel öğretim yoluyla da bireylere yarar gözetmeme, özveri duyguları aşınabilir" demiştir. Ağaoğlu Ahmed (1869-1939) ise ülkede 10 yüksek, 46 orta, 1450 ilkokul bulunduğunu, bunların hepsinde 62 bin dolayında Türk çocuğunun okuyabildiğini, Ermenilerin, Rumların devlet denetimi görmeyen 6 bin dolayındaki okullarına devam eden öğrencilerin yüzde 60'ının ise Türk ve Müslüman olduğunu, bu sayılara ve gerçeğe bakılınca Türkçe eğitiminin ve din duygusu aşılamanın giderek güçleştiğini dile getirmiştir.

Meşrutiyet'in gözde şairi Tevfik Fikret, umudunu yeni kuşaklara bağlamıştı. Galatasarayı Sultanisi'ndeki müdürlüğünde (1909-10) yetişkin öğrencilere kişilik kazandırıcı, yeteneklerini sergilemeye dönük eğitim çalışmaları yaptırdı. "Ferda" şiirinde, ülkenin ve ulusun, "gayur gençlerin omuzları üstünde" yükselebileceğini, çağdaşlaşmanın fikir üretmek, çalışmak, yenilikleri almak, eskiden uzaklaşmakla mümkün olabileceğini işlemiş; gençlere "Bütün ümmid-i vatan şimdi sizdedir!" derken "Hasbihâl" manzumesinde de çocuklara:

Vaktiyle biz
Ne sıkıntılar çekmişiz
Okumak öğrenmek için.
Size ne mutlu çocuklar!
Güzel kitaplarımız var:
Hocalarımız da iyi
Öğretiyorlar her şeyi.
Tahta, rahle, hep mükemmel
Hiçbirisi yoktu evvel
Hasırlarda sürünürdük
Evlere hep câhil döndük.
Bize nisbet bugün birer
Küçük âlimsiniz sizler
Okuyunuz, okuyanlar
Çok şey bilir, çok şey yapar

dizeleriyle seslenmiş; muallimleri ve onları yetiştiren öğretmen okullarını göklere çıkartan "Darülmualli-

Her vilayette birer sultani açılması, daha 1869 Maarif Nizamnamesi'nde öngörülmüş ama gerçekleştirilememişti. II. Abdülhamid döneminde okullaşmanın taşra vilayetlerine yayılması, II.Meşrutiyet'te biçimlenen eğitim anlayışına uygun bir ortam sağlamıştı. İttihad ve Terakki'nin yansıtmaya çalıştığı ideolojik görüşlerine uygun olarak açılan İttihad mektepleri de bunun bir örneğiydi. Resimde, Medine'deki İttihad mektebinde Arap öğrencilerin Türkçe şiir okuması.

min Marşı"nı yazmıştır. Buna karşı Mehmed Âkif (1873-1936) ise o ocaktan yetişenlerin tümüne aynı gözle bakılamayacağını imâ etmiş; özellikle de Meşrutiyet muallimlerinin dindarlıktan uzak tutumlarını yadırgamıştır.

Görmeliydin o, muallim denilen maskarayı
Geberir câmie girmez, ne oruç var, ne namaz.

Bu dizeler Âkif'indir. Ona göre aydınlar ve öğretmenler halktan kopuk, kendi toplumlarına yabancı, hattâ aralarında "dini kökünden kazımak" isteyenleri de barındıran bir topluluktur. Gerici çevrelerin heyecanla benimsedikleri bu değerlendirme, Cumhuriyet dönemindeki laik düzenlemelerle bir araya geldiğinde ise Türk millî eğitimine dinsizlik yakıştırmaları daha da kolaylaşacaktır. Âkif, ideal eğitim sistemini; din ve toplum yapısına ters düşmeyen ama toplumu çağa hazırlayan, İslâmlığın özünü ve ruhunu gençlere dört dörtlük öğreten bir politikanın gereği görmüştür. Onun, toplumda zıt düşüncelerin çatışmasını da din-

sel ve ulusal bütünlüğü tehlikeye düşürücü saydığı biliniyor. Bu yaklaşımı, Gökalp'in;

Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur,
Köylü anlar, mânasını namazdaki dûanın.
Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur,
Büyük küçük herkes bilir buyruğunu Hudâ'nın.

idealinden de çok farklıdır. 1917'de dönemin Maarif Nâzırı Şükrü Bey, Meclis-i Mebusan'daki bütçe konuşmasında, ilköğretimin temel amacını açıklarken, "Dinine bağlı, vatanını seven, milliyetini tanıyan, görevini lâyıkıyle yapar adamlar yetiştirmek" tanımını yapmak suretiyle eğitim tartışmalarının ortak bir noktasını, bunun da ötesinde devlet için eğitim felsefesini bulmuş gözükmektedir.

Eğitim Politikalarında Tutarsızlık

1839'dan 1919'a uzayan 80 yıllık çalkantılı dönemler boyunca eğitimin giderek önem kazanması, II. Meşrutiyet'in ise konuyla ilgili işten ve eylemden çok bir tartışma dönemi havası vermesi, aslında iki zıt odağın, başlangıçtaki gizli mücadelesinin birdenbire alevlenmesinin sonucudur. Her şeyi Avrupa taklitçiliğiyle çözme çabasındaki Tanzimat aydınları ile dünyayı önemsemeyen, duygularını düşüncelerini hep ahiret olgusuyla yönlendirmeye çabalayan medrese mutaassıplarının çatışması; II. Abdülhamid döneminde medreselerin büsbütün yozlaşması ardından sönmüş; yerini gelenekçi aydınlarla, yenilikçi ve ilerici aydınların seviyeli tartışmalarına bırakmıştır. Bu ise Meşrutiyet eğitiminin olumlu bir başka özelliğidir. Fakat şu da kuşkusuz ki, her dönemde, yönetim erkini ellerinde bulunduranlar, eğitime "önem veriyor" gözükmekle

Asker mekteplerin değişen koşullara göre ıslahı her dönemde devam etti. Berlin Askeri Akademisi'nde Askerlik Tarihi hocası van der Goltz (Golç Paşa) 1882'de yeni bir bu reform girişiminin başına getirildi. Osman Ergin'in deyişiyle "Golç Paşa askeri mekteplerin şeref ve haysiyetini kurtardı." II. Meşrutiyet yıllarında ise bu okullar İttihad ve Terakki'nin savunduğu düşüncelerin yayıldığı yerler oldu. Resimde, II.Meşrutiyet'in ilanından sonra "Hürriyet Kahramanı" Resneli Niyazi Bey'in (sütunlar arasında, ortada) Bursa Askeri İdadisi'ni ziyareti.

1913'TE İPTİDAİ DERS CETVELİ

Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati ile birlikte1913'te uygulamaya konulan bu haftalık ders cetveli, büyük kentlerdeki Sultaniyelerin (lise) bünyesindeki iptidaiyelere mahsustu.

"Derslerin müddetleri kırkar dakikadır.

Esâmi-i ders	1. sene	2. sene	3. sene	4. sene	5. sene
Kur'an-ı Kerim ve Malumat-ı Diniye	şifahi 4	4	4	4	4
Lisan-ı Osmanî	12	12	10	10	10
Hat	-	1	1	1	1
Hesab	5	3	3	3	3
Hendese	-	-	1	2	2
Coğrafya	şifahi 1	2	2	2	2
Tarih	-	2	2	2	2
Dürus-ı Eşya ve Malumat-ı tabiiye ve Sıhhiye	şifahi 3	3	3	2	2
Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye	1 "	1	1	1	1
El İşleri ve Resim	3	3	3	3	3
Cınâ (Musiki)	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	3	3	3	2	2
	33	33	33	33	33

İhtar: İşbu cedvel, Terbiye-i Bedeniye'den ma'dâ, Haftada otuz saat ders ve meşguliyet olmak üzere tertib edilmişdir.

Her gün sabahleyin sınıfa girildiği ve akşam sınıfdan çıkıldığı zaman onar dakika çocuklara ilâhiler ve vatanî manzumeler teganni etdirilecekdir"

Mekatib-i Sultaniyenin Sunuf-ı İptidaiye ve Tâliyesinin Ders Programları, 1329, s.3.

yetinmişler; yatırımlara, düzenli ve sürekli eğitim politikalarına yakınlık duymamışlardır. Oysa II. Meşrutiyet yıllarında, Türkiye dışında da Türkiye'yi izleyen Türkler sözkonusudur. Örneğin, Kırım'da Akmescit'teki Türk okullarında, İstanbul'da basılan haritalar kullanılmakta, Ahmed Cevad'ın 1910'da yayınlanan *Yeni Elifba*'sı, Hüseyin Hıfzı'nın 1911 tarihli *Elifba*'sı, Osmanlı eğitimcilerinin kitapları okurulmaktaydı. Dünya Türkleri arasında "dilde, fikirde, işte birlik" Türkiye'den çok, Türkiye dışında konuşuluyordu.

Türkiye'de ise garip işlerle uğraşılmaktaydı. Sözgelimi, kız okullarına atanan öğretmenlerin çirkin, yaşlı, sert olmalarına dikkat ediliyor; taassubun basit bahanelerle hortlayabileceği kuşkusuyla ve kız okullarının kapattırılabileceği olasılığı yüzünden, akla gelmedik önlemlere başvuruluyordu. Darülmuallimat'ta (Kız Öğretmen Okulu) müdürün, kız öğrencilerin bulunduğu ana binaya girmesi yasaktı. Okulun yanındaki küçük binada oturur, günlük alım satım, yazışma işleriyle uğraşırdı. Erkek öğretmenler de yine burada otururlar, ders zili çalınca bir mubassıra'nın (ka-

Tanzimat'tan önce medreseler için hoca ihtiyacı kendi içlerinden karşılanırdı. Rüşdiyelerle birlikte, okul sayısının artması öğretmen yetiştirmeyi zorunlu hale getirince 1847'den itibaren mektepleri açılmaya başlandı. Bir süre sonra 1862'de sıbyan mektebleri için "Darülmuallimin-i Sıbyan" açıldı. II.Meşrutiyet döneminde Darülmuallimin'in müdürlüğüne getirilen Satı Bey, birçok köklü değişime öncülük etti, kurum bünyesi içinde ilk uygulama okulunu kurdu. Resimde İstanbul Darülmuallimi'ninde bir coğrafya dersi.

dın gözetici) eşliğinde sınıflara giderlerdi. Bütün okullarda eğitim-öğretim yılı, ağustos ayındaki 3 haftalık tatil dışında takvim yılını kapsamaktaydı. Öğretimde, öğrenci "alıcı" konumdaydı. Bir okul yönetmeliğinde şöyle yazılıydı: "Her öğrenci ders boyunca gâyet edepli oturup verilen dersi dikkatle dinleyecek, öğretmen kime soru yöneltirse o cevap verip diğerleri kendilerine bir soru yöneltilmedikçe asla bir şey söylemeyecekler. İçlerinden birisinin bir sorunu olursa, ders bittikten sonra sözlü veya yazılı öğretmene başvurulabilecektir" Devletin ilkokullarm parasal sorunlarına henüz bir katkısı yoktu. İstanbul'daki 12 kız, 20 erkek rüşdiyesi ile vilayetlerdeki toplam 371 rüşdiyenin giderleri ve öğretmen aylıkları kamu bütçesinden karşılanıyordu. Maarif Nezareti'nin bütçesi de 200 bin liradan ibaretti. Ancak, 1910 yılı bütçesinde ilkokullar için de Maarif bütçesine 100 bin liralık bir ödenek konabildi. *Sabah* gazetesinin 18 Ocak 1910 tarihli sayısındaki bir yazıda: "Memlekette ciddi bir maarif teşkilâtı henüz yapılacaktır. Sabık devirden kalan teşkilât, içinde levha bulunmayan bir köhne çerçeveye benzer. Birçok yerde mektebin yalnız teşkilât ve tedrisatı değil, binası bile bir dârültedrise (okula), bir ilim ve irfan melceine benzemiyor. Diğer mahallerde ise o kadarı da yok. Yani hiç mektep yok!.." Nafi Atuf (Kansu) da *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eserinin 2. cildinde, *Tanin* gazetesi muharriri Ahmed Şerif'in, *Anadolu'da Tanin* adlı kitabından alıntılarla yurdun dört köşesindeki okulların acıklı manzaralarını sergiler: Tavanı çökmüş, duvarları meyletmiş, havasız, rutubetli, pis, içinde bir an oturulması câiz olmayan, 70-80 masumun başında, dünyasından geçmiş, lâf söylemekten âciz, eli sopalı, maaşsız hoca, duvar diplerine dizilmiş tahtalara çocukların kitaplarını koyduğu, yazmak bilmeyen hocaların yerine, köye uğrayan okumuşların tahtada yazı örnekleri gösterdikleri, çocukların hocalarına haftada bir yumurta veya beş para getirdikleri, 80-100 çocuğun hep bir ağızdan bağırdıkları, yaşlı, yarı kör, bunak buldukları hocalarının sakalını çekip alaya aldıkları, toprak damlı, ışıksız, bahçesiz, içeride yer minderlerinde oturulan, bazen öğrenci sayısının fazlalığından çocukların neredeyse kucak kucağa ders izledikleri okullar... Buralarda, 1876 Kanun-ı Esasîsi'nin 114. maddesindeki "Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci

Darüleytamlar (Yetimler Okulu), I.Dünya Savaşı sırasında savaşın yarattığı kötü koşullar sonucunda, yokluk ve sefalet içinde öksüz kalan çocukları barındırmak ve eğitmek amacıyla kuruldu. İtilaf devletlerinin terkettikleri okul ve diğer kurumlarda açılan bu yurtların başına, Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi ile İttihat ve Terakki'nin ünlü işe nazın Kemal Bey (Kara Kemal) getirilmişti. Resimde İsmail Mahir Efendi'nin Bebek'teki Saint Joseph okulunun camiye çevrilen kilisesinin bahçesindeki mezarı başında dua eden Darüleytam öğrencileri.

mertebesi mecburî" idi. 1910'da Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresinde alınan bir kararla da bu siyasi örgütün himayesindeki okullara "İttihat ve Terakki Mekrebi" adının verilmesi kabul edilmişti. Sadece partinin propagandası için önemli merkezlerde büyük meblağlar harcanarak bu ad altında okullar açıldı. Buna karşılık, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin hazırladığı Maarif-i Umumiye Kanunu tasarısı ise iç ve dış olayların giderek yoğunlaşrığı ortamda, Meclis'in gündemine alınamamaktaydı. Darülmuallimin Müdürü Sâtı Bey ise salt kişisel girişim ve çabaları ile o yıllarda öğretmen yetiştiren bu kurumda köklü bir takım yenilikleri başardı. İlk kez pedagoji dersini koydu. Önceki dinsel ve dogmatik eğitim ilkesini, dünyasal mutluluğu da amaç edinen bir yöne çekebildi. Dinsel ahlâk kavramının yanında insan vicdanı düşüncesi de öngörüldü. Öğretmen okuluna bağlı bir de uygulama okulu açıldı. Programlar baştan başa değiştirildi. Elişleri, beden eğitimi, müzik dersleri eklendi.

Bu yıllarda Maarif Onluğu adı altında, açılan okulların yaşarılması, yeni okulların yapılması için bir de yardım sandığı kuruldu. İttihat ve Terakki ön-

Sıbyan mekteplerinin yerini alan iptidai mektepleri, bir süre vakıflar tarafından yönetildikten sonra Maarif Nezareti'ne devredildi. II.Abdülhamid döneminde bunların yönetimi mahalle muhtarı ve imamı ile ahaliden seçilenlerden oluşan meclisler tarafından yürütülmeye ve bu iş için halktan vergi alınmaya başlandı. 1900'lerin başında İstanbul'da 264 İptidai vardı. Üsküdar merkezinde bir okulda mezuniyet sınavı amsını gösteren bir kartpostal.

degelenleri, hem kendi propagandalarını yapmak hem eğitime hizmet etmek için edebî, siyasî, sosyal dergiler, gazeteler yayımlanmasını da teşvik etmekteydiler. II. Meşrutiyet'in başlangıcında da -31 Mart Olayı'nın uyandırdığı etkiyle olacak- ne medreselerin bir tuğlasına, ne müderrislerin havasına ilişmek göze alınamadı. Çoklukla ilköğretim üzerinde duruldu. Emrullah Efendi, o zamanki deyimle tedrisat-ı iptidaîyenin (ilköğretimin) amacını şöyle çizmiştir: "Herkesin bilmeye, edinmeye mecbur olduğu mâlumatı vermek, bir yandan da dengeli zihin gelişimini sağlamak, orta öğretime hazırlamak ve aynı zamanda hayatta geçimi temin edecek pratikler kazandırmak." İlköğretimi verecek kurumları da şöylece sıralamıştır: Ana mektepleri (1-2 yıl), Sıbyan mektepleri (3 yıllık), Rüşdiyeler (3 yıllık), el işleri ve ihtiraf (zanaat) mektepleri. Öğretim süreleri üç yıl olan bu ihtiraf mektepleri, dönemin sanayi mekteplerinden farklı, rüşdiyeye devam etmeyen öğrencilerin tezgâh başında bir hırfet (zanaat) öğrenmelerini sağlamaya dönük pratik iş kursları konumunda düşünülmüştü. Emrullah Efendi, eğitim için parasal kaynakları da devlet bütçesinden, vilayet gelirlerinden ayrılacak paylardan, vakıf

II.Meşrutiyet'le birlikte medreselerde de ıslah girişimleri, yeni düzenlemeler başladı. Medresetü'l Kuzat ve Mekteb-i Nüvvab gibi kurumlar oluşturularak şer'i mahkemelere eleman yetiştirilmesi amaçlandı. 1910'da çıkarılan Medaris-i İlmiye Nizamnamesi ise medreselerin nasıl yönetileceğine ilişkin esasları, bevvab diye adlandırılan medrese görevlilerinin sorumluluklarını düzenliyordu. Resimde Bozdoğan Medresesi'nde bir açıkhava dersi.

DÂRÜLMUALLİMİNE MAHSUS TATBİKAT-I DERSİYE

Öğretmen adaylarının, uygulama okullarında "deneme" ve "örnek" ders vermelerine ilişkin bu yönerge, genel çerçevesi değişmeksizin 1910'lardan, öğretmen okullarının kapandığı 1980'lere değin yürürlükte kalmıştır.

"Dârülmuallimin-i 'Âliye ibtidaî kısmına müdavim muallim namzedlerinin tatbikat-ı dersiyesi Darülmuallimin Tatbikat Mektebinde icrâ olunur.

Tatbikat-ı dersiye, Dârülmuallimin Tatbikat Mektebi müdiri ile fenn-i terbiye muallimlerinin taht-ı nezaretinde cerayan eder.

Muallim namzedleri, Tatbikat Mektebinin muhtelif sınıflarına, Tatbikat Mektebi Müdiri, fenn-i terbiye muallimleri veya Darülmuallimin-i Âliye'nin sa'ir muallimleri tarafından haftada lâakal bir def'a verilecek nümune derslerinde hazır bulunurlar.

Nümune derslerinden sonra bir münakaşa-i terbiyevîye icrâ olunur.

Her hafta muallim namzedlerinin tatbikat mektebi talebesine verecekleri tecrübe derslerinin mevzu'ları Tatbikat Mektebi Müdiri tarafından ta'yin ve dersinin i'tâsından mukaddem muallim namzedlerine tebliğ olunur.

Muallim namzedleri verecekleri mevzu' üzerine bir plân tanzim ederek müdire i'ta ederler.

Müdir tarafından plân üzerinde lâzım gelen ta'dilat bil-icrâ, muallim namzedinin dersinde icrâ edeceği hatt ü hareket hakkında vesâya-yı lâzime ifâ edilir ve bunu üzerine ders muallim namzedi tarafından Tatbikat Mektebi talebesine verilir.

Tecrübe derslerinde Tatbikat Mektebi, fenn-i terbiye muallimleri ve mezkür dersler ile 'alâkadar olan Darülmuallimin muallimleri ile namzedleri hazır bulunurlar.

Tecrübe derslerinin i'tâsından sonra da bir münakaşa-i terbiyevîye icrâ olunur.

Münakaşat-ı terbiyevîyeye icabına göre Dârülmuallimin-i Âliye muallimlerinden biri tarafından riyaset olunur.

Nümune ve tecrübe derslerinin mümkün olduğu mertebe mütenevvi' derslere 'aid olmasına i'tinâ edilir.

Gerek nümune, gerek tecrübe derslerinde muallim namzedleri, meşhudat vak'alarını münakaşat-ı terbiyevîye hulâsalarını not defterlerine kayd etmekle mükellefdirler.

Muallim namzedleri Tatbikat Mektebi'nde bulundukları sırada teneffüsler esnasında bil-münâvebe Tatbikat Mektebi talebesine nezaret ve bu babda müdiriyet tarafından kendilerine i'tâ olunacak talimat dairesinde hareket ederler.

Muallim namzedleri ara sıra tatbikat-ı dersiye müddeti esnasında Dersaadet'deki muhtelif mekâtib-i ibtidâiyeye i'zâm olunarak muhtelif derslerde hazır bulunurlar ve meşhudat vak'aları üzerine birer rapor tanzim ederek Tatbikat Mektebi müdirine i'tâ ederler.

İcabına göre işbu raporlar, muallim namzedleri hazır bulundukları halde mevki'-yi münakaşaya va'z olunur.

Berâ-yı ziyaret mekteblere i'zâm olunan muallim namzedlerinin mezkûr mekteblerin gerek dersleri gerek hususat-ı sa'ireleri hakkında mekteblerin muallim ve memurinine beyân-ı re'y mütaleâ etmeğe kat'iyen salâhiyetleri yokdur"

Maarif-i Umumiye Nezareti Te'lif ve Tercüme Dairesi, Dârülmuallimin-i İbtidâîlere Mahsus Müfredat Programı, s.122-123.

gelirlerinden, bağışlardan, akarlardan edinmeyi öngörmüş; bu yollardan elde edilecek nakitlerin, okul yapımlarına, eğitim ve öğretim giderlerine, öğretmen okulları ödeneklerine, sınav masraflarına, ders kitabı ve araç gereç alımlarına, okulların ısınma, temizlik işlerine ayrılmasını tasarlamıştı. Okulların zihin, davranış ve duygu melekelerini geliştirici örgün ve çağdaş birer kurum olmasını isteyen Emrullah Efendi, bunun için, sentez ve analiz metodlarını, tümevarımı, örnekten kurala geçişi öneriyor; ders programlarının da buna göre yenilenmesini istiyordu. Ama, tüm bunları içeren yasa, 1910'da çıkartılamadığı gibi, birçok değişiklikten sonra Meclis-i Meb'usan'ın gündemine bir türlü alınamadığından, pratik bir çözümle "irade" (Kanun-ı Muvakkat) olarak 1913'te yürürlüğe konabilmiştir.

Eğitimde "Millilik"

1912'deki Balkan Savaşı'nın ağır yenilgisinden sonra ulusal eğitimin gündeme geldiği gözlenmektedir. Bunun için de "alfabe arayışı" önem kazanmıştır. O zaman "savtî usûl" denen ve harfleri adlarıyla söylemeyerek önündeki ünlüye göre seslendirmeyi öngören bu Batı eğitim tekniğini Türkiye'ye ve Türkçe'ye uyarlayan Nüzhet Sabit Bey'dir. Bu, Türk eğitim tarihinde adeta bir devrim sayılır. Bu yeniliğin okullara girdiği sırada, Tedrisat-ı İptidaîye Kanun-ı Muvakkatı'nın hazırlanması da yine, Balkan bozgunu ile dolaylı olarak bağlantılıdır. Herkesin kurtuluşu eğitimde görmesi, düşmanın Çatalca'ya kadar gelmesinden sonradır.

1912'de Emrullah Efendi, nazırlıktan ayrılmazdan önce, sıbyan ve iptidaî okullarının ıslahı için vilayet ve kazalarda birer Maarif Encümeni kurdurtmuş, bunların her hafta toplanıp okulların sorunlarını, durumlarını, görüşmelerini sağlamıştır. Bu kurullardan yansıyan görüşler 23 Eylül 1913'te yayınlanan 101 maddelik Tedrisat-ı İptidaîye Kanun-ı Muvakkatı'nın oluşumunda etkili olmuştur. Bu yasa, ilkokullar için esaslı yenilikler içermekteydi. Yeni ilköğretim programı; Kıraat ve Hat, Lisan-ı Osmanî, Hesap ve Hendese, Coğrafya, Tarih, Dürus-ı Eşya, Mâlûmat-ı Tabiiye ve Tatbikatı, Hıfzıssıhha, Mâlûmat-ı Medeniye ve Ahlâkıye, Elişleri ve Resim, Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları, Tâlim-i Askerî (erkeklere), İdare-i Beytiye ve Dikiş (kızlara), Kur'an-ı Kerim (Müslümanlara), Mâlûmat-ı Diniye (gayrimüslimlere) derslerini kapsayacak biçimde yine bu yasayla düzenlendi. Fakat İstanbul'da bile 63 kız ve erkek okulunun binası kiralık veya geçici idi. Okullar dar, havasız, rutubetli, haraptı. Kış günleri ders yapma olanağı neredeyse yoktu. Dönemin yetkililerinin okul gözlemleri şöyle: "Okullarımız çocukların duygularını öldürecek durumdadır. Öyle mektepler var ki ne kadar tasvir

DÂRÜLMUALLİMLERE MAHSUS EVKAT-NÜMÂ

Saat - dakika	
8.00	Birinci ders
9.00	Ders fasılası
9.15	İkinci ders
10.10	Ders fasılası
10.20	Üçüncü ders
11.20	Yemek, öğle namazı, teneffüs
12.50	Dördüncü ders
1.50	(Terbiye-i bedeniye, ispor oyunları, resim, el işleri, gınâ ve musikî, ziraat ameliyatı, Dördüncü senenin beşinci dersi, namaz.)
6.00	Mütale'a
7.00	Yemek ve namaz
8.00	Mütale'a
10.00	Teneffüs ve namaz
10.30	Yatmak
6.30	Uyanmak
7.00	Mütale'a ve yoklama
8.00	Birinci ders

Darülmuallimin-i İptidâîlere Mahsus Müfredat Programı, s.141.

1913-1917 arasında Maarif Nazırlığı yapan Şükrü Bey, 1875'te Kastamonu'da doğdu. İttihat ve Terakki'de önemli görevler üstlendi. Nazırlığı sırasında Darülfünun ve Darülmuallimin'de birçok yeniliğe öncülük etti, inas (kız) mekteplerinin açılmasını sağladı. Bir süre Posta-Telgraf Nazırlığı da yapan Şükrü Bey, Cumhuriyet döneminde Kastamonu'dan mebus seçildi. Terakkiperver Fırka'nın kurucularındandı. 1925'te Atatürk'e suikasttan yargılanarak idam edildi.

edilse de feci içyüzü anlatılamaz... Mekteplerin daha kapısından girerken sizi zehirli bir hava karşılar. Eğer geleceğe dair umudumuz, bu mekteplerde ise bekleyişimiz pek boşunadır!"

Yasanın çıkmasından sonra 15 Aralık 1913 tarihli *Sabah* gazetesinde uzun bir makalesi çıkan İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu) ise şöyle demektedir: "Gelenekleriмizden gelen mahalle mekteplerini iptidaî yaptık. Amacımız, en çok ve en kolay yoldan mekteplerimizi Avrupalılaştırmak oldu. Bu garip yol sonuç vermedi. Biz yeni eğitimciler; köyleri yaşatan, köy mektepleridir, fikrindeydik. Bunun yanlışlığını da anlayamamıştık. Bilinmiyordu ki, köyü yaratan mektep değil, mektebi yaratan köydür. Mektepsiz köyler pekâlâ bir toplum hayatı yaşıyorlar. Maarifi millete mal etmek zorundayız. Bunun için de şu kurallara uymaya mecburuz: a) İhtiyaç uyandırmak, köy okulunu, yörenin nüfusuna, geçim koşullarına, telakkisine göre düşünmek, b) Her köye farklı seviyede ilkokul: Bir şehir mektebi örgütü köyde nasıl başarılı olur? c) Seciye: Köy okulları hayatî ihtiyaçlara cevap verecek programları işlemelidir. d) Amaç: Realist mektep görüşüyle pratik bilgiler kazandıran okul, e) Program: Noksanlık, maarifimizin kanunu, talimatı vs. olmaması değil; basit, yararlı, elastiki programların yokluğudur. Sonuç: Altı yıllık iptidaîler, yerine göre 1, 2, 3, 4, 5 yıllık, 1, 2, 3 derslikli, tek, iki, üç öğretmenli olabilmelidir."

Şükrü Bey'in uzunca süren nazırlığı (1913-17) boyunca, bu görüşler doğrultusunda birtakım adımlar atıldı. Öğretim programlarının köy ve şehir mekteplerine göre, 1, 2, 3 sınıflı okul ölçeklerinde hazırlanması, öğretmenlerin atama ve nakil işlemlerinin düzene konması, ders kitaplarındaki yanlışlıkların düzeltilmesi, terim farklılıklarının giderilmesi, idadilerle sultanilerin eşitlenip hepsine sultani denmesi, her sultaninin, 5 iptidaî, 7 tâli sınıflardan 12 yıllık olması, Samsun, Antep ve İnebolu'da yeni Ticaret mekteplerinin açılması bu dönemdedir. Şükrü Bey bir konuşmasında (*Sabah*, 21 Mart 1914) "İhmali, toplum hayatında pek vahim sonuçlar doğuracak, maarif düzeyinde bir başka saha yoktur. Amacımız, iptidaîlerden başlayarak uygulamalı bilgilere ağırlık vermektir. Çocuklarımızı hayata hazırlayacağız. Gençleri, toprağa bağlı olarak bilinçlendireceğiz. İdadî programlarına fen ve sanayi dersleri koyacağız," derken, Meclis-i Mebusan'ın ateşli bir üyesi "Memleketin milletin en büyük meselesi, altı seneden beri yoluna konmadı. Meclis'te de maarif için konuşturulmuyoruz. Artık mebusluk olanağı kalmadı!" diye bağırıyordu. Nazır Şükrü Bey'in 1917'deki bir açıklamasına göre ise henüz programlara uygun ders kitapları tamamlanmamıştı. İlkokullar için gerekli 35 kitaptan 30'u hazırlatılmış, bastırılmak üzereydi. Öğretmen okulu kitaplarından 9'u yazdırılmış, sultanî ve idadîler için 50 kitap bastırılmıştı. Darülfünûn müderrisleri kitap yazımlarını sürdürmekteydiler. O yıl, önemli bir yenilik olarak

okullarda müzik dersi okutacak öğretmenlerin yetişeceği Darülelhan'ın açılacağını da yine Şükrü Bey haber vermekteydi.

"Maarif Bürokrasisi" ve Yeni Okullar

Meşrutiyet maarifinin bütçesi, Tedrisat-ı İptidaîye Kanun-ı Muvakkatı'nın 15. maddesi uyarınca konan "Tedrisat-ı İptidaîye Vergisi" ile özel ve düzenli bir gelir kaynağına kavuşturulmuştu. Önceki yıllarda Maarif bütçeleri 180-200 bin lira arasında iken, 1909-14 arasında giderek yükselmiş 600 bin liraya kadar çıkmıştı. Ama I. Dünya Savaşı başlayınca ilk bütçe tırpanını maarif yedi. 1914'te İdare-i Vilâyât Kanunu yürürlüğe konunca da bazı birimler ve harcamalar özel idarelere aktarıldı. Meşrutiyet'ten önce maarif ödeneğinin yüzde 25'i aylıklara giderken bu oran yüzde 2'ye kadar düşürüldü, yatırımlara ayrılan miktarda artış sağlandı. 1917'de 1.600.000 liraya çıkan Maarif bütçesini bir mebus, azımsamamakla beraber, başka ulusların eğitim bütçeleriyle karşılaştırıyor; kişi başına düşen eğitim payının Almanya'da 12 frank, İngiltere'de 11,5, Romanya'da 7,5, Bulgaristan'da 5, Yunanistan'da 1,5, Türkiye'de ise 1,3 frank olduğunu söylüyordu. Ayrılan ödenekten köylünün payına düşen oran çok daha düşüktü. Yatırımlar ise büyük merkezlerdeydi. II. Meşrutiyet Meclisi, bütçe görüşmelerinde tartışmaların eğitim sorunlarında yoğunlaşması bakımından dikkati çeker.

Meşrutiyet'in eğitim dünyasına getirdiği bir başka yenilik de istatistiklerdir. 1914'e ait sayılar, Türkiye'nin bugünkü sınırları dışında kalanlarla birlikte lise düzeyindeki okulların 79'dan 95'e çıktığını, öğretmen okullarının ise 23'ten 16'ya düştüğünü, buna karşılık öğrenci sayısının 541'den 1550'ye, öğretmen kadrosunun da 60'tan 220'ye yükseldiğini gösteriyor. 1909-1917 yıllarında açılan yeni askeri okullar: Yıldız, Selânik, Üsküp, Manastır, İzmir, Beyrut, Bağdat, Trabzon ve Adana'da, kaldırılan Menşe-i Küttab-ı Askerî'nin yerine Daire-i Harbiye, İhtiyat Zabitan Mektepleri; Abdülhamid döneminde yüzüstü bırakıldığı için yeniden açılırcasına reorganizasyon gören

İlk kez 1889'da Ticaret Mektebi binasında sağır ve dilsizler için bir okul açıldı. Yatılı olan bu okulun öğrencileri II.Abdülhamid döneminde bayramlara, seyir yerlerine, padişahın geçeceği törenlere götürülür, sultan geçerken "padişahım çok yaşa" yı özel işaretleriyle anlatırlardı. Resimde II.Meşrutiyet'ten sonra Selanik'teki Dilsiz Mektebi öğrencileri işaretlerle "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet"i anlatıyor.

Bahriye Mektebi; Çarkçı, Bahriye Kâtip ve Namzed Mektepleriyle Muzıka Mektebi'dir. Askerî Tıbbiye ile Mülkiye (Sivil) Tıbbiyesi de 1908-1909 öğretim yılında, Haydarpaşa'daki yeni binaya taşınmıştır.

1909'dan itibaren Nümune Mekteplerinin sayısı da artırılmıştır. Ama bu girişimden amaç, bir kısım iptidaîlerin modern görünüme kavuşturulması değil; bu adı taşıyan okulların öğretmenlerine daha yüksek aylık ödemekti. Giderek Nümune Mektebi demek, fazla maaş demek oldu. Başlangıçtaki gerekçe ise "yabancı okulları aratmayacak, gayrimüslim çocuklarını bile çekecek okulların sayısını çoğaltmaktı. Rüşdiyelerde önemli hiçbir yenilik görülmedi. Nümune İptidaîsi gülünçlüğü, Nümune Rüşdiyesi denemesinde de yaşandı. Tedrisat-ı İptidaîye Kanun-ı Muvakkatı'nın yürürlüğe girmesiyle, ilkokullarla ortaokullar "Mekâtib-i İptidaîye-i Umumiye" adı altında birleştirilmeye başlandığından rüşdiyeler birer ikişer kapatıldı. 1918'e ait bir istatistik, İstanbul'da 62'si erkek, 23 kız, 2'si karma (toplam: 87) Mekâtib-i İptidaîye-i Umumiye bulunduğunu gösteriyor. Bunlarda 6799 erkek, 4414 kız okumakta, 285 muallim, 186 mualli-

1859'da kurulduğunda öğrenim süresi iki yılolan Mekteb-i Mülkiye, 1877'de 5, 1892'de de 6 yıla çıkarıldı. 1915'te kapatılan okul, 1918'de yeniden açılarak Maarif Nezareti'ne bağlandı. Cumhuriyet'ten sonra Ankara'ya nakledilen okulun adı Siyasal Bilgiler Okulu'na dönüştürüldü. Resimde II.Meşrutiyet yıllarında bazı mebusların da izlediği bir mezuniyet töreninde mülkiye öğrencileri.

me görev yapmaktaydı. 1913'ten sonra askerî rüşdiyeler de kapatıldı. Türkçeyi ve Fransızcayı aynı mükemmellikte öğretmek gibi gereksiz bir iddianın ürünü olan Numune Rüşdiyeleri 1920'ye doğru 55'e ulaşmıştı. Yeni yasal düzenlemelere rağmen, ülkedeki tüm idadilerin sultanîye dönüştürülmesi mümkün olamadı. 1918'de Türkiye'de 69 idadi vardı. Bunların 7'si İstanbul'daydı. Bu okullarda belirli bir eğitim-öğretim düzeni yoktu. Okul alanları yetersiz, sınıflar hıncahınç doluydu. Sıralar kötü, eşya eski ve azdı. Estetik sözkonusu değildi. Temizlik aranmıyordu. Dersler, kitaplar, öğretim metodları ve öğretmenler de yetersizdi. Bazı vilayetlerdeki 3 sınıflı birinci, 3 sınıflı ikinci devreli İdadi/Sultanilerde bu devrelere uygun ders kitapları bulunmadığı gibi, öğretmenlerin branş ve meslek donanımları da bu ihtiyaca cevap verecek düzeyde değildi. Bu okullar için düzenlenen talimatnâme (yönetmelik) de uygulanabilir maddeler içermemekteydi. Dönemin basını bu okullara hayli eleştiri yöneltmiştir. Kimileri "isimlere aldanmak ve isimlerle aldatmak illeti sürmektedir" diyordu. Çok mektep açmak, çok mektebi yaşatmak, niteliğe aldırmamak zihniyeti Meşrutiyete de egemendi. Sayıları artırılan sultanilerin ara sınıflarına gündüzlü öğrenciler alınarak bu okulların yatılılık özelliği bozuldu. Elit yetiştirmeye elverişli olmayan il ve ilçelerde de sultanîler açıldı. Yeterli öğretim ve yönetim kadroları kurulamadığı gibi programları da geliştirilemedi. Salt felsefe konuları ile siyasal ve ulusal konular eklendi. 1908'den sonra İstanbul'da yeni 11 sultanî açıldığı gibi, İstanbul İnas (kız) İdadisi de 1913-14 öğretim yılında İstanbul İnas Sultanisi adını aldı.

Şirketler ve cemiyetler, (örneğin Cemiyet-i İrfan, Şirket-i Tedrisiye-i Osmaniye) İttihat mektepleri, Osmanlı mektepleri vb adlarla Batı modelinde ilk, orta ve lise düzeyinde paralı, gündüzlü ve yatılı okullar açtılar. Bunlar, yabancı ve azınlık okulları aleyhine dönemin basınında yer alan yazılar; bu okulların programlarına, amaçlarına dönük değildi. Türk okullarının yetersizliği bunların mükemmelliği karşısında büsbütün öfkeleri kabartıyordu. Bu öfke, Meşrutiyet'in milliyetçi akımıyla birleşince eleştiri ve saldırı yazıları kaçınılmaz olmaktaydı. Tepkiler etkisini gösterdi ve 1915'ten sonra çalışmalarına izin verilen 4 Alman, 3 Avusturya, 5 Amerikan, 4 İtalyan, 1 İran okulu dışındaki yabancı okulları kapatıldı. Yine 1915'te çıkarılan Mekâtib-i Hususiye Talimatnâmesi'nin 3. maddesinde "cemaat" deyiminden ne anlaşılması gerektiği açıklandığı gibi 6. maddesinde de Türkçe öğretimi üzerinde durularak "Türkçenin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından" okutulması zorunluluğuna yer verildi. Özel öğretmen okulları açılması da Maarif Nezareti'nin iznine bağlandı. Yabancı cemiyet ve şirketlerin kendi adlarına özelokul açmaları yasaklandı. I. Dünya Savaşı çıkınca sıkı bir denetime alınan azınlık ve yabancı okullarından bir kısmına devletçe el konuldu. Sevr Antlaşması ile Mekâtib-i Hususiye Talimatnâmesi yürürlükten kaldırılmak istenmiş; yabancı ve azınlık okullarına her türlü özerklik ve serbestiyet getirilmek istenmiştir. Ancak Ankara TBMM Hükümeti, sözkonusu yönetmeliğin geçerliğini kabul ederek başvuruları buna göre değerlendirmiştir.

II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında İstanbul'da 39 özel Türk rüşdiyesine karşılık 64 Rum ortaokulu, 44 Ermeni okulu bulunuyordu. Ülkedeki azınlık ve yabancı okullarına devam eden öğrencilerin toplam mevcudu da 500 bin kadardı. Savaş öncesinde, Amerikan misyonerlerinin açtıkları okulların sayısı ise 430'a

Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, 24 Ocak 1867'de kuruldu. Öğrenim dili Fransızca olan okul beş yıl sonra Sirkeci'de Demirkapı'daki binasına taşındı. Bu yıllarda özgür düşüncelerin geliştiği, İttihat ve Terakki gibi siyasal yapılanmaların ilk adımlarının atıldığı bir öğrenim kurumu olan bu sivil hekimlik okulu, II. Meşrutiyet'in ilanından bir yıl sonra da Haydarpaşa'daki binasına taşındı. Resimde mimarlığını Aleksandr Vallaury'nin yaptığı, uzun yıllar Haydarpaşa Lisesi olan, bugün ise Marmara Üniversitesi olarak kullanılan binanın önünde bir diploma töreni.

MEKTEB-İ HUKUK HOCALARI

Sermet Muhtar Alus

Meşrutiyet'ten evvelki müdür Kâzım Bey eski mutasarrıflar gibi kalıplı, kıyafetli idi. Mülhakatı devreder iken eşraf-ı beldeden birinin ziyafet sofrasından hemen kalkmış da aralığa gidiyormuş gibi karnı şişkin, nefes nefese ara sıra koridorlarda görünür, bir kapıdan çıkıp ötekine girerdi. Son sınıfa Tatbikat-ı Hukukiye ve İcra Kanunu dersi verir, derlerdi.

Meşrutiyet'ten sonra müdür olan Abdülhalik Mithat Bey'in kendi cüssesi ağırlığında müellefatı varmış. Orta boylu, nahif, seyrek sakallı bir zattı. Müdür muavini Şevki Bey ise en yakışıklı sakallılardan: mültefit, miri kelâm ve mebzulüsselâm..

Buradaki mubassırların da galiba altmışından aşağı olmaması matlûptu. Yalnız sermubassır otuz beş, kırklık, sivrice sakallı, fıldır fıldır zeki gözlü idi. Hademeler, kılık kıyafeti düzgün olanlara her an kandilli temennala, koşup şemsiye ve bastonlarını itaya müsaraatte, diğer talebeye de, ahiret kardeşi gibi samimi vaziyette idiler. O zaman mektebi hukukta, her nasılsa bir ağızdan, muallim kelimesi çıkmayı görsün. Derhal hatıra, göz önüne, dil ucuna gelen Babıâli hukuk müşaviri Hakkı Bey'di (Sadrazam Hakkı Paşa).

Kupa arabasıyla gelir, arabadan atlarken elindeki İkdam ve Sabah gazetelerini cebine sokar, güzergâhta yerle beraber resmî selâmı ifa eyleyen talebeleri, mubassırları, hademeleri selamlar; sık adımlı, tempolu yürüyüşüyle doğru sınıfa girer. Kısa boylu, tıknaz, ensesi beyaz ve parlak, üstünde kıvır kıvır saç, çenesinin ucunda bir tutam, yanlarda on beş günlük tıraş kadar sakal.

Dershane lebalep. O sınıfın talebesinden mada başka sınıflardan samiler (dinleyenler) de dolar, sıralar yükünü alır, çoğu ayakta, omuz omuza dizilirler. Merhumun makine gibi, müselsel, pürüzsüz bir anlatışı vardı. Bilgi sermayesi mütenevvi, materyeli çok bir hoca olduğu muhakkak. Bir sınıfa (Hukuk-ı Düvel), bir sınıfa da sonra Şuayip merhumu tevkil etmek üzere (Hukuk-ı İdare) okutulurdu. Şuayip Bey, aslen fikir ve edebiyat adamı, fer'an hukukçu idi. Rüsumat mektupçusu ve bilâhere müsteşarı Sırrı Bey (Hukuk-ı Düvel)'e, son sınıflarda ise (Hukuk-ı Husisiye-i Düvel)'e gelir. Kâtiplerin ekmeli, lisanı Franseviden gayri İngilizcenin de vakıfı denilirdi. Başında yarım arşın uzunluğunda fes, sınıfın havasızlığından çehresi kızarmış, gözleri süzülmüş; pes ile orta perde arasında bir sesle, musikide Piyano itlak olunan revişi takip ederek dersini anlatır.

Mecelle hocaları müteaddit: Mahmut Esat Efendi, Haydar Molla, Musa Kâzım Efendi, Kalender Hasan Efendi. Her biri kendi sınıfını birinciden alıp üçüncüye kadar götürür, oradan gerisin geriye döner.

Mahmut Esat Efendi bizim sınıfın mecelle hocası her bahiste, zemin, zamana uygun bir hikâye bulur, anlatır. Dinleyenlerle beraber gülmekten rahatça anlatamaz. Takrirlerini işitirken, lisanın bu kadar cahili olduğunuza ağzınız bir karış açık kalmasın da ne olsun. Meğerse söylediklerniz hep yanlışmış; "Manastır mutasarrıflığı"yı "Minna sütire muttasirün felegunne" okumak gibi bir şeymiş. Kandil değil kindil, feraset değil fıraset, orospu değil rospi imiş. Acem, Arap olmayan demekmiş; binaenaleyh Karakin'e, Moiz'e, hattâ madam Sara Bernara da -o zaman İstanbul'da idi- Acem ıtlakı caizmiş ve helümmecera...

Merhum bir vazife ile Yemen'e mi, bir yere gitti ve muavini Mustafa Fevzi Efendi (Saruhan mebusu Mustafa Fevzi Bey) kürsüye geçerek mektebin en yüksek hocaları meyanında olduğunu ispat etti. Rahle-i tedrisindendi bulunan ilk sınıf bizim sınıftır. Mahmut Esat Efendi avdet ettikten sonra yalnız İktisat okuttu.

Ceza ve İcra Kanunu hocamız Giridî Kavurzade Aziz Bey elhak sevimli, hoş bir muallimdi. Tevfik Bey (sonra baş mabeyinci olan) birincide Mukaddeme-i İlmi Hukuk ismi altında bir halita yazdırdı. İkincide Sırrı

Bey'in yerine Hukuk-ı Düvel'i aldı. Kapitülasyonlar diye kılı kırk yararak köhne metinlerden aynen sahifeler doldurttu ise de yazdıklarının heyet-i umumiyesi pek âlâ, mücmel ve metod dairesinde şeylerdi. Sefir ve hiç değilse sefaret müsteşarı kıyafetli, tahta sakallı, kalıplı fesli, üstü başı mum gibi, frenk gömleği ve keten yeleği gıcır gıcır, altın gözlüğü ve saat kösteği pırıl pırıl, bir teşrifatçı kadar nazik tavırlı idi. Nokta, virgül, parantezlere dikkat et; serlâvhaları kalın kalemle, satır başlarını noktası noktasına yaz; alt tarafını düşünme.

Ticaret-i Berriye-i muallimi Mehmet Celâl Bey ferli zekâ ashabından, candan şeker gibi bir zattı. Hukuku ticareti ne güzel hulâsa etmiş. iflas ve teferruatı gibi karışık mebahisi ne munis şekilde, bir araya toplamıştı. Bize derli toplu, âlâ bir arazi kanunu kanunu da okuttu. Allah gani gani rahmet etsin. Talebeye ne yakın ve samimi idi.

Usul-ı muhakematı cezaiye hocası Yorgaki Efendi yaşını, başını almış, kürsüde nefes tüketmiş; emektar, sebkü raptı yerinde, vechen ve halen yorgun, göz kapakları şiş, albominden muzdarip olması yüzde seksen.

Sarıklı Sırrı Efendi'nin Kitabun Nikah'ı şimdi rüyamıa girse muhakkak uçuklarım. Yazdırana kurban olayım o ne mene metindi? Sanki Çinceden Hintçeye, Hintçeden Arapçaya, Arapçadan sözüm ona Türkçeye terceme edilmiş.

Muhayyelâtı Aziz Efendi bunun yanında gül gibi sehilülfehim (anlaşılması kolay) kalır.

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi de nuranî sima, süt gibi sakal, koskoca sarık. İkinciye Vesaya ve Feraiz, üçüncü ve dördüncüye Usul-ı Fıkıh okutur. Vesaya'ya sözüm yok amma o Feraiz denilen nesnenin açmazları yanında cebri âlâ muadeleleri kara cümle gibi kalır. Bir zatı şerif ircii emri celiline lebbeyk zeni icabet olmuş. Bir ceddesi, bir bir validesi, biri liebeveyn (ana baba bir) diğeri liep (baba bir kardeş) iki biraderi, bir zevcei menkühası (nikâhlı) bir de telâk rücuu ile tatlik (boşama) edip te müddeti iddet bekleyen zevcei mutallâkası, bir müteveffa veledi zükûru, bir de hadifesi var. Hisse-i irsiyelerini tayin sadedinde ayıkla pirincin taşını, Agob'un kazı gibi düşünmeye başla.

Sırrı Bey Hukuk-ı Hususiye-i Düvel isimli kitabını neşrederek yetmişiki buçuk milletteki tabiiyeti asliye ve meksubeleri, aradaki ihtilafları, kayd ve kuyudları talebinin pişigâhı havf ve hirasına koyuverince bütün sınıf üç buçuk, hatta 33/4 atmağa başladı.

Zühtü Bey hocaların en yenisi, en genci, güzel yüzü vekum... akalile en Yusuf bakası olarak kavanini maliye kürsüsüne çıktı. Talebe içinde ağabeğisi olacaklar çoktu.

"Darü'l hukukumuza yeni vazedilen bir ders karşısında bulunuyoruz" diye söze başlar başlamaz kavanini maliyemiz olmadığını, ismin yanlış olduğunu söyleyince hep birden şapa oturmuş bir vaziyet aldık ve birbirimize bakakaldık. Sarıklılar derhal (kuleuzü)'leri okumağa başladılar. Neşrettiği formlarda Avrupa'ya ait bin nevi müfesselât ve ihsaî malûmat ile alayımıza posteki saydırdı. Kulakları çınlasın, yirmi bu kadar sene evvelki halinden, veçhen ve şeklen, kıl kadar farksız. Gençlik sırrının kâşifleri meğerse ne çokmuş; bu işin benden gayri echeli yok galiba. Zühtü Bey de maşallah adam akıllı kâşiflerden.

Avukat Abdurrahman Adil Bey bir aralık Usul-ı Muhakematı Hukukiye'ye devam etti. Bize istifadeli, külfetsiz, hoş saatler geçirtti.

Manastırlı Usul-i Fıkıh da okuturdu demiştim. Sonra yerine Seyit Bey geldi. Hikmet'i Hukuk-ı İslâmiye, Derin Tafsilât. Haftada iki defa okuna okuna nereye kadar gelinir bilir misiniz? Bir mukayese yapayım da anlayacaksınız. Meselâ gramer okuyorsunuz; iki sene not tutup, defterler doldurup, terler döküp bocalayın; başlangıcı atladıktan sonra isim bahsına gelin. İsmi cins "isim âlem" derken dama diyin. Sıfatı, zamiri, fi'li, edatı, takımı taklavatı hak getire.

Bizde Usul-ı Fıkıh tedrisi bu kabildendi. Mutlaka lâzımsa bunu iki sene içinde kavranacak toplu, muhta-

sar bir şekle sokmak mümkün değil mi idi bilmem?

Tatbikat-ı Hukukiye'ye Şevki Bey, Tatbikat-ı Ceza-i'ye de küçük Memduh Bey gelirdi. Şevki Bey sahibi malûmat, vakıfı umur, sak hususunda emsalsiz. Memduh Bey ise daha genç, sıkça, biraz vakur mamaafih etliye sütlüye karışmazdı.

Haydar Molla'yı Ahkâm-ı Evkaf Kürsüsü'nde gördük. Onun mufassal Mecelle şerhlerinden yıldığımızdan, arpacı kumrusu gibi düşünürken korkumuz boşa çıktı. Madde madde açık, selis taş basması notlar aldık ve pek kolaylıkla imtihanı geçirdik.

Ticaret-i Bahriye-i hocası Yorgaki Varyani Efendi Sisam Beyliği'nden gelme gayet uzun boylu, iri kemikli, etli kemiğine yapışmış, yetmişe merdiven dayamış, ciddi, verdiği numara kıtın kıtı hoca idi. Kollarını kürsüye dayar, dirseklerinden bileklerine kadar olan kısım bir arşından fazla görünürdü.

Son sınıfta, bütün derslerde yaptığımız gibi imtihanına, ceza müderrisi Abdullah Vehbi ile beraber girmiştik. Dik dik bakıyordu. Karışık bir madde hakkında ben bir sual sordum, Vehbi bir sual daha sordu; al takke ver külah bu da bu kadar kâfi.

30 Yıl Evvel İstanbul, *Akşam Gazetesi*, 1931

ulaşmıştı. Bu okullarda çoğu Türk 23 binden fazla öğrenci vardı. Anadolu'da 57 ayrı yönetim bölgesindeki 813 Ermeni okulunda toplam 80 bin öğrenci okumaktaydı. Bu sayı içinde düşük oranda da olsa Türk çocuklarının bulunduğu unutulmamalıdır. I. Dünya Savaşı sonrasında, Ermeni okulları yalnızca İstanbul'da varlıklarını koruyabilmiştir.

Darülfünûn-ı Osmanî

Tek Osmanlı üniversitesi diyebileceğimiz Darülfünûn-ı Şâhane, açıla kapatıla, etkisiz varlığını II. Meşrutiyet'e değin korudu. 21 Ağustos 1909'da Vezneciler'deki Zeynep Hanım Konağı'na taşındı. Adı Darülfünûn-ı Osmanî olarak değiştirildi. Bu kurumun üniversite konumuna getirilmesi yönündeki girişim, Ma-

Mekteb-i Hukuk ilk kez 1874'te Galatasaray'ndaki Mekteb-i Sultani'de öğretime başladığı zaman dersler Fransızca ve Türkçe olarak veriliyordu. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Darülfünun yeniden açılırken Mekteb-i Hukuk da fakülte statüsü kazandı. Cumhuriyet döneminde İstanbul Üniversitesi'ne bağlandı. Resimde Mekteb-i Hukuk'un, aralarında "sarıklı" (molla) muallim ve talebelerin de bulunduğu müderrisleri ve mezunları.

TÜRK KADINLARINDA İLK YÜKSEK TAHSİL MERHALESİ İNAS DARÜLFÜNUNU

Zehra Celâsin

Kadınlarımızın yüksek tahsil çağı İkinci Meşrutiyet'le başlar. Sanayii Nefise ve İnas Darülfünunu, sanat ve ilim müesseseleri, güzel sanatlar, ilim ve fen sahasında Türk kadınını, erkek derecesine ulaştırmak amacı ile kurulmuştur.

1330 senesinde, zamanın Maarif Nazırı Şükrü Bey'in görüş ve isteğiyle kurulan bu müesseseler -bir evvelkilere ek olarak- şöyle idiler:

Bezmiâlem Lisesi'nde kendilerine ayrılmış bir salonda ve ressam Mihri Hanım'ın idare ve tedrisinde Sanayii Nefise, aynı şekilde İnas Darülfünunu, Zeynep Hanım konağında ve merhum Salih Zeki Bey'in idaresinde başladılar.

Kısa bir zamanı müteakip, Cağaloğlu'nda halen Kız Sanat Enstitüsü olan binaya naklederek, tamamıyla müstakil bir idareye ayrılan İnas Darülfünunu, o zamanın tanınmış ve dürüst maarifçilerinden Ali Nazıma Bey merhumun idaresine verilmişti. 334-335 ders yılı ortalarına kadar orada kalır ve ilk mezunlarını 333'te verirdi.

334-335 yıllarında müessesenin buradan ayrılması iki sebepledir:

1- Harp senelerinde işgal edilmiş yabancı mekteplerin mütareke şartlarına göre iadesinden doğan yersizlik. Nitekim İnas Darülfünu binasına evvela Kadıköy Sen Jozef'i işgal etmekte olan Erkek Muallim Mektebi idaresi, bilahare de İngiliz kız mektebini işgal etmekte olan Ticaret Mektebi'nin talebesi ile gelmesinden hasıl olmuştur.

İkinci sebep ise: tamamiyle üstün zihniyetlerin ileri görüş hamleleri ve zamanın Maarif Nazırı Ali Kemal Bey'in bu görüşü vaktinde kavramasından ileri gelmiştir. Şöyle ki: Darülfünun'un yanında "İnas Darülfünunu" garip bir isim taşıyordu. Üstelik, program ve idaresi de bir mektep esasına ve zihniyetine göre kurulmuştu. Günün ihtiyaçlarına kâfi gelmiyor, adeta İnas Darülfünun çerçevesi buna kızıyordu.

330'dan 335 yıllarına kadar devam eden İnas Darülfünunu üç esaslı şubeye ayrıldı: Edebiyat, fen, riyaziye. Edebiyat kısmında okunan dersler: Edebiyat, tarih, coğrafya, felsefe ve terbiye. İkinci sınıftan itibaren, felsefe ve terbiye, bütün diğer şubelerde müşterek okutulurdu. Ve tahsil müddeti üç sene idi.

Giriş şartları liseler, muallim mektepleri, sanat idadileri ve hususi tahsiller için imtihandı. Tabiiye ve riyaziye şubeleri de edebiyat şubesinde olduğu gibi, umumi dersler okunurdu. Tam bir ihtisas yapılamazdı.

İnas Darülfünunu'nun 330'daki talebe kaydı, edebiyat şubesine 8, riyaziye şubesine 3, tabiiye şubesine 10 olmak üzere 21 hanımdır.

331 senesinde edebiyata 7, tabiiyeye 10 ve riyaziyeye 3 olmak üzere 20 hanımdır.

333'de edebiyat şubesine 12, tabiiyeye 22, riyaziyeye 7 olmak üzere 41 hanımdır.

330 senesi kayıtlarına nazaran, 333 senesinde kayıt yekûnunun her şubede artışı şayanı dikkattir.

Kadınlara yüksek tahsilin gelişmesi ile, lise ve muallim mekteplerinin de gelişmekte olması ve tahsili ile rağbetin artması, bilhassa 333 senesinde mezun olan hanımların, her birinin bir vilayet muallimi mektebine re'sen müdür tayin edilmeleri, birdenbire kapalı, kirli ve korkak, fakat öğrenmeye teşne, çalışmaya hevesli, geleceğe istekli kızlarımıza ve bunların ailelerine bir uyanıklık getirdi.

Müteakip senelerden zamanımıza kadar rakamların geliştiği malûmdur. 333 senesi ve İnas Darülfünu-

nu'nun ilk mezunları olan hanımlara o kadar ehemmiyet verilmişti ki, günün maarifi üstlerine titriyordu. Bilhassa Maarif Nazırı Şükrü Bey, onlara ayrı ayrı hediyeler hazırlamıştı. Evvela birer altın kalem "İlk İnas Darülfünunu mezunu" yazılı bir plaka ve kıymetli birer defter hediye edilmişti.

Merhum Ali Nazıma Bey de mezun hanımlara güzel nasihatlerle beraber diplomalarını muhafaza usulünü tavsiye etmişti. İlk yüksek tahsil diplomaları, altın plakaları ve tayin emirleriyle imparatorluğun geniş hudutları, içerisinde muhtelif vilayetlere doğru yollanan bu hanımlar, o zamanın ne füsunkâr konusu olmuşlardı.

İnas darülfünunu, 334-335 yıllarında, yukarıda açıkladığımız sebeplerden, Darülfünuna kalbolurken, o senenin mezun olacak talebeleri için Maarif Nezareti'nin emri; ya bulundukları şartlarla mezun olmak yahut seçecekleri Darülfünun şubelerine ve bulundukları sömestre çeviren hakkı verilmiştir ki (müstesna olarak, edebiyat şubesinin son sınıfından coğrafya şubesini seçen Şükufe Nihal Hanım, aynı sene Darülfünunu bitirdi), ekseriyeti mevcut haklarından faydalanarak, İnas Darülfünunu mezunu oldular. Ve açılış tarihinden kapanış tarihine kadar mezun olan muhtelif şubelerinden hanımların sayısı edebiyat 15, tabiiye 28, riyaziye 9 olmak üzere 52 hanımdır.

İmparatorluk devrinden başlayan bu ilk yüksek tahsilli hanımlarımızdan hâlâ memleketin ve mekteplerimizin en kıymetli rükünlerini teşkil etmekdedir. İnas Darülfünunu'nun, Darülfünuna kalbiyle, bazı idari mahzurlar kendini göstermeye başlamıştır. Yeniliği ve ileri hareketleri erkekten evvel benimseyen kadın, bu hamlesinden memnun ve muvaffak olmaya çalışıyordu.

1923 Cumhuriyet devrimi idrak edinceye kadar geçen beş senelik beraberlik, memleketin umumi hayatında unutulmaz izler bırakmıştır.

İnas Darülfünunu, Darülfünuna kalbolmakla, dersler normal bir seyir takip edemedi. Öğleden evvel erkekler, öğleden sonra kızlar ders yapıyordu. Yalnız bunlardan merhum Faik Sabri Bey, coğrafya bölümünün ayrı durumundan faydalanarak ve kapıya da bir nöbetçi koyarak, derslerini birleştiriyordu.

Fakat yavaş yavaş müşterek dersler -zaruri sebeplerden- artmaya başladı. Hocaların dışarıdaki fazla işleri, biraz da üstün zihniyetle, bu işi halle muvaffak oldular. 336 senesinde hukuk şubesine de hanımların alınması işin rengini değiştirdi.

918-923 seneleri arasında darülfünun gençliği, hiçbir devirde rastlanmayacak bir hayat çeşnisi yaşamıştır. Yıllarca, asırlarca birbirinden ayrı, kaçak yaşatılmaya mahkûm gençliğin birleşmesinde, korkulan hiçbir şey olmadı. Karanlık ve bedhah düşüncelerin yarattığı ve mutlak verimini görmek istediği bir tek örnek, bir tek kötülük vücut bulmadı. Bilakis, memleketin, acıklı yıllarında, bu saf gençliğin temennileri hakka ulaştı.

Minarelerinde siyah bayrak dalgalanan, yollarında palikaryalar dolaşır ve düşman süngüsü milli müesseselerin kapısında göğüslerimize dikilirken, bu talihsiz ve feragatlı neslin geleceklere şifa, talih ve destek olan benliği, milli mücadelenin ruhunu besledi.

İnas Darülfünu'nun idaresi bir müdür, bir müdire, bir katip, bir inzibat memeru vardı. Beş kişilik bir hademe kadrosu ile idare olunurdu. Tahsil müddeti üç sene idi.

Kadın Gazetesi, 24 Eylül 1955, yıl 8, sayı 408.

arif Nazırı Emrullah Efendi'den gelmiştir. Yeni düzenlemede Darülfünun, Ulûm-ı Şer'iye, Hukuk, Fünûn, Ulûm-ı Tıbbiye, Ulûm-ı Edebiye şubelerine ayrıldı. 1913'ten sonra, "fakülte", "enstitü", "laboratuvar" çalışmalarına geçildiği görülmektedir. 1915'te Almanya ve Avusturya'dan yabancı profesörler getirtilmiş; program geliştirilmiş, tarih, edebiyat, felsefe dersleri konmuştur. Öte yandan, 1913'te "Gülhane Parkı'na

girmelerine izin verilen Türk kadınları" için, 1915'te de bir İnas Darülfünûnu açılması gündeme gelmiş; ilk dersler Darülfünûn'da konferansla başlatılmış; kadınlara ve kızlara, riyaziye, kozmoğrafya, fizik, hukuk-ı nisvan, terbiye-i bedeniye, tarih, hıfzıssıhha, terbiye konularında, Salih Zeki, Gelenbevî Said, Mahmud Esad, Selim Sırrı, İhsan Şerif, Besim Ömer Paşa, İsmail Hakkı... ders vermişlerdir. Dışarıdan gelen kızlar için, Darülmuallimat'ta yatı olanağı sağlandıktan sonra İnas Darülfünûnu "Edebiyat", "Riyaziyat", "Tabiiyat" şubelerini kapsayacak biçimde resmen açılmıştır. Darülmuallimat ve idadî mezunu kızların alındığı bu kız üniversitesi, Darülfünûn bünyesindeki varlığını Cumhuriyet'in ilânına kadar koruduktan sonra karma öğretime geçilince dağılmıştır. Darülfünûn ise savaş sonrasında gerileme göstermiş; 1919'da, Maarif Nazırı Ali Kemal Bey tarafından ilk kez öğretim üyesi tasfiyesi yapılmış; yeni bir nizamnâme ile de Darülfünun'a özerklik verilmiştir.

İttihat ve Terakki hareketiyle ortaya çıkan siyasal ve ideolojik akımlar, gerek Darülfünün'da gerekse öteki yüksek okullarda güçlü ortamlar bulmuştur. Bu dönemde, Hendese-i Mülkiye, Harbiye Nezareti'nden ayrılıp Nafia Nezareti'ne bağlanmış ve Mühendis Mekteb-i Âlisi adını almıştır. İlk "Talebe Cemiyeti" de bu okulda örgütlenmiştir. II. Meşrutiyet'in "ulusal burjuva yetiştirme eğilimi" en çok bu okulda yer bulmuştur. Eczacılık Mektebi ile 1909'da açılan Dişçilik Mektebi, Darülfünûn'a bağlanırken Balkan Savaşı sonrasında tüm yüksek okullarda canlanma izlenmiş, Türkçülük ideolojisi bu kurumlarda ateşli taraftarlar edinmiştir. Darülfünûn'un ve yüksek okulların, Alman metodlarıyla araştırmaya yönelmeleri de bu sıradadır. Medresetü'l-Mütehassisin kurulunca, Ulûm-ı Şer'iye şubesi, Darülfünûn'dan ayrılmıştır.

Ana Okulları ve Teknik Okullar

Eğitim-öğretim alanının en üst kesiminde bunlar olurken, en alt kademede de Türk çocukları için "Ana Mektepleri"nin düşünülmesi önemlidir. 1915'ten önce özel ana okulları salt yabancılara ve azınlıklara aitti. Tedrisat-ı İptidâiye Kanun-ı Muvakkatı'nın öngördüğü Ana mekteplerinin ilki 2 Mart 1915'te İstanbul'da açıldı. Bu kurumlar için bir de nizamname hazırlandı. 4-6 yaş grubu için, yürüyüş, beden hareketleri, dinî ve millî hikâyeler, resimleri inceleme, elişi çalışmaları öngörüldü. Ana mekteplerinin "resmî" ve "hususî" açılabilmesine izin verildi. Dârülmuallimat'ta, "Ana Muallimesi" yetiştirecek bir de şube oluşturuldu.

I. Dünya Savaşı öncesinde açılan yeni birçok meslek okulu, savaş çıkınca kapatıldı. Bunların başlıcaları şunlardır: Rüsumat Memurları Mektebi (1909), Polis Memurları Mektebi (1909), Mızıka Mektebi (1910) (İstanbul Belediyesi'ne bağlı bu okula Darülaceze'deki kimsesiz çocuklar alınmaktaydı. 1915'te parasızlıktan kapatılmıştır), Maliye Memurları Mektebi (1910), Belediye Memurları Mektebi (1911), Kondüktör Mektebi (1911), Kadastro Memurları Mektebi (1911), Evkaf Memurları Mektebi (1911), Tabip Muavinliği Mektebi (1915), Şimendifer Memurları Mektebi (1915). Çırak Mektepleri ise 1914'ten sonra, "Sanata yönelen ve fakat okuma olanağından yoksun kalan gençler için" düşünülmüştü. Bu okullara ya da kurslara Gece Mektepleri de deniliyordu. 1911'de Darüşşafaka Mezunları Derneği dağılınca bu gruptan bir kesim, Çırak Mektepleri Cemiyet-i Tedrisiyesi'ni kurdular. Çırak mekteplerinden, 1926'ya değin 1358 genç "şahadetnâme" almıştır. Bu kurumlar, Cumhuriyet dönemindeki Millet Mekteplerinin ve halk eğitiminin esin kaynağı olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası da parti ideolojisi için gençler yetiştirmeyi ilke edinerek gece dersleri düzenliyordu. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında, herkesin okuma isteğine yönelmesi de bu tür çalışmaları kolaylaştırmaktaydı. İttihat ve Terakki Kulüpleri, İstanbul'da ve taşrada okuma-yazma bilmeyenler için, Elifba, Ecza-yı Şerife, Kur'an-ı Azimüşşan, İlmihal, Kıraat, İmlâ, Amâl-i Erbaa (dört işlem), Muhtasar Mâlumat-ı Medeniye ve Ziraiye, Coğrafya, Tarih-i Osmanî derslerini kapsayan bir programı; okumayazma bilenler için de daha ileri düzeyde kültür ders-

1896'da ilk kez sancak merkezlerinde de Darülmuallimin açılarak "muallim imam" yetiştirilmesi amaçlandı. Bu okulu bitirenler öğretmenlik ve imamlık yapacaklar, bir anlamda köylerdeki alaliyi köyün önde gelenlerinin baskısından kurtaracaklardı. Ancak uygulama verimli olmadı. II. Meşrutiyet döneminde de aydın din adamı yetiştirmeyi amaçlayan kurumlar açıldı. 1909'da Vidin Mekâtib-i İslâmiyesi'nin öğretmenleri.

leri ile yabancı dil kurslarını içeren çalışmalar yapmaktaydı. Darüşşafaka'da da gece konferansları veriliyordu. Birçok aydın bu kurslar ve dersler için parasız ders kitapçıkları yazmıştır. *Kolay Elifba, Tecrübeli Kolay Elifba, Nev Usul Tâlim-i Kıraat* bunlardan bazılarıdır. *Nev Usul Tâlim-i Kıraat* adlı 1910'da basılmış olan Harputî Mehmet Ali'nin okuma öğretimi kitapçığının ilk sayfasında, savtî yöntemle okuma öğretiminin nasıl yapılacağına ilişkin ilginç açıklamalar yer almaktadır.

Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in girişimiyle açılan Terbiye-i Bedeniye Muallim Mektebi (1914) Türkiye'deki ilk spor okuludur. Ama, açılışından hemen sonra savaş çıkınca kuruluş aşamasında kapanmıştır. İkinci açılışı ise 1926'dadır.

Ülkenin toprak ve nüfus potansiyeli dikkate alınarak tarım öğretimine ağırlık verilmesi düşüncesi de ilk kez II. Meşrutiyet'te ortaya atılmıştır. Büyük çapta bir tarım öğretimi yapmak ve tarım dersini her derecedeki okullara yaymak için 24 Şubat 1912'de bir nizamname çıkartıldığı görülmektedir. Ancak, ülke koşulları iyi hesaplanmadan gündeme getirilen ve ileri ülkelerden kopya edilen bu tüzük uygulanamamıştır. Tüzük, tarım öğretimini 4 alana ayırmıştı: Amele Mektepleri, Çiftlik Mektepleri, Ziraat Ameliyat Mektepleri, Mıntıka Yüksek Ziraat Mektepleri. Bunların ilki, çiftlik amelebaşısı, çiftlik kâhyası yetiştirmeyi, ikincisi çiftçi çocuklarına uygulamalı modern tarımı öğretmeyi, çiftçi, yarıcı, subaşı yetiştirmeyi, üçüncüsü her bölgede devlet üretme çiftliği işlevinde tarım uygulama istasyonları geliştirmeyi, dördüncüsü de Türkiye'nin tarımı bölgelerine uygun nitelik ve kapsamda, bilimsel araştırmaların da yapılacağı yüksek tarım öğretiminin verilmesini amaç edinen okullar olacaktı. Fakat bu hedeflerden hiçbirine ulaşılamadığı; Halkalı Ziraat Mektebi ile Baytar Mektebi'ndeki çalışmaların bile savaş boyunca tatil edildiği bilinmektedir.

Sanat eğitimine dönük iki yeni okul ise 1914'te açılan Dârülbedayî-i Osmanî ile 1916'da açılan Darülelhan'dır. İstanbul Belediyesi'ne bağlı Dârülbedayî Şehzadebaşı'nda Letafet Apartmanı'nda eğitime başladı. Türk tiyatrosu için burası çok özel ve önemli bir temel taşı sayılır. O zamanki Şehremini (Belediye Başkanı) Cemil (Topuzlu) Paşa'nın girişimiyle açılmıştır. 7 şubesi; Hâile, Dram, Mudhike, Raks, Adab-ı Muaşeret, Eskrim ve İşmizaz'dı. Kıraat, Telaffuz, Tecvit, İnşat, Takrir, Aruz, Tarih, Edebiyat ve Edebiyat Tarihi dersleri ise ortaktı. Dönemin en tanınmış yazarları, sanatçıları bu okulda öğretmenlik yapmışlardır. Darülelhan ise bizdeki ilk konservatuvardır. Belediyeye bağlı olan bu kurumun ilk müdürü Musa Süreyya Bey'dir. 1926'da adı Belediye Konservatuvarı olmuştur.

Meşrutiyet'in "hürriyet" ilkesiyle ilgili bir yenilik, "Mektep Seyirleri"dir. İlk, orta, lise ve Darülfünûn öğrencileri, resmî izin alındıktan sonra öğretmenleriyle birlikte müzeleri, anıtları, sanat alanlarını, kentleri ve kasabaları gezebilmekteydiler. Yurt dışına ilk öğrenci ve okul gezileri de bu dönemdedir. İptidaî ve rüşdiye mektep seyirleri genelde, kır gezintisi havasında geçmekteydi. Başlarında mukavvadan külah, sırtlarında yabanlık giysileri, ellerinde kamışa bağlı birer

kâğıt bayrak, önlerinde eşeğe ters bindirilmiş "İstanbul Efendisi" (eskiden İstanbul'un yönetsel ve yargısal işlerini yürüten büyük kadı) kılığında bir semt yaşlısı olduğu halde öğrenciler şamata ile kıra gidip dönerlerdi. Yol boyunca İstanbul Efendisi, şakacıktan esnafa ceza verirdi. Kafilede bir de "tımarhane delisi" bulunurdu. Seyirlerde slogan "Ala Yusuf Paşa sen binler yaşa!" idi.

Aydın Din Adamları Yetiştirme

Bu son döneme kadar varlıklarına ve sistemlerine ilişilmeyen medreselere müdahale, İttihat ve Terakki'nin, ulusçuluk, çağdaşlık ideolojisini İslâmlık ilkeleriyle bağdaştırma yaklaşımının gereğiydi. Medreselerin ıslahına 1909'da el atıldı. İlkin tabii bilimler ve aklî yaklaşımlar öğretim programlarına eklendi. Bu amaçla 26 Şubat 1909'da Medaris-i İlmiye Nizamnamesi yayınlandı. Okutulagelen bazı şerh ve hâşiyelerin değiştirilmesi, medrese öğretiminin 5 yıllık aşamalı bir süreçten geçirilerek ıslahı öngörüldü. İptidaî mezunlarının alınacağı medreselerin 12 yıl olması, klâsik derslerin (örneğin, Emsile, Bina, Maksut, İlm-i Sarf, Tâlim-i Kur'an, Tecvid, İrab, Meanî, Akaid, Hikmet) yanında İmlâ, Hat, Hesap, Sarf-ı Osmanî, İnşa, Hendese, Tercüme, Kozmoğrafya, Târih-i İslâm, Kimya, Mevalid, Cebir, Kitabet vs gibi dersler de programa eklendi. Ama, bu ileri program İstanbul ve taşra medreselerinin hiçbirinde uygulanmadı. Çünkü, okutacak hoca yoktu; medrese muhiti bu yeniliğe sıcak bakmamaktaydı. Darülfünûn'un Ulûm-ı Âliye şubesindeki program yeterli görülüyordu. Oysa, İslâm'a ve onun kurumlarına içtenlikle bağlı Mehmed Âkif bile medreseyi ve medreseliyi pek ağır eleştiriyordu:

Medresen var mı senin? Bence o çoktan yürüdü
Hadi göster bakayım şimdi de İbnü'r-Rüşd'ü?
İbn Sina niye yok? Nerde Gazali görelim?
Hani Seyyid gibi Râzî gibi üç beş âlim?
En büyük fâzılınız bunların âsârından,
Belki on şerhe bakıp bir kuru mânâ çıkaran,
...

Âkif, izleyen dizelerinde "ictihat kapısı kapalıdır" inanışındaki medrese muhitinin acıklı durumunu anlatır. Şair bununla kalmaz. Bozulmanın ve yetersizliğin öteki eğitim kurumları için de sözkonusu olduğunu vurgular:

Sâde "ıslâh-ı medâris" mi ne? Bir şey dediniz
Onu anlar gibi olduksa da i'zah ediniz...
...
Bir alay mekteb-i âlî denilen yerler var,
Sorunuz, bunlara millet ne verir? Milyonlar!
Şu ne? Mülkiye. Bu? Tıbbiye. Bu? Bahriyye. O ne?
O nu? Baytar! Bu? Ziraat. Şu? Mühendishâne
Çok güzel, hiçbiri hakkında sözüm yok, yalnız
Ne yetiştirdi ki şunlar acabâ? Anlatınız...

dedikten sonra, teknolojinin ve teknik elemanın Batı'dan sağlandığını; oysa din ve sosyal alanda kimseye muhtaç olunmadığını vurgular. Dizelerini şöyle bağlar:

Biz ne müftî, ne imam istemişiz Avrupa'dan
Ne de ukbada şefaat dileriz Rimpapa'dan.
Siz gidin bunları ıslaha bakın peyderpey,
Hocadan, medreseden vazgeçiniz Vâli Bey!..

Anlaşılıyor ki, Âkif ve temsil ettiği görüş, medre-

Rüşdiyeler, idadilerle birleştirildikten sonra öğretim süresi üç yıla indirildi ve ders programları yeniden düzenlendi. Din ve dil dersleri üzerinde durularak, Türkçe öne çıkartıldı. II.Meşrutiyet'le birlikte rüşdiyeler düzeyinde özel okullar açıldı. Bu olgu, okullaşmayı arttırsa bile, eğitimin niteliğini istenen düzeye ulaştırmaktan uzaktı. Resimde 1910'da Zonguldak Rüşdiyesi öğrencileri.

selere ilişilmesini istememişlerdir. Bununla birlikte medreselerde, Arapçanın yanısıra Türkçe ve Farsçanın da okutulması; parti propagandasını yapacak din adamları yetiştirmek için "medrese" adı verilen yeni din okullarının açılması; Medresetü'l-Vâizin (1913), Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba (İlk İmam Hatip Lisesi, 1913), Medresetü'l-Mütehassisin (1915), Medresetü'l-Hattatin (1915) denen bu okullardan ayrıca, İstanbul'daki tüm medreselerin de 1914'te Dârülhilâfetü'l-âliyye Medarisi denilerek tek kurum konumuna getirilmesi çabaları önlenememiştir. Son bir girişimle de 1918'de İstanbul'da Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye açılmıştır. Medreselerin ıslahı çabalarında öncülüğü görülen Şeyhülislâm Hayri Efendinin, Evkaf Nezareti'ne bağlı vakıf okullarını da ıslah etmeye çalıştığı, bu amaçla bir komisyon oluşturduğu; çok sağlıksız eski vakıf okullarının 15-20 kadarının onarıldığı ve kadrolarının tamamlandığı, altışar derslikli yeni birkaç okul da yapılarak ve sınavla öğretmen alındığı saptanıyor.

Kuşkusuz tüm bu çabalar boşunaydı ve daha 19. yüzyılda işlevini yitirme sürecine giren medreseleri de oradan yetişenleri de kurtarma olanağı kalmamıştı. 20. yüzyıl başında ise daha hızlı bir dönüşüm yaşandığından, dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasında gözü olan emperyalistler, kültürel etkiyi önde tutmuşlar; düzenli, yaygın ve bilinçli eğitim birikiminden yoksun Osmanlı toplumlarında, öncelikle kendilerine ait yabancı okullarına, ikinci sırada da azınlık ve Tanzimat-Meşrutiyet mekteplerine heves uyandırmayı başarmışlardır.

Bunun farkına varan İttihat ve Terakki liderleri, 1916'ya doğru "tevhid-i tedrisat" (eğitim-öğretim birliği) kavramını gündeme getirmişlerdir. O yılki kongrede eğitimle ilgili önemli kararlar alınmış; Evkaf Nezareti'ne bağlı bütün okullar Maarif Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu düşünce Ziya Gökalp'ten gelmiş; bir memlekette okulların, birbirinden habersiz iki bakanlıkça yönetilemeyeceğini kongrede o savunmuştur. Ama asıl amaç, bir kısım okulları Evkaf'a egemen tutucu görüşlerden kurtarmaktı. Yine, Ziya Gökalp'in isteğiyle iktidar, medreseleri de Evkaf'tan alıp Meşihat'a bağladı. Böylece ilk adımla tevhid-i tedrisata, ikinci girişimle de tefrik-i tedrisata (öğretim ayrılığı) yol açılıyordu. O sırada çıkan Gökalp'in ve öteki aydınların yazılarından; İttihat ve Terakki Fırkası'nın, henüz din ile dünya işlerinin bir arada yürüyeceğine, eğitimin de dine ve din ahlâkına dayanmasının doğruluğuna inandıkları anlaşılıyor. Gökalp, 1917 Kongresinde ise eğitimde ulusçuluğu gündeme getirmiştir: "Başka ulusların en seciyeli bireyleri okumuşlardan çıktığı hâlde, bizde bunun aksinin olduğunu" savunmuş; nedenini, maarifin millî olmamasında görmüştür.

Medreselerin ıslahı girişimlerinde siyasal ve ideolojik yaklaşımların yanında, şeyhülislâmlık makamına getirilen Hayri ve Musa Kâzım Efendilerin görüşlerinin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Hayri Efendi, İttihatçılarla uzlaşamayarak şeyhülislâmlıktan ayrılınca, yerine gelen Musa Kâzım Efendi, 1916'da ilkin bir Nizamnâme ile Islah-ı Medaris Nizamnâmesi'nin birçok maddelerini değiştirmiş, 1917'de de sözkonusu tüzüğü tümüyle yürürlükten kaldırarak Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun'un çıkarılmasını sağlamıştır. Medreselerin, Meşihat'a bağlanması bu yasa ile olmuştur. 1924'te kapatılmazdan önce, medreselerle ilgili son bir düzenlemeyi 21 Mayıs 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Medaris-i İlmiye Nizamnâmesi'ni çıkartarak yapmış; bununla, İstanbul dışındaki medreselerin ıslahı amaçlanmıştır.

Türk eğitim tarihinde, 1912-1922 arası, savaşların büyük olması ve art arda çıkması yüzünden pek elim bir dönemdir. Yetişkin öğrencileri, daha sonraları da çocuk denecek yaştakileri, dizi dizi cephelere gönderilen okulların birçoğunun kapısına kilit vurulmuş ya da okul binaları askerî hizmetlere bırakılmıştır. I. Dünya Savaşı dört cepheden yüklenince, nüfusun sağlıklı, genç ve çalışabilir tüm erkekleri erimeye başlamış; onların öksüz, kimsesiz ve aç çocukları için, yönetim darüleytamlar (yetimler okulu) açmak zorunda kalmıştır. İttihat ve Terakki bunda bile propagandayı gözetmiş; Maarif Nezareti'ne bağlamadıkları

Kız çocuklarına ilköğretim zorunluluğu 1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile getirildi. Aslında, bu tarihten daha önce kız rüşdiyelerinin açılması kararı altına alınmıştı. 1870'te ise Darülmuallimat'ın (Kız Öğretmen Okulu) kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadının toplumdaki yeri açısından çok önemliydi. Resimde Bolu İnas (Kız) İdadisi'nin öğrencileri. Ön sırada öğretmenleri, ortada okulun, iptidai (ilk) sınıfları öğrencileri (başları açık), arkada da pelerinli idadi öğrencileri.

darüleytamlar için, manastırlara, yabancı okul binalarına, köşklere el koymuşlardır. Nice sanat yapısının bu uğurda yakılıp yıkıldığı biliniyor. Bunların bütçeleri de müsrifane tutulmuş, hattâ yolsuzluk kaynağı olmuştur. Hükümet, savaşın sonuna doğru bu okulları kapatmak ve öğrencilerini İstanbul'da açılan Şehir Yatı Mektebi'nde toplamak zorunda kalmıştır.

Sonuç

Türk Eğitimi, II. Meşrutiyet'e, 1908-1909 devrimleri boyunca, 10 ayda 7 nazır (bakan) değişikliği ile ayak uydurmaya çalışmış; dönemin kapanışından sonraki 3 yılda da (1919-22) 17 kez bakan değişikliği ile Cumhuriyet öncesi tarihini kapatmıştır. Her gelen bir şeyler denemiş, bir takım işlere yönelmişse de devrin heyecanı ve karışıklığı eğitimde de aynen yaşanmıştır. Öğretmenlerin ilk kez yasal güvenceye kavuşup meslek örgütlerini kurabildikleri, kadınların, eğitimin tüm aşamalarından yararlanma olanağı buldukları, eğitim ve öğretime dönük yayınların, öteki alanlarındaki yayınların önüne geçtiği; öğretim birliği düşüncesinin uyandığı; okul, ders kitabı, metod, öğretmen kavramlarının topluma mal edildiği Meşrutiyet döneminin iç ve dış eğitim dinamikleri, doğan çelişkileri Cumhuriyet'in çözümleyeceği olumlu bir miras bırakmıştır.

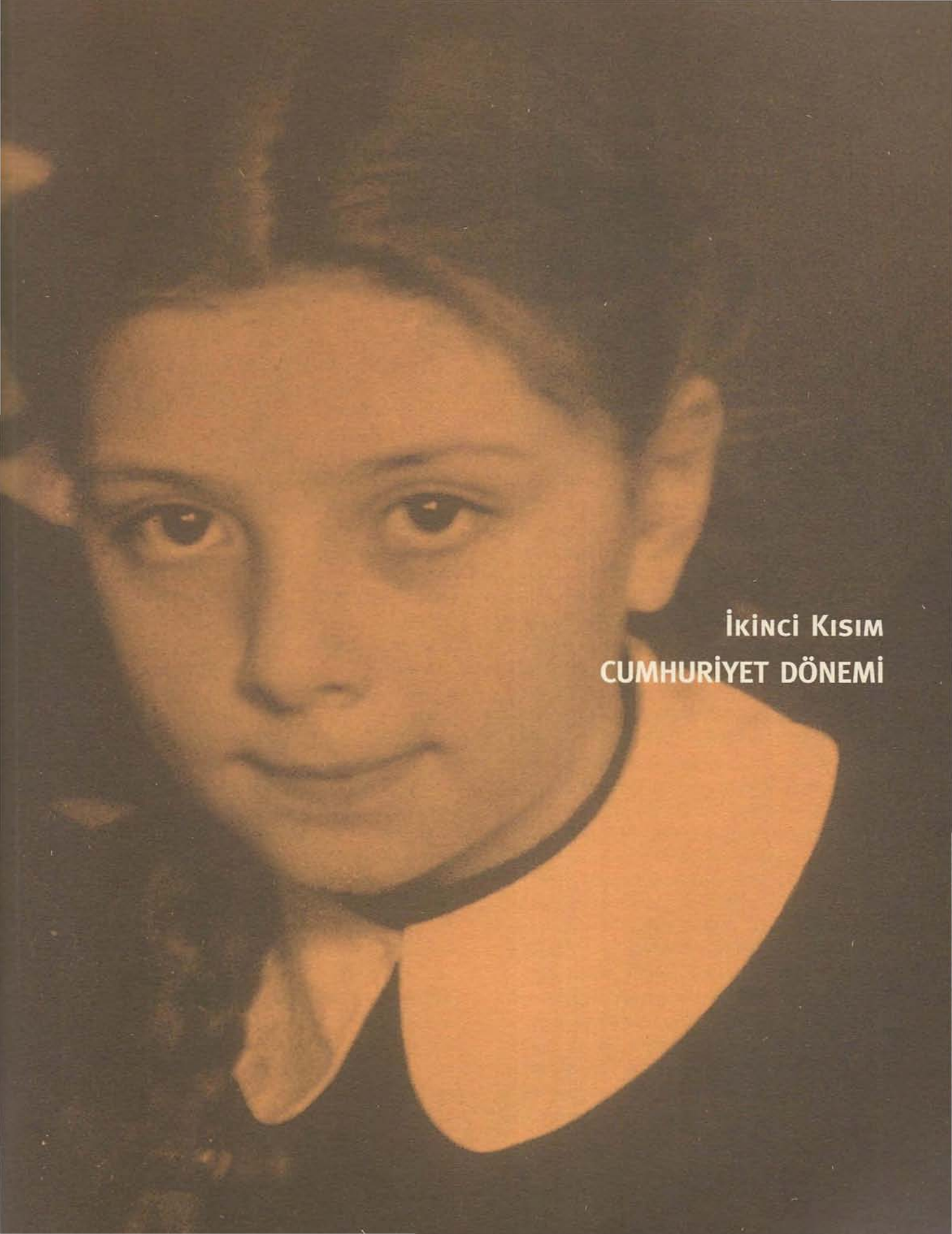

İkinci Kısım
CUMHURİYET DÖNEMİ

1940'lı yılların Türkiye'sinde yeni okul giysisiyle bir ilkokul öğrencisi
-(*Lo Turquie Kemaliste*'den).

Giriş

Seksen yıl boyunca yeterli kadrolara kavuşamamış ve kurumsallaşmamış bir mirası devralan Cumhuriyet eğitimi, bugün de bir o kadar süre geçmesine karşın köklü atılımları gerçekleştirememiş, denenmiş doğrulara sahip olamamış, eğitimi sağlam bir temele oturtamamıştır. Oysa 1920'lerde Atatürk'ün çizdiği eğitim politikası, sisteme ve mesleğe dayandırılmıştı. Mustafa Kemal'e göre, "Mektep genç dimağlara insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şerefli istiklâli öğretmeli, en mühim vazife maarif işleri olmalı, öğretme vazifesi güvenilir ellere teslim edilmeli, muallimlik diğer yüksek meslekler gibi, refah teminine müsait bir meslek hâline konmalı" idi.

Ziya Gökalp'in düşüncesi "Millî kültürümüzü keşfederek dinde, ahlâkta, dilde, estetikte, ekonomide nasıl bir kişiliğe sahip olduğumuzu anladıktan sonra kesin bir surette millî eğitim dönemine girmenin doğru olacağı" yönündeydi. Millî ve laik eğitimin öncüsü Mustafa Necati ise eğitimi bir bilim ve uzmanlık işi görüyordu. Öğretmenliği meslek haysiyetine kavuşturan, Öğretim Birliği Yasası'nı (Tevhid-i Tedrisat) uygulayan, Harf devrimi ile kitle eğitiminin temellerini atan odur. İlk Maarif Vekillerinden Hamdullah Suphi (Tanrıöver), *Dağ Yolu*'ndaki bir söylevinde "Mektep bir iş evidir, esnaf ocağıdır. Bir ihtiyaçtan doğar... Çocuklarımızı neşesizliğe, cesaretsizliğe ve hayatta ricacı bir vaziyete düşüren bugünkü ölgün ve uhrevî terbiyemiz yerine, hayata bağlı, elinde sanatı olan işçi nesli yetiştirecek amelî (uygulamalı) terbiyeyi koymalıyız" diyordu.

Cumhuriyetin eğitim politikası, kültürü, yeni Türkiye'nin temeli yapmaktı. Mustafa Necati, Hasan-Âli Yücel gibi eğitimciler, sorunu salt okuma-yazma kıtlığında görmemekte; köylü kitlesinin ve toplumun kalkındırılmasını eğitim yoluyla sağlamaya çalışmaktaydılar. Köye dönük eğitim; millet mektepleri, halkevleri; yetmeyince köy enstitüleri, bu amaçla gündeme getirilmişti. Eğitim; 1950'ye değin, ilköğretim ve okuma-yazma ağırlıklı, halkın gönenmesine dönüktü. Oysa 1950-1960 arasında kalitesiz orta öğretime, 1960'tan sonra da yüksek öğrenime yönelinmiştir. Bir başka açıdan bakılınca ilk dönemde, eğitimin tabana yayılması ve laiklik; Hasan-Âli Yücel döneminde (1938-1946) işe dönük eğitim, kültür ve aydınlanma, yeni hayat-yeni insan; çok partili yaşama geçildikten sonra ödüncülük ve prensipsizlik politikaları yakalanmaktadır. 1970'ten sonra ise, genç nüfus patlaması ve çok yönlü çalkantılar sonucu, kontrol ve disiplin mekanizmalarının zayıfladığı görülebiliyor.

Çok partili süreçte ilkelerin, içtenliklerin, ödünsüz uygulamaların bırakıldığını, 1984'te Ankara'da biraraya gelen eski Millî Eğitim Bakanları itiraf etmişlerdir:

"Millî Eğitim'de devlet politikası temin edilememiştir... Maarife particiler tarafından müdahaleler olmuştur. Bir vilâyetten bir heyet gelir, falan yere lise açılmazsa bizden oy yok derler. Başbakan heyetin yanında telefon açar. Millî Eğitim Bakanına falan, yere lise açınız! der... Halk tâbiriyle bir müdür bir mühür açarız... 1946 sonrası ödün vermeye yatkındı. İlkokullara din dersi koydum. İlahiyat Fakültesi'ni, İmam-Hatip okullarını açtım. 'Bizim Bakan devrimleri yıkıyor' dediler" (Tahsin Banguoğlu).

"Millî Eğitim Bakanlığı denilebilir ki hedefinden bir ölçüde saptırılmış ve millî öğretim bakanlığı hâline gelmiştir. Okullarda bilginin yanında eğitime yer verilmiyor..." (Rıfkı Salim Burçak).

"Öğretmen yetiştiren müesseseler bakanlıktan ayrılmıştır. Kanaatimce en yanlış hareket budur. Üniversitede öğretmen yetiştirmek mümkün değildir... Laiklik konularında hassas olunmalıdır. Bilhassa İmam-Hatip okulları açıldıktan, din dersleri okutulmaya başladıktan sonra bu, hassas bir konu olmuştur" (Orhan Dengiz).

"Bakanlık, millî olma vasfını kaybetmiştir. Millî eğitimde sâdece öğretim kalmıştır... Eğitim ve öğretmen politize olmuştur" (A. Naili Erdem).

"Bir müdür bir mühür ile hemen ortaokul veya lise açma yoluna sapılırsa, ekonominin ihtiyaçları ile eğitim arasındaki ilişkiler kopabilir. Üniversite kapısında gereksiz yığılmalar, diplomalı işsiz artar... En düşük puan alanlar öğretmen okullarına giderse kendisi orta öğretimde başarısız olan kişi, günün birinde öğretmen olduğunda korkarım, başarılı öğrenciye sempati duymaz... Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilke ve amaçlarının ortadan kalkmasından korkuyorum" (Turhan Feyzioğlu).

"Eğitim sorununun çözümünü güçleştiren bir nokta da demokratik rejimlerde, siyasal kaygıların eğitime yansımasıdır" (Sefa Reisoğlu).

"Rakam verirsem ülkemizdeki yetersiz durum iyice açıklığa kavuşacaktır. Türkiye, millî gelirinin ancak yüzde 4'ünü eğitime ayırmaktadır. Bu oran, Kanada'da yüzde 2,11, Hollanda'da yüzde 2, Amerika'da yüzde 1,7'dir. Türkiye'de her yıl 1,7 milyon çocuk okullara yeniden gelmektedir. Mevcut durumu düzelmekte sıkıntılı olan Türkiye, nüfus artışına karşı daha da kötü duruma girmektedir" (Hasan Sağlam, *Eski Bakanlar ve Müsteşarlarla Yapılan Toplantı Metinleri,* M.E.B. Yayınları, Ankara, 1984).

1989'da göreve gelen Avni Akyol'un, 1990-1991 Öğretim Yılı mesajındaki gözlemleri daha da önemli: "Eğitim sistemimizin değişik kesim ve kademeleri arasında bütünlük ve tutarlılık sağlanamamıştır. Derslane, laboratuvar, kütüphane, atelye gibi tesisler ile öğretim araç-gereçlerindeki yetersizlikler, eğitimin kalitesini, fırsat ve imkân eşitliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Eğitim ve öğretimde çağdaş teknolojinin imkânlarından yararlanılamamaktadır. Çocuğumuza geçerliliğini yitirmiş, faydasız, temelde ezbere dayalı, yaratıcı gücü köreltici, ölü bilgiler veriliyor... Zorunlu öğretimi hâlâ beş yılla sınırlı tutan 12 ülkeden tekiyiz."

Türk millî eğitiminde okul bina ve tesislerinin, kadroların, araç-gereçlerin, Anayasa ve Millî Eğitim Temel Kanunu gereği standartlaştırılmasının beklendiği bir dönemde ortaya çıkan yetersizlikler; kamu bütçesinden eğitime pay ayırmadaki hasislikle çakışınca, her şey oluruna ve kolaycılığa bırakılıvermiş gibi bir tablo da kaçınılmaz olmuştur. Artık ülke ölçeğinde eğitimde standartlaşmanın neye mal olacağı bile hesaplanmıyor. Ama, ucuz "program" ve "yönetmelik" reformları (!) sık sık gündemdedir. Bundandır ki, İstanbul'un göbeğinde 16. yüzyıldan kalma bir tımarhaneden, yıkılmaya yüz tutmuş bir levanten apartmanından, taşrada toprak damlı, kerpiçten, derme çatma köy odalarından, günümüzde bile "Lise", "Ortaokul" tabelaları kaldırılamamıştır. Okul diye yapılanlar ise sevimsiz cepheleri, işlevden yoksun planları ile hayallerdeki okul imajını giderek unutturmaktadır. 70 bin eğitim kurumundan kaçı, çocukları ve gençleri, akşamdan sabaha bir özleyişle kendisine çekebiliyor?.. Veya, eğitimimizin, ana okulundan üniversiteye, birbirinin tamamlayıcısı kurumlarıyla ve uzun vadeli ekonomik - sosyal amaçlarla bağlantılı, kültürle meslek edindirmeyi okul ortamında uzlaştıran, çağ nüfusuna bugün ve yakın gelecekte cevap verebilecek kapasitede, sürekli yenilenen bir yapıya ve sisteme kavuşturulması yönünde makro önlemler gündemde midir?.. Fransa, 1791-1960 arasında sadece eğitim örgütleri ve programları için 63 reform gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde bizim eğitim tarihimiz, öğretmen okullarının açılması, medreselerin kapatılması, Öğretim Birliği, Harf Devrimi, Köy Enstitüleri, zorunlu ilköğretimin 8 yıla çıkartılması gibi üç beş yeniliğe tanık olabilmiştir. Bunların çoğunun 1950 öncesine ait olması ise ayrıca düşündürücüdür.

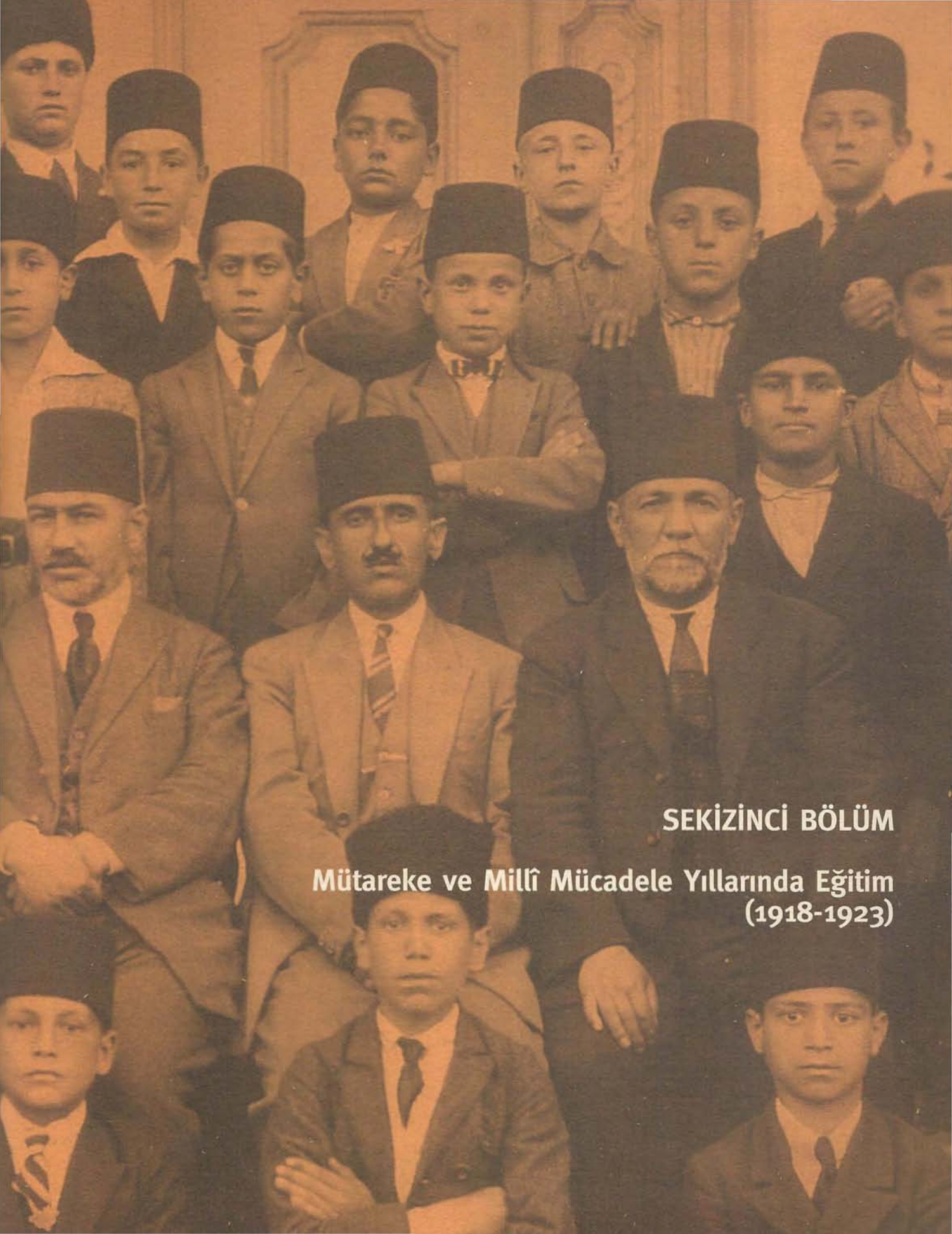

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Mütareke ve Millî Mücadele Yıllarında Eğitim (1918-1923)

Milli Mücadele yıllarında Adapazarı İdadîsi'nin rüşdiye devresi öğrencileri öğretmenleriyle birlikte.

Mondros (1918) ve Sevr (1920) antlaşmalarını imzalayarak yıkılışını dünyaya duyuran Osmanlı Devleti, Anadolu'da İstiklâl Savaşı'nı başlatan Türk halkını, işgal, salgın, yoksulluk ve cehalet içinde bırakarak tarih sahnesinden çekildi. 1918-23 ara dönemi ölüm kalım sorunlarının karabasanında, eğitimi elbette ki öne alamazdı. Ama, cumhuriyete doğru bir yolu akıllarına koyanlar, ulusal bilincin ve egemenlik haklarına sahip çıkma erdeminin eğitimle kazanılacağını bilmekteydiler. Kuva-yı Millîye ruhunun köylere kadar yayılmasında, işgallere karşı direnişlerde ve örgütlenmelerde, Osmanlı mekteplerinden yetişen muallimlerle aydınların rolleri ise hareketin en sıcak ve samimi gerçeğiydi. Mitinglere, kongrelere, milis güçlerine ve ordu saflarına katılan muallimlerden 30'u ise ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçildiler. (Genel kurulun yüzde 10'unu oluşturan bu düzeyde bir temsil gücüyle eğitimcilerin sonraki meclislerde de yer almaları bir daha mümkün olmamıştır).

Ankara'daki siyasi-askerî kadro, cephedeki savaş kadar içerideki cehaleti de tehlikeli görüyordu. Kurulan ilk İcra Vekilleri Heyeti'nde (Bakanlar Kurulu) Rıza Nur Maarif Vekilliğine getirildi. İstanbul'daki saltanat hükümetinin sık sık değişen Maarif Nazırları ise Dersaadet okullarına bile söz geçiremeyen yetkisiz birer maarif müdürü izlenimi vermekteydi. 1918'de İstanbul'da kurulan ve üyelerinin çoğunluğu mektep cemiyetlerinden gelen Millî Kongre'nin, dağılan Meclis-i Mebusan'ın yerini alacak bir Millî Şura oluşturulması girişimi sonuçsuz kaldı. İstanbul'da ne eğitim, ne yönetim için umut ışığı bulamayanlar birer ikişer, bazen kafilelerle Anadolu yollarına düştüler.

İktidardaki Hürriyet ve İtilaf Fırkası, maarifte "İttihatçı temizliğine" girişmekten geri kalmadı. Bir süre sonra Anadolu'da millî hareket başlayınca da İstanbul'daki öğretmen okullarından mezun olanların Anadolu okullarına atanmaları, aydınların türlü yollardan Anadolu'ya gitmeleri, Kuva-yı Millîye haberlerinin İstanbul'a ulaşması engellenmeye çalışıldı. 1920 Nisan'ında Maarif Nazırı olan Rumbeyoğlu Fahreddin, okul kitaplarından, II. Meşrutiyet'in Türkçülük

II. Meşrutiyet'te, İttihat ve Terakki'den istifa ederek Osmanlı Ahrar Fırkası'na giren daha sonra Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurucuları arasında yeralan Rıza Nur, ilk TBMM hükümetinde Maarif Vekilliği yaptı. Hükümetin programını mecliste okuyan Rıza Nur, daha sonraki hükümetlerde Sıhhiye Vekilliği'nde bulundu ve Lozan Konferansı'nda ikinci delege olarak görev aldı. 1926'da siyasi hayattan çekilerek yurtdışına giden Rıza Nur, Atatürk'ün ölümünden sonra döndü. 1943'te İstanbul'da öldü.

akımıyla giren "Türk" sözcüğünü çıkarttırdı! Bununla birlikte İstanbul'da ve işgal bölgelerinde öğretmenlerin çoğunluğu, Türk'ü ve Türklüğü işlemekten çekinmediler. 5 Mayıs 1920'de TBMM'de Maarif Vekilliğine seçilen Rıza Nur, üç gün sonra okunacak hükümet programına eğitimle ilgili konuları da katabilmek için, Ankara Maarif Müdürlüğü'nden çağırdığı bir tek kâtiple çalışarak yeni halk hükümetinin eğitim stratejisini belirledi:

- Dinî ve millî eğitim,
- Hayatî, işe dönük, üretkenliği aşılayan eğitim.

• Millî yapıya, coğrafyaya, kültüre, geleneklere uygun ders kitapları,

• Çağdaş ve bilimsel olanaklara sahip okul,

• Yazdırılacak sözlük, tarihsel, toplumsal, edebî eserlerle ulusal duyguların geliştirilmesi, Doğunun ve Batının bilim-fen kaynaklarının Türkçeye çevrilmesi,

• Elde bulunan okulları en iyi biçimde, dikkatle ve özel çabalarla yönetmek.

Rıza Nur imzasıyla 10 Mayıs 1920'de yayınlanan ilk genelgede ise öğretmenlere şöyle denmekteydi:

• "Batı'nın köle etmeyi amaçlayan emperyalist saldırısına uğrayan ulusumuz bir buhran yaşıyor. Dinimiz ve ulusumuz tehdit altındadır. Eğitim ve öğretim görevlileri olan siz aydınlar, ulusumuzu uyarmakla yükümlüsünüz..."

Türkçülük akımının öncülerinden olup bir dönem Türk Ocakları'nın başkanlığını da yapan Hamdullalı Suphi (Tanrıöver) Bey, II. Abdülhamid'in maaarif nazırlarından Abdüllatif Suphi Paşa'nın oğludur. 1885'te İstanbul'da doğdu. Milli Mücadele sırasında Anadolu'ya geçti. Antalya mebusu olarak TBMM'de görev yaptı. Rıza Nur'dan sonra Maarif Vekili seçildi, vekilliği sırasında İstiklal Marşı'nın güftesi için yarışma açtırdı. Daha sonra Bükreş Büyükelçiliği, önce CHP'den, 1950'den sonra da DP'den milletvekilliği yapan Tanrıöver 1966'da öldü.

Meclis'te Eğitim Tartışmaları

TBMM Hükümetinin maarif örgütü, 1920 yılının sonlarına doğru, her birimi en fazla 3-4 kadrolu olmak üzere kuruldu: İlk Tedrisat, Tâlî (orta) Tedrisat, Sicil ve İstatistik, Muhasebe, Hars (Kültür) Müdürlükleri (Bu mütevazi kadro ancak 1922'de, Müsteşarlık, Yüksek Tedrisat Dairesi, Telif ve Tercüme Heyeti de oluşturularak biraz daha geliştirilebilecektir).

İstanbul ve çevresi ile Yunan işgali altındaki iller dışında kalan, doğrudan Ankara Hükümeti'ne bağlı yerlerde 1920'de, ilk, orta ve lise düzeyinde ne kadar okul, öğrenci ve öğretmen bulunduğuna ilişkin kesin ve güvenilir sayılar mevcut değildir. Meclis tutanaklarından ve arşivlere girebilmiş belgelerden anlaşıldığına göre, 3495 ilkokul (bunlardan 682'si, yani yüzde 20'si kapalı), 3316 (1511'i Muallim Mektebi çıkışlı olmayan) öğretmen, tam devreli (ilk-orta-lise: 12 yıllık) 5 Sultanî, 32 İdadî (9 yıllık), 13 Muallim Mektebi (ilkokul sonrası 5 yıllık) vardı. Bazı kaynaklarda bu sayıların daha farklı yeraldığı da görülmektedir. (Örneğin, açık ilkokul sayısı 1764, kapalı ilkokul sayısı 281, öğretmen Okulu çıkışlı 1550, medresede okumuş veya alaylı 1511 öğretmen gibi...) Bu okulların ne kadarının köylerde olduğuna ilişkin hiçbir kayıt yoktur. Maarif Vekili Rıza Nur, 19 Ekim 1920'de Meclis'te yaptığı konuşmada şu sayıları vermiştir:

"Bugün elimde bulunan sayılara bakılırsa 28 sultanî vardır. Bunların birkaçı işgal altında bulunuyor. Yatılı öğrenci sayısı 340, gündüzlüler 2591'dir. Öğretmen ve memur mevcudu 578'dir. Her öğretmene 20 öğrenci düşüyor. Her sultanîye yılda 6 bin lira harcanıyor. Galatasarayı Sultanîsi'nin yıllık gideri 40-50 bin lira arasındadır. (Anlaşılıyor ki, bakan, İstanbul'da ve işgal altındaki yerlerde bulunan okulların sayısını da dikkate almıştır). 50-60 kadar da idadî (4 yıllık ortaokul) var. İptidaîlerimiz (ilkokullar) 40 bin öğretmen istiyor..."

Meclis Maarif Encümeni zabıt kâtibi Cevdet Bey, bakanın verdiği sayıları düzeltmek ve düşüncelerini açıklamak için söz alarak, "2500 öğrenci sultanîlerde değil ilkokullardadır. Sultanîlerdeki 347 öğrenciye

Maarif Kongresi'nden sonra 15 Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan Birinci Heyet-i İlmiye'nin gündeminde temel eğitimle ilgili sorunlarla birlikte, müzecilikten arşive, okul binalarından öğretmenlerin eğitimine kadar birçok konu vardı. Çalışmalara Ziya Gökalp'ten Samih Rıfat'a, Ağaoğlu Ahmet'e kadar tanınmış aydınlar katılmıştı. Resimde Heyet-i İlmiye'ye katılanlardan bir grup. İkinci sırada sol baştan itibaren Celâl Esad (Arseven), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), (?), Subay giysili Naci Eldeniz, Samih Rıfat, Maarif Vekili İsmail Safa, kalpağı kaykılmış Ziya Gökalp. İsmail Safa'nın arkasında ise Fuat Köprülü.

karşılık 587 kadrolu öğretmen ve memur vardır. Müstahdemler ise bu sayıya dahil edilmemiştir. Biliyorsunuz ki Meşrutiyet'ten beri birçok okullar açıldı. Muallim mektepleri, sultanîler, savurganlıkla kuruldu. Ama hiçbiri, beklenen amacı gerçekleştiremedi. Araç gereç yetersizliği, bina bulunmayışı dikkate alınmadı. Bunlar gerçek birer sultanî ve muallim mektebi değildir, birer okul karikatürüdür. Her okulda 15-20 öğrenci ancak var. Okulları düzeltmek ve düzene koymak ilk vazifemiz olmalıdır" diyordu.

İki hafta sonraki, 4 Kasım 1920 günkü oturumda Karesi Mebusu Vehbi Bey ise, "İbret gözüyle görebileceğimiz gibi, bir kazada 100 gayrimüslim hanesi varsa, 1500-2000 hattâ 10 bin Müslüman hanesi bulunmaktadır. Gayrimüslimlerin çocuk yuvası, ilkokulu, ortaokulu, buralarda görevli yüksek öğrenim yapmış öğretmenleri vardır. Oysa 60-70 bin kişilik kent Müslüman nüfusunun doğru dürüst bir okulu yoktur" diyordu.

4 Aralık 1920 günkü oturumda Tokat Mebusu Mustafa Bey, "Benim ilimin nüfusu 100 bin küsurdur. Burada aydın nâmına iki kişi bile yoktur. Neden okulları Bursa'ya, İstanbul'a yaptılar da bizim halkımızı eğitimden mahrum bıraktılar?" sorusunu dile getiriyor; 9 Aralık oturumunda ise Bitlis Mebusu Ziya Bey, "Bitlis'te ve Doğu illerinde kesin olarak hiç okul yoktur" diyordu. Daha önce, 1. Dünya Savaşı boyunca, öğretmenler, yetişkin öğrenciler cephelere sevkedildiğinden çok sayıda okulun kapısına kilit vurulması henüz unutulmadığından, bu kez de İstiklâl Savaşı'nda benzeri bir durumun yaşanmaması yönünde bir kararın alındığı 25 Kasım 1920'de, Antalya Mebusu Rasih Bey'in önerisi benimsenerek "Muallimlerin ve muallim mekteplerinde okuyan öğrencilerin askerlik

yükümlülüklerinin ertelendiği" görülmektedir. Yine o günlerde ahalinin aydınlatılması, çocukların yetiştirilmesi düşüncesiyle kendilerine bir tür ayrıcalık tanınan öğretmenlere, mebusların meclis oturumlarında "Memlekette, namuslu sınıf olmak üzere yalnız maarifçiler kalmıştır. Bu sınıfın müdürleri ve görevlileri asla lekelenmemiştir" (Örneğin, Lazistan Mebusu Ziya Hurşid'in 9 Mayıs 1920 günü yaptığı konuşmada bu sözler aynen geçmektedir) yollu övgüler yağdırılmaktaydı. Bu arada öğretmenlerin; dünyadaki gelişmeleri olanaklar ölçüsünde izleyebilen, ama Millî Mücadele'nin özel koşullarını henüz yeterince kavrayamamış aydınlar olarak, 16 Aralık 1920'de bir iki ilde greve gitmeleri de aynı günlere rastlar. Bu olay, öylesine etkili olmuştur ki, o gün Maarif Vekili Rıza Nur istifasını verir.

İkinci Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) döneminde (Aralık 1920-Kasım 1921) ilk Maarif Bütçesi yapılmış, Maarif Kongresi düzenlenmiştir. 57.128.833 liralık genel bütçeden maarif işlerine ayrılan para sadece 390.412 liradır (yüzde 6,8'i). Millî Mücadele'nin sonraki yıllarında miktar ve oranın arttığı görülüyor: 1922'de, 74.957.848 liralık bütçeden 1.136.046 lira (yüzde 1,5), 1923'te de 105.929.911 liradan 3.033.003 lira (yüzde 2,9) ayrılmıştır.

Maarif Kongresi ve Birinci Hey'et-i İlmiye

Sakarya Savaşı'nın başlamasından bir ay önce Ankara'da, 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Maarif Kongresi toplandı. Mustafa Kemal, cepheden gelerek kongreyi açtı. Anadolu'nun her tarafından gelen 250 dolayında kadın, erkek öğretmenin katıldığı kongrenin gündemi iki ana konuyu içeriyordu: İlk mekteplerin programları ve öğretim süreleri, Orta öğretim programları ve dersleri. Düşmanın Bursa ve Uşak üzerinden saldırıya geçtiği; Bursa, Uşak, Gediz, Emet, Tavşanlı, Afyon, Kütahya ve Eskişehir'in işgale uğradığı günlerdeki bu toplantı anlamlıdır. Mustafa Ke-

Milli Mücadele yıllarında savaş koşullarına karşın okullarda elverdiği ölçüde eğitime devam ediliyor; TBMM Hükümeti ve Maarif Vekaleti her olanağı eğitim için seferber ediyordu. Hamdullah Suphi'den sonra vekil olan Mehmed Vehbi Bey (önde, ortada) vekâlet memurlarıyla.

Anadolu'da mücadele sürerken, işgal İstanbul'unda da hayat devam ediyor, okullarda öğretim yapılıyordu. 1921'in Temmuz ayında Ankara'da Maarif Kongresi'nde eğitim için yeni arayışlar tartışılırken; aynı tarihte İstanbul'da Kocamustafapaşa Turan Nümune Mektebi'nin öğretmen ve öğrencileri de okullarının bahçesinde çektirdikleri bu fotoğrafla ulusal duygularını yansıtmaktaydılar.

mal Paşa'nın kongreyi açış konuşması, eğitim tarihimizin önemli bir belgesidir. Bu konuşma *Hakimiyet-i Millîye* gazetesinin 17 Temmuz 1921 günkü sayısında yayınlanmıştır.

Bu konuşmada "Millî Türkiye'nin millî maarifini kuracak Türkiye muallime ve muallimlerine" seslenen ve "Asırların ihmali sonucu devlet bünyesinde ortaya çıkan yaraların, irfan yolundaki çabalarla giderilebileceğini" vurgulayan Atatürk; "millî bir terbiye programı", "eğitim örgütünün verimli kılınması", "şimdiye kadar uygulanagelen öğretim ve eğitim yöntemlerinin ulusu gerilettiği gerçeği", "programların ve kitapların hurafelerden, yabancı fikirlerden, dış etkilerden arındırılıp ulusal karakterimiz ve tarihimizle uyumlu içeriklere kavuşturulması", "çocuklarımıza yabancı öğelerle bilinçli mücadele fikrinin aşılanması", "eski yolların tamamen bırakılarak yeni bir sanat ve marifet yolu çizilmesi", "ana-babaların, çocuklarının eğitimi ve öğretimi için her türlü özveriyi göze almalarının önemi", "milleti yetiştirmenin kutsal bir görev olduğu" konuları üzerinde durmuştur.

İstanbul Muallimler Cemiyeti'nin kongreye gönderdiği "Türk harikalarının doğup yayıldığı Ankaramızda toplanarak maarif siyasetinde bir devrin açılışını müjdeleyen heyetinizi hürmetle ve hasretle selamlarız" ifadeli mesajı heyecan uyandırmıştır.

Kongrede, Halk Mektepleri projesi, ilköğretimin dört yıldan beş yıla çıkartılması, öğretim programına çalışma hayatına dönük dersler konulması, köylülerin, 5-6 yıllık iptidaî okullarına süre ve külfet bakımından dayanamayarak eski mahalle mekteplerine rağbet etmeleri gerçeği, halk maarifinin ileri program-

ları değil, köylünün en çok ihtiyaç duyduğu dil, din, hesap konularını içermesi gerektiği hususları tartışılmış, kapanış konuşmasını yapan Hamdullah Suphi Bey de "ürettiğiyle hem kendi ailesini geçindiren hem memleket ekonomisine temel oluşturan Türk çiftçi ve işçi sınıfına mensup insanların çocuklarının, aile geçimlerine göre bir eğitim almaları ve geçim yollarını ilerletecek bilgi ve becerileri kazanmaları, programların hedefinin, öğretmenlerin de çalışmalarının bu yolda olması gerektiği; ayrıca öğretmenlere, ardı arkası kesilmeyen savaşlarda babaları ölmüş yüzbinlerce yetime babalık etmek, onları, kimseye muhtaç olmayacakları tarzda yetiştirmek görevinin de düştüğü" hususlarına temas etmiştir.

Hamdullah Suphi Bey'in vekilliği sırasında Anadolu'daki birçok yabancı ve azınlık okulunun, "hainane" tutumları yüzünden kapatıldığı, işgal altındaki kent ve kasabalarda Yunan güçlerinin ve Rum papazlarının propagandalara giriştikleri ve okullarda Yunanca öğretilmesine çaba gösterdikleri, Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin bir Türk öğretmeninin, Millî Hükümete birtakım ihbarlarda bulunduğu için, okulun yabancı öğretmenleri ve azınlık öğrencilerince şehit edildiği, 1921 yılı Anadolu basınına yansıyan haberlerdendir.

Üçüncü Vekil Mehmed Vehbi Bey'den (20 Kasım 1921-6 Kasım 1922) sonra Maarif Vekilliği, Cumhuriyet'in ilk aylarında da sürecek olan İsmail Safa Bey'in (6 Kasım 1922-7 Mart 1924) dönemi başlar. Bu iki yılda, eğitim alanındaki devrimlerin filizlendiği ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile en ileri adımın atıldığı görülmektedir. Atatürk 1 Mart 1922'de TBMM'nin açış konuşmasında, -daha kesin zafer kazanılmamış ve ülke işgalden kurtarılmamışken- "Hükümetin en verimli ve önemli görevi eğitim hizmetleridir. Bu görevi başarabilmek için eğitim programlarının, milletimizin bugünkü durumu ile sosyal ve ekonomik ihtiyaçları, çevrenin şartları ve asrın gereği ile uygun ve uyumlu olması esastır... Milletimizi idare eden hükümetler, eğitimin yayılmasını gerçi istemişlerdir, fakat, Doğu'yu ve Batı'yı taklit sürdüğünden, milletimiz ve köylümüz cehaletten kurtulamamıştır. Eğitim siyasetimizin temeli, cehli ortadan kaldırmak, bütün köylüyü okutmak, vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıyacak kadar tarih, coğrafya, ahlâk bilgileriyle donatmak, aritmetik öğretmektir... Orta öğretimin amacı, memleketin muhtaç olduğu hizmet ve sanat adamlarını yetiştirmek ve yüksek öğrenime aday hazırlamak olmalıdır. Kadınlarımızı da aynı eğitim kademelerinden geçirerek yetiştirmeye önem vereceğiz. Çocuklarımıza ve gençlerimize, eğitimin her aşamasında Türkiye'nin istiklâline, kendi benliklerine ve millî geleneklerine düşman olanlarla mücadele yollarını öğretmek lazımdır" demesi dikkate değer.

Atatürk, işgalden kurtarılan Bursa'ya yaptığı ziyarette, 27 Ekim 1922 tarihinde öğretmenlerle yaptığı toplantıda da aynı konuları vurgulayarak millete yararlı kişiler yetiştirmelerini istemiş, bir milletin fikir ve sosyal kuvvetlerle yükselebileceğini, okulun asıl işlevinin insanlığa, saygıyı, millet ve memleket sevgisini, bağımsızlığın onurunu aşılamak olduğunu açıklamıştır.

15 Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan Birinci Heyet-i İlmiye, eğitim işlerinin bütün yönleriyle ele alındığı, sorunların tartışıldığı ilk ciddi çalışma olarak bilinir. 15 Ağustos'a kadar süren bu çalışmalara, Maarif Vekili İsmail Safa, Müsteşar Samih Rıfat, Matbuat Müdürü Ağaoğlu Ahmed, öteki bakanlıkların üstdüzey temsilcileri, Maarif Vekaleti daire müdürleri, Telif ve Tercüme Encümeni Reisi Ziya Gökalp, Darülfünûn temsilcileri, Darülmuallim, Sanayi-i Nefise, Vilayet Maarif ve Hars müdürleri, öğretmenler katılmışlardır. 26 maddeden oluşan gündemin konuları: Eğitim programları, millî kültür, önemli kaynakların çevirilmesi, İstatistik Müdürlüğü örgütü, millî sözlüğün ve dil bilgisinin hazırlanması, millî arşiv, millî müzik, millî lisan ve edebiyat, millî tarih kütüphanesi, millî tarih ve coğrafya enstitüleri, etnoğrafya müzesi, millî müze, mektep müzesi, Ankara'da okutulacak yüksek bilimler, ilköğretim programında değişiklik, ilkokul sonrası hayatî öğretim programı, Tedrisat-ı İptidaîye (İlköğretim) Kararnamesi'nin değişik-

Mustafa Kemal, Millî Mücadele döneminde gerek TBMM'de gerekse çeşitli yerlerde yapmış olduğu konuşma ve söylevlerinde Cumhuriyet kurulduktan sonra temelleri atılacak çağdaş eğitimin ilk işaretlerini vermiş, eğitimin temel amacının "cehâleti ortadan kaldırmak" ve "kadınlarımızı da aynı eğitim kademelerinden geçirerek yetiştirmek" olduğunu sürekli vurgulamıştır. Resimde, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın (ortada) bir hemşire mektebini ziyareti. Sağ başta Salih (Bozok), soldan ikinci yaver Muzaffer (Kılıç) Beyler.

lik önergesi, Darülmuallimin ve Darülmuallimat tüzük ve programları, sultanîlerde örgüt ve öğrenim süresi, izcilik örgütü, öğretmen okullarına birer orta kısım eklenmesi, Galatasaray Sultanisi'nin örgütü ve programları, Yüksek Muallim Mektebi öğrencilerine meslek bilgisi verilmesi, Teftiş Heyeti Talimatnamesi taslağı, Asar-ı Atika Nizamnâmesi'ydi. Heyet-i İlmiye bünyesinde oluşturulan komisyonlar, bu konuları bir ay boyunca inceleyerek genel kurula getirmişler; hazırlanan raporların tartışılmasından sonra alınan kararlar uygulamaya konmuştur. Bu açıdan, Birinci Heyet-i İlmiye, iki yıl önceki Maarif Kongresi'nden daha önemlidir. Çalışmaların tamamlanmasından bir gün önce, 14 Ağustos 1923'te Meclis'te okunan hükümet programında, eğitime uzun bir bölüm ayrıldığı görülmektedir. Öngörülen eğitim faaliyetlerine, sözkonusu Heyet-i İlmiye görüşmelerinin ve kararlarının esin kaynağı olduğu da açıktır. Çocukların eğitimi, halkın eğitimi, seçkinlerin eğitimi için imkânlar hazırlanması; ilköğretim çağındakilere, mesleklere yönelmelerini sağlayıcı pratikler kazandırılması; ilkokulu bitirenlerin devam edecekleri tarım, sanat, ticaret alanlarında iki yıllık bütünleme sınıfları açılması; kız liseleri, kız sanayi idadileri ve kız öğretmen okullarının çoğaltılması; ilköğretimin bütün yurtta zorunlu kılınması programda yeralmıştı.

Bu belirlemeler ve hedefler bir anda gerçekleştirilemese bile, ümmetçi eğitim düşüncesinden hızla sıyrılıp millî eğitime, hayata, işe ve pratiğe dönük çağdaş öğretime geçiş süreci başlamış bulunuyordu.

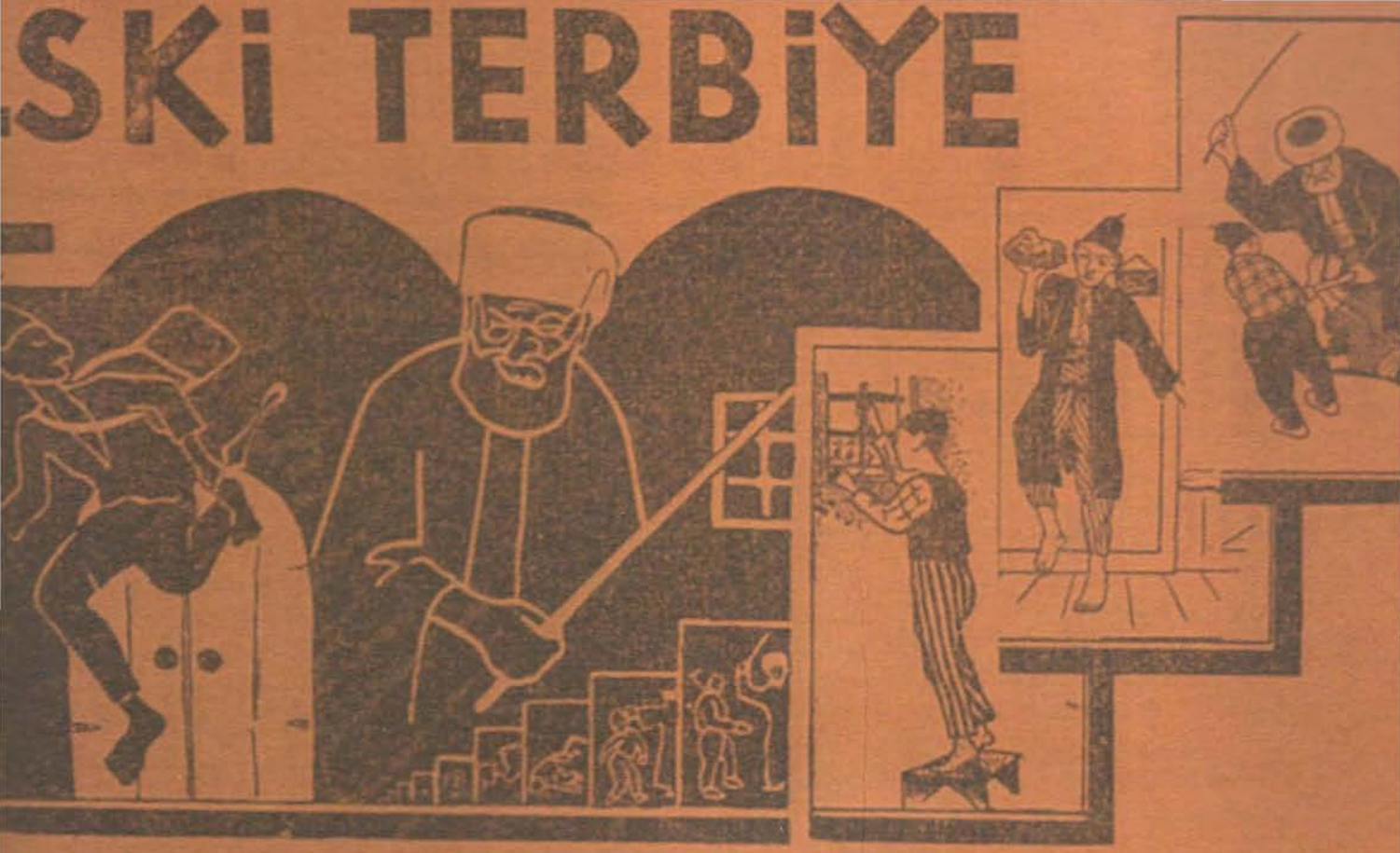

DOKUZUNCU BÖLÜM

Tevhid-i Tedrisat ve Millî-Laik Eğitime Geçiş

YENi TERBiYE

Harf Devrimi'nden sonra ilkokullarda okutulan *Üçüncü Yıl Kitabı*'ndan bir sayfa.

Tanzimat döneminde ahiret kadar dünya yaşamını da öğretmeyi amaç edinen bir eğitim prensibi benimsenebilmişti. 29 Ekim 1923'te ilan edilen Cumhuriyet'in üzerinden daha altı ay geçmeden, eskilerin düşünüp de adını söyleyemedikleri medrese-mektep ikiliğinin kaldırılması, millî, halkçı, çağdaş ve laik eğitime geçilmesi korkusuzca tartışmaya açıldı. Eğitimde kızlara da fırsat eşitliği tanınması, köy ve köylü eğitiminin önemi (daha uzun zaman lafta kalacak olmasına rağmen), demokratik eğitim kavramları da yasal düzenleme öncesinde Meclis'te ve Meclis dışında çokça irdelendi. Meziyet ve zekâya bağlı olarak "eleyici öğretim" sisteminin, parasız eğitimin, ortaokul-lise aşamalarının programları ve süreleri üzerinde de duruldu.

Bu çalışmalar ve hazırlıklar sürerken, 1923 yılı sonunda 12 milyon dolayında tahmin edilen ülke nüfusuna karşılık, yaklaşık sayılarla 5 bin ilkokulda, 10 bin öğretmen ve 350 bin öğrenci, 72 ortaokulda 800 öğretmen ve 6 bin öğrenci, 23 lisede 500 öğretmen 1250 öğrenci, 64 meslek okulunda 600 öğretmen 6500 öğrenci bulunuyordu. Genel öğrenci sayısının nüfusa oranı ise ancak yüzde 3 dolayındaydı.

Öğretim birliği, parasız ve zorunlu ilköğretim düşüncesi II. Meşrutiyet'te de tartışılmış ve bazı uygulamaları gündeme gelmişti. Ancak gerçek anlamda uygulama Cumhuriyet ilk yıllarındaki radikal adımların atılmasıyla başladı. Mustafa Kemal 1 Mart 1924'te TBMM'ndeki söylevinde, tevhid-i tedrisatın sağlanmasını istedi. 1922'de Mektebliler Bayramı'nda bir grup öğrenci.

Hasan-Âli Yücel'in, *Türkiye'de Ortaöğretim* adlı eserinde, 1922-1923 öğretim yılında ortaöğretimin birinci devresinde (ortaokul) toplam 1580, birinci ve ikinci devreleri bir arada (ortaokul-lise) bulunan okullarda da 2271 (genel toplam: 3851) öğrencinin kayıtlı olduğu, 1923-24 öğretim yılı itibariyle yukarıdaki tabloda verilen sayılara ulaşıldığı, ortaokullardaki kız öğrenci sayısının yüzde 10, liselerde ise yüzde 20 dolayında olduğu gösterilmektedir. Yücel, bir yıl zarfında ortaöğretimdeki sayının 3851'den 7146'ya (yaklaşık 2 katı) yükselmesini "Bu da gösteriyor ki Millî Mücadele'nin muvaffakiyetle bitmesinin daha ilk ve ikinci yıllarında ralebe sayısında yarıya yakın bir yükselme olmuştur" diyerek izah etmekteyse de (*age*, s.21). 1922-23 yılı sayılarında bir yanlışlık bulunduğunu ve o günkü koşullar içerisinde bir yılda sayıların ikiye katlanmasının mümkün olama-

TABLO 9.1
Maarif Vekâleti'ne Bağlı Bütün Resmî Okulların
Kız-Erkek Mevcutları (1924-1925)

Okullar	Okul	Öğrenci
Ana mektepleri (karma)	85	8.540
İlk mektepler (erkek)	4.923	265.138
İlk mektepler (kız)	647	70.670
İlk yatı (erkek)	19	1.502
Öksüzler yurdu (erkek)	14	4.105
Öksüzler yurdu (kız)	3	973
Orta mektep (erkek)	56	11.429
Orta mektep (kız)	8	1.547
Lise (erkek)	15	5.684
Lise (kız)	4	1.242
Muallim mektebi (erkek)	15	3.629
Muallim mektebi (kız)	9	1.994
Meslek mektebi (erkek)	2	111
Meslek mektebi (kız)	5	870
İmam ve hatip mektepleri (erkek)	25	1.442
Yüksek mektepler karma (erkek)	10	2.496
(kız)		341
Erkek mektepleri	5.164	304.076
Kız mektepleri	676	77.637
Genel toplam	5.840	381.713

Not: Askeri okullar kapsama alınmamıştır.
Kaynak: *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, 1926-1927*, s. 326'daki vilayetlere göre detaylı tablodan.)

Cumhuriyet'le birlikte ortaöğretimde de ileri adımlar atıldı. Orta dereceli okullarda da karma eğitime geçildi, sanat enstitüleri (meslek liseleri) kuruldu. Ortaöğretim kurumlarının sayısı arttırıldı. Zorunlu din dersleri kaldırıldı. Karma eğitime geçişe paralel olarak kız orta mekteplerinde öğrencilerin başlarının açılması, saçların kısa kesilmesi kararlaştırıldı. İstanbul'da bir kız orta okulu.

yacağını düşünmek gerekiyor. İlk sağlıklı -başka bir deyişle resmi- sayıların verildiği 1924-1925 öğretim yılındaki okul türleriyle öğrenci mevcutları **Tablo 9.1**'de gösterilmiştir.

Cumhuriyet'in ilan edildiği sıradaki okur-yazar nüfus ve bunun genel nüfusa oranı konusunda ise veriler yoktur. Ancak 1927 ilk Genel Nüfus Sayımındaki yüzde 10,6'lık okur-yazar oranının, 1923'te de aşağı yukarı aynı düzeylerde bulunduğunu kabul etmek gerekiyor. Sonuç şudur: Saltanattan Cumhuriyete geçişte, kadınların ve kızların yüzde 98'i ümmî olmak üzere 12 milyon nüfusun ancak 1 milyonu "okur-yazarın" diyebiliyor; 355 bin çocuk ve genç de imkânları, şartları birbirinden çok farklı ama ortak adları "mektep" olan eğitim kurumlarına devam edebiliyordu. Görevdeki 12 bin öğretmenin ise en iyimser tahminlerle ancak 3-4 bini muallim mektebi, sultanî, idadî çıkışlı, diğerleri ise medreseden yetişme veya ilkokul öğrenimliydi.

Öğretim Birliği Devrimi

Atatürk ve onunla birlikte yeni Türk eğitiminin ilkelerini, yönünü saptayanlar olası ki, bu yetersiz tabloyu, köklü bir devrimin temelleştirilmesi bakımından bir fırsat olarak değerlendirdiler. 1 Mart 1924 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış söylevinde

Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Paşa, 1934'e değin çıkartılacak ve hayata geçirilecek "İnkılâp Kanunları"nın başlama işaretini verirken, öncelikle öğretim birliğini (Tevhid-i Tedrisat) vurguladı:

"Türkiye'nin eğitim ve öğretim politikasının tam ve hiçbir kuşkuya yer vermeyen bir açıklıkla belirtilip uygulanması gereklidir. Bu politika, her anlamıyla millî bir kapsamda olmalıdır... Memleket evlâdının birlikte ve eşit olarak edinmeye mecbur oldukları bilimler ve fenler vardır. Yüksek meslek ve ihtisas erbabının ayrılabileceği eğitim dereceleri kadar eğitim ve öğretimde birlik sağlanması, sosyal yaşantının gelişmesi ve yükselmesi için önemlidir. Bu sebeple Şeriye Vekâleti ile Maarif Vekâleti'nin bu konuda fikir birliği yapması arzu edilir..."

2 Mart 1924 günü Cumhuriyet Halk Fırkası Meclis Grubu'nda görüşülen üç yasa tasarısı, ertesi günkü genel kurulda kabul edildi. Birbiriyle ilgili ve bağıntılı bu yasalar, sonraki devrim yasalarının da temelini oluşturur. Bunlar: Halifeliğin kaldırılması, Osmanlı Hanedanı'nın yurtdışına çıkartılması, Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunlarıdır (bkz. s.291).

Saruhan Mebusu Vâsıf Bey (Çınar) ve 57 arkadaşının önerdiği Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gerekçesi özetle şöyleydi: "Bir devletin genel eğitim siyasetinde, milletin düşünce ve duygu bakımından birliğini sağlamak gereklidir ve bu da öğretim birliği ile olur. Tanzimat'ın ilan edildiği sıralarda öğretim birliğine geçilmek istenmişse de başarılı olunamamış, bilakis bir ikilik ortaya çıkmıştır. Bu ikilik eğitim ve öğretim birliği bakımından birçok kötü ve sakıncalı sonuçlar doğurmuş, iki türlü eğitimle memlekette iki tip insan yetişmeye başlamıştır. Önerimiz kabul edildiğinde, Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki bütün eğitim kurumlarının biricik mercii Maarif Vekâleti olacaktır. Böylece bütün eğitim yuvalarında, Cumhuriyetin irfan siyaseti, ortak bir eğitim yolu izlenecektir."

Bu yasa öylesine radikaldi ki, ilk anda askerî ortaokullar ve liseler bile Maarif Vekâleti'ne bağlanmış, ancak bir yıl sonra Harp Okulu gibi öteki askerî

Tevhid-i Tedrisat Kanunu tasarısını hazırlayan ve iki dönem Maarif Vekilliği yapan Hüseyin Vasıf Çınar, 1895'te İzmir'de doğdu. İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'tan mezun olduktan sonra İzmir'e döndü. İşgale karşı kurulan Redd-i İlhak Cemiyeti'ne girdi. Balıkesir'de *İzmir'e Doğru* gazetesini çıkararak Milli Mücadele'yi destekledi. Daha sonra Manisa'dan mebus seçildi. Maarif Vekilliği sırasında Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun uygulanmasını sağladı. Çeşitli elçiliklerde bulundu. Moskova Büyükelçisi iken 1935'te öldü.

okullar da Millî Savunma Bakanlığı'na bırakılmıştır. Yasanın temel amacı ilk, orta ve lise düzeylerinde, yeni kuşaklara ortak bir millî kültür vermek, kuşakları farklı akımların, görüşlerin, maksatlı yetiştirme ve koşullandırma emellerinden uzak tutmaktı. Bu da ancak, tüm okulların Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanması ile sağlam bir güvenceye kavuşturulabilirdi. İlk anda askerî okulların bile millî eğitime bağlanmasındaki bir amaç da aynı yolu izlemesi olanaksız medreselerin kendiliklerinden kapanmasını sağlamaktı. 1925'e kadar medreselerin tamamı resmen kapandı. Askerî okullar ise Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na ekle-

Cumhuriyet ilan edildiği sırada, Türkiye'de 23 resmi lise vardı. Bunların çoğu İstanbul'da olup, dokuzu kız okuluydu. 1930'lara doğru karma öğretim dllzenlemesiyle birlikte Türkiye genelinde toplam lise ve ortaokul sayısı 66'ya ulaştı. Eğitimde esas hedef "milli maarif" olduğu için yeni yapılan binalarda da Osmanlı'nın son yıllarında gelişen "milli mimari" tercih edliyor, okulların çoğuna "İstiklâl", "Cumhuriyet", "Hâkimiyet-i Milliye", "Gazi" gibi isimler veriliyordu. Resimde Kayseri'de Cumhuriyet Mektebi.

nen bir fıkra ile Millî Savunma'ya bırakıldı. Yalnız, İstanbul Dârülfünûnu ile yüksek öğretim veren diğer okullar (ilahiyat dışında) yasa kapsamına alınmamıştır. Kanun'un 4. maddesi modern anlamda ve üniversite bünyesinde İlahiyat Fakültesi ile imam ve hatip yetiştirecek orta düzeyde okullar açılmasına izin vermekteydi. Ne var ki, açılan ilk İlahiyat Fakültesi ile 26 İmam-Hatip Mektebi, bunlara karşı bir politika izlenmediği ve zorlamalar olmadığı halde 1934'e kadar birer ikişer kapanmış, 1927'de ise okullardan din dersleri kaldırılmıştır. Şunu hatırlatmakta yarar var: Bu gelişmeler, Müslüman halk çoğunluğunun laik ve millî eğitime geçişi içtenlikle desteklediği yorumuna bağlanamaz. Yüzde 10'u okur-yazar, ümmet ve teba alışkanlıklarından uzaklaşıp vatandaşlık erdemine henüz kavuşmamış bir toplumun, salt "Türklük bilinci" ile bu tür köklü değişikliklere destek vermiş olması düşünülemez. Olasılıkla, savaş yorgunu, geçim derdinde, gelişmelerden uzak ve habersiz halkın yönetime güveni sayesinde bu önemli yenilik tepkisiz kalmıştır. Aynı günlerdeki Halifeliğin, Şeyhülislâmlığın, Şer'iye Vekâletinin kaldırılması gibi halkı daha çok ilgilendiren değişiklikler de yine aynı nedenlerle tepki almamıştır. (Anayasaların güvencesi altına alınan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun, öteki devrim yasaları gibi, politik çıkarlarını ve oy hesaplarını önde tutanlarca gizli ya da açık saldırılara, eleştirilere uğraması 1950'li yıllarda başlayacaktır).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim hamlesinde, üniversite ve yüksek öğretim, en çok tartışılan konular arasındaydı. Meşrutiyet'ten devralınan Darülfünun üzerine yapılan tartışmalar, sonunda gelip, özerkliğe dayanıyordu. Vasıf Çınar, Darülfünun'un Maarif Vekaleti'ne bağlanmasını istiyor, buna karşılık Mustafa Necati özerkliği savunuyordu. Bu arada Cumhuriyet Ankara'sında yeni yüksek okullar da açılıyordu. Resimde, 25 Kasım 1925'te Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında sağdan ikinci Yusuf Kemal Tengirşenk, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hasan Saka, Atatürk, İsmet İnönü, (?), Şükrü Kaya, Mahmut Esat Bozkurt, (?) görülmektedir.

Tevhid-i Tedrisat'ın neler getirdiği de yeterince anlaşılamamıştır. Tanzimat'a kadar Osmanlı Müslüman toplumları için eğitim ve öğretim salt "öbür dünya" amacına dönüktü. Tarih, coğrafya, felsefe, hesap, biyoloji. Dersleri de meslek ve beceri kazandırıcı faaliyetler de mektep ve medrese programlarında yoktu. Tanzimat döneminde, bu geleneksel ve uhrevi öğretim kurumlarının yanında yarı uhrevi yarı dünyevi yeni okullar öngörüldü. Azınlıkların, yabancıların okullarında ise her yönüyle yaşama dönük, ileri programlar uygulanıyordu. Her okul dilediği biçimde program yapabilmekte, dilediği insanları öğretmen olarak görevlendirmekteydi. Devletin denetim ve gözetim yetkisi sınırlı ve göstermelikti. Vakıf mahalle mektepleri tümden denetim dışı durumdaydı. Yapıları, havaları, programları, öğretim kadroları, amaçları farklı okullar ve medreseler, birbirlerinden kopuk, dünya ve ahiret görüşleri bağdaşmayan kuşaklar yetiştiriyordu. Kurumlar arasında da şiddetli mücadeleler vardı. Eskiler yenilere, yeniler de eskiye düşmandı. Tevhid-i Tedrisat, "öğretim birliği" kavramı içinde, çağdaş eğitimi, millî ve laik öğretim programlarını, örgün ve yaygın eğitim alanlarında örgütsel ve kurumsal yenileşmeyi hedef alarak eski kurumların yaşatılabilmesi olanaklarını kurutmuştur. Ancak bir yasa çıkartmakla böyle önemli bir sorunun halledilemeyeceğini bilenler, ülkenin dört bir yanına pek seyrek yayılmış bir avuç aydın öğretmen kitlesine güvenmekteydiler. Bu nedenledir ki 1928'de "Başöğretmen" sanını alan Atatürk, gittiği her yerde, öğretmenlerle bir araya gelmiş; devrim mesajlarını öncelikle onlara vermişti. Tevhid-i Tedrisat'a ikinci güçlü desteğin basından geldiği de kuşkusuzdur.

Ulusal Eğitime Doğru

Yasanın yürürlüğe girmesinden sonraki ilk üç yılda (1924-27) resmî okullara medreselerden sızan dinsel ağırlıklı eğitim, buna paralel olarak Arapça ve Farsça öğretimi kaldırıldı. Kolej ve öteki yabancı okullarında dinsel simgeler; değişik milliyet duygularını aşılama amaçlı dinsel öğretiler yasaklandı. Azınlık ve yabancı okullarında tarih, coğrafya, yurtbilgisi derslerinin okutulması, yabancı ya da azınlık dili yanında Türkçenin de öğretilmesi sağlandı. Maarif Vekâleti emrine verilen 479 medrese kapatıldı. Bakanlık, kapatılan medreselerin yerine öğretim birliği esasma uygun İmam ve Hatip mektepleri açtıysa da bir süre sonra bu okullar da öğrenci yokluğundan kapandı. 1927'de, Türkiye'de salt Müslümanların yaşamadığı, başka dinlerden insanların da bulunduğu gerekçesiyle ilk, orta ve liselerden din dersleri kaldırıldı. Azınlık okulları da doğrudan Maarif Vekâleti'ne bağlandı. Bu atılımlar, 1928'deki Harf Devrimi'ne uygun ortamı hazırlamıştır.

Dönemin Başbakanı İsmet Paşa 1925'te, Muallimler Birliği'nde öğretmenlere seslenirken, özetle şunları söylemiştir:

"Tevhid-i Tedrisat'm bazılarınca kötü yorumlanacağını ve öncülük edenlerin dinsizlikle suçlanacaklarını, doğurabileceği sonuçları biliyorduk. Bir takım ıslah önerileriyle eski kurumların yaşatılmasını isteyenler de mutlaka çıkacaktı. Fakat Meclis, kararını verdi. Yavaş yavaş varılacak bir sonuca ivedilikle ulaşmak, devrim yapmaktır. Ve gördük ki bütün ileri dünyanın yolu aynıdır. Uygarlığı yakalayanlar hep bu yoldan yürümüşlerdir. Tevhid-i Tedrisat, ülkenin bütün hayatında fikrî, fennî, ekonomik ve sosyal alanlarda başlıca temeldir. Yaptığımız işi, dine aykırı görmek, yapılan işi görmemektir. Bunun dinsizlikle hiçbir ilişkisi yoktur. Bu sistemde başarılı olalım, on yıl azimle yürüyelim, şimdi bize karşı olanlar, din adına endişe duyanlar göreceklerdir ki Müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en hakiki şekli bizde yaşanacaktır... O noktaya varıncaya kadar, biz bu gerçeği kanunla ve cebren telkine ve uygulamaya devam edeceğiz... Hedefe varmak için her cahilâne itiraz ve girişim önlenecektir. (...)

Millî maarif istiyoruz, bu ne demektir? Bunu zıddı ile daha çok anlarız. Bunun zıddı dinî terbiye ya da beynelmilel eğitimdir. Siz öğretmenler, dinî ve beynelmilel değil, millî eğitim vereceksiniz. Dinî terbiyenin millî eğitime saldırı demek olmadığını, her iki eğitimin de kendi yollarında gerçekleşebileceğini göreceğiz. (...) Dinî eğitim, bir bakıma beynelmilel eğitimdir. Bizim eğitimimiz ise kendimizin olacak ve kendimiz için olacaktır. Millî eğitimde iki kısım düşünebiliriz: Siyasal ve vatansal. Bütün bu topraklara Türk mahiyetini veren bir "Türk" var. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpâre millet manzarasını göstermiyor. Eğer bu nesil, bilinçle, ilmin ve hayatın rehberliğiyle bütün ömrünü vakfederek çalışırsa siyasi Türk milleti, kültürel, düşünsel ve sosyal tam ve olgun bir Türk milleti olabilir. (...) Bir milliyet kütlesi içinde ayrı medeniyetler olamaz. Kendilerini başka camialara bağlı görenlere açıkça teklif ediyoruz: Türk milletiyle beraber olsunlar. Fakat "konfedere" olmuş medeniyetler halinde değil, bir tek medeniyet halinde. Bu vatan işte tek olan bu milletin ve bu milliyetindir. Bu siyaset vatanın bütün hayatıdır. Yaşayacaksak yekpâre bir millet kütlesi olarak yaşayacağız. İşte millî terbiye dediğimiz sistemin genel hedefi" (*Muallimler Birliği Mecmuası*, sene 1, sayı 4, 1925).

ONUNCU BÖLÜM

Cumhuriyet'in İlk Beş Yılında Eğitim (1923-1928)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında giysi ve şapkalarıyla iki orta mektep öğrencisi.

Bu beş yıllık dönemi, önceki ve sonraki dönemlerden ayıran iki önemli yenilik, Tevhid-i Tedrisat ile Harf Devrimi'dir. Ne Osmanlı İmparatorluğunu düze çıkartmayı Batılılaşmakta gören Tanzimat ve Meşrutiyet aydınları ne de Atatürk sonrası yöneticileri, bu boyutlarda reformları gündeme getirememiş ve göze alamamışlardır. Ancak, sözkonusu iki devrimin de yasal birer düzenleme olduğu dikkate alındığında, denilebilir ki her düzeydeki eğitim kurumlarını çağdaş yapılara, donanımlara, kadro ve örgütlere kavuşturucu, büyük yatırımları gerektiren ve aynı zamanda yasal düzeydeki reformların da gereği olan yeniliklere esaslı biçimde yaklaşılamamıştır. İmparatorluğun bıraktığı okullar ve kurumlar; rüşdiye-idadî yerine "orta mektep", sultanî karşılığı "lise", iptidaî "ilk mektep" vb adlarla korunmuş, programlar değiştirilmiş, yeni ders kitapları yazdırılmış, öğretmen sayısının arttırılmasına çaba gösterilmiş, imkânlar ölçüsünde de yeni okullar yapılmıştır.

1924'te, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle başlayan Atatürk döneminde, İsmail Safa Bey'den sonra sırasıyla Vasıf Çınar (8.3.1924-21.11.1924), Şükrü Saraçoğlu (22.11.1924-3.3.1925), Hamdullah Suphi Tanrıöver (2. kez 4.3.1925-19.12.1925), Mustafa Necati (20.12.1925-1.1.1929), Başvekil İsmet İnönü (1.1.1929-27.2.1929), Vasıf Çınar (2. kez 28.2.1929-7.4.1929), Cemal Hüsnü Taray (10.4.1929-15.9.1930), Esat Sagay (27.9.1930-18.9.1932), Dr. Reşit Galib (19.9.1932-13.8.1933), Dr. Refik Saydam (Vekil: 14.8.1933-26.10.1933), Hikmet Bayur (27.10.1933-8.7.1934), Abidin Özmen (9.7.1934-9.6.1935), Saffet Arıkan (10.6.1935-

Türk eğitiminin önemli isimlerinden Mustafa Necati, İstanbul'da Mekteb-i Hukuk'u bitirdikten sonra Milli Mücadele saflarına katıldı. Saruhan (Manisa) ve İzmir'den iki dönem milletvekili seçildi. Mübadele, İmar ve İskân, Adliye vekilliklerinden sonra Maarif vekili oldu. Bakanlık yaptığı dönemde Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu'nun uygulanması ve yeni harflere geçiş için büyük çaba gösterdi. Mustafa Necati'nin, bakanlık görevlileriyle 1925-26 öğretim yılında, kız öğrencilerin formalı ve başları açık olarak öğrenim gördükleri bir okulu ziyareti (ortada, saçları hafif dökük). M. Necati'nin sağında, papyonlu Nevzat Ayas, onun arkasında da M. Emin Erişirgil.

28.12.1938) olmak üzere 14 Maarif Vekili (sonuncusu Kültür Bakanı ünvanıyla da alarak) görev yapmışlardır. Hamdullah Suphi dışında, asıl meslekleri askerlik, hekimlik, hukukçuluk, diplomatlık, yöneticilik olan bakanların sık sık değişmesinde, Cumhurbaşkanı Atatürk'le Başbakan İsmet İnönü'nün eğitim alanındaki ödünsüz politikalarının rolü büyüktür. Bu politikaya en iyi uyum sağlayan Mustafa Necati'nin üç yıllık döneminde, Harf Devrimiyle birlikte yeniliklerin yoğunlaştığı dikkati çekmektedir.

İkinci ve Üçüncü Heyet-i İlmiyeler

Vasıf Çmar'ın 1924'teki sekiz aylık ilk bakanlığında Ankara'da toplanan İkinci Heyet-i İlmiye, okul programlarında gerçekleştirilecek yenilikleri kararlaştırdı: İlköğretimin 6 yıldan 5 yıla indirilmesi, ortaokul ile lisenin 3'er yıllık iki aşama sayılması, böylece ortaöğretimin 7 yıldan 6 yıla çekilmesi, 4 yıllık muallim mektebi programlarının değiştirilmesi ve içtimaiyat (sosyoloji) dersinin de konması, ilk mektep müfredat programlarının hazırlanması, ders kitaplarının yazdırılması.

Bu kararlar 1924-25 öğretim yılından başlanarak aşamalı yürürlüğe kondu. 25 Ağustos 1924'te Ankara'da toplanan Muallimler Birliği Kongresi'nde Atatürk "Öğretmenler, yeni nesli, Cumhuriyet'in fedakâr öğretmen ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz ve yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin beceriniz ve fedakârlığınızın derecesi ile orantılı olacaktır. Cumhuriyet, fikren ilmen ve bedenen kuvvetli ve yüksek karakterli muhafızlar ister, yeni nesli bu nitelikte ve yetenekte yetiştirmek sizin elinizdedir. (...) Memleket evladı her öğretim kademesinde ekonomik hayatta yapıcı, etkili ve başarılı olacak şekilde donatılmalıdır. Millî ahlâkımız, medenî esaslarla ve hür fikirlerle geliştirilmeli ve kuvvetlendirilmelidir. (...) Yeni Türkiye'nin birkaç yıla sığdırdığı askerî, siyasi ve idari devrimler çok büyük, çok önemlidir. Bu devrimler, sizin, sosyal ve fikrî devrimlerdeki başarınızla sağlamlaşacaktır. Hiçbir zaman hatırınızdan çıkmasın ki Cumhuriyet, sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister" diyerek seslendi. Bu söylevinde, kızların eğitimi ve okul disiplini üzerinde durdu. Erkek ve kız çocukların aynı tarzda, bütün öğretim aşamalarında öğretim ve eğitimlerinin genel olmasını vurguladı. Tehdide dayalı ahlâkın (disiplinin) güvenilir olamayacağını belirtti. Hükümet 1924 Ağustos ayında ilko-

Ankara'da toplanan İkinci Heyet-i Milliye'de ilköğretimin 5 yıl, ortaöğreliminse 3'ü ortaokul, 3'ü lise olmak üzere toplam 6 yıl olması, yeni ders programları hazırlanması ve ders kitaplarının yazdırılması kararlaştırıldı. Dönemin Maarif Vekili Vasıf Çınar (ortada) delegelerle birlikte.

Tanzimat döneminde tıp eğitimi başladıktan sonra en çok sıkıntısı çekilen elemanlar hemşire ile hastabakıcılar oldu. II. Meşrutiyet'te Hilal-i Ahmer (Kızılay) hastabakıcı yetiştirmek amacıyla çalışmalar yaptı. Ancak kadının erkekle birlikte çalışmasının hoş karşılanmaması ve örtünme sorunu, bu yönde adım atılmasını engelliyordu. Sonunda 1924'te İstanbul'da toplanan Kızılay Kongresi'nde bir Hastabakıcılık Mektebi açılması için karar alındı. Okulun müdürlüğüne de Gureba Hastanesi Baştabibi Dr. Ömer Lütfi (Eti) getirildi. Okulllk mezunlarını 1927'de verdi. Resimde askeri hastanelerde görevlendirilen hemşireler.

kulların karma olması kararını aldı. Kızların erkek ortaokullarına devamı serbest oldu.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in 1925'teki 9 aylık ikinci vekilliğinin başladığı günlerde, 13 Mart 1925'te çıkartılan 439 sayılı Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu ile öğretmenlik ayrı bir meslek sınıfı durumuna getirildi. Bu yasanın bu konudaki maddeleri:

"1- Muallimlik, devletin umumî hizmetlerinden tâlim ve terbiye vazifesini üzerine alan müstakil sınıf ve derecelere ayrılan bir meslektir.

2- Muallimler menşelerine ve bulundukları mektebin derecesine göre üç kısma ayrılır: Yüksek tedrisat muallimleri, orta tedrisat muallimleri, ilk tedrisat muallimleri.

3- Orta tedrisat mektepleriyle Darülmuallimin ve Darülmuallimat muallimleri, Dârülfünun, yüksek ve orta dârülmuallimin ve dârülmuallimat ve yüksek ihtisas mektepleri mezunlarından intihap olunur" hükümlerini içermektedir.

20 Aralık 1925'te Bakan olan Mustafa Necati, 26 Aralık 1925-8 Ocak 1926 tarihlerinde yüklü bir gündemle Üçüncü Heyet-i İlmiye'yi topladı. 1925 yılında yaşanan olaylar ve gelişmeler (Şeyh Said Ayaklanması, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İzmir Suikasti, Takrir-i Sükûn Kanunu) okulun ve eğitimin önemini bir kez daha ortaya koymuş, "Cumhuriyet esaslarına bağlı okullarda çocukların kalplerine ve dimağlarına Cumhuriyet için özveri ülküsünün yerleştirilmesi" ilkesinden çokça söz edilir olmuştu. Üçüncü Heyet-i İlmiye "Cumhuriyet maarifi"nin sorunları için şu gündemle toplandı:

1- Devlet ve vilayet bütçelerinden maarife ayrılan paraları en verimli tarzda harcamak ve okulları bütün başvuranları alabilecek surette genişletmek,

2- Liselerin düzenlenmesi, belirli merkezlerde büyük ve daha sağlam öğretim veren liseler yapılması ve bunların sayısının yavaş yavaş çoğaltılması,

3- Muallim mekteplerinin belirli merkezlere toplanarak takviyesi,

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim yenilikleri eski kuşak aileleri de bu girişimlere sarılmaya, yenilikleri desteklemeye yöneltmişti. O yıllardan bir anı: Büyük anne ve okula giden torunlar.

1926'da tarım öğretimiyle ilgili olarak çağrılan Belçikalı Buyse, verdiği raporda meslek okullarını bölgelerin ihtiyaçlarına göre açmak gerektiğini vurguluyordu. Daha sonra çeşitli komisyonların hazırladığı raporlarda çırak kursları açılması, bölge sanatokullarıyla, akşam sanat okullarının sayısının arttırılması öngörülüyordu. Atatürk'ün 1925-26 ders yılında bir bölge sanat okulunu ziyareti.

4- Meslek mekteplerinin de yine belirli merkezlerde toplanıp takviye edilmeleri,

5- Yatılı olmayan ortaokullarda karma öğretimin yaygınlaştırılması,

6- Stajyer öğretmenlerin pedagojik formasyon kazanmaları için düzenleme,

7- Öğretmenlerin terfilerinin yasal kurallara bağlanması,

8- Öğretim ve eğitim işleriyle ilgilenecek bir Millî Talim ve Terbiye Dairesi kurulması.

Önceki kongre ve Heyet-i İlmiyelere katılan belli başlı üyelerin (Nafi Atuf, Rıdvan Nafiz, Abdülfeyyaz Tevfik, Hamid Zübeyir, İsmail Hakkı, Köprülüzade Fuad, Ali Haydar, Hilmi Ziya vd.) bu çalışmalara da katıldıkları görülmektedir. Dikkate değer bir husus, her üç Heyet-i İlmiye'nin de gerçekçi gündemlerle ve duyulan zaruretler sonucu toplanması, alınan kararların ise "tavsiye ve istişari" anlamda algılanmayıp derhal uygulamaya geçirilmesidir.

Nitekim, Üçüncü Heyet-i İlmiye toplantısının dağılmasından hemen sonra 22 Mart 1926'da, 789 sayılı Maarif Teşkilâtı Kanunu kabul edilmiş, ardından "Türk Dili ve buna ilişkin bütün bilimsel meselelerle uğraşmak üzere bir Dil Heyeti, yalnızca öğretim ve eğitim işleriyle uğraşacak bir Talim ve Terbiye Dairesi" oluşturulmuştur. Teşkilât yasasının 7. maddesi, ortaöğretim kurumlarını Liseler, Orta mektepler, İlk Muallim mektepleri, Köy Muallim mektepleri olarak belirlemiş, 24 Nisan 1926'da çıkan 822 sayılı kanunla ilkokullar gibi, lise ve ortaokullarda da gündüzlü okuyan öğrencilerden para alınmaması (öğrenimin meccaniliği), 8 Haziran 1926 tarihli 915 sayılı kanunla da bir kısım okullara parasız yatılı öğrenci kabulü gerçekleştirilmiştir. 1926-1927 ve 1927-1928 öğretim yıllarında, yaşlı ve yeniliklere ayak uyduramayan öğretmenlerin emekliye sevki, okullarda kız-erkek kar-

1 Ocak 1929'da, geçirdiği bir apandisit krizi sonucunda hayata veda eden Mustafa Necati, Maarif Vekilliği yaptığı yıllarda Anadolu'ya çeşitli geziler yaparak öğretim birliği uygulamasını yerinde görüyor, sorunlara yerel yöneticilerle birlikte çözümler arıyordu. 1928'de Konya'yı ziyaretinde çekilmiş bir fotoğraf. Mustafa Necati (orta sıra, soldan üçüncü), Talim ve Terbiye Heyeti Reisi Emin (Erişirgil) (orta sıra, sağ başta), Mustafa Necati'nin sağında 2. Ordu Komutanı Asım Paşa (Gündüz). Yüksek Tedrisat Umum Müdürü, (eğitim tarihi yazarlarından) Nevzad (Ayas) Bey (önde sağda oturan).

ma eğitimin yaygınlaştırılması, din derslerinin, ilk, orta okullarda asgari düzeye indirilmesi, liselerden büsbütün kaldırılması; öğretimin olabildiğince dünyevî görünüm ve içerik kazanması, ilkokullar dışında bütün okulların devlet bütçesine bağlanması (Diğer bakanlıklara bağlı okullar ile özel okullar hariç), öğretmen okullarının düzenlenmesi ve iyileştirilmesi, lise öğretiminin yeni koşullara uyumu ile parasız öğretimin yaygınlaştırılması, bütün okulların programlarının yeniden düzenlenmesi, okul kitaplarının ıslahı, Darülfünûn'a bilimsel ve yönetsel özerklik tanınması, ilk ve orta öğretim öğretmenlerinin meslekî konumlarının ve terfilerinin yasalaştırılması, teftiş örgütünün yenilenip genişletilmesi, Maarif Vekâleti'nde Müze, Kütüphane, Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) şubelerinin oluşturulması, Mıntıka Maarif Eminliklerinin kurulması gibi köklü ve ciddi birçok yenilik başarıldı.

Eğitimde Mustafa Necati'li Yıllar

Mustafa Necati Bey'in başında bulunduğu Maarif Vekâleti, Ulus'taki tarihî binasında, bugün için gülünç gelecek 40-50 kişilik bir kadro ile hizmet vermekteydi: 1 Başkan, 5 üyeli Talim ve Terbiye Dairesi, buraya bağlı Neşriyat Müdürlüğü, 5 çevirmenin çalıştığı Tercüme Heyeti, Terbiye ve Tedrisat müfettişleri, her biri bir umum müdürün yönetimindeki İlk, Orta, Yüksek Tedrisat Daireleri, Müze ve Asâr-ı Atika, Kütüphaneler, Sanayi-i Nefise müdürlükleri, Hıfzıssıhha Mütehassıslığı, İnşaat Dairesi, İhsaiye (istatistik) Dairesi, Teftiş Heyeti (Merkez ve Mıntıka Müfettiş-i

Cumhuriyet'in önem verdiği mesleki eğitim kısa sürede kendi içinde gelişme gösterdi. Bu okullar bölgelere göre farklı özellikler taşıyordu. Örneğin, Zonguldak'taki okulun programı bölgede maden işletmesinin ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde düzenlenmişti. Fotoğrafta 1926'da Zonguldak Yüksek Maden Mektebi muallim ve talebeleri.

Umumileri), Halk Terbiyesi Şubesi, Mektep Müzesi, Sicill-i Memurin Müdürlüğü, Muhasebe Dairesi. Bu dönemde Nafi Atuf (Kansu) müsteşardı.

Teşkilât yasası uyarınca Türkiye, 13 Maarif Mıntıkası'na ayrılmıştı. Mıntıka merkezleri: Ankara, İstanbul, Edirne, İzmir, Antalya, Konya, Adana, Gaziantep, Elaziz (Elazığ), Sivas, Van, Erzurum ve Trabzon'du.* Değişik sayıda illeri kapsayan her mıntıkanın başında bir Maarif Emini, her il merkezinde de birer Maarif Müdürü bulunuyordu.* Kazalara Maarif memurları atanmıştı. Yasa gereği mıntıkaların eğitim işlerinde en yetkili makam eminlikti. Mıntıkadaki lise, ortaokul, öğretmen okulu, müdür, öğretmen ve memurları ile Maarif müdürü ve Maarif memurları dışında kalan tüm eğitim görevlilerini, ilkokul öğretmenlerini atama, bunların yerlerini değiştirme yetkisi emine aitti. Eminlerin okul ve kurumlar üzerinde geniş yetkileri vardı. Müfettişler iki gruptu: İlk Tedrisat müfettişleri, umumi müfettişler. Bunlar da Merkez ve Mıntıka müfettişleri olarak iki sınıfa ayrılmıştı. Merkez müfettişlerinden bir grup, Talim ve Terbiye Dairesine bağlı olarak eğitim ve öğretim alanlarında uzmanlık çalışmaları; mıntıka müfettişleri ise Mıntıka Emini'nin buyruğunda denetim yapmaktaydılar. İlk Tedrisat müfettişleri de maarif müdürlerinin buyruğunda ilkokulları denetliyorlardı.

(*) 1928'de Gaziantep Eminliği kaldırılmış; Elaziz'in yerine, Kastamonu Maarif Eminliği oluşturulmuş; Van yerine de Diyarbakır Mıntıka Merkezi olmuştur. Maarif Eminlikleri ve Mıntıka örgütleri, 1834 sayılı yasa ile 1931'de kaldırılmıştır.

Bakanlık yayınladığı genelgelerle Cumhuriyet maarifinin ilkelerini şu şekilde belirlemişti: "Türkiye'de herkesin millî ve dünyevî, modern ve demokratik bir terbiye alması esastır. Eğitimin "millî" olmasından maksat, gençleri, yaşayan bütün kurumları, düşünce ve idealleriyle millî topluma uydurmaktır... Dünyevî kelimesinden hedeflenen anlam, eğitimin (laik)** olması, düşünceyi daraltan ve vicdan özgürlüğünü kıran her türlü dinî etkiden uzak bulunmaktır. Modern deyimiyle, eğitimin, yöntemler ve teknikler bakımından en yeni bilimsel kurallara göre sürdürülmesi, demokratiklik ile de eğitim ve öğretimin bütün olanaklarından kadın-erkek tüm ulus bireylerinin eşit derecede yararlanması, serveti, toplumdaki yeri ne olursa olsun her gencin yeteneği ve zekâsı derecesinde öğrenim görebilmesine hiçbir engelin konmaması düşünülmüştür.

İlköğretimin millî ve demokratik olması, kız-erkek, zengin yoksul bütün millet çocuklarının aynı biçimde eğitim görmesi, bu ilkenin zorunlu bir sonucudur. Yine, ilköğretimin meslekî eğilimlerden, dinî etkilerden uzak tutulması, ilköğretim programına yabancı dil konulmaması da bu ilkeye dayanır."

İlk Cumhuriyet Anayasası'nın (1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu) 68. maddesindeki "Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır (zararlı) olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır", 75. maddesindeki "Hiçbir kimse, mensup olduğu din, mezhep, tarikat ve felsefî ictihadından dolayı muaheze (kınama) edilemez", 87. maddesindeki "İptidaî (ilk) tahsil bütün Türkler için mecburî, devlet mekteplerinde meccani (parasız)'dir" ve 88. maddede yer alan tanım "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle Türk ıtlâk

(**) "Laik" deyimi kaynakta (Yusuf Akçura, *Türk Yılı*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1928, s.112) aynen bu imlasıyla ve verilen açıklamalarla yeralmıştır. Anayasa'ya girişi ancak 1937'de olan kavramın 1926'da öncelikle eğitim alanına sokulması, dönemin aydın Bakanı Mustafa Necati'nin dinsizlikle suçlanmasına yol açtığı gibi, onun vakitsiz ölümü ertafında da asılsız birtakım dedikoduların yayılmasına neden olmuştur.

olunur" da yukarıdaki ilkelerin konmasını gerektiriyordu.

1928'de Türk Maarifinin Durumu

Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi'nin 1927'de yayınladığı *Türkiye Cumhuriyeti Salnamesi*, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1960'ta yayınladığı *İstatistik Bülteni* ile Hasan-Âli Yücel'in Türkiye'de *Orta Öğretim* adlı eseri, 1926-27 ve 1927-28 öğretim yıllarına ait, okul, öğrenci, öğretmen, bütçe, bina sayılarını veriyor.

Bunlardan ilki olan *T.C. Salnamesi*'nin, Maarif Vekâleti bölümündeki bütün illerin okul, öğretmen ve öğrenci durumunu gösterir büyük cetvelin dışında, Vilayetler bölümünde de her ildeki ilk, orta, meslek, lise ve yüksek okullarla bunların öğrenci mevcutları gösterilmiştir. Bunlardan çıkartılan sonuçlar Tablo 10.1 ve 10.2'de gösterilmektedir.

Yasal düzenlemelerin getirdiği zorunlu birtakım değişiklikler, bazı okulların kapanmasını, öğretmenlerin bir kısmının ilk, orta, lise ve meslek okulları arasında nakillerini, az sayıdaki öğretmenin yan hizmetlere kaydırılmasını gerektirmiştir. Bu nedenle sayılarda kesinliği yakalamak olanaksızdır. *Türkiye'de Orta Öğretim* adlı eserde (s. 47 vd) Hasan-Âli Yücel, 1923 ve sonraki yıllara ait değişiklikleri okul okul vermektedir. Örneğin, 1926-27 öğretim yılında Ankara, Bursa, Kayseri Erkek, Diyarbakır Kız Öğretmen Okulları kapatılmış, 13 Erkek, 9 Kız Öğretmen Okulu kalmıştır. 1927'de Denizli Erkek Öğretmen Okulu "Köy Öğretmen Okulu"na çevrilmiş, Kayseri Köy ve Ankara Ana Öğretmen Okulları açılmıştır. Balıkesir ve Or-

İnas (Kız) Darülfünun'u 1915'te, İstanbul Darülfünun'unda Salih Zeki Bey'in Darülfünun eminliği döneminde öğretime başladı. Edebiyat, Riyaziyat ve Tabiiyat şubeleri bulunan yüksek okula Kız Muallim Mektebi ile Kız idadilerinden öğrenciler alındı. Cumhuriyet döneminde, karma eğitime geçildikten sonra böyle bir kuruma gerek kalmadığı için lağvedildi. Karma eğitime geçiş döneminin başında yüksek öğrenim gören erkek öğrencileri bir arada gösteren bir fotoğraf.

TABLO 10.1
İstatistik Bülteni'ne Göre
Okul, Öğretmen, Öğrenci Sayıları ve 1923'e Göre Artışı

	Okul	Öğretmen	Öğrenci	1923'e göre öğrenci artışı
İlköğretim	5812	12.501	425.997	84.056 (% 24,5)
Ortaokul	70	747	15.135	9230 (% 160)
Lise	19	597	1819	578 (% 46)
Öğretmen Okulu	23	391	5022	2494 (% 98)
Mesleki ve Teknik Okullar	18	307	2332	-1687 (% 41 azalma)
Genel toplam	5492	14.543	450.305	94.671 (% 26,6)

Ülke Nüfusu: 13.648.270. Okur-Yazar Oranı: Yüzde 10,6

TABLO 10.2
1926-27 Devlet Salnamesi'ne Göre
Okul ve Öğrenci Sayıları

	Okul			Öğrenci			Toplam
	Kız	Erkek	Karma	Kız	Erkek	Okul	Öğrenci
Ana mektebi	-	-	85	-	-	85	8540
İlk Mektep	-	-	5680	80.670	265.138	5680	345.808
İlk Yatı Mek.	-	19	-	-	1502	19	1502
Öksüz Yurdu	3	14	-	973	4105	17	5078
Orta Mektep	8	56	-	1.548	11.429	64	12.977
Lise	4	15	-	1.242	5.684	19	6926
Muallim Mek.	9	15	-	1.994	3.629	24	5.623
Meslek Mek.	5	2	-	870	111	7	981
İmam-Hatip	-	25	-	-	1442	25	1.442
Yüksek Mek.	-	-	10	341	2.496	10	2496
Genel toplam	29	5069	5775	87.638	293.536	5950	381.373

du Kız Öğretmen Okulları kapatılmıştır. 1926'da, Vefa ve Diyarbakır Erkek Liseleri kapatıldığından lise sayısı 19'a düşmüştür. O yıl, Diyarbakır Lisesi, Erkek Ortaokulu, Vefa Erkek Ortaokulu ile Mersin'de yeni bir Karma Ortaokul, Düzce, Mardin, Erbaa'da birer Erkek Ortaokulu, Mersin'de bir Ticaret Okulu, 1927'de de Adana, Bursa, Eyüp, İstanbul, İzmir Karma, Balıkesir kız ortaokulları açılmış, Adapazarı, Bolu, Burdur, Çanakkale, Erzincan, Giresun, İzmit, Kilis, Nevşehir, Ordu, Sinop, Tarsus, Tekirdağı, Tokat, Zonguldak, Eskişehir, Afyon, Antalya, Gaziantep, Malatya erkek ortaokulları karma eğitime geçirilmiştir. Kız ortaokullarından Selçuk Hatun ile Üsküdar ise kız sanayi okullarına dönüştürülmüştür. Aydın Sanayi Okulu ile Bolu ve Giresun Kız Ortaokulları da kaparılmıştır.

Devlet Salnamesi'nde sayıları 25 olarak gözüken imam hatip okullarının 1926'da 20'ye düştüğü, 1927'de ise Kütahya, İstanbul İmam Hatip Okulları dışındakilerin kapandığı görülmektedir. (Bu sonuncular ise 1929'da resmen kapanacaktır.) 1923'ten sonra yayınlanmaya başlayan İstatistik yıllıklarından okullara ilişkin sağlıklı sayılar elde etmek oldukça zordur. Çünkü bu kaynaklarda, meslek okulları, öğretim düzeylerine göre ortaokullar ve liseler arasında, bazı yüksek okullar meslek okulları kapsamında gösterilmiştir.

TABLO 10.3
1927-28 Öğretim Yılında Ortaokul, Lise ve Dengi Okulları

Erkek ortaokulu	: 34	Erkek lisesi	: 15
Kız ortaokulu	: 12	Kız lisesi	: 4
Kız sanayi okulu	: 2	Erkek öğretmen	: 14
Erkek sanayi okulu	: -	Kız öğretmen	: 8
Ticaret mektebi	: -	Musiki öğretmen	: 1
Karma ortaokul	: 25	Orta öğretmen	: 1 (yüksek okul)
İmam-hatip	: 2		

Kaynak: Hasan-Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 58-69'dan.

1927-28 Öğretim yılında "resmî" nitelikli ve "ortaokul" düzeyindeki okul türleri ve sayıları ile lise ve dengi okullar **Tablo** 10.3'te verilmiştir.

Maarif Vekâletine bağlı yüksek tahsil kurumları da şunlardır:

İstanbul Darülfünûnu

5 üyeli bir Dârülfünûn Divanı (Senato) tarafından yönetilen bu başlıca kurumda Edebiyat Fakültesi, İlahiyat Fakültesi, Fen Fakültesi, Tıp Fakültesi ile Eczacı ve Dişçi Mekteplerinin 1897-1926 arasında 3994 mezun verdiği, Mülkiye Mektebi'nde ise 1926-27 yılında 1 ve 2. sınıflarda toplam 37, 3. sınıfın İdarî Şubesinde 16, Malî Şubesinde 7, Siyasî Şubesinde de 6 olmak üzere 66 öğrencinin bulunduğu tespit edilmektedir. Darülfünun'un genel öğretim kadrosu 265, öğrenci mevcudu 2837'dir.

Ankara Hukuk Mektebi

Onursal Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Türk Hukuk Tarihi Onursal Profesörü İsmet Paşa, Talim Heyeti Başkanı Adliye Vekili Mahmud Esad Bey'dir. 1925'te öğretime açılan bu okulun 1. ve 2. sınıflarına 525 öğrenci devam etmektedir.

Ticaret ve Ziraat Vekâletlerine bağlı meslek okulları da şunlardır:

Ticaret Vekâleti'ne bağlı okullar: İstanbul Ticaret

Cumhuriyetle birlikte kız öğrenciler, muhtelif okullarda öğrenim görmeye başladı. Bu, kadınlann toplumsal hayatta da geleneksel konumlarını değişirerek, meslek sahibi olmalarını, yükselmelerini ve giderek siyasal etkinliklerde de yerlerini almalarını sağladı. 1930'lu yıllardan bir yatılı okul anısı. Fotoğrafın arkasında, eski harflerle yazılmış duygusal satırlar şöyle: "Rukiye, ruhumuzda inte bir şefkatle doğan samimiyetimizin bir daha hain kasırgalarla hırpalanmamasını Allah'tan niyaz ettiğim gecenin yâdı için... Kardeşiniz".

1923'le Yüksek Muallim Mektebi adını alan Darülmuallimin-i Aliye'den tarihi bir resim: Oturanlar soldan itibaren Mustafa Şekip (Tunç), Behçet Bey, Necip Asım (Yazıksız), İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), M.Emin (Erişirgil), Şerif Bey. Arkada ayakta duran eli yeleği'nde Hasan Âli (Yücel).

Mekteb-i Âlisi, Trabzon, Ankara, Konya, Adana, Antalya Amelî Ticaret Mektepleri.

Ziraat Vekâleti'ne bağlı okullar: İzmir, Karesi (Balıkesir), Bursa, Edirne, Ankara, Adana, Sivas, Konya, Erzincan, Kastamonu, Çorum Ziraat mektepleridir.

Bu meslek okullarının mevcutları 50-90 arasında değişmekte, her biri yılda 20-30 mezun verebilmektedir. Yaklaşık sayılarla, diğer bakanlıklara bağlı bu okulların toplam kapasitesi 1000, mezun sayısı da 300 dolayındadır.

Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı Harp Okulu ile askerî lise ve ortaokullarda ise ordunun ihtiyacına göre parasız yatılı erkek öğrenciler okumaktaydı. İstanbul'daki Harbiye ve Bahriye mektepleri işlevlerini korurken 1923'te Ankara'da da yeni başkentin ilk yüksek okulu konumunda bir Harbiye Mektebi açılmıştır.

İstanbul'daki Yüksek Mühendis Mektebi, Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi gibi okullar ise 1930'lu yıllara değin bir bocalama dönemi geçirdikten sonra gelişme olanakları bulacak, öte yandan Ankara'da Leyli Hukuk (1925), Musikî Muallim (1925), Gâzi Orta Öğretmen ve Eğitim Enstitüsü (1927) okulları açılırken İstanbul'daki bir kısım yüksek meslek okulları da yeni başkente taşınacaktır.

Eğitim ve Okul İhtiyaçları

Geçimi yüzde 80'lerin de üzerinde tarıma ve hayvancılığa dayanan ve bu işleri çok ilkel koşullarda sürdüren halk yığınları için asıl sorun, okuma-yazma ve ilköğretim düzeyinde görülmektedir. Çünkü ancak bu yolla, Türk köylüsüne yaşamını iyileştirici birtakım reçeteler verilebilecektir. Maarif Vekâleti'nde 1928'de tespit edilen gerçeklere bakıldığında, "milletin maarif ihtiyacı had safhadadır," İstanbul ile bazı illerdeki azınlık, özel, yabancı okullarla fazla ilgilenmeyen ve esasen bu gibi okulların, çok iyi şartlarda çalıştıklarını bilen bakanlık, sözkonusu kurumları ideolojik yönden sıkı bir denetim ve gözetim altında tutmakla bir-

1924'te, o günlerin okul giysileri ve çantasıyla bir ilkokul öğrencisi. Resmin köşesinde, "1.5.1340, canım babacığıma, kızın Saadet" yazılıdır.

likte yenilerinin açılmasına sıcak bakmamakta, azınlık ve yabancı okulları ise Lozan Antlaşması (1923) ile dondurulmuş bulunmaktadır. İlköğretimin yaygınlaştırılması yönünde çaba gösteren bakanlığın, yayınladığı istatistiklerde öğretmen, öğrenci sayıları verilirken "Hususi mektepler ile ekalliyet ve ecnebi mektepleri dahil değildir" denildiği görülmektedir. İlköğretimin yapı, donatım, ödenek, aylık giderleri bütünüyle il bütçelerine bırakılmış, buna karşılık Bakanlık da orta ve yüksek öğretimin masraflarını genel bütçeden ayrılan ödenekle üstlenmiştir. Bakanlığın bir başka tespitine göre, ilköğretim düzeyinde okullaşma; arzu edilenin aksine gelir durumu iyi illerde ileri, yoksul illerde ise büsbütün yetersizdir. Batı ve kuzey bölgeleri ile Konya ve Adana illerinde eğitimin hızla geliştiği gözlenirken; Erzurum'la, bu ilin doğusunda ve güneyinde kalan illerde durum çok kötüdür. Okul ve öğretmen yetersizliği nedeniyle de zorunlu ilköğretim uygulanması mümkün olamamaktadır. Açığı bir oranda kapatmak için Muallim Birlikleriyle Türk Ocakları tarafından ilçe ve kasabalarda Halk Gece Dershaneleri açılmakta ve bunların faydası görülmektedir. 1927-28'de bu kuruluşlar 20 bin kişiye okuma ve yazma kursu vermiştir. 1926'da yürürlüğe konan İlköğretim Programı'nın, 5 yıllık ilkokullarda uygulanması, millî bir eğitimle, genel bilgilerin çocuklara kazandırılması en önemli hedefken bunun her çevrede gerçekleştirilememesi, yukarıdaki sebeplerin yanısıra, münakaşası 1910'lardan beri süregelen, Arap Elifbası ile okumayazma öğretiminin güçlüğüyle de doğrudan ilgilidir.

Bakanlık, yoksul çocuklarını bir işe ve zanaata yönelmeden ilköğretimden geçirmek düşüncesiyle köy ve şehir "yatı mektepleri" açma çalışmalarını sürdürerek 1927-1928 öğretim yılında köy erkek yatı mekteplerinin sayısını 22'ye çıkartırken, 3'ü kız olmak üzere 17 şehir yatı mektebi açmış; köy-şehir yatı mekteplerindeki öğrenci toplamı da 6580'e (üç yıl önceye oranla dört katı) ulaşmış bulunmaktadır.

Bakanlık, ilköğretimden geçmeyenlerin bir meslek edinmelerine olumlu bakmadığı gibi, ilköğretim düzeyinde meslekî beceri kazandırmaya da kesinlikle izin vermemektedir. "Bu esas, hususî ilk mekteplere şâmil olduğu gibi askerî nâmını alan ve Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olan resmî ilk mekteplere de şamildir" (*Türk Yılı*, 1928, s.114).

Ana Mektebi denen okul öncesi eğitim kurumlarının yetersizliğini gören Bakanlık, salt bu amaç için Ana Muallim Mektebi açmayı tasarlamaktadır. İlkokullardaki öğretmen açığını kapatmak düşüncesiyle de deneme mahiyetinde 4 ortaokula 2 yıllık pedagoji sınıfları eklenmiştir. Yine 1928'de açılan Terbiye-i Bedeniye Kursu'na katılanlara da "ehliyetli terbiye-i bedeniye

muallimi" ünvanı verilmiştir. Bu kurslara muallim mektebi mezunları alınmaktaydı. Ortaokul programına konan İdare-i Beytiye (ev idaresi) dersi için de bir yıllık kurs açıldığı görülmektedir. Orta öğretim düzeyinde genel öğretimin yanında meslekî eğitim de veren Bakanlığa bağlı tek yatılı okul Aydın Leylî Sanayi Mektebi'dir.

Galatasaray Lisesi dışında, Türkiye'deki tüm ortaokul ve liselerde ortak programların uygulanması bu sıradadır. Galatasaray Lisesi ise yabancı dil dersine (Fransızca) haftalık programında Türkçeden fazla yer vermesi bakımından farklılık göstermektedir. Okullarda "iş prensibine dayalı öğretim"e geçebilmek için pilot uygulamalar başlatıldığı gibi, Avrupa'dan getirtilen uzmanlar da bu alanda Türk öğretmenlere ders vermektedirler.

Okullaşma yönünden, "liselerin (20 dolayında) ve ortaokulların (70 kadar) millî maarif için, ihtiyacı karşıladığı, ancak ilköğretim ile meslekî öğretimde hedeflerin uzağında olunduğu" (*Türk Yılı*, 1928, s.123) vurgulandığına göre, yılda, 3-4 bin ortaokul, 200-250 lise mezunu, ileri okur-yazara duyulan gereksinme cevap verebilmektedir. Nitekim o yıllarda bu zümrenin, bürokrasinin her kademesinde söz sahibi olarak elde ettiği saygınlık ve etkinlik, 1960'lara değin sürmüştür. İlköğretim sorununun ise, II. Meşrutiyet'te çıkarılan "Mektep Vergisi Kanunu" ile çözülemeyeceği anlaşıldığından, ilköğretim giderlerini, halka daha az yük getirici bir formülle karşılayıcı yasal hazırlıklar sürdürülmüştür. Meslek eğitimi içinse Bakanlık, iş-okulu, iş-üniversitesi konusunda uzman getirerek ülkenin değişik bölgelerini incelettirip açılacak okullardaki programlara esas olacak bir rapor hazırlatmıştır. Yeni meslek okulları modelinin Belçika'dan alınması öngörülmüştür.

Okullar dışında Bakanlığa bağlı eğitim-kültür kurumları müzelerle kütüphaneler olup o sırada bilimsel değeri olan biricik müze İstanbul Âsar-ı Atika (İstanbul Arkeoloji) Müzesi'dir. İzmir, Bursa ve Konya müzeleri gelişme yolundadır. Ankara Müzesi ise bu yıllarda kurulacaktır. Kütüphanelerin, nicelik ve nitelik ba-

TABLO 10.4
1927 Programında Sınıflara Göre Haftalık Ders Saati Sayıları

Dersler	Ders saati sayıları 1. sınıf	2. sınıf	3. sınıf
ORTAOKUL			
Türkçe	7	5	4
Vatanî Malumat	-	1	1
Tarih	2	2	3
Coğrafya	2	2	1
Hayvanat	-	2	-
Nebatat	-	1	-
Arziyat	-	-	1
Fizyoloji ve Hıfzıssıhha	-	2	-
Fizik	-	2	2
Kimya	-	1	2
Riyaziyat	5	4	4
Ecnebi Lisanı	5	5	5
Resim	2	2	1
Musikî	1	1	1
Cimnastik	2	2	2
Laboratuvar	2	2	1
Toplam	28	34	28
Kızlar için ayrıca Ev İdaresi, Çocuk Bakımı, kızlar ve erkekler için de ayrı ayrı Atölye dersleri konmuştur.			
LİSE			
Türkçe ve Edebiyat	3	3	5
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	2	1
Nebati ve Hayvani Fiyzoloji	3	-	-
Arziyat	-	2	-
Fizik	2	2	2
Kimya	2	2	2
Hendese ve Resm-i hattî	3	2	2
Cebir	3	2	2
Nazarî Hesap	-	-	1
Müsellesat	-	-	1
Kozmoğrafya	-	-	1
Mihanik	-	-	2
Felsefe ve İctimaiyat	-	2	3
Arabî	2	3	-
Farisî	1	1	-
Ecnebi Lisanı	5	5	5
Cimnastik	2	2	1
Laboratuvar	3	3	2
Toplam	33	33	32

Kaynak: Hasan-Âli Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, s. 174.

kımından, Batı'dakilerle kıyaslanması olanaksızdır. Çok değerli eserlerin de bulunduğu birçok kütüphanenin sayımları bile yapılmamıştır. Ankara ve İstanbul'daki birer Umumî Kütüphane ile İstanbul Darülfünûnu'nun ve Âsar-ı Atika Müzesinin kütüphaneleri tasnifli kurumlardır. Türkiye'de 56 umumi kütüphane, kapatılan tekkelerden toplanan kitapların korunduğu 3 kütüphane, 16 Vilâyet kütüphanesi, 4 hususi kütüphanede (Darülfünun ve Müze kütüphaneleri dışında) toplam 600 bin dolayında kitap bulunmaktadır.

Bakanlığa bağlanan Devlet Matbaası da Mütedavil Sermaye Kanunu uyarınca çalışmakta ve daha çok okul kitabı basmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk beş yılının bilançosu, bir başka deyimle Tevhid-i Tedrisat'tan (1924) Harf Devrimi'ne (1928) kadarki dört yılın başarıları şöyle özetlenebilir:

Maarif örgütünün yenilenmesi; öğretim birliği sağlanarak ülkenin her tarafında ortak programların uygulamaya konulması; ümmet eğitimi yerine millî eğitimin, giderek laik eğitimin yaygınlaştırılması; liselerin "kısm-ı iptidaî" denen hazırlık sınıfının kaldırılması; ilköğretimin parasız ve zorunlu olması yanında orta öğretimde de parasız öğrenime geçilmesi, devlet parasız yatılı imkânının sağlanması, din eğitiminin okuldan çok aileyi ilgilendirdiği görüşünden hareketle din derslerinin okul programındaki ağırlığının asgarî düzeye indirilmesi, kadın ve erkekler için eğitim-öğretimde eşitlik ilkesinin getirilmesi ve karma eğitimin ortaokul ve liselerde yaygınlaştırılması; "karma öğretim-ortak eğitim" ilkesinin benimsenmesi, yüksek öğretim kurumlarının kızlara da açılması, okul programlarının sırf pedagojik bir amaca değil aynı zamanda toplumsal amaçlara da yönelik tarzda yenilenmesi, derslerin yaşamla doğrudan ilgili alanlara göre belirlenmesi, sınıf imtihanlarının kaldırılıp mezuniyet imtihanlarının konması vs'dir.

Saltanat eğitimi, dar kapsamlı, yetersiz, gayrimillî ve bir ölçüde gayridünyevî; genel eğitim de dine dayalı iken, Cumhuriyet eğitimi, yaygın, ulusal, yaşamsal, laik ve fırsat eşitliğine dayalı gelişme yoluna girmiştir.

1927'de kabul edilen Orta Mektep Programı, önceki 1924 programına göre din derslerinin kaldırılması, haftalık ders saati sayısının da 28'den 32'ye çıkartılması gibi iki önemli yenilik gösterir. Dersler ve sınıflardaki sayıları Tablo 10.4'te gösterilmiştir.

1926 İlk Mektep Programı'na göre ise 5 sınıflı ilkokullarda, 1. sınıfta Elifba (Arap Alfabesi), bütün sınıflarda da Ahlâk, Kıraat, İmlâ ve Ezber, Sarf ve Nahiv, Tahrir, Tarih, Coğrafya, Riyaziyat, Tabiiyat, Resim, Musikî dersleri; köylerdeki tek ve iki öğretmenli okullarda "toplu dersler" yöntemiyle, normal kadrolu okullarda da sınıf düzeylerinde verilmekteydi.

Muallim
MÜNÜR MÜKYET

Muallim
KÂZIM SEVİNÇ

Halkımızın Alfabesi

[ve Kıraatı]

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Harf Devrimi, Millet Mektepleri, Halkevleri (1928-38)

Millet Mekteplerinin

Başmuallimi: Gazi

Maarif Vekâleti M. T. T. hey'etinin 8-1-1929 tarih ve 3 numaralı kararıyle [Millet Mekteplerine] kabul olunmuştur.

Naşiri: Resimli Ay Matbaası T. L. Ş.
İstanbul

Millet mekteplerinin açıldığı yıllarda yayınlanmış bir alfabe.

Atatürk, 9 Ağustos 1928 günü Sarayburnu'nda halka şunları söylüyordu:

"Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır. Yeni Türk harfleri çabuk öğrenilmelidir, her vatandaşa, kadına, erkeğe, hammala, sandalcıya öğretiniz. Bir milletin, sosyal bir toplumun yüzde onu, yirmisi okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır, bundan insan olanların utanması gerekir. Bu millet utanmak için yaratılmamıştır, övünmek için yaratılmış, tarihini övünmekle doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir, Türkün karakterini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlarındır. Artık geçmişin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız, hataları düzelteceğiz, bu hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşların çalışmalarını isterim. En nihayet bir yıl, iki yıl içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğrenecektir. Milletimiz yazısı ile kafası ile bütün medeniyet âleminin yanında olduğunu gösterecektir."

Yeni Türk harflerinin kabulünden üç ay önceki bu beyanat, uzun zamandır süregelen hazırlıkların ve aydın çevrelerdeki ortak kanaatin ifadesiydi. Şapka İktisası (giyilmesi) (1925), Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddi (kapatılması) (1925), Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili (Beynelmilel Milâdi Takvim) (1926), Türk Kanun-ı Medenisi (1926), İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması (1926) ve nihayet Beynelmilel Erkamın (rakamların) Kabulü (1928) kanunları yürürlüğe konulmuş, gelen tepkiler etkisiz ve sonuçsuz bırakılmıştı. Yine de Latin harflerinin kabulü 1925-28 arasında tüm üç yıl boyunca tartışılmış, görüşler, karşıt görüşler, siyasi kadroları, basını, aydınları sürekli meşgul etmişti. Haziran 1928'de Ankara'da Maarif Vekâleti'nde toplanan Türk Dil Encümeni (Ahmed Cevat, İbrahim Necmi Dilmen, Ragıp Hulûsi, Falih Rıfkı Atay da bu komisyonda görev almışlardır) "bir ayda öğrenilebilecek", biçimleri ve seslendirilmeleri kolay bir "gramer layihası" (dilbilgisi önergesi) hazırladı. Bu rapordan başka okullar için ayrı, halk için ayrı alfabeler de yapıldı.

Denilebilir ki, Harf Devrimi, her biri ayrı ya da ortak birçok haklı gerekçelere dayanan devrimler arasında en gerekli ve isabetli olanıydı. Gerçi, Atatürk'ün ve çevresindekilerin inandıkları gibi, halkın "tamamı" bu yeni harflerle okuma-yazmayı öğrenebilecek değildi ve ilk bir iki yıl içinde, umulan başarı bir yana, devrimden 50-60 yıl sonra bile ülke nüfusunun oldukça kabarık sayıda bir bölümü ümmîlik yazgısından kurtulamayacaklardı. Ama bu devrim, okur-yazarlığı bir ayrıcalık olmaktan çıkartıp köylü-kentli herkesin kolayca okuma-yazma öğrenip uyanmasına, kendi dilinin kurallarını kavramasına kapılar açtı. Birkaç yılda, yeni birkaç bin okulun sağlayabileceğinden daha yararlı sonuçlar getirdi.

Burada, Harf Devrimi'nden önce Arap elifbasının öğretilmesine ilişkin yerleşmiş kurallardan, ilkokula başlayan yavrucaklara ezberbettirilen bir örnek verelim: "... Hatt-ı huruf, hecâ ile tasvir-i lâfza derler. Hecâ, hurufu isimleriyle ta'dada derler. "Cim" isimdir "C" müsemmasıdır... Arabî'de gâh olur ki bir harfi kitâbetten hazf edip telaffuz ederler. Gâh bir harfi ziyâde edip telâffuz etmezler!.."

Meşrutiyet döneminde Hüseyin Cahit (Yalçın), Celal Nuri (İleri) gibi bazı aydınlar Latin harflerine dayalı bir alfabenin hazırlanması gerektiği'ni yazıyorlardı. Cumhuriyet'le birlikte bu konuda çalışmalar hızlandı. 1928'in Mayıs ayında aralarında Falih Rıfkı (Atay), Rıışen Eşref (Ünaydın), Ahmet Cevat (Emre), Emin (Erişirgil) ve Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) gibi aydınların oldığu bir Dil Encümeni kuruldu. 8 Ağustos 1928'de Atatürk, Sarayburnu'ndaki bir toplantıda, yeni harflerin kabul edildiğini ilan etti. Bu gelişmelerden kısa bir süre önce, 8 Mart 1928'de eski harflerle *Türk Yılı* dergisi için imzaladığı fotoğrafı ve Gençliğe Hitabe.

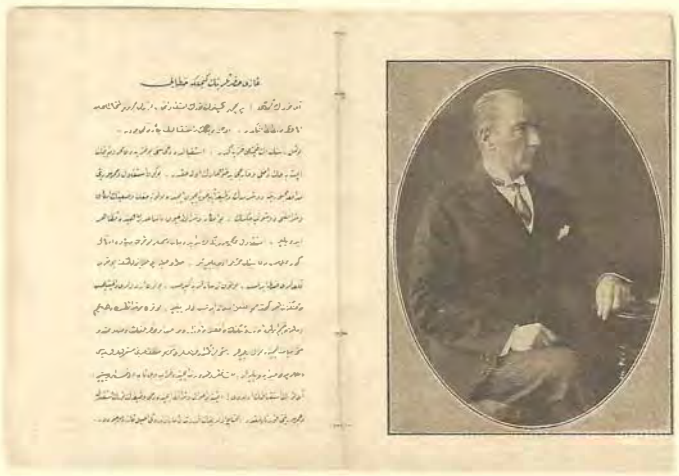

Arap elifbası ile Türkçe değil, Arapça ve Farsça öğretiliyor, öğrenenler, bu iki yabancı dilin kurallarını şöyle böyle biliyorlar, kendi dillerinin kurallarını ve imlâsını ise hiç bilmiyorlardı.

1982 Anayasası'nın 174. maddesi ile öteki "İnkılâp Kanunları" gibi güvenceye alınan 1353 sayılı, 1 Kasım 1928'de kabul edilen "Yeni Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun" 11 maddeden ibarettir. Bununla devlet dairelerinde 1.1.1929'dan başlayarak yazışma ve işlemlerin en geç Haziran 1929'a değin yeni Türk harflerine dönöştürülmesi, kitapların Ocak 1929'dan sonra yeni harflerle basılması, resmî ve özel tutanaklarda, 1930 Haziran'ına kadar eski Arap harflerinin "stenografi" makamında kullanılması, "Bütün mekteplerin Türkçe yapılan öğretiminde Türk harflerinin kullanılması ve eski harflerle basılmış kitapların öğretimden kaldırılması" yasalaşmıştır. Kanuna ekli iki cetvelden biri "matbaa harfleri"ni, diğeri de yazma öğretiminde geçerli "yazı harfleri"ni göstermektedir.

Millet Mektepleri

11 Kasım 1928'de de "Millet Mektebi teşkilâtına dair Talimatname (Şura-yı Devlet'çe hazırlanmıştır) Bakanlar Kurulu'nda kabul edilip yürürlüğe konuldu. Bu Yönetmeliğin 4. maddesi "Bu teşkilâtın reis-i umumisi ve Millet Mektebi'nin Başmuallimi Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretleri'dir" biçimindedir. 51 maddeden oluşan bu Yönetmelik ve Yeni Türk Harfleri Yasası ile Türkiye'de örgün ve yaygın eğitim alanında, samimi, coşkulu, verimli bir seferberlik başlatılmış, Türkiye tarihinde ilk ve son kez "eğitim", ülke gündeminin başında yer alabilmiştir. Danton'un "Halkın ekmekten sonra en başta gelen ihtiyacı eğitimdir" görüşü (Bu cümle, Paris'teki heykelinin kaidesine yazılıdır) bir kerecik de olsa Türkiye'ye on yıllık bir bereket getirmiştir (Aradan 61 yıl geçtikten sonra, yeni göreve başlayan bir Millî Eğitim Bakanının -Avni Akyol'un 13 Nisan 1989 tarihli demeci- "Vatandaşları okur-yazar yapma amacı gerçekleşmedi. Okul öncesinden üniversiteye kadar, okullaşma, plan hedeflerinin gerisinde kaldı. Eğitim imkânları dengesiz dağıldı." demesi, 1928-38 yıllarının bir daha yaşanmadığının itirafıdır).

Halk, daha doğrusu kitle eğitimi, Harf Devrimi'nin ilk amacıydı. Bu nedenle de kolay okuma ve yazmaya engel oluşturacak işaretler, ara seslere ilişkin harfler öngörülmemiş, yalın ve basit bir alfabe yeterli bulunmuştu. Daha 1910'larda, Edhem Nejat, *Terbiye-i İptidaîye Islahatı* adlı broşüründe, "Halk eğitimiyle çocuk eğitimi arasındaki sıkı ilişkiyi vurgulayarak halkın, bilgisiz, tutucu olmasının, çocuğun yetişmesi için gerekli çevrenin hazırlanmasını engelleyeceğini, bu nedenle okul eğitimine koşut biçimde halk

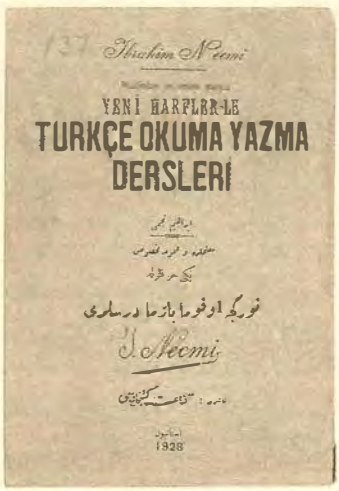

okullarının da açılmasını, müzik, tiyatro, konferans, müze, bahçe, spor, bayrak, yarışma, yürüyüş... etkinliklerine halkın da katılımının sağlanmasını" açıklamıştı. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında bu yönde adımların atıldığı da görülmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise Atatürk, bu ihtiyacı, en kısa zamanda, en köklü ve kestirme çözümle karşılama amacında olduğunu; Millet Mektepleri çalışmalarından önce Halk Dershanelerinde öğretmenler ve gönüllü aydınlar tarafından okuma-yazma, hesap, yurt bilgisi dersleri verilmesini, inkılâpların anlatılmasını isteyerek göstermişti.

Millet Mektebi Talimatnamesi'nin 1. maddesinde "gâye" (amaç) "T.B.M.M. tarafından Türk Dilinin ferdî ve umumî, hususî ve resmî bilcümle muharreratta (yazışmalarda) Türk harfleriyle tespiti kanunen kabul edilmiş olmasından, buna müsteniden tatbikatta, Türk harflerinin, kısa bir zamanda ve kolay bir surette her ferde okuyup yazabilmek imkânı bahşeden mahiyetinden, Türk milletinin azami surette istifadesini temin etmek ve büyük halk kitlelerini süratle okur-yazar bir hâle getirmek" olarak açıklanmıştı. Millet Mektepleri için kabul edilen örgüt, izleyen 2-8. maddelerde ayrıntılanmıştı. Buna göre sistem üç aşamalı olacaktı:

A Programı ile okuma-yazma öğretilmesi,

B Programı ile A'yı bitirenlere yaşamları ve işleri için gerekli temel bilgilerin verilmesi,

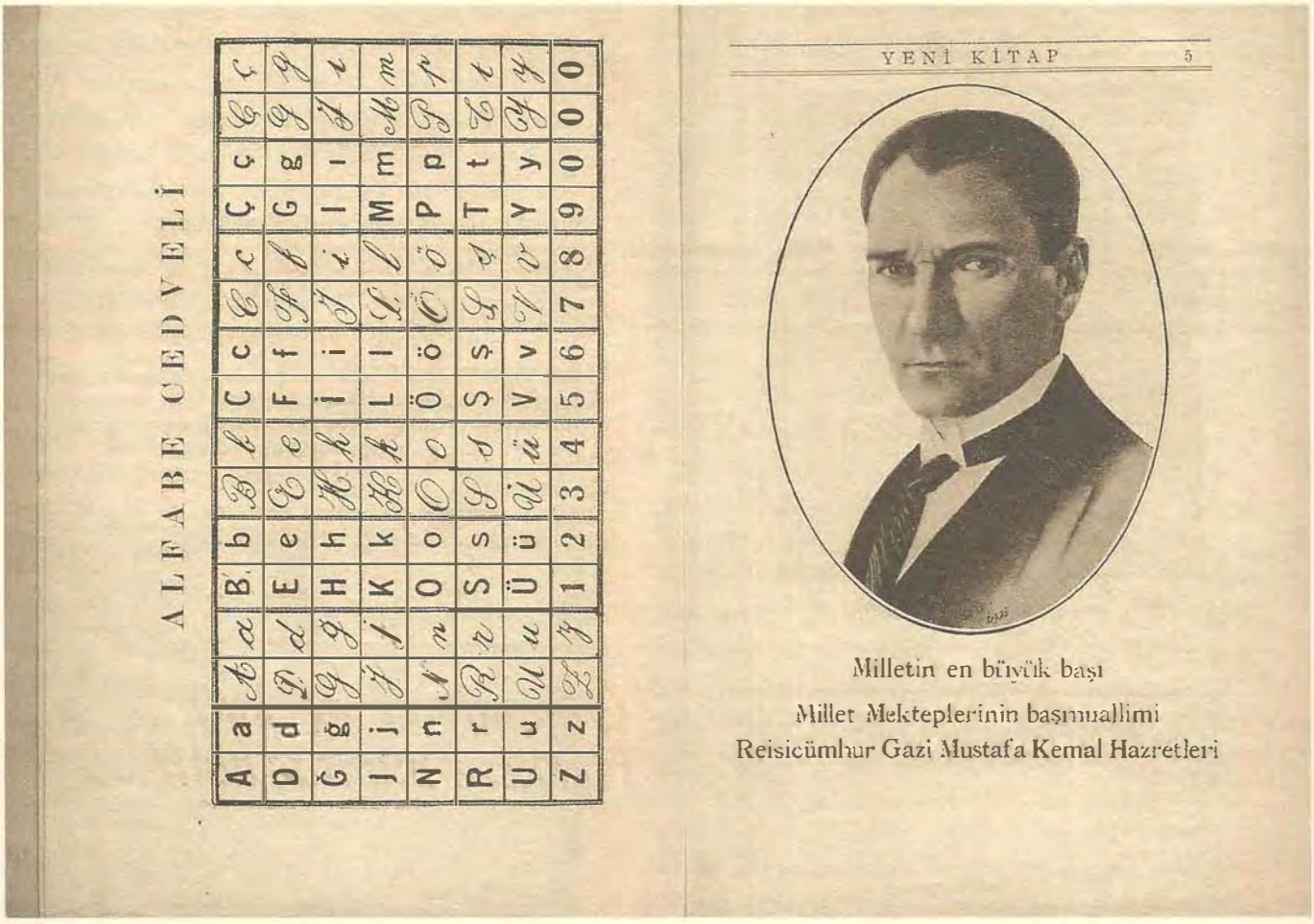

Millet Mektepleri için çıkarılan talimatnameye göre, bu mekteplerin başmuallimi Cumhurreisi Mustafa Kemal'di. Sol sayfada Millet Mektebi Halk dersaneleri için Falih Rıfkı (Atay), Celal Sahir (Erozan) ve İbrahim Necmi (Dilmen) gibi yazarların hazırladığı alfabe ve okuma kitaplarından birkaç örnek.

İstanbul Maarif Müdüriyeti

Galatasaray Mektep muallimlerinden [illegible] yeni harfler kursuna devam ederek Vekâleti Celilenin emrine tevfikan icra kılınan yoklama neticesinde muvaffak olduğunu mübeyyin vesikadır.

Maarif Müduru

Millet Mektebi Talimatnamesi'ne göre kurslan bitirenlere sınavla okur yazarlık belgesi veriliyordu. Yeni harfleri bilenler ise kurslara devam etmek zorunda olmamakla birlikte sınava girip, diploma almak mecburiyetindelerdi.

C Programı ile de B'yi bitirenlere daha üst düzeyde bilgi ve beceriler kazandırılması hedeflenmişti.

Valiler, kaymakamlar, okul müdürleri, memurlar bu alanda görev ve sorumluluk yüklendiler. Okullar, köy odaları, kahvehaneler, hükümet konakları ve camiler Millet Mektepleri için kapılarını açtı. İş o denli ciddiye alınmış ve hükümetin en önemli işi durumuna getirilmişti ki; "Teşkilâtın umumi reisliğini ve Millet Mektebi başmuallimliğini, Reisicumhur Gâzi Mustafa Kemal Hazretleri kabul buyurmuş"; ayrıca, Büyük Millet Meclisi Reisi, Başvekil, vekiller, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Halk Fırkası Umumî Kâtibi de örgütün başkanları, genel müfettişleri, müfettişleri görevlerini üstlenmişlerdi. Maarif Vekili örgütün genel başkanıydı. Ülkede, yaşı 15 ile 45 arasında olan kadın-erkek, okula gitmemiş tüm vatandaşlar da Millet Mektebi'nin öğrencisi sayıldılar. Askerde olanlar okuma-yazma eğitimini kışlalarda, subaylardan ve okur-yazar çavuşlardan alacaklardı. İlköğretim çağındakilerin zorunlu okula alınması, çağdışı 15-45 kuşaklarının (ki genel nüfusun yarısı dolayında muhtemelen 6 milyon civarında olmalı) da süratle Millet Mektebi halk dersanelerinden geçirilmesi ile iki üç yıl içinde, yaşlı nüfus dışında herkesin cehaletten kurtarılması tasarlanmıştı.

Nitekim, 1929-1935 arasındaki uygulamalar sonunda A ve B kurslarına devam ederek "Millet Mektebi Şehadetnâmesi" alanların sayısı 2.376.845'i bulmuştur (hedef nüfusun yarısı kadar). 1935-36'da bu kurslara katılan 59.202 kişi ile 1936-37'de devam eden 84.732 kişi de hesaba alındığında 2.520.779 vatandaşın yeni harflerle okur-yazar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak şunu hemen belirtmeli ki, Mayıs 1929'a kadar kurslardan geçen ve çok iyi derecelerle yeni Türk alfabesiyle okuma-yazma öğrenen 600 bin yurttaşın bir bölümü eski yazıyı bildikleri için esasen okur-yazardılar.

Orduda ise 1926'da terhis edilenlerin ancak yüzde 17'si eski harflerle okur-yazar iken, kampanyanın başlamasından sonra 1931'de terhis olanların yüzde 25'inin, 1936'da da yüzde 75'inin okur-yazar oldukları saptanmıştır. Gezici Kadın Kursları da çalışmalara katkıda bulunurlarken uzmanlar, *Yetişkinler İçin İş ve Hayat İçinde Alfabe, Öğretmen Kılavuzu* adlı kitapçıklar hazırlamışlardır. A kursları 90 saatti. İkinci (B) kurslar, 6 ay süreliydi. Burayı başarıyla tamamlayanlara ilkokul diploması eşidi belge veriliyordu.

Halk, Millet Mekteplerine büyük bir ilgi gösterdi. Kadın-erkek herkes, yeni harflerle okuyup yazmayı öğrenmek istiyor; adeta yüzyıllar boyunca sökemediği Arap harflerinden kurtulmanın sevincini yaşıyordu. Kurslara kadınların ilgisi fazlaydı. Yönetmeliğe göre kurslar, eski harfleri bilenler için 2 ay, bilmeyenler için ise 4 aydı. Fotoğrafta Millet Mektebi Halk Dersanesi'ne kaydolmaya giden kadınlar.

Hükümetle ve işe öncülük eden Maarif Vekâletinin, böylesine içten ve apolitik bir kampanyada, gözardı ettiği asıl konu "işin sonrası" idi. "Köylü, milletin efendisidir" sözüne inanmış gözükerek ve coşkulu bir ortamda, istekli ya da isteksiz kurslara katılanlar, şehadetnâmeyi aldıktan sonra "bir kurtuluşun sevincini" yaşıyorlarsa da çift çubuk, iş güç arasında öğrendiklerini unutuyorlardı. Ne köylerine düzenli gazete dergi ulaştırılıyor, ne okuma odaları açılıyor, ne de onlar, bu tür şeyleri edinebiliyorlardı.

Okuma-yazma seferberliği ve halkevlerinin açtığı kurslar önemini yitirerek 1950'lere kadar sürerken orduda da 1950-75 arasında bilmeyen askerlere kurslar düzenlenmiş; verilen rakamlara göre 25 yıl zarfında 532.266 genç okur-yazarlık kazanarak terhis olmuştur. 1960-1980 arasında Millî Eğitim Bakanlığı ve bir ara Köyişleri Bakanlığı Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü'nce düzenlenen beceri kursları yanında okuma-yazma çalışmaları da sürdürülmüş; bu faaliyetle de 692.516 kişi -çoğu kadın ve kız- okur-yazarlık belgesi almıştır. 12 Eylül sonrasında ise Atatürk dönemini çağrıştıran birçok tuhaf uygulamalardan teki de "okuma-yazma seferberliği" olarak başlatılmış; Anayasa'yı, Millî Eğitim Temel Kanunu'nu, 1982'de yayınlanan Yetişkinler İçin Eğitim Programlarının uygulanmasına İlişkin Yönetmelik ile 1983'te yürürlüğe konan 2841 sayılı "Zorunlu İlköğretim Çağı Dışında Kalan Okuma-Yazma Bilmeyen Vatandaşların Okur-Yazar Duruma Getirilmesi Hakkında" yasayı dayanak alan, askerî yönetimi başarılı ve halksever göstermeye dönük bir girişim başlatılmıştır. Bu son seferberlik şenlikler, törenler arasında ve okulların, öğretmenlerin sıkıştırılması ile 5 yıl kadar sürdürülmüştür. Televizyondan, "Demokrasiye Geçiş" sloganları arasında "Okul Programı", "Köylümüz-Köyümüz Saati", "Günün İçinden", "Kalem Tutan Eller" vb yayınlarla da seferberlik desteklenmiştir. Bakanlıkların, kurum ve kuruluşların da katıldığı bu kampanyada, 31 Mart 1981 -1 Haziran 1983 döneminde 136.055 kurs açılmış, 3.133.792 vatandaşın katılımı sağlan-

Millet Mekteplerinin açıldığı 1929 yılı içinde 199.544'ü kadın olmak üzere toplam 597.010 kişi kurslardan diploma aldı. Atatürk, 1 Kasım 1929'da TBMM'de yaptığı açış konuşmasında, "Basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlatlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır," diyordu. Resimde bir halk dersanesinde yeni harfleri öğrenen kadınlar.

Cilt: 1 No Umumî 19 Hususî 19

B KURS

MİLLET MEKTEBİ

ŞEHADETNAME

Maarif mıntıkası : İzmir

Vilâyet : Balıkesir Kaza : Soyalık Nahiye: /

Şehir : Soyalık Kasaba : / Köy: /

Sınıf : / Mahalle: Sakarya

Cumhuriyet ilk mektebi B Dersanesi.

328 doğumlu Talat oğlu Necdet efendi 1 kânunusani 929 dan 11 Mart 929 tarihine kadar derslere devam etmiş ve yapılan imtihan neticesinde yeni harflerle Türkçe okuma ve yazmayı eyice öğrendiği anlaşılmış olduğundan kendisine bu şehadetname verilmiştir.

11 / 3 / 1929

Kaymakam Maarif me Müdürü Mü

M. Nâlbi

Devlet Matbaası

Millet Mektebinin "İzmir Mıntıkası Balıkesir Vilayeti Sakarya Mahallesi Cumhuriyet İlk Mektebi B Dersanesi"ne devam eden Talat oğlu Necdet Efendi'ye verilen Millet Mektebi Şehadetnamesi.

14 Teşrinisani (Kasım) 1928 tarihli *Karagöz* gazetesi:
"Sevgili Gazi Babamız Millet Mekteplerine Başmuallim Oldu."
Hacivad – Maşaallah, su gibi gürül gürül okuyor!
Karagöz – Böyle mektep, böyle kitap, böyle muallim olduktan sonra okumaz olur mu, Hacivad!

mıştır. Teşvik için, ücretsiz taşıma, mendil, çanta, takvim, kartpostal dağıtma, yaz tatili, şilt, belge, sicile etki vb gibi gülünç yollar denenmiştir. Bu kurslardan geçip gerçekten okuma-yazma öğrenen ve bundan yaşamında yararlanan kaç vatandaş bulunduğu ise bilinmemektedir.

Harf Devrimi'nin ve Millet Mektepleri'nin ilk sonuçlarını alamadan 1 Ocak 1929'da ölen, amacı "bütün çocukların okula gittiği, bütün köylerinde okul ve öğretmen bulunan bir ülke olan", Atatürk'ün temelleştirmeye çalıştığı "halkçılık" ilkesini en doğru anlayan ve o yönde en doğru ve büyük adımları atan Mustafa Necati'nin Türk millî eğitimindeki yeri bir daha doldurulamamıştır. Mezarı başında Başvekil İsmet Paşa'nın söylediği şu cümleler anlamlıdır: "İnkılâpçıların ölürken kalanlardan ve yeni yetenlerden bir tek dileği vardır: Cansız bileklerinde sallanan vazife bayrağının kavranıp daha yüksek dalgalanması!" İsmet Paşa, kabinesindeki Maarif Vekilliği'ne hemen bir atama yapmayarak iki ay asaleten kendisi üstlenmiştir. Yayınladığı genelgede "Bu zamanda maarif işleri millet meselelerinin en önündedir." diyordu. Vasıf Çınar'ın günlerle sınırlı ikinci kez bakanlığından sonra Cemal Hüsnü (Taray) vekilliğe getirildi.

Bakanlıkta Halk Terbiyesi Şubesi ile Halkı Tenvir (aydınlatma) Müdüriyet-i Umumiyesi'nin açılması da bu sıralardadır. Öğretmenlerden, vatandaşlara, yurttaşlık bilgileri vermeleri istendi. 1930'lu yıllarda, Köy Eğitim Kursları, Halk Okuma Odaları, Akşam Sanat ve Akşam Ticaret Okulları, Halkevleri açıldı. Buralarda eğitim, yönetim ve yönlendirme ağırlığı öğretmenlerde, eğitmenlerde, validen kâtibe kadar devlet memurlarındaydı. Cumhuriyet kültürünü yaymak için açılan Çavuş Eğitmenler Ocağı düşünüldüğünde ise 10 yılda, 36 bin köye en az birer eğitmen gönderilmesi hedeflenmişti. "Köylü çavuştan eğitmen" o günkü şartlarda Türkiye için bir çareydi. Oluşturulan Köy Eğitmen Teşkilâtı ile her yıl 3 bin kadın-erkek eğitmenin maarif ordusuna katılmaları planlanmıştı. Eğitmenlerin sürekli köyde kalmaları, köye yaygın eğitim götürmeleri, köyün her türlü sorununu çözecek yeterlilikte ve yetkinlikte olmaları, köy yaşamında esaslı değişikliklere öncülük etmeleri tasarlanmıştı.

Gelişmiş köylerde, kasaba ve kentlerde ise okulların yetişkinlere de açık tutulması, okur-yazarlığın yanısıra hayatî ve meslekî becerilerin herkese kazandırılması, öğretmen ve eğitmenlerin köy tarımından küçük sanatlara, kooperatifçiliğe kadar usta ve uzman,

Atatürk'e göre "muallimlik askerlik derecesinde mukaddes bir meslekti." Öğretmenlerden "irfan ordusu", "nur ordusu" diye söz eden Mustafa Kemal için askerlerin oluşturduğu ordu ile öğretmenlerin irfan ordusu arasında bir benzeşme, bir oydaşma vardı. İrfan ordusuna mensup bir öğretmen, öğrencisine bilgiler aktarırken asker gibi davranmalıydı. Resimde Harf Devrimi'nden sonra köy çocuklarıyla Cumhuriyet Bayramı'nı kutlayan iki öğretmen.

öte yandan da ödünsüz cumhuriyetçi ve inkılâpçı olmaları ilkeydi. Bir çevrede yerleşip çalışabilecek, toplumla bütünleşecek, kuşaklar boyu sürecek bir eğitim sürecinin sorumluluğunu yüklenecek, doğal ki "cemiyet için ferd" anlayışını benimsemiş insanlar aranıyordu. Falih Rıfkı Atay o günlerde "Sayılarla avunmak ve savunmak istemediklerini, Osmanlı saltanatının, bir imparatorluk mirası denemeyecek cılız kadrolar bıraktığını, sayılardaki aldatıcılığa kaliteler kadrosunun tercih edilmesi gerektiğini" yazıyor, "Köylere gidecek eğitmenlerin tatbikatında bulundum. Tereddütsüz iddia edebilirim ki, bir iki kursta yetişen bu eğitmenler ayarında, bizim devrimizde, İstanbul'un hiçbir okulunda ilk mektep muallimi yoktu" diyordu. 1936'dan başlayarak artan sayılarla 1946'ya değin 6533 eğitmen yetiştirilmesi, bunların gittikleri yerlerde geceli gündüzlü kurslar düzenlemeleri Atatürk'ü de umutlandırmış olmalı ki 1 Kasım 1938'de Meclis'te okunan söylevinde "Eğitmen okulları çok iyi neticeler vermiş ve eğitim kadrosuna bu yıl 1500 kişi daha katılmıştır" demişti.

Halkevleri

Köy Eğitmen Kurslarının, "Gezici" ve "Durağan" Ulus Okullarının (Millet Mekteplerine sonradan verilen adlar) getirdiği hareketlilik, Halkevlerindeki kap-

ÇOCUK VE MUALLİM

Sadrettin Celâl (Antel)

Bazı muallimler vardır ki sınıftaki talebeyi, pek nakıs ve sathi müşahadelerine istinat ederek, çalışkan ve tembel, ahlâklı ve ahlâksız diye iki kısma ayırırlar. Tembel ve ahlâksız çocukları arka sırada otururlar. Onlarla, ancak tahkir ve tezyif etmek, cezalandırmak için meşgul olurlar.

Halbuki talebeyi böyle sun'i ve itibari surette iyi ve fena, çalışkan ve tembel diye ayırmak doğru değildir. Çünkü muallim bu tasnifi, çocukların fikri ve ahlâki sahada muvaffakiyetlerine göre yapıyor. Fakat bu kafi değildir. Fikrimizi izah edelim:

1929'da Maraş Kurtuluş İlk Mektebi'nde Cumhuriyet Bayramı kutlaması.

İki talebe tasavvur edin ki bunlardan biri fitraten çok zeki, sıhhatte, diğeri buna nazaran mütevassıt bir zekâya malik, seciye itibariyle de mariz bir çocuk olsun.

Bu iki çocuktan birincisi pek az say ve gayret sarfederek, sınıftaki çocukların vasatisini gölgede bırakacak muvaffakiyetli neticeler kazanabilir. İkinci çocuk ise, bütün hüsnüniyet ve gayretine rağmen birinci çocukla kıyas edilmeyecek derecede sönük neticeler elde edecektir.

Yalnız neticeye bakan, çocuklar arasındaki zekâ, kabiliyet ve bedeni sıhhat farklarını nazarı itibara almayan muallim, birinci çocuğu layık olmadığı halde mükâfatlandırır, çalışkanlar grubuna dahil eder. Halbuki ikinci çocuğu, cehtü gayret ve hüsnüniyetinin layık olduğu mükâfat ve takdiri elde edemedikten başka, tembeller grubuna ithal eder.

Yine iki talebeyi nazarı dikkate alalım: Bunlardan birincisi gayet iyi bir aile terbiyesi görmüştür, bolluk içinde yaşamıştır, çok iyi ahlâki itiyatlar kazanmıştır, naziktir; diğeri yoksul bir muhit içinde yaşamış, fena ve gayri ahlâki sahnelere şahit olmuş, fena itiyatlar kazanmıştır, kabasabadır.

Birinci çocuk için ahlâki bir surette hareket etmek işten bile değildir; bunun için hiçbir ceht sarfetmesine ihtiyaç yoktur. Halbuki ikinci çocuğun birinci çocuk gibi hareket etmesine maddeten imkân yoktur; pek büyük cehtler sarfederek fena itiyatlarından ancak bir kısmını izale edebilir.

Muallim, bu çocuklardan birincisini ahlâklılar grubuna, ikincisini ahlâksızlar veya terbiyesizler zümresine dahil etmekle büyük bir haksızlık yapmış olmuyor mu?

Sadece haksızlık etmiş olmakla kalmıyor, fena itiyatlarından kurtulmak için ikinci çocuğa yardım edeceği, ona zahir olacağı yerde bilakis onun cesaret ve ümidini kırıyor; ahlâkan yükselmek imkanını selhediyor. (...)

Çocukların, bilhassa bazı çocukların meziyetlerinden ziyade kusurlarını, kuvvetli cihetlerinden ziyade zayıf noktalarını görmeye mütemayil olan muallimlerin, bu hiç de terbiyevi olmayan hattı hareketlerini değiştirmeleri lazımdır.

Acaba, muallimlerin birçoğu neden böyle büyük bir hataya düşüyorlar ve mektebi; çocukların büyük bir

kısmı için yaşamak saadetinin tanınmadığı, neş'e yerine sıkıntı ve üzüntünün hâkim olduğu gayri kabili tahammül bir muhit haline koyuyorlar? Bunun sebebini onların almış oldukları itiyatlarda ve bir takım ruhi hakikatlere vukufsuzlukta buluruz.

İnsanlar nasıl muamele görmüşlerse o suretle muamele etmeye hazırlanmışlardır. Muallimler ne tarzda terbiye edilmişler ve malumat kazanmışlarsa o tarzda terbiye edecekler ve malumat kazandıracaklardır.

Diğer cihetten birçok muallimler; zihinde kuvvetle yerleşen, adeta kanaat haline gelen her fikrin, ameli neticelerini tahakkuk ettirecek bir kuvvet olduğundan haberdar değildirler. Bilmezler ki, insanın muhayyilesi bir istikamette şiddetle faaliyete geldiği zaman aksi istikamette yapılan iradi cehtler dahi semeresiz kalmağa mahkûmdurlar.

Binaenaleyh muallimin; bir çocuğun yalancı, tembel, bir işe yaramaz olduğu hakkında yaptığı mütemadi telkinler neticesi onun muhayyilesi bu istikamette faaliyete geçecek, bir müddet sonra kendi de tembel ve yalancı olduğuna kanaat getirecektir ve bu suretle harekete başlayacaktır ve en nihayet tembel ve yalancı olacaktır.

Muallimleri bu büyük terbiyevi hataya düşüren diğer bir amil de onların, çocuklar arasında zekâ ve kabiliyet tenevvülerini nazarı dikkate almamaları, talebe hakkındaki hükümlerini, bu tenevvülleri nazarı itibara almadan vermeleridir. (...)

Muallimliğin en büyük sırrı mavaffakiyeti; sınıfını bir hürriyet, neşe ve itimat muhiti haline koymaktır. Bir kısım çocukları takdir ve taltife boğarak diğer çocukların mütemadiyen kusurlarını çıkarmak, zaaflariyle istihza etmek, her fırsatta onları cezalandırmak; o çocukları feda etmek, onlardan ümidi kesmek, onların yükselmelerine, ıslahı nefis etmelerine, muvaffak olmalarına bizzat mani olmaktır.

Halbuki muallimin vazifesi; bozmak, kırmak, mahvetmek değil bilakis birçok çocukların ekseriya kendilerinin de haberdar olmadıkları, gizli kalmış kuvvet ve kabiliyetlerinin meydana çıkmasına çalışmak ve bu suretle onlarda kendilerine karşı itimat hissi hasıl ederek yükselmek için ceht ve gayret yapmalarını temin etmektir.

Muallimin vazifesi; esasen zeki, kabiliyetli olan çocuklara muktedir oldukları azami ceht ve gayreti sarfettirmekle beraber; az kabiliyetli, cesareti kırılmış, kendine itimadını kaybetmiş çocuklara itimat, ümit ve cesaret vermektir.

Lazımdır ki mektep, çocukların hayatlarının en tatlı senelerini geçirecekleri mektep; ümitsizlik, neşesizlik, itimatsızlık tevlit eden, uyuşturucu ve öldürücü bir muhit haline gelmesin. Bilakis tam bir insan hayatı yaşamak zevki tanılan; kuvvet, hız, ilham, ümit ve itimat veren neş'eli bir faaliyet muhiti olsun.

Yeni Türkiye ve Tedris Tekniği, s.19-26.

samlı etkinliklerle yine bu yıllarda bütünleşmiştir. Halkevleri, Atatürk devrimlerinin benimsetilmesini, Cumhuriyetin kültür etkinliklerini, millî eğitimin yanında yürütmek için, 1931'de kapatılan Türk Ocaklarının yerine kuruldu. 1932-1952 arasındaki dönemde 478 Halkevi ile 4322 Halk odası açıldı. Bu kuruluşların amacı "Ulusu, aynı ülkeye bağlı bir kitle yapmak, kır-kent, köylü-aydın ayrımlarını azaltmaktı. (1952'de, Demokrat Parti iktidarınca Halkevlerinin kapatılması, binalarına ve birikimlerine CHP düşmanlığı ile el konulup bunların tasfiye edilmesi, eğitim ve kültür tarihimizin acı bir yarası sayılmıştır). Bu kurumlar İsmet İnönü'nün tanımıyla "garazsız ve menfaatsiz birer medeniyet ve irfan yurduydu." Ulusal ve toplumsal hayatın temelleri, eğitim ve öğretim teknikleri uygulanarak bu evlerde atılmak istenmişti.

Halkevleri, Cumhuriyet Türkiye'sinin savunduğu ideolojik ve kültürel değerleri yaymayı amaçlayan bir örgüt olarak 19 Şubat 1932'de kuruldu. Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Spor, Köycülük, Kütüphane ve Yayın, Tarih ve Müze, Temsil, Sosyal Yardım ve Dersaneler ile Kurslar gibi alanlarda şubelerle faaliyet gösteren Halkevleri için Recep Peker, "Gayeleri halkı sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir," diyordu. Resimde 25 Ağustos 1933'te Safranbolu Halkevi Köycülük Kolu'nun Bostanbükü Köyü'nü ziyareti.

İlk on yıl boyunca da halkı aydınlatmaya ve yaşamını çağdaşlaştırmaya dönük çalışmalar Halkevlerinde odaklandı. Belki en değerli hizmeti de yurdun her köşesinde, ileri-geri farklılıkları yenilerek eş düzeyde faaliyetlere yer verilmesi olmuştur. İsmet İnönü, Halkevlerinde millî ve içtimaî hayatın odaklandığını, bu kurumların "çağdaş bir ulus" için gerekliliğini açıklarken, "Bir milletin yetişip geleceğe hazırlanmasında klasik kurumlar okullardır. Fakat çağdaş uluslar, bir varlık olarak yetişip örgütlenmek için okulların bilinen yöntemlerini yeterli görmüyorlar. Bu sırada, okul öğretiminin yanında mutlaka bir halk eğitimi yapmak ve halkı bir arada çalıştırmak gereklidir" diyordu.

Nitekim, "ulusal bir halk mesaisi", uzun süre ve en yoğun biçimde örgün eğitimi desteklemediğinden

Halkevlerinde açılan meslek kurslarında okuma imkânı bulamayan çocuk ve gençlere beceri eğitim veriliyor; onlara meslek kazandırılıyordu. Resimde, Amasra'da Halkevi'nde verilen kurs sonucunda, yöresel örme sepetleri yapma becerisini kazanmış çocuklar ve eğitmenleri.

1930'lardan sonra Cumhuriyet hükümetlerinin programlarında eğitimin amacı biçimlenmeye başladı. Esas amaç, çocuklara milliyetçi devlet ideolojisini aşılamak, onları inkılabın ilkeleri doğrultusunda eğitmekti. Devletin Altıokla belirlenmiş ideolojisi, aynı zamanda devlet partisinin de ideolojisiydi. Resimde 23 Nisan 1935'te, Zonguidak'ta "Halk kürsüsü" diye adlandırılan Altıoklu kürsüde konuşan bir izci.

"bilinçli toplum ve halk kitlesi" arayışları hep uzaklarda kalmış; sonuç Prof. Suat Sinanoğlu'nun ifadesiyle "Aydınla halk adamı arasında zihinsel ve ahlâkî biçimlenme bakımından öze değer bir fark olmadığı gibi, aydınla halk adamı arasındaki fark da meslek bilgilerinden öteye gidememiştir. Bunun da nedeni modernist eğitimin, öğretim alanını tekeline almış olmasıdır. Gerçekten bugün -yani 1980'lerde- Türkiye'de bir ulusun kültür bilinci denilebilecek şeyin varolduğu ileri sürülemez" olmuştur (Bkz. *Türk Hümanizmi*, s.54 ve devamı).

Halkevleri, CHP'nin Altı Ok (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik, İnkılâpçılık) prensipleriyle çalışan, bir kültür savaşı için görev yüklenmiş, kapısı partili partisiz herkese açık kurumlardı. Ancak yönetim kuruluna girmek ve komite üyesi olmak için partiye kayıtlı olma koşulu aranıyordu. Her Halkevi 9 şubeye ayrılmıştı. 1- Dil-Tarih-Edebiyat, 2- Ar (sanat), 3-Temsil, 4- Sosyal Yardım, 5- Halk Dershaneleri ve Kurslar, 6- Spor, 7- Kitapsaray ve Yayın, 8- Köycülük, 9- Müze ve Sergi. Halkevlerinin ilginç sloganları ve yöntemleri vardı: "Mahalle kahvesinden halkevi kütüphanesine", "Bilgi seferberliğinin ileri karakolları: Köy okuma odaları", "Yurdun her yanı okuma heveslileri ile dolu!", "Bir köye, harman yeri kadar gerekli olan şey: Okuma odası!", "Ümmîliğe karşı seferberlik" bunlardandır. Türkçeyi yayma ve öğretme girişimlerinde, Diyarbakır'ın bir köyündeki Türkçe bilen 42 kişinin, bilmeyen 55 kişiye öğretmenlik yapmakla görevlendirilme-

Türk Ocakları, Cumhuriyet döneminde farklı bir işlev yüklenerek "inkılabı yaymakla görevli" kuruluşlar haline geldi. Yeni harflerin kabul edilmesinden sonra okullaşma kampanyasma kendi adını taşıyan okullar açarak katılan Türk Ocağı'nın bir Anadolu kasabasındaki okulunda öğretmen ve öğrenciler.

leri, yıl sonunda en iyi öğretenle en iyi öğrenene dörder öküz verilmesi, Mardin'de gönüllü 50 gencin Türkçe öğretmeni olarak köylere gitmeleri ilginç örneklerdir. Onca yayın, temsil, konser, şölen, yarışma, gezi, inceleme, derleme ise hem kültürü zenginleştiriyor, hem de sözgelimi Aşık Veysel gibi değerlerin ortaya çıkmasına imkân veriyordu. Halkevlerinde, harika bir metod (Andragoji) uygulanmaktaydı. Yaşam boyu eğitim ilkesi için gerekli bu metodu, yetenekleri ve yetişmeleri ile birer animatör (yetişkin eğitimcisi) olan Halkevi mensupları başarıyla götürmekteydiler. Halk eğitimi için kollegyum (konuşma-sohbet), komite (ekip), demonstrasyon (gösteri), alan gezisi, forum, münakaşa, mülakat, panel, seminer, konferans, sempozyum vb metodlar da 1930'lu 40'lı yıllar boyunca Halkevlerinde uygulanmıştır. Öteden beri çokça konuşulan "Atatürk'ün sofrası" da Halkevi çalışmalarının, Atatürk'ün çevresindeki bir sempozyumundan başka bir şey değildi. Sempozyumlar "klasik" (yemekli) ve "modern" olarak iki türlüdür. Atatürk döneminde klasik sempozyum geçerliydi. O zamanlardaki tanımına göre "Bir evde, özel bir yemek salonunda toplanılır, nezih bir ziyafetten zevkle yararlanılırken bir yandan da herhangi bir konu, sohbet havasında ve gayriresmî olarak 15-20 kişi arasında tartışıldı. Grup yemeğe başladıktan sonra sempozyum başkanı, önceden belirlenmiş konuyu sunar, sofradakiler de informal olarak konuşmakta serbest bırakılırlardı. Böylece, yemeğe ayrılmış bir zaman, bir problemin çözümü için kullanılırdı. Atatürk'ün başkanlığındaki bu yemekli oturumların gündemleri ise genellikle kültür, halk eğitimi, ulus sorunlarıydı.

Atatürk Devrimi'nin Amacı

Dönemin asıl hedefi "Cumhuriyet Eğitimi" idi. Bu, 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin hazırladığı *Tarih IV* adlı kitapta şu amaçlara bağlanmıştı: 1- Milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, laik cumhuriyet vatandaşları yetiştirmek, 2- İlköğrenimi fiilen umumîleştirmek (1931'de ilköğretimin bütün Türk çocuklarına devlet okullarında verilmesi mecburiyeti konmuştur), dağda yalnız yaşayan çobana kadar bütün vatandaşlara okuma-yazma öğretmek, 3- Yeni nesilleri bütün öğrenim derecelerinde genellikle uygulamalı ve özellikle de ekonomik hayatta, dünya ve ahiret cezaları korkusundan doğan ahlâk yerine, hürriyet ve düzenin uyumuna dayanan gerçek ahlâka ve erdeme kavuşmuş tarzda yetiştirmek, 4- Türk milletini, bu esaslara dayanarak medeniyet safında en ileriye götürmek, yeni nesilleri Türk olmak haysiyetinin gerekli kıldığı bu amaçlara en kısa zamanda ulaştırmak.

Aslında bu belirleme, Ziya Gökalp'in "Vatandaşlar, millî harsı (kültürü) kazanmak suretiyle millîleşir

ve toplum yaşamına katılırlar. Öğretimin amacı da bunu, insanlarda ruhî alışkanlıklar haline getirmekten ibarettir" görüşüne dayanmaktadır. Eğitim Bakanlığının adının 1935'te, "Maarif" yerine "Kültür"e dönüştürülmesi de halkçı, milliyetçi ve devrimci eğitimin bir gereği görülmüştü. 1933'te ise 2287 sayılı Kanunla Vekâletin Merkez Teşkilâtı ve vazifeleri yeniden belirlendi.

Latin Harflerinin kabulü ile 1-2 yıl içinde bütün milletin okur-yazar olacağına inananlar, Atatürk'ü de inandıranlar, aradan 8-10 yıl geçmesine ve onca kampanyalara rağmen bunun başarılamamasından elbette ki kaygı duymaktaydılar. Atatürk 1 Kasım 1936'da Meclis'i açış söylevinde: "İlk tahsilin yayılması için sade ve pratik tedbirler almak zorundayız. İlk tahsilde hedefimiz bunun umumi olmasını bir an evvel tahakkuk ettirmektir. Bu neticeye varmak, ancak fâsılasız tedbir almakla ve onu metodik tatbikle mümkün olabilir. Sanat ve teknik mekteplerine rağbet artmıştır", bir yıl sonra 1 Kasım 1937 söylevinde de: "Okuyup-yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısı-

Köy eğitimi, Cumhuriyet döneminde eğitimcilerin sürekli çözüm aradığı bir sorundu. Cumhuriyet'in 10. yılında kırsal bölgelerde okullaşmaya yönelinmekle birlikte, ilköğretimin yaygınlaştırılması, amaçlanan hedeften uzaktı. 1936'da Kültür Bakanı Saffet Arıkan ile İsmail Hakkı Tonguç, köylerde değişik bir sistem geliştirerek köy eğitmenleri yetiştirme uygulamasını başlattılar. Bu, Köy Enstitüleri'nin amaçladığı eğitimci tipinin ilk adımıydı. Ama, özellikle Doğu ve Güneydoğu'da eğitimden beklenen amaç bir türlü gerçekleşmiyor, dilleri ve kültürleri farklı bölgelerde eğitimsizlik devam ediyordu.
Üstte 1939'da Silvan'da bir ilkokulda öğrenciler, öğretmen, mülki ve askeri yetkililer.
Altta ise 1933'te Hakkari'de Onuncu Yıl Bayramı anısı. Kaymakam, belediye reisi, jandarma komutanı, öğretmen ve öğrenciler.

nın istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumlar yaratmak. İşte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekâleti'nin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir" diyerek henüz sevindirici sonuçların alınmadığını imâ ediyordu.

Oysa *Ulus* gazetesinde 23 Ağustos 1938'de yayınlanan istatistikler "Saltanat", "Cumhuriyet" mukayeseleri ile avuntular vermeyi amaçlıyordu:

"Tam Cumhuriyet çağı olan 15-19 yaştaki kız-erkek toplam 848.909'luk kesimin yüzde 44,6'sı, Meşrutiyetçağı olan 45-55 arası nüfusunun yüzde 18,9'u, İstibdat nesli olan 65-70 yaş arasındakilerin ise yüzde 9,1'i okuma-yazma bilmektedir.

Meşrutiyet çağı kadınlarımız (40-45 yaş) 473.948 kişi olup bunların sadece 21.923'ü (yüzde 5,1) okuma-yazma biliyor. Saltanat nesli kadınlarımızın ise ancak yüzde 2,5'i okur-yazardır. 1935'teki genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Ankara'daki okur-yazar oranı, ülke genelinin çok üstünde yüzde 61,8 olup bir rekordur. Kızlarımız, 1910'a kadar yalnız iptidaî ve rüşdiyelere gidebiliyorlardı. 1923-24'te ilkokullara devam eden kız sayısı 62.954 iken, 1937-38'de 256.061'e çıktı. 1925'te ortaokullardan 12 kız mezun olmuşken, 1937'de 2422 kız mezun oldu. Lise mezunu kız sayısı ise 52'den 376'ya çıkmıştır."

Küsuratlı bir yığın sayı ve oran arasında duraksamada kalmaya gerek yoktur: Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1960'ta yayınladığı bültende, 1935 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye'nin nüfusu 16.158.018 olarak tespit edilmiş, okur-yazarlık oranı da yüzde 20,4 hesaplanmıştır. Bu demektir ki Cumhuriyet, 1927'deki yüzde 10,6'lık okuma-yazma oranını 8 yılda -bir dizi çaba, yatırım, kampanya ileancak iki katına çıkartabilmiştir.

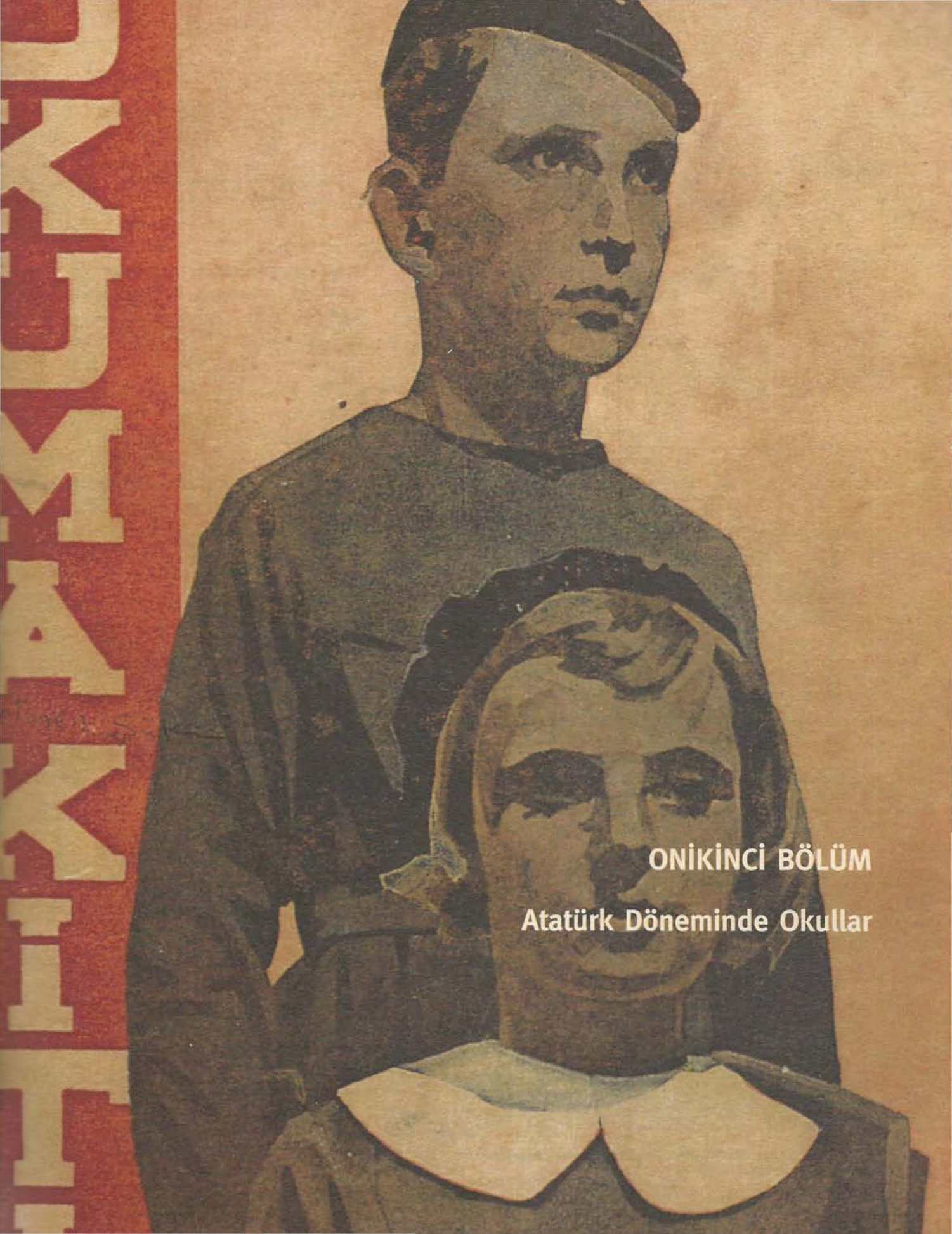

ONİKİNCİ BÖLÜM

Atatürk Döneminde Okullar

Kapağını ünlü grafik sanatçısı İhap Hulusi'nin çizdiği, 1935'te Kültür Bakanlığı tarafından basılan Okuma Kitabı 4.

Maarif Vekili Mustafa Necati, 9 Şubat 1926 günü, gazetecilere açıklamalarda bulunarak eğitimle ilgili ilginç rakamlar vermişti.

Tüm ülkede, 4770 ilkokul, 32 yatı okulu, 25 yatılı ilköğretmen okulu vardı (toplam 4827 ilkokul). Bunlarda 9062 öğretmen görevli olup, 302.500 öğrenci okuyordu. Öğretmenlerin 3960'ı öğretmen okulu çıkışlı, 5102'si yeterlik belgeliydi. 25 öğretmen okulunda 4200 öğretmen adayı okumaktaydı. Bunların her biri (yatılı) devlete yılda 255 liraya mal olmaktaydı. Ülkedeki 17 öksüz yurdunda 5160 çocuk barınmakta ve yetiştirilmekteydi. Orta öğretime bağlı 17 erkek, 4 kız lisesi, 29 İmam-Hatip Okulu açıktı. Liselerin 2 erkek, 2 kız lisesi dışında, hepsi yatılıydı. Lise ve ortaokullarda 9238 erkek, 2126 kız, İmam-Hatip okullarında da 1075 erkek öğrenci okumaktaydı. Yüksek öğretim kurumları, Darülfünun, Eczacı, Dişçi, Mülkiye, Yüksek Öğretmen okullarıydı.

Aynı Bakan, 22 Nisan 1928'de Meclis'teki bütçe görüşmeleri arasında ilkokul sayısının 6060'a, öğrenci mevcudunun 423.263'e yükseldiğini, yeni bir vergi sistemiyle yurdun her yanında yeni okul binalarının yapıldığını, iki yıl zarfında 1233 okulun daha hizmete girdiğini açıklamıştı. Sanayiden yoksun, halkı fakir bir ülke için bu sayılar azımsanmamalıdır. Çabaların sonraki yıllarda da sürdüğü, eğitimin ihmal edilmediği, genel bütçeden maarife ayrılan payın, 1923'te, 3.573.000 TL iken 1927'de 6.159.000 TL, 1930'da 8.200.000 TL, 1935'te 9.058.000 TL, nihayet 1938'de de 16.769.130 TL'ye çıkmasında da gözlenmektedir. (Millî Savunma'nın yüzde 23, Bayındırlığın yüzde 11 genel bütçe payından sonra yüzde 5,44 Eğitim ile üçüncü sıradadır. İl özel idarelerinden ilköğretime ve ilkokul öğretmenlerine ayrılan ödeneklerle bu oranın o dönemde yüzde 10'dan fazla olduğu söylenebilir.)

Ülke nüfusunun 17.000.000'a ulaştığı 1935-36 öğretim yılında ise okul, öğretmen, öğrenci sayıları Tablo 12.1'de gösterilmiştir.

TABLO 12.1
Okul, Öğretmen ve Öğrenci Sayıları ve Öğrenci Sayısının Nüfusa Oranı (1935-1936)

	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Öğrenci sayısının genel nüfusa oranı (yüzde)
İlköğretim	6112	13.858	669.344	3.9
Ortaokul	100	1799	44.551	0,26
Lise	36	564	10.882	0,06
Öğretmen okulu	13	248	2805	0,016
Mesleki ve teknik ok.	36	507	5772	0,033
Genel toplam	6297	16.976	733,354	4,4

Kaynak: DİE, *Milli Eğitim'de 50 Yıl.*

Bir savaşlar döneminden sonra nüfusu gençleşerek çoğalan Türkiye'de, okuyan kitlenin genel nüfusa oranı hiç değilse yüzde 10'ların üstünde seyretmeliydi. Yapı ve öğretmen yetersizliği, ailelerin yoksulluğu; çocuklarını okula göndermeyip işe koşanların, yasal zorlamalara direnişi; ulaşım, iletişim, araç-gereç imkânsızlıkları ortamında, "Başöğretmeni büyük bir önder olan" eğitim, yüzde 3-4'lük bir oran cılızlığında daha bir süre bocalayacaktı. Dahası, yönetim, bir yandan eğitimi teşvik ederken bir yandan da ilkokulu bitirenlerin ortaokula, liseye, oradan üniversiteye yö-

1930'a gelindiğinde ilköğretimde istenen sonuç alınamamış, gerek öğrenci gerekse ilkokul sayısında amaçlanan hedeflere ulaşılamamıştı. Özellikle köylerde ilköğretim çeşitli zorluklarla karşılaşıyordu. Köy okullarına tarım derslerinin konulması ve köyler için eğitmen yetiştirilmesi de belirli bir denemeden sonra yasalaştırıldı. Resimde 1931'de Aydın'da okullarının bulunduğu sahada tenis kortunun düzeltilmesinde (tesviye-i türabiye) çalışan öğrenciler.

MEKTEP BİNASI

M. Cemal

Zonguldak Maden Mühendis Mektebi.

Mevki

Ana mekteplerile ilkmekteplerin mevkilerinin herhalde merkezî olması yani çocukların uzun mesafe kat'etmeksizin gelecekleri bir mahalde bulunması lâzımdır. Gerek köy ve gerek şehir mekteplerinin yüksek, havadar bir yerde olması, bir vadide olmaktan ziyade yayla üzerinde bulunması daha münasiptir. Maamafih şimal rüzgârlarından da temamile masun bulunması şarttır. Civarında da, çay, bataklık, kayalık bulunmamalıdır.

Mektep ile çocuğun meskeni arasındaki mesafe çok olmamalıdır. Sokaklar temiz olmalı ve yaya kaldırımları bulunmalıdır. Elhasıl hayatları tehlikeye girmeden gidip gelebilmelidir.

Kalabalık mahallerden, yani fabrika, kışla, hastane, hapishane gibi yerlerden kahvehane, meyhane, tiyatro ve istasyon civarlarından uzak olmalıdır. (...)

Bazı ecnebi memleket nizamnameleri mektep binalarının oyun ve jimnastik meydanları yanında inşasını mecburi kılmıştır [İsviçre-Friburg Kantonu].

Mektep arsası mümkün ise dört taraftan yol ile mahdut ve münferit olmalıdır. Maalesef bunun ancak köylerde tatbiki kabildir. Şehirlerde arsaların pahalılığı bu şartın tamamen tatbikına manidir. (...)

Konya Kız Muallim Mektebi.

Satıh

Mektep inşa olunacak arsanın sathı kabul edeceği talebe ile mütenasip olmalıdır.

Fransa talimatnamesi Anamektepleri için çocuk başına sekiz murabba metre (m2) satıh ve asgari 400 metre murabbaı arsayı mecburî addediyor. İlk mektepler için dahi çocuk başına on murabba metre satıh ve asgarî arsa miktarını da 500 murabba metre olmak üzere kabul ediyor. Fakat bu kâfi değildir. (...)

Mektebin Vaziyeti

Mektebin vaziyeti de çok mühimdir. Bu nokta mektebe girecek güneş ziyasile alâkadardır. Zira güneş rutubeti izale ve taafünü meneder.

Güneşsizlik, rutubetin ve mikropların çoğalmasını, dolayısile hastalıkların intişarını mucip olur.

Şu halde her mektep, dersane ve teneffüsanelerine bol bol güneş girecek vaziyette olmalıdır. Maamafih ders esnasında dersanelere doğrudan doğruya güneş ziyasının girmesi gözleri kamaştıracağından okuyup yazmağa mâni olur. Bunun için dersanelere ilk dersten evvel veya son dersten sonra güneş girmeli, ders esnasında ise sadece semanın ziyası yani münteşir ziya gelmelidir. (...)

Yağmurların en ziyade ne taraftan yağdığını, rüzgârların en çok hangi taraftan estiğini bilmeli. Cephe şimal rüzgârlarından masum olmalı, dersanelerin cephesini yazın pek sıcak, kışın pek soğuk olmayacak surette tespite dikkat etmeli, elhasıl umumî kaideye tevfikan sabahleyin veya akşam dersaneye güneş ziyasının ve her vakit mektebe bol ziyanın girmesine müsait bir istikamet tayin eylemelidir. (...)

Duvarlar

Temelden yukarı olan duvarlarda iyi pişmiş kuru tuğla veya değirmen taşı kullanılmalı, kireç veya çimento ile yapılmış harç istimal edilmelidir. İki kum bir çimento karıştırmak suretile yapılan harç en muvafıktır. Tuğladan duvarlar 35 ve adi taştan yapılacak duvarlar 45 santimetre kalınlığında olmalıdır.

Çatı

İki tarafa meyilli olmalıdır. Yağmur ve karı çok olan yerlerde çatı daha ziyade meyilli olmalı ki sular kolaylıkla cereyan etsin ve fazlaca kar teraküm edemesin. (...)

Döşemeler

Binanın katlarını birbirinden ayıran döşemeler çok kuru latalar ve mümkün olan yerlerde sülüğen sürülmüş demir petroller üzerine oturtulmalıdır. Döşeme tahtaları da gayet kuru olmalı, aralıksız imtizaçlı bir surette birleştirilmelidir.

Kat

Köylerde ve müsait yerlerde ilkmektep yalnız bir kat olarak inşa edilmelidir. fakat bu şartın şehirlerde tatbiki ekseriyetle kabil olmadığından mecburen müteaddit katlı mektepler inşa edilir. Bu takdirde küçük sınıflar herhalde aşağı kıta yerleştirilmeli, adi ve mübrem ihtiyaçlara tahsis edilecek yerler dahi zemin katı üzerinde bulunmalıdır. (...)

M. Cemal, *Yeni Mektep Hıfzıssıhhası* (Muallim Mektepleri Ders Kitabı), Kanaat Kütüphanesi, 1929-1930.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında üç okul binası: Iğdır Orta Mektebi (en üstte), Keçiborlu Kılıç Köyü Yatı Mektebi (üstte), Zonguldak Ulus'ta altı keçi ahırı, üstü derslik olarak kullanılan bir köy mektebi (altta).

Ortaöğretimin düzenlenmesi, 1923'te yürürlüğe giren bir yönetmelikle başladı. Sultanilerin adı lise olarak değiştirildi. Ortaokul ve lise diye ikili bir yapıdan oluşan bu düzenlemeyle öğrenim süreleri yeniden saptananarak yeni ders programları yapıldı. Belçika ve Fransa'dan alınan bu programlara göre Fen ve Edebiyat adıyla kollar kuruldu. Resimde 1930'lu yıllarda lise öğrencisi kızlar iş bilgisi dersinde.

nelmesinin, üst okulların kapılarındaki yığılmaların getireceği sıkıntıları hesaba alarak bütün eğitim tarihimizin en "ince eleyip sık dokuyucu" sistemini 1930'lu yıllarda yürürlüğe soktu. Hasan-Âli Yücel 1937-38 Öğretim yılı sayılarına bakarak şöyle diyordu:

"Talebe izdihamı, sınıfların, imtihan dışında, en ziyade ailelerin iktisadî ve malî durumlarının tesiriyle fazla fire vermesi rasyonel tedbirlerle karşılanmadığı takdirde devam edip gidecektir. İlk mekteplerden gittikçe fazla mezun gelmesi, ne bina, ne muallim, ne ders levazımı bakımından alınacak ve alınması mümkün olmayan tedbirlerle hiçbir zaman mütenasip olmayacaktır... Bina işi halledilse bile önümüzdeki beş sene içinde en aşağı iki bin muallime ihtiyaç vardır. Orta tedrisat öğretmen kadrosu, senelerden beri alınan tedbirlerle bugün ancak 2585 olduğuna göre, buna yakın bir ilavenin bu beş sene zarfında kaabil olmayacağı meydandadır..." Yücel, okullar arası standardı bozacağından çift öğretime de taraftar değildir. İlkokulu bitirenlerin tamamını orta öğretime doldurarak ve şartları bozarak yetiştirmenin, toplum hayatında çalışma alanları bulamayacak "eksik ve yarı münevver bir zümre doğuracağı" inancındadır. Atatürk'ün son başvekili Celal Bayar da 1 Aralık 1938'de Meclis'teki konuşmasında, "İlk tahsili bitirenlerin hepsini istidat ve kaabiliyetleri neden ibaret olursa olsun, üniversiteye dayanan bir mekanizma karşısında bırakmak istemiyoruz. Çünkü bunun neticesi, bir taraftan, tesis ve kuvvetlendirmek istediğimiz yeni ve ileri Türkiye hayatını en zarurî elemanlarından mahrum bırakmak ve diğer taraftan yavaş yavaş memlekette bir ihtisasa varmadan sönmüş veya yarı tahsille kalmış veyahut da bizzat ekmeğini kazanmaktan âciz, sâdece diplomasına dayanan bir asebî yorgunlar kalesiyle karşılaşmak olur" sözleriyle hükümetinin eğitim görüşünü açıklamıştı (Bkz. H. Âli Yücel, *Türkiye'de Ortaöğretim*, s.116-117).

Yetkililer haklıydı. Ortaokullara, liselere hücum vardı. 1937-38 öğretim yılında, Antalya, Diyarbakır, İzmir kız ve erkek liselerinin orta kısımları ile Ankara, Bursa, İzmir, Manisa, Mersin, Trabzon, Üsküdar, Zonguldak, Burdur, Nazilli ve Samsun ortaokullarında ikili öğretime geçilmiş; ilkokulların verdiği mezun sayısı 1928'den 1937'ye değin neredeyse ikiye katlanarak 24.114'ten 40.234'e yükselmişti. Buna koşut olarak 1923-24'te orta ve lise düzeyli okullarda toplam 9674 öğrenci varken, 1937-38'de bu sayı tam on misli artarak 91.702'ye ulaşmış bulunmaktaydı. Liselerde ise artış oranı daha da yüksek olup 1923'te 910 erkek 331 kız (Toplam: 1241) öğrenci okumakta iken, 1938'de bu sayılar 14.305 erkek, 3972 kız olmak üzere 18.277'ye (15 katı) ulaşmıştı (Öğretmen okullarına devam edenler hariç). Ortaokullardan 1925'te 178 erkek, 12 kız (Toplam: 190) mezuna karşılık, 1937'de 7497 erkek, 2422 kız (Toplam: 9919) mezunsa 42 misli bir artış demektir. Aynı iki yılda, liselerden 137 erkek, 52 kız (Toplam: 189), 1682 erkek, 376 kız (Toplam: 2364) mezun alınması, Cumhuriyet'in ilk 13 yılında, ortaokullardan 50.542, liselerden 10.711, gencin "diplomalılar" sınıfına katılması, o günler için azımsanmayacak sayılar ve boyutlar demektir. Çünkü, 1931'de ortaokul derslik sayısı 651 iken, 1937'de ancak iki katına, 1394'e çıkartılabilmiş, lise derslikleri de 126'dan 355'e ulaşmıştı.

Açıkçası, giderek dar boğaza giriliyor, eğitimin hareketli kitlesi çığ gibi büyürken, kurumsal yapısı geride kalıyordu.

Öte yandan kızların sayısındaki artış ayrıca düşündürücüydü. 1923-24'teki ortaokullu 1182 kıza karşılık, 1937-38'de 18.450; liseli 311 kıza karşılık da 3992 (Ortaokulda 15 kat, lisede 12 kat artış) öğrenci bulunmaktaydı. Gerçi bu, daha 1923'te Maarif Vekili İsmail Safa (Özler) Bey'in gösterdiği: "Kızlarla erkekler arasında gençlik noktasından, öğretim noktasından hiçbir fark düşünülmeyecektir. Genç kızlarımızla genç erkeklerimiz aynı sistem içinde yetişeceklerdir. Kız ve erkek aynı yolda gidecektir" hedefine ilerlendiğinin işaretiydi. Ama ortaokul ve lise okuyan kızların ne olacağı da toplumun ihtiyaçları ile birlikte bir çözüme kavuşturulmamıştı.

Maarif Vekâleti, ilkokuldan liseye uzayan dar boğazı aşabilmenin çaresini, öğretmen kadrosunu, okul sayısını arttırarak bulamadığından, öğrencileri her kademe ve sınıfta olabildiğince başarısız kılarak elemekte bulmuş; günümüzde bile anıları anlatılagelen eleyici sınıf geçme ve imtihan koşullarını uygulamaya koymuştur. Örneğin, 1928-1929 öğretim yılında orta birinci sınıfa kaydolan 9692 öğrenciden ikinci sınıfa 3501 noksanı ile 6191, ikinci sınıftan üçüncü sınıfa 2262 noksanı ile 3929'u; mezun olan 3057'den 2078'i lise birinci sınıfa, bunlardan 557 noksanı ile 1521'i ikinci sınıfa, bunlardan 66 noksanı ile de 1455'i lise son sınıfa geçmiş, 1933-34 öğretim yılı sonunda, önceki yıllardan kalanlar ve dışarıdan bitirenlerle birlikte Türkiye genelinde ancak 855 öğrenci lise mezunu olmuştur. Verilen firenin altı yıllık toplam oranı yüzde 86'dır. Bunun gibi, 1931-32 öğretim yılında orta birinci sınıfa başlayan 11.152 öğrenciden de 1936-37'de 2058'i liseyi bitirebilmiştir. Daha genel sayılarla 1923-1937 arasında ortaokullardan 38.881 erkek, 12.153 kız (toplam: 51.101) mezun olmuş, bu 14 yıl zarfında liselerden 8535 erkek, 2004 kız (toplam: 10.539) diploma almıştır. Aynı dönemde öğretmen okullarından da 4789 erkek, 3450 kız (toplam: 8239) mezun alınmıştır. Bu sayıların ortak bir başka ifadesi ise, Cumhuriyetin ilk 15 yılında Türk toplumu, ortaokul, lise ve öğretmen okulu çıkışlı 69.879 "aydın" kazanmıştır. Lise ve ortaokulların yatılı kadroları 1927-1938 arasında ortalama yüzde 85 kapasite ile hizmet vermiş, başlangıç yıllarında 1200-1300 dolayındaki yatılılık kapasitesi 900-1200 arasında doldurulabilmiş, 1932'de 1000'e düşürülen kapasiteye, 750-900 arasında paralı ve parasız yatılı öğrenci bulunabilmiştir. Parasız yatılı öğrenciler imtihanla ya da ortaokulu pekiyi derecede bitirip mali durumu yetersiz olanlardan seçilmekteydi.

Mesleki öğretim veren sanat okulları Cumhuriyet'in ilk on yılında belirli bir geüşme gösterdi. Erkek sanat okullarının öğrenci sayısında bir misli artış görülürken, kız sanat okullarında bu oran üç misline yükseldi. Sanat okullarına talep daha çok toplumun orta sınıflarından geüyordu. Özellikle kız sanat okullarına rağbet, bu okulların programlarıyla bir çeşit ev kadını yetiştirmeyi amaçlaması ve karma olmayışından kaynaklanıyordu. Resimde tatbiki olarak yemek dersi gören kız öğrenciler.

1933-34'te Maarif Vekâleti "talebe izdihamını" önlemek için bir yasa önerisi hazırladı. Fakat Hikmet Bayur'un (27.10.1933-8.7.1934) ayrılıp Abidin Özmen'in (9.7.1934-9.6.1935) Bakanlığa gelmesinden sonra, 1934 Eylül'ünde Maarif Vekâleti Müdürler Encümeni şu önlemleri kararlaştırdı:

"Orta mekteplere gündüzlü gelen çocukları, bütçe ve bina vaziyetine göre tamamen mekteplere almak mümkün olamayacağı cihetle lise ve ortaokulların birinci sınıflarına başvuranların, okullara duyurulan şube sayısı ve ders cetvellerine göre fazla gelmesi durumunda, ilkokul diplomalarının derecelerine bakılacaktır. Yaş büyüklüğü ve kayıt sırasındaki eksiklikler

de dikkate alınacaktır." Ama, uygulamada bu önlem geçerli olmamış, ertesi yıl orta mekteplerdeki mevcut 70 bini aşmıştır. Bu patlamada, "ortaokulu bitirenin bir baltaya sap olacağı" inancı etkiliydi. Cumhuriyetin çeşitli alanlarda ortaya koyduğu bürokratik büyüme ve şişkinlik, kalemi çabuk, imlâsı düzgün yarı aydınları hemencecik yutuyordu. O yıllarda baremin alt seviyelerinden, barem dışı cetvellerden 15-20 liralık bir aylık bile aile geçimine yetebiliyor, bir yaşam güvencesi sayılıyordu. Açıkçası, ortaokullar ve liseler bir tür "bürokrasi mesleği mektepleri" gibiydi. İleriyi görenler, bir doyum noktasından sonra, okuyanların devlet dairelerinde iş bulamayıp bu kez üniversite ve yüksek okulların kapılarına yığılacaklarından endişe etmekteydiler. Hikmet Bayur'dan önceki Maarif Vekili Reşid Galip (19.9.1932-13.8.1933) ilkokullar için "Türküm, doğruyum, çalışkanım..." diye başlayan, o gün bugün okullarımızın sabah şamatası olagelen bir "and", "Darülfünûn için de bir "fatiha" (!) yazmış, fakat and içen yavrucakların, üniversiteye kadar izleyecekleri ince uzun yollar konusunda ne o ne öncekiler ne de sonrakiler sağlıklı ve düzenli işleyen bir yol çizememişlerdir.

Raporlar, Programlar ve Okullar

1939'a kadar, eğitim ortamının düzenli bir yapıya kavuşturulması için Türk ve yabancı uzmanların raporlar hazırladıkları, projeler verdikleri biliniyor. Amerikalı Prof. John Dewey'nin 1924 tarihli 2 raporu, Alman danışman Kühne'nin 1925'te hazırladığı Teknik Öğretim raporu, Belçikalı uzman Omer Buyse'in 1927 tarihli programı, Amerikalı uzmanı Mrs. Parker'ın 1934'te verdiği öğretim raporları, Prof. A. Malche'ın 1932'de Üniversite için hazırladığı reform raporu, 1933-34 yıllarında Türkiye'de geniş çaplı ekonomik araştırmalar yapan Amerikan heyetinin verdiği raporun eğitimle ilgili bölümü bunlardandır.

Sonuçlar şunu gösteriyordu:

1- Politeknik Düzeyde Eğitim (ilkokul: 7-12 yaş): Yüzde 100 sağlanmalı,

2- İlköğretimden sonra üçe ayırma (12-15 yaş):
   a- Ortaokulda öğretim sonunda bitirme imtihanı şart,
   b- Çıraklık ve sanat okullarında hayata ve işe dönük eğitim gerekli,
   c- Kabiliyetsizler için özel çıraklıklar sağlanmalı,

3- Ortaokulu başarıyla bitiren ve imtihan verenler (15-19 yaş) için:

İlköğretimi köylere yaymakta yaşanan güçlükler nedeniyle türlü yöntemler denendi. Okulu üç sınıflı olan veya hiç olmayan köylerin çocukları için Köy Yatı Okulları açıldı. Bu okullara kimsesiz ve muhtaç köy çocukları alınıyor; tatbiki derslere ağırlık veren bir program uygulanıyordu. Resimde, Gelendost Yatı Mektebi'nde öğrenciler kendi ekmeklerini pişiriyorlar.

a- Yönelme sınıfı (müşterek sınıf): Öğrencinin yeteneğinin ortaya çıkacağı hazırlık dönemi,

b- Ortak kültür sınıfları (3 veya 4 yıl): Hem yeteneğe hem beşerî haz ve mevzulara göre. Opsiyon saatleri, sınıflar yükseldikçe artar.

c- Lise bitirme imtihanı.

4- Mutavassıt (ara) yıl: (Lise ile üniversite arasında, bir yıl süreyle fen, uygulama, sosyal, fizik, matematik bilimleri ile edebi bilgilerin kazandırıldığı ara dönem.)

5- Üniversite.

Okul yapılarının çoğu saltanat döneminden kalma rüşdiye, idadî, sultanî binaları, konaklar, kiliseler, imece ile yapılmış derme çatma yapılardı. Araç gereç kıttı. Bakanlık bütçesinden yılda en fazla 400 bin lira gibi sembolik bir donatım ve araç ödeneği ayrılabiliyordu. Öğretmenler, belirli branşlarda, yenilenme konusunda isteksiz "takrir"e alışmış elemanlardı. İlkokuldan başlayarak modern okul binalarını, atelyeleri, laboratuvarları, birbiriyle uyumlu ve bağlantılı çalışan okul ve yönetim örgütlerini, yeterli ve verimli öğretim kadroları isteyen okul aşamalarını devreye sokmanın imkânı yoktu. O nedenle Bakanlık, öngörülen sistemin en kolay uygulanabilecek noktalarına ilgi duymakta; imtihanlar ve programlarla oynamaktaydı.

İlkokul programı esaslı değişikliği 1926'da ve 1936'da gördü. Ortaokul, Lise ve Öğretmen okulları programları daha sık, 1923, 1926, 1927, 1931, 1934

1930'larda özel yayınevlerinin bastığı kitaplar, pedagojik olarak Maarif Vekaleti'nin bastığı kitaplarla eşdeğer bir düzeydeydi. Ders kitapları gerek düzenleme gerekse kapak tasarımları bakımından dönemine göre oldukça gelişmiş bir estetiğe sahiptir. Bu da yayınevlerinin, o yılların önde gelen eğitimcileri, usta ressamları ve grafikerleriyle çalışmalarından kaynaklanıyordu. 1930'ların bazı ders kitapları.

Maarif Vekaleti'nin 1930'lu yıllarda eğitimin köylerde yaygınlaştırılması için uyguladığı yöntemlerden biri de eğitmenli okullar ve eğitmen kursları olmuştu. Bu alanda Ziraat Vekaleti ile işbirliği yapılarak askerliğini bitirmiş, okuma-yazma bilen, tarımla uğraşan, toprak ve hayvan sahibi köylüler için kurslar açılıyor, sınavı başarılarla da eğitmen adı veriliyordu. Resimde Iğdır Aratan Köyü Eğitmen Mektebi'nin eğitmeni ve öğrencileri.

ve 1937'de değişikliklere uğramıştır. İmtihanlar da bu değişikliklere bağlı olarak ve Batı ülkelerindeki uygulamalar da örnek alınarak birçok kez değiştirildi.

İlkokullarda 1926'ya kadar okutulan Ahlâk ve Malumat-ı Vataniye dersi yerine o yıl Yurt Bilgisi dersi konuldu. Türkçe, Tarih, Coğrafya, Hayat Bilgisi ders saatleri arttırıldı. Eğitmenlerin okuttuğu 3 yıllık köy okulları için ayrı program düzenlendi. 1926'da din dersleri birinci ve ikinci sınıftan kaldırıldı. 1930'da ise yalnızca beşinci sınıf programında bırakıldı. Üç yıllık köy okullarında ise perşembe günleri (Henüz hafta tatili cuma günü olduğundan) üçüncü sınıfta yarım saat okutulmaya başlandı. 1926 İlkokul programı, genel yaklaşımıyla "didaktik", "muhitine faal bir surette intibak eden vatandaşlar yetiştirmek" amacına dönüktü. Ama bu amacın işlemesi sağlanamamıştı. 1936 programına ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin eğilimi doğrultusunda "ileri derecede siyasi bir içerik" verildi (bkz. "İlkokul Programı", *Okul ve Öğretmen Mecmuası*, sayı 11, İkincikânun 1937, sayfa 8 vd.). Bunda da "Cumhuriyet Halk Partisinin, yeni Türk Devletinin temeli olduğu" gerekçesine daya-

nıldı. Programın birinci amacı "Eğitim siyasamızın temel taşı, bilmezliği gidermek", ikincisi "Kuvvetli cumhuriyetçi, ulusçu, halkçı, devletçi, lâik ve devrimci yurttaş yetiştirmek" idi. Programı eleştirenler, "Bilmezliği gidermek, ilkokul için elbette ki bir iştir, ama bu, müfredatın hedefinden ziyade bir teşkilât ve icraat meselesidir. Eğitimle ilgisi ise yok denecek kadar azdır... Bu hususta ilkokul öğretmenine verilen ödeve gelince, mevcut teşkilât ve bu teşkilâtın işlemesi bakımından bu ödev bize hesapsız ve boş bir teklif gibi görünüyor. (...) İlk, hattâ ortaokul kapılarını her yıl binlerce çocuk, hücum hâlinde zorlarken, birçok köy çocuklarına, ikinci bir öğretmeni bulunmadığı için 4. ve 5. sınıfı ne suretle olursa olsun okumayı menederken, ilkokul öğretmeninin, halkla, velilerle temas ederek çocuklarını okula göndermeye kendilerini ikna etmesinden veya bulunduğu yerde okumamış yurttaşlar için dersler açmalarından bahsetmek ne büyük bir tezattır?" demekteydiler (aynı makale). 1936-37 yılında Çatalca'nın bir köyünde öğretmenlik yapan İhsan Coşkun'un; köy-şehir, köy öğretmeni-okulu, kent öğretmeni-okulu ayırımları, imamlıktan gelen öğretmenlerin ertiğe (mesleğe) alınmalarının sakıncaları vb gibi çok ilginç konuları eleştirdikten sonra köyde eğitim ve öğretimin özel programlar gerektirdiğini, köy kültürünün sistemleştirilmesini, iş mektebi programı uygulanmasını ve bunlar için de bilimsel ve uygulamalı bir programın şart olduğunu, mevcut programın, köydeki sosyal yaşayışın dayandığı tarım, bağcılık, sütçülük, arıcılık, kömürcülük, balıkçılık gibi konuları kapsamadığını vurgulaması da ilginçtir. ("Dertlerimiz", *Okul ve Öğretmen*, sayı 2, Mart 1936, sayfa 110 vd.).

Gerçekten de o yıllarda köy okullarının hemen hepsi üç sınıflı, tek dershaneli,tek eğitmenli ya da öğretmenlidir. Onca yıl millet mektepleri açıldığı halde köylü imzasını atmaktan âcizdi. Öğretmenler, köylünün, okuma ve yazma zevkini kavrayamamış olduğu inancındadırlar. Köy çocukları, tek öğretmenden üç yıl zarfında alabildikleri eğitimle sosyal ve ekonomik hayata atılıyorlardı. Mıntıka yatılı okullarının kurulması, iki yıllık tamamlayıcı bilgi ve becerilerin buralarda kazandırılması isteği öğretmenlerden gelmekteydi. Köylü çocuklarının okullara devamı sağlanamamakta, bu yüzden köylüyle öğretmenler arasını-

Eğitmenli okullarda Okuma-Yazma, Yurt ve Yaşama Bilgisi, Aritmetik ve Tarım dersleri yeterli görülüyordu. Eğitmenler, eğitimin dışında köyde tarımın daha modern biçimlerde yapılması için bir çeşit rehberlikte bulunurlardı. Okul binaları devletin girişimi ve köylülerin imecesiyle inşa ediliyor; okullara aynı zamanda tarla da tahsis edilerek köy çocuklarının tarım derslerini uygulamalı görmeleri imkân sağlamyordu. 1936'da bu okulların sayısı 5200'ü, öğrenci sayısı da 155 bini geçmişti. Resimde Iğdır'ın Çiftlik Köyü'nde bir eğitmen okulunda eğitmen ve öğrenciler.

Şehir ve kasabalardaki yalı okularmın kapalılmasından sonra öğretime devam eden Köy Yalı Okullarına, okulu ve öğretmeni olmayan köylerin çocukları alınıyordu. Amaç bu okullardan mezun olan çocukların öncelikli olarak köylerine ve ailelerine yararlı olmalarıydı. Bu okullara bayan öğretmenlerin gözetiminde kızlar da alınıyor, çocuklar eğitim yılı başlarken erzaklarını beraberlerinde getiriyor, yoksul durumda olanların erzakları ise salma usulü ile sağlanıyordu. Resimde Eğridir Yılanlı Köyü Yalı Mektebi öğrencileri yemek yerken.

da sürtüşmeler olmaktaydı. Köyler, eski devirden kalma mescid ve cami odalarının okul olarak kullanılması ilkelliğinden kurtarılamaması başka bir sorundu. Oysa Köy Kanunu'nun 15. maddesi, hükümetin vereceği plana göre köylünün bir okul binası yapmasını emretmekteydi. İlginç bir uygulama olarak o yıllarda bu madde Yalova'nın bütün köylerinde uygulanmış, çok modern ve ideal bir eğitim örgütü, yalnızca bu ilçede gerçekleştirilmiştir.

Hıfzırrahman Raşid Öymen, Halkevleri Köycülük kollarının, Üniversite gençliğinin, bazı illerdeki Köy Birliklerinin, Köy bürolarının 1935-36 yıllarındaki çalışmalarını, Kültür Bakanlığı'nın, köycülük tahsili için Amerika'ya öğretmenler gönderdiğini hatırlattıktan sonra: "Köy okulu şehirden arta kalmış bir okuldur. Farklı yaştaki ve seviyedeki çocukları bir dershaneye doldurup tek öğretmen eli ile onlara sadece okuma-yazma ve hesap öğretmek, bir iki şarkı söyletmek, Ortaçağ şehir okullarının manzarasından farklı bir şey değildir. (...) Köy okullarımızda bu şehir kopyacılığına son vermek lâzımdır. Ortak bir noktada, ulusal ve sosyal temellerin isteklerini gözetmek şartıyla üst tarafının köye göre tutulmasından daha doğru ne olabilir?" demekte, tek dershaneli, tek öğretmenli veya eğitmenli 3 yıllık güdük köy okullarını, boşuna dönen, iş görmeden, paslanmaya mahkûm çarka benzetmektedir (*Okul ve Öğretmen* sayı 5, Mayıs 1936, sayfa 5 vd.). Köylere öğretmen, vekil öğretmen, başarısız öğretmen gönderilmesi, başarılı köy öğretmenlerinin kent okullarına alınması, köy okullarında teneffüs yapılmaması, haftalık ders saati toplamı merkezlerde 26 iken köylerde 18 olması, araç-gereç noksanlığı, öğretmenin yalnızlığı, Köy Okulları Talimatnâmesi'nin çalıştırılmaması, 1927'de çıkartılan Maarif Vergisi Kanunu'nun sağlıklı yürütülememesi ve toplanan paralardan köy okullarının yeterince yararlandırılmaması, öğretmene ev, lojman bulunmaması, haksız ve zamansız nakiller, köyde hastalanan öğretmenin kaderine terkedilmesi gibi sorunlar, 1930'ların dertleridir ve sonraki dönemlerde de sürmüştür.

Mayıs 1936'da Kamutay'da (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Kültür Bakanlığı bütçesi görüşülürken söz alan Muğla Mebusu Zihni İstemat:

"Gezip gördüğüm yerlerde mezhepleri muhtelif köylerin okullarını gördüm. Türkçe dersine, bu topraktan alınması lâzım gelen ilhâmı esas ittihaz edecek derecede ehemmiyet verilmemektedir. Muallim orada çocuğun dış etkilerle bozulmuş yüreğine temiz bir vatandaş çırpıntısı vermeli, onu terbiye etmeli, gelecekte aradığımız adamı yetiştirmelidir" diyerek üstü kapalı tarzda, Türkçe konuşulmayan bölgelerde dil öğretimine önem verilmesini istemiştir.

1936'da yürürlüğe konan İlkokul Programı, daha yayınlandığında eleştirilere uğramış, "prensipler ve direktifler yerine, ana konuların neden ayrıntılanmadığı?" sorulmuş, üzerinde durulması gereken en hayatî noktalara temas bile edilmediği vurgulanmıştır. Buna karşılık, yeni programda, 1926 programına göre ders programlarının daha iyi bir düzene konulduğu, önceki birtakım sıkıntıların giderildiği saptanmaktadır. "Ferdiyet" (bireysellik) ilkesinin öne çıktığı 1936 programında Şehir ve Köy okullarının dersleri Tablo 12.2'de gösterilmiştir.

Okullarda öğretmenler, öğrencilerin davranış ve temizlik alışkanlıklarını da izleyerek Hâl ve Gidiş, Temizlik, Diş Koruma değerlendirmeleri de yapmakta, bunlar için not vermekteydiler.

Eğitmenli okullarda, haftalık dersler tek kitapta toplanan Okuma ve Yazma, Yurt ve Yaşama Bilgisi, Aritmetik, Ziraat'ten ibaretti. Her 5-10 Eğitmenli okul, bir "Gezici Başöğretmen Bölgesi" teşkil eder; gezici başöğretmenler, bu okulları sık sık yoklayarak programı izler ve eğitmenleri yetiştirirlerdi. Eğitmenli okullara 9-13 yaş arası çocuklar alınır, bunlar 3 yıl okutulduktan sonra yeni bir tertip alınırdı. 1938-39'da, 3815 eğitmenli okul ve buralarda okuyan 119.683 öğrenci vardı.

Ortaokul ve Lise programlarında, Fransız ve Latin kültürlerinden alınma müfredatların yerine daha millî programların gündeme gelmesi 1923'ten sonradır. Birinci ve İkinci Heyet-i İlmiye toplantılarında, Liselerde, fen ve edebiyat kollarının ayrılması, cumhuriyet ülkü-

süne hizmet edecek programların hazırlanması benimsendi. 1 Eylül 1924 tarihinden başlayarak eski bir devreli idadilere "ortamektep" buna dayalı 3 yıllık, genel kültür veren resmî okullara da "lise" denildi.

Hazırlanan programlar her ne kadar Fransız ve Latin etkisinden büyük oranda arındırıldıysa da ders kitapları program doğrultusunda yazılamadığından "Belçika tipi okul-Fransız tipi kitap" ikiliği doğdu. 1927'de "1924 tarihli Orta mektep ve Lise müfredat programlarına zeyl" olarak bir program değişikliği yapıldı. Tarih ve edebiyat konularında bir takım eklentilere gidildi. Riyaziye (Matematik) ve Fizik programları da değiştirildi. 1928'de Latin Harfleri kabul edilince 1929-30 öğretim yılında Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. Bunların yerine ikinci bir yabancı dil konulması kararlaştırıldı. Ancak öğretmen bulmaktaki güçlükler sonunda 1932-33 öğretim yılında bu ikinci yabancı dil kaldırıldı. Yeni Türk alfabesinin süratle benimsetilmesi, bu alfabeyle kültürün en kısa zamanda zenginlik kazanabilmesi için, 31 Ekim 1929'da "Orta Mektep ve Lise Türkçe Müfredatı" yürürlüğe konuldu. Türkçe ve edebiyat öğretiminde asıl hedef "millî ve medenî" hayatın muhtelif cephelerini yansıtan eserlerle öğrencilerin duygu ve düşüncelerinin geliştirilmesi" olduğundan, Divan Edebiyatına liselerde yalnızca bir yıl ve haftada 1 saat zaman ayrılması öngörüldü. Önceki "Türkçe ve Edebiyat" ortak ders adı da dil öğretiminin bir bütün hâlinde gösterilmesi için Türkçe yapılmıştı. Ortaokulun 1., 2. ve 3. sınıflarında (7-5-4) toplam 16 saat, Lisede (3-3-3) 9 saat (Edebiyat kolunda ayrıca 2 saat Edebî Tetkikler dersi vardı) Türkçe okutulmaya başlandı. Türkçe'nin alt alanları, Ortaokulda Kıraat, Gramer, Tahrir; Lisede Kıraat, Tahrir ve Edebiyat Tarihi idi.

1930'da Ortaokul ve Lise programlarında köklü değişikliğe gidilerek muhtelif zamanlarda düzenlen-

TABLO 12.2
Ders Dağıtım Çizelgeleri
(1936)

Ders	Sınıflar I.	II.	III.	IV.	V.
ŞEHİR OKULLARI					
Türkçe	10	7	7	6	6
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	1
Tabiat Bilgisi	-	-	-	3	3
Hayat Bilgisi	5	6	7	-	-
Aile Bilgisi	-	-	-	2	2
Aritmetik-Geometri	4	4	4	4	5
Resim-İş	4	4	4	2	2
Yazı	-	2	1	1	1
Müzik	1	1	1	1	1
Cimnastik	2	2	2	1	1
Haftalık toplam	26	26	26	26	26
KÖY OKULLARI					
Hayat Bilgisi	3	3	4	-	-
Türkçe	10	9	8	5	5
Tarih	-	-	-	2	2
Coğrafya	-	-	-	2	2
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	2
Tabiat Bilgisi	-	-	-	2	2
Aile Bilgisi	-	-	-	1	1
Aritmetik-Geometri	4	4	4	3	3
Resim	1	1	1	1	1
Yazı	-	1	1	1	1
Haftalık toplam	18	18	18	18	18

Kaynak: *İlkokul Programı*, 1936.

1926'da çıkarılan yasa ile ortaöğretimin parasız olması bazı sorunları da beraberinde getirdi. En başta okul binaları, bunların inşaatı ve giderek artan talebi karşılayamaması, günümüzde de devam eden "ikili öğretim"in uygulanmasına yol açtı. Bu arada kız liselerinin yanısıra karma eğitime de önem verildi. 1930'ların sonuna doğru tüm ülkede 63 vilayette toplam 42 lise bulunmaktaydı. Bunların 12'si İstanbul'daydı. Resimde o yıllarda Adana Kız Lisesi'nde uygulamalı bir fizik dersi.

1930'da Ortaokul ve Lise programlarında köklü değişikliğe gidilerek muhtelif zamanlarda düzenlen-

miş öğretim programlarının hepsi yeniden hazırlandı. En önemli yenilik de Tarih programında yapıldı ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nce hazırlanan kitaplardaki konular programa alındı. Bu program "Türk ırkının üstünlüğü ve bütün uygarlıklara Tük uygarlığının beşiklik ettiği" iddiasına dayandırılmıştır. İkinci bir değişiklik Yurt Bilgisi (kitaplarını Recep Peker ile Afet İnan hazırlamışlardı) dersinin konulmasıdır. Fizik, Kimya ve Tabii İlimler de Amerika'dan alınan örneğe göre birleştirilip adına Fen Bilgisi denildi.

1934'te Lise programında yeni bir değişiklikle felsefe ve estetik derslerine, Edebiyat programı da Batı edebiyatına ağırlık verecek yönde değiştirildi. Kimya programı hafifletildi, matematik ders kitaplarından da bazı konular çıkartıldı. Programlar için "kılavuz" kitaplar yayınlandı. 1935-38 seneleri arasında, öğretim üyelerinden, uzmanlardan oluşan komisyonlar, programlar üzerinde çalıştı. Gündemler genellikle, ilkokul riyaziye, tabiiye dersleri ile ortaokul riyaziye, fen bilgisi ve biyoloji, lise riyaziye, fizik, kimya ve tabiiye derslerinin gözden geçirilmesi; üniversiteye bırakılması gereken konuların tespiti, programlara aynen uyan Almanca ders kitaplarının belirlenmesi; bunlara göre yeni ders kitaplarının yazılması esasları, programlar için ne gibi ders araçlarının gerektiği vb idi.

Oysa üniversiteden gelen raporlardan da anlaşıldığı üzere henüz bakanlık bir "Genel Eğitim-Öğretim Programı" gerektiği gerçeğini gözardı ederek her öğretim kademesinin her dersi için ayrı ayrı öğretim programları ile uğraşmaktaydı (Bu büyük noksanlık, günümüze kadar sürmüş, hattâ genel bir programın gerekliliği unutulmuştur. İleri bütün ülkelerde, her okul aşamasının genel programı, okul öğretimi sistemine ve programına bağlı olagelmiştir).

Sonuçta İstanbul Üniversitesi profesörlerinin belirlediği müfredata göre ders kitapları kişilere ve komisyonlara yazdırılmaya başlatılırken, 1937-38 yılı bir "geçiş dönemi" sayılmış; bu yıldan itibaren yine ortaokullarda fizik, kimya ayrı ayrı, ikinci ve üçüncü sınıflarda biyoloji yerine tabiî ilimler (nebatat ve hayvanat) okutulmasına geçilmiştir.

TABLO 12.3
Ortaokulların Ders Çizelgeleri
(1931-1937)

Dersler	Sınıf ve ders sayısı 1.	2.	3.
	(1931)		
Türkçe	6	5	4
Tarih	2	2	3
Coğrafya	2	2	1
Yurt Bilgisi	1	1	1
Hayvanat	-	2	2
Nebatat	-	2	2
Arzıyat	-	-	1
Fizyoloji ve Hıfzıssıhha	-	-	3
Fizik	-	2	2
Kimya	-	2	2
Riyaziye	5	4	4
Fen Bilgisi	3	-	-
Yabancı Lisan	5	5	5
Elyazısı	1	1	1
Resim	2	2	1
Musikî	2	2	1
Jimnastik	2	2	1
Askerlik D (Erkek)	-	2	2
Çocuk Bakımı (Kız)	-	-	1
Serbest Zaman	3	1	2
Haftalık toplam	34	34	34
	(1937)		
Türkçe	5	4	4
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	2	2
Yurt Bilgisi	-	2	2
Fen Bilgisi ve Kimya	-	-	3
Tabii İlimler	3	-	-
Fizik	-	3	-
Biyoloji-Hıfzıssıhha	-	2	3
Matematik	5	4	4
Yabancı Dil	5	4	4
El Yazısı	2	-	-
Jimnastik	1	1	1
Resim	1	1	1
Müzik	1	1	1
Atatürk (Erkek-Kız)	1	2-1	2-1
Dikiş-Biçki	2	1	-
Ev İdaresi	-	1	-
Çocuk Bakımı	-	-	1
Serbest Saat (Erkek)	2	-	-
Haftalık toplam	29	29	29

Kaynak: Hasan-Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 176-180.

TABLO 12.4
Liselerdeki Ders Çizelgeleri
(1931-1934-1937)

Dersler	Sınıf ve ders sayısı 1.	2.	3.
(1931)			
Edebiyat	-	3	2/5
Felsefe	-	2	2/6
Tarih	2	2	2/3
Coğrafya	2	2	1/1
Riyaziye	5	4	9/2
Tabiye	3	2	1/1
Fizik	3	2	2/1
Kimya	3	2	2/1
1. Yabancı Dil	5	5	5/5
2. Yabancı Dil	3	3	2/3
Jimnastik	1	1	1/1
Askerlik	1	2	2/2
Yurt Bilgisi	1	1	- -
Serbest Zaman	2	3	3/3
Haftalık toplam	34	34	34/34
(1934)			
Edebiyat (Türkçe)	3	3	2/5
Felsefe ve İctimaiyat	-	-	2/6
Psikoloji	-	2	-
Tarih	2	2	3/3
Coğrafya	2	2	1/1
Riyaziye	5	4	9/2
Tabi Bilimler	3	2	1/1
Fizik	2	2	2/1
Laboratuvar	1	1	1/1
Kimya	3	2	2/1
1. Yabancı Dil	5	5	4/6
Jimnastik	1	1	1/1
Askerlik (Erkek)	2	2	2/2
Haftalık toplam	29	29	30/30
(1937)			
Edebiyat	3	3	2/5
Filozofi ve Sos.	-	-	3/7
Psikoloji	-	2	-
Tarih	2	2	1/3
Coğrafya	2	2	3/1
Matematik	5	4	8/2
Tabii İlimler	3	2	1/1
Fizik	2	2	2/1
Fizik Laboratuvar	1	1	1/1
Kimya	2	2	2/1
Kimya Laboratuvar	1	1	1/1
Yabancı Dil	5	5	3/5
Jimnastik	1	1	1/1
Askerlik (Erkek)	2	2	2/2
Askerlik (Kız)	1	1	1/1
Laboratuvar (Kız)	1	1	1/1
Haftalık toplam	29	29	30/30

(Son sınıflar her üç programda da "Fen" ve "Edebiyat" şubelerine ayrılmıştır.)
Kaynak: Hasan-Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 176-180.

TABLO 12.5
Muallim Mekteplerinin Lise Muadili 2. Devresi Ders Çizelgeleri
(1937)

Dersler	Sınıf ve ders sayısı 1.	2.	3.
Edebiyat	3	2	2
Pedagoji	-	2	1
Psikoloji	2	2	-
Terbiye Tarihi	-	-	2
Tedris Usulü ve Tatbikatı	-	2	7
Sosyoloji	-	-	2
Tarih	2	2	2
Coğrafya	2	1	2
Riyaziye	4	4	1
Fizik-Kimya	4	4	-
Tabii Bilimler ve Sağlık B.	2	2	3
Okul Sağlığı Bilgisi	-	-	1
Yabancı Dil	3	2	-
Jimnastik	1	1	1
Resim	1	1	1
Elişi	2	1	1
Müzik	1	1	1
Askerlik (Erkek), Biçki-Dikiş (Kızlar)	2	2	2
Haftalık toplam	29	29	29

Kaynak: Hasan-Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 232, 236.

Bu okullarda her gün öğleden önce 4 saat ders gösteriliyor, öğleden sonra 2 saat "ameliyat ve nazariyat"a (Uygulama ve teori) ayrılıyordu. Bu çalışmalar, tarım, elişi, doğa gözlemleri, inceleme gezileri alanlarındaydı. Okul doktoru, ilkyardım, salgın hastalıklar için aşı pratikleri öğretiyor ve "aşı yapma belgesi" veriyordu. Köy Muallim Mektebi belki de o dönemin halka en yararlı bir eğitim kurumuydu. Ama bu iki okuldan Kayseri'deki 1932'de, Denizli'deki de 1933'te birer İlköğretmen Okulu yapılarak söndürülmüştür.

Bakanlık 1937'de konuyu yeniden gündeme getirerek Eğitmen Yurtları* adı altında bir örgüt planladı. Eskişehir-Mahmudiye'de, İzmir'de Kızılçullu'da birer okul oluşturuldu. Bunların bünyesinde üç sınıflı köy ilkokullarından gelecek çocuklar için 4. ve 5. sınıflar da vardı. Asıl 3. sınıf ortaokul eşidi meslek okuluydu. buralarda, köy ha-

(*) Buradaki "yurt" sözcüğü bir duraksama uyandırıyor. Bunun "kurs" olması muhtemeldir. Sadrettin Celâl Antel, *Maarifimiz ve Meseleleri* adlı yapıtında "İzmir Kızılçullu Köy Eğitmeni Yurdu" diyor. (s. 57)

Türkiye Cümhuriyeti
Maarif Vekâleti
KÖY MEKTEBİ TASDİKNAMESİ

1931 yılında üç sınıflı köy mektebini bitiren öğrencilere verilen tasdikname.

yatı için gerekli inşaatçılık, demircilik, kooperatifçilik vb programlar uygulamaya konuldu. Mezunlar, başarı düzeylerine göre liseye veya İlköğretmen okullarına devam edebiliyorlardı. 1938'den sonra, Kızılçullu'nun "Köy Eğitmenleri" bölümüne köy kızları ve kadınları da alınmaya başlandı. Köy Eğitmen Yurtları'nın tarım uygulama tarlaları, bahçeleri, bağları, ahırları vardı. Diğer meslek dalları için de atelyeler kurulmuştu. Mahmudiye'de 100, Kızılçullu'da 200 öğrenci okuyordu. Haftalık ders cetveli önceki Köy Muallim Mektepleri programına denkti.

TABLO 12.6
Köy Muallim Mekteplerinin Ders Çizelgeleri
(1927-1928)

Dersler	Sınıf ve ders sayısı 1.	2.	3.
Türkçe	5	5	5
Millî Tarih ve Medeniyet Tarihi	2	2	1
Coğrafya	2	2	1
Yurt bilgisi	-	1	1
Din Dersler	1	-	-
Ruhiyat, Terbiye ve Mekrep Hıfzıssıhhası	-	3	2
Usul-ü Tedris	-	-	6
Tatbikat-ı Dersiye	-	-	2
Riyaziyat	4	3	2
Tabii İlimler	2	2	-
Hayatiyat, Hıfzıssıhha ve Ziraat	2	1	1
Resim	2	2	1
Elişleri	1	1	1
Musikî	2	2	1
Yazı	1	-	-
Toplam	24	24	24

Not: Bu ders programı Denizli ile Kayseri Zencidede'deki iki okulda 1927-28 Öğretim yılından başlayarak köyde yetişmiş çocukları, ilkokul öğrenimi üzerine 3 yılda "köy öğretmeni" olarak hazırlıyordu.
Kaynak: Hasan-Âli Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, s. 232, 236.

Meslekî ve Teknik Eğitim

Meslekî ve Teknik öğretim okulları, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bir duraklamadan sonra, 1935'ten itibaren canlanmıştır.

Maarif Vekâleti'nin Dr. Köhne, Prof. Omer Buysee, Dr. Yung gibi uzmanları getirterek incelemeler yaptırması, doğrudan meslekî ve teknik öğretimle ilgiliydi. Her meslek alanında uzmanlar yetiştirilmek için de yurt dışına öğrenciler ve öğretmenler gönderildi. Okullarda kurslar açıldı. Kız meslek okulları için ilk Meslek Muallim Mektebi 1934'te Ankara'da İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde faaliyete geçti. 1936'da da yine Ankara'da demircilik ve ağaç işleri öğretmenleri yetiştirmek için Erkek Teknik Öğretmen Okulu açıldı. 1937'de adı Erkek Meslek Öğretmen Okulu oldu. Kız Meslek Muallim Mektebi'nin 3 yıllık bölümünden mezun olanlar, Kız Teknik Öğretim kurumlarına, 2 yıllık bölüm mezunları da ortaokullara (Biçki-Dikiş öğretmeni) atanmaktaydılar. 1938'de Erkek ve Kız Meslek Öğretmen okullarının bütün şubeleri üçer yıla çıkartıldı. Ankara'da İnşaat Usta Okulu, İstanbul'da Terzilik Okulu, düzenli eğitim almamış kadınlar ve yetişkin kızlar için Akşam Sanat okulları, 1934-35 öğretim yılında da il merkezlerinde Erkek Sanat, Erkek yapı, Kız Sanat okul ve enstitüleri, Ticaret okulları, Kız Teknik, 1937-38'de de Erkek Teknik Yüksek Öğretmen okulları açıldı. Orta Sanat okullarına ilkokul mezunları alınmakta, bunlar haftada 36-44 saat atelye ve kültür dersleri görmekteydiler. Okul sayısı 1930'da 29 iken, 50'ye, öğret-

men sayısı 30'dan 607'ye çıktı.

1938'de Meslekî ve Teknik Öğretim kapsamındaki Erkek, Kız Sanat ve Teknik, Sağlık, Ticaret, Tarım ve diğer meslek okullarında 9390 öğrenci okumaktaydı. Bu sayı, aynı yıl 91.000 dolayındaki ortaokullise genel mevcudunun 1/10 düzeyinde olup tarım alanlarında ve muhtelif işkollarında yetişmiş elemana ihtiyaç duyulduğu bir sırada son derece yetersizdi. O yıl öğretmen okullarındaki 2962 öğrencinin katılmasıyla meslekî eğitim, ancak 12.000'i aşan bir kapasite gösteriyordu.

Meslekî ve Teknik öğretimde en önemli sorun, bu okullara yoksul aile çocuklarının, yetim ve öksüzlerin, kısa yoldan bir meslek sahibi olmak için başvurmalarına karşın, okul masraflarının o günkü şartlara göre yüklü olmasıydı. Okullar 1927'den sonra yasa ile Maarif Vekâleti'ne bağlanıp, 1935'te döner sermaye örgütüne kavuşturulurken bu sakıncanın giderilmesi de düşünülmüş; yatılılık imkânlarından da durumu elverişli okullarda öğrencilerin yararlanması sağlanmıştır. 1936'da bir komisyonca hazırlanan Teknik Eğitim Planı, denilebilir ki Cumhuriyet Maarifi'nin en önemli ve akılcı girişimlerindendir. Teknik Eğitim Genel Müdürü Rüştü Uzel'in çabaları sonucu 10 yıllık bir programın uygulanmasına geçilmiştir. 1941'de 4304 sayılı yasa çıkartılarak Bakanlıkta Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı kurulması bundan sonradır.

Alan okulları da Birinci Devre: Erkek Sanat Okulları, Kız Sanat Okulları, Orta Ticaret Okulları, Orta Erkek Terzilik Okulları, Orta Yapı Okulları; İkinci Devre: Erkek Sanat Enstitüleri, Ticaret Liseleri, Yapı Usta Enstitüleri; Yüksek Teknik Okulu, Motor Usta Okulu, Yüksek Ticaret Okulları. Yüksekokul; Erkek Teknik Öğretmen Okulu, Kız Teknik Öğretmen Okulu da bu alana öğretmen yetiştiren yüksek okullar olarak örgütlenmiştir.

Kadınların eğitimine dönük çalışmalar da 1938'de Bursa'da Gürsu Bucağı'nda Köy Kadınları Gezici Kursları ve Akşam Sanat Okulu açılmasıyla başlamıştır. Bu alan, gördüğü rağbet, eğitimin pratikliği ve hitap ettiği kitleye sağladığı imkânlar nedeniyle daha hızlı ve yaygın gelişmiş, Pratik Kız Sanat Okulları, Olgunlaşma Enstitüleri (ilki 1945'te Ankara'da) Halk Eğitimi kapsamındaki Gezici Biçki-Dikiş, Ev-ekonomisi, Halıcılık, Yorgancılık, Çiçekçilik vb kurslar; bu kurslara öğretmen yetiştirme amacıyla da okul bünyelerinde ayrıca kurslar açılmıştır (1938'den 1964'e kadar Kız Meslek liseleri ile Pratik Kız Sanat okullarına bağlı kalan Gezici Kadın Kursları, bu tarihte Köy İşleri Bakanlığı'na verilmiştir). İlk örnekleri 1928'de hizmete sokulan Pratik Kız Sanat okulları, okur-yazarlık kazandırmaya öncelik tanıyan, 14-70 yaş arasındaki kadınlara açık, Okuma-Yazma, Vatandaşlık (Yurt) Bilgisi, Giyim, El Sanatları, Nakış, Uygulamalı Resim, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Aile Ekonomisi ve Beslenme dallarında (günümüzde dal sayısı 80'e ulaşmıştır) 7-8 ay süreli kurslardır.

Bankalara, ekonomik hayata hizmete dönük İstanbul'daki Ticaret Mektebi (Lisesi) ve Yüksek Ticaret Mektebi dışında da ticaret kollarında ve iş hayatında çalışanlar için Akşam Ticaret okulları açılmıştır.

Yüksek Öğretim

İsviçreli Prof. Malche'ın raporu üzerine, Cumhuriyet hükümeti başlangıçtan beri yenilik ve devrimlere beklenen sıcaklıkta yaklaşmayan İstanbul Darülfünûnu'na eğilerek 31.5.1933 tarih ve 2252 sayılı yasa ile bu tarihi kurumu kapattı. 1.8.1933'te de İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşuna geçildi. Eski Darülfünûn müderrislerinden seçilenler ve Almanya'dan göçen çoğu Musevi asıllı yabancı profesörlerle o günkü deyimle "Berlin dışında en büyük Alman Üniversitesi" oluşturuldu. Ama, Üniversite Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetimi altındaydı. 1935'te Yüksek Mühendis Mektebi de Bayındırlık Bakanlığı'na bağlandı. 1924'te Zonguldak'ta, Ticaret Vekâleti'ne bağlı olarak açılan Yüksek Maden Mühendis Mektebi; 1931'de kapanmış; 1941'de Maden Teknisyen Okulu olarak yeniden açılmış; 1949'da Teknik Okul olmuştur. 1933'te Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1934'te yine Ankara'da Millî Musikî Temsil Akademisi, 1935'te adı Si-

Ticaret okulları ilk kez 1883'te İstanbul'da açıldı. Cumhuriyet yıllarında önce İktisat Vekaleti'ne bağlı olan bu okullar daha sonra Maarif Vekaleti'ne devredildi. Bu okulların amacı, bankalara, ticari ve sanayi işletmelerine eleman sağlamak, üniversitelerde ekonomi okuyacak olanları bu eğitime hazırlamaktı. Aynı zamanda "ameli" (uygulamalı) olan bu okullardan İstanbul'da Cağaloğlu Ticaret ve Lisan (Amelî Hayat) Mektebi öğrencileri bir törende.

yasal Bilgiler Okuluna çevirilen ve Ankara'ya taşınan İstanbul'daki Mülkiye Mektebi, özel yasalarla Ankara'da açılan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (1935), Devlet Konservatuvarı (1936), Ankara Fen Fakültesi (1943), Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü (1944), yasası 1937'de çıkmakla birlikte açılışı geciken Tıp Fakültesi (1945) yüksek öğretim ağırlığının, Saltanat payitahtından Cumhuriyet başkentine kaydırılması siyasetinin sonuçlarıdır. İstanbul'da üniversiteden başka Yüksek Mühendis Mektebi, Güzel Sanatlar Akademisi, Yüksek Deniz Ticaret, Yüksek Ticaret ve Yüksek Öğretmen okulları kalmış; Harp Okulu da 1935'te Ankara'ya taşınmıştır. 1926'da Konya'da açılan ve 1927'de Ankara'ya taşınan Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü, 1932'de, Türkçe, Tarih-Coğrafya, Matematik, Fizikî ve Tabiî Bilimler bölümlerini kapsayarak 4 yıla çıkarılmış 1935'ten sonra yabancı dille hazırlık bölümü kaldırılmıştır. Sonraki yıllarda Müzik, Beden Eğitimi, Resim, Yabancı Dil bölümleri de eklenmiştir. İstanbul Eğitim Enstitüsü'nün açılışı ise 1946'dadır. 1935-40 döneminde Türkiye'deki üniversite ve yüksekokullarda genel öğrenci mevcudu 3000-4000 arasında değişmiştir. Bu, genel nüfusa göre yüzde 0,02 gibi çok düşük bir düzeyi göstermektedir. Yüksek tahsil gençliğinin -ailelerinden uzakta olanların- yaşama şartları ise parlak değildir. Dönemin basınında "Medrese köşelerinde okuyan gençlik!" gibi başlıklarla sık sık röportajların

yer aldığı görülmektedir (bkz. *Yeni Mecmua*, sene 1, cilt 2, no.35, 29 Aralık 1939, s.10 vd.).

Azınlık ve Yabancı Okulları

Saltanatın sona ermesiyle "Hususî" (özel) okullar da birer ikişer kapanmaya başlamıştır. Lozan Antlaşması ile kendi dillerinde eğitim yapmalarına imkân verilen azınlıkların okullarıyla yabancı okullarının, 1924-1931 arasındaki düzenlemeler sonunda da özel okulların, eski havalarını yitirdiği görülür. Bu sayılan okullarda Türkçe ve Türkçe kültür derslerinin zorunlu okutulması, azınlık ve yabancı okullarında din propagandalarının yasaklanması, devlet okullarında öğretimin parasız hale getirilmesi, ders programlarında, devlet okullarına paralelliklerin gözetilmesi gibi birçok nedenden ötürü beklenmedik bir yönelişle resmî okullar cazip duruma gelmiştir. 1931'de ilköğretimin resmî okullarda zorunlu olması kararına ise dönemin basını "Maarif kapitülasyonunun ilgası" gözüyle bakmıştır (Örnek; *Resimli Şark Mecmuası*, no.5, Mayıs 1931, sayfa 4 vd.). Daha on yıl önce sayıları 300'e varan bu tür okulların öğrenci yokluğundan kapanması sonucu,

Kimi yabancı okullarının kuruluşu eski dönemlere dayansa da bu okulların daha çok Katolik okulları olarak esas kuruluşları 19. yüzyılın ortalarındadır. Bu yüzyılın ikinci yarısında da Protestan, Fransız ve İtalyan okulları, Amerikan misyoner okulları kurulmuştur. Lozan Antlaşması'yla birlikte statüleri değişen bu okullar Cumhuriyet döneminde yeni düzenlemelerle günümüze kadar gelmiştir. Resimde, Fransızların kurduğu ve bugün de faaliyet gösteren Kadıköy'deki Saint-Joseph Lisesi.

Kızların mesleki eğitimlerine II. Meşrutiyet'te önem verilmiş ve vilayetlerde Maarif Nezareti'ne bağlı Kız Sanayi mektepleri açılmışsa da, daha sonra çoğu kapatılmıştı. 1930'lu yıllarda tüm yurtta sayıları 16 olan ve Kız Enstitüsü diye adlandırılan bu okullarda biçki-dikiş, moda, yemek, ev idaresi şubeleri vardı. Resimde 1928'de Ankara'da kurulan İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nde bir tatbikat dersi.

1938'de İstanbul'da 1 Özel Ana okulu, 2 Özel İlkokul, 1 Özel Orta ve 7 Özel Lise, azınlıklardan Ermenlerin 34 ilk, 1 orta, 3 lise, Musevilerin 6 ilk, 1 lise, Rumların 43 ilk, 3 orta, 4 lise, Yabancı okulu olarak da 3 Fransız, 1 İran, 5 İtalyan, 1 Alman, 3 Amerikan, 2 Avusturya, 1 Bulgar, 7 Fransız, 2 İngiliz okulu olmak üzere, toplam 25 ilk, orta, lise ve mesleki kurumun faal olduğu tespit edilebilmektedir. Yabancı Meslek ve Dil dershaneleri ise, İstanbul Amerikan Hastabakıcı Okulu, Amerikan Lisan ve Ticaret Dershanesi, Amerikan Lisan ve Sanat Dershanesi ile Berliç Asrî Lisanlar Okulu olarak saptanıyor. Yabancı ve Azınlık okullarında 30 bin dolayında öğrenci okumakta, 2 bin kadar Türk ve yabancı öğretmen görev yapmaktaydı.

İmtihanlar

Okullarda imtihan, sınıf geçme ve mezuniyet işleri, Cumhuriyetin ilk on beş yılında çok ağır, hattâ "insafsız" tutulmuştur. Bunun nedeni bir üst okulun kapısındaki yığılmaları önlemek, devleti, planladığının ya da yapabileceğinin ilerisinde eğitim ve öğretim yatırımlarına mecbur olmaktan kurtarmak, -her ne kadar yegâne sebep gibi gösterilmişse de- üçüncü bir sebep olarak da- düzeyli, kültürlü elemanlar, aydın va-

Meşrutiyet döneminde Fransız eğitim sisteminden alınan ortaöğretim bitirme sınavlarına "bakalorya" denilmesi, 1935'lere kadar sürdü. Daha sonra hazırlanan talimatnameler uyarınca, liseyi bitiren öğrencilerin üniversiteye girebilmek için kazanmaları gereken sınavlara Devlet Olgunluk İmtihanı adı verildi. Resimde Galatasaray Lisesi'nde bir olgunluk sınavı.

tandaşlar yetiştirmek gösterilebilir. 1923'te Liseler için düzenlenen Talimatnâme (yönetmelik) bir bakıma sonraki düzenlemelerin de kaynağı ve dayanağı olmuş, bu talimatname ise genel yaklaşımı ile Fransa'daki "Bakalorya" sistemini hatırlattığından, 1935'e kadar Türkiye'de de orta ve liselerde Bakalorya'nın uygulandığı kabul edilmiştir. Fransa'da, lise ve dengi okul mezunları, üniversiteye girebilmek için ayrı ve kapsamlı bir sınava girerek "Bakalorya" derecesini aldıklarından İstanbul'da 1868'de açılan Galatasaray Sultanîsi'nde de model Fransa okulları olduğu için Bakaloya benzeri bir imtihan öngörülmüş; bu sistem biraz değişiklikle 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'ne de girmişti. İdadîlerde, bitirme sınavlarında başarılı olanlara Bakalorya yerine mülazemet rüusu veriliyordu. 1908'den sonra, buna Bakalorya denmiştir. Bu adlandırma 1926-1935 arasında ortaokul ve liselerde de geçerli oldu. 1927'den sonra değiştirilen talimatnâme özetle şu esasları içeriyordu:

"1- Sınıf imtihanı: (Bir yıl içerisinde öğrencinin neler öğrenebileceğini belirlemek için).

2- Mezuniyet imtihanı: (Bir okulun öğrenim süresi boyunca öğrencinin kazandığı bilgi ve becerileri ölçmek için).

Sınıf imtihanı, ders öğretmenlerince Aralık, Mart ve sene sonunda her öğrenciye verilecek notların ortalaması ile belirlenir. Bu notlardan ikisi tahrirî (yazılı) biri de yıl boyunca yapılan şifahî (sözlü) yoklamalarda öğretmenin edindiği kanaate göre yıl sonunda verilir. Notlar çok iyi (5), iyi (4), orta (3), zayıf (2), fena (1), sıfır (0)'dır. 3'ten yukarı not alan öğrenciler ayrı bir sınava tâbi olmadan sınıf geçer, 3 dersten, 2'den aşağı not alan doğrudan sınıfta kalır. Bu iki durum dışında, 3'ten aşağı not aldığı derslerden 'yoklama imtihanı'na girer. Yoklama sonunda 2 dersten 3'ten aşağı not alan 'ikmâl'e kalır. İkmâl yoklamasında da en az 3 numara almak gerekir.

Ortaokullarda müzik, beden eğitimi dersleri notları ayrıca verilir ve sınıf geçme-kalmada etkili değildir.

Mezuniyet imtihanları 3 ders zümresinden tahrirî (yazılı), ötekilerden şifahî (sözlü) yapılır. Ortaokullarda yazılı mezuniyet imtihanları: Türkçe, Tarih-Coğrafya ve Mâlumat-ı vataniye, Fizikî ve Tabiî Bilimler, sözlü mezuniyet imtihanları: Riyaziyat, Ecnebi Lisanı, Ev İdaresi, Çocuk Bakımı'dır (kızlar için). Liselerde mezuniyet imtihanları, Edebiyat, Tarih ve Coğrafya, Felsefe, Tabiiyat, Fizikî İlimler, Riyaziyat, Arabî ve Farisî (1929'dan sonra kaldırılmıştır), Ecnebi Lisanı zümrelerinden, Muallim Mekteplerinde ise Edebiyat, Tarih-Coğrafya ve Mâlumat-ı Vataniye, Terbiye, Usul-ü Tedris ve Tatbikat, Tabiat, Fizikî İlimler, Riyaziyat, Ecnebi Lisanı derslerindendir. Resim, El-işleri, Müzik, Beden Terbiyesi, Biçki-Dikiş gibi derslerden imtihan yapılmaz. İmtihanlarda soruların bütün bir öğrenim devresinde okutulan konular dikkate alınarak hazırlanması şarttır."

1927-34 arasında 7 yıl yürürlükte kalan bu yönetmelik, okullarda standardizasyonu, öğretmen kadrosunun yeterli olmasını, sınıf mevcutlarının normali aşmamasını, bina, donatım, araç ve gereç imkânlarını gerektirdiğinden, o yıllarda ortaokul ve liselerde okuyanların gözünde, bu sistem bir belâ ve kıyım sayılıyordu. Öğretmenlerden bir bölümü, subjektif yaklaşımlarla uygulamayı daha da kötüleştirmişlerdir.

Yakınmaların giderek artması, okullardaki başarının düşmesi sonunda da Bakanlık 1934-35 Öğretim yılında sistemi değişirdi. 1935'te yeni Yoklama Talimatnâmesi, 1937'de de Sınav Talimatnamesi çıkartıldı.

Bu yeni sistemde, 3 kanaat notu, Orta ve Lise son sınıflarında 2 kanaat notu verilmesi, son sınıf öğrencilerinin bitirme imtihanına tâbi tutulması, notların (10) esası üzerinden verilmesi (9-10 pekiyi, 7-8 iyi, 5-6 orta, 3-4 gevşek, 1-2 pek gevşek, 0 boş), ara sınıf öğrencilerinin sınıf geçebilmek için 3 kanaat notu ortalamasının 5'ten aşağı, 3. kanaat notunun da 4'ten düşük olmaması, notu aşağı ve düşük olanların sözlü imtihana alınması, Muallimler Meclisi'nin belirli şartları dikkate alarak öğreniciyi bir üst sınıfa geçirebilmesi, son sınıfta ise kanaat notu ile sözlü imtihan (bitirme imtihanı) notu ortalamasının 5'ten, imtihan notunun da 4'ten aşağı olmaması şartları öngörülmüştü. Liseler için getirilen önemli yenilikler, laboratuvar dersleri ile bunlara ilişkin imtihanlar, Fen ve Edebiyat kolları imtihanlarının zümre derslerinden yapılması ve olgunluk imtihanları idi. Lise son sınıf öğrencilerinin sözlü imtihanda aldıkları notlar kanaat notu yerine geçmekte olup bunun ve yıl içi yoklama notlarının farklı ağırlıkları vardı. Örneğin, birinci yazılı notu "1" ile, ikinci yazılı ve sözlü imtihan notları "2" ile çarpılıp toplamı "5"e bölünür, bulunan not 5 ve yukarı ise o dersten geçilirdi. 3 dersten başarısız olanlar ikmâle, 4 ve fazla dersten başarısızlar sınıfta kalır, iki ikmâl hakkını kullanıp başaramayanların liseyle ilişkileri kesilirdi.

Olgunluk imtihanları iki türlüydü. Fen Kolu imtihanları: Türkçeden bir kompozisyon, Matematik, Fizik-Kimya, Tabiiye; Edebiyat Kolu: Türkçeden bir kompozisyon, Edebiyat, Tarih ve Coğrafya, Felsefe ve İctimaiyat derslerindendi. Kompozisyon yazılı, diğerleri hem yazılı hem sözlü iki aşamalıydı. Sözlüde en az 4 alınması, sözlü yazılı not toplamının ise 10'dan az olmaması koşuldu. İmtihan soruları gerektiğinde Bakanlıkça hazırlanıp gönderilir. (Bu yöntem uzun yıllar devam etmiştir.) Olgunluk imtihanını veremeyen üniversiteye kaydolamazdı. (Bu imtihan, 1955'te kaldırılmıştır.) Bu ince eleyip sık dokumanın sonuçlarına

Cumhuriyet döneminin getirmiş olduğu eğitim uygulamaları "hak ve vazifeleri"ni bilen, topluma yararlı iyi yurttaş yetiştirmeye yönelikti. Ancak bir süre sonra çağdaş bir eğitime ulaşmanın heyecanı geçip, toplumda eğilim ve bilgi birikim arayışı yerine devlet katında adam kayırmalar başlayınca eleştiriler de yoğunlaşmıştı. 1930'lu yılların sonuna doğru dönemin ünlü mizah dergisi *Karikatür*'de Ramiz'in, eğitim sistemiyle toplumun gerçeği arasındaki çelişkiyi anlatan bir karikatürü.

bakmakta yarar var. 1936-37 Öğretim yılında Türkiye'de 109 ortaokulda toplam 36.044 öğrenci okumakta olup bunlardan 26.585'i (% 73) geçmiş, 9459'u (% 27) sınıfta kalmıştır. Fakat daha ilginç sonuçlara rastlanmaktadır. Örneğin Adana Ortaokulu'nda 180 öğrenci kalıp 294 öğrenci geçerken, İnebolu Ortaokulu'nda 3 kalan, 103 geçen vardır. İmtihan ve sınıf geçme sonuçları, Türkiye'nin her tarafın-

Eğitim yenilikleri içinde terim çalışmaları ayrı bir yer tutar. Türk Dil Kurumu başından beri bu işi ele almış, dil kurultaylarında komisyonlar kurulmuş ve bu konuda yapılanlar, öneriler birçok yayında bir araya getirilmiştir. Bizzat Atatürk de bu konuyla ilgilenmiş, terim önerilerinde bulunmuştur. *Karikatür* dergisinde Ramiz'in konuyu hicveden bir karikatürü.

da yaklaşık sayılarla inandırıcı olmaktan ve sistemin uygunluğu kanaatini vermekten uzaktır. 72 erkek, kız ve karma lisede, yine 1936-37 öğretim yılı sonuçlarına göre 13.882 öğrenciden 9419'u (% 68) geçmiş veya mezun olmuş, 4463'ü (% 32) kalmıştır. 17 Öğretmen okulunda okuyan 2690 öğrenciden ise 2228'i (% 83) geçmiş, 462'si (% 17) kalmıştır.

Öğretmenlerin Durumu

"Mektepli Muallim" yetiştirme girişimi 1848'e dayanırken, Cumhuriyet'e gelinceye kadar geçen 75 yıllık uzun zaman sonunda nitelik ve nicelikçe yeterli bir kadro sağlanamamıştı. 1923'te bir kısmı sözde "açık" 20 Muallim Mektebi vardı. Bu okullarda uygulanan programın yüzde 80'i genel kültür derslerine, ancak yüzde 20'si mesleğe dönüktü. (1973'te 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu çıkıncaya kadar da öğretmenlerin formasyonlarıyla ilgili bir tanım getirilememiştir.) Maarif Vekâleti, artan öğrenci ve okul sayıları karşısında "çavuş öğretmenlerden", "eğitmenlerden", "ehliyetnâmelilerden", üniversite ve lise ara sınıflarından ayrılanlardan... Akla gelen ve gelmeyen her meslekten, sınavlar ve kurslar düzenleyerek öğretmen kadrosunu takviyeye çalışmıştır. (Denilebilir ki; 1739 sayılı yasa ile [43. madde] öğretmenin "Alan bilgisine, meslekî formasyona ve genel kültüre sahip olması" kuralı konuncaya kadar [1923-1973 arasında] öğretmen kadrolarını oluşturmadaki belirsizlikler sürmüş; ne yazık ki 1973'ten sonra da Milli Eğitim Temel Kanunu'nun tanımladığı öğretmenleri yetiştirecek kurumlar, Yüksek Öğrenim Kurumları içerisinde kaybolup gitmiştir).Öte yandan, Müslüman Türk halkının hocaya bakışında da Tanzimat öncesi ve sonrasında değişiklikler olmuştur. Kişinin kendi başına, kitaplardan bilgi edinmesinin günah ve sakıncalı olduğuna inanan eski "âlimlerimiz", "Belânın en büyüğü sayfaları hoca edinmektir!" hikmetini buyurmuşlardır. *Kitabü'ş-Şekvâ*'da "Hocası olmayanın dini de yoktur. Üstadı olmayanın rehberi şeytandır" deniyor. Bu yaklaşımlardandır ki atalarımız az okumayı, fakat hoca ağzına bakmayı gelenek edinmişlerdi. Cevat Fehmi Başkut, *Paydos* piyesinde, Muallim Murtaza Bey'i şöyle konuşturur: "İlkmektep hocası hakir, fakir, hayal peşinde koşan, açlıktan nefesi kokan meczup bir adam... Fakat şimdi bir de beni dinlemeniz lazım... Şu istikbale doğru yürüyen insan sellerine bakın! Bir kısmı hekim olacak, adalet terazisini elinde tutacak, bir kısmı asker olacak, parlak nişanlar, yaldızlı düğmeler, sırmalı apoletler takacaklar. Şu çember çeviren sarışını büyük bir tüccar görüyorum, şu muharrir, onun yanındaki politikacı... Eğer onlarda namus, şeref, doğruluk, merhamet hisleri bulunacak-

1870'te kurulan Darülmuallimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerindeki düzenlemeler sonunda yatılı hale getirilmiş, öğretim programı değiştirilerek İstanbul Kız Muallim Mektebi adını almıştır. Resimde 1939'da İstanbul Çapa Kız Muallim Mektebi'nde bir tabiat dersi.

sa, eğer onların vicdanları olacaksa, eğer vatanlarını tanıyacak, fazilet nedir bilecek, hayasızlık karşısında şahlanacaklarsa işte bunları ben yaratacağım. Şu namuslu hâkim bir hırsız, şu faziletli anne bir orospu, şu vatansever kumandan bir casus olabilir, olabilir eğer ben olmasam..." Bu tirad aslında, Türk milletinin öğretmene ve onun elinde biçimlenenlere bakışını özetliyor. Fakat, II. Meşrutiyet'te, ilerici öğretmenlere yakıştırılan "dinsizlik, imansızlık", Cumhuriyet ilkelerine de öğretmenlerin heyecanla sahip çıkmaları sonucu bir zaman daha gündemde kalmıştır.

Atatürk'ün ve Mustafa Necati Bey'in düşledikleri öğretmen, yalnız okulda ders vermekle yetinmeyen, müsamereler, konferanslar, oyunlar, kurslar tertipleyen, halkı Cumhuriyet ülküsüne ısındıracak ideal bir tipti. 1923-24'teki Muallim Mektepleri ıslahatı da bu amaçla yapılmıştı. Köylere gidecek öğretmenler, köylüyü cehaletten kurtarmayı, iş ve övünç nedeni bilecek aydınlar olmalıydı. 1924'te Türkiye'ye gelen Amerikalı John Dewey de, öğretmeni "köyün mimarı" olarak tanımlamıştı. Bir dizi yasaların çıkartılması, köy ve kent öğretmenleri için statülerin belirlenmesi hep öğretmeni güçlendirmek ve etkili kılmak içindi. Fakat, ülkenin demografik bünyesi, sayıları 40 bini bulan köylerden 20 bininde nüfusun 400'den az, 10 bininde ise 150'den az oluşu, okullaşmayı ve her yere öğretmen göndermeyi imkânsız kılmaktaydı. Muhafız Alayı'nda çavuşluk edip de köylerine döndükten sonra bilmeyenlere okuma-yazma öğretenler, bu ortamda bir umuttu. "Eski çavuşlardan köy önderi!" herkesi sevindirdi. Okuldan ve öğretmenden yoksun 35 bin köye çavuş eğitmenler gönderilmek üzere 1937'de yasa çıkartıldı. Emin Soysal'ın raporu doğrultusunda hazırlanan programlar yürürlüğe konuldu. "Köye, Kant'ı Kont'u okumuş muallim lazım değildi." O yıllarda eğitim ve öğretime dönük yayınlardan *Okul ve Öğretmen, Muallimler, Muallimler Birliği, Terbiye, Fikirler, Öğretmen Sesi, Okul ve Ulus, Sınıf Muallimi, Yeni Kültür* mecmualarında ve *Öğretmenler Gazetesi*'nde bu konuda hayli yazı vardır. Düşünce ve yaklaşım, Köy Enstitüleri yolunun başlangıcıdır. İ. Hakkı Sunat bir de "Kültür Marşı" bestelemiştir: "*Ören demirden ağları /*

Cumhuriyet döneminde bazı zengin vatandaşların, millî eğitime hizmet amacıyla yaptırdıkları okullar, birer hayırseverlik örneği olarak güzel bir geleneğin başlangıcı oldu. Bu girişimlerin ilklerinden sayılan, Türkiye'de havacılığın gelişmesinde büyük katkıları olmuş, bir dönem parti kurarak siyasete de atılmış bulunan Nuri Demirağ'ın 1937'de Divriği'de yaptırdığı "Nuri Demirağ Ortaokulu"nun önünde öğretmen ve öğrenciler.

Çözen düğümlü bağları / Yetiştiren dimağları / Yüce kültür ocakları ... /" Kozak, Aşağı Cuma Köyü Öğretmeni Vahit Özben de "Köyümü Görmeyen Gözlere" başlığını atıp neler yazmış: "... Köyümün sabahlarında Tanrı'yı bile coşturan güzellikler kaynıyor. Bu varlığı görmeyen gözler, size ne kadar acınırsa yeri var... İçimin her türlü acılarını avuran, uyutan güzel köycüğüm!.. Ben güzelliğin sonsuzluğunda yaşarken hiç olmazsa ertikdaş ve yurttaşlarım da senin sönük gölgelerinde gözlerinin öksüzlüğünü dindirsin" diyordu.

Ama her yer Kozak Yaylası değidi. 1924-1952 arasında, Atatürk döneminde çizilen öğretmen politikası iyi kötü izlenebildi. 1954'te İlköğretmen okulları kurularak kaynakların birleştirilmesi amaçlanacaktır.

Onca gayrete rağmen, 1940'a doğru ilkokullardaki öğretmen sayısı ancak 14.760'a çıkartılabildi. Bu kitlenin, deneyimli, başarılı 7788'i kent okullarında, 6972'si ise köylerdeydi. Toplu tedris esasına göre çalışan ilk devreli (1., 2., 3. sınıfları olan) Eğitmenli okullarda da 5200 eğitmen görev yapıyordu. Ziraat Vekâleti eğitmenlere tarım araçları, tohumluk, hayvan vermekte, eğitmenler eğitime hizmet ederlerken bir yandan da 20 liralık aylıkla geçinilemeyeceği için köyde tarımla uğraşmaktaydılar. Bunların okumayazma ve temel bilgiler öğrettiği köy çocukları, en yakın kasaba veya kente yaya gidip gelerek ilköğrenimlerini tamamlıyorlar veya okulu bulunmayan köy çocuklarına mahsus Köy Yatı okullarına kaydolup 4. ve 5. sınıfları okuyorlardı.

İlkokullardaki "öğretmen okulu çıkışlı" öğretmen sayısı yılda 300-350 dolayında artabilirken bunların dağılımındaki dengesizlikler de giderek büyüyordu. Örneğin 1930'larda İstanbul'da ortalama 459 kişiye 1 öğretmen düşerken, Ankara'da 936 kişiye, Sinop'ta 1565 kişiye, Mardin'de 3594 kişiye 1 öğretmen düşüyordu.

Ortaöğretime öğretmen yetiştiren kurumlardan (Gazi Eğitim, Yüksek Öğretmen Okulu, Kız Teknik, Erkek Teknik Öğretmen Okulları, İstanbul Üniversitesi'nin Fen, Edebiyat Fakülteleri, Ankara Dil ve Ta-

II. Meşrutiyetin özgünlükler yansıtan ulusal mektep mimarisinin örneklerinden, vali Muammer Bey tarafından yaptırılan Sivas Darülmuallimi. Cumhuriyet döneminde de Sivas Öğretmen Okulu olarak eğitimcilerin yetiştiği önemli bir kurum olmuştur.

rih-Coğrafya Fakültesi...) yılda 20'şer, 30'ar mezun, öğretmenlik için başvurduğundan kadro açıkları, kısa süreli kurslardan geçirilen ehliyetnâmeli (yeterlik belgeli), yardımcı ve ücretli öğretmenlerle kapatılmaya çalışılıyordu. Yüksek öğrenimli branş öğretmenleriyle yardımcı ve ehliyetnâmeli öğretmenlerin mevcudu, 1920'lerde 2000 dolayında iken, yirmi yılda ancak üç katına çıkarak 6000'i bulmuştur. (İstanbul Yüksek Öğretmen Okulunun 1923-1963 arasındaki 40 yılda yetiştirdiği toplam öğretmen sayısı ise sadece 630'dur. Yılda ortalama 15 öğretmen).

Fakat asıl sorun, sayılardan değil, yeterlilik ve isteksizliklerden kaynaklanmaktaydı. Dar bütçe olanakları içinde onarılamayan, yenilenemeyen ve belirli merkezlere yapılmış okulların çoğu, modern 5-10 okul ile hayırseverlerin (örneğin, Nuri Demirağ'ın Divriği'de yaptırdığı, 1937'de öğretime açılan ve kendi adıyla anılan ideal ortaokul) kazandırdıkları dışında, saltanat devrinden kalma ve yetersizdi. İl merkezlerinde Selçuklu dönemi medrese ve şifahanelerinde hizmet veren okullar vardı. Hamamlar, hanlar, eski konaklar, virane köy mescitleri, tabutluklar... derme çatma değişikliklerle okula dönüştürülüyordu. Araç gereç, donatım, ısınma, temizlik sorunları, her zaman için "geleceğe dönük tatlı vaatler" arasında geçmekteydi. Öğretmen kadroları ise kurumlaşmadaki standart yetersizliğine şu sorunları katmaktaydı: Öğretim tekniklerini bilmemek, düzen ve disiplin sağlamada noksanlık, öğretim programını kavrayamamak ve hattâ bilmemek, göreve karşı soğukluk, çaba duygusundan yoksunluk, teşebbüs yeteneksizliği, uyum sağlayamamak, sağduyu ile hareket edememek, bedensel güçsüzlük (gizli ya da açık hastalıklar, sakatlıklar), kendisinden istenileni kavrayamamak, cesaret kırıklığı, başaramama korkusu, göreve bağlanamamak, aile sorunlarını kişisel isteklerini önde tutmak, öğrenciyi tanımamak ve anlayamamak, okula ve öğrenciye sempati duymamak, toplum içinde eziklik ve çekingenlik. Öğretmenleriyle alay eden, onlara aşağılayıcı adlar takan öğrenciler en çok bu yıllarda görülmüştür. (Bkz. Mansur Tekin, "Öğretmenlerdeki Muvaffakiyetsizlik Sebeplerinin Tasnifi", *Okul ve Öğretmen Mecmuası*, no.1, İkincikânun 1936, s.26-27).

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Millî Şef Dönemi (1938-1950)

KÖY ENSTİTÜLERİ

Köy Enstitüleri'nin tanıtımı ve faaliyetleri için 1941'de çıkarılmış bir yayının kapağında Milli Şef İsmet İnönü ve enstitülü öğrenciler.

Cumhuriyet eğitiminin en çok tartışılan bu 12 yıllık döneminde, Hasan-Âli Yücel'in (Bakanlığı 28.12.1938-5.8.1946) damgası vardır. Yücel, hükümet değişikliklerine rağmen, Cumhurbaşkanı Millî Şef İsmet İnönü'nün desteği ve eğitim işlerindeki ortak anlayışları sayesinde 7 yıl 7 ay görevde kalabilmiş; ne Osmanlı Maarif nâzırları ne de Cumhuriyet'in kendisinden önceki ve sonraki Maarif-Kültür-Millî Eğitim bakanlarından hiçbiri, Yücel kadar uzun süre ve esaslı girişimlere önayak olarak bu mevkide kalamamışlardır. Eğitimci kökenli oluşu, öğretmenlikten genel müdürlüğe, müfettişliğe kadar kademelerde görev alması, ozanlığı, yazarlığı onu ötekilerden ayıran özellikleridir. Ama asıl, döneminin Türk eğitiminde bir altın çağ olması ve "millî şef" siyasetine içten bağlılığı ile ünlenmiştir.

1997'de UNESCO'nun insanlığın ortak değeri olarak tüm dünyada anılmasını uygun gördüğü Hasan-Âli Yücel, iki yaşındayken dili tutulur ve konuşmaz olur. Bir yıl sonra dili açılır. 1921'de edebiyat medresesi felsefe şubesinden mezun olurken, Darülfünun emini Ömer Besim Bey (Atalay), Hasan-Âli için "şimdiye kadar mezun olanlardan hiçbirin göstermediği bir başarı gösterdiğini" yazar. Kendini eğitime verdiği yıllarda "en az bir milyon çocuğu olduğunu" söyleyen ve onlar için şiirler yazan Hasan-Âli, 1940'ta çekilmiş bu fotoğrafta, sonraları ünlü bir şair olacak oğlu Can, kızları Canan (ayakta) ve Gülümser ile.

Hasan-Âli Yücel'in Bakanlığı

Yücel'in Maarif Vekilliğine atanması, Atatürk'ün ölümünden 48 gün sonra, 28 Aralık 1938'de, Celâl Bayar kabinesindeki Saffet Arıkan'ın istifa ettirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu ivedi karar, 26 Aralık 1938'de toplanan CHP Büyük Kurultayı'nda İsmet İnönü'nün "Değişmez genel Başkan ve Millî Şef" ilân edilmesiyle ilgilidir. Dünyada tek parti-tek şef sistemlerinin revaçta olduğu, sıcak savaşın yaklaştığı o günlerde; "Altın saçlı zafer kartalı Ebedî Şef"in bir masal kişiliğiyle ağıtlara terkedilmesi; akılların, duyguların yeni ve ulaşılmaz bir "şef"in çevresinde kenetlenmesi doğal ve doğru bir siyasetti. Ne basının, ne radyonun yeterince etkili olamadığı o yıllarda, bu yeni siyasetin propagandası ancak eğitim yoluyla mümkündü. Köy okullarında bile Yusuf Ziya Ortaç'ın "Bir dağ başısın ak saçın alnında bulutlar" diye başlayan şiiri ezberlettirilecek; okuldan çıkan Anadolu çocukları başı karlı, bulutlu dağlara bakarak şefin büyüklüğünü tahayyül edecekler, bu şiiri söyleyerek evlerine gideceklerdi. İsmet Paşa'ya sivil Millî Şef üniformasının giydirilmesinde belki de baş usta yeni maarif vekili olacaktı.

Bakan olur olmaz, 9 Ocak 1939 tarihinden itibaren *T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*'ni yayın hayatına sokan* Yücel'in, ilk sayıdaki göreve başlama, Saffet Arıkan'm da ayrılma mesajları anlamlıdır:

> "Büyük Millî Şefimiz Cumhur Reisi İsmet İnönü'nün yüksek teveccühleri ve Sayın Başvekil Celâl Bayar'ın değerli itimatlarile çağırıldığım Maarif Vekilliği vazifesine başladım.
> İrfanımıza, kuvvetli hamlelerle yeni bir hayat veren Atatürk'ün ve Büyük Türk Milletinin şuur ve iradesini temsil eden Millî Şef'in direktiflerine uyarak; Cümhuriyet Halk Partisinin Kültür meselelerinde tesbit ettiği prensip-

(*) Birinci sayısı 9 İkincikânun 1939 pazartesi günü çıkan haftalık *Tebliğler Dergisi*, günümüze kadar aralıksız yayımlanmış; *Resmî Gazete*'den sonra ikinci önemli süreli resmî yayın olmuştur.

lerle, Hükümet programımızda yazılı esaslara dayanarak muhterem selefim Saffet Arıkan'ın bıraktığı faaliyet noktasından hareketle mesaide bulunacağım.
Aralarından yetişmiş olmakla büyük iftihar duyduğum meslektaşlarımın üstlerine aldıkları işleri, memlekette her gün biraz daha yükselen irfan seviyesine ve biraz daha artan kültür ihtiyacına uyan bir dikkat ve itina ile yapmaları, aldığım bu mühim vazifenin başarılmasında bana büyük güven olacaktır.
Maarif teşkilâtımızın bütün mensuplarına, emeklerinin karşılığı olacak büyük muvaffakiyetler dilerim.
Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel."

"Sıhhî vaziyetim sebebile Vekâletten ayrıldığım şu anda bana üç buçuk yıldan beri bütün varlıkları ile yardım etmiş olan kıymetli ve feragatli arkadaşlarıma içten gelen şükranlarımı sunmayı en zevkli bir vazife bildim.
Büyük Millî Şefimizin emrinde tek vücud olarak birleşmiş olan büyük milletimizin güzide ve fedakâr irfan rehberlerinin, milletimizin daima ve daima nurlanması ve yükselmesi, uğrunda sayın halefime şimdiye kadar olduğundan daha fazla bir gayret ve sadakatle yardım edeceklerine eminim.
Cümlenize saygılarımı sunar ve eşsiz başarılar dilerim.
S Arıkan, Erzincan Mebusu."

Hasan-Âli'nin girişimiyle toplanan Birinci Maarif Şurası'nın amacı Türk eğitim sisteminin temel ilkelerini ortak bir çalışmayla belirlemek, ilk ve orta öğretimde yapılacak yeni düzenlemeleri tartışmaktı. Bunun yanısıra özellikle kırsal alana eğitim hizmeti götürmek ve köylünün modern Türk toplumundaki konumunu yükseltmek, şuranın ele aldığı konular arasındaydı. şura oturumları sırasında Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel.

Yücel Bakanlık koltuğuna oturduğu sırada Merkez örgütü; Kültür Kurulu (Tâlim ve Terbiye) Başkanlığı, İspekterlik (Teftiş) Kurulu Başkanlığı ile Yüksek Öğretim, Orta Öğretim, İlk Öğretim, Ertik ve Teknik Öğretim, Ar (Sanat) Genel Direktörlüklerini; Özel Okullar, Beden Eğitimi ve İzcilik, Yayın, Antikite ve Müzeler, Kitapsaraylar, Okul Müzesi, Zatişleri, Özel büro, Gereç, Arşiv, Millî Seferberlik Direktörlüklerini; Umum Müfettişlik ve Maarif Müfettişliğini kapsamakta, her ilde de Maarif Müdürlükleri bulunmaktaydı.

İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü ve Fakülte Dekanlıkları, Dişçi, Eczacı, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Siyasal Bilgiler Okulu, Yüksek Öğretmen Okulu, Gazi Terbiye Enstitüsü, Yüksek Ticaret Okulu, Güzel Sanatlar Akademisi, Kandilli Rasathanesi, Prevantoryum ve Sanatoryum, Devlet Basımevi, Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müdürlüğü, Devlet Konservatuvarı ve Tiyatro Okulu, müzeler, kütüphaneler de bakanlığa bağlıydı.

1938 sonunda ülkede 6700 ilkokul, 13.500 öğretmen, 546 eğitmen, 864.590 öğrenci vardı. Hasan Âli Yücel dönemi biterken ilkokul sayısı 13.655'e (yüzde 100 artış) öğretmen mevcudu yüzde 50 artışla 19.658'e, eğitmen sayısı yüzde 1500 artışla 8751'e, öğrenci sayısı da yüzde 70 çoğalma ile 1.360.000'e; 1938'deki 43 erkek ve kız meslek okulu sayısı 1946'da 227'ye, köy kursları da 1'den 309'a ulaşacaktır. 496 ciltlik klasikler dizisi, Batı ve Doğu kültürlerinin yüzlerce yıllık birikimlerini Türkiye'ye getirirken, 14 ayrı meslekî ve edebî dergi ile ansiklopedi de bu dönemde yayınlandı. Üniversite özerkliği, Yücel'in yüksek öğretime dönük önemli bir hizmetidir. Orta öğretim, çağdaş eğitim kurumlarına yine onun döneminde kavuşmuştur.

Yücel'le, müsteşarlığa getirdiği İhsan Sungu'nun, o zamanlar "Büyük Şef" de denilen İsmet İnönü'den aldıkları "İlköğretim ve okuma-yazma meselelerini kökünden halledinizl" direktifi doğrultusunda yeni bir çalışma başlatıldı. Tespitler iç açıcı değildi. Erkek nüfusun daha yüzde 23,3'ü, kadınların ise ancak yüz-

de 8,2'si okuma-yazma bilmekteydi. Nüfusu 10 binden az yerleşim yerlerinde okuma-yazma bilmeyenlerin oranı yüzde 89'du. Daha kötüsü, İstatistik Genel Müdürlüğü'nün verdiği resmî rakamlara göre şehir ve kasabalardaki ilköğretim çağında bulunan çocukların yüzde 40'ı, köylerde ise yüzde 78'i okulsuzdu. Türkiye'deki yaklaşık 3.500.000 dolayındaki 7-16 yaş kesiminde okuma-yazma oranı henüz yüzde 30'du. Başka bir deyişle 2,5 milyonluk çağ nüfusu okula gidememekteydi. İlköğretim çağındakilerden, şehir ve kasabalarda oturanların yüzde 60'ına, köylerde ise yüzde 20'sine "zorunlu ilköğretim" verilebilmekteydi. Ülke nüfusunun yüzde 80'ini oluşturan müstahsil (üretici), kesim, okul nimetlerinden tam yararlanamıyordu. Sonuç: Âcilen 20 bin öğretmene ihtiyaç vardı. O tarihlerde İlköğretim Genel Müdürlüğü görevini yürüten İsmail Hakkı Tonguç'un 1939'da Birinci Eğitim Şurası kararları doğrultusundaki "Eğitmen Yetiştirme ve Köy Enstitüleri" projesi, bir çare olarak uygulamaya konuldu. Altı yıl sonra, hedefe hızla yaklaşıldığı görülecek; 21 Köy Enstitüsü'nden 16 bin öğretmen ve eğitmen yetişecekti.

Köy Enstitüleri

Tonguç, *Köyde Eğitim* kitabında, kaderini köy yaşamıyla kaynaştıracak ideal öğretmene seslenir. Onun köylünün hayatına, çalışmasına katılmasını; köyün iş alanlarında, yaratıcı, yapıcı sorumluluklar üstlenmesini, modern Türk köyünün böylece gerçekleşeceğini savunur. *Canlandırılacak Köy* adlı eserinde de "Köy kalkınması ülküsünü, köy eğitiminin hedefi" olarak gösterir.

Köy Enstitülerini belki de en doğru tahlil eden Fay Kirby ise *Türkiye'de Köy Enstitüleri*'nde, gelişimin başlangıcını *Yaban* romanına bağlar. Türkiye'de bu romanın okunmasından sonradır ki Türk köyünü ve ulusal kalkınma işlerini realistçe düşünme ve anlama devri açılmıştır. Köycülük Cemiyeti, Halkevleri ilk

Köy Enstitüleri 17 Nisan 1940'ta kabul edilen 3083 sayılı yasayla kuruldu. Önce sayılar 14 olarak planlanan enstitülerin sayısı daha sonra 21'e çıkarıldı. İsmail Hakkı Tonguç'un hedeflemesine göre bu kurumlar, "üretici bir okul olmalı, yaşayabilmesi için gereken bütün araçları kendisi üretmeli; öğrenciye köy genel hayatının gelişmesine yarayacak birkaç meslek birden öğretilmeli" idi. Resimde Eskişehir Mahmudiye Çifteler Köy Enstitüsü'nde öğrenciler kendi okullarının inşaatı için tuğla harmanında çalışırken.

CUMHURİYET MAARİFİ'NİN PRENSİPLERİ

Hasan-Âli Yücel

Milli Şef İsmet İnönü I. Maarif Şurası'nda.

Cumhuriyet Maarifi'nin birinci vasfı laiklik olmuştur. Hususi itikatlar bir vicdan meselesi olduğuna göre hayatın yaratıcılığı içinde serbest ve tabii bir tarzda olgunlaşan ferdin vicdanını muayyen bir dini inanç şekline uydurmak, devletin işi değildir. Yeni nesilde ahlâki şuuru, ferdin, cemiyetin devam ve bekasına bir vasıta olması bakımından kuvvetlendirmek lazımdır. Terbiye, millet bütünlüğüne kendini faydalı kılacak insanlar yetiştirmek için yapılan tesir ve telkindir. Ameli ahlâkın ve idealizmin kaynağı bu duygu olmalıdır.

Türk cemiyetinin sınıfsız bir içtimai varlık oluşu bütün maarif teşkilâtımızın belkemiğidir. Türkiye'de ne sınıf ne tabaka ne de zümre okulu vardır. her vatandaş, istidat ve kabiliyetlerine ve arzusuna göre her öğretim derecesinden faydalanabilir. Okul teşkilâtı o tarzda tanzim edilmiştir ki en aşağı seviyeden en yükseğine kadar birbirine bağlı bir bütün halindedir. Umumi tahsil müesseselerimizin yanında meslek okulları, ne kendi içlerinde ne de yekdiğeri karşısında birer kapalı daire değildir. Türk Maarifi, teşkilâtında, sosyal an'anelerin tesiri altında kalarak hiçbir vatandaş istidadında tıkayıp hapseden bir kesiliş tanımaz. Bu şiar, "tek okul" mefhumunu ve tatbikatını aşan "tek Maarif" düsturudur.

"Tek Maarif" idealini fertlerin ekonomik şartlarıyla ahenkleştirmek için, bütün öğretim derecelerinin meccani olması, maarifimizin tabii bir karakteri olmuştur. Bunun icaplarına uyarak okullarımızda yatı talebesi için okul idaresinden ayrı pansiyon teşkilâtı vardır. Aynı prensibin Öğretim müesseselerine de icaplara göre teşmili hedefimizdir. Bu müesseselerde yatı talebesi için pansiyon usulünün tatbikine çoktan başlanmıştır. Hakiki istidat ve ihtiyaçların delillerine bakarak bir kısım talebeye de burs verilmektedir.

Türkiye'de öğretim, kesin olarak milliyetçi bir ruh taşır. Biz, milliyetçiliği, milletimizin bugünden ta eski devirlere kadar kesiksiz uzanan ömrü içinde yaptığı bütün büyük işleri, gördüğü saadet ve felaketleri sanki bugün vukua gelmiş gibi kuvvetle ve hararetle içten yaşamak, bu tam ve müşterek şuur içine uzak ve yakın herhangi bir millete karşı kin duygusu katmamak, kendi milletine sevgi ve ona faydalı olma ihtirasını duymak diye anlıyoruz. Cumhuriyetçi ve halkçı olmayı, bu anlayıştan çıkarıyoruz. Sosyal terbiyemizin temeli, başka insanları da sevmeye müsait şekilde mensup olduğu cemiyete bağlılık ve onun için fedakârlık duygusudur.

Her Türkün vicdanında tek ihtiras kaynağı olarak yaşayan Türk cemiyetini idrak yolundan gelerek aynı zamanda hümanist bir telakkiye sahibiz. Bizim anladığımız hümanizma; Latin ve Yunanda duran kapalı bir

hümanizma değildir; daha gerilere giderek, nerede insan ve onun eseri varsa oralara kadar sokularak, tabiat karşısında yaratıcı ve yapıcı kudretini hayra kullanan bütün insanlığı maddesi ve manasıyla bir kavramadır. Bu kavrayış liselerimize Latince ve Yunancayı soktuğu gibi Yüksek Öğretim müesseselerimizde de Hitit, Sümer, Mısır ve Sanskrit dilleri için kürsü açmamıza sebep olmuştur. Tarih derslerinde en eski milletler, bu bakımdan aynı kıymette yer almıştır. Kazılarda Eti'yi aradığımız kadar Yunan ve Roma eserlerini de, aynı ilgi ile araştırıyoruz ve bunları aynı önemle öğretiyoruz.

Maarif teşkilâtımızın hedefi, yetişmekte olan nesle, onu kendi milletimize ve bütün insanlığa faydalı kılacak her nevi medeniyet vasıflarını vermektir. Bu, terbiye gayemiz olduğu kadar milli idealimizdir de. Marifetimizin ana meselelerinden biri olan iş terbiyesi, bu gayenin teknik tecellisidir. Muhtelif öğretim derecelerinde, mevzuun tabiatine uymak şartıyla, öğretmek ve öğrenmeyi, başlarken ve bittikten sonra "iş"e bağlı olarak görüyoruz. "Köy Enstitüleri"mizde okul binasını ve sınıfını kendisi yapan talebe, hükümet bütçesine bu yoldan tasarruf temin ettiği için değil, öğrenmeyi "iş"e bağlayabildiği için bizce "yetişmiş" sayılmaktadır. Bu zihniyeti, bütün öğretim dereceleri içindeki çalışmamıza ışık ve sıcaklık veren bir kaynak olarak kabul ediyoruz. Sırf devlet memuru yetiştiren tahsil müesseselerimizi de genç nesle idareyi bir "iş" olarak öğretecek cihaz haline getirmek yolundayız.

Cumhuriyetin en mühim davalarından biri, Türk camiasının, bilhassa XIX. asırda ilimde, teknikte, endüstride ve ekonomide dev adımlarıyla büyük hamleler yapmış olan Garp medeniyetine, onun tabii bir uzvu olarak dahil olmasıdır. Her ne kadar dava, memleketimizde yeni değilse de en az bir asırdan beri Garp, memleketin nadir idare adamları ve bir kısım münevverleri için bir hasret kaynağı olmuştur. Fakat bu uzun zaman içinde Garplılaşma hareketine kuvvet vermek isteyenler, ne Garbı tam anlamakta ne de Türk milletinin ruhunda yaşayan kudret ve temayülleri hakkıyla sezebilmekte. Cumhuriyet ve Atatürk inkılabının idrak seviyesine yükselememişlerdir.

Onun için Cumhuriyetimizden evvelki devirlerde göreneğe, sathiliğe ve taklide dayanan her teşebbüs, etrafında haşin bir husumetle çevrilmiş ve varılan neticeler arada silinip gitmiştir. O zamanların yalnız maarif tarihi bile bu vak'ayı aydınlatmak için kafidir.

Cumhuriyetin dehası, işte bu tarihi oluşa, gerek anlayış ve gerek yapış bakımından bütün milli tarihimizde daima yeni kalacak bir istikamet vermiştir. Herhangi bir yenilik hareketinden önce, milli ruhun üstünde son devirlerin biriktirdiği cansız ve cansızlaştıran tabakayı atarak, hem kendimizi hem de dünyayı doğru anlamak imkânlarını bulmayı ilk iş edindik. Bugün açıkça söyleyebiliriz ki Türk cemiyetini tam manasıyla asri bir cihaz haline getirebilmek için artık ne içtima ne de ekonomik hiçbir mania kalmamıştır.

Taklit yerine ancak yaratmayı koyan bu hava içinde, maarifimiz bütün diğer devlet hizmetleri gibi, inkılapçı Türk ruhu için gerçek bir ayna olmaya ve geleceği kendi ışığı ile aydınlatarak hazırlamaya çalışmaktadır.

İlköğretim, Maarif Vekilliği tarafından neşredilen haftalık *Öğretmen ve Eğitmen Gazetesi*. 1. İkincikânun 1942, sayı 96, s.1214.

Köy Enstitülerinin öğrenim süresi 5 yıldı. Bu kurumlara, 5 yıllık köy okullarıyla, 3 yıllık köy okulunu tamamlayıp, 2 yıl da hazırlık okuyan öğrenciler alınıyordu. Enstitüler kısa zamanda gelişti. Toplam 21 enstitüde, 15 bin yatılı öğrencinin yararlandığı 700'e yakın bina yapıldı. Kurulan işliklerde dersler uygulamalı yapılıyor, öğrencilerin el becerileri geliştiriliyordu. Bir enstitüde silit sağan kız öğrenciler.

adımlardır. Dr. Reşit Galip'in kısa bakanlığında her meslekten genç aydınların "halka doğru" gitmeleri prensibi işlenmiş, Kemalizme ve devletçiliğe hizmet edecek çareler düşünülmüş; Yatılı Bölge Okulları da kısa bir süre için popüler bir çözüm görülmüştür. 1933'ten sonra, yabancı uzmanlarla ve ithal modellerle çözümler aramaya da artık fazla ilgi duyulmadığı farkedilir.

Öte yandan, aylıklarını düzenli alamayan, aldığıyla geçinemeyen öğretmenler, her yıl yüzde 10'u geçen yüksek bir oranla meslekten ayrılmaktaydılar. Örneğin 1928-1933 arasında emeklilik, ölüm ve istifa nedenleriyle kadroda 4565 azalma olmuştu. Aynı sürede mesleğe katılanlar bu sayıyı telafi etmekten uzaktı. Köye zorunlu hizmet yükümlülüğüyle gönderilen öğretmenler ise etkin ve verimli olamamaktaydılar. Bu sıkıntılara çözüm "Çavuş eğitmenler"de aranmış, alınan olumlu sonuçlardan sonra 1937'de "Köy eğitmenlerinin, Maarif ve Ziraat Vekâletleri tarafından ziraat işleri yaptırmaya elverişli okul veya çiftliklerde açılan kurslarda yetiştirilmeleri, kurs giderlerinin bu iki bakanlıkça karşılanması, köylerin eğitim ve öğretim işlerini görmek, ziraat işlerinin fennî bir şekilde yapılmasında rehberlik etmek üzere, öğretmen verilmesine elverişli olmayan köylere eğitmenli okullar açılması" yasalaşmıştı. Yine 1937'de Köy Enstitülerinin deney evresini oluşturan Köy Öğretmen Okulları açılmıştı. Bu okullarda, öğretmen okulları programı ile birlikte tarım ve sanat çalışmalarını da içeren uygulamaların başarılı olduğu görüldüğünden, 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitülerinin kuruluş kanunu yürürlüğe konuldu. Yasanın gerekçesi, 1935 nüfus sayımı sonuçlarına ve yukarıda verilen okuma-yazma oranlarının düşüklüğüne, 31 bin köyde okul bulunmamasına dayandırılmış ve şu görüşler sıralanmıştı:

- Pratik çözüm bulunmazsa daha yüzyıl sorun sürecekti.
- Kentli öğretmenler, köylere uyum sağlayamamaktaydılar. Köy kökenli bir öğretmen kitlesi kazanılmalıydı.
- Köy yaşamına ve koşullarına uyabilen öğretmenleri yetiştirecek bir program ve ortam gerekliydi. Bu program, öğretmeni köyden uzaklaştırmayan, onu, iyi bir çiftçinin bilgileriyle de donatacak ve başarılı bir uygulayıcı kılacak kapsamda olmalıydı.
- Yeni öğretmenler, köyde geçerli demircilik, yapıcılık, dülgerlik, kooperatifçilik, kadmlar için (bayan öğretmenler) çocuk bakımı, dikiş, ev idaresi bilgileri kazandırıcı, tarım işlerini, hasta bakımını öğretici olabilmeliydiler.
- Öğretmen olamayacaklar, öğrendikleri diğer işlerden birini yapmak üzere köy hayatında geçerliliği olan sahalara yönelmeliydiler.
- Köyde açılacak okullar, köye gerekli unsurları yetiştiren birer kurum işlevinde, öğrencinin ihtiyaçlarını karşılayan ve üreten, arazisi bulunan yeni okullar olarak düşünülmeliydi. Böylece, okulun ve öğretmenin devlete getirdiği yük de azalacaktı.

Yasa tasarısının Mecliste görüşülmesi tartışmalı geçti. Bakan Yücel, "Köylerden gelecek çocukları imtihan edip karakterini ve beden kabiliyetini yoklaya-

rak enstitülere alacağız. İctimai bir sınıf yaratmak istemiyoruz. Çiftçilikle uğraşanların çocuklarını okutmak, kendi hayatını daha iyiye götürmek, fakat değiştirmek istemiyoruz. Köyün içinde bilgili, sağlıklı, ülkesine bağlı, üretici vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlıyoruz," diyordu.

Kâzım Karabekir ise, "Köylülerimizi böyle bir kültür sahasında az görgülü, yarı münevverlerin nüfuz, hattâ maddî ve manevî tahakkümüne bırakmayı, gelecek için tehlikeli görüyorum" görüşündeydi. Tasarıyı savunan milletvekilleri çoktu. Yücel, "getirdiklerinin bir kopya, indî ve uydurma bir model olmadığını, Bulgaristan ve Meksika'da başka biçimlerde olduğunu, bunları bildiklerini, memleket gerçeklerine göre bir tarz bulduklarını, bunun "bizim" olduğunu, başkalarının bizden alabileceklerini, köylü çocuğunu, hayat bakımından köylülük vasfını yitirmeden yetiştirmek istediklerini vs" belirtti. Yasa, oturuma katılan 278 mebusan oybirliği ile kabul edildi ama, 148 mebus oturuma katılmamıştı. Bu, "Tek Parti ideolojisiyle uygulanan bir deney" (Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi*, s.238 vd.) izlenimi veren Köy Enstitülerine, daha başlangıçta parti içinde ciddi bir muhalefetin bulunduğunu gösteren ilk işaretti. Ama, o günlerde ne kamuoyu, ne basın konuyla ilgilenmedi. Yönetim de Köy Enstitülerinin kuruluşunu bir propaganda aracı yapmamaya özen gösterdi. İnönü, ortalığı yaygaraya vermeden, Halk Odaları gibi, Köy Enstitülerinin de kısa zamanda yaygınlaştırılmasını, 200 bin köy öğretmeni ve tarımcı yetiştirilmesini istiyor; Cumhurbaşkanı "Kırk yılda yapamadığımızı dört yılda yapmalıyız!" diyordu.

3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu'nun uygulanması için 1940-1945 arasında 3 milyon TL'sı inşaat giderleri olmak üzere 25 milyon TL. harcandı. Bu dönemde 18 Köy Enstitüsünde 20 bin öğretmen adayı okudu.

Tablo 13.1'deki 21 Köy Enstitüsünden 1948'e değin mezun olan öğretmen sayısı 25.000 olarak belirlenmiştir.

Tam devreli (5 sınıflı) köy ilkokullarından mezun,

Enstitülerde günde 8 saat haftada 44 saat çalışılırdı. Çalışma saatlerinin yarısı kültür derslerine ayrılmıştı. Geri kalan saatlerin yarısında uygulamalı tarım dersi, diğer yarısında da çeşitli el sanatları, marangozluk, demircilik ve inşaat gibi teknik işler ve bunların dersleri görülüyordu. Resimde ayakkabı işliğinde çalışan öğrenciler.

sağlıklı ve yetenekli çocukların alındığı enstitülerde öğretim-eğitim süresi 5 yıldı. Okuldan, sağlık nedeni dışında ayrılan ve uzaklaştırılanlar, kendilerine harca-

TABLO 13.1
Köy Enstitüleri Kuruluş Tarihi ve Öğrenci Sayıları

	Kuruluş Tarihi	Erkek Öğr.	Kız Öğr.
İzmir-Kızılçullu	1937/1940	1365	139
Eskişehir-Çifteler	1937/1940	1310	79
Kırklareli-Kepirtepe	1938/1940	850	187
Kastamonu-Gölköy	1940	1125	90
Antalya-Aksu	1940	848	108
Isparta-Gönen	1940	975	91
Kocaeli-Arifiye	1940	1065	102
Kayseri-Pazaören	1940	1113	34
Malatya-Akçadağ	1940	1025	40
Seyhan-Düziçi	1940	1065	49
Samsun-Akpınar (Lâdik)	1940	645	158
Trabzon-Beşikdüzü	1940	645	158
Balıkesir-Savaştepe	1940	990	158
Kars-Cılavuz	1940	1025	65
Ankara-Hasoğlan	1941	581	136
Sivas-Yıldızeli/Pamukpınar	1942	545	32
Konya-Ereğli/Ivriz	1942	415	63
Erzurum-Pulur	1943	365	53
Diyarbakır-Ergani/Dicle	1944	Kontenjan uygulanmamıştır.	
Aydın-Ortaklar	1944	Kontenjan uygulanmamıştır.	
Van-Erciş (Ernis)	1948	Kontenjan uygulanmamıştır.	
Toplam		15952	1742

Kaynak: *Bilanço 98*, 75 Yılda Eğitim (Ed. Fatma Kök), s. 349, İstanbul, 1999.

Köy enstitüsü, öğrencilerinin 45 gün tatil yapma hakları vardı. Tatile nöbetleşe gidiyorlardı. Öğrenciler tatillerinde okulda uygulamalı derslerde öğrendiklerini köylerinde gösterme imkânı bulmaktaydılar. İlk kurulan enstitülerden olan Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nün kapısında tatile giden öğrenciler.

nanları faiziyle ödemek zorundaydılar. Mezunlar, Maarif Vekâleti'nce, atandıkları yerlerde 20 yıl çalışma şartını kabul etmiş sayılıyorlardı. Aksi halde bir daha devlet memurluğuna giremezlerdi. Ayrıca, okuldayken kendilerine harcananları da iki misli ödemeleri gerekiyordu. Enstitü çıkışlı öğretmen, gittiği köyün her işiyle ilgilenir, rehberlik ederdi. Ayda 20 TL maaşı, 6 yıl sonra 30 TL'ye, 15 yıl sonunda 40 TL'ye yükseliyordu. Yolluğunu alıp gittiği köyde, ayrıca 60 TL'lik sermaye ile kendi tarım işletmesini de kurar, üretim için araç gereçler devletçe verilirdi. Öğretmenin ve ailesinin geçimine yetecek ölçüde köy toprağından ayrılan tarıma elverişli arazi dışında, öğrencilerine yaptıracağı tarım uygulama dersleri için de uygun bir arazi tahsis ediliyordu. Müfettişin ve başöğretmenin gözetiminde, köyün okul binasını, öğretmen evlerini, Maariften ayrılan para ve köy ihtiyar heyetinin imece programı ile öğretmen yapardı. Enstitü çıkışlı öğretmenlerin hangi köylere atanacağı 3 yıl önceden belirlenerek köy bütçesinde buna göre önlemler alınır, öğretmen işe başladığı yıl, inşaatları tamamlardı. Sonraki onarımlar da köy bütçesinden ödenekle yapılıyordu. Köy Enstitüleri binalarının yapılması için ise 3704 sayılı yasa çıkartılmıştır.

Bozkırın, esmer, çelimsiz, bakışları canlı ve sıcak, başları özensiz berber makinesinden geçmiş, hem umutlu hem kuşkulu çocukları, sığırtmaç sopalarını bırakıp azık çıkınlarını bellerinden çözerek, analarının aşırı sevecenliğinden uzaklara, tırnaklarının arasında getirdikleri köy topraklarını enstitü topraklarına katmaya, hem kalem hem kazma kürek tutmaya akın akın gelmeye başladıklarında, ileriki ithamların, suçlamaların ilk tohumları da atılıyordu. Muhalifler, "Yönetimin amacı yeni sol atılımlara destek ve öncü kadrolar yetiştirmek!" diye söylenirlerken, onları haklı çıkartacak başka gelişmeler vardı: Köylü atılımın tüm yükünü sırtlanmış, angaryaya koşulmuştu. Bezgin, bitkin ve yoksul köylüler, süregelen jandarma, tahsildar yılgınlığının yanında bu kez de enstitülü öğretmen tahakkümüne katlanmak durumundaydı. Bu daha işin başında enstitülere ters bakmanın nedeni oldu. Girişimciler, onca samimiyetlerine, heyecanlarına rağmen köy halkından destek bulamadılar. Kuruluş yıllarındaki yetersizlikler ve hazırlıksızlık da girişimin şasını azaltıyordu. Güçlüklere dayanamayan, köyüne kaçan öğrenciler bir daha dönmemek için, yaşadıklarını, hayal ürünü başka olumsuzluklarla abartıp anlatmaktaydılar. Günde 5 saat ders, 5 saat bedenen çalışma, az uyku, az ve kalorisi düşük yemek, gizli, açık hastalıklar gelişme çağındaki çocukları yıpratmakta, her enstitünün yanı başında özel birer mezarlık oluşmaktaydı.* Düziçi Köy Enstitüsü'ne 1949'da giren Mahmut Mazı'nın

(*) Emekli Öğretmen Mehmet Dinç, Kastamonu Gölköy Enstitüsündeki kabristanda 25-30 mezarın bulunduğunu, kendisinin de zatülcenp olduğunda köyüne gönderilmek istendiğini, güçlükle İstanbul Validebağ Prevantoryumuna gidebildiğini, işlemlerini yapan hastane memurunun "sizi gidi komünist uşakları!" diyerek söylendiğini; iyileştikten sonra okuluna döndüğünü anlatmıştır (Amasra, 25.7.1985).

(Emekli Öğretmen) şu anıları ilginçtir:

"Henüz lojmanlar arasında yollar yoktu. Biz bir yıl yapıcılık dersi gördük. Bizden öncekiler Toroslar'dan kestikleri keresteleri, Sabuncu Deresi'nden yararlanarak taşımışlar. Bize de 4. ve 5. sınıflardan birer çavuş tayin edip Bulgaristan'dan gelen göçmenler için evler yaptırttılar. Kerpiçleri dahi biz döktük... İlk girdiğim yıl, evimden götürdüğüm ayakkabıların tabanı ve yüzü beş-altı ayda gitti. Benim gibi arkadaşların çoğunun da ayağı çıplak kaldı. Alman binasındaki banyodan takunyalar dağıttılar. Aylarca takunya ile dolaştık. Sonra bir hayırsever 25 çift, içi bez lastik ayakkabı göndermiş. Kura çekildi, bana da bir çift düştü. Sevincimi unutamam!.. Biz hazırlıkta okurken, üst sınıflardan bir öğrenci, galiba ya solculuk ya casusluk ile suçlanmış, öğrenciler linç edeceklermiş. Güç kurtarıldı. Tüm öğrencileri toplayıp çocuğu teşhir ettiler. Köy Enstitüleri'nde milliyetçilik duyguları çok aşırıydı"

(16 Temmuz 1989 tarihinde alınan notlardan).

Türk aydınlarının Köy Enstitüleri'ne bakışları ve bu kurumları değerlendirmeleri en menfi noktalardan en iyimser ve müsbet doruklara değin öylesine geniş bir yelpaze oluşturur ki geleceğin tarihçileri belgeleri, görüşleri, yazıları, birikimleri, izleri nasıl değerlendirceklerdir, bilinmez. Hem reformist hem devrimci popülizmin Türkiye'ye özgü ideolojisinin biricik gerçek uygulaması diyenlerden, II. Dünya Savaşı öncesi Rusya'daki komünlere benzer kuruluşlar diyenlere, Tek-Parti diktasının temelleştirilmesi için düşünülmüş harika bir model tanımını getirenlere kadar türlü yaklaşım ve yakıştırma söz konusudur. Bunlar, zaman süzgecinde çoğu eriyip gittikten sonra, yirminci yüzyıl eğitimimizin ilerideki irdelenişinde kullanılacaktır.

Enstitülerde kurulan çeşitli kollardaki faaliyetler, öğrencilerin boş vakitlerini değerlendirme amaçlı örgütlerdi. Özellikle toplu geziler, öğrencilerin yurt hakkındaki bilgi ve görgülerini artırmada farklı bir işleve sahipti. Resimde İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsü öğrencileri "gezi kıyafetleri" ile Efes harabelerinde.

KÖY ENSTİTÜLERİ

İsmail Hakkı Tonguç

Dönemin İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç.

28 Aralık 1938'de Saffet Arıkan Kültür Bakanlığı'ndan ayrıldı. Yerine Hasan Âli Yücel tayin olundu. O da tıpkı Arıkan gibi işe başladığının ertesi günü ilköğretim davasına sarıldı. Selefinin bıraktığı yerden işleri eline aldı. Prensiplerde hiçbir değişiklik yapmadı. Cumhuriyet devriminin yarattığı ülküye ve Cumhuriyet Halk Partisi'nce saptanan ilkelere sadık kaldı. Bütün teşkilâtı ve personeli bu davayı gerçekleştirmek için çalışacak şekilde ayarlamaya başladı.

Köyde eğitimi gerçekleştirmek için girişilen işlerin, onun tarafından da desteklendiğini anlayan itirazcılar, yeniden ve yine gizli gizli kıpırdamaya, işleri baltalamak için tertipler almaya koyuldular. O da Saffet Arıkan gibi davranarak, eğitmenleri çalıştırdıkları köylerde işbaşında gördü; davayı savundu. Esasen işi yerinde ve normal şartların, gerçekteki köyün dekoru içinde görenler, görmeden verilen hükümlerin hatalı olduğunu itiraf ediyorlardı, fakat böylelerinin sayısı pek azdı.

Eğitmen kursları ve dört yerde açılan köy öğretmen okulları tecrübesi ümitli sonuçlar gösterince bütün köylerin ilköğretim işini planlaştırmak. 10-15 yıl gibi belli bir zaman içinde bunu sağlayacak sayıda eğitmen ve öğretmen yetiştirmek prensibine dayanılarak çalışılmaya başlandı. Her yıl yetiştirilecek eğitmen ve öğretmen sayısına göre, bina, vesait, yetiştirici eleman ve para bakımlarından alınması gereken tedbirlerin neler olacağı hesap edilmek şartıyla bir ana plan hazırlandı. Bunu gerçekleştirmek üzere ilgililerce yepyeni esaslara göre bir de kanun tasarısı meydana getirilerek Büyük Millet Meclisi'ne sevkolundu. Maarif Vekili Hasan Âli Yücel çok çalışarak bu kanunu Büyük Millet Meclisi'nden çıkardı. Kanun 22 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı "Köy Enstitüleri Kanunu"dur, birinci maddesi şudur:

"Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazi bulunan yerlerde Maarif Vekilliği'nce Köy Enstitüleri açılır."

İkinci Dünya Savaşı'nın bütün dünyayı sarstığı yıllarda, birçok sıkıntılar göze alınarak Köy Enstitülerinin kurulmasına başlandı. Bu kuruluşta gözönünde tutulan esaslar şunlardı: 1) Enstitünün yerini seçmek ve bölgesini tayin etmek, 2) Gelecekte göreceği işlere ve alacağı öğrencilerin sayısına göre vaziyet planı ile binaları için açılacak müsabakanın ana şartnamesinin esaslarını tespit etmek. 3) Memleket mimarları arasında müsabakalar açarak birinciliği kazanan projeyi köy enstitüsü öğrencilerine inşaat ve sanat dersleri temrini olarak tatbik ettirmek.

Bütün memleket 22 bölgeye ayrılarak enstitüler kurulmaya başlandı. Bu arada enstitü öğrencilerinden teşkil edilen yapıcılık ekipleri birbirlerinin yardımına koştular. Nerede yeni bir enstitünün temeli atılırsa, oraya diğer köy enstitülerindeki çocuklar arılar gibi toplanıyorlardı. Böylece Edirne'den Kars'a, Diyarba-

kır'dan Aydın'a, Trabzon'dan Antalya'ya, Malatya'dan Kastamonu'ya kadar uzanan bölgelerin içindeki en ıssız köylerde, her biri bin yatılı öğrenci alacak genişlikte 20 enstitü kuruldu. 1945-1946 ders yılında buralara 16.400 öğretmen adayı alınmış bulunuyordu. Köy eğitmeni yetiştirme kursları da bu enstitülerde açılıyordu. 4459 sayılı kanuna göre bazı enstitülerde köy sağlık memuru yetiştirmek üzere sağlık kolları da açılmaya başlandı.

1946-47 ders yılı başında köy enstitülerinden 5542 öğretmen, 8756 eğitmen, 521 sağlık memuru çıkmış bulunuyordu. Enstitü mezunu, öğretmen ve eğitmenlerin toplamı 1946-1947 yıl başında 14.298'dir. 108 yıl çalışıldıktan sonra köylere ancak 6785 öğretmen temin edilebildiği 1933-1934 ders yılı istatistiklerine dayanılarak evvelce gösterilmişti.

Köy enstitülerinden ve eğitmen kurslarından bu başarılı sonucun alınmasında, bu kurumlarda canla başla ülküye bağlanarak çalışan öğretmenlerle eğitmen, öğretmen ve sağlık memuru adaylarının payları pek büyüktür. Sabahın erken saatlerinde işbaşı ederek gecenin geç saatlerine kadar, birçok zorluklarla çarpışa çarpışa çalışan bu meslekdaşların olağanüstü gayretleri olmasaydı hiçbir enstitü bugünkü haliyle kurulamazdı. Enstitü mensupları, hiçbir milletin pedagoji tarihinde eşine rastlanmayan çalışmalarla ayaklarından veya kollarından sakatlanarak, evlerinin yanı başlarındaki mezarlıklara eşterinin veya çocuklarının mezar taşlarını dikerek; zatürree, tifo, verem gibi korkunç hastalıklara yakalanarak ilköğretim davasını gerçekleştirme uğrunda insan takatına sığan her fedakârlığı göze aldılar. On binlerce köy onların bu şekildeki çalışmalarına sahne oldu. Milyonlarca yurttaş buna şahittir; hiçbir kuvvetin yok edemeyeceği binlerce eser bu destanın birer anıtı gibi olağanüstü gayretlere şahadet eder. İftiracılar ve baltalayıcılar, buna rağmen onları en ağır suçlarla suçlandırabileceklerini zannediyorlarsa buna herkes güler, tarih, böyle gayri tabiiliklerin aslını millete öğretmekte güçlük çekmez.

Hasan Âli Yücel'in Maarif Vekilliği zamanında, başarılan önemli işlerden biri de 4247 sayılı "Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu"nun Büyük Millet Meclisi'nden çıkmasıdır. Bu kanun, köylerde hayatları boyunca çalışacak eğitmenlerle, enstitü mezunu öğretmenlerin görevlerini, yetkilerini, köy okulları ile enstitülerinin fonksiyonunu, köyde eğitimi gerçekleştirmek işine katılacak bütün ilgililerin vazifelerini saptamaktadır. Bu kanun sayesinde memlekette, eşine pedagoji tarihinde rastlanmayan bir ilköğretim seferberliği yapılmıştır. Onun mana ve değerini gelecek nesiller daha iyi anlayacaklardır.

Bu olağanüstü çalışmalar, hızla devam ederken, 1946 yazında, milletvekili seçimleri başladı. Bu seçimler, son yılların ilköğretim hamlesine gizli gizli, itiraz edenlerin meydana çıkmalarına imkân ve fırsat verdi. Onlar bu işten zarar göreceklerini tahminleyerek kuşkulananlarla el ele vererek bütün ulusal değerlere ve devrimin ana ilkelerine saldırmaya, onları yıkmaya koyuldular. Fakat, eseri hırpalamaktan daha ileri geçemediler. Fani insanların hepsi göçüp gidecek, ortada yalnız, milletin ortak malı olan eser kalacaktır. Tarih ve millet vicdanı, haklı ile haksızı ayıracak, yanılmaz, kesin hükmünü verecektir.

(...)

Köy Enstitüleri hakkında verilecek bütün hükümlerde onların kuruluş devirlerini hesaba katmak vicdanlıca bir hareket olurdu. Fakat bu kurumlara taraftar olmadıklarını sözleriyle, yazılarıyla ve işleriyle belirtenler bunu yapamadılar; bilgisizlik, haset ve istirkap ateşi içinde kalarak hüküm vermeye kalkıştılar. Onun için kanatlarını hilesiz bir terazide tartamadılar. İtirazcılar, bilim ve fikir adamlarına yakışan şekilde davransalardı, pedagoji tarihi onları objektif hareket eden ve davaya yardımı dokunan insanlar olarak yazmaya mecbur kalacaktı.

Köy enstitüleri ilk mezunlarını vermeye başlayınca önemli bir meseleye daha sıra geldi: Yüksek öğretimi

sağlayacak bir kurum açarak enstitü mezunlarından köy enstitüleri ve bölge okulları için öğretmen, köyde eğitimi denetleyecek eleman yetiştirmek.

Köy enstitülerinde gösterilen bir kısım dersleri okutacak öğretmenleri yetiştiren meslek okullarımız yoktu. Yüksek seviyeli eğitim kurumlarımızın çalışmalarında köyde eğitim problemi ele alınamıyordu. Bu sebepten köy okulunu, köyde eğitim ve öğretimi ilgilendiren yüzlerce problem, hiçbir inceleme ve araştırmaya tabi tutulmamış bir halde, el sürülmeden olduğu gibi duruyordu. Bu işler yüzüstü kalırlarsa, memlekette bilimsel çalışmalara dayanan bir pedagoji hayatının yaratılmasına imkân yoktu. Yeni açılacak kurumun bu görevi de üzerine alması lazımdı.

KÖY ENSTİTÜLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Köy Enstitüleri hayatının sonuna kadar, köyleri eğitim yoluyla canlandıracak ve köyde ilköğretimi yüzde yüz gerçekleştirecek "öğretmen ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek" ihtiyacından doğdu. Kısa zamanda bu erkeye ulaşmak kolay bir iş değildi. Enstitülerin açılmasına başlanmadan önce erkenin gerçekleştirilmesini sağlayacak bazı şartlar yanyana getirilmesi ve esaslı hazırlıkların yapılması lazımdı. Bunların en önemlileri şunlardı:

1) Köylerimizin bünyesine uyacak ve halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek okulların karakterini tayin etmek. 2) Bunu isabetli bir şekilde yapabilmek için gerçekteki köyün özelliklerini bilmek ve köy hayatının bütününü iyi tanımak. 3) Yabancı ve ileri memleketlerde bu bakımdan yapılan işlerle yapılması tasarlananları bilmek, bu problemler üzerinde çalışmış olan uzman eğitkenlerin araştırmalar, incelemeler ve deneylere dayanmak suretiyle ileri sürdükleri pedagojik fikirleri ve ilkeleri bilmek. 4) Pedagoji tarihimizin bu problemi ilgilendiren olaylarını bilmek. 5) Yapılacak şeylerin miktarını, şumulünü, sınırlarını, zorluklarını, zevkini ve de-

Arifiye Köy Enstitüsü öğrencilerinin bir anı fotoğrafı (30 Eylül 1946).

ğerini tasarlayabilmek. 6) Köy okulları ile ilgili bu esaslar saptandıktan sonra girişilecek öğretmen yetiştirme işinde çalıştırılacak öğretmenlerle diğer elemanın durumunu, zihniyetini, köylerde iş yapma gücünü bilmek. 7) Köyde eğitimi gerçekleştirmenin icabettireceği masrafların miktarını hesaplamak, bunların nerelerden, nasıl temin edilebileceğini kararlaştırmak. Bu sırada memleketin mali durumunu gözönünde bulundurarak hayal peşinde dolaşmamak. 8) Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra, elde edilen sonuçlara göre bir kanun tasarısı meydana getirerek Büyük Millet Meclisi'nden çıkarmak.

Bu meselelerin nasıl çözüldüklerini en önemli noktaları belirtmek suretiyle anlatmaya çalışalım: Köyün bünyesine uyacak ve köylünün ihtiyaçlarına cevap verecek okulun nasıl olması lazım geldiğini açıklayan ünlü eğitkenlerin, iş içinde yoğurulan öğretmenlerin, öğretmen yetiştiren kurumlarda okuyan öğrencilerin fikirlerine, bu kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde münasebet düştükçe yer verildi. 1938 yılından itibaren -köylerimizde doğup büyüyen, askerlik görevini başarılı bir şekilde bitirdikten sonra, eğitmen kurslarına devam etmek suretiyle köylerde ilkokul açmış olan- yüzlerce eğitmene bu hususlaki kanaatları soruldu. Onlar, basit fakat gerçekteki köy hayatına uyun görüşlerini bildirdiler. Böylece muhtelif valiliklerimizin köylerinde çalışan yüzlerce eğitmenin düşünce ve görüşleri de öğrenilmiş oldu. Köye göre yeni bir öğretmen tipini hazırlamak üzere açılacak kurumların karakterini tayin etme meselesinde bu görüşlerden de faydalanıldı.

(...)

Köyü canlandırmayı sağlayacak bütün tedbirlerin başında geleni, bu uğurda ter dökerek köyün içinde çalışacak elemandır. Bu olmadıkça para, alet, vasıta hiçbir işe yaramaz. İşinin ehli, köyde çalışma şartlarına dayanıklı eleman elde edilmedikçe sağlam hiçbir teşkilât kurulamaz; kurulsa bile faydalı olamaz. Köy enstitülerinde ve okullarında on yıldan beri gece-gündüz demeden, tabiattan ve sosyal hayattan gelen engellere göğüs gererek çalışanlar, işte eleman denilen bu değeri yaratmak için savaşmışlardır. Ondan, köylerin ve memleketin topyekün kalkınması için geniş ölçüde faydalanma yolunu bulamamak büyük bir beceriksizlik, affedilmez bir ihmalcilik olur. Memlekete hizmet için yetiştirilen yeni nesilleri bu görevlerinden alıkoymaya, işleyen kaaları durdurmaya, alınterleriyle meydana getirdikleri kültür merkezlerinden aydalanmaktan, vatandaşları men'i etmeye kimsenin hakkı yoktur. Kültür, toplumun ortak malıdır; her yurttaşın ondan faydalanma hakkı vardır.

(...)

Köyün canlanmaya başlamasıyla şafak sökmeye yüz tutmuştur. Aydınlığa mutlaka kavuşulacaktır. Bunun biricik şartı, köyü canlandırma ülküsüne bağlananların zorluklara katlanmaları, durmadan, bıkmadan, çalışmaları, birbirlerine sımsıkı dayanmaları, muhtaç olanlara iyilik yapmalarıdır. Kurtuluş yolu budur. İnsanlar, yalnız bilgi yolu ile şereflerini, haysiyetlerini, hürriyetlerini, ekmeklerini, hayatlarını kazanabilirler. Her birimiz bu ülküyü beslemek, geleceğin şen ve mes'ut, varlıklı, kültürlü, güzel Türkiye'sini yaratmak için var kuvvetimizle çalışmalıyız!

Köylerde çalışanların, önümüzdeki yakın yıllarda karşılaşacakları en önemli meseleler bunlardır. Yetkili makamlarda bulunanlarla, işbaşındaki öğretmenler ve uzmanlar el ele vererek, ilgili halkı da içlerine alarak, samimi bir işbirliği yaratabilirse bu meseleler kolay çözülür. Onların çözülmeleri köyün ve bütün yurdun süratle canlanmasını sağlar. Yurt canlandıkça, halk saadete, neş'eye, hürriyete, refaha, kültüre, yeni uygarlığa tam manasıyla kavuşur: yeni bir hayat anlayışına bağlanır. Bu ülküye doğru koşmalıyız!

İ. Hakkı Tonguç, *Canlandırılacak Köy*, s.561 vdd., İstanbul, 1947.

19 Haziran 1942'de çıkartılan 4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Yasası, enstitülere yeni bir güç ve hız imkânı getirmiştir. Yücel'in, yasayla ilgili genelgesi valileri de harekete geçirir. Onlar da köy davası için çizme giymek mecburiyetini duyarlar, ama istekli, ama isteksiz... Bu konuda başarısız kalacak valilerin "teşhir edilecekleri" dahi açıkça bildirilir. Köydeki her yurttaş (18-50 yaş arasında) köy ve bölge okullarının kurulmasına, su getirilmesine, onarımların zamanında yapılmasına, yılda en az 20 gün çalışarak katılacaklardır. Bu kampanya, halkın yönetime kızgınlığını arttırır ama sonuçta 5500 köy okulu birkaç yıl içinde yapılıverir. Çoğu bunu "Türk köyünün, köylüsünün ölümden sonraki dirilişi" görmektedir. Sözde yüzyılların derebeylik ve ağalık düzenleri çökecek, öğretmenin, klasik hocalığı ve muallimliği bitecek, önderliği başlayacaktır. Doğu-Batı, Güney-Kuzey farklılıkları da kalkacaktır. 1942-43'te mezunlar, gittikleri köy okullarına kıdemli öğretmenlerin bile üstünde bir yetkiyle "başöğretmen" atanırlar. Başarılıları da Hasanoğlan'daki Yüksek Köy Enstitüsüne gönderilir. Köy Enstitülü öğretmenler, köylerine 150 kitaplık bir kültür seti ile gönderilirler. Bunlarda, köylünün kulluk, ümmetlik saplantılarını yenecek bilgiler, öyküler, düşünceler yazılıydı ve Bakanlıkça veriliyordu. Enstitülü öğretmenlere toplam olarak 1,5 milyon dönüm toprak tahsis edilmiş, 150 bin büyük ve küçük baş hayvan, 2 milyon parça da araç gereç verilmiştir ki bu, muazzam bir güç demekti.

Köy Enstitüleri'nde "bilgiyi bilince dönüştüren, bilgiyi hayat için veren" bir sistem olduğu ileri sürülür. Bunun için de ilkelerde ve yöntemlerde, çevreye uygunluk, insana uygunluk, kendi kendini yönetme, iş içinde kendi kendine karar vererek çalışma, esas alınmıştır. Dersler 3 kümede toplanmıştı:

1- Kültür Dersleri. Haftada 22 saat.

2- Tarım Dersleri. Haftada 11 saat.

3- Teknik Ders ve Çalışmalar. Haftada 11 saat.

Beş öğretim yılında toplam 114 hafta kültür derslerine, 58 hafta tarım çalışmalarına, 58 hafta da teknik çalışmalara ayrılmıştı. Toplam 230 hafta, 5'e bölündüğünde, her öğretim yılına 46 haftalık bir çalışma düşmektedir ki, öğrencilere tatile girip köylerine gidebilmek için her yıl 1,5 aylık izin tanınmış olmaktadır.

1943'e değin enstitülerin her birinde ne tür programların uygulandığına ilişkin kesin bilgiler mevcut değildir. 1940-43 kuruluş döneminde "dersten çok çalışma" esasıyla yollar, yapılar, kanallar, alanlar yaptırıldığı, ekim, dikim işlerinin önde olduğu anlaşılıyor. 1943'te hazırlanan ve uygulamaya konulan programın içerdiği dallar ve dersler şunlardı:

1- **Kültür Dersleri:** Türkçe, Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi, Matematik, Fizik, Kimya, Tabiat ve Okul Sağlığı, Yabancı Dil (Programa konmasına rağmen bu dersin okutulduğu Köy Enstitüsü herhalde yoktu), El yazısı, Resim-İş, Beden Eğitimi ve Ulusal Oyunlar, Müzik, Askerlik, Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı (Kızlar için), Öğretmenlik Bilgisi, Ziraî İşletmeler Ekonomisi ve Kooperatifçilik.

2- **Ziraat Dersleri ve Çalışmaları:** Tarla Ziraati, Bahçe Ziraati, Sanayi Birlikleri Ziraati, Zootekni, Kümes Hayvanları Bilgisi, Arıcılık ve İpekböcekçiliği, Balıkçılık ve Su Ürünleri, Ziraat Sanatları.

3- **Teknik Dersler ve Çalışmalar:** Köy Demirciliği, Köy Dülgerliği, Köy Yapıcılığı, Köy El Sanatları.

Programda 1947'de yapılan değişiklikle kültür derslerine ayrılan süre arttırılmış, teknik derslere Atelye Dersleri denilmiş, bu alan için öğretim yılının üçte birlik zamanı yeterli görülmüştür. Bu değişiklik, kimi çevrelerce Köy Enstitüleri için sonun başlangıcı sayılmıştır. 1953'te kültür ve meslek derslerinin ağırlığı daha da arttırılmış, 1954'te ise ilköğretmen okullarına dönüştürülmüştür.

Her ne kadar programda sınıf içi derslerle tarım teknik ve çevre çalışmaları "dengeli" tutulmuşsa da uygulama öyle olmamıştır. İş yoğunluğuna, yöneticilerin planlamalarına göre güçlüsü güçsüzü, hastası sağı ayrılmaksızın öğrenciler bazen gün boyu, bazen mevsimlik işe koşuluyorlar, bazen gruplara muayyen işler bir zamana bağlı olarak veriliyordu. Örneğin Mahmut Makal anılarında, Konya, İvriz Köy Enstitü-

sündeki çalışmaları, şartların ağırlığını anlatırken: "Kışın üç ay ders yapardık: Günde 8 saat. Yılın diğer 9 ayında da elimiz yüzümüz harç, kireç içinde, ameleden aşağı bir şekilde çalışırdık. Üç senede koca koca 25 bina meydana geldi, sırf öğrenci emeği ile. Çalışmanın aleyhinde bulunduğum sanılmasın; öğleye kadar dört zeytin, öğleye kuru bulgur pilavı ile temelimiz kurudu... Yarım yamalak bir kitaplığımız vardı. Henüz okumak bilmeyen köy çocuklarıydık..." diyor. Buna karşılık, Malatya-Akçağdağ Köy Enstitüsü'nün Müdürü Şerif Tekben bu tür çalışmaları "çağdaş ve gerekli" saydıklarını dile getirmiştir: "Öteden beri okumayı kara tahta, defter ve kalem bilgisi olarak kabul ve devlet kapısından geçinmeye yarar bir vasıta olarak telakki eden bazı babalar, çocuklarının ellerinde kazma küreği görünce bu işi yadırgadılar. Böylelikle, çocuklarını enstitüden kaçıran veya çalışmayı göze alamayarak tahsilini bırakanlar oldu. Fakat hayatı toprakla uğraşarak geçmiş, dayanıklı köy çocukları çetin çalışmalara göğüs gerdiler..." (Prof. Dr. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1989, s.436).

1942-1945 yılları arasında 140 bin metrekarelik bir alana yerleşen, 26 lojmanı, derslik binaları, toplantı, yemekhane salonları, yatakhaneleri, laboratuvar ve kütüphanesi, banyosu, su deposu, elektrik santralı, ambarları, müzikevi... öğrencilerce yapılan Düziçi Köy Enstitüsü, yetkililerin sık sık ziyaret ettikleri kurumlardan olmuştur. Burada, ilginç birkaç ziyaret anısı ile bir denetim raporunu karşılaştırmakta yarar var: 29 Mart 1943'te Konya Mebusu Sadi Irmak'la okula gelen Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel, okulun şeref defterine şunları yazmış: "Sınıfta ders, atölyede demir ve tahta işi, tarlada çapalama, ahırda at, meydanda oyun, sıhhatli kız ve oğlan çocuklarının gözlerinde neşe ve Türklük alevi, müdürünün ve bütün öğretmenlerinin yüzünde vazifelerine bağlı insanların bahtiyarlığı... Bunların hepsini kalp gözümle gördüm ve başlama mesuliyetini aldığım bu davanın

İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki ekonomik sıkıntılar, eğitim yatırımlarını da güçleştirmişti. Buna rağmen özellikle ilköğretim alanındaki çalışmalar sürüyor, köy enstitüleri parlak bir eğitim projesi olarak destek görüyordu. Ama madalyonun öbür yüzünde de Milli Şef Dönemi'nin baskıcı, otoriter karakteri hayatın her alanında kendini duyuruyor, "Tek parti, tek şef" sistemi sanki halka devletin farklı yanlarını gösteriyordu. Resimde, 1940'lı yıllarda Sivrihisar'da bir ilkokulun temelinin atılışı.

yürüdüğüne bir kere daha inandım. Türk milletinin hayrına çalışanlar, var olsun, çok olsun ve aziz olsun." Dr. Sadi Irmak da şunları eklemiş: "Haruniye (Düziçi) Köy Enstitüsünü gördüm. Her zaman inandığım bu milletin çocukları gözümde kudsileşti. Yeni bir Türkiye yoğruluyor. Ona emek vermek saadetine erenlere ne mutlu!"; yedi ay sonra gelen Millî Şef İsmet İnönü ise şeref defterine "Düziçi Enstitüsünü ziyaret, Eyi gün, eyi hatıra. Teşekkür. 6.10.1943" sözcüklerini yazmış.

Köy Enstitüleri programını değiştirdiği için çokça eleştirilen Maarif Vekili Reşat Şemsettin Sirer ise 3 Ocak 1947'de uğradığı okulda, şeref defterine Köy Enstitüleri hakkındaki düşüncelerini özetlemiş: "Köy Enstitüleri, Türk Milletinin dörtte üçünün yaşadığı Türk köylerinde ilk öğretimi yayacak ve köyün kalkınmasında en büyük vazife ve hizmet payını alacak öğretmenlerin yetiştirilmesi için kurulmuştur. Milletimiz bu kurumlara büyük umutlar bağlamıştır. Bu kurumları milletin umutlarına ve dileğine uygun bir derece ve kuvvete çıkarmak Enstitülerde vazife almış öğretmenlerin ve eğitim idarecilerimizin kutsal ödevidir."

Aynı okulu, 1948'de denetleyen Bakanlık müfettişlerinin raporlarına göre ise "yatakhanelerde ranzalar çok sık; çarşaflar, yastıklar temiz değildir. Yatakların çoğu çarşafsızdır, yırtılmıştır, soğuk havalarda battaniye olmadığı için çocuklar üşümekte, tabure bulunmadığından yemeği ayakta yemektedirler. Masalarda muşamba yoktur. Çatal, kaşık, sürahi, bardak ihtiyaçları karşılanamamıştır. Çamaşırları, kız öğrenciler tokmakla yıkamakta ve bu yüzden derslerden geri kalmaktadırlar. Hela akıntıları binaların önünden geçmektedir. Etin muhafazası için tel dolap bile yoktur. Depodaki su bardakları öğrencilere dağıtılmayıp saklanmaktadır. Dersliklerdeki sıralar kırık döküktür. Duvarlar badanasız, yerler çok kirlidir ve mazotlanmamıştır. Mutfak çok perişan ve kirlidir. Hamam soğuk, soyunma yeri yetersiz ve pistir. Öğrenciler, peşkirlerini yastıklarına sermekte, elbiselerini duvara çaktıkları çivilerle asmaktadırlar. Gazyağı fenerlerinin yanına asılan elbiselerden yangın çıkması muhtemeldir vs" 1949'daki denetimde de "Yatakhane çok pis, düzensiz, yatak takımları çok kirli, helalar içine girilemeyecek kadar berbat bulunmuştur." Bu tespitler, 1958'e (İlköğretmen Okulu olduktan sonraki yıllar) kadar değişmemiştir.

1946'da, çok partili ilk genel seçim süreci başlayınca Demokrat Parti, Köy Enstitülerini baş hedef seçer. Demokratlar, bu kurumlara: "Öğretmenler için gerekli bilgileri vermemek, gelenek ve görenekleri hiçe sayıp ahlâk töresini tahrip etmek, halkm çocuğunu zorla çalıştırmak, halka angarya yükleyip eza etmek, milliyetçiliği öldürmek..." suçlamalarını yöneltmişlerdir.

Talip Apaydm, Köy Enstitüleri'ni "Yüzyıllardır karanlıkta bırakılmış Türk köylüsünü, kendi gücüyle aydınlatmak, çağdaş bilince kavuşturmak çabası, köy çocuklarını kendi yaşamlarına yabancılaştırmadan yetiştirmek, çeşitli meslek grupları halinde gene köylere göndermek, onların eliyle köyleri içinden canlandırmak" olarak tanımlıyor (*Öğretmen Dünyası*, sayı 4, Nisan 1980, s.8). Cumhuriyet Dönemi Türk Eğitim tarihinde öteki ciddi reformlar (Öğretim Birliği, Harf Devrimi) zamanla toplumun tamamına yakın kesiminden tasvip görmüşken, her yıl enstitülerin kuruluş tarihi olan 17 Nisan geldiğinde bu konunun lehte ve aleyhte yeniden yeniye tartışmaya açılmasının gerisindeki nedenler netleşmiş değildir. Şu gerçek ki, Köy Enstitüleri, -beğenilsin beğenilmesin, mezunları yarı-aydın, tam aydın görülsün- 25 bin öğretmen yetiştirmeseydi, Türkiye bugünkü bilinç ve uyanış düzeyini elde edemeyecek, köy ve köylülük eski ilkelliğinden daha geç kurtulacaktı. Kaba bir hesapla, bir Köy Enstitülü öğretmenin yılda 10 kişiye okuma-yazma öğrettiği gibi en düşük bir sayı kabul edilse bile, 20 yılda 5 milyon insanımızın onlardan yararlandıkları tahmin edilebilir. Bu ise 1960'lardaki nüfusumuzun altıda biridir.

Fay Kirby, yalnız Köy Enstitüsü çıkışlıları değil, imparatorluktan Cumhuriyet'e geçişteki hizmetleriyle bütün öğretmenleri, daha doğru bir bakışla değerlendirir: "Sâtı ve bilhassa Edhem Nejat gibi eğitimcilere

düşen şeref, bu kadar zorluklara rağmen, Muallim Mektebi öğrencilerine yepyeni bir idealizm aşılamada ne kadar başarı gösterdiklerini görünce, büsbütün artıyor. İmparatorluktan Cumhuriyet'e geçişte görev almış memleketin bu fikir delikanlıları, Batı'daki mukabillerinden çok daha üstün anlamıyla uygarlığın gerçek askerleri oldular. Unutulmamalıdır ki, köy ilköğretim davasının pratik çözümlenmesi onlardan gelmiştir ve Köy Enstitüleri'ni kurmak için mahrumiyetlere katlanmayı göze alanların bir kısmı yine onlar arasından çıkmıştır" (*Türkiye'de Köy Enstitüleri*, s.27).

Düşlenen modern Türk köyleri için birer model konumunda planlanan Köy Enstitülerinden 1946-47 öğretim yılı sonuna kadar 5447 öğretmen, 8756 eğitmen, 541 sağlık memuru mezun olmuştu. 1946-1947 öğretim yılında, 20 enstitüdeki öğrenci mevcudu da 16.400'e ulaşmıştı. Köy çocuklarının yetiştirilmesi için 1945'e değin açılan bölge okullarının sayısı ise 380'di. 1947'de, o yıla kadar toplam 104 mezun veren Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatıldı. Enstitülerin tüm yöneticileri, eğitim şefleri değiştirildi. İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç da görevinden alındı. Demokrat Parti iktidara geldikten bir süre sonra, 1954'de bakan Tevfik İleri, bu kurumlardaki karma eğitime son verdi ve kız öğrenciler ayrıldılar. 1954'te, 6234 sayılı kanunla Köy Enstitüsü adı da kaldırılarak bu kurumlar birer İlköğretim Okulu yapıldı. 1940'daki kuruluş gibi, 1954'teki kapanış da basının ve kamuoyunun tepkisinden uzak, sessizlik içinde oldu. Aslında, toplumda önemli değişiklikleri gerçekleştirebilecek bir potansiyel oluşturan Köy Enstitüleri'nin yazgısı, daha 5 Ağustos 1946'da Hasan Âli Yücel'in bakanlıktan istifasıyla değişmiş, II. Dünya Savaşı sonrasındaki siyasal ortamda, muhalif kampanyanın baskısı ile enstitülerin felsefesi temelinden yıkılmış bulunuyordu.

Eğitim Faaliyetleri, Şûralar

1933'te yürürlüğe giren 2287 sayılı Maarif Vekâleti Teşkilâtı Kanunu, yürürlükte kalmakla birlikte 1935-38 arasında Kültür Bakanlığı adını taşıyan merkez örgütü, 1938-46 arasında yine Maarif Vekâleti, 1946-

2-10 Aralık 1946 tarihlerinde Ankara'da toplanan Üçüncü Milli Eğitim Şurası'nda ticaret okulları, erkek sanat or:aokul ve enstilülerinin program ve yönetmelikleri ele alındı. Aile okul işbirliğinin sağlanması konusu tartışıldı. Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ve şura üyeleri bir arada.

1950 arasında da Millî Eğitim Bakanlığı adını almıştır. Bu yıllarda kadroların genişlediği, 1941'de çıkartılan 4113 sayılı kanunla da Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı ile Hususî Öğretim Müdürlüğü, Seferberlik Müdürlüğü, Neşriyat Müdürlüğü, Teknik Büro ve Meslekî-Teknik Öğretim Müdürlükleri oluşturulmuş, 1960'tan sonra bu birimlerden yeni genel müdürlükler (Yayımlar ve Basılı Eğitim Malzemeleri, İşletme ve Donatım, Meslekî ve Teknik Öğretim, Yapı İşleri, Teknik Öğretim, Kız Teknik Öğretim, Ticaret Öğretim, Güzel Sanatlar, Kütüphaneler, Eski Eserler ve Müzeler, Millî Kütüphane, Devlet Tiyatroları) doğmuş; bunların kültür ve sanatla ilgili olanları bilahare Kültür Bakanlığına geçmiştir. 1946'da çıkartılan 4926 sayılı yasa ile Tâlim ve Terbiye Kurulu'nun büro ve uzmanlık kadroları genişletilmiştir. 1949'da Teftiş Kurulu'nun çalışma tarzında bir yenilik düşünülerek Teftiş Bölgeleri oluşturulmuşsa da 2287 sayılı kanunun öngördüğü yönetmeliği çıkartılmadığından bu sistemden vazgeçilmiştir. 1923'te 10 bakanlık müfettişi varken, 1946'da sayı 39'a çıkmış, yurt dışında görevlendirilen talebe müfettişinin sayısı da 3 olarak belirlenmiştir.

Millî Mücadelede ve Cumhuriyetin ilk yıllarında, bakanlığın bilimsel toplantılara, konferanslara onca yer vermesine karşılık, Üçüncü Hey'et-i İlmiye'nin yapıldığı 1926'dan 1939'daki Birinci Maarif Şûrası'na kadar benzeri bir başka önemli toplantının yapılmadığı görülmektedir. 1933'te çıkan 2287 sayılı yasanın öngördüğü şûralar ise 1939'dan itibaren yapılabilmiştir.

17-29 Temmuz 1939'daki Birinci Şûra'da, yeni İlkokul Programı, millî eğitim müdürleri, memurları ve ilköğretim müfettişleri yönetmelikleri kabul edilmiş, bir öğretmenli üç sınıflı köy ilkokullarının 5 sınıfa çıkartılması benimsenerek 1940'da yürürlüğe konmuştur. Şûrada, eğitmenlerce ilk 3 sınıfta okutulan, nüfusu 400'den az köylerin çocuklarından, 4. ve 5. sınıfları okuyacaklar için bölge merkez okulları oluşturulması da kararlaştırılmıştır. Orta öğretim için sınav yönetmelikleri, disiplin yönetmeliği ve öğretim programları yeni biçimleri ile kabul edilmiştir. Şûrada, orta öğretim mevcutlarının ileriye dönük hesaplanması ve 5 yıllık bir plana bağlanması da onaylanmıştır. 1939 Şûrası, yüksek öğretim için de bir takım yenilikler getirmiş, İstanbul Üniversitesi ile Ankara'daki fakülte ve yüksek okulların öğretim, sınav, öğrenci işle-

Dördüncü Millî Eğitim Şurası, savaş sonrasında çok partili döneme geçiş ve eğitim alanında meydana gelen yeni gelişmelerin ışığında 21-31 Ağustos 1949 tarihlerinde toplandı. Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun başkanlığını yaptığı şuranın üyeleri toplu halde.

ri, doktora çalışmaları yönetmelikleri incelenerek uygun bulunmuştur. Yayın işlerinin Bakanlıkça üstlenilmesi ve okul kitaplarının Devlet Matbaası'nda basılması, teknik öğretim programları ve yönetmelikleri, meslekî öğretimin geliştirilmesi, en az 200 ilkokul mezunu veren yerleşim yerlerinde, meslcğc dönük değişik programlar uygulayan kurs veya okulların açılması, ticaret orta ve liselerinin çoğaltılması, öğretmen yetiştirme, okullaşma, verimlilik ve kapasite, öğretmenin refahı ve çalışma şartları, aynı düzeydeki okullar arasında eşitlik (muadelet) sağlanması, Yüksek Öğretim Yasa tasarısı ile başka eğitim-öğretim konuları şûranın çalışmalarıyla şekillenmiştir.

15-23 Şubat 1943 tarihleri arasındaki İkinci Millî Eğitim Şûrası'nın gündemi, okullarda ahlâk eğitiminin geliştirilmesi, bütün okullarda anadili çalışmalarının veriminin arttırılması, Türklük eğitiminde tarih öğretiminin metod ve vasıtalar yönünden incelenmesi konularını içermekteydi. Ahlâk eğitimi, anadili öğretimi, tarih öğretimi, en önemli üç hassas konu olarak belirlenmişti. Meslek ahlâkı yüksek öğretmenler yetiştirilmesi, öğretmenleri aydınlatıcı kitaplar yazılması, büyük kültür merkezlerinde Ahlâk Danışma Kolları kurulması, Türk diline, kültürüne, devrimin esas ve eserlerine, Türklük idealine bağlı vatandaşlar kazanılması bu şûrada benimsenen önerilerdir. İlk, Orta tarih programlarının çocukların seviyelerine uygun olmadığı, mevcut konuların düşünceyi, millî duyguları, karakteri geliştirici nitelikte bulunmadığı, anadili öğretiminin arzulanan düzeyde yürütülemediği açıklanmış, Türkçe, özellikle de "yazma" öğretimine ağırlık verilmesi, resmî yazılarda dil ve ifade birliğinin sağlanması, Türkçe terimlerin yüksek öğretimde de kullanılması, Ortaokul Türkçe Programının yeniden gözden geçirilmesi benimsenmiştir.

2-10 Aralık 1946'daki Üçüncü Şûra'da, Ticaret ortaokul ve liselerinin program ve yönetmelikleri, Erkek Sanat Orta ve Enstitüleri, Kız Enstitüleri, İstanbul Teknik Okulu, Ortadereceli Teknik Öğretim Okulları program, yönetmelik, öğretmen ve öğrenci işleri görüşülmüş, alternatifler önerilmiştir.

Üçüncü Millî Eğitim Şurası'nda başkanlığını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Hamit Ongunsu ile başkan vekilliğini Yüksek Öğretim Genel Müdürü Faik Reşit Unat'ın yaptığı "Orta ve Bu Derecedeki Teknik Öğretmen ve Öğrenciler ile İlgili Mevzuatı Ayarlama Komisyonu" toplantı halinde.

Tek Parti dönemi biterken, Dördüncü Millî Eğitim Şûrası 22-31 Ağustos 1949 tarihinde gerçckleştirilmiştir. Bu şûranın gündemi, eğitim ve öğretimde demokratikleşme, ortaokul ve liselere öğretmen yetiştiren Eğitim Enstitüleri ile Yüksek Öğretmen Okullarının yenilcştirilmesi, 1948 İlkokul Programının sonuçlarının değerlendirilmesi, yeni Ortaokul Programı projesinin incelenmesi, Lise Öğretim Programının 4 yıllık devreye göre düzenlenmesi konularını kapsamıştır.

Bu şûraya, 1946'daki siyasal alanda demokrasiye geçişin yansıması ve 1948 İlkokul Programının demokrasi anlayışına ne derece uygun olduğunun şûra oturumlarında tartışılması önemlidir. Demokratik eğitim kavramı ilk kez bu şûrada konuşulmuş, okul içinde her öğrencinin yeteneğine ve gücüne göre başarılı olmasının gözetilmesi ve uygun gelişme imkânlarının sağlanması, okul dışında da okul öncesi eğitimin ve halk eğitimin yine demokratik eğitim ilkeleri çerçevesinde algılanması üzerinde durulmuştur. Ankara'da yeni bir Yüksek Öğretmen Okulu'nun açılması da IV. Şûra'da alınan kararın sonucudur. Yeni Ortaokul Programı tasvip görmüş, anadili ve yabancı dil öğretimleri bakımından ve 3 yıllık sürede öğrencilerin ancak yüzde 35'inin başarılı olabildiği gerekçesiyle liselerin öğretim süresinin 4 yıla çıkartılması da kararlaştırılmıştır.

CİNSİYET HIFZISSIHHASI VE ÖĞRETİMİNDEKİ ÖNEM

Dr. Kâmil İdil

Günümüzde bile okullarda ders olarak okutulması tartışılan cinsel eğitim konusunda, 1941'de Dr. Kemal İdil tarafından yazılmış, Kızılay Gençlik Kurumu'nun bastırdığı *Cinsiyet Hıfzısıhhası ve Öğretimindeki Önem* ile kapağını Münif Fehim'in yaptığı, Selim Sırrı Tarcan'ın yazdığı *Çocuklara Sağlık Öğüdleri;* karşı sayfada da A. Hilmi Yolaç'ın *Açık Hava Eğitimi* kitabı.

Cemiyetin bugünkü en mühim problemlerinden birisi de çocuklarla gençlerin sağlık ve ahlâk bakımından terbiyesidir. Daha pek erken yaşlarda muhitin tesirleri çocuğun ruhu üzerinde silinmez intibalar yapmaya başlar. Çocuk bu erken yaşlardan itibaren her aldığı telkini ileride bir yasa olarak tatbika kalkacaktır. Bu sebepten onun terbiyesi üzerinde çok ihtimamla durmak, sağlık iitiyatları vermek ve ruhi bakımdan tekamülü nisbetinde dünyada olan biten işleri mümkün olduğu kadar basit bir lisanla ve hakikata uygun olarak anlatmak lazım gelir.

Tenasül hayatına ait hadise ve fiilleri, gizli kalması icap eden ve insanlığın ayıp ve çirkin bir itiyadı telakki ederek bunlardan bahsetmenin gayri ahlâki bir şey olduğuna kani olan eski zihniyet bu telakkinin zararlarını acı bir surette uzun zamanlar çekmiştir. Halbuki modern ijyen ve psikoloji ilimleri, ırkın tasfiyesi, ferdin ruhi, ahlâki ve bedeni tekamülü bakımından cinsi faaliyetlerin oynadığı mühim rolü, bize pek rânâ bir surette göstermiştir. Tenasül hayatına ait hadiselerin doğru bir surette ve sağlık kaidelerine uygun bir şekilde çocuklara öğretilmesi onlardaki safiyet ve nezareti izale etmedikten başka bilakis pek yüksek bir seviyeye çıkarmaktadır. Çocuğun ruhundaki heyecanlarının asil ve temiz tezahürlerini kirli kisvelere büründürecek bir terbiye şekli elbette fenadır. Fakat çocuk, cinsiyetin ve neslin çoğalmasının mekanizmasını zamanında ve temiz bir surette iyi kaynaklardan öğrendiğini takdirde ergenlik çağında uğrayacağı teşevvüşlerden kolayca kendisini kurtarabilir ve her zaman temiz kalır.

Ebeveyn, dört muhtemel hal karşısında bulunmak üzere kendilerini hazırlamalıdırlar.

1- Çocuklar yeni doğan bir çocuğun veya bir kedi yavrusunun nasıl ve nereden geldiğini sorabilirler.

2- Çocuklar bazen hiç umulmadık bir zamanda yarım kan at nedir? Melez ne demektir? gibi şeyler sorarlar.

3- Çocuklar bazen daha çok ileri yaşlarda anlayabileceği mevzuları sorarlar.

4- Hiçbir şey sormazlar. Ya başka menbalardan meraklarını tatmin etmiş veya cinsiyet hakkında bir şeyler sormanın terbiye ve ahlâk kaidelerine uymadığı hakkında bazı fikirler edinmişlerdir.

Birinci suale tehlikesizce ve doğru olarak şöyle cevap verilebilir: Bebekler annelerinin karnında büyürler. Tıpkı küçücük kuşların yumurta ve yuvalarında büyüdüğü gibi. (...)

İkinci suale cevap olarak yarım kan at, babası bir cinsten annesi başka cinsten olanlara denir. Mesela babası İngiliz annesi Arap atı olabilir, babası Arap annesi yerli at olabilir. Katırlar da yarım kandır. Babası eşek, annesi kısraktır. (...)

Eğer çocuk hiçbir şey sormuyorsa, cinsiyet ve tenasül meseleleri hakkında konuşmak ebeveyne düşer. çocuk mektebe başlamadan ve diğer çocuklarla sıkı temasa gelmeden evvel kedi, köpek, kuş ve sairenin nasıl yavruladıklarından laf arasında bahsederek çocuğa evlat yetiştirmek hakkında biraz fikir vermek icap eder. (...)

Çocuk 8-9 yaşına gelince neslin devamı meselesinde babanın rolünü merak ederek etrafındakilere sormaya başlar. O zaman, ebeveyn, çiçeklerin aşılanmasındaki erkek hücre tozlarının nasıl bir rol oynadığını hatırlatarak babanın da bu hücreleri vücudunun aşağı kısmında bacaklarının arasında torba gibi sallanan bir uzvunda bulundurduğunu ve bu hücrelerin annenin vücudundaki yuvaya geçerek dişi hücrelerle birleşip bebeğin meydana geldiğini anlatmakla çocuğa ruhi hiçbir zarar verilmiş olmaz. 6-10 yaşlarında iken oğul veya kızınızı tenasül uzuvlariyle oynamaktan menetmeniz ve ancak yıkamak için onlarla meşgul olmasını öğretmeniz icap eder. Bunu yaparken çocuğu tehdit etmeyiniz, korkutmayınız, çocuklara tenasül uzuvlariyle oynamanın hastalık tevlit edeceğini ve şayet başka çocuklar kendisini bu işi yapmaya teşvik ederse sakınmasını söyleyiniz. (...)

Erkek çocukların sünneti uzvun temiz kalmasını ve taharrüşün azalmasına hizmet eder.

Bulûğ Çağı

Çocuklar bulûğ çağına yaklaşınca yani takriben kızlar 12, oğlanlar 14 yaşını bulunca tenasül ve cinsiyet hakkındaki sualleri azalır. Yine onların her sorduğu şeye mümkün olduğu kadar basit bir dil ile cevap vererek kendileri için çok lüzumlu olan şeyler öğretilir. Fakat çocuk muhtemeldir ki hiçbir şey sormasın; o zaman ebeveynin bilhassa çocuğun uzviyetinde ve duygularında husule gelen ve gelecek olan değişikliklerden onu haberdar etmesi icap eder. Kendi başına bırakılan çocuk bulûğ dolayısıyla birçok şeyler hisseder ve sebebini anlamadığı için ruhi buhranlar geçirir. Eğer kendisine bunların mana ve sebepleri izah edilirse bulûğda husule gelebilecek sıkıntıların önüne geçilmiş olur. Çocuklara duydukları ve duyacakları şeylerin anne ve baba olmak için vücudun hazırlanması ve sıhhi bakımdan çocukların birçok şeylere itina etmesi lazım geldiğini anlatınız. (...)

Genç kız ve erkeklerin arkadaşlıkları birçok bakımdan faydalıdır. Kız ve kadınlardan uzak büyümüş bir erkeğin nefsine hâkim olması ve cinsi ihtiraslarla mücadelesi diğerlerinden çok daha güçtür. Kız ve kadın arkadaşları olan delikanlıların onlara erkekçe muamele etmesi ve hürmet göstermesi, muhtacı himaye olanları feragatla koruması her zaman görülen hallerdir. (...)

Gençlik çağının ortalarında (15-16 yaşlarında) delikanlıların sevk ve idaresi bilvasıta olmaya başlar. Cinsiyet meselesi hakkında onlarla sık sık konuşarak ihtiraslarını kamçılamamalıdır. Bu devrede onların spor ve okumaya heves etmeleri kendilerini zararlı cinsi faaliyetlerden uzaklaştırır. Bugün müterakki memleketlerin, gençleri var kuvvetiyle spora sevkettiğini görüp işitmeyeniniz hemen yok gibidir. Binaenaleyh çocukların atletizme olan tabii alakalarını uyandırmaya çalışmalı ve hevesli olanlara cesaret vermelidir. (...)

Cinsiyet Hıfzıssıhhası ve Öğretimindeki Önem, s.3-1'ten.

İlkokul öğretiminin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı yıllarda ilkokul öğrencilerinin okullara düzgün bir kıyafetle gidilmesi istenirdi. 1940'lı yıllarda ilkokul öğrencileri gri renkte bir forma, başlarına da kep giymekteydi. Amasra İkokulu'nda öğrenciler toplu halde.

İlk kez, kapsamlı bir orta eğitim programının, 1949'da uygulamaya konulan "Ortaokul Müfredat Programı" ile gündeme geldiği görülmektedir. O tarihe değin, müfredat denilince, okul ders cetvelindeki her bir derste işlenecek konuların başlıklarını içeren liste anlaşılıyordu. 1949 programında ise okulun bir eğitim süreci olduğu gerçeğinden hareketle programın ve dersin genel ve özel amaçları, hedefleri, öğretim stratejisi belirlenmişti. İkinci aşama ise ders kitabı yazarlarının bu programın amaç ve hedeflerine uygun eserler yazmaları, öğretmenlerin de derslerini aynı amaçlar doğrultusunda işleyebilmeleriydi. Fakat bu ikinci aşamadaki noksanlık ve başarısızlık, her zaman sürdüğünden doğru yaklaşımlı programlar hedeflerine ulaşamamıştır.

Eğitimci H. Hüsnü Cırıtlı bir yazısında "Anlamak sadece ilk okuma-yazma öğretiminde değil, her insan için ömür boyu, hattâ her ulus için, uluslararası ilişkiler için, turizm için sözkonusudur. Ulusal yaşamımızın çıkmazlarından biri de uluslararası ilişkilerimizle ilgilidir. Gerek ekonomide, gerek toplumsal işlerde sorunların asıl çözüm yeri ilköğretim tabanıdır. Üretimin de kamu iletişiminin de oluşum ve birikim yeri orasıdır..." diyor ("İlköğretim", *Cumhuriyet Devrinde Eğitim*, İstanbul, 1983, s. 261-279). Gerçi, İlk, Orta ve Lise programları, bu düşünceye yaklaşan ilkeleri her zaman içermişse de mekteplilerin, okuyan insan, dünya ve ülke sorunlarıyla ilgili kişiler olabilmeleri sağlanmıştır denilemez. Ulusçuluk konusunda da yönetmelikler, programlar çok ileri ve ideal çerçeveler çizmiş, hedefler göstermiştir. Örneğin, ilkokul yönetmeliklerinde daima "Eğitimin ilk ve son amacı, çocukların ulusal hayata gereği gibi uyum sağlamalarıdır. Eğitimde Türklük ve Türk vatanı esas çizgidir" vb açıklamalar yer almıştır. 1943 yılı bütçe görüşmelerinde: "Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar o ölçüde bir vicdan ve kültür meselesidir" diyen Maarif Vekili Yücel, 1939 Şûrası'nda da liseleri tanımlarken "Müsbet bilim zihniyetinin, millî kültürün ve hümanizm ruhunun hâl ve istikbalini bu müesseseler tayin edecektir" demiştir ama, bu görüşlerin

eğitime yansıması acaba ne oranda olmuştur? 1949'daki Dördüncü Şûra'da ise dönemin Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, liselerin hayata değil yüksek tahsile aday hazırlayan çok yönlü kültür kurumları olduğunu vurgulamıştır.

Netice şudur ki, Türkiye'de "Eğitim programı" yerine "öğretim programı" veya "ders programı" geçerli olmuş, bir başka deyişle en genel olanın yerini, en özel alagelmiştir. Eğitimci Fatma Varış, eğitim programını şöyle tanımlıyor: "Bir eğitim kurumunun, çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı, Millî Eğitimin ve kurumun amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm faaliyetleri kapsar. Öğretim, ders dışı ve kol faaliyetleri, özel günlerin kutlanması, geziler, kısa kurslar, rehberlik, sağlık vb hizmetler ve fonksiyonlar bu çerçeve içine girer" (Prof. Dr. Fatma Varış, *Eğitimde Program Geliştirme*, s.17-19). Eğitim en kestirme yoldan "Bireyin davranışında istendik değişme ya da değişiklikler oluşturmak amacıyla yapılan ayrıntılı plan" olarak da tanımlanır. Bu demektir ki, analar, babalar, bir eğitim programını izleyen çocuklarında iyiye, doğruya, güzele dönük gelişmeler görmelidirler. Oysa, Türkiye'de eğitim programından, ders ve başarı anlaşılageldiğinden bu tür beklenti, hemen neredeyse olamamıştır. Batı kopyacılığındaki yüzeysellik (örneğin, 1860'larda Fransa'da "Leçons des choses" dersi var diye bizde de okullara "Eşya Dersi, İlm-i Eşya, Dürus-ı Eşya, Malumât-ı Nafia" gibi dersler konulması) uzun boylu yarar sağlamadığı halde, aynı yolda ısrar edilip Cumhuriyet döneminde de Yurttaşlık Bilgisi, Malûmat-ı Vataniye dersleri okutulmuş, öğretmenin derste birtakım konuları anlatmasıyla çocuklarda milliyet, hâkimiyet, bağımsızlık, özgürlük, vicdan özgürlüğü kavram ve duygularının gelişeceği umulmuştur. Temeli özgürlük fikri olan ahlâk ilkeleri eğitim programlarımıza girememiştir. Yalnız 1940'larda, Hasan-Âli Yücel, klasik Batı eğitiminin temel kaynaklarının Türkiye'de de okunması sürecini başlatmış, liselerde "Klasik Kol" açtırtarak Latince öğretilmesine çalışmış; Tercüme Bürosu'nu kurdurmuştur. Kuşkusuz amaç, hümanizmayı ve çok yönlü bir eğitimi ülkede yerleştirmekti. Ama Klasik Kol,

Milli Şef dönemi okul yaşamın, kıyafetinden yürüyüş ve davranışına kadar belirli bir biçime sokmuştu. Milli bayramların kutlaması bu anlayışı çok güzel yansıtıyor, özellikle şehirlerde günlerce öncesinden hazırlığı yapılan törenlerde özel giysilerle yapılan resmigeçitler, öğretmeninden öğrencisine, idari ve mülki erkânına kadar her kesimin çok önem verdiği görevlerdi. 40'lı yıllarda Zonguldak'ta bir 23 Nisan törenlnde vali, öğretmen ve öğrenciler.

TABLO 13.2
Öğrenci, Öğretmen, Okul Sayıları ve Öğrencilerin Genel Nüfusa Oranları
(1935-1951)

İLKOKULLAR

Yıllar	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrencilerin genel nüfusa oranı
1935-36	698.000	6275	13.858	% 4,25
1940-41	956.000	10.596	17.245	% 5,4
1945-46	1.358.000	14.010	26.428	% 7,22
1949-50	1.591.000	17.106	34.821	% 7,6

Not: 10 yılda (1940-50) öğrenci mevcudunun yüzde 70, okul sayısının yüzde 70, Öğretmen mevcudunun da yüzde 100 oranında artışı, Köy Enstitüleri'nin devreye girmesi, köylerin okullaşması için alınan yasal ve idari önlemlerle doğrudan ilgilidir.

RESMİ VE ÖZEL ORTA OKULLAR

Yıllar	Öğrenci Kız	Öğrenci Erkek	Genel nüfusa Toplam	Genel nüfusa oranı	Öğretmen Bayan	Öğretmen Bay	Toplam	Okul
1940-41	26.235	69.097	95.332	% 0,5	1445	2422	3867	252
1950-51	19.037	50.262	68.765	% 0,3	2091	2437	4528	440
RESMİ VE ÖZEL LİSELER								
1940-41	5981	18.881	24.862	% 0,14	434	1110	1544	82
1950-51	4643	17.526	22.169	% 0,1	834	1120	1954	88

Not: Okul ve öğretmen sayılarının artışına karşılık ortaokul ve lise öğrenci mevcutlarındaki düşüş nedeni, savaş ekonomisinin getirdiği güçlüklerle okul yönetmeliklerinin ve imtihan sistemlerinin "eleyici" ilkelere dayalı oluşudur.

MESLEKİ VE TEKNİK OKULLAR

Okul Türleri	Öğrenci sayısı 1938-39	1950-51
Öğretmen okulları, Köy Enstitüleri	2962	16.306
Erkek Sanat ve Teknik okullar	3387	20.098
Kız Sanat ve Enstitüleri	2150	8646
Ticaret okulları	1873	4154
Ziraat, sağlık, diğer meslek okulları	2000	4085
Toplam	12.352	53.289

Not: Meslekî ve teknik eğitim veren okulların sayısı, 1938'de 36, toplam öğretmen sayısı 507 iken, 1949'da 184 okul, 3258 öğretmen bulunduğu saptanıyor.

ÜNİVERSİTE VE YÜKSEK OKULLAR

Yıl	Kurum sayısı	Kız öğrenci	Erkek öğrenci	Toplam	Öğretim üyesi
1949	20	4000	22.400	26.400	1336

OKUMA-YAZMA NÜFUS VE ORANLARI

Yıllar	Genel nüfus	Okur-yazar nüfus ve oranı
1935	16.158.018	3.296.235 (% 20.4)
1945	18.790.74	5.674.632 (% 30.2)
1950	20.936.590	7.244.060 (% 34.6)

Not: Sadrettin Celâl Antel, 1950-51 öğretim yılında İstanbul Üniversitesi'ndeki bir dersinde "Bizde okur-yazar nisbeti yüzde 20 kadardır. Diğer Balkan ülkelerinde yüzde 70'i buluyor. 1935'te erkeklerimizin yüzde 31,5'u, 1945'te yüzde 39,5, kızlarımızın ise 1935'te yüzde 11,5'u, 1945'te de yüzde 14,6'sı okur-yazardı. Köylerimizin nüfusu, umumî nüfusun yüzde 75'ini teşkil eder. Son zamanlara kadar köylerin 2/3'inde mektep yoktu. Halen 40 bin köyün yarısında mektep bulunmamaktadır" saptamasında bulunmuştur (*Basılmamış Ders Notları*, s. 27, "Umumî Tahsil Tablosu"). 1981'de yayınlanan *Türkiye İstatistik Yıllığı* ve *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı* adlı kaynakta da 1935'teki okuma-yazma oranı yüzde 19,2, 1945'teki yüzde 29, 1950'deki de yüzde 33,6 olarak gösterilmiştir.

Kaynak: DİE, *Milli Eğitimde 50 Yıl*; MEB Milli Eğitimle İlgili İstatistikler.

1949'da kaldırıldığı gibi, Tercüme Bürosu da 1950'den sonra neredeyse çalıştırılmamıştır (Resmen kapanışı 1966'dadır).

Okul kitaplarının revizyonu, 1945'ten beri yalnız Türkiye'nin değil, UNESCO'nun da gündemindedir. Halklar ve insanlar arasında düşünsel yakınlaşmanın gerekliliği, bunun en etkili yolunun ise yetişmeleri sırasında gençlere yanlış izlenimler ve kanaatler vermemek olduğu, dolayısıyla ilkin tarih kitaplarından yanlış yargılara neden olan olayların çıkartılması girişimleri, henüz sonuçlanmamıştır. Türk hükümetlerinin muhtelif devletlerle imzaladığı kültür anlaşmalarında da "ders kitaplarının, aşağılayıcı, düşman tanıtıcı açıklamalardan arındırılması" cümlesi daima yeraldığı halde bu bile gerçekleşmemiştir. Programların ve ders kitaplarının hazırlanmasında, başlangıçta atılan, bir bakıma o dönemlerin mecburiyetlerinden, rejimlerinden kaynaklanan yanlışlıklar da ısrarla korunmaktadır. Örneğin, tarih program ve kitaplarının, siyasal ve askerî konulardan çatılmış yapısı gibi. Siyasi tarihle desteklenmiş, sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel tarih örgüleri yerine, 1930'lardan beri üstün ırk, uygarlığın atası ırk tezleri öne çıkartılmış; bu yaklaşım 1950'den sonra da sürmüştür.

Öte yandan, 1942'de kabul edilen ve öğretmene, köy halkını yetiştirme, halkın kültürünü, köy ekonomisini yükseltmede önderlik görevleri yükleyen 4274 sayılı yasaya paralel, halk eğitimine dönük özel bir programın hazırlanması ve uygulanması şöyle dursun, 1946'dan sonra yaygın eğitim çalışmaları hız kesmiş, hatta bu yüzden Dördüncü Şûra'da "Halk eğitimi örgütünün bulunmadığı, çalışmaların sınırlı, sistemsiz ve -yaz-çiz-ciliğe yolaçar nitelikte olduğu" vurgulanmıştır. 1951'de Türkiye'deki halk eğitimi çalışmalarını değerlendiren Amerikalı Profesör W. Dickerman'ın raporu da bu doğrultuda tespitler içermektedir.

Savaş Yılları ve Sonrası

1939-1945 Dünya Savaşı buhranının, bu yıllardaki eğitime verilen önem bakımından bir şanssızlık olduğunu kabul etmek gerekir. Bununla birlikte 1940'ta,

Hasan-Âli Yücel'in bakanlık yaptığı yıllarda İstanbul Üniversitesi'nin her yıl geleneksel olarak 1 Kasım'da yapılan yeni ders yılı açılış töreni. Ön sırada sağdan sola: İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar, Prof. Şemseddin Günaltay, Rektör Prof. Cemil Bilsel, Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel ve Prof. Sıddık Sami Onar.

268.476.000 TL'lik genel bütçeden Millî Eğitime 17.796.000 TL (yüzde 6,62) bir pay ayrılmış, 1945'e değin pay ve oran yükseltilerek o yıl 603.405.000 TL'nin, 51.013.000 TL'si (yüzde 8,45) ayrılmıştır. Bu dönemde, ilköğretimdeki hızlı yapılaşma ve öğretmen kadrolarının arttırılması yükünün ise tamamen il bütçelerine bırakıldığı unutulmamalıdır. Bu yıllarda yüksek öğretim gençliği 16 binlerde, liseliler 30 binlerde, ortaokulların genel mevcudu 100 bini aşma noktasında olup ilköğretimden yararlanan çocuklar da 1 milyona ulaşmıştır. Öyle bir noktaya gelinmiştir ki Başbakan Recep Peker 14.8.1946'da hükümet programını Meclisteki sunarken, "Köylünün de katkısı ile 10 yıllık bir sürede okulsuz köy bırakılmamasının hedeflendiğini, kentlerde köy çocukları için yatılı bölge okulları açılacağını, okullara laboratuvarlar kazandırılacağını, her seviyede ve branşta öğretmen yetiştirmeye önem verileceğini ve Teknik Öğretimin geliştirileceğini" rahatlıkla söyleyebilmiştir. Nitekim, 1940'lara kadar, İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu ile Ankara Gazi Orta Muallim ve Eğitim Enstitüsü dışında branş öğretmeni yetiştiren kurum yokken Balıkesir ve İstanbul Eğitim Enstitüleri açılmış, bu okullarda Toplu Dersler bölümleri de oluşturulmuştur. Ancak, Köy Enstitülerine dönük ilgi, kent merkezlerindeki İlköğretmen Okullarından (eski Muallim Mektepleri) her

nedense esirgenmiş, daha önce sayısı 20 olan bu okullar, 1943-44 öğretim yılında 11'e, toplam öğrenci mevcudu da 2558'e düşmüştür.

Türkiye'de, liselerin ve ortaokulların en verimli ve başarılı dönemi olarak da 1940'lı yıllar gösterilir. Bunun da nedeni, okul sayılarının, öğretmen kadroları ile öğrenci mevcutlarının dengeye ve kaliteye ulaştırılmasıydı. Örneğin, 1949-50 öğretim yılına girilirken 406 ortaokulda, 4364 öğretmen, 65.169 öğrenciyi (her okula 11 öğretmen, 160 öğrenci), 63 lisede, 1931 öğretmen, 21.440 öğrenciyi (her okula 23 öğretmen, 258 öğrenci) okutmaya hazırdı. Bu dengeler sonraki yıllarda bir daha yakalanamamış, eğitim ve öğretim aleyhine giderek bozulmuştur. Okul ortamlarının eğitime uygunluğu, öğretim kadrolarının pedagojik yeterliliği ayrıca eğitime tanınan öncelik, yine 1940'lı yıllarda okuyanlar için bir şanstı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin Batı dünyasında yer alması ve çok partili demokratik hayata geçiş gündeme gelince, özerk üniversite ve din eğitiminin okul programlarına girmesi gibi iki farklı gelişme görüldü. 13 Haziran 1946 tarihli 4936 sayılı yasa ile İstanbul Üniversitesi, 1944'te Teknik Üniversite adını alan eski Yüksek Mühendis Okulu, Ankara'daki fakülteleri bünyesinde toplayan Ankara Üniversitesi özerklik elde etti. Ama, o yıllarda daha devrimci bir karakter sergileyen, öğretim üyelerinin bir bölümü de solculukla itham edilen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara Üniversitesi'nin dışında bırakılarak özerklikten yararlandırılmadı. Buna karşılık, 1948'de Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, 1950'de de Siyasal Bilgiler Okulu birer fakülte olarak üniversiteye bağlandı.

1946'da girilen çok partili rejim süreci, Halk Partisi iktidarını, güçlü Demokrat Parti muhalefeti karşısında birtakım ödünlere zorladı. O yılki CHP Kurultayında, okullarda din dersi okutulması önerildi. 1948-49 Öğretim yılında ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına veli isteğine bağlı din dersi konuldu. Sonraki yıllarda bu uygulama ortaokul ve liselere kadar yaygınlaştırılacaktır. 1949'da Ankara Üniversitesi'nde bir İlahiyat Fakültesi açıldı. 1948'de Millî Eğitim Bakanlığı'nca açılan, 10 aylık İmam ve Hatip yetiştirme kurslarının yetersizliği gerekçesiyle de 19 yıllık bir aradan sonra 1951'de İmam-Hatip okulları açıldı. Mevcut İmam-Hatip kursları ilkokula dayalı 4 yıllık birer meslek okulu oldu. 1955'te, bunlara 3 yıl süreli ikinci devreler (lise) eklenecektir.

1940-1950 döneminde meslekî ve teknik öğretime, savaş sonrası sanayileşme ihtiyacına bağlı olarak eğilindiği, 1930'larda sayısı 40'ı bulmayan meslekî ve teknik okulların, 1946'da 2004ü aştığı (6 kat), öğrenci mevcudunun 5 binlerden 50 bine (10 kat) ulaştığı, bu okullardaki öğretmen ve usta kadrolarının da 500'den 3 bine çıktığı (6) kat görülmektedir. Bir yanda, ortaokul ve liselerde "kalite" kaygısı ile sayıların yavaş artması güdülürken, meslekî ve teknik eğitimde, vasıflı eleman ihtiyacını karşılayacak pratik ve kısa sürede yetiştirme yöntemlerine öncelik verilmiştir.

Türk Gençliğinin Tahsil

Ölmez Atatürkün İdealiydi

D. P. ONUN İDEALLERİNİ GERÇEK YAP

DÜN

1949 da okul adedi : 12.511
1949 da öğrenci adedi : 1.460.958

BUGÜN

1957 de okul adedi : 19.762
1957 de öğrenci adedi : 2.131.148

İ L K O K U L L A R

DÜN

1949 da ortaokul adedi : 343
1949 da öğrenci adedi : 58.675

BUGÜN

1957 de ortaokul adedi : 464
1957 de öğrenci adedi : 156.272

O R T A O K U L L A R

DÜN

1949 da lise adedi : 59
1949 da öğrenci adedi : 18.257

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)

HER BÖLGEDE B
Ü N İ V E R S İ T

«D. P.» Türk gençliğine 3 yeni üniversite
etti. Dün sadece 3 üniversite vardı, bugün 6
sitemiz var. Yarın bu rakam daha da arta
1949 da üniversiteye giden öğrencinin sayısı
di, bugün 6 üniversiteye giden Türk gençleri
yısı **32,201** dir.

HER KÖYDE İLKOK
HER KAZADA ORTAOK

Demokrat Parti'nin iktidar yıllarında dağıttığı bir propaganda broşüründe eğitimle ilgili bölüm.

Demokratik bir seçimle başlayıp askerî bir ihtilalle kapanan bu döneme, eğitime bağlanan umutların söndüğü, çağdaş eğitimin yaygınlaşması beklenirken yeni yeni kökleşen eğitim felsefesinin terk edilîp "bir müdür bir mühür" ciddiyetsizliğinin başlatıldığı, oy kaygılarıyla plansız ve hesapsız okulların açıldığı, buna karşılık iyileştirilmesi yoluna gidilmeyerek Köy Enstitülerinin kapatıldığı yıllar olarak bakılabilir. Çok partili yaşam, halka ve kitleye dönük köklü ama tepki çeken atılımlar için adeta bir fren olmuştur. Açılan yeni dönemin gösterişe dönük eğitim politikaları, 1960 sonrasında da sürüp gidecektir. Örneğin, 1951'de ülke genelinde propogandalarla İmam-Hatip okullarının açılışı, Müslüman halkın ihtiyacını karşılamak gibi haklı bir gerekçe yerine, "dinsiz bir yönetimden kurtulma" demagojisine oturtulmuştur. Bu kötü başlangıç; ilköğretimin 1960'a değin ilgi odağı olmaktan uzak tutulması, Halkevleri'nin kapatılması Köy Enstitülerinin aynı akıbete uğraması, öğretmen kitlesine "solcu ve muhalif" gözüyle bakılması, millî eğitim işlerinin, kısa vadeli politik kaygılarla özdeşleştirilmesi gibi şaşırtıcı yanlışlıklar giderek sistemleştirilmiştir. Bununla birlikte otuz yıldan beri oluşturulan sağlam temel ve eğitim gelenekleri yozlaşmayı önlediği gibi, sağduyulu kimi bakanlar ve yöneticiler de her şeye rağmen kimi ilkeleri yaşatabilmişlerdir.

Demokrat Parti'nin onca suçlamalar yönelttiği CHP iktidarından devraldığı eğitim mirası 17.428 ilkokul, 1.617.000 öğrenci; 406 bağımsız ortaokul, 68.000 öğrenci; 88 lise, 22.000 öğrenci; Köy Enstitüleriyle birlikte 326 meslekî ve teknik okul, 53.000 öğrenci; 34 üniversite ve yüksek okul, 25.000 öğrenci, 7.200.000'i okur-yazar (yüzde 34,6) kabul edilen 20.936.590 genel nüfus, tüm okullara ve bu genel nüfusa kültür, sanat, meslek eğitimi vermekle yükümlü toplam 47.700 kişilik, eğitmenden profesöre kadar bir eğitim ordusuydu. Türkiye, 1923-1950 arasında sayıları dörde katlamış; okur-yazar sayısını 1.400.000'den beş kat fazlasıyla 7.200.000'e ulaştırırken, genel nüfusa oranı 1/1100 olan öğretmen sayısını da dört kat arttırarak 1/440'a çıkartmış; ilk kez 40.000 köy sayısını aşan ve büyük çoğunluğu köy eğitimi için yetiştirilmiş bir kadroya sahip olabilmişti.

Yeni iktidar, 1940'lardan beri işbaşında olan ve millî eğitimi yönlendiren kadroları değiştirmekle işe başladı. Teknik eğitimin öncüsü Rüştü Uzel de Köy Enstitülerinin mimarlarından Tonguç da uzaklaştırılanlardandı. O sıradaki uluslararası esintilerle Türk-Amerikan yakınlaşmaları ise, klasik Batı örneği arayışlarını da sona erdirdi. Dönemin en güçlü Maarif Vekili sayılan Tevfik İleri'nin ilk bakanlığında (11.8.1950-6.4.1953), Amerikan kaynaklı eğitim yaklaşımları geldi. Müsteşar Reşad Tardu, yeni dönemin mimarıydı. Türkiye'ye çağırılan Florida Üniversitesi Profesörü Kate Wafford ile Boston Üniversitesi'nden W. Kwaraceus ve Dickerman, 1951'de incelemeler yaptılar. Amerika'ya da 25 eğitimci gönderildi. İzleyen yıllarda da 600 dolayında eğitimci ve eğitim yöneticisi inceleme gezileri için gittiler, geldiler. Bu trafik, ülkeye yepyeni kavramlar, projeler taşımıştır. "Program Geliştirme", "Araç Geliştirme", "Beslenme

Köy Enstitülerinin öğretmen okullarına dönüştürülmesi, köy ve şehir ilkokullarının programlarının ortak bir programda toplanması ve okullann yapımında vatandaşa getirilen bazı yükümlülüklerin kaldırılması özellikle ilköğretimin yaygınlaşmasını durdurmuştu. 1950'de Demokrat Parti'nin iktidar olmasıyla birlikte bu gerileme hızla devam etti. DP'nin eğitim yaklaşımı, tek parti döneminin otoriter anlayışına uymadığı gibi, akılcı ve bilgiyi topluma maletmeyi amaçlayan yöntemlerden de uzaktı. Din istismanna dayalı, popülist bir anlayış izleniyordu. Resimde Cumhurreisi Celal Bayar ve İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın Çapa Eğitim Enstitüsü'nü ziyaretleri.

EĞİTİM-ÖĞRETİM PRENSİPLERİ

Dr. Halil Fikret Kanad

1. Bütünlük Prensibi

Bundan maksat, öğretim ve eğitimde çocuğu daima bir bütün olarak ele almak, çocuğun kabiliyetlerini ve kusurlarını daima bütünlük içinde anlamağa ve ona göre tedbir almağa çalışmaktır. Öğretmen gördüğü bir kusuru başlı başına mütalea eder ve tebirlerini buna göre ayarlarsa çok vakit başarısızlığa mahkûm olur; tembel bir çocuk korkutma ile, ayıplama ile, sınıfta bırakma ile tedavi edilemez. Çocuğun tembel olmasının sebepleri ve şartları iyiden iyiye araştırılırsa hiç ihtimal verilmiyen bir sebep yüzünden çocuğun tembel olduğu anlaşılır ve basit bir hizmet ve gayretle çocuk ıslah edilebilir. (...)

2. Aktüalite veya Çocuğa Görelik Prensibi

Bundan maksat, herhangi bir yaşta ve zamanda öğrencinin aktüel olan maddi ve manevi yapısını göz önünde bulundurmak, eğitim ve öğretime ait tedbirleri buna göre ayarlamak demektir. (...)

Çocukların her yaşta ve her tekâmül devrindeki fikrî, hissî ve iradi özellikleri göz önünde bulundurularak geliştirilmeğe çalışırlarsa çocuğa görelik prensibine uygun hareket etmiş olur. (...)

3. Bireylik Prensibi

Her bireyin kendine mahsus bir dış görünüşü olduğu gibi ayrı beden yapısı, mizacı ve istidatları da vardır. Dış âleme karşı her an açık bulunan duyu organları çocuğa her gün binlerce uyarım ve intiba verdiği gibi yakın çevresinde bulunan insanlar da çocuğa birçok tesirler yapmakta ve insanı yoğurmaktadır. (...)

Bireylik prensibiyle aktüalite prensibi mahiyet itibariyle birbirine yakındır. Pedagogların bunları birbirinden ayırması karışıklığa mahal vermemek içindir. Çocuğa görerek daha ziyade bireyin her tekamül safhasında gösterdiği özelliklere, bireylik prensibi ise çocuğun davranışlarında, istidat ve kabiliyetlerinde doğuştan olan ve devam eden ayrılıklara dikkat edilmesidir. (...)

4. Otorite Prensibi

Öğretmenler akıllarına estiği şekilde hareket ederek itaat sağlamağa çalışırlarsa eğitim işlerini devamlı olarak felce uğratırlar. Otorite hiçbir zaman ve hiçbir suretle zora dayanmamalıdır. İtaat çocuğun içinden gelirse makbul olur. Göz korkutma ve korkutucu cezalar ruhları isyankâr ve küfürbaz yapar. Otorite bir şahıs olduğu gibi, bir kitap, bir kanun, bir yazı ve büyük tarihî şahsiyetlerin fikirleri de bir otoriteyi temsil edebilir. Mühim olan nokta; itaat eden çocuğun otoriteyi sevmesi, takdir etmesi ve sayması ve bunun şuuruna varmasıdır. Çocuk sevdiği ve saydığı bir kıymete, bir şahsa ne için itaat ettiğini bilirse bu, devamlı ve içten bir itaat sağlar. (...)

5. Hürriyet Prensibi

Bundan maksat, çocukları beraber yaşadıkları insan topluluğu içinde disiplinli hürriyete alıştırmaktır. Hürriyet prensibinin iyi tatbik edilmesi bir cemiyet için fevkalâde ehemmiyetlidir. İnsanlar hürriyetlerini iyice kullanmağı öğrenmeden hayata atılırlarsa derli toplu ve düzenli bir içtimaî hayat yaratmak imkânsızdır. İnsanların hürriyetlerini doğru kullanmanın en müsait yeri okullardır.

Bunun için ilk önce çocukların başı boş temayüllerini otorite kuvveti ile durdurmalıdır. Çocuk, dilediği gibi hareket edince başkalarının hak ve hürriyetlerine çarpmak suretiyle disiplinin lüzumunu idrak etmeğe başlamalı, okulun düzenli hayatında ölçülü hürriyetin lüzumuna candan kani olmalıdır. (...)

1951'de Nazilli bölgesi öğretmenlerinin öğrenim yılının başında yaptıkları bölge toplantısı.

6. Aktiflik Prensibi

Öğretimin çok kıymetli prensiplerindendir. Maksat, çocukları öğretimde ve bilgi kazanmada mümkün mertebe aktif yapmaktır. İş okulları ve iş prensibi, aktiflik prensibinin bir parçasıdır.

İş evvelâ kendi serbest benliğimizin bir faaliyeti olmalı; yani çocuk bir iş yaparken ona kıymet vermeli, işe alâka duymalı ve bunu yapmağı bir gaye bilmelidir. Mürebbi kuvvetli telkinlerle, mahirane tedbirlerle kendi gayelerini, alâkalarını ve kıymet verdiği şeyleri çocuğa aşılamağa muvaffak olursa o zaman öğrenci bir işi yaparken işi benimser, işe kıymet verir ve hiçbir tesir altında kalmadan severek işi yapmış olur. Demek oluyor ki her iş, çocuğun serbest iradesinden doğmalı, işi sevmeli ve benimseyerek yapmalıdır. (...)

7. İçtimâilik Prensibi

Çocukları tam bir sosyal hayat içinde yaşatmak, kendi hayatlariyle ilgili, çeşitli vazifeler vermek suretiyle onlara sosyal ruh aşılamak ve sağlamakla bir karakter vermek mümkün olur. (...)

Bu prensibin okullarda tatbiki bilhassa öğrenci teşkilâtiyle olur. Ahlâkî terbiyenin mühim bir vasıtası olmak itibariyle kendi kendini idarede bazı meselelerin halli lâzımdır. Daha doğrusu bu meselelerin halli ancak kendi kendini idare ile mümkündür. (...)

"Öğretim ve Eğitimin Temel Prensipleri", *Tedrisat Mecmuası*, Yeni Seri, sayı 4, Ekim 1951, s.10-16.

Mesleki eğitime yapılması gereken ve savaş nedeniyle durdurulan yatırımlar 1950'den sonra yeniden başlabldı. Ancak klasik ortaokul sayısındaki artışa rağmen teknik öğretim kurumlarında bu oranda bir artış görülmedi. Meslek okullarına ise iş derslerine ağırlık veren bir sistem hâkim oldu.

Eğitimi", "Deneme Lisesi", "Fen Lisesi", "Barış Gönüllüleri", "Vakıf Bursları" bunlardandır. 1958'de kurulan Eğitim Millî Komisyonu da yapacağı çalışmalarda sözde bir yanlışlığa düşmemek için Japonya, Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya ülkelerini kapsayan bir dünya turuna çıktı.

Geriye Adımlar, Yeni Arayışlar

1948'de başlatılan ve köy-şehir okullarının farklılığını kaldırmayı amaçlayan girişimlerin önemli bir adımı, 1950'de 3 sınıflı köy okullarının 5 sınıflı konuma getirilmesi oldu. 5166 ve 5210 sayılı iki yasa ise, 1942'de çıkartılan 4242 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Yasası'nın koyduğu köylüye dönük imeceyle okul yapımı yükümlülüklerini kaldırdığından, kimi köylerde bitmek üzere olan okullar, tamamlanmak şöyle dursun, çatısı, duvarları bir anda yıkılıp enkazı yağmalandı. Köy Enstitülerinin ilköğretmen okuluna dönüştürülmesi, Halkevlerinin kapatılması, okur-yazarlığın yaygınlaşmasını da olumsuz etkiledi. 1955'e doğru genel nüfus 24 milyonu bulduğunda, gerçi resmî rakamlar okuma-yazma bilenlerin oranını yüzde 40'a yaklaşmış gösteriyordu ama, 1950'deki okuma-yazma bilmeyen 13 milyonluk nüfusa 1,5 milyon daha eklenmişti. 1960'a gelindiğinde ise 27.800.000'lik genel nüfusun ancak yüzde 39'u olan 11 milyon insanımız okuma-yazma biliyor gözükürken, bu olanaktan yoksun bırakılanların sayısı 18 milyona yükselecekti. Oysa, okuma ve yazma bilmenin çok daha önem ve gereklilik kazandığı kentsel ağırlıklı toplum sürecine girilmişti. Bir başka kıyaslama ile Saltanat'ın Cumhuriyet'e bıraktığı 10 milyon dolayındaki "ümmî"ye mukabil, Cumhuriyet'in 40. yılına doğru 20 milyon cahilimiz var demekti. Demokrat Parti döne-

minin, eğitim tarihimizdeki bir sorumluluğu bu sayıda somutlaşmaktadır. Öte yandan, sanki bir önceki dönemde milliyetçilik, halkçılık gözardı edilmiş ya da CHP bu iki ilkeye sol ideoloji pencerelerinden bakmışçasına bir savla, ümmetçi-Türkçü ilkeler ortaya atıldı. Çözüm getiren akılcı politikalar yerine, duygusal ve kaderci yollar aranması da 1950-60 arası on yılının gündeminden eksilmemiştir.

İlköğretim ve okul öncesi eğitim düzeyinde önemli bir çalışma, 1953'teki Beşinci Millî Eğitim Şûrası kararlarına bağlı olarak 1948 Programının bütünüyle ele alınmasıdır. Bu amaçla 1953-54 yıllarında Bolu'da ve İstanbul'da Deneme ilkokulları açılmıştır. Ovide Decroly, Fanny Dann ve Effie Bathurst'in etkilerini yansıtan, köy okulları için ilgi odaklarını içeren, dönüşümlü köy okulu programının hazırlanması ve uygulanması Bolu'da gerçekleştirildi. Bu çalışmalarda, 1952'de Türkiye'deki köy okullarını inceleyen K. V. Wofford'ın raporundan da esintiler vardır. Öğrencilerin serbest bir atmosferde çalışmaları, sosyal faaliyetlere yer verilmesi, konu seçiminde ve aktarımında öğretmene esneklik ve inisiyatif tanınması bu yeni sistemin özüydü. Ama, deneme okulları, devamlı ve sistematik bir değerlendirme yaklaşımıyla birer program geliştirme laboratuvarı içeriği kazanamadı. İlköğretimde gündeme gelen ikinci bir yenilik 4. ve 5. sınıflarda, Coğrafya, Tarih ve Yurttaşlık Bilgisi derslerinin "toplum ve ülke incelemeleri", Tabiat Bilgisi, Tarım, Aile Bilgisi derslerinin de "Fen ve Tabiat Bilgileri" adı altında birleştirilmesi oldu. Yedi yıl süren ve "denemeliği" daha ziyade kâğıt üzerinde kalan bu çalışmalara paralel "temel kabiliyet testleri" de 1957-61 arasında uygulanmıştır. Fakat asıl değerli sonuç, 1954-1955 Öğretim yılından itibaren esnek çerçeveler içinde yürütülen ve deneysel mahiyetteki faaliyetlerin, 1961'de değiştirilen İlkokul Programına önemli bazı yenilikleri katmış olmasıdır.

Yönetim, İlköğretim çağındaki nüfusun tamamına yetecek okul ve öğretmeni sağlayamamanın yarattığı sorunu çözebilmek için, -Köy Okulları ve Köy Enstitüleri Teşkilâtı'na alternatif de bulunamadığından- Silahlı Kuvvetlerin imkânlarına başvurmuş, 15 Nisan 1959'da, Kara, Hava, Deniz ve Jandarma Komutanlıklarına bağlı 2 ay süreli "Okuma-Yazma Tabırları" kurulduğu gibi, 1952'de kapatılan Halkevlerinin yerine de kitle eğitimi amacına dönük olarak Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Halk Eğitim Bürosu kurulmuş, bu büro aracılığı ile kasabalarda Halk Eğitimi Merkezleri, köylerde de Halk Okuma Odaları açılmaya başlanmıştır. Bu örgüt, 1960'ta Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü adı altında yenilenecek ve Türkiye'deki yaygın eğitim faaliyetlerinin beceri kurslarına ağırlık veren evresi başlayacaktır.

1930'lu yıllarda önce kent okullarında, sonra da köy ilkokullarında kaldırılan din derslerinin Şubat 1949'da CHP hükümetince "program dışı ve ebeveyn isteğine bağlı" olarak ilkokulların 4. ve 5. sınıflarına konması ardından, DP yönetimi iktidara gelişinden altı ay sonra Kasım 1950'de din derslerini program içine almış ancak, çocuğun bu dersi izlemesi kararını yine ebeveyne bırakmıştır (zorunlu Ahlâk Bilgisi dersinin konuluşu 1974-75'te CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin kararıyla; din dersi ile ahlâk dersinin birleştirilip ilkokuldan liseye kadar zorunlu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi konulması ise Anayasa'nın 24. Maddesi gereği olarak 1982-83 öğretim yılında Askerî Yönetim zamanındadır). 1956-1957 öğretim yılında da ortaokul ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarına Seçmeli Din Dersleri konuldu. (Lise ve Dengi okullara Seçmeli Din Dersleri uygulaması 1967-1968'dedir).

1930'larda herhangi bir yasal önleme başvurulmaksızın, öğrenci yazılımlarının giderek düşmesi sonucu kendiliğinden kapanan İmam-Hatip okulları, aynı biçimde yasal bir düzenlemeye gerek duyulmadan, 1951 ve sonraki yıllarda çoğalmaya başlamış, ilkin İstanbul, İzmir, Konya başta olmak üzere 7 il merkezinde açılan bu kurumlar için, İlim Yayma Cemiyetleri aracılığı ile geniş yardım ve katılım kampanyaları gerçekleştirilmiştir. İki devreli (ortaokul-lise) meslek okulu konumundaki bu okulların birinci devreleri 4, ikinci devreleri 3 yıldı. 1959'da, gerek bu okullara meslek dersi, gerekse ortaokullara din dersleri

İlkokul bitirme sınavları 1950-60 döneminde de devam etti. Bu sınavları başarıyla kazanıp, ilkokul diploması alan öğrencilerin öğretmenleriyle fotoğraf çektirmeleri yerleşmiş bir gelenekti.

öğretmeni yetiştirmek için İstanbul'da ilk Yüksek İslâm Enstitüsü açıldı. 4 yıllık olan bu kurumların diğerleri, Konya, Kayseri, İzmir ve Erzurum gibi bölgesel merkezlerde ve yüksek din eğitimine elverişli kentlerde kuruldu. Buralardan mezun olanlar, Diyanet İşleri Başkanlığının müftülük ve vaizlik hizmetlerine de atanmaktaydılar.

Bu gelişmenin, doğrudan DP aleyhine değerlendirilmesi mümkün değildir. Ama, bu durum, Köy Enstitüleri'nin kapatılması gibi olumsuz bir gelişme ile aynı zamana rastladığından haklı tepkilere ve eleştirilere konu olmuştur. 1953'te, programı son bir kez daha değiştirilen ve kuruluş amaçlarından bütün bütün uzaklaştırılan enstitüler, 27 Ocak 1954 tarihli 6234 sayılı yasa ile birer öğretmen okuluna dönüştürüldü. Öğretim süresi 6 yıl ve ilkokula dayalı olan bu yeni ilköğretmen okullarına, her yıl imtihanla ve yüzde 75'i köy ilkokulu mezunlarından öğrenci alınması öngörüldü. Bunun sonuçları 1960'a değin örtbas edilmiş, ancak 27 Mayıs'tan sonra, doğan açığı süratle kapatabilmek için 11 Ekim 1960'ta 97 sayılı yasa ile üniversite ve yüksek okul mezunları, askerlik yükümlülüklerini yerine getirmiş olmak üzere yedeksubay öğretmen sıfatıyla Millî Eğitim Bakanlığının emrine verildiği gibi; 5 Ocak 1961 tarihli ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile de ortaokul ve dengi okul mezunlarından 18 yaşını tamamlamış olanlara kurs görmek şartıyla muvakkat öğretmenlik, lise ve daha yüksek okul mezunlarından istekli olanlara da meslek derslerinden ve bunların uygulamalarından imtihana girmek kaydıyla öğretmenlik yolu açılmıştır. Nihayet 18 Temmuz 1963'te de 291

OKUL KİTAPLARI MESELESİ

Yeni ders yılının başladığı şu günlerde gerek eğitim ve öğretim mensuplarının, gerek öğrenci velilerinin karşılaştıkları çeşitli problemler vardır. Şüphe yok ki bu problemlerin başlıcalarından biri de okul kitapları davasıdır. Geçen ders yılına kadar ders kitaplarının basımı ve dağıtımı Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir teşekkül tarafından idare ediliyordu. Tek kitap sistemi geçen yıl alınan bir kararla değiştirilerek ilk ve orta öğretime ait kitapların mühim bir kısmı serbest bırakıldı. Bugün, birisi terkedilmiş, diğeri yeni başlamış iki tıp tabı ve dağıtım sistemi karşısında bulunmaktayız.

Münakaşa kabul etmez bir hakikattır ki her iki sistemin fayda ve mahzurlarının müvazenesi bugün kabul edilen sistemin lehinedir. Yalnız, İstanbul'un Ankara Caddesi'ndeki bugünkü olaylara bakılacak ve basit bir incelemeden geçirilecek olursa görülür ki kitaplar, eski sisteme göre hem daha çok pahalı, hem de baskı kalitesi daha düşük, daha itinasızdır.

Bu yıl, her kitabın üzerinde bir aceleye gelmenin bozukluklarını ve ihmallerini acı acı müşahade etmek mümkündür. Hele bazı kitapların tertip hataları, mizanpaj acemilikleri, klişe bozuklukları, sahife bağlanış, forma tertip ediş yanlışlıkları insanı ürkütecek bir vaziyettedir. (...)

Birinci planda öğrenci velilerinin mutazarrır eden iki meseleyi, yani hem kitap baskı kalitelerinin düşüklüğünü hem de pahalılığını önleyecek bazı tedbirler almak mümkündür kanaatindeyiz:

1- Milli Eğitim Bakanlığı yazılan kitapların daha erken Bakanlığa gönderilmesini temin etmelidir. Bu suretle hem kitapların tetkik zamanı uzatılmış, hem de tetkikten çıkan kitaplar zamanında baskıya verilmiş olur. (...)

2- Bu suretle erken baskıya verilen kitaplar, daha kalifiye personeli olan matbaalara verilebilecek ve hem ucuz baskı, hem lazım olan itina sağlanmış olacaktır.

3- Okul kitaplarında metnin doğru olması, şekillerin, grafiklerin, haritaların yanlışsız olması ne kadar incelenmeye layıksa, sanırız ki, aynı metnin, şeklin, grafiğin ve haritaların basılmış şekillerinin de doğru ve itinalı olması icap eder. Çünkü kitap ancak basıldıktan sonraki şekliyle vazife görmekte ve öğrencinin eline teslim edilmektedir. (...)

Bizce metin kadar mizanpaj, onun kadar baskı ve onun kadar da güzellik okul kitaplarında ve bilhassa ilk ve ortaokul kitaplarında çok önemlidir. Şayanı dikkattir ki bu kitap davasında müellitlerin ne kadar dikkatli ve titiz davranmaları mecburiyeti varsa, tabiler de o kadar serbest ve o kadar serazâddırlar.

İtiraf etmemiz icabeder ki çocuklarımız kitaplarına sevgi beslemiyorlar. O sevimsiz ve çirkin nesneleri, bir de kendilerine can sıkıcı metinler ezberleten hüviyetleriyle sevmelerine imkân var mıdır? Yavrularımız kitaplarını yırtıyorlar, kirletiyorlar ve üstlerine titremiyorlarsa çok hakları vardır. Çocuklara "kitaplarınızı seviniz..." demek çok kuru bir nasihattır. Kitabı sevdirmek lazımdır. Bu da bizzat kitabın sevimli, cazip ve güzel olmasıyla mümkündür.

Eline geçen her kitabı, her resmi hemen yırtmakla şöhret kazanmış üç yaşındaki bir dost çocuğunun yabancı bir ülkeden gelmiş bir ilkokul kitabına nasıl sarıldığını, onu nasıl öpüp okşadığını, onu koynuna alıp nasıl yattığını ve gül yanaklarını kitabın sevimli cildinin üzerine dayayarak masum rüyalarının alemine nasıl daldığını gözlerimle gördüm. Bu sevgi haftalarca devam etti. Biz ellerine verdiğimiz kitaplarla çocukların kitaba karşı sevgi beslemelerine mani oluyoruz, başka milletler ise bu sevgiyi olgunlaştırmak için her türlü fedakârlığa göze alıyorlar ve muvaffak da oluyorlar.

Tedrisat Mecmuası, Yeni Seri, sayı 4, Ekim 1951.)

1935'te, İstanbul'dan Ankara Cebeci'de yapılan yeni binasına taşınan Mülkiye Mektebi'nin adı Atatürk'ün önerisi üzerine Siyasal Bilgiler Okulu oldu. Okul 23 Mart 1950'de fakülteye dönüştürüldü ve Ankara Üniversitesi'ne bağlandı. Cebeci'deki fakültenin 50'li yıllardaki görünümü.

sayılı kanunla askerliklerine karar alınmış ilköğretmen okulu mezunlarının temel askerlik eğitiminden sonra Millî Eğitim kadrolarına verilmesi sağlanmıştır. Ancak bu önlemlerledir ki, 1960'ta yüzde 39'a gerileyen okur-yazarlık oranı 1965'te yüzde 48 düzeyine çıkartılmış, okullardaki büyük öğretmen açığı da iyi kötü onarılmıştır. Dernekler aracılığı ile ve ilk zamanlar gayriresmî tarzda, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na da tamamen aykırı biçimde ortaya çıkan Kur'an kursları ise hafızlık taliminin ve konsantrasyonunun daha verimli olabilmesi gerekçesiyle, küçük yaşta ve zorunlu ilköğretim çağındaki çocukları kaçak olarak almayı amaçlamış; böylece devlet ilkokullarında okuma hakkından yoksun bırakılan çocuklar, "medrese"de okuduklarına inandırılarak avutulmuşlar; Arap harfleriyle Kur'an okuyabilir fakat Arapça okuyup yazamaz, Türkçe okur yazar olmayan ilginç bir zümre ortaya çıkmıştır. Bunlardan çoğu, kadrolu imam ve müezzin olabilmek için dışarıdan ilkokul bitirme sınavlarına girmek zorunda kalmışlardır. Bu zümre ile İmam-Hatip mezunları arasında da daha o yıllarda karşılıklı suçlamalarla bir rekabet doğmuştur.

Orta öğretimde önceki dönemin "nitelik" kaygısı da bir tarafa itilip "nicelik" politikası izlenmiştir. Örneğin, 1949'daki Dördüncü Şûra'da Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun "Lisenin hedefi nedir? Lise, ortaokul gibi, yüzde 70'i hayata atılacak, yüzde 30'u yüksek tahsile devam edecek talebe yetiştiren bir müessese midir? Lise bu değildir. Lise nazarî olarak mezunlarının tamamı yüksek tahsile gidebilecek bir müessesedir" açıklamasındaki gerçek bir tarafa bırakılıp en küçük yerleşim merkezlerinde bile plansız, binasız, kadrosu yetersiz, donatımsız liseler açılarak

1950'li yıllarda yüksekokul ve üniversitelerin bölgesel merkezlere yayılması hızlandı. Karadeniz Teknik Üniversitesi (1955), Atatürk Üniversitesi (1957), Ege Üniversitesi (1955) bu yıllarda kuruldu. Özel bir yasayla kurulan Ortadoğu Teknik Üniversitesi (1956) ise birçok yeniliği, en başta da ABD üniversite sistemini beraberinde getiriyordu. Bu sistemle toplumun farklılaşan ihtiyaçları karşılanacak, işletme, iş yönetimi, şehir planlaması gibi disiplinlerin eğitimi planlanacaktı. Ankara'da Gölbaşı'nda kurulan Ortadoğu Teknik Üniversitesi kampusu inşa sırasında.

umudunu üniversiteye bağlayan milyonluk işsiz gençler ordusunun kapısı aralanmıştır.

Dönemin birkaç iyi uygulaması özel programlı lise yeniliğinde görülüyor. 1953-1954 öğretim yılına rastlayan ve orta dereceli okullarda program geliştirme kapsamında yeralan bu uygulamaların en başarılı örneği İstanbul Atatürk Kız Lisesi'nde gerçekleştirildi. II. Dünya Savaşı sonrasında hızla artan nüfusa ve eğitimde demokratikleşme kavramına bağlı olan bu yenilik, Türkiye'de 1953'te gündeme geldi. Hazırlanan Deneme Okulu Program Taslağı, adı geçen lisede 1955-56 öğretim yılından başlayarak uygulandı. Bunu, Ankara Bahçelievler Lisesi izledi. Ford Vakfı'nca desteklenen çalışmalarla 6 erkek koleji de deneme okulları listesine alındı. Bu okulların tek ya da çok amaçlı olabilmesi esnekliği öngörüldü. Ama ilke olarak okul programlarının amaçlarını, öğretim metodlarını, öğretilen konuları, öğrenme zevkini, öğrenciyi çalışmaya yönlendirmeyi, öğretmeni işbaşında yetiştirmeyi denemek gözetildi. İstanbul Atatürk Kız Lisesi'nde uygulanan programın ders dağıtım cetvelinde orta kısım için, haftada toplam 27 saat ana dersler ile 8 saat özel dersler olmak üzere 35 saat çalışma vardı. Türkçe, Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi, Matematik (A ve B kurları), Beden Eğitimi, Din dersi, Rehberlik, Serbest Çalışma; ana dersler kapsamındaydı. 8 saat özel dersi öğrenci her yıl kendisi seçerdi. Bunlar; Almanca, Fransızca, İngilizce, Resim-İş, Biçki-Dikiş, Müzik, Yemek Pişirme, Ev İdaresi, Çocuk Bakımı, İlk Yardım ve Daktilo idi. Lise sınıflarında ise öğrenci; Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal İncelemeler, Coğrafya, Tarih, Psikoloji ve Sosyoloji, Cebir, Geometri, Genel Fizik, Genel

TABLO 14.1
Öğrenci, Öğretmen, Okul Sayıları ve Öğrencilerin Nüfusa Oranları
(1950-1961)

Yıllar	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Öğrenci sayısının genel nüfusa oranı Yüzde
		İLKÖĞRETİM		
1950-1951	17.428	35.871	1.616.626	12
1955-1956	18.724	43.721	1.996.202	12
1960-1961	24.398	62.526	2.866.501	9,6
		ORTAOKULLAR		
1950-1951	440	4.528	68.765	0,3,2
1955-1956	573	7.305	133.00	0,5,5
1960-1961	716	13.269	318.138	1,3

Not: (A) ve (B) sayıları kıyaslandığında, dönemin sonlarına doğru öncelikle ilköğretimde artması beklenen oranın düştüğü; ortaokul düzeyinde ise arttığı görülmektedir. Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü'nün 1961 Bülteni'ndeki verilere göre, 1957-58 öğretim yılı itibariyle ilköğretim çağındaki 3.318.000 nüfustan 1.038.779'u okulsuzluk ve öğretmensizlik yüzünden okuma hakkından yoksun kalmıştır. Bunların 917.524'ü köylerdedir. Aynı sırada kent ve kasabalardaki toplam 1.988 ilkokulda 17.917 öğretmen, 823.947 öğrenciye eğitim verirken (45 öğrenciye 1 öğretmen, 414 öğrenciye 1 okul); 18.785 köy okulunda, 30.909 öğretmen, 1.455.254 öğrenci (47 öğrenciye 1 öğretmen, 77 öğrenciye 1 okul) bulunmaktadır. Eğitim tarihimize "Bir müdür, bir mühür" deyimi, bu sıralardaki rastgele ortaokul açılışlarıyla yerleşmiştir. Uydurma, basit bir bina, deneyimsiz bir yönetici yeterli görülmüş, dışarıdan toplama öğretmenlerle, laboratuvarsız, kitaplıksız, araçsız ve gereçsiz garip bir "ortaokul tipi" yaratılmıştır. On yılda, ilköğretimdeki okul, öğretmen ve öğrenci artışlarının yüzde 70'lerde kalmasına karşılık, ortaokul düzeyinde sayıların, okullarda iki katı, öğretmen kadrosunda yüzde 120, öğrenci mevcudunda da yüzde 400 artması bu sistemsizliğin sonucudur. Ama düşen kalite ve giderek önemli sorun olan verimsizlik, 1990'ların eğitimini bile etkileyecek boyutlarda sürüp gitmiştir.

		LİSELER		
1950-1951	88	1954	22.169	0,1
1955-1956	95	1673	30.995	0,1,3
1960-1961	194	4297	5632	0,2,7
		ÖĞRETMEN OKULLARI, MESLEKÎ VE TEKNİK OKULLAR		
1950-1951	326	4430	53.289	0,2,5
1955-1956	415	4693	106.153	0,4,4
1960-1961	530	4697	128.330	0,4,5

	Kurum sayısı	Toplam öğrenci	Genel nüfusa oranı Yüzde
	YÜKSEK ÖĞRETİM		
1950-1951	34	25.000	0,1,1
1955-1956	40	37.000	0,1,5
1960-1961	55	65.000	0,2,5

Not: Üniversite ve yüksek okullar, 1950-1955 döneminde genel liselerden mezun olanlarla, meslek ve teknik öğretim görüp lise fark imtihanı verenlerin tamamını alabilecek bir kapasiteye sahipken, 1955'den sonra durum değişmeye başlamış; 1960'ta yüksek öğretimin kapasitesi 65 binde iken liselerdeki öğrenci mevcudu 75 bini aşmıştır. Meslekî ve teknik öğretim görenlerin en az yüzde 20'sinin (22 bin dolayında) de yüksek öğrenimi amaçladığı ve ayrıca yüksek öğretimin 3 yıllık ortaöğretime göre daha uzun süreli olması (3-4-5 ve 6 yıl) hesaba alındığında dar boğaza nasıl girildiği daha net görülecektir.

Kaynak: DİE, *Milli Eğitimde 50 Yıl ve* MEB Milli Eğitimle İlgili İstatistikler.

Kimya, Biyoloji, Yabancı Dil (A-B-C kurları), Millî Savunma, Rehberlik "ana dersler" zümresini; Türk Folkloru, Arkeoloji, Eski Edebiyat Metinlerini İnceleme, Sanat Tarihi, Yabancı Dilde Edebiyat, Ekonomik Coğrafya, Felsefe, Mantık, Jeoloji, Astronomi, Daktilografi, Fizyoloji, Laboratuvar Saati, Teknik Resim, Ruh Sağlığı vb "özel dersler"den, 2 ve 3'ünü seçerdi. Ölçme ve değerlendirmede, Otis Beta genel kabiliyet testi, Temel Kabiliyet testi, program testleri uygulanıyordu. Fakat tüm bu girişimler, yaygınlaştırılamadığı

1948'de kabul edilen ilkokul programına göre ilke olarak "okul ile aile ve toplum arasında sıkı bir işbirliği sağlanması" gerekmekteydi. Ama bu ilke kâğıt üzerinde kaldı. Önemli bir eğitim anlayışını dile getiren bu kavram, her zaman siyasilerin istismar ettiği yanılsamalar haline sokuldu. Tek parti döneminde adeta birer "milli gösteri" haline getirilen okul ziyaretlerinin DP döneminde de pek değiştiği söylenemez. 1956'da İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın kalabalık malyeti ile bir ilkokulu ziyareti.

gibi, deneme okulları da bir süre sonra Fen Lisesi veya Anadolu Lisesi programlarına yönelmişlerdir.

1951-1954 arasında genel liselerde öğretim süresi 4 yıla çıkartılırken olgunluk sınavları kaldırıldı. 1954-55 öğretim yılında yeniden 3 yıla dönüldüğünde ise olgunluk sınavı konmadı. Lise Müfredatı, 1957'de yeni baştan düzenlenmiş, derslerde ve konularda önemli bir değişikliğe gidilmemekle birlikte, eğitimde ileri ülkelerin programları örnek alınmaya çalışılmıştır.

1956'da çıkartılan 660 sayılı "Güzel Sanatlarda Fevkalâde İstidat Gösteren Çocukların Devlet Tarafından Yetiştirilmesi Kanunu" bu alandaki ihtiyaca cevap vermiştir. Öte yandan, ortaöğretimdeki fırsat eşitliği dengesinin, 1955'te, ülkenin Batı bölgeleri lehine giderek daha çok bozulduğu, bunda da politik yaklaşımlardan daha ziyade ailelerin sosyo-ekonomik yapısının, bölgesel kalkınma imkânlarının rol oynadığı görülmektedir. Liselerin, küçük ve seçkin bir azınlığın okulu olmaktan çıkıp ortaokullarla beraber kitle öğretimine yönelmesi, öğrenci kompozisyonlarının değişmesi ve lise kapılarının her tipten ailelerden ge-

TABLO 14.2
Milli Eğitime Genel Bütçeden Ayrılan Ödenek (1950-1961)

Yıllar	Genel Bütçe	Millî Eğitim	Oran (Yüzde)
1950	1.487.209.000	176.000.000	11,8
1955	2.940.727.000	372.358.000	12,6
1960	7.281.695.000	943.200.000	12,9
1961	8.678.703.000	1.298.394.000	14,9

Kaynak: DİE, *Milli Eğitimde 50 Yıl* ve MEB Milli Eğitimle İlgili İstatistikler.

len öğrencilere açılması, bunun sonucunda da lise ve ortaokullarda zihin, yetenek, motivasyon, değer yargıları ve davranış bakımından daha zengin bir çeşitliliğin ortaya çıkması 1955'ten sonradır.

Bundan dolayıdır ki 1960'lardan başlayarak "seçkin azınlık" olmak özlemini koruyan ailelerin öncülüğünde başka bir akım; Özel Okullara, Anadolu Liselerine yönelişi hızlandırmıştır. Yine, 1950'lere gelinceye kadar liseler, yüksek öğretime öğrenci hazırlama amacında ve 1960'a kadar da her lise mezununun bir yüksek öğretim programı seçebilmesi imkânı varken, 1950-60 arasındaki kaliteyi gözardı eden okullaşma çabaları, üniversite ve yüksek okulların kapasitelerini birkaç misli aşan lise mezunlarının birikimine neden olmuştur.

1940-50 arasında meslekî ve teknik orta öğretime önem verilmesine karşılık 1950 sonrasında, klasik ortaokulların hızla artışı; teknik okulların aleyhine oldu. Bu, yalnız okul sayılarında değil, okul programlarında da kendini göstermiş; 1956-1957 öğretim yılından itibaren meslek ortaokulları bir bakıma, iş programları ağır basan birer ortaokul kimliği kazanmıştır.

1950'li yılların sonlarında, öğretim sistemlerinin ve kurumlarının, halkın eğilimlerine göre yönlendirilmesi süreci başlatılınca, üniversite ve yüksek okulların da bölgelere yaygınlaştırılması kaçınılmazdı. 1955-57 arasında 4 yeni üniversite ve birçok yüksek okul kuruldu. Ege Üniversitesi (1955), Karadeniz Teknik Üniversitesi (1955), Ortadoğu Teknik Üniversitesi (1956), Erzurum Atatürk Üniversitesi (1957); 1959'da ise İstanbul, İzmir, Ankara ve Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri, Bursa, Buca Eğitim Enstitüleri öğretime açıldı. Ancak, DP iktidarı, 1946'da özerklik elde eden İstanbul ve Ankara üniversitelerinin tutumlarından duyduğu rahatsızlık sonucu yeni üniversitelere özerklik vermedi. Hatta, 1954'ta Millî Eğitim Bakanını, ilgili üniversite senatosundan görüş almak şartıyla öğretim üyelerini görevden alma yetkisiyle donattı. Bundan dolayı da 1950-60 dönemi, üniversite çevrelerinin en ziyade rahatsızlık duyduğu yıllar olmuştur.

Beşinci ve Altıncı Eğitim Şûraları

5-14 Şubat 1953 tarihleri arasında toplanan V. Millî Eğitim Şûrası'nın gündeminde "Okul Öncesi Eğitim ve Öğretim", "İlkokullarda sağlık konusunda alınması gereken önlemler", "Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Eğitimi", "İlköğretim ve Eğitim Yasası Tasarısı ve İlköğretimin Planlanması", "İlkokul Programı", "Yeni İlkokul Yönetmeliği", "İlkokullara Öğretmen Yetiştirme ve Yeni İlköğretmen Okulu Programı" vardı. On gün boyunca komisyonlarda ve genel kurulda tartışılan bu gündemden, ancak sekiz yıl sonra gerçekleşen önemli bir sonuç çıkmıştır ki, o da 6 Ocak 1961'de Millî Birlik Komitesince yasalaştırılan 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'dur.

18-23 Mart 1957'deki VI. Şûra'da, Meslekî ve Teknik Öğretimle Halk Eğitimi tartışılmış, enstitülerin 3 yıla çıkartılması, ortaokul (birinci devre) kısımlarında, genel ortaokullardakine denk kültür verilmesi vb eğitimin ikinci ve üçüncü sıradaki sorunları konuşulmuş; Halk Eğitimi alanında ise "gönüllü eleman yetiştirilmesi", "Görme ve işitme yolu ile eğitim", "Köycü Kardeş Kolları", "Ordunun ve öteki bakanlıkların yardımı" gibi, çoğunun gerçekleştirilemeyeceğini, gündeme getirenlerin de bildiği konular tartışılmıştır.

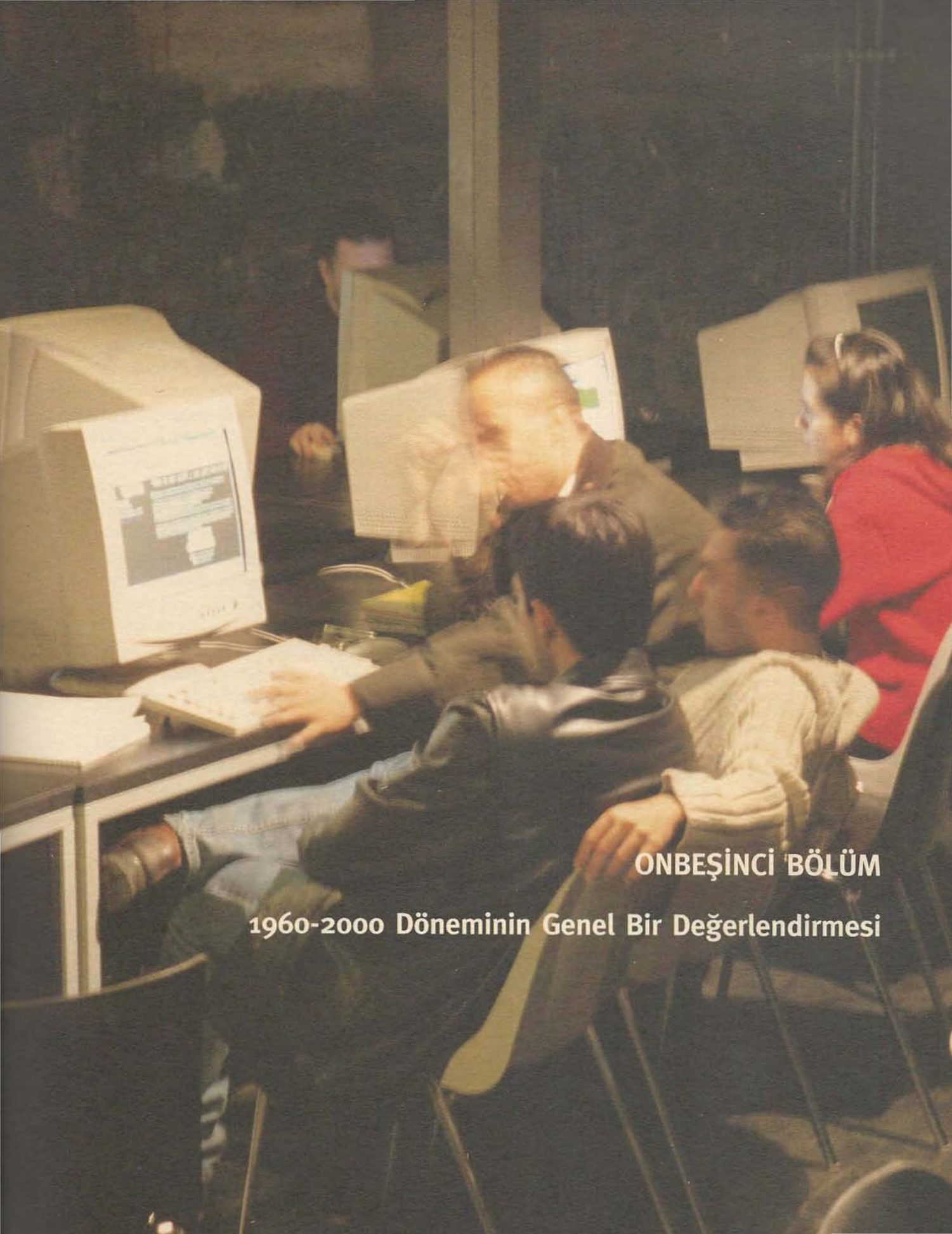

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

1960-2000 Döneminin Genel Bir Değerlendirmesi

Aş taşınca kepçeye paha yetmez
Türk Atasözü

Eleştirel tarihçilik noktasından, eğitimimizin 1960-2000 arasında geçirdiği evreleri ve yaşanan olguları irdelemek için, bu son dönemin de tarihsellik boyutu kazanması gerekiyor. 27 Mayıs'tan sonra esen olumlu hava; izleyen koalisyonlu yıllardaki arayışlar; ilk kitlesel öğrenci eylemlerinin, öğretmen boykotlarının 1971'e değin getirdikleri ve götürdükleri; okul, öğretmen ve öğrenci kalitelerinin erozyona sürüklendiği, öğretim kurumlarında çalkantı ve anarşinin yaşandığı 1975-1980 yılları; 12 Eylül dönemi ve sonrası; geleceğin araştırmacılarına yığınlarla doküman bırakmış bulunuyor. Fakat şu gerçek ki, bu kırk yılın belgelerine eğilenler ne kadar iyimser ve objektif olsalar da eş zamanlı evrensel eğitim gelişmelerinin yanında, Türk millî eğitiminin giderek kalite yitikliğine uğradığını, bir iç acısıyla saptamaya mecbur olacaklardır. Bu gerçeğin gerisindeki asıl neden ise 40 yılda genel nüfusunu % 250 artıran ve okul çağı nüfusunu 20 milyonun üzerine çıkartan ülkenin demografik yapısıdır. İşte o vakit akla gelen, "Aş taşınca kepçeye paha yetmez!" atasözüdür.

1850'lerde başlayan eğitim çabaları; yine bu son 40 yılda, barış gönüllülerinden, yedeksubay öğretmenlerden, "hızlandırılmış öğretim" gülünçlüklerinden, kırk yılda aşılamayan okur-yazarlık kördüğümünü dört ayda aşabilme safdilliğinden medetler umarak hedefleri kovalarken daima daha geriye düşmüş; eğitimimiz onca ilginç deney yaşamasına rağmen şartlarına uygun modelleri yakalayamamış; bütün bu çalkantılar arasında, oturmuş birçok ilkeleri, yöntemleri, disiplinleri de terk etmiştir. Doğal ki bu çözülüşler, örneğin ilkokul, ortaokul, lise bitirme sınavlarının kaldırılması, Türkçenin bir baraj dersi olmaktan çıkartılması, okullardaki yığılmaları önlemek için "reform" denilerek yönetmeliklerde yapılan değişiklikler, üniversitelere ortaokul düzeyinde Türkçe dersi konulması gibi düşündürücü sonuçlar getirmiştir. Her yüzeysel ve yapay deneme, topluma "Millî Eğitim'de reform" olarak tanıtılmış; ama hiçbiri şartlarımıza uygun, kalıcı, verimli, başarıyı arttırıcı yenilikler olamamıştır. Bunda da gelip geçici bakanların "az zamanda çok işler yapmış olmak" hevesleri vardır. 1920-1960 arasında 27 bakanla temsil edilen Millî Eğitim, 1960-2000 arasında da bir o kadar bakan daha görmüş; hükümetler daha sık değişmiştir. Yönlendirici üst düzey kadrolar ise, 1960'lara kadarki tasfiyelerden sonra, ülkenin eğitim sorunlarına vakıf olanlardan ziyade, politik, ideolojik, bölgesel yakınlık ve dostane ilişkilere göre doldurulduğundan, bakan trafiğindeki hızlılığa koşut bir bürokrat trafiği de kaçınılmaz olmuştur.

1961'e girilirken ilkokuldan üniversiteye kadar 3.400.000 dolayında öğrenci 26.000 okulda eğitim imkânı bulurken (genel nüfusun yüzde 12'si), 2000'de gerçi, 70.000 okulda 13.500.000 öğrenci (genel nüfusun yüzde 21'i) okuma fırsatı elde etmiştir ama, bu sayı ve oran, okuma yoksunu çağ nüfusunu azaltmadığı gibi, okuyanların da çağdaş eğitim, öğretim göre-

1960'lardan sonra yürütülen "eğitim hamlesi" de yıllardan beri süregelen sorunları çözmeye yetmedi. 1975'lere gelindiğinde ilkokul çağındaki nüfus açısından okullaşma oranı % 80'ler dolayındaydı. Bu oran Doğu'ya doğru gidince % 50'nin altına düşüyor, Batı illerinde yükseliyordu. İlkokullarda okuyan öğrenci sayısı ise 1980'de 5.5 milyonu biraz geçmişti. Bunun % 45'ini kız, % 55'ini ise erkek öğrenciler oluşturmaktaydı. 1923'te 10 bin civarında olan ilkokul öğretmeni sayısı ise 1980'e gelindiğinde 200 bine ulaştı. Resimde 60'lı yıllarda İstanbul'da Taksim'de bir milli bayramı kutlayan öğrenci ve öğretmenler.

bildiklerini ifade etmemektedir. Bu gerçek; 1976'dan beri Millî Eğitim Bakanlığının görev ve yetkilerinin tanımında geçen "Türk milletinin bütün fertlerini, Atatürk devrimlerine ve Anayasa'nın başlangıcında ifadesini bulan Türk milliyetçiliğine bağlı, kaderde, kıvançta, tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde millî şuur ve ülküler etrafında yetiştirmek" savı açısından ayrıca düşündürücüdür.

Yedinci ve Sekizinci Eğitim Şûraları

1960 sonrası yönetimlerinin, yoğunlaşan sorunlara çözüm bulur umuduyla Millî Eğitim Şûrası'nı toplantıya çağırdığı görülmektedir.

5-15 Şubat 1962'deki Yedinci Şûra'da, tüm yurtta eğitim ve öğretimin belli bir sistem içinde yaygınlaştırılması, 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun belirlediği biçimde ilköğretimin ve ortaöğretimin düzenlenmesi, yaş ve beceri düzeylerinin her eğitim-öğretim kademesinde dikkate alınması, öğretimde, çevrenin ekonomik özelliklerinin de gözönünde bulundurulması, ortaokullarda, zorunlu derslerin yanına seçmeli dersler de konması, ortaokul sonrası için okul yönetimlerinin velilere yöneltme tavsiyesinde bulunması, tek amaçlı lise yerine, ortaokula dayalı çok amaçlı lise programlarının hazırlanması, lise ve dengi meslek okullarını bitirenlerin, tek elden yönetilecek, çeşitli olgunluk sınavlarından geçirilmeleri; kız teknik öğretiminin, çevrenin yaşama koşullarını geliştirici yönde ve sanat zevki verecek tarzda belirlenmesi; erkek teknik öğretiminin amacının, ülkenin teknik alandaki insan gücü ihtiyacını karşılayacak biçimde düzenlenmesi; Eğitim Enstitüleri'nin tüm bölümlerinin üç yıla çıkartılması öngörülmüştür.

28 Eylül-3 Ekim 1970'deki Sekizinci Şûra'da "Eğitim sisteminin toplum ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğu, ekonomik ve sosyal kalkınmayı hedef alan bir eğitime ihtiyaç bulunduğu" vurgulanarak biri diğerine bağlı üçlü sistemin (ilköğretim-ortaöğretim-yükseköğretim) sağlıklı bir yapıya kavuşturulması; ilköğretimin 222 sayılı yasanın öngördüğü tarzda ıslahı; ortaöğretimin genel kültür ve yurttaşlık eğitimi veren, öğrencileri ilgi ve yeteneklerine göre yönlendiren iki devreli konumda düşünülmesi; programlar arasında yatay ve dikey geçiş imkânlarının hazırlanması; küçük yerleşim birimlerinde çok amaçlı (genel, mesleki ve teknik programların yan yana uygulandığı) liseler açılması gündeme getirilmiştir.

24 Haziran - 4 Temmuz 1974'teki Dokuzuncu Şûra'da; Millî Eğitim Temel Kanunu'nun getirdiği esasların irdelenmesi; buna bağlı olarak, ortaokulun, ilköğretimin ikinci kademesi sayılması; ortaöğretimde hem mesleğe hem yüksek öğretime, bir yönüyle de hayata ve iş alanlarına hazırlayan programlara yer verilmesi; ortaöğretimde ders geçme ve kredi sisteminin uygulanması; öğrenci akışında, ölçme ve değerlendirme işlemlerinin ilkelere bağlanması; bakanlık merkez ve taşra örgütlerinin yeni okul sistemi bütünlüğüyle bağdaşacak tarzda yeniden ele alınması tartışılmıştır.

23-26 Haziran 1981'deki Onuncu Şûra'da; eğitim programları, öğrenci akışını düzenleyen kurallar; okul öncesi eğitim, temel eğitime başlama yaşının 7'den 6'ya indirilmesi öngörülmüş, ancak uygalamaya 1983-1984 öğretim yılında başlanmıştır.

8-11 Haziran 1982'deki Onbirinci Şûra'da; öğretmenlik ve sorunları; 18-22 Temmuz 1988'deki Onikinci Şûra'da Türk Eğitim Sistemi, yüksek öğretim, öğretmen yetiştirme, eğitimde yeni teknolojiler, Türkçe ve Yabancı Dil eğitimi-öğretimi; eğitim finansmanı, öğretim programları; 15-19 Ocak 1990'daki Onüçüncü Şûra'da yaygın eğitim konuları 27-29 Eylül 1993'teki Ondördüncü Şûra'da, eğitim yöneticiliği, okul öncesi eğitim; 13-17 Mayıs 1996'daki Onbeşinci Şûra'da, zorunlu ilköğretimin 8 yıla çıkartılması önerisini de içeren, 2000'li yıllarda Türk Millî Eğitim Sistemi tartışılmış; 22-26 Şubat 1999'daki Onaltıncı Şûra'da da Mesleki ve Teknik eğitimin ortaöğretim sisteminde ağırlıklı olarak yeniden yapılandırılması gündemlerin başlıca konuları olmuştur.

Şûralar, Millî Eğitimin gerçek ve çok boyutlu sorunlarına çözümler aranan geniş kapsamlı birer forum olmakla birlikte, onca heyecana, yükselen tansiyona, oluşturulan ortak görüşlere ve kararlara rağ-

men, her seferinde "öncekilerde varılan kararların uygulamaya konulmadığından yakınıldığına göre" fiilî sonuçları bakımından bu toplantıların çoğu göstermelik olmuştur. Yine, alınan kararların uygulamaya dönüştürülmesinde okul ve öğretmen için hedefler gösterilmediği için, örneğin, "öğrencilerin beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı yetiştirilmeleri" gibi, Millî Eğitim Temel (Madde 2), Yüksek Öğretim (Madde 4) kanunlarına dahi giren kimi kararlarının, nasıl ve hangi vasıtalarla gerçekleştirileceği havada kalmıştır.

Öte yandan 1982'deki Onbirinci Şûra'da "Eğitim hizmetindeki öğretmen ve eğitim uzmanlarının durum ve sorunları" tek maddelik gündeminin uzun uzun tartışılması, Türkiye gerçeklerine göre öneriler getirilmesi, öğretmenlik standartlarının ortaya konulması; hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerle geçiştirilemeyecek bu sorunun bir bütün olarak ele alınması; öğretmenlik davranışının, özel bir meslek bilgisi programıyla kazandırılabileceği ve Hizmetiçi Eğitim Dairesi'nin çalışmalarının yetersiz kaldığı vurgulamaları da somut ve inandırıcı teşebbüslere dönüşmemiştir.

Onbeşinci Şûra'da, ilköğretimin 8 yıla çıkartılması kararının alınması sırasında yaşananlar, şûraya siyaset ve din istismarı taşımaktan çekinmeyen kimi milletvekillerinin takındıkları tutum dikkatlerden kaçmamıştır. Bunlardan biri Kur'an kurslarının kapanacağını ima ederek "Tilâveti öldürüyorsunuz!"; diğeri "Siz burada istediğiniz kararı alın; yasa tasarısı komisyonda önümüze gelince icabına bakarız!" tepkileri herhalde komisyon tutanaklarına geçmiştir. Bu şûradan ancak bir yıl sonra ve nice zorlamalarla Meclis gündemine taşınan 8 yıllık zorunlu eğitimin, 1970'lerden beri ertelene ertelene nasıl çetin bir savaşımla yasalaştığını ise Türk toplumu hayretle izlemiş; bu zor dönemeç, aynı zamanda ulusça verilen bir sınav olmuştur.

Yasalar

Bir bakıma denilebilir ki, istişari nitelikli şûralara artık gerek de yoktur. Eğitim bilimleri her sorunun çö-

Milli eğitimde ders kitapları, her zaman çözülmesi gereken bir sorun olarak gündemde kalmış; eğitim şuralarında tartışılmış, çeşitli yasal düzenlemeler ve kararnamelerle bir biçim verilmeye çalışılmış ama bugüne kadar bu yolda somut bir çözüme ulaşılamamıştır. Her ders yılı başlarken, yeni bir karmaşa yaşanmakta, aranan kitaplar bulunmamakta, tavsiye edilen kitaplar arasında amaca ve eğitim ilkelerine uygunluk hep ikinci planda kalmaktadır. Buna bir de kalabalık sınıflarda yapılan derslerin verimsizliği ve kitap kullanımının günlük pratikle bağlantısızlığı eklenince sonucun pek de parlak olmadığı açıktır.

zümler'mi gösterdiğine, yasalar, yönetmelikler de bunların üzerine inşa edildiğine göre akılcı doğruları bulmak her zaman kolaydır. Sözgelimi, Türk eğitiminde, her derecedeki eğitim kurumu için "millî", "genel", "özel" amaçların belirlenmesi, 1940'lara kadar gider. 1948 İlkokul Programı'ndaki "İlkmektebin başlıca maksadı, genç nesli faal bir halde hayata intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmek" ilkesi buna bir örnektir. Hatta amaçların dayanağı düsturlar, parti programlarında yeralmıştır: "Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, laik ve inkılapçı vatandaşlar yetiştirmek" gibi... Eğitimin amaçları kalkınma planlarında da vurgulanmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki "Eğitim, kalkınmanın en etkili aracıdır. Eğitimle davranışları değiştirmek, yaratıcı gücü arttırmak, kişilere yeteneklerine göre yetişme olanağı vermek, insanlara doğal ve toplumsal çevrelerini tanıtmak"; İkinci Beş Yıllık Plan'daki "Vatandaşların refah ve mutluluklarını arttırmak, kültür değerleri korunarak eğitim vermek" vb gibi. 13 Ekim 1972'de belirlenen Millî Eğitim reform Stratejisi ise, 14.6.1973'te

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun çıkmasına kaynak olmuştur.

Kanunun 1. maddesi "Türk Millî Eğitiminin düzenlenmesinde esas olan amaç ve ilkeler, eğitim sisteminin genel yapısı, öğretmenlik mesleği, okul bina ve tesisleri, eğitim araç ve gereçleri ve devletin eğitim ve öğretim alanındaki görev ve sorumluluğu ile ilgili temel hükümleri bir sistem bütünlüğü içinde kapsar" der. Bununla en azından, okul binalarının, öğrenci çalışma vasıtalarının (sıra, masa, tahta, laboratuvar, kitaplık, okul gereçleri vb) normalize edilmesi, sağlık ve pedagojik şartların uygun düzeye getirilmesi, öğretmenlerin, eğitim mesleğinin "ehli" olmaları hedeflenmiştir. 14. maddede eğitim kurumlarının yer, bina, tesis ve ekleri, donatım, araç-gereç ve kapasiteleri ile ilgili standartların önceden tespiti ve optimal büyüklüklerde kurulması, verimli çalıştırılması hükme bağlanmış, 53. madde ile de eğitim teknolojisi, program ve metodların yenileştirilmesi, geliştirilmesi öngörülmüştür. Bu yasanın, 1983'te çıkan 2842 sayılı kanunla değişik 2. maddesinde ise "Atatürk milliyetçiliğine bağlı, Türk milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî, kültürel değerlerini benimseyen, koruyan, geliştiren, ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan millî, demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti olan TC'ye karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar yetiştirmek; beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı... vs vs" denilmiştir. Ancak hizmetin ve ortamın nasıl sağlanacağı, kaynakların nerelerden temin edileceği belirtilmediğinden; sırf yasalara "en iyi ve edebî" sözlerin konulmasındaki hikmet-i hükümet uyarınca daha böyle nice madde yasada yer almıştır. Yasa, Türk dilinin her kademede öğretilmesini vurguladığı gibi (10. madde), Türk çocuklarının iyi birer vatandaş olabilmeleri için, gerekli bilgi, beceri, alışkanlık ve davranışları, millî ahlâkı edinmeleri, ilgi, istidat ve kabiliyetleri yönünde yetişmeleri zaruretini de (23. madde) ihmal etmemiştir. 18. ve 19. maddelerde eğitim sistemi "örgün" ve "yaygın" olarak iki ana bölüme ayrılarak örgün eğitimin; Okul Öncesi, İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim kurumlarını kapsaması öngörülmüştür.

Bu kanunun en çarpıcı yanı ise kuşkusuz 4-17. maddelerdeki temel ilkelerdir. Eğitimde din, dil, cinsiyet, ırk farkı gözetilmemesi, programların Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri yönünde düzenlenmesi, herkesin yeteneğine uygun programları seçebilmesi; eğitimde kadın-erkek eşitliği, genel ve meslekî eğitim fırsatlarının yaşam boyu sürekliliği, demokrasi bilincinin beslenmesi, eğitimde laikliğin esas kılınması, programların, metodların, araç-gereçlerin bilimsel ve teknolojik esaslara uygunluğu, eğitim-insangücü-istihdam ilişkilerinin planlanması, bina-tesis-donatım-personel standartları da yasada unutulmamıştır ama aradan geçen yıllarda, bu doğrultularda yatırımların planlandığına, bütçelerden ödenekler ayrıldığına ilişkin ciddi girişimler görülmemiştir. Aksine, giderek çığlaşan eğitim çağı nüfusu karşısında, "okul ve öğretmen yok denmesin!" düşüncesiyle her tip yapıdan, her tip okumuştan istifade yolları aranır olmuştur. Nihayet öğretmen açığı on binleri, yirmi binleri, otuz binleri bulunca bütün üniversite mezunlarına, hukukçulara, mühendislere, veterinerlere, jeologlara, hatta pratisyen hekimlere -pedagojik formasyon da aranmaksızın- öğretmenlik yolu açılmış; bir zamanlar çavuş eğitmenler gönderilebilen köylere üniversite mezunu her branştan gençler "sınıf öğretmeni" unvanıyla sevkedilmiştir. 1997'de açılan bu yeni çözüm kapısının gerisinde ise öğretmen yetiştiren köklü bütün kurumların söndürülmesi, bu en önemli ulusal mesleği besleme görevini üniversitelere devreden bakanlığın, asıl işlevinden ve sorumluluğundan sıyrılması gerçeği vardır. Kapı bir kez, onbinlere açıldığı için de her sıkışmada aynı yolun kullanılması doğaldır. Oysa bu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın özüne terstir: "Kimse eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğretim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir. Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Bu esas-

lara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz" (*1982 Anayasası*, 42. madde). Bu hüküm, kuşkusuz, eğitim ve öğretimi yürütecek elemanların da branşlarında çok iyi ve pedagojik formasyon da kazanarak yetişmiş, gereksinimi karşılayacak nitelik ve nicelikte olmalarını gerektirmektedir.

Plan ve Eğitim

1960'lı yıllarda planlı döneme geçilince gerçi eğitime önem verildiği her vesileyle vurgulanmıştır. Ama, eğitimin bir uzun süreç olduğu, kuşaktan kuşağa geliştirilerek sürmesi gerekliliği, yetkililerin bir kaygısı ve amacı olamamıştır. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında "Kalkınmanın gerektirdiği sayı ve yeterlilikte insan gücü eğitimine önem verileceği", Üçüncü Plan'da, "Eğitim sisteminin, kalkınma sürecinin bir parçası olduğu", Beşinci'de, "En değerli millî varlığımız ve beceri kaynağımız olan çocuklarla gençlerin kalkınmanın sürekleyici unsurları oldukları" yinelenmişse de örneğin 1979-1983 yıllarını kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Plan'da "Eğitimde beklenen hedeflere ulaşılamadığı, eğitim sisteminin, sosyal adalet sağlanamadığı için, kalkınmanın gerektirdiği nitelikte ve nicelikte insan gücü yetiştirmede yetersiz kaldığı"; 1985-1989 Beşinci Yıllık Plan'da da "Geçmiş plan dönemlerinde eğitim sektöründe kullanılan kaynaklar arasında, sayı ve nitelik gelişmesi sağlanamadığı" ifade edilebilmiştir. Devlet Planlama Teşkilâtının yayınladığı (1970) Rasyonalizasyon Tedbirlerinde, "Gelecek kuşakları çağın icaplarına uygun yetiştirmek için neler yapılması gerektiği sıralanarak: İnisiyatif sahibi, yaratıcı gücü olan, hayatını her türlü şartlar altında kazanabilen insanlara ihtiyaç olduğu; vatandaşı genç yaşta prodüktiv hale getirecek bir eğitim sisteminin kaçınılmazlığı; bürokrat yetiştiren sistemin yerine teknisyen yetiştiren sistemin gerekliliği..." gibi saptamalara "laf" düzeyinde yer verilmiştir.

Hükümet programlarında da kimi zaman "maarif", kimi zaman "eğitim", uzun bölümler oluşturagelmiştir. Programlarda "On yılda okulsuz köy bırakmayacağız" gibi iddialar da eksik olmamıştır. Dilden

1950'lerin sonuna doğru ağırlaşan ekonomik, toplumsal ve siyasal bunalımla birlikte siyasi iktidardaki Demokrat Partinin, muhalefetin sesini baskıyla susturmak istemesi Türk Silahlı Kuvvetler'inin 27 Mayıs 1960'ta iktidara elkoymasına neden olmuştu. Bu, daha sonraki askeri muhtıra ve darbe gibi girişimlerin başlangıcıydı. Aslında, 27 Mayıs'ı hazırlayan günlerde özellikle yüksek öğrenim gençliği toplumsal muhalefetin başını çekiyor ve bu anlamda 1960 sonrasında yaşanacak toplumsal olayların habercisi oluyordu. Resimde, 27 Mayıs'ın hemen ertesinde yapılan gösterilerde tanklarda öğrenciler.

folklora, üniversiteden Gezici Köy Kadınları kurslarına, eğitim tesislerine mutlaka temas edilmiş; "Eğitimde birlik ilkesine aykırı uygulamaların sona erdirileceği, Atatürk ilkelerinin her kademede egemen kılınacağı" da vurgulanmıştır. 1950'den sonra kısa fasılalar

dışında, "milliyetçi-muhafazakâr" iktidarların işbaşında olmasına rağmen, 1979'daki hükümet programında "Eğitimin beynelmilelci ve Marksist tesirlerden kurtarılacağı" vaadinde bulunulması da enteresandır.

Millî eğitimi yönlendiren belli başlı üç beş yasa dışında, doğrudan ya da dolaylı ilgili yasa ve yönetmeliklerin sayısını bile tespit etmek mümkün değildir. 1961-1981 arasında yürürlüğe konan ve Millî Eğitimin çeşitli birimleri, görevleri ve hizmetleriyle ilgili 218 ayrı yönetmelik bulunduğunu hatırlatmak yeterlidir. Son eklentiler ve yenilikler dışında 1980'li yılların sonuna doğru, eğitimimizi doğrudan ilgilendiren mevzuat yığıntısının üç büyük ciltte toplam 2548 sayfayı kapsadığını belirtmekte de yarar var.

1980'e gelindiğinde yaşanan uzun ve korkutucu anarşi yangınının, bu anarşiye kurban verilen yüzlerce öğretmenin acı anıları* bir yana, şu gerçekler ortaya çıktı: Türkçe'nin eğitim ve öğretiminin, dilin bir düşünce ve yükselme vasıtası olarak edebiyat, tarih, felsefe öğretimlerinin desteğinde, evrensel bilinci uyandıracak düzeye ulaştırılamaması; okul ortamlarının, zekânın ve duyguların sağlıklı gelişmesine yeterli donanımdan yoksunluğu ve giderek çekiciliğini yitirmesi, hattâ itici olması; sanat, spor, kültür faaliyetlerinin çok geri ve göstermelik düzeylerde kalması; eğitim örgütlerinin çocuk ve genç üzerindeki etkinliğinin azalması, etkinin kontrol dışı alanlara ve iletişim araçlarına kayması; yabancı dil, matematik, fen öğretimlerindeki başarısızlık; endüstriyel ve teknolojik gelişmelerin okullardan daima uzakta kalışı; programların çağdaş ilkelere göre yenilenememesi; okul kitaplarının, öğretmenlerin, okulların sürekli eleştiriye, öğretmenliğin giderek nitelik kaybına uğraması; okuma yasakları; fikirsizliğin ürünleri sayılan "millî tarih", "millî coğrafya" adlandırmaları; eğitim yerine, ezbere ve tekrarcılığa öncelik veren; bir bakanına "Liselerde Eflâtun okutulmasa ne olur?" dedirtebilen; öğretmeni ve öğrenciyi zengin gözlem ve kaynak alanları yerine dar, donanımsız derslik soğukluğunda tutmayı yeğleyen bir sistem!

1980'lerden sonra ise, öğretmenlerin hizmet içi yetiştirilmeleri, lisans ve lisansüstü akademik formasyonlar kazanmaları gündemdedir ama, sayıları yüz binleri aşan ve "devlet memuru" sayılan bu büyük kitlenin ülke düzeyindeki dağılım, nakil, ayrılma, dönme trafikleri yeterince iş yoğunluğu sağladığından, ayrıca yatırımsızlık, bürokrasi engelleri karşısında, bu yaklaşımın da bir "diploma dağıtma" kolaycılığında takılıp kaldığı görülmektedir. Millî Eğitim Temel Kanunu'na göre öğretmenlik "Devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği"dir ama, ihtisasların nasıl kazandırıldığı hâlâ meçhuldür ve özellikle de pedagojik formasyonun nasıl verildiği bilinmemektedir. Oysa 1983'te Onbirinci Şûra'daki tanımlamayla; öğretmen adaylarının: "Atatürk ilkelerini yaşatıp yüceltecek, eğitim biliminin kuramsal yapısını, metodolojisini, terminolojisini öğrenmiş, kalkınma ile eğitim arasındaki bağlantıyı bilen, eğitim sorunlarını inceleyen, ders konularının eğitim programındaki rolünün farkında, eğitim süreçlerini özümsemiş, edindiklerini öğrenci davranışlarının gelişiminde kullanan" aydınlar olarak yetiştirilmeleri pek edibâne önerilmiştir. Günümüzün öğretmeni ise bunların yabancısı olarak 657, 439, 1702, 5442... sayılı yasaların, bir dizi kararname ve yönetmeliğin yasakları, kuralları ortamında görevini yapmaya çalışmaktadır.

Program, Kitap

1924, 1926, 1936, 1962 ve 1968'de önemli değişiklikler gören öğretim programları, 1970'li, 80'li, 90'lı yıllarda da değiştirilmiştir. Yeni dersler ve programlar getirilmesi doğaldır. Ancak, giderek daha eklektik ve tutarsız öğretim programları kaçınılmaz olmuştur. Örneğin, 1988'de yayınlanan Ortaokul Programının 27-51. sayfaları arasındaki "Eğitim ve Öğretim İlkeleri"nin hangi yetkili kurulca ne zaman yürürlüğe konulduğu bilinmemektedir. Öte yandan, lise programında böyle bir bölüm yoktur. Yani, ortaokul öğreti-

(*) 1975-1980 beş yılı boyunca TÖB-DER'li 179 öğretmenin öldürüldüğünü *Eğitim Emekçileri Tarihi*'nde (s. 434-437) adlarıyla öğreniyoruz. Karşıt görüşlülerden de en az bu kadar öldürülen öğretmen vardır. 1984-1996 döneminde Güneydoğu olaylarında canlarını veren 138 öğretmen de katılırsa liste küçük bir kitapçığa dönüştürülebilir.

mi için ilkeler, lise öğretimi için ilkesizlik sözkonusudur. Galip Karagözoğlu şöyle diyor: "Öğretim programları ile verilmesi istenen bilgi ve beceri çocuğun günlük hayatında kullanılacak türde değildir. İlk, orta, lise kademelerinde öğretim programları bakımından bir bütünlük yoktur... Dengeler kurulamamıştır. Okullarda fiziki şartlar elverişsizdir... Öğrenci başarısı eskimiş yöntemlerle değerlendirilmektedir... (*Milliyet*, 11.11.1988, "Eğitim Sorunları Çözümlenemez"). Türkçe Eğitim Programı 1981'de kabul edilmişken yirmi yıl boyunca uygulanmamıştır. Programa uygun ders kitabı yazılamadığından "okuma" dersleri devam etmektedir. Çocuklara ve gençlere elyazısı becerisi kazandıran öğretmen sayısı, bunu ihmal edenlere oranla yüzde 10 bile değildir. Edebiyat programı "sakıncasız ölü ozanlar ve yazarlar antolojisi" durumundadır. İlkokul-ortaokul öğrencilerine "Türklerin Anayurdu ve Göçler" hikâyesi ile atalarımızın buzullar çağından önce bile uygarlık kurdukları belletilir. 10 yaşındaki çocuklar Mısır ve Mezopotamya'nın beş bin yıl önceki devletlerini ezberlerler. 1981'de kabul edilen TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Programı'nın açıklamalarında laiklik sadece bir kez ve şöyle geçer: "Bu kavramın dinsizlik olmadığı belirtilerek, Atatürk'ün İslâm dinine olan saygısı kendi sözleriyle açıklanacak; onun esas itibariyle tutuculuk, gericilik, yobazlık ve hurafelerle safsatalara ve din istismarcılığına karşı olduğu üzerinde durulacaktır." Bir dönem, Lise Fizik Programı 9, Biyoloji Programı 13 sayfa iken, Sağlık Bilgisi Programı 90 sayfa olabilmiştir!

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ders kitabı ve yayın işleri, yeni rejim, yeni roplum, yeni gençlik ilkelerine uygun yürütülür ve 1933'te 2259 sayılı yasa uyarınca ilkokuldan üniversiteye kadar tutarlı kitaplar yayınlanırken bu önemli konu giderek ihmal edilmiş, 1974'te Dokuzuncu Şûra'da her ders için tek kitap ilkesi benimsenmiş; 1739 sayılı yasanın 54. maddesi de bunu öngördüğü için bir süre de bu yol denenmiştir. 1985'te ders kitapları işi bir yönetmeliğe bağlanınca dönemin bakanı, bakanlık müfettişlerini iki ay içinde 1400 ders kitabı yazmaya zorlamış, bu garip "kirap yazma seferberliği" bakanın istifasıyla noktalanmıştır. İçerikleri ne pedagojik ne bilimsel, ne de öğretim dili açısından incelenemeden yayınlanan, bakanlığın 425 ayrı ders kitabının yıllık tirajı 35 milyon civarındadır. Piyasaya bırakılan ders kitapları ise baş döndürücü kazançlar sağladığı için bunların çoğu gösterişli fakat içeriksiz, yanlış, yetersizdir.

1926'da okul müzesi, ders araçları, gezici eğitim sergileri açabilen, araç-gereç işleri için Prof. Dr. Fray, Stiehler gibi uzmanları getirtebilen, 1930'larda okullarda kitaplık, laboratuvar kampanyaları başlatan Bakanlık, 1945'ten sonra Ders Araçları Yapım Merkezleri girişiminde bulunmuş; 1950'den sonra film gösterileri ve radyo da devreye sokulmuştur. TV ile eğitim 1968'den sonradır. 1975'te Mektupla Öğretim Postası kurulmuştur. 1976'da da YAY-KUR (Açık Öğretim Programları) çalışmaları başlatılmıştır. "Eğitim Araçları ve Donatım Standardı" ise 1990'da yayınlanmıştır. Fakat bu yönetmelikteki mütevazi araç-gereç donatımlarının okullarımıza bir "hava" getirmesi hayaldir. Oysa "Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi" özel öğretim kurumlarını tepeden tırnağa araca-gerece, kitaba boğmayı amaçlamaktadır. Devlet okulları için "Türkçe araç-gereç listesi" dahi düşünülmemişken özel sürücü kurslarında bile kitaplık bulundurulması zorunlu kılınmıştır.

Okullar

Milli Eğitim Temel Kanunu uyarınca (Diğer bakanlık ve kuruluşlara ait olanlar dışında) özel, genel, meslekî okulların sayısı çok, düzeyleri farklıdır. Ama programları, öğretmen kadroları her birinin sağlıklı ve verimli öğretim yapabilmelerine cevap verememektedir. Faal örgün eğitim kurumlarının başlıcaları; ana sınıfı (ilkokul bünyesinde), Anaokulu, Uygulama Anaokulu, Özel Türk Anaokulu, Özel Azınlık Anaokulu, İlköğretim Okulu (resmî), Özel İlköğretim Okulu, Özel Yabancı İlköğretim Okulu, Özel Azınlık İlköğretim Okulu, Yatılı İlköğretim Bölge Okulu, Pansiyonlu İlköğretim Okulu, Özel Uluslararası İlköğretim Okulu (International Commut), Yüzüncü Yıl İlköğretim

TABLO 15.1
Mesleki Teknik Liseler
(1997-1998)

Lise Türü	Okul	Öğrenci	Öğretmen
Erkek Teknik Eğitim GM	**1.091**	**369.847**	**72.518**
Kız Teknik Öğretim GM	**636**	**102.397**	**13.019**
Anadolu Kız Teknik Lisesi	1	82	-
Kız Teknik Lisesi	34	737	13
Anadolu Kız Meslek Lisesi	139	17.969	807
Kız Meslek Lisesi	402	73.610	11.383
Çok Programlı Lise	60	9.999	816
Ticaret ve Turizm Öğretimi GM	**650**	**237.360**	**10.642**
Ticaret Meslek Lisesi	290	182.40	7.163
Akşam Ticaret Meslek Lisesi	5	267	56
Anadolu Ticaret Meslek Lisesi	114	15.809	584
Anadolu Dış Ticaret Meslek Lisesi	8	1.441	90
Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi	53	13.452	1.037
Anadolu Aşçılık Meslek Lisesi	2	215	16
Anadolu Sekreterlik Meslek Lisesi	5	949	56
Anadolu Mahalli İdareler Meslek Lisesi	8	1.123	58
Anadolu İletişim ve Basın Yayın Meslek Lisesi	8	1.370	71
Çok Programlı Lise	157	20.327	1.511
Din Öğretimi GM	**605**	**178.046**	**18.702**
İmam Hatip Lisesi	464	168.422	17.343
Anadolu İmam Hitap Lisesi	107	4.259	840
Çok Programlı Lisesi	34	5.365	519
Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hiz. GM	**6**	**391**	**40**
Ortopedik Engelliler Meslek Lisesi	1	40	14
İşitme Engelliler Çok Programlı Lise	5	351	26
Sağlık İşleri Dairesi Başkanlığı			
Anadolu Sağlık Meslek Lisesi	2	312	26
MEB Toplamı	2.990	989.453	112.947

Diğer Bakanlıklara Bağlı Liseler: Sağlık Meslek Lisesi (320), Askeri Lise (4), Astsubay Okulu (5), Polis Koleji (1), Ziraat Meslek Lisesi (10), Adaler Meslek Lisesi (3), Maliye Meslek Lisesi (1), Ev Ekonomisi Meslek Lisesi (3), Tapu Kadastro Meslek Lisesi (1), Veteriner Meslek Lisesi (4), Anadolu Meteoroloji Meslek Lisesi (1), Laborant Meslek Lisesi (2), Demiryolu Meslek Lisesi (1), Konservatuvar (9).

Kaynak: *Cumhuriyetin 75. Yılında Gelişmeler ve Hedefler: Milli Eğitim*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1998, s.55-60.

Okulu (Uluslararası), Lise (resmî), Anadolu Lisesi, Fen Lisesi, Yabancı Dille Öğretim Yapan Lise (Süper Lise), Yabancı Dille Öğretim Yapan Yabancı Lise, Azınlık Lisesi, Çok Programlı Lise, Yabancı Dil Kolu Bulunan Lise, Güzel Sanatlar Lisesi, Endüstri Meslek Lisesi, Teknik Lise, Yapı Meslek Lisesi, Anadolu Teknik Lisesi, Meslek Lisesi, Anadolu Meslek Lisesi, Kız Meslek Lisesi, Kız Teknik Lisesi, Anadolu Kız Teknik Lisesi, Anadolu Meslek Lisesi, Anadolu İmam Hatip Lisesi, Ticaret Lisesi, Anadolu Ticaret Meslek Lisesi, Anadolu Tekstil Lisesi, Anadolu Öğretmen Lisesi, Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi, Anadolu Aşçılık Meslek Lisesi, Denizcilik Meslek Lisesi, Sağlık Meslek Lisesi, Anadolu Sağlık Meslek Lisesi, Anadolu Dış Ticaret Meslek Lisesi, Anadolu İletişim ve Basın Yayın Meslek Lisesi, Anadolu Mahalli İdareler Meslek Lisesi, Anadolu Sekreterlik Meslek Lisesi, Terzilik, Seramik, Motor Meslek Liseleri, Özel Akşam Lisesi, Özel Akşam Ticaret Lisesi, Açıköğretim Lisesi, Eğitimi Güç Çocuklar Okulu, Ortopedik

TABLO 15.2
Seçilmiş Yıllara Göre Okuma-Yazma Kursları
(1928-1980)

Yıllar	Kurs	Katılan
1928-29	17.531	485.632
1929-30	10.244	206.241
1930-31	7.582	146.822
1934-35	2.841	53.330
1938-39	1.815	43.455
1944-45	2.560	48.370
1949-50	94	15.330
1959-60	1.219	17.965
1969-70	2.114	22.529
1979-80	324	3.805

Kaynak: Okçabol, R., "Literacy Education in Turkey", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Eğitim Bilimleri, 14, 1990-1991.

Özürlüler Okulu, Ağır İşitenler Okulu, Alt Özür Sınıfı, İşitme Engelliler Özel Sınıfı, Yetiştirme Yurdu, Eğitilebilirler İş Okulu.

Yaygın Eğitim kurumlarının başlıcaları ise şunlardır: Yaygın Eğitim Enstitüsü, Endüstri Pratik Sanat Okulu, Pratik Kız Sanat Okulu, Olgunlaşma Enstitüsü, Yetişkinler Teknik Eğitim Merkezi, Meslekî Eğitim Merkezi, Halk Eğitimi Merkezi, Eğitim Odası, Çıraklık Eğitim Merkezi, Meslekî ve Teknik Açık Öğretim Okulu, Akşam Sanat Okulu, Eğitim ve Uygulama Okulu, Meslek Okulu, Bilim ve Sanat Merkezi, Özel Kurslar, Özel Dershaneler, Meslek Kursları.

Bu çeşitliliği, Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarında açılan resmi ve özel okullar, Eğitim Merkezleri; Almanya'dan Bangladeş'e, Avustralya'ya, Güney Afrika Cumhuriyeti'ne kadar dağılmış olan yurt dışı özel öğretim kurumları ve örgün öğretim kurumları daha da zenginleştirmiştir.

Okullar, kurumlar türlü çeşitli ve çoktur ama örneğin 1979'da sanayi ve hizmetler sektörlerinde çalışan kadınları temsilen binlerce işçi kadının imzaladığı dilekçe o yıllarda 0-6 yaş grubunun ancak binde 5'inin okul öncesi eğitimden yararlanabildiğini belgelemiştir. Bu oran, 1990'larda yüzde 4'e ulaştırılabilmiştir. Okul öncesi eğitime Türkiye'de henüz "lüks" gözüyle bakıldığından, çocuklar 7 yaşına kadar çoğu durumda başıboş bırakılmaktadır. Bu gruptaki 8-10 milyon çocuktan sadece üç dört yüz bininin, yarım milyon dolayındaki korunmaya muhtaç çocuktan ise yalnızca on beş bininin eğitimi mümkün olabilmektedir. Sayıları milyonu aşan özürlü çocukların ise sadece otuz bini eğitim almaktadır. 625 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu ile bu yasada değişiklikler yapan kanun hükmünde kararnameler, kurumlara ilişkin yönergeler, 1985'te çıkartılan Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği ise çağdaş ve demokratik ülkelerdeki resmî-özel okul yarışını değil, zengin-yoksul ayrıcalığını su yüzüne çıkarmıştır.

Temel eğitimin, ilkokul-ortaokul (ilköğretim okulu) olarak 8 yıla çıkartılması, 1970'lerden 1998'e değin, siyasetçi müdahaleleriyle ertelenmiştir. Öte yandan, "iş eğitimi ağırlıklı" ilköğretim programının uygulanmaması, yaşama ve ekonomiye kısa zamanda uyum sağlayan insan yetiştirmeyi engellemektedir. İlköğretim okullarının çiçekli, ağaçlıklı bahçelerden yoksun, özensiz ve sevimsiz, çocuk silolarına dönüşmesi bu son dönemdedir.

1961'de yürürlüğe giren 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun birçok maddesi, 1983'te çıkartılan 2917 sayılı yasa ile değiştirildikten sonra hazırlanan ve 948 sayfalık bir doküman olan İlkokul Prog-

TABLO 15.3
İkinci Okuma-Yazma Kampanyasının Verileri
(1981-1997)

Kurs Dönemi	Kurs	Katılan
23.3.1981-10.5.1981	54.486	1.186.580
10.5.1981-3.8.1982	37.765	779.609
3.8.1982-10.4.1982	13.293	273.610
10.4.1982-23.3.1983	24.604	525.443
23.3.1983-17.10.1983	8.100	165.784
17.10.1983-8.9.1984	29.343	569.268
1989-90	1.288	20.168
1994-95	1.048	23.084
1996-97	1.244	30.532

Kaynak: Rıfat Okçabol, "Literacy Education in Turkey", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, Eğitim Bilimleri, 14, 1990-1991; MEB, TBMM 1997 Yılı Bütçe Başvuru, Ders Aletleri Yapım Merkezi, Ankara, 1996; DİE Milli Eğitim İstatistikleri, Yaygın Eğitim 1994-1995, Devlet İstatistik Enstitüsü No: 2083, Ankara, 1997.

TABLO 15.4
Eğitim Tür ve Düzeylerine Göre Kız ve Erkek Öğrenci Oranları (%)
(1923-1998)

Öğretim yılları	İlkokul		Ortaokul*		Lise		Mesleki-Teknik Ortaöğretim**		Yükseköğretim	
	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek	Kız	Erkek
1923-1924	20,0	80,0	-	-	-	-	21,0	79,0	9,8	90,2
1937-1938	33,3	66,7	27,3	72,7	23,3	76,7	38,0	62,0	16,7	83,3
1938-1939	32,7	67,3	27,9	72,1	23,5	76,5	36,3	63,7	17,4	82,6
1949-1950	36,9	63,1	27,1	72,9	20,5	79,5	26,0	74,0	19,2	80,8
1950-1951	37,0	63,0	26,3	73,7	21,0	79,0	21,8	78,2	20,0	80,0
1959-1960	37,1	62,9	25,1	74,9	26,0	74,0	28,0	72,0	20,5	79,5
1960-1961	37,2	62,8	24,2	75,7	25,9	74,1	30,2	69,8	20,0	80,0
1970-1971	42,3	57,7	26,7	73,2	28,7	71,3	33,9	66,1	18,5	81,5
1979-1980	45,2	54,8	33,4	66,6	35,7	64,3	28,0	72,0	24,7	75,3
1980-1981	45,4	54,6	34,3	65,7	36,7	63,3	29,4	70,6	26,0	74,0
1990-1991	47,1	52,9	37,1	62,9	42,9	57,1	32,0	68,0	33,6	66,4
1996-1997	45,5	54,5			44,7	55,3	36,3	63,7	39,1	60,9
1997-1998	44,9	55,1			42,7	57,3	38,5	61,5	40,1	59,9

(*) Son iki öğretim yılında "ilkokul"da verilen oran, ilköğretimdeki (ilkokul+ortaokul) durumu yansıtmaktadır.
(**) 1980-1981 öğretim yılından itibaren mesleki ve teknik ortaokullar, "ortaokul" içinde gösterilmiştir. Bu öğretim yılından önce mesleki ve teknik ortaokullar, "mesleki ve teknik ortaöğretim" içinde gösterilmiştir.
Kaynak: DİE, *Milli Eğitimde 50 Yıl*; DİE, *Milli Eğitim İstatistikleri*; MEB, *Milli Eğitim İle İlgili İstatistikler*, ÖSYM, *1996-97 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri*, Yay. No. 1997-4.

ramı, gerçi İlköğretimle ilgili yasal hükümleri, "iyi ve doğru" her şeyi içermektedir: Demokratik eğitim-öğretim, etkileşim, hayatilik, planlılık, okul-aile işbirliği, millilik, hoşgörü, Türkçeyi doğru ve açık kullanma, araştırma... uzun uzun açıklanmıştır. Oysa okullar neredeyse otokratik ama herhalde otoriter ve klasik bir eğitim-öğretim manzarası sergiler. İlköğretim Yönetmeliği "mecburî öğrenim çağı, çocuğun 5 yaşını bitirdiği yılın Eylül ayı sonunda başlar, 14 yaşını bitirip 15 yaşına girdiği yılın öğretim yılı sonunda biter", "İlköğretimde normal öğretim esastır", "Öğrencilere maddi ve manevi ceza verilmez", "Birinci devre öğrencilerine evde yapmak üzere ödev verilmez..." kurallarını içermiş olsa da bunlara kulak asılmamakta, her yıl yüzbinlerce çocuk zorunlu ilköğretime kayıt olmadığı gibi, okullarda dayak ve aşağılama önlenememekte, programdan veya program dışından ödev de verilmektedir.

Liselerin bugün hangi amaca hizmet ettiği tartışma konusudur. Bir zamanların millî kültürün ve hümanizm ruhunun kazandırıldığı, bütün mezunlarının üniversiteye girebildiği liselerinden; her yıl yüzbinlerce mezununu, umutsuz ve meyus kılan liselere gelinmiştir. Anadolu Liselerinin sayısı, kadro, kalite, yer düşünülmeden arttırılmışsa da A ilindeki bir Anadolu Lisesi ile B ilindeki Anadolu Lisesi arasında uçurum denecek farklılıklar sözkonusudur. Nüfusu az ve dağınık yerleşim birimleri için, genel, meslekî ve teknik öğretim programlarını bir arada veren Çok Programlı Liselerin sayısı da giderek artmaktadır. Öğretmen Liseleri, Anadolu Öğretmen Liselerine dönüştürülmüşse de bu okulların öğretmen yetiştirmek gibi bir hedefi yoktur. 1972'de kabul edilen İmam-Hatip Lisesi Yönetmeliği'nin 1. maddesi "Laik öğretim sistemimiz içinde, Millî Eğitim Bakanlığı'nın hizmetleri arasında ayrı bir meslek okulu niteliğinde, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesi gereğince kurulmuş bulunan İmam-Hatip okullarının amaçları, 633 sayılı Diyanet İşleri Bakanlığı Kanunu'nun 22. maddesine göre imamlık, hatiplik, Kur'an kursu öğreticiliği, gerektiğinde müftülük, vaizlik benzeri görevleri yapmak üzere ortaöğretim görmüş din görevlileri yetiştirmek-

tir" diyorsa da bunların, zaman içinde "arka bahçe"ye dönüştürülerek bir rücu eyleminin odakları yapılması çabalarını kamuoyu izlemiş; bu okulların sayıları ve mevcutları neredeyse genel liselerle yarışacak düzeylere ulaştırılmış; kızlar için ayrı İmam-Hatip Liseleri, İmam-Hatip Liselerinde ayrı kız şubeleri, okullarda ayrı kız kapıları, ayrı dershaneler açılmış; giyim kuşam farklılıkları yaratılmıştır.

Bir kentteki aynı müdürlüğe bağlı, kızlar ve erkekler için ayrı ayrı ve tamamen bağımsız okullar dikkate alındığında 1990'lardaki sayıları 1000'e, öğrenci mevcutları da 500 bine ulaşan İmam-Hatip Liselerinin, özel yurtlarda barındırılan yoksul köy çocuklarına daha bir şefkatle kucak açtığı, dindar ailelerin de kızlarını öncelikle bu okullara gönderdikleri gözlenmiştir. Yine, zorunlu ilköğretim süresinin 8 yıla çıkartıldığı 1998'e değin, 4800 Kur'an kursunda, çağdaş eğitim, denetim ve gözetim ilkelerinden uzak 155.000 çocuk okumakta, her yıl yeni 300 Kur'an kursu açılmaktaydı.

Kız Meslek ve Kız Teknik Liselerinde ve Pratik Kız Sanat Okullarında, ayrıca yaygın eğitim kapsamındaki kurum ve kurslarda, eğitim, genel kültür ve beceri kazandırmaya dönük çocuk gelişimi'nden ev yönetimine ve giyime, nakış, resim, tekstil ve seramikçilikten kuaförlüğe, elektronikten, yapı ressamlığına, bilgisayara, hazır giyime ve besin teknolojisine kadar pek çok dalda program uygulanmakta ise de bu kurumlar hiçbir dönemde birer cazibe merkezi olamamıştır. Erkek Teknik Öğretimin örgün ve bu alanın yaygın eğitim kurumlarında da elektronikten gazeteciliğe, kadastro, boya-apre, serigrafi işlerinden, restorasyon, konfeksiyonculuk ve kuyumculuğa değin 80 dolayında program vardır. Son yıllarda sayıları arran Çok Programlı Liselerde ise benzeri programlar ile bankacılık, muhasebe, petro-kimya gibi yeniliklere de yönelindiği görülmektedir. Endüstriyel Okullar, Yaygın Meslek Eğitimi, Mesleki Eğitim, Teknik İşbirliği projeleri için, dış krediler ve karşılıksız dış yardımlar alınmaktadır.

Yaygın Eğitim, Okur-Yazarlık

Vasıflı insan gücü yetiştirmek için 1977'den sonra, 2089 sayılı Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu, 1986'da da 3308 sayılı Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kanunları yürürlüğe konmuştur. 1988'de 53 ilde toplam 167 Çıraklık Eğitim Merkezi varken, 1990-91'de öteki yaygın eğitim kurumları ve 752 Halk Eğitim Mekezi ile birlikte 4093 yaygın eğitim kurumu örgütlenmiştir. Bunlarda 1.352.000 kişinin eğitim gördüğü bildirilmiştir (*Cumhuriyet*, 19 Şubat 1991). Halk Eğitimi Merkezleri'nde ve bağlı Gezici Kurslar'da 107 ayrı dalda beceri kazandırılmaktadır. Halk Eğitimi aracılığı ile sürdürülen okuma-yazma çalışmalarında da 1989 sonuna değin toplam 4.282.468 kişiye hizmet götürüldüğü; okuma-yazma genel oranının da yüzde 89'a (?) ulaştığı iddia edilmektedir. Oysa 1980 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 22.041.595 kadından 11.105.977'sinin (yüzde 50), 22.695.362 erkekten de 7.296.074'ünün (yüzde 34) okur-yazar olmadığı ve herhangi bir okulu bitirmediği saptanmıştır. 18.402.051 ümmî (okuma-yazma bilmeyen) ise 1980 nüfusunun yüzde 41'ini oluşturmaktaydı. 1989'a değin, çağ nüfusunun tamamını alamayan okulların, 10 yılda 4 milyon kişiye okuma-yazma öğrettiği sanılan kursların, yüzde 59'luk okur-yazarlık oranını, yüzde 89'a nasıl çıkartılabildiği ise cevapsız kalıyor. Esasen okur-yazarlık kavramına, artık a, b, c'yi tanımak olarak bakılamayacağı gibi verilen yüksek oranların da okur-yazar olmayanların sayıca azaldığını göstermediği açıktır. Örneğin, 1940'lardaki yüzde 40 ümmî, 7 milyonu ifade ederken, 1990'larda yüzde 1.5'lik oran 9 milyon demektir. Okur-yazarlık oranının Hakkari'de yüzde 32 olması; İstanbul'da bile 1,5-2 milyon ümmî bulunması; iktisaden faal nüfusta okur-yazarlık gerçekten yüzde 89.4'e ulaşırken, 6 yaş yukarısında bu oranın yüzde 77'de kalması, belirli bölgelerde de yüzde 45.8 çizgisinde oluşu, Türk Millî Eğitiminin en önemli sorunudur. Güneydoğu ve Doğu'da ise yüksek doğum oranı, hem Türkçe'yi bilmeyenlerin hem ümmîlerin sayısını hızla arttırmaktadır.

Türkiye'de eğitim çağ nüfusu, üniversite bazında

(0-21 yaş) genel nüfusun yüzde 56'sı, ilköğretim bazında (0-15 yaş) yüzde 42'sidir. Bu demektir ki ilköğretim çağında 25 milyon nüfus vardır. Tespitlere göre ilkokul mezunlarının bile yüzde 20'si, ilk 3-5 yıl içinde okuma-yazmayı unutmaktadır. Bu oran kadınlar arasında daha yüksektir. Okuma-yazmayı, günlük yaşamın vazgeçilmez bir uğraşı ve gereksinimi sayanların oranı ise henüz hesaplanamamıştır ve herhalde yüzde 10'un altındadır.

Üniversite, Bütçe ve Okullaşma

Genel ve meslekî liselerden her yıl mezun olan gençlerin ancak yüzde 26'sının yüksek öğrenim hakkı elde edebilmesi; geçmiş yıllardan, ileriki yıllara ne denli ürkütücü bir "okumuş işsizler"in yığılmakta olduğunu gösteriyor. 1990'da LİMME (Lise Mezunlarına Meslek Edindirme) projesi, bu sorun için düşünülmüş oyalayıcı bir çözüm olarak sunulmuşsa da tutmamıştır.

Üniversite ve yüksek öğretimle ilgili olarak 1960 sonrasındaki en ciddi iki müdahale 114 sayılı kanunla, 147 öğretim üyesinin uzaklaştırılması (tasfiye); 115 sayılı kanunla da üniversitelere tam özerklik tanınması olmuştur. 4 Kasım 1981'de ise 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu (YÖK) ile üniversite, yüksek okul, akademi ve enstitülerin tek çatı altında toplanması; özerkliğin sınırlandırılıp geniş yetkili Yüksek Öğretim Kurulu'nun oluşturulması tepkiler uyandırmıştır. Sayıları 83'e ulaşan Resmî ve Özel Üniversitelerle bunlara bağlı yüksek okulların, öğretim kadrosundan, kurumlaşmaya değin sorunları çoktur. Yüksek Öğretim Kanununu değiştiren ek kanunlar, Kanun Hükmünde Kararnameler, Anayasa Mahkemesi'nin iptal kararları, Üniversite-Millî Eğitim Bakanlığı ilişkilerindeki sorunlar, açmazları daha da çoğaltmaktadır. 1960 sonrasının ticarî amaçlı özel yüksek okulları, 1963'te başlatılan, "uzaktan öğretim yöntemli" Yay-Kur ve Mektupla Öğretim, 1980 sonrası Açık Öğretim; nihayet 1982'den sonra hemen bütün üniversitelerde kabul gören "yetiştirme rolünden ziyade öğrenci sayısında artış" ilkesi; konuya en iyimser bakanlara bile "Üniversitelerin başarıları, toplumun gelişmişlik düzeyi ile sınırlıdır. Bu ve kendilerini hızla yenileyememeleri, sürekli eleştiri almalarına neden olmaktadır" dedirtiyor (bkz. Dr. Hüseyin Korkut, "Üniversiteler", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, 1983, s.334). Genç nüfusu artan bir ülkede, mezunlarının genel nüfusa oranını yüzde 3'lerin üstüne çıkartamayan üniversitelerin bu noksanlığını örtmek ve toplumun tepkisini kırmak için üniversiteye girmeye hak kazanan öğrenci sayısı katlanınca Açık Öğretim yolunun gösterilmesi; her yıl üniversite sınavına 1 milyon 500 bin dolayında genç katılarak, bunlardan yaklaşık 1 milyonu sınavı kazandığı halde ancak 300 bin kadar gencin lisans ve önlisans okuma hakkı elde edebilmesi sorunu; 200 bin dolayındaki yüksek öğrenim gençliğine sağlanabilen yurtların, sosyal ve sportif tesislerin yetersizliği daha uzun zaman sürecek görünmektedir.

Genel bütçelerde Millî Eğitime gerçi büyük paylar ayrıldığı görülür. Oysa bu paylar içerisinde okul yapımı ve donatımı gibi yatırımlara ayrılan miktarlar oldukça düşük seviyelerdedir. Örneğin, 8 trilyona yaklaşan 1990 Millî Eğitim bütçesinde, yatırımlara ayrılan para 880 milyardır ki bu, 11 milyon öğrenciden her birine "seksen lira" düştüğünü gösterir. Eğitim bütçesinin yüzde 90'a yakın bölümü, öğretmen ve personel giderlerini karşılamaktadır. Yatırım yetersizliği veya Millî Eğitim bütçesi içindeki bu dengesizlik; "Kendi okulunu kendin yap!" kampanyalarıyla yamanmaya çalışılıyor. Bu, elbette ki faydalı bir yoldur. Fakat görülüyor ki, bundan bölgelere ve ihtiyaçlara bağlı, programları gerçekleştirici sonuçlar alınamamaktadır. Birçok "hayırsever" de hem adını ebedileştirmek hem ödeyeceği verginin büyükçe bir bölümünü bu işe ayırıp toplumun duasını almak için hazine arsalarına okul yaptırmaktadır.

Çağ nüfusuna göre okullaşma oranları 1982'yi izleyen 20 yıl için; okul öncesinde yüzde 4,7'den yüzde 55'e; ilköğretimde yüzde 93'ten yüzde 100'e; ortaokulda yüzde 34'ten yüzde 75'e; genel liselerde yüzde 17,6'dan yüzde 18,4'e buna karşılık meslek liselerinde yüzde 10.2'den yüzde 29,7'ye yükselecek biçimde ön-

1960'ların sonuna gelindiğinde toplumsal huzursuzluk her kesimde yansımalarını göstermeye başlamıştı. Öğretmenlerse "daha iyi bir toplum ve eğitim düzeni" istiyorlardı. Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ile İlkokul Öğretmenleri Sendikası'nın (İLK-SEN) ortaklaşa düzenledikleri, amacı hükümeti uyarma olan boykot, 25 Aralık 1969'da başladı, 28 Aralık'ta sona erdi. 120 bin öğretmenin katıldığı boykot sonunda sendika yöneticilerine işten el çektirildi, 2 bin öğretmen hakkında kovuşturma açıldı. Resimde boykot sırasında yapılan bir gösteri.

görülmüştür. 1990'lara gelindiğinde okul öncesi eğitimde yüzde 4,7'nin aşılamadığı; ilköğretim düzeyinde 1 fazlasıyla yüzde 94'ünü yakalanabildiği; genel ve meslekî ortaöğretimde de yüzde 35 seviyesinin elde edildiği görülmektedir. Yine 1990'lı yıllarda 13 milyon öğrenci, 65 bin okulda, 450 bin öğretmen tarafından eğitim görmekteydi. Bu ortalama sayılar içerisinde İlköğretim I. Kademe 7.5 milyon öğrenci, 52 bin okul, 225 bin öğretmenle ilk sırayı almıştır. Bu kademede derslik başına 44 öğrencinin düşmesi, öğretmen dağılımının, kent ve köy arasında ortaya koyduğu adaletsizlik, öğretmenlerin katledildiği anarşi ve terör ortamlarında yüzlerce okulun kapalı kalması; son yıllarda gündeme gelen taşımalı sistemle binlerce köy okulunun tamamen kapatılması, ilköğretimin önde gelen sorunlarıdır. 2001 verilerine göre öğretime açık ilköğretim okulu sayısı 36 bindir. Bu okullarda, 2000-2001 öğretim yılında 10 milyon 288 bin (4 milyon 776 bini kız) okumuştur. 602 bin öğrenci de taşımalı sistemle merkez okullarda eğitim görmüştür. 225 yatılı ilköğretim bölge okulunda 125 bin öğrenci, 216 pansiyonlu ilköğretim okulunda ise 44 bin öğrenci okuma olanağı bul-

1968 yılı tüm dünyada olduğu kadar Türkiye'de de toplumsal hareketlerin yükseldiği bir yıldı. Fransa'da, Almanya'da, İngiltere'de ve Avrupa'nın birçok ülkesinde eğitime ilişkin taleplerini, düzen karşıtı gösterilerle birleştiren öğrencilerin hareketleri üniversitelerde boykot ve işgal eylemlerine dönüşürken; Türkiye'de de üniversite öğrencileri "Eğitimde Reform", "Eğitimde Devrim", biçiminde sloganlaşbrdıkları taleplerini benzeri eylemlerle dile getirdiler. 1969'un kış aylarında Beyazıt'ta o dönemin önde gelen öğrenci liderlerinin öncülük ettiği bir gösteri.

muştur. Diğer yandan, 19 bin 551 "Birleştirilmiş sınıflı ilköğretim okulu"nda, 1 milyon köy çocuğu, eğitimde fırsat eşitliğinden yoksun olarak örgün eğitim görmekte iken 7 bin 800 ilköğretim okulunda da ikili öğretim devam etmiştir. Köy okullarının bina, donatım yetersizlikleri ve öğretmen yokluğu, denilebilir ki bu kurumları, eğitimin en verimsiz ve şanssız aşaması durumuna getirmiştir.

İlköğretimden liseye kadarki ölçme ve değerlendirme uygulamalarının 1988'e ait kesin rakamları ilkokullarda öğrencilerin yüzde 8'inin, ortaokullarda yüzde 29'unun, liselerde ise yüzde 25'inin sınıfta kaldığını; buna karşılık, her yıl ilköğretime fazladan 150-200 bin; liselere 200 bin dolayında öğrenci kaydı yapıldığı görülmektedir. Bu açmazların en kolay çözümü, sınıfta kalmayı kaldıran yönetmeliklerle bulunmaya çalışmış; bu da kaliteyi büsbütün düşürür olmuştur.

Yurt dışındaki 0-18 yaş grubu Türk çocuklarının sayısı 1981 tespitlerine göre Almanya'da 584.400, Hollanda'da 36.249, Fransa'da 34.077, Belçika'da 30.258, Danimarka'da 6.264, İngiltere'de 2.000, Avusturya'da 17.539, İsviçre'de 13.604, İsveç'te 8.181, Norveç'te 719, Avustralya'da 10.000, Arap ülkelerinde 1.400 olmak üzere toplam 744.691'dir. Bunların millî kültür/millî eğitim çizgilerinde ne ölçüde yetiştirilebildikleri konusunda cevaplar alınamıyor.

Sonuç

Her yıl 1.200.000 dolayında çocuk ilkokula kaydoluyor. Şayet 6 yaş grubu da bu sayıya katılırsa (yasal olarak katılması gerekir) sayı 2 milyona çıkmaktadır. Standartlardan yoksun okulların bu yükü alması mümkün değildir. İlköğretim çağına gelip de bu haktan yoksun kalan ve yasal takibe alınmayan çocuk sa-

yısı Doğu'da ve Güneydoğu'da (Diyarbakır, Erzurum gibi kent merkezleri de dahil) inanılmayacak boyutlarda olduğu gibi, okullarda eğitim standartları da yakalanamamıştır. Diğer yandan, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki toplam lise sayısı kadar lise bugün sadece Bursa'da, Konya'da vardır. Buna rağmen çağ nüfusunun ancak yüzde 20'si liselere devam edebiliyor. 1981'deki bir tespite göre genel ve meslekî teknik liselerin 1747'si kendi binasında hizmet verirken, 1123'ü ilkokul binalarında ikili öğretim yoluyla, 421'i kiralık binalarda çalışmaktaydı. Büyük merkezlerdeki bazı liselerin mevcudu ise 2 binli, 3 binli sayılarla gösteriliyor. Bu, okullarda eğitim sürecinin bırakıldığını, salt şöyle böyle öğretim yapılabildiğini, bu nedenle de özel dersanelerin lise öğrenimi sırasında ve sonrasında devam edilmesi zorunlu, üniversite sınavlarına hazırlayıcı kurumlar konumunu elde ettiğini gösteriyor. Yine 1980'lerin hesaplarına göre Ankara'da 185, İstanbul'da 198, en az ihtiyaç gösteren Kars'ta bile 24 ve her biri 10'ar derslikli yeni lise binasına gereksinim vardı.

Meslekî ve Teknik ortaöğretim, daha sağlıklı bir gelişme yansıtıyorsa da çağ nüfusunun bu okullara daha yoğun yönlendirilmesi sağlanamamaktadır.

Yaygın Eğitim faaliyetlerinde 1980'lerden 1990'lara doğru olan gelişmelere bakıldığında, en yararlı dalın Çıraklık Eğitimi olduğu gözlenmektedir. Türkçe, Matematik, Sosyal Bilgiler, Fen Bilgisi, Din Kültürü gibi genel bilgi derslerinin yanında, 45 ayrı programın (Meslek bilgisi dersleri) uygulandığı Çıraklık Eğitim Merkezlerine devam eden çırak adayı, çırak ve kalfa sayısı 6 binden 200.000'e yükselmiştir.

Yapılan hesaplar ve tahminler; eğitimdeki kapasite açıklarını kapatmak, yığılmaları önlemek, eskileri yenilemek, çağdaş donatımı, öğretmenin hizmet içi eğitimini, ileri programların uygulanmasını, kaynak, kitap ve araç gereçleri sağlanmak için, 5 ilâ 7 milyar dolarlık ek bir yatırım kaynağının gerektiğini gösteriyor. Okullarına yakıt, su ve elektrik parasını dahi zamanında gönderemeyen; kadrolarını 21. yüzyılın gerektirdiği formasyonda ve sayıda eğitimcilerle dolduramayan, öğretmenlerine mesleklerini severek, hatta coşkuyla yapmaları olanaklarını sağlayamayan Millî Eğitimimizin bu şansı yakın bir gelecekte yakalayacağı ise iyimserlerimizin bile umudu değildir.

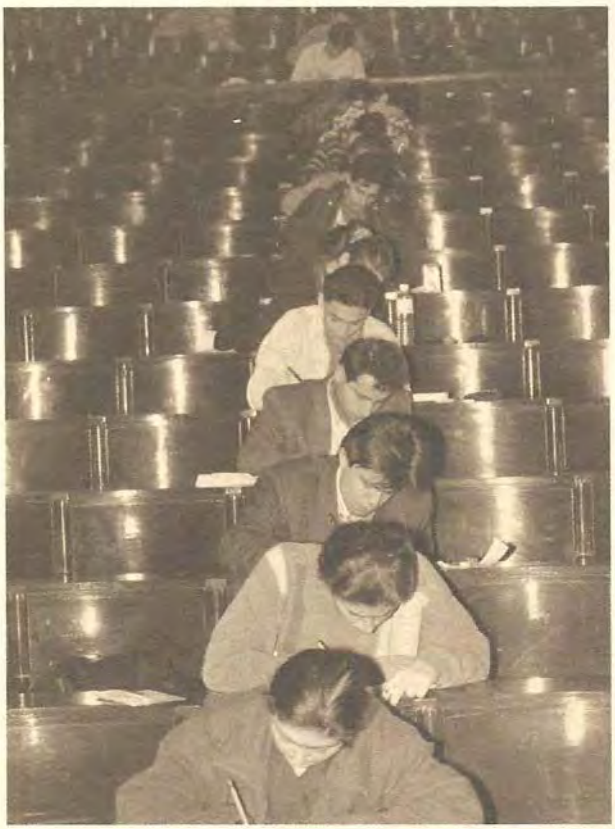

1973'te çıkanlan Üniversiteler Kanunu ile birlikte yeni Üniversitelerin kurulması kolaylaştırıldı. Bu gelişme lise mezunlarının artan taleplerine cevap verse de bir başka yanıyla illerde seçim yabımlannın temel malzemesi oldu. Neredeyse "Her İle Bir Üniversite" sloganıyla biçimlendirilen bu anlayış, akademik ölçütlerin aşağılara çekilmesine de yol açtı. Resimde, bu sistemin dershaneler, sınavlara hazırlık kursları vb. gibi vazgeçilmez unsurlarla gelip dayandığı son nokta olan bir üniversite giriş sınavı.

T. C.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Tebliğler Dergisi

Her hafta Pazartesi günleri neşrolunur.

rektörlüğünce neşredilir.
ıtılmaz. Alâkadar makamı
üesseselere dağıtılır.

9 İkinci Kânun 1939
PAZARTESİ

Sayı : 1

KTÖRLÜĞÜ
110

30/XII/1938

Millî Şefimiz Cümhur Reisi İsmet İnönü'nün yüksek teveccühleri ve Sayın Başvekil Celâl
ger.i itimatiarile çağrıldığım Maarif Vekilliği vazifesine başladım.
nza, kuvvetli hamlelerle yeni bir hayat veren Atatürk'ün ve Büyük Türk Milletinin şuur
temsil eden Millî Şefin direktiflerine uyarak; Cümhuriyet Halk Partisinin Kültür mese-
bit ettiği prensiplerle. Hükûmet programımızda yazılı esaslara dayanarak, muhterem se-
Arıkan'in bıraktığı faaliyet noktasından hareketle mesaide bulunacağını.
ndan yetişmiş olmakla büyük iftihar duyduğum meslektaşlarımın üstlerine aldıkları iş-
ette her gün biraz daha yükselen irfan seviyesine ve biraz daha artan kültür ihtiyacına
kat ve itina ile yapmaları, aldığım bu mühim vazifenin başarılmasında bana büyük güven

EĞİTİM TARİHİ BELGELERİNDEN ÖRNEKLER

teşkilâtımızın bütün mensuplarına, emeklerinin karşılığı olacak büyük muvaffakiyetler

Maarif Vekili
Hasan-Âli Yücel

1
TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU
3 Mart 1924 Kanun No: 430

1982 Anayasasının 174. maddesinde, öteki İnkılâp Kanunları ile anayasal güvenceye alınan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu 7 maddedir.

Madde 1- Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye (öğretim ve bilim kurumları) Maarif Vekâletine merbuttur (bağlıdır).

Madde 2- Şer'iye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3- Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtip ve medarise (okullar ve medreseler) tahsis olunan mebaliğ (ödenekler) Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4- Maarif Vekâleti, yüksek diniyat mütehassısları yetiştirilmek üzere Darülfünun'da (Üniversite) bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet (imamlık-hatiplik) gibi hidemat-ı diniyenin (din görevlerinin) ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir (açacaktır).

Madde 5- Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisat-ı umumiye (genel öğretim ve eğitim) ile müştegil (uğraşmakta) olup şimdiye kadar Müdafaa-yı Millîye (Millî Savunma)'ye merbut (bağlı) olan askerî rüştî ve idadîler (orta ve liseler) ile Sıhhiye Vekâletine merbut olan Dârüleytamlar (öksüz yurtları-yetiştirme yurtları) bütçeleri ve heyet-i tâlimiyeleri (öğretim kadroları) ile beraber Maarif Vekâletine raptolunmuştur (bağlanmıştır). Mezkûr rüştî ve idadîlerde bulunan heyet-i tâlimiyelerin cihet-i irtibatları (öğretmen ve eğiticilerin özlük, denklik durumları) âtiyen (ileride) ait olduğu vekâletler arasında tahvil ve tanzim (değiştirme ve düzenleme) edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini (bağıntı) muhafaza edecektir (637 sayılı 22.4.1925 tarihli kanunla eklenen fıkra: Harbiye Mektebine menşe [kaynak] teşkil eden askerî liseler bütçe ve kadrolarıyla Müdafaa-yı Milliye Vekâletine devrolunmuştur).

Madde 6- İşbu kanun tarih-i neşrinden (yayım tarihinden) muteberdir.

Madde 7- İşbu kanunun icra-yı ahkâmına (hükümlerinin yürütülmesine) İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) memurdur.

TBMM Zabıt Ceridesi, devre II, cilt VII, s.27.

2
ÖĞRETMENLERE
27 Ekim 1922

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, Bursa Şark Sinemasi'nda İstanbul ve Bursa'da görevli öğretmenlere hitabı.

Hanımlar, beyler,

İstanbul'dan geliyorsunuz. Safa geldiniz. İstanbul'un nur ocaklarını temsil eden heyeti aliyeniz karşısında duyduğum zevk bipayandır. Kalplerinizdeki hissiyatı, dimağlarınızdaki fikirleri doğrudan doğruya gözlerinizde ve alınlarınızda okumak benim için fevkalade mucibi mazhariyettir. Bu dakika muvacehenizde duyduğum en samimi hissi, müsaadenizle söyleyeyim: İsterdim ki çocuk olayım ve sizin nur saçan dairei tedrisinizde bulunayım. Sizden feyz alayım, siz beni yetiştiresiniz. O zaman milletim için, daha nafi olurdum; fakat maalesef gayrikabili istihsal bir arzu karşısında bulunuyoruz. Bu arzunun yerine başka bir talepte bulunacağım: Bugünün evlatlarını yetiştiriniz. Onları memlekete, millete nâfi uzuvlar yapınız. Bunu sizden talep ve rica ediyorum.

Hanımlar, beyler,

Bir milleti, düçar olduğu herhangi bir felâketten kurtarmakta, bir milleti irşad etmekte, ricâlinin haiz

olduğu büyük ehemmiyet gayrikabili inkârdır. Hattâ diyebiliriz ki, bugünü görmek; millet ricalinin iffet ve namusu, gayreti milliyey-i vatanperveranesi ve bilhassa menafi-i istihkâr hisleri sayesinde müyesser olmuştur. Fakat bugün, vâsıl olduğumuz nokta, halâs-ı hakikî noktası değildir. Bu fikrimi izah edeyim: Bir milletin maruz-ı felâket olması demek, o milletin hasta, mariz olması demektir. Binaenaleyh halâs, heyet-i içtimâiyedeki marazı teşrih ve tedavi etmekle elde edilir. Marazın tedavisi ilmî ve fennî bir tarzda olursa şifa-bahş olur. Yoksa bilakis maraz müzmin olur ve gayrikabil-i tedavi bir hâle gelir. Bir heyeti içtimâiyenin marazı ne olabilir? Milleti millet yapan, terakki ve tefeyyüz ettiren kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve içtimaî kuvvetler...

Fikirler, mânasız, mantıksız safsatalarla mâlî olursa, o fikirler marizdir. Kezalik hayat-ı içtimaiye akıl ve mantıktan âri, bî-faide ve muzır bir takım akideler ve an'anelerle meşbu olursa mefluç olur.

Evvela fikir ve içtimaiyat kuvvetlerinin menbalarını tathirden başlamak lâzımdır. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için, hamiyet, hüsnüniyet, fedakârlık elzem olan evsaftandır... Fakat bir heyet-i içtimaîyedeki marazı görmek, onu tedavi etmek, heyet-i içtimâiyeyi asrın icabatına göre terakki ettirebilmek için, bu evsaf kâfi gelmez; bu evsafın yanında ilim ve fen lazımdır. İlim ve fen teşebbüsatının merkez-i faaliyeti ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır. Mektep nâmını hep beraber hürmetle, tazimle zikredelim. Mektep genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şerefi istiklali öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi muvafık olan en salim yolu belletir... Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların aynı zamanda meslekleri̇nde birer namuskâr mütehassıs ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden mekteptir. Ancak bu tarzda her türlü teşebbüsatın mantıkî neticelere isâli mümkün olur.

Muallim hanımlar, muallim beyler!

Bütün bu hakikatlerin milletçe hüsn-i telâkki ve hüsn-i hazmedilebilmesi için her şeyden evvel cehli izâle etmek lâzımdır. Binaenaleyh maarif programımızın, maarif siyasetimizin temel taşı, cehlin izâlesidir.

Bu izâle edilmedikçe, yerimizdeyiz... Yerinde duran bir şey ise geriye gidiyor demektir. Bir taraftan umumi olan cehli izâleye çalışmakla beraber, diğer taraftan hayat-ı içtimaîyede bizzat aıneli, müessir ve müsmir uzuvlar yetiştirmek lâzımdır. Bu da ilk ve orta tedrisatın ameli bir tarzda olmasıyla mümkündür. Ancak bu sâyede heyet-i içtimaîyeler işadamlarına, sanatkârlara malik olur. Bittabi deha-yı millîmizi inkişaf ettirecek, hislerimizi lâyık olduğu dereceye isal için âli meslek erbabını da yetiştireceğiz. Çocuklarımızı da aynı tahsil derecelerinden geçirerek yetiştireceğiz.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.42-46.

3
MUALLİMLER BİRLİĞİ KONGRESİ ÜYELERİNE
25 Ağustos 1924

Reisicumhur Gazi M. Kemal Paşa'nın (Ankara'da, kongreye katılan öğretmenlere verilen çaydaki konuşması).

Muhterem efendiler!

Evvela bu içtimaı tertip ve bilhassa hakkımda ibzal buyurdukları sözlerle bana da huzurunuzda birkaç söz söylemek fırsatını bahşettiklerinden Vasıf Beyefendi'ye suret-i mahsusada teşekkür ederim.

Hanımlar, beyler!

Güzide heyetinizin içinde bulunmaktan mütehassıl sürurum bî-payândır. Türkiye Muallimler Birliği'nin Ankara'da akdettiği ilk kongresini çok büyük memnuniyetle karşıladım. Memleketimizin sizler gibi, kıymetli muallim hanım ve beylerinin burada toplanması, Cumhuriyetimiz için çok feyizli neticelerin tecellisine vesile olacaktır.

Hanımlar, beyler!

Türkiye Muallimler Birliği'nin bütün memlekette taazuvuna, Konya'yı olduğu gibi Van'ı ve Hakkari'yi de teşkilâtı dahiline almasına ve her köyde âzaya mâlik bulunmasına derin bir alaka ile intizar edeceğim.

Muallimler;

Yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri sizler yetiştireceksiniz; yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesiyle mütenasip bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli, bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir. Mümtaz vazifenizin ifâsına âlî himmetlerle hasr-ı mevcudiyet edeceğinize asla şüphe etmem.

Ben millî maarifimiz ve millî terbiyemiz hakkındaki nokta-i nazarlarımı muhtelif zamanlarda ve muhtelif vesilelerle söyledim. Fakat bu nokta-i nazarlarımı birkaç kelimede teksif ederek tekrar etmeyi faydasız görmüyorum.

Muallimler!

Erkek ve kız çocuklarımızın, aynı suretle bütün tahsil derecelerindeki talim ve terbiyelerinin ameli olması mühimdir. Memleket evladı, her tahsil derecesinde iktisadî hayatta âmil, müessir ve muvaffak olacak surette teçhiz olunmalıdır. Milli ahlâkımız, medenî esaslarla ve bir fikirle tenmiye ve takviye olunmalıdır. Bu çok mühimdir; bilhassa nazar-ı dikkatinizi celb ederim. Tehdit esasına müstenit ahlâk, bir fazilet olmadıktan başka itimada da şayan değildir.

Efendiler; bu nokta-i nazarımda sizin tamamen benimle beraber olduğunuza şüphe etmiyorum. Umumî maarif ve terbiye programımız da bu esasatı câmidir. Fakat, biliyorsunuz ki, nokta-i nazarların, programların kat'i ve vazıh olması çok mühim olmakla beraber feyz ve eser verebilmesi, onların muktedir, müdrik ve fedakâr muallimlerimiz tarafından mekteplerimizde çok büyük dikkat ve himmetle tatbikine vabestedir. İşte bilhassa sizden rica edeceğim husus budur. Sizin muvaffakiyetiniz, Cumhuriyetin muvaffakiyeti olacaktır.

Arkadaşlar, yeni Türkiye'nin birkaç seneye sığdırdığı askeri, siyasi, idari, inkılâbat sizin, muhterem muallimler, sizin içtima-i ve fikrî inkılâptaki muvaffakiyetinizle teyit olunacaktır. Hiçbir zaman hatırlarınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s.172-173.

4
İLKMEKTEP PROGRAMI
1930

İlk mektebin başlıca maksadı, genç nesli muhitine faal bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmektir. Bu maksadın layıkiyle husulünü temin için mevcut ilk tahsil programının tadiline lüzum görülmüştür. Yeni programın tertibine esas olan fikirler şunlardır:

1- 1924 tadilatiyle beş seneye indirilmiş olan ilk mekteplerin tahsil müddeti, yeni programda iki devreye taksim edilmiştir. İlk üç sene birinci devre, son iki sene ikinci devredir.

2- Eski programlarda bütün sınıflarda dersler birbirlerinden tamamen müstakil ayrı ayrı bahislermiş gibi gösterilmiş, aralarındaki rabıta ve münasebetlere o kadar dikkat edilmemiştir. Yeni programlarda malumat arasında münasebetlere pek ziyade ehemmiyet verilmiştir. Hususi ile birinci derecede bütün derslerin hayat ve cemiyet mühveri etrafında ve "toplu" olarak tedrisi esası kabul edilmiştir. Bunun için eski programlarda "tabiat tetkiki", "musahabat", "tarih" ve "coğrafya" dersleri ayrı ayrı gösterilmiş olduğu halde yeni programda bunlar, birinci derecede, "hayat bilgisi" namı altında cemedilmiştir. Bu ders bütün tedrisatın adeta belkemiği olacak ve diğer dersler daima buna istinat edecektir. Her ne kadar lisan ve hesap dersleri ile elişleri-resim dersi için ayrıca saatler tahsis edilmiş ise de bu daha ziyade o derslerin tedrisinde ittiba edilecek

tedrici nizamı göstermek maksadı ile yapılmıştır. Mesela: Hesap dersi bu tedrici nizam dahilinde ilerleyecektir, ancak dersin teknik ciheti bu nizamı takip ederken temrin, mümarese ve ameliyat cihetlerinde daima "hayat bilgisi" ile olan irtibat muhafaza edilecektir. Keza lisan dersi de böyledir. Alfabe ve kıraat dersleri mutat pedagojik nizam dahilinde ilerlemekle beraber şifahi lisan temrinleri ile mükâleme ve tahrir dersleri daima "hayat bilgisi" ile münasebattar olacaktır. İlk devrede dersler arasındaki bu münasebeti gösteren "irtibat cetvelleri" bu programa ilave edilmiştir. Bu cetvel maksadın ilk bakışta vazıhan kavranmasına müsaittir.

3- Yalnız, ikinci devrede derslerin, muhtelif ilimlerin mebadisini az çok musannaf olarak arzedecek şekilde tedrisi faydalı görülmüştür. Ancak yine bu derslerin birbiriyle muvazi gitmesi ve birbirlerini takviye etmesi lüzumu gözden kaçırılmamıştır. Çocukların dağınık malumattan ziyade işe yarar bilgi kazanmasını temin için derslerin imkân derecesinde hayat ve muhit ile münasebattar bir tarzda tedrisi cihetine ehemmiyet verilmiştir.

4- Eski programlarda "iş esaslarına" ve talebenin şahsi mesai ve faaliyetine lüzumu kadar itina edilmemiştir. Yeni programlarda bu noktalara da hususi bir ehemmiyet verilmiştir. Bütün derslerin talebeyi "şahsi mesai"ye teşvik edecek bir surette tedrisi, tedrisatta imkân müsait olduğu derecede talebenin "şahsî alâka"larının nokta-i hareket ittihaz edilmesi esasları kabul edilmiştir. Elişleri-resim derslerine, talebede el hünerini tenmiye edecek, onlara tasavvurlarını maddi surette ifade edebilmek iktidarını verecek ve bilhassa diğer dersleri canlandıracak mühim bir terbiye âmili olmak üzere hususi bir kıymet atfedilmiştir. Talebenin dersleri imkân mertebesinde bizzat işleyerek, bizzat zihni faaliyette bulunarak öğrenmesi yeni programın en bariz seciyesidir.

5- Yeni programda derslerin yalnız müferradatı sayılmakla iktifa edilmemiştir. Her dersin hedefleri ile tedriste tutulacak istikametlerin ana hatları da ayrıca gösterilmiştir. Bu suretle, programı okuyan muallimler tedrisatın teveccüh edeceği istikameti kolayca göreceklerdir.

6- Yeni programların bir mühim hususiyeti de ders mevzularının (bilhassa Hayat Bilgisi ile Yurt Bilgisi derslerinin) mahalli şeraite göre tedrisine geniş bir imkân bırakmasında görülür.

Tedrisatta daima mahalli şeraitin, tabii ve içtimai muhitin nazar-ı dikkate alınmasına ve tedriste hareket noktasının mümkün olduğu kadar çocuğun en yakın muhitinden seçilmesine yeni programda pek ziyade ehemmiyet verilmiştir.

Maarif Vekâleti, İlkmektep Müfredat Programı, 1930, mukaddime'den.

5
TERBİYE VE TEDRİS

A. Terbiye

İlk mekteplerde terbiyenin ilk ve son maksadı çocukların milli hayata layıkiyle intibak etmeleridir. Bunun için mekteplerle milli cemiyet arasında sıkı bir ittihat ve irtibat bulunmak lazımdır.

Mektep dahilindeki hayatta, mektebin idaresinde ve inzibatında, muallimlerle talebenin münasebetlerinde milli cemiyetin içtimai umdeleri esas teşkil etmelidir.

Cumhuriyet mekteplerinde inzibat cebir ve zecre, mihaniki vasıtalara istinat edemez. Talebenin birbirleriyle ve muallimlerle münasebetlerinin asıl mihveri sevgi ve saygı olmalıdır.

Mektepteki inzibat, yerinde ve yolunda bir sayden, sıhhi ve terbiyevi bir oyun faaliyetinden, mazbut ahlâki bir muaşeretten ve umumi menfaatler için hakiki taavün ve tesanütlerden, talebe ile muallimlerin karşılıklı sevgilerinden doğarak itiyatlaşan tabii, hür ve demokratik inzibat olmalıdır. Harici emir ve tedbirlerle tesis ve tahkim olunan inzibat tarzlarına zaruret miktarınca mevki ve kıymet verilmelidir. (...)

Derslerde ve oyunlarda rekabetin makûl ve mutedil bir halde kalmasına gerek bir mektep dahilinde,

gerek mektepler arasında ferdi veya zümrevî münaferet şekline tereddi etmemesine dikkat olunmalıdır.

Talebenin kıyafetinde, harekette, konuşmada vs. muaşeret kaidelerine daima riayet etmesi, lâubali kıyafetlerden, hareketlerden sakınması lâzımdır.

Hasseten dil kabalığı ve ağız bozukluğu gibi pek çirkin içtimai kusurlardan talebe her zaman sakındırılmalıdır.

Daha küçük yaştan, talebe, terbiye ve nezaket dahilinde münakaşaya, fikrini kimseyi incitmeden müdafaaya; başkalarının, kendi fikirlerine uymayan fikirlerini incinmeden dinlemeye, icabında yanlış bir kanaatini, başkalarının ikazı ile, üzülmeden, düzeltebilmeye alışmalıdır.

Bütün içtimai meziyetlerin ancak hayat içinde, bilfiil tecrübe ederek öğrenileceği ve itiyatların yalnız bu suretle teşekkül edeceği bir an hatırdan çıkarılmamalı; talebede husulü istenilen iyi huylar için öğüt, nutuk ve konferans tarikinden ziyade, onlar için böyle itiyatlar kazanmalarına müsait faaliyet zeminleri hazırlamak tarzına müracaat edilmelidir. (...)

Talebe mektepte içtimai hizmet ruhu ile meşbu olmaya başlamalıdır. Mektebin mesela: Camlarının kirli olmasından talebe eza duymalıdır. Ve bunları derhal temizlemek için hademe bulunmayan yerlerde ve zamanlarda talebe bu temizliği kendiliğinden yapmalıdır. Mektep bahçesinin berbat ve perişan olmasına talebe asla lakayt kalmamalıdır. (...)

Talebenin kıyafetçe mutlaka yeknesak olmaları lazım değildir. Çocuk velilerine *ağırlık vermemek şartiyle* kıyafet birliği teminine imkân bulunursa tabii iyi olur. (...)

Oğlan çocuklar için kısa bir pantolon, yazın bolca bir bluz veya gömlek, kışın kalınca bir ceket, hafif bir kasket, sağlam ve ayağa uygun bir çift iskarpin ile kalınca, uzun konçlu çorap çok elverişlidir.

Bu kıyafet kızlarda yalnız pantolon yerine eteklik giyilmesi şeklinde bir tadile uğrar, kasket yerine bere de kızlar için daha gösterişlidir. Kızlar için koyu renkli bir göğüslük hem ucuz hem kullanışlı hem de yapılışa göre pek zarif olabilir.

Mektep kıyafeti için milli mamulatın tercihi şarttır.

İlk mektep terbiyesinde daima gözönünde tutulması icap eden bir mühim cihette millî iktisattır. (...)

Terbiyede Türklük ve Türk vatanı esas mihveri teşkil etmelidir. Çocuklarda milli hislerin beslenmesi ve kuvvetlendirilmesi için her fırsattan istifade edilmelidir.

Türk inkılabı ve bu inkılabın nimetleri, bu nimetlere ermek için yapılan büyük cidaller onlara layıkıyla anlatılmalıdır. Cümhuriyet Bayramı, 23 Nisan Bayramı gibi büyük milli günlerde mektepte tertip olunacak şenlikler ve müsamereler çocukların milli hassasiyetlerini arttırmak için en iyi fırsatlar verir. Bu fırsatlardan istifade edilmelidir.

Talebe vatanın ve milliyetin timsali olan bayrağı sevmeli ve ona hürmet etmelidir. Bunun için her ilk mektepte haftanın ilk günü sabahleyin ve son günü öğleden sonra bayrak merasimi yapılmak lazımdır. (...)

B. Tedris

Tedrisatta Maarif Vekâleti'nce neşrolunan müfredat programları ile irtibat cetvelleri ve tedris usullerine dair talimatname ve emirlere göre hareket edilir.

Tedrisatta sınıf tarzı tercih olunmalıdır. Bir sınıfın derslerini bir muallim deruhte etmelidir. İlk mekteplerde muallimlerin ihtisas zümrelerine ayrılmaları muvafık değildir. İlk sınıfların en tecrübeli, en kabiliyetli muallimler tarafından alınmasındaki ehemmiyet unutulmamalıdır. Yalnız musiki ve cimnastik derslerinin ayrıca birer muallime tevdii faydalı olabilecek hallerde böyle bir tefrik caiz olur.

Tedrisatın terbiyevi olması, yani derslerin çocuğun terbiyesine hadim olması lazımdır. (...)

Tedrisat talebenin zihni terbiyesi ile beraber hissi ve iradi terbiyesine de müessir olabilmek için hangi dersin his ve irade ile hangi noktalarda irtibatı olduğuna dikkat edilmek iktiza eder.

Hayat Bilgisi dersi çocuk ile tabii ve içtimai muhit arasındaki münasebetlerin toplandığı derstir. Bu iti-

barla talebenin öğrenme faaliyetinin bütün merkez ve mihverini bu ders teşkil eder.

Türkçe, tarih ve coğrafya ve yurt bilgisi derslerinde çocuklara milliyet ve vatan terbiyesi verilir. Hesap, hendese dersleri muhakeme kabiliyetinin tevassüüne hizmet edecek bir tarzda verilmelidir. Resim ve elişi dersleri güzel san'atlardan lezzet duymak ve onları takdir etmek hislerini beslemekle beraber talebede kendi başına iş becermekten doğına bir sevinç de hasıl etmelidir. Cimnastik dersleri talebenin bir taraftan bedence inkişaflarına hizmet etmeli, diğer taraftan da acarlık kabiliyetini arttırmalı ve iradesini kuvvetlendirilmelidir. Oyun ve gezişlerden gözetilecek fayda çocuğun görme ve akıl erdirme kabiliyetini işlettirmektir.

Çocuk gördüğü, duyduğu şeyleri esaslı unsurları ile kavramalıdır. Bunun için temrinlere, tecrübelere sevkedilmelidir. Ona muayyen bir şeyi müşhede etmek, dikkatini muayyen bir şeye hasrederek o şeyi mümkün olduğu kadar teferruat ile görmek imkânını vermelidir. (...)

Bahçe işlerinde çiçeklere ve umumiyetle tabiate karşı talebede sevgi uyandırmalıdır. (...)

Müfredat porgramında ve irtibat cetvellerinde gösterilen mevzuların mahalli şeriate göre tedris edilmesi pek ziyade mühimdir. Dersler daima tabii ve içtimai muhitle münasebettar olmalıdır. (...)

Mektep haricindeki büyük cemiyetin işleri, faaliyetleri ile bunlarla alakadar olan müesseseler hakkında talebe vazıh fikir ve uyanık alaka sahibi olmalıdır.

Her ders mutlaka evvelden tasarlanmış bir plan üzerine verilmelidir. Muallimlerden her birinin birer plan defteri tutması lazımdır. Bu defterlere evvelden tahmin edilmeyerek ders esnasında zühur eden ve ileride nazarı dikkate alınması icap eyleyen hadiseler de kaydolunmalıdır.

Tetkik ve müşahade gezintilerine çıkılmadan veya mektep dahilinde tetkik ve müşahadede bulunmadan evvel talebeye tetkik ve müşahadenin ne için ve ne suretle yapılacağı layıkı ile anlatılmış ve aynı zamanda kendilerinde bu faaliyet için bir merak ve alaka uyandırılmış olmalıdır. Her talebe bir müşahade defteri tutmalı ve bu deftere tetkik ve müşahadelerinin neticelerini muntazam surette kaydetmelidir.

Muallim her şeyden evvel talebenin mevzula alakasını temin etmeli ve çocukların eski bilgilerini yoklayarak yeni malumatı o bilgilerin üzerine kurmalıdır. (...)

Sualleri bütün sınıfa tevcip etmelidir. Cevapların umum sınıf tarafından karma karışık verilmesine müsaade olunmamalıdır. Cevaplar muallimin işaret edeceği çocuklar tarafından verilmelidir. Arasıra talebenin ayağa kalkarak öğrendiklerini arkadaşlarına takrir etmeleri çok iyi olur.

Bütün sınıflarda manzumeler, şarkılar ile pek mahdut tarih ve isimlerden başka bir şey talebeye ezberlettirilmez. Tarih, coğrafya, eşya, tabiat dersleri ile hesap hendese gibi derslerde kitaptan ibare ve tarif ezberlettirmek caiz değildir.

Ders kitapları talebenin ezberlemesi için değildir. Belki onun öğrenme faaliyetine yardım içindir. Talebe ders mevzuunu derste öğrenir; onu zihninde köklendirmek, teferruatı ile kavramak, unuttuğu cihetlerini yeniden öğrenmek, uğradığı bir müşkülü halletmek için de kitaptan istifade eder. Kitabın pek mühim olan bu mahiyeti gözden kaçırılmamalıdır.

Tedrisatın ameli olması ve müşahade ve tetkik esası üzerine, mümkün olduğu kadar mevzuun tabii muhitinde ve en münasip zamanda, yapılması lazımdır. (...)

Muallimler, talebeye çalışma yolunu da öğretmelidir. Talebe bir meseleyi nasıl halledeceğini, bir meselenin halli için lazımgelen mutaları nerede bulancağını, bir kitaptan nasıl istifade edeceğini, fihristine bakarak bir kitaptan bir bahsi nasıl bulacağını (...) öğrenmelidir.

Her mektepte bir müze bulunmalıdır. Müsait yeri bulunmayan mekteplerde her dersaneye camlı bir dolap verilirse müze sınıfın malı olarak bu dolapta tesis olunur. Müze talebenin iştirakı ile yapılmalıdır. Haşarat, nebat, maden koleksiyonları talebe tarafından yapılmış ders aletleri, elişleri derslerinde yapılan eşya ve resimler camlı dolaplarda saklanarak ders senesi nihayetinde sınıf sergisinde teşhir olunur.

C. Ders Vazifeleri

Evde ve sınıfta yapılmak üzere talebeye tahriri vazifeler verilebilir.

Evde hazırlanacak vazifeler derslerin sonunda, sınıfta yapılacak vazifeler derslerin iptidasında verilir. Cimnastik, musiki gibi dersler böyle vazifelerden müstesnadır. (...)

Vazifeleri muallim kendisi muayene ve hataları kırmızı kalemle işaret etmelidir. Kesretle tekerrür eden hatalar sınıfta münakaşa edilerek talebenin iştiraki ile tashih olunmalıdır. (...)

Birinci ve ikinci sınıflar talebesine evde yapılmak üzere tahriri vazife verilmez. Diğer sınıflarda verilecek vazifelerin talebeyi en çok bir saatten fazla işgal etmemesi lazımdır.

Vazifelerin hep tahriri olması icap etmez. Arasıra, talebeyi müşahedeye ve düşünmeye sevkedecek şifahi vazifeler de verilir. (...)

Kültür Bakanlığı İlkmektepler (1929) Talimatnamesi, s.12-27'den.

6
DİN DERSLERİ

(5. sınıf talebesinden ebeveyni arzu edenlere, program haricinde olarak, haftada yarım saat konferans tarzında verilir.)

İslâm Dininin Esasları

Kimsenin dinine, itikadına, işine karışmamak: İslâm dininde her şahıs kendi itikadından ve kendi işinden mes'uldür. Başkalarının inanına karışmaya kimsenin hakkı yoktur.

Hayırlı insan olmak: İslâm dininde herkes hayır işlemekle mükelleftir.

Ahlâkın emrettiğini İslâm dini de emreder. Ahlâkın fena gördüğünü İslâmlık da fena görür. kendi nefsine, başkalarına, memleketine, vatanına hayrı olmayan insanları İslâmlık takbih eder.

Çalışmak: İslâm dininde sây asıldır. İnsan ancak sâyi ile insan olur. Tembellik, miskinlik İslâm dinince memnudur.

İslâm dininde tevekkül her türlü tedbirlerden sonra caizdir: Aklın gösterdiği her çareye başvurmadan tevekkül edenler daima mahrumiyete uğrarlar. Böyle tevekkül İslâm dinince makbul değildir.

İslâm dininde şükür asıldır: Hakiki Müslüman çalışır, her türlü tedbire sarılır ve neticede vasıl olduğu muvaffakiyet için şükreder. Hiçbir şey yapmadan tembel tembel dua ederek her nimeti Allah'tan beklemek İslâm şiarı değildir.

İslâmlık hüsnü muaşeret demektir: İslâmlar hayır işlemekle ve her türlü fenalıklardan çekinmekle mükelleftir. İslâmlıkta teavün ve tesanüt en büyük esaslardan biridir. Zenginler fakirlere, kaviler acizlere daima yardım ile mükelleftir.

İslâmlık taassubu meneder: Körü körüne adetlere bağlanan, terakkiye düşman olan insanlara muttassıp denir. Taassup hayatın ve medeniyetin en büyük düşmanıdır. İslâm dini taassubu meneder.

Din sahtekârlığına riya namı verilir: Riyakârlık en büyük ahlâksızlıktır. Riyakâr olan Müslüman değildir.

İslâm dininde akıl her şeyin fevkindedir: Aklın kabul etmediğini din kabul edemez. Batıl, manasız şeylere itikat, İslâm dininde memnudur.

Dünya işlerini milletin iradesi ile vazedilen kanunlar tayin eder. Beşeri muamelat bu kanunlara tabidir. Bu muamelelerin din ile alakası yoktur. Beşeri işlerde akıl ile ilim hâkimdir. İslâm dini dünyevî işlerde aklın ve ilmin hâkimiyetini kabul eder.

İslâm dininde Allah ile kul arasında vasıta yoktur: Her Müslüman Allah'ına bizzat ibadet eder. İslâm'da din rüesası yoktur, çünkü din nazarında bütün Müslümanlar müsavidir, Allah indinde hiçbir Müslümanın, faziletten başka bir sebeple, diğerlerinden fazla bir mevkii yoktur.

Türklerden ve Araplardan başka İslâm dinine sâlik olan milletler de vardır: İranlılar, Afganlılar, Cavalılar, Hintlilerin ve Çinlilerin bir kısmı, Afrika aha-

lisinin çoğu Müslümandır. Müslüman milletler arasında maddeten ve manen en ziyade müterakki olan Türk milletidir. İslâmlık yalnız Araplara mahsus olmadığından her millet Allah'ına kendi diliyle hitap eder, şükür dualarını kendi lisanı ile eda ederse daha kalbi ve samimi olacağı cihetle tesiri daha ziyade olur.

Maarif Vekâleti, İlkmektep Müfredat Programı, İstanbul, 1930, s.229-231'den.

7
MİLLÎ EĞİTİM TEMEL KANUNU'NUNDAN

I. Kanunun Kapsamı

Madde 1- Bu kanun, Türk Millî Eğitiminin düzenlenmesinde esas olan amaç ve ilkeler, eğitim sisteminin genel yapısı, öğretmenlik mesleği, okul bina ve tesisleri, eğitim araç ve gereçleri ve Devletin eğitim ve öğretim alanındaki görev ve sorumluluğu ile ilgili temel hükümleri bir sistem bütünlüğü içinde kapsar.

Birinci Kısım: Türk Millî Eğitim Sistemini Düzenleyen Genel Esaslar

Birinci Bölüm: Türk Millî Eğitiminin Amaçları

I. Genel Amaçlar:

Madde 2- (Bu maddenin 1 numaralı bendi 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanun'un 1. maddesi ile aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.)

Türk Millî Eğitimi'nin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

1. Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin millî, ahlâkî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan; insan haklarına ve Anayasa'nın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek;

2. Beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

3. İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece, bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan millî birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.

II. Özel Amaçlar:

Madde 3- Türk eğitim ve öğretim sistemi, bu genel amaçları gerçekleştirecek şekilde düzenlenir ve çeşitli derece ve türdeki eğitim kurumlarının özel amaçları, genel amaçlara ve aşağıda sıralanan temel ilkelere uygun olarak tespit edilir.

İkinci Bölüm: Türk Millî Eğitimin Temel İlkeleri

I. Genellik ve Eşitlik

Madde 4- Eğitim kurumları, dil, ırk, cinsiyet ve din ayırımı gözetilmeksizin herkese açıktır. Eğitimde hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

II. Ferdin ve Toplumun İhtiyaçları

Madde 5- Millî eğitim hizmeti, Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri ile Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlenir.

III. Yöneltme

Madde 6- Fertler, eğitimleri süresince, ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde ve doğrultusunda çeşitli programlara veya okullara yöneltilerek yetiştirirler.

Millî Eğitim sistemi, her bakımdan, bu yöneltmeyi gerçekleştirecek biçimde düzenlenir.

Yöneltmede ve başarının ölçülmesinde rehberlik hizmetlerinden ve objektif ölçme ve değerlendirme metotlarından yararlanılır.

IV. Eğitim Hakkı

Madde 7- Temel eğitim görmek her Türk vatandaşının hakkıdır.

Temel eğitim kurumlarından sonraki eğitim kurumlarından vatandaşlar ilgi, istidat ve kabiliyetleri ölçüsünde yararlanırlar.

V. Fırsat ve İmkân Eşitliği

Madde 8- Eğitimde kadın, erkek herkese fırsat ve imkân eşitliği sağlanır.

Maddi imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin en yüksek eğitim kademelerine kadar öğrenim görmelerini sağlamak amacıyla parasız yatılılık, burs, kredi ve başka yollarla gerekli yardımlar yapılır.

Özel eğitime ve korunmaya muhtaç çocukları yetiştirmek için özel tedbirler alınır.

VI. Süreklilik

Madde 9- Fertlerin genel ve meslekî eğitimlerinin hayat boyunca devam etmesi esastır.

Gençlerin eğitimi yanında, hayatı ve iş alanlarına olumlu bir şekilde uymalarına yardımcı olmak üzere, yetişkinlerin sürekli eğitimini sağlamak için gerekli tedbirleri almak da bir eğitim görevidir.

VII. Atatürk İnkılap ve İlkeleri ve Atatürk Milliyetçiliği

(Bu başlık "Atatürk İnkılapları ve Türk Milliyetçiliği" iken 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanun'un 2. maddesi ile bu şekilde değiştirilmiştir.)

(Bu madde 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanun 2. maddesi ile aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.)

Madde 10- Eğitim sistemimizin her derece ve türü ile ilgili ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve her türlü eğitim faaliyetlerinde Atatürk inkılap ve ilkeleri ve Anayasa'da ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır. Millî ahlâk ve millî kültürün bozulup yozlaşmadan kendimize has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine önem verilir.

Millî birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk dilinin eğitimin her kademesinde, özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine çalışır ve bu maksatla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile işbirliği yapılarak Millî Eğitim Bakanlığı'nca gereken tedbirler alınır.

VIII. Demokrasi Eğitimi

(Bu madde 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanun'un 3. maddesi ile aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.)

Madde 11- Güçlü ve istikrarlı, hür ve demokratik bir toplum düzenin gerçekleşmesi ve devamı için yurttaşların sahip olmaları gereken demokrasi bilincinin, yurt yönetimine ait bilgi, anlayış ve davranışlarla sorumluluk duygusunun ve manevi değerlere saygının, her türlü eğitim çalışmalarında öğrencilere kazandırılıp geliştirilmesine çalışılır; ancak, eğitim kurumlarında Anayasa'da ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine aykırı siyasî ve ideolojik telkinler yapılmasına ve bu nitelikteki günlük siyasî olay ve tartışmalara karışılmasına hiçbir şekilde meydan verilmez.

IX. Laiklik

(Bu madde 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanun'un 4. maddesi ile aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.)

Madde 12- Türk millî eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilkokul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.

X. Bilimsellik

Madde 13- Her derece ve türdeki ders programları ve eğitim metotlarıyla ders araç ve gereçleri, bilimsel ve teknolojik esaslara ve yeniliklere, çevre ve ülke ihtiyaçlarına göre sürekli olarak geliştirilir.

Eğitimde verimliliğin artırılması ve sürekli olarak gelişme ve yenileşmenin sağlanması bilimsel araştırma ve değerlendirmelere dayalı olarak yapılır.

Bilgi ve teknoloji üretmek ve kültürümüzü geliştirmekle görevli eğitim kurumları gereğince donatılıp güçlendirilir; bu yöndeki çalışmalar maddî ve manevî bakımdan teşvik edilir ve desteklenir.

XI. Planlılık

Madde 14- Millî eğitimin gelişmesi iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma hedeflerine uygun olarak eğitim-insangücü-istihdam ilişkileri dikkate alınmak suretiyle, sanayileşme ve tarımda modernleşmede gerekli teknolojik gelişmeyi sağlayacak meslekî ve teknik eğitime ağırlık verecek biçimde planlanır ve gerçekleştirilir.

Mesleklerin kademeleri ve her kademenin ünvan, yetki ve sorumlulukları kanunla tespit edilir ve her derece ve türdeki örgün ve yaygın, meslekî eğitim kurumlarının kuruluş ve programları bu kademelere uygun olarak düzenlenir.

Eğitim kurumlarının yer, personel, bina, tesis ve ekleri, donatım, araç, gereç ve kapasiteleri ile ilgili standartlar önceden tespit edilir ve kurumların bu standartlara göre optimal büyüklükte kurulması ve verimli olarak işletilmesi sağlanır.

XII. Karma Eğitim

Madde 15- Okullarda kız ve erkek karma eğitim yapılması esastır. Ancak eğitimin türüne, imkân ve zorunluluklara göre bazı okullar yalnızca kız veya yalnızca erkek öğrencilere ayrılabilir.

XIII. Okul ile Ailenin İşbirliği

(Bu madde 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanun'un 5. maddesi ile aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir.)

Madde 16- Eğitim kurumlarının amaçlarının gerçekleştirilmesinde katkıda bulunmak için okul ile aile arasında işbirliği sağlanır.

Bu maksatla okullarda okul-aile birlikleri kurulur. Okul-aile birliklerinin kuruluş ve işleyişleri Millî Eğitim Bakanlığı'nca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.

XIV. Her Yerde Eğitim

Madde 17- Millî eğitimin amaçları yalnız resmî ve özel eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda evde, çevrede, işyerlerinde, her yerde ve her fırsatta gerçekleştirilmeye çalışılır.

Resmî özel ve gönüllü her kuruluşun eğitimle ilgili faaliyetleri, Millî Eğitim amaçlarına uygunluğu bakımından Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetimine tabidir.

İkinci Kısım: Türk Millî Eğitim Sisteminin Genel Yapısı

Birinci Bölüm: Genel Hükümler

I. Özgün ve Yaygın Eğitim

Madde 18- Türk Millî Eğitim sistemi, örgün eğitim ve yaygın eğitim olmak üzere, iki anabölümden kurulur.

Örgün eğitim, okul öncesi eğitimi, temel eğitim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsar.

Yaygın eğitim, örgün eğitim yanında veya dışında düzenlenen eğitim faaliyetlerinin tümünü kapsar.

Millî Eğitim Temel Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun, Özel Öğretim Kurumları Kanunu, Millî Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1995, s.5-9.

EĞİTİM TARİHİNDE GÖRÜŞ VE ANILARIYLA KİM KİMDİR?

Birinci Heyet-i İlmiye'ye katılanlardan bir grup eğitimci. İkinci sırada sol baştan itibaren İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu), (?), Subay giysili Naci Eldeniz, Samih Rıfat, İsmail Safa, kalpağı kaykılmış Ziya Gökalp. İsmail Safa'nın arkasında ise Fuat Köprülü.

Ahmed Kemal Paşa

"Rüşdiye mektepleri şakirdanı iki kısma münkasim olub bir kısmı ibtidâi küşâdında dâhil bulunan etfâl olarak şimdiye kadar ilm-i hesabdan ta'dat ve cem' ve tefrik (tarh) ile umûm nâsa elverecek mertebe darb ve taksim kaidelerini ve coğrafyadan Avrupanın memleket ve bihâr ve boğaz ve körfezlerini belleyip cümlesinin yazısız haritada hududlarını göstererek isimlerini vaz' etmeğe kudret gelmiş ve Arabîden dahi Sarf cümlesini ve Avamili ve Farisîden dahi Ta'lim-i Farisî ve Nesâyih-i Hükemâ risalelerini okuyub envâ'-ı hututdan dahi Sülüs temeşşuk etmekde bulunmuş olub fakat içlerinden Dâvudpaşa Rüşdiye Mektebi şâkirdânı diğer mekteblerden üç dört mah mukaddem başlayub geçen sene huzûr-ı hümâyûn-ı hazret-i Şahânede bi'l-mu'ayene birer kıt'a nişân-ı âferine dahi nâil olmuş olduklarından bunlar zikr olunan ulûm ve fünûndan başka Minyetü'l-musallî nâm fıkıh kitabına bed' ile derslerin hitâmında kendi istekleri ile bir mikdar Hendese Mukaddemesi ve kürre-i musanna'anın icrâ-yı amelîsini ta'allüm eyleyerek..."

(Ahmet Kemal Paşa'nın rüştiyelerin amacına ve programlarına ilişkin olarak Sadaret'e yazdığı 7 Şaban 1265/28 Haziran 1849 tarihli tezkiresinden alınan bu bölümde, Rüştiyelerin ilkokul düzeyindeki iptidai sınıflarında çocuklara, matematikten dört işlem, coğrafyadan Avrupa ülkeleriyle denizlerin, körfezlerin ve boğazların öğretilmesi, yazısız haritada bunların sınırlarını çizerek adlarını yazabilmeleri; Arapça sözcük ve tümce bilgileri verilmesi , Farsçadan iki kitapçığın okutulması; yazı dersinde ise Sülüs yazısı alıştırmaları gibi çalışmalar yaptırtıldığı; öğretime diğerlerinden birkaç ay önce başlayan ve padişah Abdülmecid'in de izlediği sınavda başarı göstererek "aferin" nişanı alan Davutpaşa Rüştiyesi öğrencilerininse hem sözkonusu dersleri hem de fıkıh (islâm hukuku) okumaya başladıkları ayrıca kendi istekleriyle geometriye giriş ile üzerine harita işlenmiş küreye çalıştıkları vurgulanmakta ve Meclis-i Maarîf-i Umumiye'nin sınav gününü belirlemesi istenmektedir. Bkz. Osman Nuri Ergin, *Maarif Tarihi* Cilt 2. s.372)

İlk maarif nazırlarından, rüştiyelerin kurucusu olarak bilinen Ahmed Kemal Paşa 1808'de İstanbul'da doğdu. Döneminin bilgin ve aydınlarından özel dersler alarak yetişti. Genç yaşta Babıali'ye girdi. Diplomatik görevlerle İran'a ve Mısır'a gönderildi. 1848'de Mekâtib-i Umumiye Müdürü olarak kurulmakta olan eğitim örgütünün başına getirildi. Okullarda incelemeler yapmak üzere Fransa, İngiltere ve Almanya gezisine çıktı. Dönüşünde Mekâtib-i Umumiye Nazırı oldu. Nazırlıktan ayrılışından sonra on yıl kadar yine diplomatik görevlere atandı. Berlin'de ortaelçilik, Karadağ'da komiserlik yaptı. 1861-1878 yılları arasında altı kez Maarif-i Umumiye, iki kez de evkaf nazırı oldu.

1870'te vezirlik (paşalık) rütbesi verildi. Okulların ıslahı konusunda başarılı hizmetleri olan Ahmed Kemal Paşa, 1848'de, Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan adına, "Valide Sultan Mektebi" adıyla o dönemin modern bir rüştiyesini yaptırdı. Abdülmecid, şehzadesi Murad (V.Murad) ile kızı Fatma Sultan'ı bu okula getirerek kaydettirdiği gibi okulun açılış töreninde de hazır bulundu. Medreseleri de ıslah etme yönündeki girişimleri tepkilere neden olan Ahmed Kemal Paşa 1888'de İstanbul'da öldü.

Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Kemal Paşa'nın edebiyat konulu yapıtları vardır.

Hoca Tahsin Efendi

"Cehalet mültezem, kesb-i kemâldir cünhâmız bildim
İlâhî! Cürm-i tahsil-i 'ilimden tevbeler olsun..."
(En ağır suçun olgunluğa erişmek, en gerekli şeyin de cahillik olduğunu sonunda öğrendim. Tanrım, bir daha bilim öğrenme suçu işlememeye tövbe ettim)

Yanya yakınlarındaki Filat'ta 1811'de doğan Tahsin Efendi, ilk eğitimini kadı olan babasından aldı. Daha sonra İstanbul'a gelerek uzun yıllar medrese öğrenimi gördü. "Vidinli

Hoca" diye ünlenen Mustafa Efendi'dan icazet aldı. İleride kurulması tasarlanan Darülfünun'da riyaziye hocalığı yapması öngörülerek 1857'de Paris'te okuyan Osmanlı uyruklu gençler için açılan Mekteb-i Osmanî'ye hoca olarak gönderildi. Burada Arapça ve din dersleri verirken, beş yıl boyunca matematik, fizik, mekanik, jeoloji, astronomi ve materyalizmle ilgilendi. 1862'de Paris Sefareti'nde imamlık görevine atandı. Kimi zaman sarığını çıkartıp Paris'te şapkayla dolaştığı için "Mösyö Tahsin", "Gâvur Tahsin" gibi lakaplar takılan Hoca Tahsin Efendi,1869'da İstanbul'a elinde "Frenk bastonu", gözünde "Frenk gözlüğü" ile döndü. Soranlara ise alaylı bir biçimde, her ikisini de Müslüman ettiğini söylemesi meşhurdur.

Aynı yıl Darülfünün'a başlangıç olmak üzere, o yılki ramazan gecelerinde halka açık tabii bilimler konulu konferanslar verdi. 20 Şubat 1870'te Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın da katıldığı bir törenle açılan Darülfünun'a başhoca(rektör) oldu.İslâm toplumlarının uyandırılması amacıyla Memâlik-i İslâmiye Coğrafya Cemiyeti'ni kurdu. Darülfünun kütüphanesine Fransa'dan, hümanizm ve pozitivizm konularını içeren kitaplar getirtmesi, fanus altına güvercin koyarak canlıların havasız yaşayamayacağını deneyle göstermesi ve yine Darülfünun hocalarından Cemaleddin Efganî'nin ise bir konferansında, peygamberliğin bir sanat olduğunu ileri sürmesi, Darülfünun'da okuyan medrese çıkışlı öğrencilerin ve bağnaz yöneticilerin tepkisini çekti. O yılın sonunda görevinden uzaklaştırıldı. Yukarıdaki beyti de o sırada söylediği rivayet edilir.

Bir süre Cağaloğlu yokuşundaki Taş Mektep'te* isteyenlere felsefe ve bilim dersleri veren Tahsin Efendi, burada da rahat bırakılmayınca 1874'te memleketi Filat'a gittiyse de bu kez tutuklanarak İstanbul'a gönderildi. Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından korunarak 1878'de Darülmuallimin'e Müsellesat ve Kozmografya muallimliğine atandı. Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye ile Cemiyet-i İlmiye çalışmalarına katıldı.*Mecmua-i Ulûm*'a makaleler yazdı. Kendisini hastalığında da himaye eden Münif Paşa'nın Erenköy'deki köşkünde 1881'de öldü.

Hoca Tahsin Efendi'nin başlıca yapıtları : *Mürebbî-yi Etfâl* (1872), *Usûl-i Fenn-i Felâhet*, *Kimyâ-yı Ziraat* (1874), *Esrâr-ı Âb ü Hevâ* (1892), *Psikoloji Yahud İlm-i Rûh* (1892), *Târih-i Tekvin Yahud Hilkat* (1892), *Esâs-ı İlm-i Hey'et* (1893)'dir.

(*) 1771'de Tersane Emini Hacı Yusuf Ağa'nın, Hassa Başmimarı Tâhir Ağa'ya yaptırttığı ve o zaman Dârü's-sıbyan adı verilen, eğitim tarihimiz ve okul mimarisi tarihi bakımından son derece önemli olan bu yapı ile koltuğundaki ahşap meşrutasıyla (mektep hocası lojmanı) günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Bina halen MEB Ders Kitapları Satış Merkezi olarak kullanılmaktadır.

Saffet Paşa

"Tâife-i nisâ hasbe'l-hilka her türlü hürmet ve riâyete sezâ olduğu gibi ta'lim ve terbiyeleri dahi şâyân-ı itinâdır.Zirâ bir çocuk kadem-nihâde-i mehd-i vücûd olduğu günden mektebe duhûlü gününe değin münhasıran vâlidesinin taht-ı terbiyetinde bulunduğundan ve o müdderte ezhan-ı etfâl her türlü gavailden hâlî bulunmasile işitdikleri şeyler sahife-i hatırlarında takarrür eylediğinden bu cihetle vâlidelerin terbiye-i etfâlde dahl-i küllîleri olduğu derkârdır. Sınıf-ı ricâlin tahsil-i ilim ve hüner eylemesi lâzimeden olduğu misillü tâife-i nisânın dahi mehâsin-i zâtiyelerini hulliyat-ı ma'lûmat-ı mütenevvia ile dahi tezyîn eylemeleri icâb eder. (...)

Tâife-i nisânın bütün bütün ilim ve maarifden bî-behre bulunmaları mücerret fıkdanî-i vâsıta-i tahsiliyeden neş'et eylemişdir.Çünki Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de şimdiye kadar inas için derece-i sâniyede mektebler olmayup kız çocuklar sekizer onar yaşlarına kadar mekâtib-i sıbyaniyeye devam ile harekeli yazı okumağa kesb-i iktidar edecek dereceye kadar dururlardı. (...) Tâife-i nisânın tahsil-i ulûm ile tezyin-i hilkat eylemelerine mâni bir gûna emr ü isr yoktur."

(Saffet Paşa'nın maarif nazırı olduğu dönemde, 26 Nisan 1870 tarihinde, Darülmuallimat-ı Dersaadet'in (İstanbul Kız Öğretmen Okulu) açılışmdaki uzun söylevinden alman bu paragraflarda, kadınların yaratılıştan üstün ve seçkin nitelikler taşıdıkları, evdeki ana eğiti-

minden çok etkilenen kız çocuklarının okul çağına geldiklerinde de erkekler için öngörülen bilim ve beceri eğitimlerini almaları gerektiği; oysa o zamana kadar kız çocuklarına sıbyan mektebi dışında eğitim olanağı tanınmadığı; kızların, yaratılışlarındaki güzelliği okuyarak geliştirmelerini engelleyici herhangi bir neden de bulunmadığı vurgulanmaktadır. Bknz. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* C. 2. s.560)

Nazırlık yaptığı dönemde önemli eğitim kurumlarının açılışına öncülük eden Mehmed Esad Saffet Paşa, 1814'de İstanbul'da doğdu. Medrese eğitimi gördükten sonra 1831'de Divan-ı Hümayun Kalemi'ne, 1833'te Bâbıâli Tercüme Odası'na girdi. Burada Fransızca öğrendi ve gelenek uyarınca kendisine verilen "Saffet" mahlasıyla ünlendi. 1862'ye kadar bürokrat ve diplomat kimliğiyle bir dizi görevde bulundu ve o yıl vezirlik rütbesiyle Ticaret Nâzırı oldu. 1868 – 1876 arasında üç kez Maarif Nâzırlığı yapan Saffet Paşa, Mekteb-i Sultanî(1868), Dârülmuallimat (1870) ve Dârülfünun (1870) gibi kurumların açılışını sağladı. Altı kez Hariciye, üç kez Adliye, bir kez Nafia nâzırlığı, ayrıca Meclis-i Vâlâ, Şûra-yı Devlet Reisliği, Paris Sefirliği gibi görevlerde bulundu ve dört ay kadar sadrazamlık yaptı. Saffet Paşa 1883'de İstanbul'da öldü.

Selim Sabit Efendi

"Öğretmen koruyucu, sevecen, sabırlı, geniş yürekli, adaletkâr olmalı, kin ve düşmanlık beslememeli, hatır gönül, iltimas kabul etmemeli, güzel ahlaklı olmalıdır. — Ey Muallim namzetleri! Kendinizi inceleyip ölçünüz.Eğer bu nitelikler sizde yoksa yolun başında öğretmenlikten vazgeçiniz.Çünkü gelecekte vatan evlatları sizden zarar görecekleri gibi, siz de usanırsınız ve ömrünüz üzüntüyle geçer "

(Selim Sabit Efendi'nin öğrencisi Kilisli Muallim Rıfat Bilge'nin *Muallimler Mecmuası*'nda yayınlanan "Mekteb Hâtıraları"ndan, Nisan 1925, Sayı 30, s. 1338 vd.'dan)

Modern eğitim ile pedagojinin Türkiye'ye girmesine öncülük eden ve bu konudaki ilk ders kitaplarını yazan Selim Sabit Efendi 1829'da Vize'de doğdu.

Medrese öğrenimi gördükten sonra, 1848'de İstanbul'da açılan Darülmuallimin'in ilk öğrencileri arasında yer aldı. Ahmed Cevdet Efendi'nin (Paşa) müdürlüğü döneminde bu okulda okuyan Selim Sabit Efendi, mezun olduktan sonra Muradyan Ermeni Mektebi'nde Türkçe muallimliği yaptı.

1857'de Paris'e giderek Mekteb-i Osmanî'de fizik ve kimya öğrenimi gördü. 1861'de İstanbul'a döndü ve Süleymaniye'de özel Nümune Mektebi'ni açarak Avrupa'daki eğitim sistemine paralel olarak "Usûl-i Cedid" (Yeni Yöntem) programını uygulamaya başladı. Dershanelere sıralar ve yazı tahtası koyması, harita üzerinde ders vermesi bağnazların tepkisine yol açtı. Ardından, usul-i cedidin günah olduğuna ilişkin fetva verilmesi üzerine bir süre muallimilikten uzak kaldı. Daha sonra Mekteb-i Sultanî'de, Darülmuallimin'de muallimlik, Meclis-i Maarif azâlığı, Teftiş ve Muayene Encümeni reisliği yaptı. Osmanlı tarihine ilişkin yazmış olduğu bir kitapta, padişahın tahttan indirilmesi anlamına gelen "hal" kelimesini kullandığı için jurnal edilip hocalıktan çıkarıldı. Uzun yıllar Osmanlı eğitim kurumlarında okutulan birçok ders kitabının da yazarı olan Selim Sabit Efendi, 5 Ocak 1911'de İstanbul'da öldü.

Yazdığı ders kitapları şunlardır: *Sarf-ı Osmanî* (1861), *Nahv-ı Osmanî* (1881), *Elifba-yı Osmanî* (1874). Bunlardan ayrıca birçok kez basılan *Miyârü'l-Kelâm, Muhtasar Hesab Risâlesi, Muhtasar Coğrafya Risâlesi, Muhtasar Târih-i Osmanî.* Ayrıca, ders aracı niteliğinde Tahvîl-i Mikyas Levhaları hazırlamıştır. Islâh-ı Mekâtib Komisyonu'na sunduğu *Rehnümâ-yı Muallimin* (İstanbul, 1874) öğretmenlik niteliklerini ve öğretim yöntemlerini içeren pedagojik bir eserdir.

Münif Paşa

"Mukaddemleri bizde âsâr-ı atikanın kadri pek bilinmez idi. Avrupalılar bundan istifâde ederek buradan memleketlerine çok şeyler nakl eylediler. Hatta bundan birkaç sene evvel Kıbrıs'da bir Amerika konsolosu , oradan bir müze dolduracak kadar âsâr-ı nefise çıkarup götürdü. Elyevm Avrupa ve Amerika müzelerinde mevcud âsâr-ı atika, ekseri Memâlik-i Şâhâne mahsûlât-ı kadîmesidir.Şimdiye kadar Avrupalılar, memleketimizin âsâr-ı atikasını her suretle ahz ü selbe devâm edüb bunu da bizde buna meyl ü rağbet görülmemesine binâen ederler idi. Hayli vakitden berü Osmanlılar beyninde dahi bu rağbet hâsıl olub mukaddemâ âsâr-ı atikaya dâir bir kanun dahi va'z edilmemişdi. Müze-i Hümâyun'un te'sisi dahi buna şâhid-i âdil olduğundan artık Avrupalıların bu babda hakkımızda ta'dil-i efkâr ve meslek eylemeleri ümid olunur."

(Maarif Nazırı Münif Paşa'nın, 16 Ağustos 1880 tarihinde Müze-i Hümâyun'un açılışındaki nutkundan. Bkz. Mahmud Cevad ibn eş-Şeyh Nâfî, *Maarif-i Umumiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, s. 197-198'den)

Osmanlı eğitimine dönemin çağdaş gelişmeleri doğrultusunda yön vermeye çalışan ve bilimsel çalışmalarıyla tanınan, Maarif Nazırı Mehmet Tahir Münif Paşa 1830'da Antep'de doğdu.

Antep, Şam ve Kahire'de medrese öğrenimi gördükten sonra 1852'de İstanbul'a gelerek Bâbıâli Tercüme Odası'na girdi. Burada Fransızca, 1855'te atandığı Berlin sefareti ikinci katipliği sırasında da Almanca öğrendi ve üniversiteye devam etti. 1857'de Tercüme Odası'ndaki görevine döndü. Bu arada İngilizce de öğrendi. Münif Paşa, 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kuruluşuna öncülük ederek bu derneğin yayın organı olan *Mecmua-i Fünûn*'u yayınlamaya başladı. Kurmuş olduğu kütüphanede konferaslar düzenledi. Ancak eğitim alanında öngördüğü yenilikler gerçekleşmediği gibi *Mecmua-i Fünun* da kapatıldı. 1867'de Zaptiye Nezareti müsteşarlığına, 1869'da Meclis-i Maarif reisliğine ve 1872'de ve 1896'da iki kez Tahran elçiliğine getirildi. 1877-1891 arasında üç kez Maarif Nazırlığında bulunan Münif Paşa'nın nazırlığı döneminde Ticaret Mektebi ve Müze-i Hümayun açıldı.Abdülhamid yönetiminin baskılarından kurtulamayan Münif Paşa, 1910'da İstanbul'da öldü.

Erenköy'ündeki konağı adeta bir akademi idi. *Mecmua-i Fünûn*'da, *Ceride-i Havadis*'te yayınlanan makale ve çevirilerinin dışında Batı dillerinden Türkçeye ilk çevirilerden olan *Muhaverât-ı Hikemiye* (1859) adlı yapıtında, Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den felsefi diyaloglar yer almaktadır. Diğer eserleri ise *Dâsitân-ı Al-i Osman* (1882), *Telhis-i Hikmet-i Hukuk* (1884), *İlm-i Servet* (1885)'dir.

Ahmed Midhat Efendi

"(Ben) emektar hizmetkârımz yirmi beş otuz senedir etfâli terbiye etmek tecrübeleriyle meşgulüm. Kendi çocuklarımı ve torunlarımı tamamıyle kendim okutmuş olmakdan başka , onların haricinde haylice çocukları daha okutmuş ve bazı vakitler , bazı yerlerde iki üç yüz etfalin terbiye ve tedrisi ile bizzat ve hakkıyla meşgul oldum."

(Ahmed Midhat'ın Gabriel Compayre'den çevirerek, *Çocuk:Melekât-ı Uzviye ve Rûhiyesi* adıyla 1901'de yayınladığı psikoloji kitabından)

Yazmış olduğu kitaplarla birlikte yayımlamış olduğu gazete ve dergilerle halkta okuma zevkini yaratan, bunun yanısıra kişisel girişimleriyle eğitimin gelişmesine hizmet etmiş olan Ahmed Midhat Efendi 1844'de İstanbul'da doğdu.

Yoksulluk içinde geçen çocukluğunda öğrenimine,1854'te ailesiyle gittiği Vidin'de başladı. 1857'de İstanbul'a dönünce Mısır Çarşısı'nda attar çıraklığı yaptı. Bir yandan da özel dersler alarak Fransızca öğrendi. 1861-1864 yıllarında rüştiyeye devam ettiği sırada Tuna Valisi Midhat Paşa'nın dikkatini çekti. Bu yıllarda *Tuna* gazetesinde ilk yazılarını yazdı ve 1866'da kendisine Midhat adını veren Midhat Paşa'yla Bağdat'a gitti. Burada *Zerva* gazetesini yayınladı ve Mekteb-i Sanayi'nin öğrencileri için "Hâce-i Evvel" (Başöğretmen) takma adıyla ders kitapları yazdı. 1871'de İstanbul'a döndü. Ölümüne değin kırk yıl sürecek gazeteciliği boyunca, aralarında eğitici öğretici yardımcı ders kitaplarının da bulunduğu çok sayıda roman öykü, piyes, tarih, coğrafya, ansiklopedi içerikli yapıtlarını yazdı.

1873'te Rodos'a sürülen Ahmed Midhat Efendi, burada, kendisi gibi sürgünde olan Ebüzziya Tevfik'le birlikte Medrese-i Süleymaniye adında bir ilkokul açtı ve dönemin eğitim anlayışının çok ötesinde metodlar kullanarak ders verdi.

1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra İstanbul'a döndü. 1877'de *Takvim-i Vekayi* ve Matbaa-yi Âmire müdürlüğüne atandı. 1878'de *Tercüman-ı Hakikat* gazetesini yayınlamaya başladı. Bu arada bazı resmi görevlerde bulunduğu gibi, 1888'de İsveç'te toplanan Müsteşrikler Kongresine katıldı. 1908'den sonra Dârülfünun'da Târih-i Umumî ve Târih-i Edyan, Dârülmuallimat, Dârüşşafaka ve Medresetü'l-Vâizin'de de Tarih dersleri okuttu. Darüşşafaka'da ders verirken 28 Aralık 1912'de kalp krizinden öldü.

Halkı eğitmeyi ve okumaya heveslendirmeyi amaç edinen Ahmed Midhat Efendi, kadınların eğitimi ve toplumdaki konumlarının yükseltilmesine de kalemiyle hizmeti gözeten bir Osmanlı aydını idi. Yüzü aşkın ve eğitim açısından ayrı değerlere sahip yapıtlarından başlıcaları, *Letâif-i Rivâyat* serisi (1873-1893), *Yeniçeriler* (1871), *Hasan Mellah-Hüseyin Fellah* (1874), *Felatun Bey'le Rakım Efendi* (1875), *Üss-i İnkılâp* (1877), *Kâinat* serisi (1871-1881), *Avrupa Âdâb-ı Muaşereti Yahud Alafranga* (1895)'dır.

Abdurrahman Şeref

"Mahallemiz ahâlisi bir mektep yapmağa teşebbüs ettiler ve mektep yapılmcaya kadar Otakçılar Cami-i şerifinin müezzin mahfelinde tedris etmek üzere imam efendiyi memur kıldılar. (...) Kafessiz müezzin mahfelinde yaz günleri pek ferah isek de kışın üşür ve titrerdik. Rüzgâr cami binâsının bir tarafından girer öbür tarafından çıkardı. (...) Perşembeden gayri günler iki azad olmak yani öğleyin çocuklar mektebe gelip ba'de't-ta'am (yemekten sonra) yine mektebe gitmek âdet ise de fenâ havalarda hâneleri uzak olanlar iki def'a gidip gelmemek için yemeklerini küçük sefertasları veya sepetler yahut mendiller derûnunda (içinde) mektebe getirir ve öğleyin mektepte kalırlardı.

Mektepte kalma iyi bir cünbüştü. Çünki hoca efendi ta'am etmek üzere hânesine gitmekle biz başıbozuk kalır ve istediğimizi yapardık. Minder döğüşü kesirü'l-vuku' (sıkça olan) idi. Çünki çocuklar minderde oturur ve kendi küçük minderini hânesinden getirirdi. Soğuğun şiddetine minder silâhıyle kavgaya tutuşurduk. Birkaç darbeden sonra minderlerden çıkan toz, caminin içini gök dumanı ile doldurup öksürmeğe başlar ve boğulsak dahi o neş'eden kolaylıkla vazgeçmezdik. Amma hocanın bazan erken gelip ve hâli görüp falaka ve değneği yağlamak tehlikesi vardı. Falaka işlediği esnâda madrup (dayan yiyen) çocuğun sesi hariçten fark olunmamak için hoca efendi diğer çocuklara -Okuyun dersinizi! Diye emreder ve çocuklar yüksek sadâ ile mırıldanmaya başlayıp dayak yiyenin feryâdı gürültüye giderdi."

(Halid Fahri, *Edebî Kıraat Nümuneleri I*, İstanbul 1926, s. 53 vd'dan)

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Maarif Nâzırlığı'nda bulunan, çeşitli eğitim kurumlarında müdürlük ve tarih öğretmenliğinin yanısıra imparatorluğunun son vakanüvisi (resmi tarihçisi) olan Abdurrahman Şeref 1853'de İstanbul'da doğdu.

1868'de açılan Mekteb-i Sultanî'nin ilk öğrencilerinden olup, 1873'te mezun oldu. Anılarında nasıl bir ortam olduğunu anlattığı ilkel mahalle mektebinden, öğretim dili Fransızca olan Mekteb-i Sultanî'ye uzanan öğrenim yaşamı, o günlerin eğitim sistemini ve kurumların koşullarını yansıtması açısından önemlidir.

Dört yıl Mahrec-i Aklam-ı Şahâne'de tarih-coğrafya muallimliği yaptıktan sonra 1877-1894 yılları arasında Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de müdürlük ve muallimlik yaparken Mekteb-i Sultanî ve Darülmuallimîn'de de derslere girdi. 1894'te atandığı Mekteb-i Sultanî müdürlüğünü 1908'e kadar sürdürdü.

II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Âyan üyeliğine ve vak'anüvisliğe atanan Abdurrahman Şeref, 1909, 1911 ve 1920'de üç kez Maarif Nâzırı oldu. Defter-i Hakanî, Evkaf, Posta ve Telgraf nazırlıkları, Şurâ-yı Devlet, Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti, Tarih-i Osmanî Encümeni reislikleri görevlerinde de bulundu. Osmanlı tarihi üzerine makaleler ve kitaplar, ders kitapları, gazetelerde tarih musahabeleri (söyleşi) yazdı. 1923'te İstanbul Mebusu seçilerek TBMM'ne katıldı. İki yıl sonra 18 Şubat 1925'de İstanbul'da öldü.

Rüştiye, İdadî ve Sultanî düzeylerindeki genel ve meslek okullarında ders kitabı olarak okutulan başlıca yapıtları; *Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiye* (1301), *Târih-i Devlet-i Osmaniye* (1309-1312), *Tarih Musahebeleri (1339-1923)*'dir.

Emrullah Efendi

"Bir memlekette ilmin ilk, orta ve yüksek addedilmesi o memlekete göre değil, aynı medeniyete mensup diğer milletlere göredir. Her memleketin kendine göre en yüksek bir ilim derecesi ve binaenaleyh en yüksek maarif müesseseleri olur.Bu müesseselere diğer milletlerin vâsıl oldukları ilim derecesine kıyasen iptidâî, tâlî , âlî namlarını veriyoruz.İptidâî ilim derecesine vâsıl olmuş bir milletin en yüksek ilim zümresi ancak, tahsil ve terbiyeyi verenler, ilimle meşgul olanlardır.Binaenaleyh ilim yine onlardan başlıyor ve aşağı doğru halka iniyor. Mektep teşkilâtında daima aşağıdan yukarıya gidildiği gibi, ilim daima yüksek tabakadan aşağı iniyor.

Memlekette ilim yavaş yavaş derinleşip ilim adamlarının iktidar derecesi fazlalaştıkça tâlî mektepler ve nihayet ilim şubelerinde ihtisas baş göstermeye, herkes bir ilimle meşgul olmaya başlayınca âlî mektepler, dârülfünun teşekkül eder.(...)

Demek oluyor ki maarif, mektepler mantıkî bir tekâmül ile aşağıdan yukarı doğru gitmekle beraber bunun her devresinde ilim yüksek zümreden aşağı doğru iniyor.Bizim şu halimizde maarifin bütün dereceleri ancak yukarıdan hayat alabilir. Aşağısını ıslâh için evvelâ yukarıyı yapmak lâzım geliyor."

(Emrullah Efendi'nin ölümünden sonra, *Yeni Mecmua*'nın 9 Ağustos 1333 tarihli 5. sayısında yayınlanan "Tuba Ağacı Nazariyesi"nden)

Osmanlı eğitiminde reform yapılmasını öngören düşünce ve yaklaşımlarının yanısıra çağdaş üniversite düşüncesini ilk geliştirenlerden biri olan Emrullah Efendi, 1858'de Lüleburgaz'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini burada tamamladı. 1881'de Mekteb-i Mülkiye'den mezun oldu.

1882-1892 arasında Yanya, Selânik Halep ve Aydın maarif müdürlüklerinde bulundu. Siyasal düşüncelerinden dolayı İsviçre'ye kaçmak zorunda kaldı. Ancak II.Abdülhamid hükümeti onu adi bir suçlu göstererek, İsviçre'den geri getirtti.1900'de affedilerek İstanbul'a döndü ve Meclis-i Maarif üyeliğine,1906'da Konya Hukuk Mektebi müdürlüğüne atandı. II. Meşrutiyet ilan edilince Kırklareli'nden mebus seçildi. Aynı zamanda Galatasarayı Sultanisi Müdürlüğü ile Meclis-i Maarif İlmiye Dairesi reisliğini de üstlendi . 1910-1912 yıllarında iki kez Maarif Nâzırı oldu. Darülfünun'da da Hikmet-i Nazariye, Usûl-i Tedris ve Terbiye dersleri verdi.

Karışık bir ortamda kısa süren maatif nazırlıklarında, eğitimdeki aksaklık ve yanlışlıkların giderilmesine çaba göstermiş olan Emrullah Efendi, ilk, orta ve yüksek öğretimle ilgili yönetmelikleri yürürlüğe koymuş, Darülfünun'daki şube(fakülte) sayısını üçten be-

şe çıkartmış, vilayet idadilerini de sultanî düzeyine yükseltmiştir. Sâtı Bey'in ilk ve orta öğretime ağırlık verilmesi yönündeki görüşüne karşılık Emrullah Efendi, yukarıda verilen görüşüyle, aynı amaç için öncelikle yüksek öğretime önem verilmesini savunmuş, ancak yüksek öğrenimlilerin çoğalması sayesinde ilk ve ortaöğrenimin de hızla yayılabileceğini; hayatın başka alanlarında da gelişmelerin tabandan tavana değil, tavandan tabana doğru gerçekleştiğini savunmuştur. Emrullah Efendi'nin bu görüşü, "Tuba ağacı"na benzetildiğinden, Tuba Ağacı Nazariyesi* eğitim tarihimizde önemli bir tartışma konusu olmuştur.

Türk Bilgi Derneği'nin de kurucuları arasında yer alan Emrullah Efendi, 1886'da Selanik'te *Mecelle-i Muallim* adlı bir meslek dergisi çıkarttı. *Servet-i Fünun* da "Emri" adıyla pedagoji makaleleri yazdı. Geniş kapsamlı bir ansiklopedi olarak tasarladığı ama değişik nedenlerden dolayı tamamlayamadığı *Muhiti'l-Maarif*'in, A harfine ait maddeleri içeren 1. Cildi yayınlayabilmiştir.

7 Ekim 1914'te İstanbul'da öldü.

Tevfik Fikret

"(Recaizâde) Ekrem Bey edebiyat hocamız olmuştu. Bizdeki sevince nihayet olamazdı. Ekrem, saçını sakalını tarayışı, yürüyüşü, oturuşu, kalkışı, selâm verişiyle canlı bir edebiyat muallimi idi. (...) Sözlerinden, derslerinden bir tekini kaçırdığımı bilmem. Selis, temiz, pürüzsüz söz söylerdi. İzahlarını, tefsirlerini, misallerini intihapta büyük bir kayd-ı zerafet, derin bir endişe-i edep görülürdü.Bir gün ruhumuzu incitecek bir muamelesine rastlamadık... Dersleri anlatır, izah eder, açık güzel misallerle zihnimize hâkketmeye çalışırdı. Sınıflarımız canlı ve sevimliydi.

(Muallim) Naci efendiler, Feyzi efendiler Ekrem'i çekemediler... Çekemezlerdi de.. Telakki başka, zihniyet başka, hayat görüşü ve anlayışı başka idi. (...)

Ekrem, bir dersinde, hepimizi ince ince , fakat acı acı iğneledi. Bir daha kendini görmedik.Yerine Naci Efendi tayin edilmişti. Hiç unutınam ilk derse geldiği gündü, boyunbağı bir tarafa gitmiş, ceket yerine giydiği sofun rengi güneşin tesir-i cilvekârıyle birkaç renk olmuş, sakalı bıyığı karışmış, geniş bir hande ile kapıdan girince soğuk bir duş yapmıştık.(...) Derslerimiz eski feyz-i füsunkârını, eski reftâr-ı nâzenini kaybetmişti.Eski canlılık yerine bir uykuculuk kaim olmuştu..Sınıf bir ölü hâlini almıştı. Naci Efendi derslerini uzun kâğıtlara yazar, sınıfa yazdırır, matbaada müretttiplere dizdirirdi. Edebiyat dersleri, imlâ ve ezber dersleri olmuştu.

Bazan fazla neş'elenir, başını kaşır; bir beyit tanzim ve inşad eder, sonra da ağzını kulaklarına kadar açan geniş bir hande ile –Hoş düştü... Cümle-i mutadesiyle kendi kendini takdir ederdi."

(Tevfik Fikret'ten nakleden İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul, 1963, s.30-31'den).

Çocuk ve gençlik eğitimine verdiği önemle eğitim tarihi içinde önemli bir yere sahip olan Tevfik Fikret, 24 Aralık 1867'de İstanbul'da doğdu. Rüştiye'yi tamamladıktan sonra Mekteb-i Sultani'ye girdi. Buradan mezun olduktan sonra Hariciye Nezareti'nde göreve başladı. Ticaret Mekteb-i âlisi'nde de Hat ve Fransızca derslerine devam etti. 1892'de Mekteb-i Sultanî'nin ilk bölümüne Türkçe öğretmeni atandı. 1894'te arkadaşlarıyla Malumat dergisini yayımladı. 1895'te Recaizade Ekrem'in öneri ve aracılığıyla Servet-i Fünun'un yazı işlerini yönetmeye, bunun yanısıra Robert Kolej'de de Türkçe öğretmenliğine başladı. İstibdat döneminin ağır ve baskıcı koşulları altında iki kez tutuklandı.

1901'den sonra, Rumelihisarı'nda yaptırmaya başladığı eviyle (Âşiyan) Robert Kolej arasındaki yaşamı dışında dünyayla ilişkilerini kesmeyi yeğledi. 1908'de II. Meşruiyet ilân edilince inzivayı bıraktı. Bu arada Hüseyin Cahit (Yalçın) ve Hüseyin Kâzım'la

(*) Tuba ağacı, inanca göre kökleri yukarıda her türlü meyveyi veren dalları aşağıda bir cennet ağacı.

birlikte Tanin gazetesini kurduysa da bir süre sonra arkadaşlarıyla anlaşamayıp gazeteden ayrıldı.

Kendisine önerilen maarif nazırlığını kabul etmedi. 1909'da Galatasaray Sultanisi'ne müdür oldu. Okul yönetiminde gösterdiği başarı, uyguladığı yöntemler kısa sürede değişimler yarattı. Bu arada, yanan okul binasının yapımı sırasında toplantı salonuna, mescidin üst katında yer vermesi yüzünden tutucu basın tarafından eleştirildi. 31 Mart Olayı'nı protesto için kendisini okulun kapısına zincirle bağlatarak, alışılmamış bir tepki sergileyen Tevfik Fikret, 1910'da Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi ile anlaşamayarak Galatasaray'daki müdürlük görevinden, Darülfünun ve Darülmuallimin'deki öğretmenliğinden istifa ederek Âşiyan'a çekildi. Bu dönemde sadece Robert Kolej'deki görevini sürdüren ünlü şair, yazmış olduğu şiirlerle İttihad ve Terakki yönetimini eleştirdi.

19 Ağustos 1915'te İstanbul'da öldü. Çok yönlü bir sanatçı ve aydın olan Tevfik Fikret'in bütün şiirlerinde didaktik öğeler ve eğitimi temel alan konular bulunmakla birlikte özellikle *Haluk'un Defteri* (1911), *Şermin* (1914) adlı yapıtlarındaki şiir ve manzumeleri, çocuk ve gençlik eğitimleri açısından önemlidir.

Selim Sırrı Tarcan

"Çocuklar

(...) Size zekâ ve karakter kuvvetiniz için tavsiyede bulunacağım: Zekânız da işleyerek kuvvetlenir.Fırsat bulup zekâsını işletemeyen cahil kalmış kimselere acınır.Fakat milletin okuluna giden ve karşısında her türlü hayat bilgilerini okutacak öğretmenler bulunduğu halde zekâsını işletmeyen tembeller için bu, affolunmaz bir kabahattir. (...)

Zekâ tıpkı bir manivelâ kolu gibi basma kuvvetini yüz misli arttırır. Nasıl bir manivelâ kolu ile en ağır yükler bir yükseğe kolaylıkla kaldırılırsa zekâ da her işte aynı işi görür.Hem kendine hem başkalarına faydalı olmak , dikkatli, düşünceli, bilgili, anlayışlı olmak için kuvvetli bir zekâya ihtiyaç vardır.

(...) Hayat savaşında üstün olmak için yalnız kuvvetli bir vücut , kuvvetli bir zekâ yetişmez. Bir üçüncü şart daha lâzımdır. O da kuvvetli bir karakter!"

("Çocuklara Konferans – Kuvvetli Vücut, İşlek Zekâ, Sağlam Karakter" İlköğretim, 15 Aralık – 1 Şubat 1943, Sayı 123-124)

Beden eğitiminin gelişmesine öncülük eden, okulların programlarına "Terbiye-i Bedeniye" adıyla jimnastik derslerini koyduran Selim Sırrı, 25 Mart 1874'de Mora'da doğdu. Mekteb-i Sultani'de tamamladığı orta öğretimden sonra Mühendishane-i Berrî-yi Hümayûn'da eğitimini tamamladı.1896'da İstihkâm subayı oldu. Atandığı İzmir'de okullarda jimnastik öğretmenliği yaptı. II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'da Millî Olimpiyat Cemiyeti'ni kurdu. Yine o yıl, Türkiye'deki ilk beden eğitimi okulunu, İstanbul'da Terbiye-i Bedeniye Mektebi adıyla açtı.1909'da gittiği Stockholm'de, Kraliyet Yüksek Beden Eğitimi Enstitüsü'nde bir yıl öğrenim gördükten sonra döndü ve Maarif Mektepleri Müfettiş-i Umumîliği'ne atandı. Bir süre *Servet-i Fünun* dergisinin spor bölümünü yönettiği sırada, I. Dünya Savaşı başlayınca yeniden askerlik hayatına döndü.

29 Nisan 1916'da ise ilk gençlik ve spor bayramını Kadıköy'de, şimdi Şükrü Saraçoğlu Stadyumu'nun bulunduğu yerde kişisel girişimiyle düzenleyen Selim Sırrı,1918'de atandığı Dârülmuallimin-i âliye müdürlüğünü 1921'e değin sürdürdü ve daha sonra tekrar müfettişliğe döndü. 1923'te İstanbul'da ilk izci örgütünü kurdu. Jimnastik öğretmenleri yetiştirmek için de özel bir okul açtı. TBMM'de üç dönem (1935-1946) Ordu milletvekili olarak görev yaptı.

2 Mart 1957'de ölen Selim Sırrı Tarcan'ın genel olarak eğitim ve beden eğitimi ile kimi değişik konularda çok sayıda yazısı bulunmaktadır. *Terbiye ve Oyun* adıyla bir de dergi çıkartmıştır. 58 kitabı arasında,*Terbiye-i Bedeniye* (3 kitap :1901-1903), *Spor* (1914), *Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı ve Usûl-i Talim* (1919), *Terbiye-i Bedeniye Tarihi* (1928) *Beden Terbiyesi, Oyun-Jimnastik – Spor* (1932), *Radyo Konfe-*

ransları 3 kitap (1932) *Talim ve Terbiye İnkılâbı, Çocuklara Sağlık Öğüdleri, Hatıralarım* (1946) Türk eğitim tarihi açısından önemli eserlerdir.

Ziya Gökalp

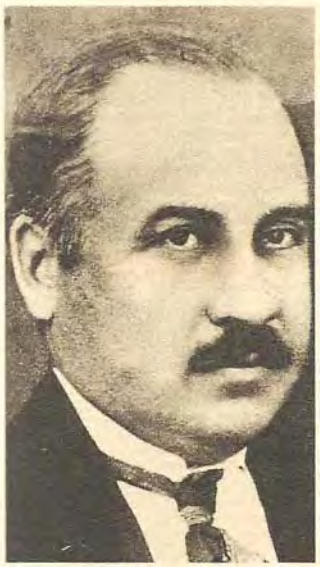

Babamın Vasiyeti

"On dördüme yeni giriyordum. Bir gün babam bir dostuyla konuşuyordu. Dostu ona, benim okumaya merakımdan bahs etdi. Tahsil için Avrupa'ya gönderilirsem memlekete bir âlim yetişebileceğini söyledi. Babam dedi ki:

-Tahsil için Avrupa'ya giden gençler yalnız Avrupa ilimlerini öğrenebilirler. Milli bilgilerimizden bî-haber kalıyorlar. Medreseye girenler de iyi hocalar bulurlarsa dinî ve millî irfanımıza az çok vâkıf olabilirler.Fakat bunlar da Avrupa ilimlerinden mahrum kalırlar. Bence memleketimize en fâideli âlimler, bizim için müsta'cilen bilinmesi lâzım olan hakikatleri bilenlerdir.Bu hakikatler , ne Avrupa âlimlerinde ne de millî bilginlerimizde ram olarak mevcud değildir. Gençlerimiz, bir taraftan Fransızcayı diğer taraftan Arabî ve Farisîyi iyi öğrenmeli, ondan sonra hem Garb ilimlerine , hem Şark bilgilerine mükemmelen vâkıf olmalı. Sonra da bunların mukayese ve te'lifiyle milletimizin muhtaç olduğu büyük hakikatleri meydana çıkarmalıdır. İşte eğer ömrüm vefa ederse ben Ziya'yı bu suretde yetişdirmeğe çalışacağım.

Zavallı babacığım, bu sözleri söyledikten sonra bir sene bile yaşayamadı. Binaenaleyh programını tatbik edemedi. Fakat bu sözler mukaddes bir vasiyetnâme mahiyetinde olarak rûhumda celî yazılarla mahkûk kaldı. (...) Bu sözler hayatımda büyük bir inkılâba bâis oldu."

(Ziya Gökalp, "Felsefi Vasiyetler 1: Babamın Vasiyeti" *Küçük Mecmua* 25 Eylül 1338, Sayı 17)

Meşrutiyet ve Cumhuriyet eğitimlerine yön veren bir ideolog olarak sosyolojiden, eğitime ve siyasete kadar tüm alanlarda düşünsel katkıları olan Ziya Gökalp, 23 Mart 1876'da Diyarbakır'da doğdu. Burada Askeri Rüşdiye'yi tamamladıktan sonra bir süre Mülkiye İdadisi'nde okudu. 1895'te İstanbul'a gelerek Mülkiye Baytar Mekteb-i âlisi'ne girdi ve bu okuldan 1899'da mezun oldu. Siyasi faaliyetlere katıldığı için tutuklandı.1900'de Diyarbakır'a sürgün edildi. 1908'de İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesini kurdu. Burada *Peyman* ve *Diyarbakır* gazetelerini yayınladı.1910'da Selanik'teki İttihad ve Terakki İdadisi'nde sosyoloji dersleri verdi. 1912'de Ergani mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a katıldı.

Türk Ocağı'nın kurucuları arasında da yeralan Gökalp,*Genç Kalemler, Türk Yurdu, Halka Doğru, İslâm, Millî Tetebbular, İktisadiyat, İctimaiyat ve Yeni Mecmua* gibi dergilerde düşüncelerini yansıtan yazılar yazdı. Darülfünun'da da sosyoloji dersleri verdi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1919'da Malta'ya sürüldü. 1921'de memleketi Diyarbakır'a dönerek *Küçük Mecmua* adlı bir dergi yayımladı. Cumhuriyet'ten sonra Ankara'ya çağırılarak, Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti Reisliğine atandı. Aynı yıl Diyarbakır'dan mebus seçildi.

Türk medeniyet ve kültür tarihine ilişkin birçok eseri bulunan ve 25 Mart 1924'te İstanbul'da ölen Ziya Gökalp'ın eserlerinden, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* (1918), *Türk Töresi* (1923), *Doğru Yol* (1923), *Türkçülüğün Esasları* (1923) *Türk Medeniyeti Tarihi* (1926), eğitime ilişkin düşüncelerini yansıtması bakımından önemli sayılır.

Kâzım Nami Duru

Muallimlerin Kıymeti

Bugün bilhassa bizde, çocuk terbiyesi münhasıran muallimlerin eline kalmıştır.(...)

İnsanda, hususiyle çocukta terbiye kabul etmek hassası olmasaydı, her çocuk ecdadından tevarüs ettiği istidatlarla kalsaydı, terbiye denilen iş, zuhur ve terakki etmezdi. (...) Terbiye, bazı hallerde çok müessir ve ekseriya ceddanî istidatları bile tamamiyle tadil eder.

Çocukta terbiye kabiliyeti bulununca, muallimin terbiye vermekteki tesiri inkâr olunamaz.Muallim, unvanı-

nın sihriyle çocuk üzerinde nüfuzu haizdir.Bunu ilim ile de arttırırsa o nüfuz elbetteki yerini bulur. O vakit muallim, telkinleriyle olduğu kadar, kendi tavırlarıyla örnek olmak suretiyle de çocuğun ruhu üzerinde müessirdir. İşte terbiye budur."
(Kâzım Nami, "Muallimlerin Kıymeti" *Muallimler Mecmuası*, 1 Nisan 1930 Sayı 5)

Eğitimci ve yazar Kâzım Nami, 1876'da İstanbul'da doğdu. Selânik ve Manastır'da askeri okullarda okuduktan sonra 1897'de İstanbul'da Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den mezun oldu. Askeri okullarda fizik ve coğrafya dersleri verdi. Bu yıllarda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılan Kazım Nami, *Rumeli* gazetesinde başyazarlık yaptı. Yüzbaşı rütbesindeyken 1910'da askerlikten ayrılarak Selânik Maarif Müfettişi oldu. Burada *Genç Kalemler* dergisinin kadrosunda yeraldı. 1913'te Kocaeli Sancağı Maarif Müdürlüğüne atandı.

Mütareke yıllarında İstanbul'da Milli Mücadele yanlısı *Türk Dünyası* gazetesini yayınladı. Ardından da Ankara'ya geçerek Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum Müdürlüğüne atandı. Muallimler Cemiyeti'nin de reisliğini üstlendiği bu dönemde, *Anadolu Terbiye Mecmuası*'nı yayınlamaya başladı. 1925-1935 yıllarında öğretmenlik görevinde bulunan Kazım Nami Duru, İki dönem (1935-1943) Manisa milletvekili olarak TBMM'de görev yaptı. Siyasal yaşamdan çekildikten sonra yazarlık ve gazeteciliğini sürdürdü.

Döneminin birçok gazete ve dergisinde eğitime ilişkin yazılar yazan, *Kemalist Rejimde Öğrenim ve Eğitim* (1938), *Atatürk ve Kültürümüz* (1947), *Ziya Gökalp* (1949) adlı eserlerinin yanısıra *İttihat ve Terakki Hatıralarım* (1957), *Cumhuriyet Devri Hatıralarım* (1958) ve *Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım* (1959) gibi anıları ve ders kitapları da bulunan Duru, 14 Ekim 1967'de İstanbul'da öldü.

Sâtı Bey

"Öğretmen okulu, öğretmen ve mürebbi (eğitici) yetiştirmek için kurulmuştur.Bu bakımdan örgütünün ve öğretiminin de bu amaca uygun olması gerekir.Öğretmenlik, herşeyden önce eğitimci demektir. Eğiticilik ise bir hünerdir, bir sanattır."
(Mustafa Sâtı el-Husrî, *Fenn-i Terbiye*, 1909)

Osmanlı maarifinin tanınmış isimlerinden, eğitimci, yazar Mustafa Sâtı el-Husrî, 1880'de Yemen'de Sana'da doğdu. Arap asıllı olan Sâtı Bey, küçük yaşta Fransızca öğrendi. 1900'de Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra Yanya'da öğretmenliğe başladı. 1905'te Kosova, ertesi yıl Florina Kaymakamlığına atandı. 1908'de İstanbul'a gelerek *Envâr-ı Ulûm* dergisini yayımlamaya başladı.

1909'da Dârülmuallimîn müdürlüğüne getirildi. İnsan yetiştirmede temelin ilköğretim olduğunu, ahlâk eğitiminin okulda verilmesini, çağdaş yaşamın ise bilgi eğitimini gerektirdiğini; eğitimin millî olması gerektiğini, uygarlığın da teknik ilerleme olduğunu savunurken bir yandan da bu hedeflere uygun olarak Muallim Mektebi'nin öğretim kadrosunu yeniledi ve öğretim programını Batıdaki sistemlere göre değiştirdi. İlk Tatbikat (uygulama) Mektebini açtı. Dersler arasına İctimaiyat, Ruhiyat, Fenn-i Terbiye, Usûl-i Tedris ve Kavmiyat (etnografya) derslerini de koydu. *Tedrisat-ı İptidaiye* Mecmuası'nı yayımladı 1912'de maarif nazırı ile anlaşmazlığa düşerek görevinden istifa etti. Ardından kısa bir süre Darüşşafaka'da müdürlük yaptı. Kendi yayımladığı *Terbiye Mecmuası*'nda pedagoji makaleleri yazan Sâtı Bey, 1919'da Türkiye'den ayrılarak Arap ülkelerinde yaşamaya başladı. Önce Şam'da bazı siyasi faaliyetlere karıştı. Bir ara İstanbul'a gelerek Milli Mücadele ile ilişki kurmaya çalıştı. 1923'te Irak'ta eği-

tim genel müdürlüğünde bulunan Sâtı Bey, burada yaptığı çalışmalarda Batı'nın düşünce ve kültürünü, Arap kültürü ile özümsemiş modern bir eğitim sistemi yaratmaya çalıştı. 1946'da önce Beyrut'a ardından Kahire'ye yerleşti. Kahire Üniversitesi'nde de ders veren Sarı el-Husri 23 Aralık 1968'de Bağdat'ta öldü. Laik bir Arap milliyetçisi ve eğitimci olan Sâtı Bey'in Türkçe olarak yazdığı *Fenn-i Terbiye*, 2 cilt (1909), *Lâyihalarım* (1910), *Ümid ve Azim* (1913), *Vatan İçin* (1913) adlı eserleri eğitim tarihi açısından önemlidir.

Muallim Cevdet (İnançalp)

Ders Kitapları

"Muallimliğin ayrı ayrı nev'ilerine dâir ihtisas rehberlerine gelince: Eski usûl terbiyemizin en sağlam cihetlerinden birisi, ders kitabları haricinde muallimlerin tevsi'-i malûmat eylemelerine hâdim ihtisas kitablarının yazılmış olmasıdır. Kâtib Çelebi'nin gösterdiği hiçbir ilim ve tedris sahası yok ki ta'alluk eylediği eserler üçe ayrılmamış olsun : 1-Mübtedîlere mahsus kitaplar, 2-mutavassıtlara mahsus kitaplar, 3-müntehilere mahsus kitaplar. İlk iki derece lise=medreselerin birinci ve ikinci devre talebesi içindir. Üçüncü derece, âlî talebe ile muallimler içindir.Bunlardan başka dördüncü ve en son tarzda yazılmış eserler de vardır ki yalnız muallim ve mütefekkirlete mahsusdur. Bir ders veya kitabın her kısmını teşrih etmeyerek mühim, ince, şüpheli, karışık noktalarına ve yalnız bunlara dâir münakaşa ve muhakemeleri, edebî, ilmî tafsilâtı hâvi hâşiyelerle her üç nev'e aid ders veya ihtisas kitabı her noktada tafsilen yazılan şerhler bu dördüncü kitapları temsil ederler."

(M. Cevdet, "Kâtib Çelebi ve Meslek Terbiyesi", *Muallimler Mecmuası*, Kânunevvel 1926, Sayı 36)

1880'de Bolu'da doğan Muallim Cevdet, ilk ve orta öğrenimini Bolu ve Kastamonu'da yaptıktan sonra 1901'de İstanbul Dârülmuallimin-i Âliye edebiyat şubesinden mezun oldu. Kendi kendine Türkçe'nin lehçelerini, Arapça, Farsça, Almanca, Fransızca öğrendi. Her alanda derin bir kültüre sahip aydın bir eğitimci olarak tanındı. Darüşşafaka, Robert Kolej ve Şemsü'l - Mekatip gibi okullarda hocalık yaptıktan sonra İslam Cemiyet-i Hayriyesi'nin daveti üzerine Bakû'ye gitti. Burada bir süre kalarak Füyûzat adında bir muallim mektebinin açılmasını sağladı.

Ardından Avrupa'ya giderek Paris ve Cenevre'deki üniversitelerde ders izledi. Döndükten sonra Darülmuallimin'de pedagoji dersleri verdi.

Muallim Cevdet'in muallim mektebi ile diğer okullardaki pedagoji, tarih, edebiyat, Arapça, Farsça ve din bilgisi öğretmenlikleri, dönemin eğitimcileri tarafından her zaman mesleki idealizmin örneği gösterilerek takdir edildi.

Hastalığı nedeniyle son yıllarda öğretmenlikten uzak kalarak, Tarih Vesikaları Tetkik Heyeti üyeliği ile İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu başkanlığında bulundu. 1935'te İstanbul'da öldü.

Değerli kitaplardan oluşan binlerce ciltlik kütüphanesini İstanbul Belediyesine bağışlayan Muallim Cevdet'in eğitime ilişkin makaleleri dönemin dergilerinde yayımlanmıştır. Ayrıca Osman Nuri Ergin'in *Muallim Cevdet Hayatı ve Eserleri ve Kütüphanesi* adlı bir eseri bulunmaktadır.

İhsan Sungu

Duygu Eğitimi

"Talebemizin fikir terbiyesine ne kadar önem verirsek, onların hislerine, temayüllerine iyi ve doğru cereyan vermeye de o kadar, belki daha çok önem vermeliyiz.Hayatta hareketlerimizde fikirlerden ziyade temayüllerimizin, duygularımızın tesiri altında kaldığımız bir hakikattir. Onun için fırsat düştükçe

> talebemizin temayüllerine ve duygularına, doğru cereyan vermek, onları doğru ve iyi harekete sevk için en müessir çaredir.Talebemizin güzel edebî eserlerden, güzel hareketlerden, müzikten, güzel manzaralardan, güzel resim, heykel ve diğer sanat eserlerinden zevk almalarını , güzelliklere nüfuz etmelerini temin için her fırsattan istifade etmeliyiz."
> (İhsan Sungu, "Öğretmenin Vazifesi" *İlköğretim*, 28 İkincikânun 1942, Sayı 100)

Türkiye'de milli eğitimin ilerlemesine özellikle öğretmen yetiştiren kurumların gelişmesine önemli katkıları olan İhsan Sungu, 1883'de Trablusşam'da doğdu. Diyarbakır İdadisi'nde başladığı orta öğretimini İstanbul'da Mercan İdadisi'nde tamamladıktan sonra 1904'te Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi. Washington elçiliğinde katiplik görevinde bulundu. 1909'da yurda dönerek Sâtı Bey'in önerisi üzerine Darülmuallimin'de göreve başladı. Burada ve Amerikan Kız Koleji'nde pedagoji, tarih ve edebiyat dersleri verdi. Bir yandan da *Tanin* gazetesine yazılar yazdı.

Milli Mücadele sırasında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Maarif Vekâletinde görev aldı. 1929'da Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü Müdürlüğüne, 1930'da Talim ve Terbiye Hey'eti Reisliğine atandı. Hasan-Âli Yücel'in maarif vekilliği sırasında bakanlık müsteşarlığına getirilen Sungu, bu görevdeyken 11 Nisan 1946'da öldü.

Yaşadığı yıllarda Türkiye'nın sayılı özel kütüphanelerinden birine sahip olan İhsan Sungu'nun çeşitli yayınlarda, meslekî dergilerde yayınlanan makalelerinin dışında *Türklerin Terbiyeye Hizmetleri* adlı bir eseri bulunmaktadır.

Osman Nuri Ergin

> *Eğitimde Batılılaşma*
> "Osmanlı ülkesinde garplılaşma ve yenilik cereyanlarını bilhassa askerî ihtiyaçlar ve zaruretler doğurmuştur. Bunun ilk tesiri mekteplerde görülür.(...) Yeni açılacak mekteplerde talebeye müsbet ilimleri öğretmek ve onlara yüksek bir meslek tahsili verebilmek için evvelâ hendese adı altında riyazî ilimlerin okutulması zaruri görülmüş ve ondan dolayıdır ki ilk açılan mekteplere Hendesehane veya Mühendishane adı verilmiştir.
> Hendese Skolâstik tedris devrinde riyaziyeye Yunanlılar tarafından verilmiş olan addır.(...)
> Askeri mekteplerden 65 sene sonra açılmağa başlanan sivil mektepler uzun müddet mahsul verememiş ve doğrusu aranırsa bu mekteplere ötekiler derecesinde himmet olunmamıştır.Türkiye'de kurulan teşekküllerin ve müeseselerin yaşayabilmesi herşeyden önce bir binaya malikiyetle kaim olduğuna şüphe yoktur.Askeri mektepler varlıklarını ve verimlerini buna borçludurlar.(...)"
> (Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi* Cilt 2, s.262)

Bir şehir tarihçisi olduğu kadar, eğitim tarihi konusunda yazmış olduğu çok önemli *Maarif Tarihi* adlı eseriyle tanınan Osman Nuri Ergin 1883'de Malatya'da doğdu. Küçük yaşta İstanbul'a gelerek, buradaki rüştiyelerde okuduktan sonra Darüşşafaka'ya girdi. Bu arada cami derslerine de devam etti. Darülfünun edebiyat şubesinden 1907'de mezun olduktan sonra uzun yıllar İstanbul Şehremaneti'nde çalıştı. Belediyede yüklenmiş olduğu İstanbul mektupçuluğundan dolayı Mektupçu Osman Bey diye de tanınan Osman Nuri Ergin, bu görevinin yanısıra Darüşşafaka'da, Vefa Lisesi'nde, Amerikan Kız Kolejinde ve başka okullarda öğretmenlik yaptı.

Şehircilik ve belediyecilik tarihi konusunda yazdığı *Mecelle-i Umur-ı Belediye* adlı beş ciltlik (1912 –1922) çalışması ile yine beş ciltlik *Türkiye Maarif Tarihi* adlı eseri, konularında temel başvuru kitapları arasında yer alır.

5 Temmuz 1961'de ölen Ergin'in, *Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* (1937), *Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti*

(1942), *Fatih İmareti ve Vakfiyesi* (1945) kitapları da Türk eğitim tarihi için önemli kaynaklardandır.

Nuri Demirağ

> "-Evlâtlarımla talebelerim arasında hiçbir fark yoktur. Evlâtlarımı ne kadar seversem talebelerimi de o kadar severim. Mektepte bulunan talebelerimin hepsi, benim evlatlarımdır.Onların bu memlekete nümune olarak yetiştikleri gün, kalbim sürur ve saadetle dolacaktır."
> (Ziya Şakir, *Nuri Demirağ Kimdir?* Kenan Matbaası, İstanbul, 1947)

Cumhuriyetin ilk döneminde zenginliği, hayırseverliği ve eğitime yaptığı katkılarla tanınan siyaset ve işadamı Nuri Demirağ 7 Mayıs 1886'da Divriği'de doğdu.

Küçük yaşta babasını kaybettiği için kendi kendisini yetiştirmek zorunda kalan ve ancak rüştiye düzeyinde öğrenim gören Nuri Bey, iş yaşamına 1906'da küçük bir banka memuru olarak atıldı.1919'da memurluktan ayrılarak biriktirdiği sembolik sermaye ile ticarete başladı.1930'a kadar üretim ve dışsatım işleriyle uğraşarak önemli bir sermaye edindi. Kurduğu müteahhitlik firması ile Ankara ve diğer şehirlerde yatırımlara girişti. Anadolu demiryollarının bazı hatlarını inşa etti. 1936'da uçak ve paraşüt üretimine başladı. Bir yıl sonra da Yeşilköy'de pilot okulu açan Nuri Demirağ, doğduğu Divriği'ye de kendi adıyla anılan modern bir ortaokul yaptırdı. Bu okulda okuyan öğrencilerin okul giderlerini, giyim kuşamlarını, yurt içi gezilerini yıllarca karşıladığı gibi, başarılı fakat yoksul kimi gençleri de Türkiye'de ve yurt dışında okuttu.

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra 1945'de siyasi literatürümüzde "Kuzu Partisi" diye ünlenen Milli Kalkınma Partisi'ni kuran Demirağ, 1957'de İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçildi, aynı yıl 13 Kasım 1957'de İstanbul'da öldü.

Ziya Şakir'in Demirağ üzerine yazdığı *Nuri Demirağ Kimdir* ? adlı bir kitabı bulunmaktadır.

Mustafa Şekip Tunç

Ruhi Kuvvet

"Babaları tarafından haksız yere azarlanan veya dövülen çocuklar, haksızlıktan doğan kızgınlıklarını baba saygısı ile boşaltamayınca hidderlerini içlerinde hapsetmeye mecbur olurlar. Fakat tazyik altında kalan her kuvvet gibi buradaki mahpus heyecan da boşalmak için fırsat bekler. Halk dilinde buna 'hınçlanmak' denir. Babaya boşaltılamayan hınç oyuncaklara, okul sıralarına, sokak duvarlarına, ağaç dallarına, çiçeklere, hayvanlara musallat olur. Çünkü fizikî kuvvetler nasıl mahvedilemezlerse ruhî kuvvetler de yok edilemez."
(Ord.Prof. M.Şekip Tunç, "Ruhiyat Musahabeleri", *İlköğretim*, 9 Birinciteşrin 1939, sayı 20)

Psikolojinin yanısıra eğitim konusunda da önemli çalışmaları olan Mustafa Şekip Tunç, 1886'da İstanbul'da doğdu. Halep ve Manastır'da gördüğü eğitimden sonra İstanbul'da Vefa İdadisi'ni, 1908'de Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi.

Bir süre Balıkesir Lisesi'nde hocalık yaptı. Daha sonra bakanlık tarafından Cenevre'ye gönderilen Tunç, burada gördüğü eğitimden sonra psikoloji ve pedagoji sertifikası alarak yurda döndü. Darülmuallimat'ta ders vermeye başladı. Bir süre sonra Darülfünun'da önce müderris muavini sonra da müderris oldu. Görevini Darülfünun'un yerini alan İstanbul Üniversitesi'nde emekli olduğu 1952'ye kadar sürdürdü.

Çeşitli dergi ve gazetelerde eğitim, pedagoji ve

psikoloji konularında yazılar yazan, özellikle yaptığı çevirilerle Bergson'un Türkiye'de tanınmasını sağlayan Mustafa Şekip Tunç 17 Ocak 1958'de İstanbul'da öldü.

Başlıca eserleri arasında *Yeni Türk Kadını ve Ruhî Münasebetleri* (1939), *İnsan Ruhu Üzerinde Gezintiler* (1943), *Ruh Yapınız ve Onun Tipleri Bakımından Ahlâk* (1944), *Ruh Âleminde* (1945), *Bir Din Felsefesine Doğru* (1959) gibi eğitim ve pedagojiyi konu alan kitapları sayılabilir.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu

XX. Asrın Terbiye Felsefesi

"Zamanımızın terbiye felsefesini toplu olarak hiçbir büyük pedagogda bulamayız. Zamanımız itiraf etmek lâzımdır ki Rousseau kuvvetinde büyük pedagoglardan mahrum bulunuyor. Dewey, Decroly, Montessori ve Kerschenteiner gibi zamanımızın büyük pedagogları Rousseau gibi terbiye realitesinin üstüne çıkacakları yerde bu realitenin arasında sıkışıp kalmışlardır. Bir bakıma bunlar hepsi Rousseau'cudurlar. Şu anlayışla ki Rousseau'nun ummanını bir dev gibi yutacak yerde; bu ummmanın tükenmez sularından bir kısmını idraklerinin kanallarma çekmişlerdir."

(İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, "Pedagoji, Dünü, Bugünü ve Yarını" İlköğretini, 29 Nisan 1939, sayı 11)

1886'da İstanbul'da doğan İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, kültür ve eğitim üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Orta öğretimini Vefa İdadisi'nde tamamladıktan sonra Darülfünun'dan mezun olarak gittiği Avrupa'nın birçok şehrinde yüksekokullarda pedagoji üzerine araştırmalarda bulundu.

1913'te İstanbul'a döndü ve Darülfünun'da pedagoji müderrisliğine atandı. Şükrü Bey'in maarif nazırlığında İnas Darülfünunu'nun (kız üniversitesi) kurulması çalışmalarına katıldı.1923'te Darülfünun Emini(rektör) oldu. 1930'da kısa bir süre Gazi Eğitim Enstitüsü'nde müdürlük yaptıktan sonra Darülfünun'a döndü. 1933 Üniversite reformu sırasında kadro dışı kaldı. *Yeni Adam* dergisini çıkartmaya başladı. 1939'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde pedagoji kürsüsünü kurdu. 1942-1950 yıllarında milletvekiliydi, "iş okulu" anlayışıyla biçimlendirdiği sistemiyle eğitimde köklü yenilikler öngören Baltacıoğlu, köy enstitülerini bile yetersiz görüyordu, bu kurumları iş okulu olmaktan ziyade teorikle pratiğin birleştiği okullar olması görüşünü savundu.

Çok sayıdaki makale ve yazılarının dışında eğitimle ilgili başlıca eserleri şöyle sıralanabilir: *İş Pedagojisi* (1930), *Terbiye* (1932), *İctimai Mektep* (1932), *Toplu Tedris* (1938), *Türk'e Doğru* (1943), *Rüyamdaki Okullar* (1944), *Batıya Doğru* (1945), *Pedagojide İhtilâl* (1964), *Kültürel Kalkınmanın Sosyal Şartları* (1967)

Edhem Nejat

"Bilgiye değil, millî duyguları sağlam gençlere ihtiyacımız vardır...Tarımın ve köylerin kalkınmasını amaçlayan bir öğretim şarttır."

Osmanlı Devleti'nde eğitimin modernleşmesi için önemli çalışmalarının yanısıra siyasi kişiliği ile de kendini gösteren Edhem Nejad, 1887'de İstanbul'da doğdu. Üsküdar İdadisi'ni ve Ticaret Mekteb-i Alisi'ni bitirdikten sonra bir süre gazetecilik yaptı. Siyasi baskılar sonucunda Fransa'ya kaçtı. Burada okulları ve eğitim sistemini inceledi. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra yurda dönerek Manastır, Bursa ve İzmir'de muallim mekteplerinde müdürlük yaptı.

Bu dönemde *Şûrâ-yı Ümmet, Siper-i Saika, Ulûm-ı İctimâiye ve İktisadiye, Say' ve Amel, Türk Yurdu* dergilerinde sosyoloji, eğitim bilimi, ilköğretim ve öğretmenlik, Türkçülük üzerine makaleler yazdı. *Terbiyevî Yeni Fikir Mecmuası*'nı yayımladı.

Eskişehir Maarif Müdürü iken, I.Dünya Savaşı başlayınca gönüllü asker yazılarak cepheye gitti. 1918'de Maarif Nezareti Neşriyat Müdürü iken incelemelerde bulunmak üzere Almanya'ya gönderildi. Burada iken sosyalizmi benimsedi. İstanbul'a dönünce Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ne, ardından da Türkiye Komünist Partisi'ne girerek Bakü'ye gitti. Burada yapılan I.Doğu Halkları Kurultay'ına katılan Edhem Nejat, kurultaydan sonra Mustafa Suphi ve diğer arkadaşlarıyla Erzurum'a geçti. Ancak Ankara'ya gitmelerine engel olundu. Kafile Bakü'ye dönmek için Trabzon'da bir motora bindikten sonra bir tertip sonucunda aralarında Mustafa Suphi'nin de bulunduğu 14 arkadaşıyla birlikte öldürüldü.

Edhem Nejat Türkçülüğü benimsediği dönemde de önemli eserler vermiş; iş ve uygulama eğitimi, köy hayatının uygarlaştırılması için geliştirdiği düşünceleriyle ilerde kurulacak köy enstitülerini hatırlatacak çalışmalar da bulunmuş; halk eğitimi hakkında önemli görüşler geliştirmiştir.

Tekâmiül ve Kanunları (1913), *Terbiye-i İptidaiye Islâhatı* (1915), *Türklük Nedir?*, *Terbiye Yolları* eserlerinden birkaçıdır.

Mustafa Rahmi Balaban

Asri Terbiye

"Ferdin, bilgisini, alışkanlıklarını, mefkûresini ve istidatlarını, hayatta yeri olacak surette inkişâf ettirmek; o şekilde ki fert, bunları gerek kendisinin ve gerekse ictimaî müesseselerin daha âlî ve asîl gâyelere ulaşması hedefinde kullanabilsin.Ezcümle, fert ictimaî ve hakiki hayata hazırlanmalıdır." (Maarif Umdesi ve Asri Terbiye)

1888'de Bergama'da doğan Mustafa Rahmi Balaban, 1910'da İstanbul Darülmuallimin'inden mezun olarak Üsküp'te öğretmenliğe başladı. 1913 –1920 yılları arasında Cenevre Üniversitesinde pedagoji dalında uzmanlık öğrenimi gördü. İstanbul'a dönünce *İkdam* gazetesinde ve mesleki dergilerde pedagoji makaleleri yazdı. 1923'te Telif ve Tercüme Heyeti üyesi aynı yıl içinde heyetin reisliğine getirildi. Bir yıl sonra İzmir Erkek Lisesi Felsefe öğretmenliğine, 1936'da Kız Muallim Mektebi Müdürlüğü ile pedagoji öğretmenliğine atandı.

Cumhuriyet eğitiminin önemli isimlerinden olan Mustafa Rahmi Balaban, 1923'te yayımlanan ve cumhuriyet eğitimi için önemli bir belge sayılan "Misak-ı Maarif" genelgesini, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yazdığı makalelerle yorumladı. Daha sonra bunları "Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif" başlıklı bir kitapta topladı. 1953'te İzmir'de öldü.

Nevzat Ayas/Ayasbeyoğlu

Eğitim İlkeleri ve Laiklik

"Millî devletin öz maarif görevleri şöyle sıralanır: a) Vatan çocuğunu, çeşitli oylar ve inanlardan koruyarak milletin kendi öz ülküsüne göre yetiştirmek; b) Varandaşa, kendi yeteneklerinden en ileri derecede faydalanmak ve onları geliştirmek aracını sağlamak; c) Vatandaşa yüksek bir kültür yahut teknik bir uzmanlık için zorunlu olan özdeksel araçları sağlamak (...)

Devletin kamusal öğretimde başlıca konusu ve amacı ne olmalıdır? Devlet çocuğu insanlık için mi hazırlayacaktır; ona –bazılarına göre uygarlığın da konusu olan– genel kültürü vermek işini üstüne almakla mı kalacaktır? Yahut çocuğu ilerde yapacağı toplumsal göreve göre (zanaat, ticaret, kamu işleri veya başka özel işler gi-

bi) yetiştirmeye mi çalışacaktır?(...)
Bir rejim hürriyetçiliğe ne kadar yönseme gösteriyorsa genel kültüre de o oranda yer vermiş ve böylece öğretimde de hürriyeti hoş görmüş olur.(...)
Öğretimde lâyiklik, bilimle dinin sınırlanmış olmasına dayanır. Bu sınırın nasıl ve hangi devirde çizildiği bellidir. Öğretimin lâyik olması, resmi öğretimde öğretmen memurların, eğitbilim sanatının bütün araçlarını ve tedbirlerini bilimin hizmetinde kullanmaları demektir.Öğretimde lâyiklik, devletin bir öğretiyi benimsemesi ve onu okul aracıyla kamuya yayımlamak istemesi mânasına alınmamalıdır."
(Nevzat Ayas, *Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi*, "Giriş, Devlet ve Maarif" bölümü)

Milli Eğitim tarihi konusundaki çalışmalarıyla tanınan Nevzat Ayas (Ayasbeyoğlu), 1889'de Seydişehir'de doğdu.1911'de Darülfünun'un edebiyat bölümünü bitirerek, öğretmenlik, maarif müdürlüğü, müfettişliği gibi görevlerde bulundu. 1934'te Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine atandı. 1939'da Bursa'dan milletvekili seçildi.1943'ten, emekliye ayrıldığı 1954'e değin Gazi Eğitim Enstitüsünde felsefe, maarif tarihi ve teşkilât dersleri okuttu. Kendi döneminin gazete ve dergilerine eğitime ilişkin yazılar yazan Nevzat Ayas'ın en önemli çalışması, bakanlığın isteği üzerine hazırladığı, Türk milli eğitiminin temel kaynaklarından biri sayılan *Türkiye Cumhuriyeti Milî Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler (1948)* adlı yapıtıdır.

İbrahim Alaettin Gövsa

Okul Hayatı

"Bir devir içinde aynı müessesede bulunan talebeyi bir tesbih dizisine benzetirler.Tahsilin bittiği gün, tesbih kopmuştur. Onun teşkil eden tanelerden her biri hayatın muhtelif istikametlerine doğru yuvarlanırlar ve bir kısmı tıpkı dağılan bir tesbih dizisi gibi artık buluşamaz olurlar.Fakat kaderleri nekadar ayrı olursa olsun, aralarındaki benzeyişler bakidir.İçinde uzun yıllar geçirilen her müessese çocuklar ve gençler üzerinde böyle az çok kendine mahsus bir renk bırakıyor.Hele gece yatısı mekteplerinin küçükleri muayyen bir kalıba sokmak hususundaki tesirleri çok kuvvetli oluyor. (...)
O zaman, mektep hayatının şahsiyetleri öldürecek şekilde basit birer kalıp olmaktan kurtarılması ve çocuklarla gençlere verilecek renk ve hüviyetin müessesede hakim olan havanın onları idare edenlerce dikkatten uzak tutulmaması icap eder.Mektep, birbirine çok benzeyen basit örnekler yetiştirmekten mümkün olduğu kadar çekinmelidir.""
(İbrahim Alâettin Gövsa, "Mektebin Verdiği Renk ve Hüviyet", Yedigün, 22 Mart 1938, Sayı 263)

Ansiklopedi ve sözlük çalışmalarıyla tanınan, çocuklar için eğitici şiirleriyle ülkemizde çocuk eğitimine de katkıları olan İbrahim Alaattin Gövsa, 1889'da İstanbul'da doğdu. İstanbul Hukuk Mekrebi'ni bitirdikten sonra Cenevre Üniversitesi'nde Pedagoji okudu. 1916'da İstanbul'a döndükten sonra Darülmuallimin'de öğretmenlik ve müdürlük yaptı. 1927'de Talim ve Terbiye Heyeti'ne atandı, aynı yıl Sivas'tan milletvekili seçildi. 1936-1945 arasında da İstanbul milletvekiliydi. Bu arada MEB'nın yayınladığı İnönü (sonra Türk) Ansiklopedisi'nin genel sekreterliğini de sürdürdü.

Ansiklopedi çalışmaları yanında çocuk ve gençlik psikolojisi konularında da çalışmaları olan İbrahim Alaattin Gövsa'nın yapıtları arasında; okul ve eğitim çalışmalarında uzun yıllar yararlanılan *Çocuk Şiirleri* (1913), *Gençlik Hakkında Ruhiyat ve Terbiye Tetkikleri* (1921), *Bedii Terbiye* (1925), *Ruhiyat ve Terbiye* (1929), *Meşhur Adamlar I-IV* (1933-1938), *Kâşifler ve Mucitler* (1939), *Elli Türk Büyüğü* (1940), *Türk Meşhurları Ansiklopedisi* (1946), *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi I-V* (1947-1949) bulunmaktadır. 29 Ekim 1949'da Ankara'da öldü.

Sadrettin Celal Antel

Eğitim ve Köyler

"Yekdiğerinden müstakil olarak ayrı ayrı halledilecek maarif meselesi yoktur.Belki, memleketin siyasi ve iktisadi sistemine ve vaziyetine bağlı olarak hep birden halledilmesi icap eden bir maarif meselesi vardır."

"Köy muallim mekteplerir.den, daha yüksek kültürlü ve teknik kabiliyetli muallimler yetişinceye kadar eğitmenler köylerimize biraz hayat ve ruh götürecekler, köylerimizin zirai ve kültürel kalkınmasına faydalı olarak kendilerinden sonra gelenlere yol açacaklardır. (...) Köy Eğitmeni Yurduna 1938 yılından itibaren köylü kızların ve kadınların da alınması ayrıca büyük bir memnuniyetle karşılanacak,köylerimizin medeni seviyelerini yükseltecek tedbirlerden biridir."

(*Maarifimiz ve Meseleleri*, s.57)

1890'da İstanbul'da doğan Sadrettin Celal, adliye nazırlarından Mahmut Celalettin Bey'in oğludur. Fransa'da üniversite öğretimi gördükten sonra 1913'te yurda döndü. Ankara Muallim Mektebi müdürlüğü, çeşitli okullarda pedagoji öğretmenliği yaptı. 1936'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde pedagoji kürsüsü profesörlüğüne atandı.

1919'da İstanbul'da kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'ne üye olan, *Kurtuluş, Aydınlık* dergilerinde yazılar da yazan Sadrettin Celâl, özellikle çocukta zeka ve zekanın gelişimi üzerinde çalışmalar yaptı. O yıllarda yaygınlaşan Stanford-Binet adlı zekâ testinin Türkiye'de de uygulamasını sağladı.

Eğitim sorunlarının özellikle de ulusal eğitimin birinci derecede gündemde olduğu 1930'lu ve 40'lı yıllarda, bu konulara eğilen H.Raşit Öymen, İ.Fikret Kanad, İ.Hakkı Baltacıoğlu gibi eğitimcilerin safında yer aldı. Antel'in pedagoji konusunda yazmış olduğu eser bu alanda ilk ders kitabı olarak yıllarca okutulmuştur.

Çevirileri de olan Antel'in başlıca yapıtları: *Pedagoji* (1930), *Yeni Terbiye ve Tedris Tekniği* (1931), *Test Usulii* (1932) *Maarifimiz ve Meseleleri* (1939) *Umumi Didaktik* (1948) *Terbiyede Ölçü* (1954)'dür. 1954'te öldü.

Nafi Atuf Kansu

Disiplin

"Mektep inzibatının ideal şekli, kabahat ve hataların meydan bulmasına ve tekerrür etmesine evvelden mâni olacak tedbirleri ittihaz eden şekildir.Yoksa hata ve kabahatleri zuhûr ettikten sonra tenkili istihdaf eden bir inzibat makbul bile değildir.

Mektepte her nevi inzibat telakkisi çocuğun tekâmülünün ve çocukluğun hüviyet ve mahiyetinin hakkile anlaşılmasından sonra doğmuş bir telâkkidir. Çocuğun fikrî ve ahlâkî hüviyeti, daha ziyade muhitinden alacağı tesirlerle teessüs eder. Onu artık ne bir zamanın papazları gibi şeytanî temayüllerle dolu şer kutusu, ne de bazı filozofların telâkkileri gibi temiz ve berrak istidatlarla meşbu bir melek farzetmiyoruz. Ona, muhitinden alacağı tesirler ve o muhite tabiatinin yapacağı aksi tesirlerle büyüyen ve beslenen bir mevcut gibi bakmağa mütemayiliz.Bu bakımdandır ki talebemiz, kusurlarının cezalarını çektirmek için onlara karşı ıstırap âletleri kullanmak icap edenn mücrimler değildirler."

(Nafi Atuf, Erzurum Mebusu, "Mektep Cezaları" *Terbiye*, Teşrinisanî, 1929, Sayı: 19, s. 167'den)

Cumhuriyet eğitiminin oluşumuna katkıda bulunan ve eğitim tarihi konusunda çalışmaları olan Nafi Atuf Kansu 1890'da Mekke'de doğdu.

Ortaöğrenimini Edirne'de yaptı. 1910'da Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'yi bitirdi. Edirne'de maiyet memurluğu yaparken aynı zamanda İttihad ve Terakki İlkokulu'nda müdürdü. Bu sırada *Say' ve Tetebbu'*

adlı bir dergi yayınladı. Biga, Bursa, İstanbul okullarında öğretmenlik ve yöneticilikte yaptıktan sonra Darüşşafaka'da, Ticaret Mekteb-i âlisi'nde de yöneticilik yaptı. Bu sırada *Muallim Mecmuası*'nı çıkardı.

1921'de Ankara'ya giderek Milli Mücadele'ye katılan Nafi Atuf, Basın Yayın Umum Müdürlüğüne atandı. *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde makaleler yazdı; Ankara ve Kayseri sultanileri müdürlüğü, Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum müdürlüğü görevlerinden sonra 1927-1939 arasında üç dönem milletvekilliği sırasında CHP genel sekreterliğini de üstlenmişti. 27 Ekim 1949'da Ankara'da öldü.

Kansu'nun başlıca eserleri şunlardır: *Fenn-i Terbiye Tarihi* (1916), *Pedagoji Tarihi* (1929), *Türkiye Maarif Tarihi I-II* (1931,1932) , *Türklerin* Terbiy*eye Hizmetleri* (1934).

Halil Fikret Kanad

Odenwald Mektebi

"Odenwald (mektebi) Heidelberg şehri ile Frankfurt arasında Rhein nehri civarında (...) bir tepe üzerindeki (...) bu mektep muhtelittir. Kız ve erkek gençlerden müteşekkil olan bu cemaat, gösterişi ve zenginliğiyle değil, munhasıran kendi işleriyle kendi meziyetleriyle ve faaliyetleriyle iftihar ederler. Hiçbir çocuğun, hiçbir kızın kendilerinden, nasıl bir aileye mensup olduğunu işitemezsiniz. Meselâ şu güzel, sarışın ve çok mütevazi, temiz giyinmiş genç kıza (...) mektepten şikayeti olup olmadığını sorduğum zaman: - Biz şikâyetlerimizi içimizde saklamayız; ya muallimlerimize, ya talebe teşkilâtına veyahut müdürümüze söyleriz. İçeride gizli kalan şikâyet, ruhun hoşnutsuzluğunu ve ruhun haksız yere tenkide alışmasını ve cemaatin fertlerine karşı adavet beslenmesini, velhasıl fena adam olmamızı icap ettirir.(...)

Ben, ahlâk felsefesinin hayat ve saadet kısmına derinden temas eden bu mes'elenin amelî hal çarelerini işitince misafiri olduğum cemaate karşı daha büyük bir hürmet ve muhabbet hissiyle meşbu olmağa başlamıştım. (...)

Gübrelik, mektebin beslediği hayvanların gübrelerinin toplanmasından husule gelmişti. (...) Talebenin biri gübreliğe atlamış, oradan arabayı dolduruyordu. Muallim diğerlerinin de yardım etmesi için küçük bir imada bulundu.Ve hemen genç, dinç ve neşeli kız basamaktan aşağı atladı, o da yardıma başladı.Mektep müfettişi olsaydım, şu muallimin aleyhine uzunca bir rapor yazardım. Amele gibi şu zavallıları çalıştırmakta ne mana vardı? Burası mektep değil bir amele yatağı mı idi? (...) Mamafih onlar neşeli olarak ve yekdiğeriyle şakalaşarak vazifelerini yapıyorlardı. (...) İctimai vaziyetlerini anladığım zaman hayrete düştüm. Birisinin babası oromobil fabrikası sahibi idi. (...) Demek ki bunlar cemaatin işini, kendi işleri olduğu için seviyorlarmış. Ve ortada zavallı demeğe lâyık birisi var ise o da (...) bendim, benim zihniyetimdi ve beni bu zihniyette yetiştiren muhitti."

(Dr. Halil Fikret, "Odenwald Mektebi", *Terbiye*, Mart, 1930, Sayı 23, s.17 vd'dan)

Cumhuriyet döneminin ilk pedagoji, eğitim psikolojisi, eğitim sosyolojisi öğretmen ve yazarlarından, "eğitimde iş" ilkesinin eğitim poltikasında temel alınmasını öngören Halil Fikret, 1892'de Serfiçe'de doğdu.

İlk ve orta öğrenimini Manastır'da tamamladı. 1910'da, Maarif Nezareti tarafından Almanya'ya eğitime gönderildi. 1917'de Leibzig Üniversitesi'nden doktora derecesiyle mezun oldu. İstanbul'a dönünce kız liselerinde Fenn-i Terbiye ve Malumat-ı Ahlâkiye öğretmenliği yaptı.1926'da Konya'da açılıp, daha sonra Ankara'ya taşınan Gazi Orta Muallim Mektebi'nin öğretim kadrosunda yer aldı. Gazi Eğitim Enstitüsü'nün pedagoji bölümünü kurdu. Buradaki öğretim üyeliği görevi sürerken bakanlık müfettişliği ve Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği görevlerinde de bulundu. 1956'da emekli oldu. 4 Ekim 1974'te Ankara'da öldü.

Başlıca eserleri arsında *Terbiye ve Tedris Tarihi/ Pedagoji Tarihi*(1930, 1941), *Muasır Terbiye Ülküleri* (1933) *Coğrafya Tedris Usulü, Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye* (1942), *Ailede Çocuk Terbi-*

yesi 1941), *Terbiye Sosyolojisi* (1958) sayılabilir. Almanca'dan çevirdiği pedagoji yapıtları ise *İş Pedagojisi* (E.Burger, 1944), *Karakter Kavramı ve Terbiyesi* (G. Kerschensteiner, 1953)'dir.

Mehmet Emin Erişirgil

Başarı

"Bizde çok zaman meslek inzibatına ait kanun yapılırken yalnız vazifesini yapmayanlar hakkında cezalar tâyin edilir ve cezalandırma yolları tesbit olunur. Meslek ahlâkı ve meslek hukuku sadece vazifeden kaçanları cezalandırmaya dayanırsa o meslek büyük gelişme göstermez.Bir iş ancak onunla meşgul olanlardan bazılarının yüksek bir kabiliyetle ve fedakârlıkla üstün başarılar göstermesi sâyesinde ilerler ve bunlar meslektaşlarına örnek olacakları için diğerlerinin verimini artırır.(...) Köy Enstitüleri Kanununun ilkokul öğretmenlerimizin başarılarını değerlendirmeye ait hükümleri feragatli ve liyakatli öğretmenler yetişmesine yarar mânevi bir muhit hazırlıyor"

(İlk Öğretim Hakkında Yeni Bir Kanun", İlköğretim 15 Aralık –1 Şubat 1943,Sayı 123-124, s. 1642-1643

Eğitimci, yazar, felsefeci ve siyaset adamı Mehmet Emin Erişirgil, 1891'de İstanbul'da doğdu. 1911'de Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdikten sonra İstanbul Sultanîsi'nde hukuk, iktisat ve felsefe okuttu. Bir süre Kadıköy Numune Mektebi'nde müdürlük yaptıktan sonra 1915'te Darülfünun'a geçti. Felsefe ve içtimaiyat müderris muavini, sonra felsefe tarihi müderrisi (profesör) olarak görev yaptı. 1918'de Meclis-i Mebusan'a Niğde mebusu olarak girdi. 1926'da kurulan Talim ve Terbiye Heyetine başkan olarak atandı.1930'da Maarif Vekâleti müsteşarı, 1932'de İstanbul Maarif Müdürü oldu. 1933'te Darülfünun kapatılınca kadro dışında bırakıldı. İki yıl sonra 1935'te Mülkiye Mektebi Müdürü olarak üniversiteye geri döndü. Mülkiye'de, içtimaiyat ve iktisadi doktrinler derslerini verirken yeni kurulan Dil,Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin de dekan vekilliğini yürüttü. 1942'de Zonguldak'tan milletvekili seçildi.1948'de Hasan Saka kabinesinde gümrük ve tekel, 1949'da ise Şemsettin Günaltay kabinesinde içişleri bakanlığı yaptı. 1950'de siyasal yaşamdan çekildi. 1965'te öldü.

İlk yazıları 1924'te *Hayat* mecmuasında yayınlanan Erişirgil'in felsefe ve eğitimle ilgili makaleleri vardır. Kitap halinde yayınlanan başlıca eserleri arasında *Kant ve Felsefe* (1922), *Felsefeye Başlangıç* (1944), *Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp* (1956), *Mehmet Akif-İslamcı Bir Şairin Romanı* (1956) ve *Neden Filozof Yok?* (1957) sayılabilir.

Mustafa Necati

Üniversite Özerkliği

"Müesseselerin hukuk ve selâhiyetini muhafaza etmek doğrudan doğruya o müesseseleri yaşatmak demektir. Bir memlekette darülfünun müstakil yaşar ve tedrisat itibariyle müderrislerin nokta-i nazarı alınarak umumi hatlar çizilirse o vakit darülfününun hakiki semerelerini kabul etmek icap eder. Yoksa darülfünun emininin , darülfünun heyetinin ve darülfünun divanının yaptıkları program lâlettayin bir vekil tarafından bozulacak olursa o darülfünun hakiki vazifesini yapmış olamaz. (...) Tabiidir ki Talim ve Terbiye Dairesinin noktai nazarı alınmadan çocuklarımızın terbiyesi hakkında lâlettayin mütalâa dermeyan edemeyiz.Onun içindir ki ilk mekteplerimizde, orta mekteplerimizde ve liselerimizde tatbik etmekte olduğumuz bu husus lağv ederek darülfününa müstekilen emir vermek salâhiyetinde değiliz."

(Maarif Vekili Mustafa Necati, BMM'nde 23 Mayıs 1926'da yaptığı konuşmadan. *Öğretmen Dergisi*, Ocak 1957, Sayı 111, s.3)

Cumhuriyet dönemi eğitiminin temellendirilmesinde büyük katkıları bulunan, ilk maarif vekillerinden Mustafa Necati, 1894'te İzmir'de doğdu. İzmir İdadisi'nde ve İstanbul Hukuk Mektebi'nde okudu.1914'te İzmir'de serbest avukatlığa başladı. Bu arada Kız Muallim Mektebinde de öğretmenlik yaptı. 1919'da İzmir'in ve Ege Bölgesinin işgali günlerinde direniş eylemlerinin örgütlenmesi çalışmalarına katıldı. Balıkesir ve Havalisi Kuva-yı Milliye Komutanlığı görevini üstlendi. Anzavur ve Yunan kuvvetlerine karşı savaşan Mustafa Necati, bu dönemde Vasıf Çınar'la *İzmir'e Doğru* gazetesini yayınladı ve Milli Mücadele'yi destekleyen yazılar yazdı.

TBMM'ne 1920'de Saruhan'dan (Manisa), 1923'te de İzmir'den mebus seçildi. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi, Muallimler Birliği reisliklerinde, Mübadele ve İskân, Adliye vekilliklerinde bulunduktan sonra 20 Aralık 1925'te Maarif Vekili oldu.1 Ocak 1929'da ölümüne kadar süren üç yıllık bakanlığı döneminde, Tevhid-i Tedrisat Kanununun gerektirdiği uygulamaların yaygınlaştırılması, Maarif-i Umumiye Kanununun kabul edilerek yürürlüğe konulması, Talim ve Terbiye Dairesinin kurulması, bakanlıkta Halk Eğitimi, Halk Dershanesi, Sanayi-i Nefise birimlerinin, taşrada maarif eminliklerinin oluşturulması, ilk köy öğretmen okullarının açılması, "Başöğretmen" unvanı verilen Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in önderliğinde yeni Türk harflerinin yaşama geçirilmesi, tüm okul kitaplarının yenilenmesi gibi, eğitim alanında çok önemli reformların gerçekleştirilmesine öncülük etti. Mustafa Necati, tüm ülkede Millet Mektebi Halk Dershanelerinin açılacağı 1 Ocak 1929 gecesi, bu hazırlıklar nedeniyle ameliyatı geciktiğinden karın zarı iltihaplanması sonucu genç yaşta öldü.

Öğretmenliği en yüce meslek olarak gören Mustafa Necati, bakanlığı döneminde öğretmenler için *Terbiye* dergisinin yayınını başlatmıştır.

Hasip Ahmet Aytuna

Soru ve Cevap

"Çocuklarınız size bir şey sormadıkça onlara, kendinizce önemli, faydalı ve ilgi çekici zannettiğiniz maddeler, olaylar veya işler hakkında kendiliğinizden bir şeyler anlatmayınız.

Çocuklarınızın ilgilerini işletecek dikkatlerini çekecek ve onların –soru sormak suretiyle- öğrenmek meylini kamçılayacak şartlar hazırlayınız. Soru sormalarını bekleyiniz ve yalnız, sorduklarının en doğru ve en kısa cevabı olacak şeyleri anlatınız.

Çocuklarınızın kendi ilgileriyle kurdukları âlemde duygulanmalarına ve serbest yaşamalarına daima saygı gösteriniz."

(Hasip A. Aytuna, "Ailede Terbiye Hataları" *Çocuk ve Yuva* dergisi, Aralık 1953, sayı 8, s.5'ten)

Genel ve özel öğretim alanlarındaki çalışmalarıyla tanınan eğitimcilerden Hasip Ahmet Aytuna, 1895'te Vidin'de doğdu. 1926'da Sofya Üniversitesini bitirdi. 1931'de Türkiye'ye gelerek Ankara Gazi Terbiye Enstitüsünde pedagoji öğretmenliğine atandı. 1939'da Tokat'tan milletvekili seçildi. 1943'te Gazi Terbiye'deki görevine döndü. 1960'ta emekli oldu. 25 Mayıs 1980'de ölen Aytuna'nın çok sayıdaki mesleki yapıtı arasında *Didaktika* (1929), *Metodika* (1930) ve *Umumi Pedagoji* (1932), eğitim açısından en kapsamlı olanlarıdır.

Hasan-Âli Yücel

Öğrencilerle Söyleşi

1922'de hoca tayin ettiler beni. Kalktık İzmir'e gittik. Daha yangın yanıyor, sönmemiş İzmir. (...) Ben karşıyaka'da Öğretmen okuluna hoca oldum. (...) Sonra maarif vekili olan Vasıf Bey, maarif müdürümüzdü. (...)

Mektep, Homeros mu böyle bir şey. Bir Rum köşkü. Gayet güzel bahçe içinde. Üç dört odalı köşkler. Talebeleri daha evvel toplamışlar. Bir de baktık, meselâ talebenin biri fesini şöyle eğmiş.(...) tipik külhanbey. (...) Bir tanesi paçalar geniş, ayağında yumurta ökçe, tulumbacı reisi gibi. Sonra, büyük büyük, bizim yaşımıza yakın çocuklar var. İçinde evlât sahibi, peder makamında talebelerimiz çıktı sonra. İşgal sırasında bunlar gidememişler. (...) Ne yapsınlar, mektep yok. Kapanmış mektep. Yunanlılar oraya gelince kimi kahve tabiliği yapmış, kimi hamam tellâklığı yapmış, kimi araba sürücülüğü yapmış. İzmir alınıp da mektep açılınca sıcak çorba var, yatacak yer var. Koştular zavallılar. Ama üç günde beş günde o üç senelik alışkanlıklar geçer mi? O kıyafetleriyle, hareketleriyle kahve tabiliği devam ederek, sürücülük devam ederek... Efendim karşımızda talebe diye , öğrenci diye bunları bulduk.(...)"

(Hasan-Âli Yücel, 1958'de Gazi Eğitim öğrencileriyle Söyleşi'den. Türk Eğitim Derneği, *Hasan Âli Yücel Hayatı ve Hizmetleri*, 1. Anma Toplantısı 16 Aralık 1992'den. s.86-87'den)

Türk eğitiminin en önemli isimlerinden, bakanlığı döneminde ve yaşamının bütün aşamalarında eğitim-kültür alanlarına önemli katkılar sağlamış, eğitimci, yazar, kültür ve siyaset adamı Hasan-Âli Yücel 16 Aralık 1897'de İstanbul'da doğdu.

İstanbul'da Lâleli Yolgeçen mahalle mektebinde, Topkapı'da Taş Mektep'te, Vefa İdadisi'nde okudu. I. Dünya Savaşında askere alındı. Savaştan sonra Darülfünun Hukuk fakültesine devam etti. Darülmuallimin-i Âliye'ye geçerek Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünü bitirdi. 1922'den 1935'e değin öğretmenlik, bakanlık müfettişliği, Fransa'da öğrenci müfettişliği ve Gazi Eğitim Enstitüsü müdürlüğü yaptı. 1935'te İzmir mebusu seçildi.

28 Aralık 1938'de Maarif vekilliğine getirilen Yücel, bu görevi istifa ettiği 5 Ağustos 1946 tarihine kadar sürdürdü. Cumhuriyet döneminin en uzun süre görev yapan Milli Eğitim Bakanı olarak önemli başarılara öncülük etti. Köy Enstitüleri'nin, Ankara Devlet Konservatuarı'nın, Tercüme Bürosu'nun kurulması, ilk Maarif Şurası'nın toplanması, ders kitaplarına standart getirilmesi, okul programlarının yenilenmesi, bakanlıkça kaynak kitaplar yayınlanması, Tebliğler Dergisi, İlköğretim, Teknik Öğretim ve Güzel Sanatlar gibi meslekî dergilerin çıkartılması, Klasikler dizisinde önemli Doğu ve Batı klasiklerinin Türkçeye çevirilmesi, müze ve sergi çalışmalarının başlatılması, üniversite özerkliğinin önemli bir adımı olan Üniversiteler Kanunu'nun çıkartılması bakanlığı sırasında gerçekleşen işlerdendir.

1950'de siyasal yaşamdan da çekilen Yücel, yazı hayatına 1921'de *Dergâh* ve *Yarın* dergilerinde başlamıştır. İlk şiirleri, *Yeni Mecmua* ve *Hayat*'ta çıktı. Makale ve denemeleri Cumhuriyet, Akşam ve Dünya gazetelerinde yayınlandı. 1955'ten sonra Türkiye İş Bankası Yayınları'nı yönetti. Bu dönemde UNESCO Türkiye Milli Komisyonu üyeliği de yaptı. 26 Şubat 1961'de İstanbul'da öldü.

Hasan-Âli Yücel'in başlıca eserleri arasında *Fransa Maarif Teşkilatında Müfettişler* (1934), *Fransa'da Kültür İşleri* (1936), *Sizin İçin, Çocuklara Şiirlerim* (1937), *Türkiye'de Orta Öğretim* (1938), *Hürriyete Doğru* (1950), *Edebiyat Tarihimizden* (1957) *ve Hürriyet Gene Hürriyet* (1960) sayılabilir.

İsmail Hakkı Tonguç

Bilgi Öğretimi

"Kitabî terbiye, Avrupa medeniyet camiasına giren bir kısm milletlere mensup fertleri, reel alemden uzaklaştırarak pasif insanlar haline getirmiştir. Bu yüzden müsbet iş gören, hayata imkânlar yaratabilen insanlar azalmaya başlamış, fert ve cemiyet; karşılaştığı müşkül hayat şartlarını yenemez bir hale gelmiştir. Bu durumu,

mevcudiyetleri için bir tehlike addeden bazı milletler, muayyen yaşlardaki varandaşlarını aktif bir hale getirerek tehlikeli durumu düzeltmek istemişlerdir."
(İ.Hakkı Tonguç, "Bir Terbiye Vasıtası Olması Bakımından Mecburi İş Hizmeti Meselesi" *İlköğretim*, 29 Nisan 1939, sayı 11, s.163,165'ten)

Köy enstitülerinin kuruluşu ve gelişmesi sürecinde görev alan, Hasan-Âli Yücel'in bakanlığı döneminde İlköğretim Genel Müdürlüğünde bulunan İsmail Hakkı Tonguç,1897'de Silistre'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Bulgaristan'da yaptıktan sonra İstanbul Darülmuallimi'nde okudu.1918'de öğretmen oldu. Eskişehir, Konya, Ankara , Adana muallim mekteplerinde resim ve beden eğitimi öğretmenliği yaptı. Gazi Eğitim Enstitüsü'nün resim bölümünü kurdu. 1940'da İlköğretim Genel Müdürlüğüne atandı. Köy Enstitülerinin kuruluşunu düzenleyerek çalışma programını hazırladı. 17 Ağustos 1940'ta çıkan yasa gereği 21 enstitünün kuruluş çalışmalarını yürüttü. 1946'da İlköğretim Genel Müdürlüğünden alınarak Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine atandı. 1950'de bakanlık emrine alındı. Kendi isteğiyle emekli olduğu 1954 yılına kadar öğretmenlik yaptı. Bakanlık adına bir çalışmayı sürdürürken 23 Haziran 1960'ta ölen Tonguç'un başlıca eserleri arasında, *El İşi Rehberi* (1927), *İlk Orta ve Muallim Mekteplerinde Resim, El İşleri ve Sanat Terbiyesi* (1932), *İş ve Meslek Terbiyesi* (1933), *Köyde Eğitim* (1938), *Canlandırılacak Köy* (1939), *İlköğretim Kavramı I.* (1946), *Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü* (1953), *Pestalozzi Çocuklar Köyü* (1960) sayılabilir.

Faik Reşit Unat

İlkokul Eğitimi

"Çocuklar ilkmektep tahsili vasıtasıyle medenî hayat için lâzım olan bilgi ve itiyadları kazanmalı, ictimaî yaşayışa alışmalı,muhitin hayatı ve kuruluşu ile tanışmalı, muhitin yaşayışını öğrenmeğe meraklanmalı, hayatî alâkaları kuvvetlenmeli, dünyaya karşı sağlam bir bakış kazanmalı, faal ve cumhuriyet mefkûresi için mübarezeye hazır bir vatandaş olarak yetiştirilmelidir.

Bu maksatların temini ise eski tarz terbiye ve tedris ile mümkün değildir. Eski mekteplerde birçok alâkalarla muayyen noktalara bağlanan hayat değil, hayat ile alâkası olmayan mücerred malûmat okutulurdu.Böyle bir malûmatla ise hiç şüphesiz ne hayatı tanımak, ne de tabiatla mübareze etmek mümkündür.
Bu çıkmaz yoldan kurtulmanın yegâne kolay vasıtası bugünkü programın kabul ettiği toplu tedris tarzı (kompleks sistemi) dir."
(Faik Reşid, "Toplu Tedris Faaliyetine Dâir" *Terbiye*, Teşrinisâni, 1927, Sayı 7, s.37'den)

Eğitim ve eğitim tarihi alanlarında önemli çalışmalar yapan Faik Reşit Unat, 1899'da İstanbul'da doğdu. 1917'de İstanbul Dârülmuallimini'ni bitirdikten sonra öğretmenlik yaptı. Daha sonra 1926-1941 yılları arasında Maarif Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü görevini yürüten Unat, 1940'ta Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden mezun oldu ve ardından 1941-1946 arasında Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği, 1946-1948 yıllarında da Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü görevlerinde bulundu. 1948-1957 arasında Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenliğinde bulunan Unat, bu kurumdan emekli oldu.

Türk Tarih Kurumu ile UNESCO Türkiye Milli Komisyonu üyelikleri de yapan ve 1964'te ölen Faik Reşit Unat'ın, eğitim, eğitim tarihi ve tarih alanlarında çok sayıda makalesi ve bir dizi kitabı yayınlanmıştır. Tarih ve coğrafya ders kitapları da yazan bu önemli eğitimcinin *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (1946) adlı yapıtı, Türk eğitim tarihi için önemli bir kaynak sayılmaktadır.

Hıfzırrahman Raşit Öymen

Sayın Atilla Öymen'in izniyle.

Müsbet Terbiye

"Bugün çocuk asrında yaşıyoruz diyenler, dünyanın çocuğa, bize göründüğünden başka türlü göründüğünü söyleyenler yanlış düşünmüyorlar.Artık değil okullarda, ailelerimizde bile çocuğu eza ve cefa ile terbiye etmenin mümkün olmayacağı telakkisi yerleşmiştir. Kusurları toptan bağışlamayan ve zaaflara tereddi etmeyen hakiki bir sevgi, müsbet bir terbiye görüşü ve ona götüren yollardan yürümekle çocuğu, muhiti ve mensup olduğu cemiyeti içinde mes'ut ve faydalı bir insan haline getirebiliriz.

Buradaki müsbet terbiye görüşü, sözümüzü, 'cemiyet içinde mes'ut ve faydalı insan olmak' vasfıyle formüle etmiş oluyoruz ki kanaatimizce bu görüş, hayatın bütün manasını ve maksadını kendinde toplamaktadır."

(Hıfzırrahman Raşit Öymen, "Çocuk Haftası ve Çocuk Sevgisi" *İlköğretim*, 30 Nisan 1941, sayı 84s.1024-1025'ten)

Millî eğitimin gelişip çağdaşlaşmasına katkısı olan eğitimcilerden Hıfzırrahman Raşit Öymen 1899'da Trabzon'da doğdu. İstanbul Erkek Muallim Mektebi'ni bitirdikten sonra Almanya'ya pedagoji öğrenimine gitti. Altı ay sonra dönerek, 1919'da Trabzon'da öğretmenliğe başladı. Bu sırada *Yeni Mektep* adıyla bir meslek dergisi yayınladı. 1924'te İstanbul Muallim Mektebine atandı. 1934'te Millî Eğitim merkez örgütünde görevaldı. 1939'da hazırladığı "Tek öğretmenli beş sınıflı köy okulları" raporu, I. Maarif Şurasında görüşülerek uygulamaya konuldu. Bu dönemde bakanlık bünyesinde yayınlanan *İlköğretim Dergisi*'ni yönetti. 1943 ve 1946'da Bolu milletvekili seçildi. 1955'te *Eğitim* Hareketleri dergisini yayınladı.

Eğitim alanında Amerikalı eğitimci J. Dewey'nin ve Alman eğitim kuramcısı G. Kerschensteiner'in görüşlerini savunan Öymen 1979'da öldü. Çok sayıda yazı, makale ve çevirileri vardır. Başlıca yapıtları *Mektep İnzibatmda Reform* (1929), *Genel Öğretim Metodları* (1931), *Yeni Mektebe Doğru* (1931), *Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri* (1965), *Doğulu ve Batılı Yönü ile Eğitim Tarihi* (1969), *İslam Eğitim Tarihi I-II* (1973-1974), *Köy Enstitülerinin Kuruluşu ve Problemleri* (1976), *Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi* (1977) *Cumhuriyet Eğitimine Toplu Bir Bakış* (1977)'tır.

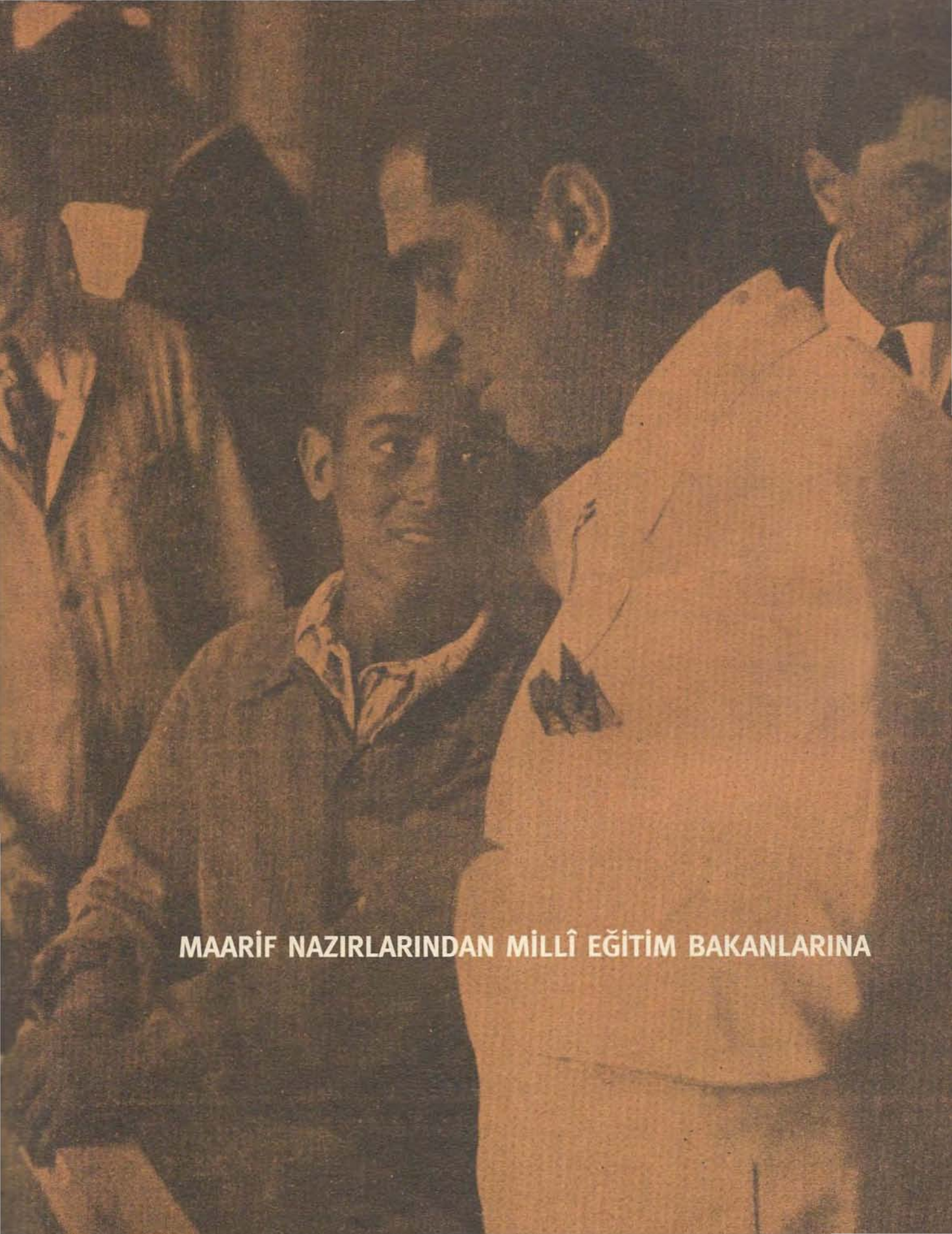

MAARİF NAZIRLARINDAN MİLLÎ EĞİTİM BAKANLARINA

OSMANLI MAARİF-İ UMUMİYE NEZARETİ VE MAARİF NAZIRLARI

Osmanlı Maarif Nezareti'nin başlangıcı sayılan Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin kurulduğu 1846'dan Maarif-i Umumiye Nezareti'nin örgütlendiği 1857'e değin üç Mekâtib-i Umumîye Nâzırı; 1857'den Saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922 tarihine kadarki dönemde ise Abdurrahman Sami Paşa'dan başlayarak Maarif Nâzırı unvanı ile Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu)'ya dahil olan 40 eğitim bakanı görev yapmıştır. Tümünün görev süreleri toplamı 76 yıldır. Nazırlar arasında aralıksız olarak en uzun süre (10,5 yıl) görevde kalan Ahmed Zühdü Paşa'dır. 1847-1878 yılları arasında 2 kez Mekâtib-i Umumiye, 6 kez Maarif Nazırlığına atanan Ahmed Kemal Paşanın toplam görev süresi ise dört yıl 10 aydır. Görevde 20 gün, bir ay, birkaç ay kalan; iki, üç, dört, altı kez Maarif Nazırlığında denenenler de vardır. Çoğu aynı zamanda deneyimli devlet adamları olan bu nazırlarından, II. Abdülhamid (1978-1909) dönemindekiler makamlarını daha uzun süre koruyabilmiş ve önemli işler başarmışlardır. Abdurrahman Şeref Bey'in 2. kez Maarif Nazırlığından, 4. kez bu göreve atanan son nazır Gelenbevî Sa'id Bey'e kadarkiler, Hey'et-i Vükelâ değişiklikleri veya istifalar nedeniyle bir varlık gösteremedikleri gibi, Ankara'da da Maarif Vekâleti kurulduğundan yetki alanları İstanbul'la sınırlı kalmıştır.

Tanzimat ve İstibdat Dönemleri

Vak'a-nüvis Mehmed Es'ad Efendi (1789-1848) (Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı: 8.11.1946 –25.12.1847)
Ahmed Kemal Efendi / Paşa (1808-1888) (Mekâtib-i Umumiye Müdürlüğü ve Nazırlığı: 28.12.1847 – 31.7.1848. Maarif Nazırlıkları: 25.11.1861-19.11.1862, 2.kez: 25.4.1865-24.8.1867, 3. kez: 5.10.1871-4.1.1872, 4. Kez: 5.12.1872 – 24.4.1873, 5.Kez: 8.5.1876-17.5.1876, 6.Kez: 9.11.1877- 11.1.1878)
Hayrullah Efendi (1817 –1866) (Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı: 22.6.1854 – 16.3.1857)
Abdurrahman Sâmi Paşa (1795-1878) (İlk Maarif Nazırıdır: 17.3.1857 – 25.11.1861)
Mustafa Fâzıl Paşa (1829-1875) (Nazırlığı: 19.11. 1862 – 12.1.1963)
Nevres Paşa (1826-1872) (Nazırlıkları: 12.1.1863- 16.2.1863, 19.3.1865-25.4.1865)
İbrahim Edhem Paşa (1818-1895) (Nazırlıkları: 16.2.1863-12.6.1863, 2.Kez::12.6.1863- 19.3.1865)
Abdüllâtif Suphi Paşa (1818-1886) (Nazırlıkları: 24.8.1867-9.3.1868,4.2.1878 – 18.4.1878)
Safvet Paşa (1814-1883) (Nazırlıkları: 9.3.1868 – 5.10.1871, 2.Kez: 5.4.1974-16.1.1875, 3. Kez: 30.11.1875-8.5.1876)
Kimyager Derviş Paşa (1817-1878) (Nazırlığı: 4.1.1871 – 15.6.1872)
Ahmed Vefik Paşa (1819-1891) (Nazırlıkları: 15.6.1872 – 5.12.1872, 2.Kez: 11.1.1878 – 4.2.1878)
Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) (Nazırlıkları: 24.4.1873-5.4.1874, 2.Kez: 12.6.1875-10.11.1875, 3. Kez: 17.5.1876- 17.10.1876)
Arifî Paşa (1830-1895) (Nazırlığı: 16.1.1875 – 12.6.1875)
Yusuf Paşa (1826-1880) (Nazırlığı:17.10.1876 – 1.2.1877)
Münif Paşa (1830-1910) (Nazırlıkları: 1.2.1877-9.11.1877, 2.Kez: 18.4.1878 –

Abdüllâtif Suphi Paşa

12.9.1880, 3.Kez: 25.9.1885 – 4.9.1891)
Kâmil Paşa (1832-1913) (Nazırlığı: 12.11.1880 – 6.12.1881)
Ali Fuad Bey (1840 ? – 1885) (Nazırlığı: 6.12.1881 – 9.5.1882)
Mustafa Nuri Paşa (1824-1889) (Nazırlığı: 9.5.1882 – 25.9.1885)
Ahmed Zühdü Paşa (1833-1902) (Nazırlığı: 4.9.1891-12.4.1902)
Mehmed Celâleddin Bey (1852-1933) (Nazırlığı: 13.4.1902-27.7.1903)
Hâşim Paşa (1852-1920?) (Nazırlığı: 27.7.1903 – 28.7.1908)

II. Meşrutiyet ve Sonrası

Rumbeyoğlu Fahreddin Bey.

Hakkı Bey (Paşa) (1863-1918) (Nazırlıkları: 28.7.1908 – 22.9.1908, 2. kez: 28.11.1908-16.12.1908)
Recâî-zâde Mahmud Ekrem Bey (1847-1913) (Nâzırlığı: 23.9.1908 – 28.11.1908)
Abdurrahman Şeref Bey (1850 –1925) (Nazırlıkları: Vekâleten 16.12.1908- 5.2.1909, aslaten:15.2.1909-4.5.1909, 2. kez:11.5.1911-1.1.1912, 3. kez: 8.3.1920-5.4.1920)
Yusuf Ziya Paşa (1849-1929) (Nazırlıkları: 6.2.1909-13.2.1909, 2. kez: 13.1.1919-4.3.1919)
Nâil Bey (1861-1922) (Nazırlığı: 5.5.1909-9.1.1910)
Emrullah Efendi: (1858-1914) (Nazırlıkları: 10.1.1910-18.2.1911, 2.Kez: 1.1.1912-21.7.1912)
Cavid Bey (1875-1926) (Vekâleten: 18.2.1911-1.3.1911)
Babanzâde İsmail Hakkı Bey (1876-1913) (Nazırlığı: 2.3.1911-11.5.1911)
Gelenbevî Sa'id Bey (1862-1937) (Nazırlıkları: 22.7.1912-29.10.1912, 2. kez:14.10.1918-10.11.1918, 3. kez: 19.5.1919 – 7.3.1920, 4. kez: 19.8.1921 – 30.10.1922)
Damad Mehmed Şerif Paşa (1874-1958) (Nazırlığı: 30.10.1912 – 23.1.1913)
Şükrü Bey (1874-1926) (Nazırlığı: 24.1.1913 - 9.12.1917)
Ali Müfid Bey (1874-1951) (Nazırlığı: 9.12.1917 – 20.7.1918)
Dr. Nâzım Bey (1873-1926) (21.7.1918-12.10.1918)
Dr. Rıza Tevfik (1869-1949) (11.11.1918 – 12.1.1919)
Ali Kemal Bey (1867-1922) (Nazırlığı: 5.3.1919 – 14.5.1919)
Rumbeyoğlu Fahreddin Bey (1867-1942) (Nazırlığı: 5.4.1920 – 30.7.1920)
Hâdi Paşa (1867 – 1932) (:31.7.1920 – 20.10.1920)
Mustafa Reşid Paşa (1863 – 1921) (Nazırlığı: 21.10.1920 – 12.12.1920)
Ârif Hikmet Paşa (1871-1942) (Vekâleten: 16.12.1920 – 21.1.1921)
Râşid Bey (1869-1952) (Nazırlığı: 22.1.1921 – 12.6.1921)
Mustafa Ârif Bey (1873 – 1954) (Vekâleten: 12.6.1921 – 12.8.1921)

MİLLÎ MÜCADELE VE CUMHURİYET DÖNEMİ MAARİF VEKİLLERİ

Dr. Rıza Nur'un 4 Mayıs 1920'de "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Maarif Vekili" seçilmesiyle başlayan yeni süreçte "iki başlı" bir eğitim yönetimi doğdu. Çünkü İstanbul'da da "Hey'et-i Vükelâ" denilen saltanat kabinesinde bir Maarif Nazırı vardı. Bu durum, 3 Maarif vekili ile 8 Maarif Nazırının görev yaptığı 1920-1922 yılları boyunca devam etti. Saltanatın kaldırılması üzerine Sadrazam Tevfik Paşa istifa edince İstanbul'daki Maarif Nezareti de fiilen kapandı. Ankara'da ise aynı günlerde Maarif Vekilliği'ne İsmail Sefa Bey seçildi. Adı geçen, görevi devam ettiğinden Cumhuriyet döneminin de ilk maarif vekili oldu.

1926 tarihli Teşkilat Yasasında her ne kadar "Maarif Vekâleti", "Maarif Vekili" denilmişse de 1935-1938 arasında Külrür Bakanlığı, 1938-1946'da Maarif Vekâleti, 1950'ye değin "Milli Eğitim Bakanlığı", 1950-60 arasında yine Maarif Vekâleti geçerli olmuş. 1961'den itibaren Millî Eğitim Bakanlığı, 1983-89 arasında "Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı" denilmiş; nihayet 1989'da yine "Millî Eğitim Bakanlığı'na" dönülmüştür.

İsmail Safa Bey

Millî Mücadele Dönemi Maarif Vekilleri

Dr. Rıza Nur (1879-1943) (Vekilliği: 4.5.1920- 13.12.1920)
Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) (1885-1966) (Vekilliği: 14.12.1920-20.11.1921, 2. kez Cumhuriyet döneminde: 4.3.1925 – 21.12.1925)
Mehmed Vehbi Bey (Bulak) (1881-1958) (Vekilliği: 20.11.1921 – 5.11.1922)
İsmail Safa Bey (Özler) (1883-1940) (Vekilliği:6.11.1922 – 6.3.1924)

Cumhuriyet Dönemi Maarif Vekilleri/Kültür/Millî Eğitim Bakanları

Hüseyin Vasıf Çınar (1895-1935) (Vekilliği: 6.3.1924- 22.11.1924, 28.2.11929- 7.4.1929)
Şükrü Saraçoğlu (1887-1953) (Vekilliği: 22.11.1924-3.3.1925)
Mustafa Necati (1894-1929) (Vekilliği: 20.12.1925 – 1.1.1929 ölüm)
Başvekil İsmet Paşa (İnönü) (1884 –1973) (Vekilliği: 1.1.1929-27.2.1929)
Cemal Hüsnü (Taray) (1893-1975) (Vekilliği: 10.4.1929 – 15.9.1930)
Dr. Refik (Saydam) (1881-1942) (Vekâleten: 17.9.1930 – 26. 9.1930, 2. kez vekâleten: 14.8.1933 – 26.10.1933)
Esat (Sagay) (1873-1938) (Vekilliği: 27.9.1930 –10.11.1932)
Dr. Reşit Galip (1897-1934) (Vekilliği: 10.11.1932 – 27.10.1933)
Yusuf Hikmet Bayur (1891 - 1980) (Vekilliği: 27.10.1933 – 9.10.1934)
Abidin Özmen (1890 -1966) (Vekilliği: 9.10.1934 – 16.6.1935)
Saffet Arıkan (1888-1947) (Kültür Bakanlığı: 16.6.1935 – 28.12.1938)
Hasan-Âli Yücel (1897-1961) (Maarif Vekilliği: 28.12.1938 – 5.8.1946)
R. Şemsettin Sirer (1903-1953) (Millî Eğitim Bakanlığı: 7.8.1946- 9.6.1948)
Tahsin Banguoğlu (1904 -1989) (Bakanlığı: 10.6.1948- 22.5.1950)
Avni Başman (1887- 1965) (Vekilliği: 22.5.1950 – 2.8.1950)

Tevfik İleri

Tevfik İleri (1912-1961) (Vekilliği: 11.8.1950 – 6.4.1953, 2. kez:12.4.1957 – 25.11.1957, 3.kez: 23.5.1959 – 7.12.1959)
Prof. Rıfkı Salim Burçak (1913-) (Vekilliği: 8.4.1953 – 14.5.1954)
Celâl Yardımcı (1911 -1986) (Vekilliği: 17.5.1954 – 9.12.1955, 2. kez: 25.11.1957 - 23.5.1959)
Prof. Ahmet Özel (1910-?) (Vekilliği: 9.12.1955 – 12.4.1957)
Atıf Benderlioğlu (1910-1992) (Vekilliği: 9.12.1959 – 27.5.1960)
Prof. Fehmi Yavuz (1912-1991) (Vekilliği: 30.5.1960 – 8.9.1960)
Prof. Bedrettin Tuncel (1910-1980) (Vekilliği: 8.9.1960 – 5.1.1961)
Prof. Turhan Feyzioğlu (1922-1988) (Vekilliği: 6.1.1961 – 3.3.1961)
Ahmet Tahtakılıç (1909-?) (Bakanlığı: 3.3.1961 – 20.11.1961)
Hilmi İncesulu (1917-1992) (Bakanlığı: 20.11.1961- 31.5.1962)
Şevket Raşit Hatipoğlu (1898-1973) (Bakanlığı: 25.6.1962 – 6.6.1963)
Dr. İbrahim Öktem (1904-1982) (Bakanlığı: 12.6.1963 – 13.2.1965)
Cihat Bilgehan (1923-1981) (Bakanlığı: 20.2.1965 – 22.10.1965)
Orhan Dengiz (1918-1985) (Bakanlığı: 27.10.1965 – 1.4.1967, 2.kez 15.4.1973 – 25.1.1974)
İlhami Ertem (1918-1979) (Bakanlığı: 1.4.1967 – 22.10.1969)
Prof. Orhan Oğuz (1923) (Bakanlığı: 3.11.969 – 3.12.1971)
Şinasi Orel (1916) (Bakanlığı: 26.3.1971 – 3.12.1971)
İsmail Arar (1921-1991) (Bakanlığı (11.12.1971 – 22.5.1972)
Sabahattin Özbek (1915-?) (Bakanlığı: 22.5.1972 – 10.4.1973)
Mustafa Üstündağ (1933-1983) (Bakanlığı: 26.1.1974 – 17.11.1974,
2. kez: 21.6.1977-21.7.1977)
Prof. Dr. Safa Reisoğlu (1929) (Bakanlığı: 17.11.1974 –31.3.1975)
Ali Naili Erdem (1927) (Bakanlığı: 31.3.1975 – 21.6.1977)
Nahit Menteşe (1932) (Bakanlığı:21.7.1977 – 5.1.1978, 2. kez: 25.6.1993 - 26.10.1993)
Necdet Uğur (1923) (Bakanlığı: 5.1.1978 – 12.11.1979)
Orhan Cemal Fersoy (1923-1981) (Bakanlığı:12.11.1979.- 12.9.1980)
Hasan Sağlam (1923) (Bakanlığı: 21.9.1980 – 8.12.1983

İbrahim Öktem

Vehbi Dinçerler (1940) (M.E.Gençlik ve Spor Bakanlığı: 8.12.1983 – 13.9.1985)
Metin Emiroğlu (1943) (Bakanlığı: 13.9.1985 – 21.12.1987)
Hasan Celâl Güzel (1945) (Bakanlığı: 21.12.1987 – 31.3.1989)
Avni Akyol (1931-1999) (Bakanlığı: 31.3.1989-21.11.1991)
Köksal Toptan (1943) (Bakanlığı: 21.11.1991 – 25.6.1993)
Nevzat Ayaz (1930) (Bakanlığı: 25.10.1993 – 5.10.95)
Turhan Tayan (1943) (Bakanlığı: 5.10.1995 – 29.6.1996)
Mehmet Sağlam (1939) (Bakanlığı: 29.6.1996 – 30.6.1997)
Hikmet Uluğbay (1939) (Bakanlığı: 30.6.1997 – 11.1.1999)
Metin Bostancıoğlu (1943) (Bakanlığı: 11.1.1999-14.8.2002)
Necdet Tekin (1947) (Bakanlığı: 18.7.2002 - 28.11.2002)
Erkan Mumcu (1963) (Bakanlığı: 28.11.2002 - 13.03.2003)
Hüseyin Çelik (1959) (Bakanlığı: 14.03.2003 - .....)

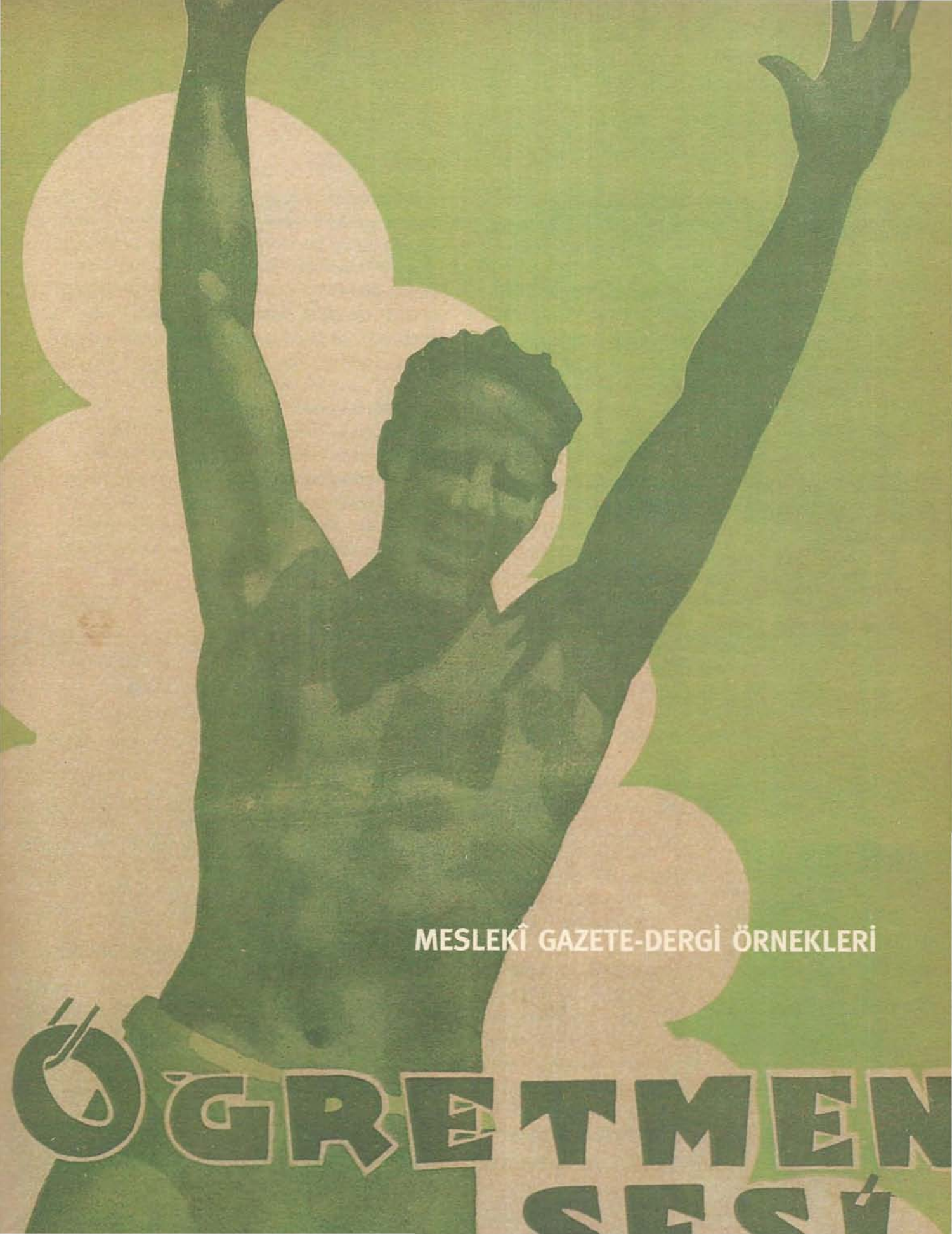
MESLEKÎ GAZETE-DERGİ ÖRNEKLERİ
ÖĞRETMEN
SESİ

Osmanlı'dan günümüze eğitim tarihi açısından önemli sayılan, çok sayıda dergi ve gazetenin yayınlanması oldukça gerilere gitmektedir. Bunlar arasında en eskileri 1860'larda çıkan *Mecmua-ı Fünun* ile *Mecmua-ı Maarif*'tir. *Mecmua-ı Muallimin, Mekteb, Servet-i Fünun, Mir'at-ı Maarif, Tedrisat-ı İbtidaiye, Sa'y ve Tetebbu, Yeni Mekteb, Muallim, Fenn-i Terbiye* gibi dergiler ise 1880'lerden 1910'lara uzanan ikinci devrenin meslekî yayınlarındandır.

Cumhuriyet'in ilk elli yıllık döneminde ise eğitime ilişkin meslekî dergi ve gazetelerin sayısındaki artışla birlikte, bunların öğretmen kitlesine daha kolay ulaştırıldığı ve izlenebildiği dikkati çekmektedir. Dönemin çok sayıdaki mesleki dergileri arasında *Muallimler Mecmuası, Muallimler Birliği, Terbiye, Maarif Vekaleti Mecmuası* ve *İlköğretim* gibi yayınlar saylabilir.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın yayın organı *Milli Eğitim* ile *Çağdaş Eğitim* gibi yayınlar da son dönemin başlıca mesleki dergileridir.

İlköğretim Gazetesi

1939'da Hasan-Âli Yücel'in bakanlığı döneminde, yayımlanmaya başlayan *İlköğretim*, "haftalık öğretmen ve eğitmen gazetesi" olup, milli eğitim örgütüne ve okullara ücretsiz dağıtılmaktaydı. 1965'e kadar çıkan gazetede, mesleki yazıların yanısıra dönemin cumhurbaşkanı, başbakanı ve bakanlarının eğitime, okullara ve öğretim sorunlarına ilişkin demeçleri, eğitimle ilgili kararlar ve haberler yeraldı. Ayrıca eğitim dünyasından çeşitli yazarlarla öğretmenlerin yazılarına da yer veren *İlköğretim*, bu açıdan Türkiye'de köy okullarına kadar her düzeydeki eğitim kurumlarında aranılan bir kaynak görevi yapmıştır.

Muallim Sesi / Öğretmen Sesi

İstanbul'da 1929'da Selim Siret tarafından çıkartılan Muallim Sesi, 1935'te Öğretmen Sesi adını aldı. Piyasada satılmayan, sadece abone olan öğretmenlere onbeş günde bir postalanan bu dergide, Celile Enis, Fuat Pura, M.Rauf İnan gibi eğitimcilerin yazılarıyla birlikte imzasız makalelere de yer veriliyordu.

Muallimler Mecmuası

İstanbul Muallimler Cemiyeti tarafından 22 Eylül 1922'de yayımlanmaya başladı. Temmuz ve Ağustos ayları dışında her ay düzenli olarak çıkan dergi, 1928'den sonra yen harflerle basılmaya başlandı. Derginin

yazarları arasında Mustafa Rahmi (Balaban) Ali Haydar (Taner), Hüviyet Bekir Örs ve İhsan Sungu gibi isimler vardı.

Okul ve Öğretmen

M.Faruk Gürtunca tarafından aylık olarak çıkartılan *Okulve Öğretmen*, 1936'da yayın hayatına girdi. Selim Sırrı Tarcan, Hıfzurrahman Raşit Öymen, Fuat Koray, Bedriye Berkem, Reşat Ekrem Koçu, İbrahim Alaaddin Gövsa, Mükerrem Kamil Su, Fuat Baymur, Mustafa Şekip Tunç ve Münir Raşit Öymen gibi isimlerin yazılarının yer aldığı dergi, içeriği ve baskı tekniği açısından dönemin en iyi mesleki yayınlarından bilinmektedir. *Okul ve Öğretmen*'in bir yan yayını olarak çocuklar için de haftalık *Gelincik* adlı bir dergi daha yayınlamıştır.

Öğretmenler Gazetesi

Öğretmenlere seslenen, eğitime ilişkin konuların yanısıra "cumhuriyetçi kuşaklar yetiştirilmesini" amaç edinen bu yayın, 1935-1936 yıllarında onbeş günde bir çıkıyordu. Cemil Sena Ongun, M.Baha Arıkan, Süheyl Ünver, M.Sami Karayel, Sadrettin Celal Antel, M.Nedim Dilmen, İbrahim Alaeddin Gövsa, Ali Rıza Seyfi, Muvaffak Uyanık gibi tanınmış eğitimcilerin yazılarının yeraldığı dergi özenli baskısıyla da beğeniliyordu.

Tedrisat Mecmuası

Dârülmuallimin müdürü Sâti Bey'in öncülüğünde, II.Meşrutiyet döneminde, Şubat 1910'da yayın hayatına başlayan *Tedrisat-ı İptidaiye Mecmuası*, önceleri on beş günlük daha sonra da aylık olarak yayımlandı. Bir yıl sonra adı *Tedrisat Mecmuası* 'na dönüştürülen derginin yazarları arasında Sâti Bey, Ali Nusret, İhsan (Sungu), Ali Ulvi ve Feridun gibi isimler vardı. 1926'da 68.sayıdan sonra kapanan dergi, 1951'de ikinci kez İstanbul'daki öğretmen okullarının öğretmen ve yöneticilerinin girişimiyle yeniden yayınlanmaya başladı. Yazı kadrosunu, çoğu İstanbul Eğitim Enstitüsü'nün öğretmenleri olan, Vedide Baha Pars, Harun Reşit Kocacan, Kemal Kaya, Hüviyet Bekir, Rauf Miral, Ahmet Ardel, Sait Nazif Ozankan, Hasan Kavruk, Nihad Sami Banarlı, Niyazi Akşit, Emin Oktay, İhsan Sungu, Muhsin Adil Binal, Haydar Ediskun, Reşat Nuri Darago, Fikret Özgönenç ve Cahit Tanyol gibi isimler oluşturmaktaydı.

Terbiye

Eğitimi çalışmalarını bilimsel ilkelerle ve bağımsız olarak yönlendirmek amacıyla, Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Heyeti tarafından Şubat 1927'de yayımlanmaya başlayan dergi, 1928'e kadar Arap harfleriyle daha sonra da yeni harflerle basıldı. 1931'e kadar 36 sayı çı-
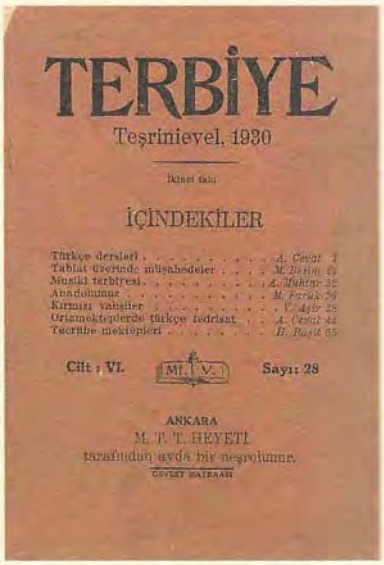
kan dergide, İhsan (Sungu), Rıdvan Nafiz (Edgüer), Kadri (Yörükoğlu), Harun Reşit (Kocacan), Ali Haydar (Taner), Hıfzuhrrahman Raşid (Öymen), Vildan Aşir (Savaşır), Faruk Nafiz (Çamlıbel), İsmail Hikmet (Ertaylan), Nafi Atuf (Kansu) gibi eğitimcilerin yazıları yeraldı. *Terbiye*, dergisi, yer verilen konular açısından süreli eğitim yayınlarının en önemlisi sayılmaktadır.

Terbiye Postası

Hayat Neşriyat Yurdu tarafından Ekim 1941'de yayınlanmaya başlayan dergide, Vasfi Raşid Seviğ, Ali Ulvi Elöve, H.Refet Tanışık, Ahmet Muhib Dranas, Nezihe Araz ve Cevdet Demiray gibi yazarların da makaleleri yeraldı. Derginin direktörü ise Cemal Kutay'dı.

Tebliğler Dergisi

9 Ocak 1939'dan beri yayınlanan ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın resmi yayın organı olan bu süreli yayın hâlen ayda bir çıkmakta; bakanlığın merkez ve taşra örgütleriyle tüm okullara ulaştırılmaktadır. Bu dergide, milli eğitimle ilgili yasa, yönetmelik, tüzük, Talim ve Terbiye Kurulu kararları, bakanlık genelgeleri, ders kitapları, eğitim araçları ve yardımcı kaynaklarla ilgili geçerlilik ve tavsiye onayları, ödül listeleri yer alır.

Maarif Mecmuası / Millî Eğitim

Maarif Vekâleti'nin yayın organı olarak 1 Mart 1925'te yayınlanmaya başlayan Maarif Mecmuası, 1930'a kadar çıkmıştır. 9 yıllık aradan sonra, Hasan-Âli Yücel'in bakanlığında 1 Şubat 1939'da yayın hayatına giren *Millî Eğitim* dergisi, *Maarif Mecmuası*'nın devamı sayılır.

Günümüzde Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığınca üç ayda bir yayınlanan bu dergi, bakanlık merkez ve taşra örgütlerine parasız ulaştırılmaktadır. İçeriğinde mesajlar, anı, deneme ve şiirler yer almaktadır.

Çağdaş Eğitim Dergisi

Günümüzde yayın hayatını sürdüren Çağdaş Eğitim Dergisi, Ankara'da ayda bir çıkmaktadır. Sahibi ve başyazarı emekli öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekışık'tır. daimi yazarları, aynı zamanda danışma kurulunu da oluşturan Cavit Binbaşıoğlu, Prof. Dr. Cevat Alkan, Prof. Dr. Saim Kaptan, Prof Dr. Galip Karagözoğlu, Prof. Dr. Feyzi Öz ve Ramazan Çetin Dağlı'dır.

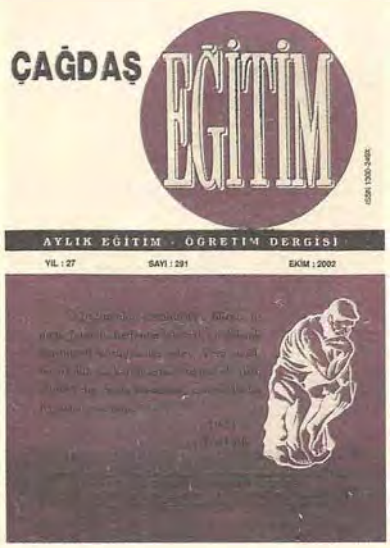

TÜRK MAARİF CEMİYETİ MÜSVEDDE DEFTERİ

TÜRK MAARİF CEMİYETİ İSTANBUL MÜMESSİLLİĞİ

DÜNDEN BUGÜNE EĞİTİM TARİHİ KRONOLOJİSİ 1332-2000

BU DEFTERİ ALMAKLA KİMSESİZ KARDEŞLERİNİ SEVİNDİRMİŞ OLURSUN

2 1/2 KURUŞ

Umumi deposu İstanbulda Fincancılar yokuşunda Şark hanında 18 numarada
Müdür Nazmi Mehmet Raşit ve şeriki.

1332
İlk Osmanlı medresesi olan Orhaniye Medresesi İznik'te açılarak müderrisliğine Şerafeddin Davud-ı Kayserî atandı.

1365
Bursa Çekirge'de Muradiye Medresesi açıldı.

1418
I. Mehmed (Çelebi) Bursa'da yeni bir medrese yaptırdı.

1447
II. Murad Edirne'de Muradiye Medresesi'ni yaptırdı.

1454
II. Mehmed'in (Fatih) izniyle İstanbul Fener'de bir Rum mektebi açıldı.

1461
İstanbul'da Sahakyan Nunyan Ermeni mektebi açıldı.

1471
II. Mehmed (Fatih) İstanbul Fatih'te Medaris-i Semaniye adı verilen sekizer derslikli bir medrese topluluğu tesis etti.

1482
II. Bayezid, Enderun'a aday yetiştirmek üzere Galatasarayı Acemi Ocağı'nı açtırdı.

1559
Sultan Süleyman'ın (Kanuni) yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi'nde Medaris-i Süleymaniye adı altında bir Dârülhadis ile dört medrese öğretime açıldı.

1583
İstanbul'daki Cizvit tarikatı, Galata'da Saint Benoit Kilisesi yanında bir cizvit mektebi açtı.

Temmuz 1727
Macar asıllı İbrahim Müteferrika'ya, III. Ahmed'in fermanı ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvasıyla, sadece lûgat, hikmet, mantık ve coğrafya kitapları basmak üzere Fatih Yavuzselim'deki evinde matbaa kurma izini verildi.

Sivas Gök Medrese.

31 Ocak 1729
Dârü't Tıbaatü'l-Âmire adı verilen bu matbaada ilk olarak Arapça-Türkçe bir sözlük olan *Vankulu Lûgatı* 1000 adet olarak basıldı.

1731
I. Mahmud, musiki öğrenimi için bir saray içoğlanının Avrupa'ya gönderilmesine izin verdi.

27 Aralık 1734
Üsküdar'da, ilk Osmanlı askeri teknik okulu olan Humbarahane-i Hümayun açıldı.

1759
Görevli müderrislerin, Ramazan'ın ilk iki haftasında padişahın huzurunda gerçekleştirdikleri ve dini konularla ilgili açıklamaları kapsayan Huzur Dersleri başladı. Tahttaki padişahı dini konularda aydınlatmaya yönelik bu gelenek, her yıl Ramazan ayında yinelenerek 1924'te Hilâfetin kaldırılmasına kadar sürmüştür.

1773
Haliç Tersanesi'nde Mühendishane-i Bahrî-yi Hümayun'un çekirdeği olan Hendesehane açıldı.

18 Kasım 1776
Teknik deniz subayları yetiştirilmek üzere Kasımpaşa'da Mühendishane-i Bahrî-yi Hümayun açıldı.

"Çelebi" diye adlandırılan aydın bir Osmanlı genci. Levni'nin bir minyatürlü.

1776
Fransızca öğrenerek sarayda tercümanlık yapmak üzere İshak adlı Müslüman bir genç Paris'e gönderildi.

1784
Sadrazam Halil Hamid Paşa, 30 gencin Fransa'da öğrenim görmesi için Fransa büyükelçisi Choiseul-Gouffier ile anlaştı.

10 Mayıs 1796
Topçu ve istihkâm subayı yetiştirmek üzere Hasköy'de Mühendishane-i Berrî-i Hümayun açıldı.

1804
Üsküdar'da Dârü't-Tıbaatü'l-Cedide adında bir matbaa tesis edildi.

1805
İstanbul'da Kuruçeşme'de, Rum Talimgâhı da denilen özel bir Tıb Mektebi açıldı.

23 Nisan 1821
Bazı Babıâli görevlilerinin Fransızca öğrenmeleri için Tercüme Odası kuruldu.

1824
Osmanlı Devleti'nde ilk Amerikan misyoner okulu, Beyrut'ta Syrian Protestant College adıyla açıldı.

2 Şubat 1825
Mühendishane-i Bahrî-yi Hümayun, II.Mahmud'un fermanıyla Heybeliada'daki binasına taşındı ve öğretim sisteminde yeni ilkeler benimsedi.

14 Mart 1827
Osmanlı ordusunun hekim ihtiyacını karşılamak üzere Tıbhane-i Âmire açıldı.

1830
Serasker Hüsrev Paşa'nın kölelerinden seçilen beş genç, öğrenim görmek üzere Paris'e gönderildi.

1 Kasım 1831
Takvim-i Vekayi yayınlanmaya başladı.

9 Ocak 1832
Orduya operatör yetiştirmek amacıyla Cerrahhane-i Mâmure açıldı.

1832
Topkapı Sarayı'ndaki Enderun'un dağıtılması üzerine saraya hizmet personeli yetiştirilmek üzere bir Enderun Mektebi kuruldu.

1832
Açılması düşünülen Harbiye Mektebi'ne aday hazırlamak için Selimiye Kışlası'nda Sıbyan Bölükleri adı altında sınıflar oluşturuldu.

1834
Maçka Kışlası'nda Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye açıldı.

1834
Beşiktaş Sarayı'nda Muzika-i Hümayun Mektebi açıldı.

1836
Tıbhane-i Âmire ile Cerrahhane-i Mâmure, Topkapı Sarayı dış bahçesinde yapılan Mekteb-i Tıbbiye'ye taşındı.

1838
II. Mahmud'un fermanıyla Galatasarayı Mekteb-i Tıbbiye-i Âlisi adıyla yüksek hekimlik ve eczacılık okulu açıldı.

1838
İstanbul'da kimsesiz çocuklar için Gureba Mektebi açıldı.

5 Şubat 1839
Rüştiye adı altında, ilk ve orta sınıfları kapsayan ilk ilköğretim okullarının İstanbul'da açılması kararlaştırıldı.

6 Şubat 1839
Eğitimde bir dönüşüm sağlayan Meclis-i Umur-ı Nafiâ lâyihası yayınlandı.

11 Şubat 1839
İstanbul'da Sultanahmet Camii hünkâr mahfelinde, rüştiye düzeyinde ilk sivil devlet okulu olan Mekteb-i Maarif-i Adliye açıldı. Halk bu yeni okulu Mekreb-i İrfanî olarak adlandırdı.

11 Mart 1839
Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nde Mekâtib-i Rüştiye Nazırlığı örgütlendi.

17 Mart 1839
Mekâtib-i Rüştiye Nazırı İmamzâde Es'ad Efendi'nin hazırladığı lâyiha, rüştiye mektepleri için nizamname olarak kabul edildi.

19 Mart 1839
Süleymaniye'de, Mekteb-i Maarif-i Adliye'ye denk yeni bir rüştiye olmak üzere, Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye açıldı.

14 Mayıs 1839
Galatasarayı'na taşınan ve Mekteb-i Tıbbiyye-i Adliyye-i Şahane adı verilen tıb okulunda, II. Mahmud'un da katıldığı açılış töreniyle derslere başlandı.

Franz Täschner'in "Eski İstanbul'da Saray ve Halk Hayatı" adlı albümünde "Bir Esnaf Loncası töreni".

3 Kasım 1839
Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı'nı, Topkapı Sarayı'nın Gülhane mevkiinde kalabalık bir topluluk önünde okudu.

1839
Meclis-i Umûr-ı Nafia tarafından hazırlanan ve yeni eğitim öğretim hedeflerini içeren Meclis-i Umûr-ı Nafia lâyihası yayınlandı.

22 Ocak 1840
Mekâtib-i Rüştiye Nezareti, Evkaf Nezareti'nden ayrı bir kuruluş haline getirildi.

1840
Dönemine gelişmelerine uygun olarak astronomi bilgileri vermek ve camilere muvakkıt yetiştirmek için İstanbul'da Mekteb-i Fünun-ı Nücum açıldı.

1840
Tophane Mekteb-i Harbiyesi (Topçu Harp Okulu) açıldı.

Batılı bir ressamın fırçasından çıkmış hayalî bir tabloda çubuğunu içen hoca ile kız ve erkek öğrenciler...

1841
Medreselere karışmaksızın yeni açılacak okullara program hazırlamak, Avrupa'ya öğrenci göndermek gibi konulara bakmak üzere Sultan Abdülmecid'in iradesiyle Meclis-i Maarif-i Umumiye kuruldu.

1842
İstanbul'da Fenn-i Kıbâle Mektebi adıyla ilk ebe kursu açıldı.

1842
Heybeliada'daki Mühendishane-i Bahrî-yi Hümayun'da reform öngörülerek Mekteb-i Fünun-ı Bahriye-yi Şahane adıyla yeniden organize edildi.

20 Eylül 1843
Mekteb-i Tıbbıyye'nin ilk mezunları için, Abdülmecid'in huzurunda icazetname merasimi yapılarak yeni tabiplere cübbe giydirildi.

1844
İstanbul'da Heybeliada'da Rum Ruhban Mektebi açıldı.

12 Nisan 1845
Meclis-i Maarif-i Muvakkat, okulların programlarını hazırlamak üzere çalışmalara başladı.

11 Mayıs 1845
Abdülmecid, Ordu-yı Hümayun merkezi olan vilayetlerde birer askeri idadi açılması için bir irade yayınladı.

29 Ağustos 1845
Mekteb-i Tıbbiye'de kıbâle (ebelik) eğitimi gören ebe adayları, padişah Abdülmecid'in de hazır bulunduğu mezuniyet imtihanından geçip yemin ederek icazetname aldılar.

21 Temmuz 1846
Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın yerine kurulan Maarif-i Umumiye Meclisi'nde, mekteplerin sıbyan, rüştiye, darülfünun düzeylerinde üç aşama olması öngörüldü.

23 Ekim 1846
İstanbul'da Ayasofya Meydanı'nda, Darülfünun binasının temeli atıldı.

31 Ekim 1846
Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'de erkân-ı harp (kurmaylık) sınıfı da açıldı

8 Kasım 1846
Maarif Nezareti'nin başlangıcı sayılan Mekâtib-i Umumiye Nezareti kuruldu. Vak'anüvis Es'ad Efendi ilk nazır olarak atandı.

13 Kasım 1846
Mekteb-i Fünun-ı Harbiye iki bölüme ayrıldı. Mekteb-i İdadi denen hazırlık bölümü Maçka Kışlası'nda kalırken Harbiye sınıfları Pangaltı'daki yeni binasına taşındı. Bu münasebetle yapılan küşad (açılış) merasimine Sultan Abdülmecid de katıldı.

1846
İstanbul'da Sainte Pulcherie Fransız Mektebi açıldı.

24 Ocak 1847
İlk uygulamalı tarım okulu olan "Ziraate Müteallik Fünun Mektebi", İstanbul'da Ayamama Çiftliği'nde açıldı. Ziraat Talimhanesi adıyla da anılan bu okulda görevlendirilen Amerikalı öğretmenin yanına bir de çevirmen atandı.

8 Nisan 1847
Sıbyan mektepleri için ilk temel eğitim yönetmeliği sayılabilecek bir "talimat" hazırlandı.

17 Nisan 1847
Mekteb-i Cedid-i Harbiye-i Şahane'nin yönetimine ilişkin nizamnâme yürürlüğe konuldu.

28 Aralık 1847
Mekâtib-i Umumiye Nezareti, Mekâtib-i Umumiye Müdürlüğü'ne dönüştürüldü.

1847
Mühendishane-i Berrî-yi Hümayun, Topçu ve Mimar Mektebi adını aldı.

16 Mart 1848
Rüştiyelere öğretmen yetiştirilmek amacıyla, İstanbul'da Çarşamba'da Dârülmuallimin adıyla ilk öğretmen okulu açıldı.

19 Temmuz 1848
Sultan Abdülmecid'in huzurunda Mekteb-i Harbiye'de erkân-ı harp sınıfı mezuniyet imtihanı yapılarak ilk defa yüzbaşı rütbesinde beş erkân-ı harp zabiti orduya katıldı.

31 Temmuz 1848
Mekâtib-i Umumiye Müdürlüğü yeniden Mekâtib-i Umumiye Nezareti'ne dönüştürüldü.

1848
Barutçubaşı Dadyan Efendi İstanbul'da Zeytinburnu'nda ilk sanayi mektebini açtı.

22 Ocak 1849
Mekteb-i Fünun-ı Harbiye'de bir baytar sınıfı açıldı.

21 Mart 1850
Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan'ın kurduğu vakfa bağlı, rüştiye düzeyindeki Dârülmaarif adlı mektebin Cağaloğlu'nda yaptırılan yeni binasında derslere başlandı.

Sultan Abdülmecid

17 Nisan 1850
Hekimbaşılığın yerine Mekteb-i Tıbbiye Nezareti kuruldu.

18 Temmuz 1851
İlk Osmanlı bilim akademisi sayılan Encümen-i Dâniş çalışmaya başladı.

15 Ekim 1852
Mekteb-i Fünun-ı Bahriye-i Şahane'ye öğrenci adayları yetiştirilmesi için idadi sınıfları da açıldı.

1853
İstanbul'da Zoğrafyon Rum Mektebi açıldı.

1 Temmuz 1853
İstanbul dışında, başlıca 25 büyük kentte de birer rüştiye mektebi açılması yolunda, Sultan Abdülmecid'in iradesi yayınlandı.

Abdurrahman Sâmî Paşa

1854
Medreselerin geleneksel yapısı dışında, Şeyhülislâmlığa bağlı olarak Süleymaniye'deki Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye binasında, iki yıl öğrenim süreli Muallimhane-i Nüvvâb adıyla yeni bir okul açıldı. Muallimhane-i Nüvvab'ı bitirenlerin, Şer'iye mahkemelerine kadı olarak atanmaları 1924'e değin sürmüştür.

5 Ekim 1855
Askeri Tıbbiye'ye yalnızca rüştiyeyi bitirenlerin alınması öngörüldü.

1855
Paris'te, Mekteb-i Osmanî adıyla Osmanlı Devleti'nden gelecek genç subaylara ileri askerlik bilgileri verilmek üzere, öğretim dili Fransızca ve Türkçe olan bir okul açıldı.

1856
İstanbul'da Fransız Notre Dame de Sion kız mektebi açıldı.

25 Şubat 1857
Aralarında Selim Sabit Efendi'nin de bulunduğu bir grup öğrenci, ilerde Darülfünun'da hocalık yapmak üzere Paris'e gönderildi.

30 Nisan 1857
Mekâtib-i Umumiye Nezareti, Maarif-i Umumiye Nezareti adı altında yeniden örgütlendi ve nazırlığa Abdurrahman Sâmî Paşa atandı.

1856
Meslek dersleri öğretim dili Fransızca olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de ders cetveline Arapça ve Farsça da eklendi.

1857
İstanbul'da English High School for Girls adıyla bir İngiliz kız ortaokulu açıldı.

23 Temmuz 1858
Orman mühendisleri yetiştirilmesi amacıyla Ticaret Orman ve Maadin Nezareti tarafından Fransa'dan getirtilen orman mühendisi Tassy, kurs düzeyinde bir okul açtı.

6 Ocak 1859
İstanbul'da Sultanahmet'teki Cevri Kalfa Mektebi'nde ilk inas (kız) rüştiyesi açıldı.

23 Ocak 1859
Mekteb-i Mülkiye'nin açılmasına dair Sultan Abdülmecid'in iradesi yayınlandı.

3 Mart 1861
Maarif-i Umumiye Nezareti'nin görev ve çalışma ilkelerinin yer aldığı "Maarif-i Umumiye Nezareti Vezaifine Dâir Mevad" yayınlandı.

1860
İstanbul'da Soğukçeşme'de Telgraf Memur Mülâzimi Mektebi açıldı.

25 Nisan 1861
Ticaret Nezareti içinde bir Ticaret Mektebi açıldı.

3 Haziran 1861
Halka din kurallarını öğretmek amacıyla Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye adlı bir derneğin kurulmasına izin verildi. Dernek ancak 1865'te faaliyete geçebildi.

20 Temmuz 1862
Kuruluşunda Mekteb-i Aklâm, daha sonraları Mahrec-i Aklâm adıyla anılan, devlet dairelerine memur ve kâtip yetiştirmek üzere resmi bir okul açıldı.

8 Ekim 1862
El sanatlarının bir okul disiplini içinde öğretilmesi amacıyla Mekteb-i Hiref ve Sanayi adı altında bir sanat okulu açılması için, üyeleri arasında yabancı uzmanların da bulunduğu bir encümen kuruldu.

1862
Dağılan Encümen-i Dâniş'in yerine Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye adı verilen yeni bir dernek kuruldu.

14 Ocak 1863
Ayasofya'daki binası daha tamamlanmayan Darülfünun'a hazırlık olmak üzere "herkese açık" deneme derslerine başlandı.

1863
Mekteb-i Harbiye'ye ve asker idadilere Terbiye-i Bedeniye, askeri idadilerin programına da Fransızca dersleri konuldu.

1863
Tuna Valisi Midhat Paşa, ilk sanayi mektebini Islahhane adıyla Niş'te açtı.

9 Temmuz 1863
Meclis-i Vükelâ'da, devlet dairelerine, sadece Mekteb-i Aklâm'dan mezun memur alınması kararlaştırıldı.

16 Eylül 1863
İstanbul'da Rumelihisarı'nda Amerikalı misyonerlerin kurduğu Robet Kolej'de öğretime başlandı.

8 Ekim 1863
Meclis-i Muhtelit-i Maarif'in çalışmalarına son verilerek Maarif-i Umumiye Heyeti ile bu heyete bağlı Daire-i Mekâtib-i Umumiye, Dâire-i Mekâtib-i Hususiye adında iki encümen kuruldu.

Eski bir kartpostalda Robert Kolej.

14 Aralık 1863
Mekteb-i Aklam'ın, öğrenim süresi 3 yıla çıkartılarak Mahrec-i Aklâm adıyla yeniden örgütlendi.

2 Ocak 1864
Osmanlı uyruğu Rum, Ermeni, Katolik Ermeni ve Bulgar milletlerinden 16 genç, askeri fenler öğrenmek için Paris'teki Mekteb-i Osmani'ye gönderildi. Bunların, İstanbul'daki Harbiye ve Bahriye mekteplerine kayıtları için de Sultan Abdülaziz bir irade yayınladı.

24 Ocak 1864
Osmanlı Donanması'nın teknik eleman gereksinimini karşılamak üzere üç İdadiye Bölüğü kurulması kararlaştırıldı.

16 Şubat 1864
Bahriye Mektebinde de erkân-ı harb sınıfı açıldı.

20 Mart 1864
İmalât-ı Harbiye Sanayi Mektebi'nin çekirdeğini oluşturan, asker giysilerinin dikildiği İdadi Bölükleri kuruldu.

Osmanlı mekteplerinde başarılı öğrencilere verilen "Zikr-i Cemil" belgesi

1864
Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye adlı ilk askeri lisenin şubeleri Galatasarayı ve Halıcıoğlu'nda açıldı.

1864
Askeri idadîlere adayın devam edeceği ancak programında askerlik dersleri bulunmayan Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye açıldı.

30 Mart 1865
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye faaliyete geçerek halka okuma yazma öğretilecek ilk kursu Sırmakeş Hanı'nın yanındaki sıbyan mektebinde açtı.

12 Nisan 1865
Halkın, özellikle de okul çocuklarının okuyup yararlanacağı yabancı dillerde yazılmış kültür kitapları ile haritaların Türkçe'ye çevirilmesi için bir Tercüme Cemiyeti kurularak başkanlığına Münif Efendi (Paşa) getirildi.

1865
Dârü't-Tıbaa't'ül-Âmire ve Takvimhane'nin yerine Topkapı Sarayı'nın dış bahçesinde Matbaa-yı Âmire kuruldu.

1865
Bosna Eyaletinin merkezi Saraybosna'da, "Tahsil-i İlme ve Fenn-i Nakşa Mahsus İnas Mektebi" (Bilgi ve Nakış İşleri Kız Okulu) açıldı.

24 Ekim 1865
Harbiye ve Bahriye mekteplerinin hazırlık sınıfları konumundaki idadîler, Mekteb-i İdadî-yi Umumî adı altında birleştirildi.

29 Ocak 1866
Mekteb-i Mülkiye ve Mahrec-i Aklâm mezunlarının devam edebilecekleri Mülkiye Mühendis ve Islâh-ı Sanayi Mektebi açıldı.

1866
Maarif-i Umumiye Nezareti'nde Telif ve Tercüme Dairesi kuruldu.

29 Ocak 1867
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane bünyesinde, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adıyla ilk sivil tıp sınıfı da açıldı.

21 Nisan 1867
Askeri idadilere matematik öğretmeni yetiştirmek için, Mekteb-i Harbiye mezunlarından seçilenlerden oluşan 3 yıllık "Hoca Sınıfı"nda derslere başlandı.

21 Haziran 1867
Vilayet merkezlerinde birer ıslahhane açılması için nizamname yayınlandı.

25 Haziran 1867
Sultanahmet'teki eski Kılıçhane'de, öğrencileri, İstanbul'daki çeşitli fabrika ve imalathanelerde uygulamalı ders yapmak üzere, Islâh-ı Sanayi Mektebi açılmasını öngören Sultan Abdülaziz'in iradesi yayınlandı.

Ağustos 1867
Tuna Vilayeti'nin Rusçuk, Niş ve Sofya kentlerindeki ıslahhanelere öğretmen yetiştirilmek üzere Paris'e öğrenci gönderildi.

25 Şubat 1868
Rüştiyelerin öğrenim süresi beş yıla çıkartıldı. Mahrec-i Aklâm'a Fransızca dersi de konuldu.

23 Mayıs 1868
Meclis-i Vükelâ'nın yayınladığı bir beyanname ile ana ve babaların çocuklarını okutmaları zorunlu kılındı.

16 Ağustos 1868
Cemiyet-i Tedrisiye- İslâmiye'nin girişimiyle Darüşşafaka'nın temeli atıldı.

1 Eylül 1868
Mektcb-i Sultanî, Sultan Abdülaziz'in de katıldığı küşat merasimi ile Galata sarayı'nda öğretime açıldı.

26 Eylül 1868
Dersaadet Islah-ı Sanayi Mektebi eski Kılıçhane'de öğretime başladı.

15 Kasım 1868
Taşrada ve İstanbul'daki sıbyan mekteplerinin ehliyetsiz hocalarını yetiştirmek amacıyla Beyazıt'taki eski matbaa binasında, İbtidaî Darülmuallimini adıyla hizmetiçi eğitim kursu açıldı.

17 Kasım 1868
Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi yayınlandı.

9 Haziran 1869
Sıbyan mekteplerinin inas (kız) ve zükûr (erkek) olmak üzere ayrılmalarına, ayrıca İnas Rüştiyeleri açılmasına ilişkin Sultan Abdülaziz'in iradesi çıktı.

1 Eylül 1869
Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlandı. Bu tüzük, Türkiye'de eğitimle ilgili yasal düzenlemelerin ilk ve en önemlilerinden; aynı zamanda da yeni kuşakların eğitilip yetiştirilmelerinin devlete düşen bir görev olduğunu belgeleyen önemli bir yasa sayılır.

1869
Tophane Nezareti'nce onarılan Yedikule'deki eski Baruthane'de İnas Sanayi, Haydarpaşa'da da Tatbikat-ı Tıbbiye-i Askeriye mektepleri açıldı.

2 Şubat 1870
Darülfünun-ı Osmanî'nin ders programı *Takvim-i Vekayi*'de yayınlandı.

Osmanlı mekteplerinde başarılı öğrencilere verilen "Tahsin" belgesi.

20 Şubat 1870
Dârülfünun-ı Osmanî, yapılmakta olan binası bitmediğinden Çemberlitaş'taki günümüzde Basın Müzesi olan binada merasimle açıldı.

26 Nisan 1870
Kız okullarının öğretmen gereksinimi için İstanbul'da ilk Dârülmuallimat açıldı.

8 Mayıs 1870
Meclis-i Maarif-i Kebir'ce hazırlatılan ve iptidaiyelere ilişkin kural, yöntem ve ders konularını içeren *Rehnümâ-yı Muallimîn* adlı kılavuz kitap yayınlandı.

14 Mayıs 1870
Okul ders kitaplarının yazım ve yarışma koşullarını da içeren Telif ve Tercüme Nizamnamesi yayınlandı.

2 Temmuz 1870
Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Dairesi'nde, ilk hukuk okulu Kavanin ve Nizamat Dershanesi adıyla açıldı.

Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin Hıristiyan öğrencileri.

7 Temmuz 1870
Çok şubeli Dârülmuallimin-i Âlî kurulıncaya değin Darülmuallimin-i Rüşdî'nin açılması kararlaştırıldı.

13 Eylül 1870
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin, Askeri Tıbbiye'den ayrı, bağımsız bir kurum olmasını sağlayan nizamname yayınlandı.

22 Eylül 1870
Rüştiyeler için 74 maddeden oluşan bir nizamname çıktı.

13 Ekim 1870
Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin vilayetlerde nasıl uygulanacağına ilişkin 9 maddelik bir talimatname yayınlandı.

1870
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de derslerin Fransızca değil, Türkçe yapılması kararlaştırıldı.

1870
Üsküdar Amerikan Kız Koleji açıldı.

3 Ocak 1871
1858'de kurs düzeyinde faaliyete geçen Orman Mektebi, öğretim süresi 2 yıl olan bir okul statüsünde yeniden örgütlendi.

22 Ocak 1871
Vali ve maarif müdürü ile vilayet umumi meclislerinin eğitim öğretim işlerindeki görev ve sorumluluklarını da içeren İdare-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnamesi yürürlüğe girdi.

Mayıs 1871
Darülfünun hocalarından Hoca Tahsin Efendi ile Cemaleddin Efganî İstanbul'da "ders-i âmm" (herkese açık ders) vermeye başladılar.

28 Mayıs 1871
Vilayet ıslahhanelerinde birer ziraat sınıfının da açılması için Sultan Abdülaziz'in iradesi yayınlandı.

1871
İstanbul Arnavutköy'de Amerikan Kız Koleji açıldı.

Şubat 1872
Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'un harbiye ve idadiye sınıfları Mekteb-i Harbiye sınıflarıyla bütünleştirildi.

22 Mayıs 1872
Mektep imtihanlarının haziran ayında yapılması kararlaştırıldı.

13 Ağustos 1872
Vilayetlere gönderilen bir tamimle sıbyan mekteplerinin ıslah edilmesi istendi.

25 Ağustos 1872
Yayınlanan bir tamimle bütün vilayetlerde, âşar vergisinin onda biri oranında yeni vergi konulup gerekirse salma da uygulanarak her köy ve mahalleye sıbyan mektebi açılması istendi.

1872
Askeri okullarda şifai (sözlü) imtihan yerine tahrirî (yazılı) imtihanlara geçildi.

1872
Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi, Topkapı Sarayı Ahırkapısı'ndan girilen Gülhane meydanındaki yeni binasına taşındı.

1872
Nuruosmaniye Camii Sıbyan Mektebi "usul-i cedide" (yeni yöntem) uygulanan ilk Nümune Mektebi oldu.

1872
Daha sonra Vefa İdadisi - Vefa Lisesi adını alacak olan Dersaadet İdadi-i Mülkiye-i şahanesi açıldı.

15 Haziran 1873
Darüşşafaka, yapımı tamamlanan Fatih'teki binasında, Dârü'ş-şafakatü'l-İslâmiye adıyla öğretime açıldı.

1873
Darülfünun-ı Cedid adı verilen üçüncü bir darülfünun ve buna bağlı Turuk u Maabir ve Mühendisîn-i Mülkiye Mektebi adıyla yeni bir yüksek teknik okul, Galatasarayı'nda öğretime başladı.

18 Aralık 1873
Dârülmaarif; rüştiyenin üstü ve öğretim dili Türkçe olan lise düzeyinde bir mülkiye idadisine dönüştürüldü.

13 Ocak 1874
Açılması öngörülen Maadin Mektebi için hazırlanan nizamname yayınlandı.

1874
Mekteb-i Sultanî bünyesinde açılan, öğretim dili Türkçe ve Fransızca olan Dârülfünun-ı Osmanî'de derslere başlandı.

Bursa Askeri mektebi.

14 Mart 1874
Darülmuallimin, "iptidaî" (ilköğretmen), "rüşdî" ve "idadî" (ortaöğretmen) olmak üzere üç aşamalı olarak yeniden örgütlendi.

9 Ocak 1875
Paris'teki Mekteb-i Osmanî kapatıldı. Buna ayrılan ödeneklerden yararlanılarak vilayet ve Ordu-yı Hümayun merkezlerinde birer askeri rüştiye açılması kararlaştırıldı.

2 Nisan 1875
Askeri idadiler, Mekteb-i İdadi-i Umumî adı altında Kuleli Kışlası'nda öğretime başlarken Kasımpaşa'da da bahriye zabitlerinin çocuklarının alınacağı Bahriye Rüştiyesi açıldı.

13 Nisan 1875
İstanbul'daki sıbyan mekteplerinin şartlarını iyileştirip sorunlarını çözmek amacıyla semt halklarının seçeceği Mecâlis-i Tedrisiye ve Şuabatı adlı sivil bir örgütlenmeye gidilmesi için talimat yayınlandı.

Vallaury'nin inşa ettiği Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiye.

16 Haziran 1875
Muzır kitapların yayınlanmasını veya Türkçe'ye çevrilmesini, böyle kitapların Osmanlı ülkelerine sokulmasını önlemek amacıyla Maarif-i Umumiye Nezareti'ne onay, denetim, sansür ve yasaklama yetkileri veren Sultan Abdülaziz'in kitap sansürü iradesi çıktı.

9 Ağustos 1875
Menşe-i Küttab-ı Askerî adıyla askeri kâtip okulu açıldı.

1875
İstanbul'da 9 ayrı askeri rüştiye açıldı.

1875
Rüştiye ve idadi düzeyindeki askeri okullara öğretmen yetiştirmek için Menşe-i Muallimîn adıyla yeni bir kurum açıldı.

13 Kasım 1875
1873'te Mekteb-i Sultanî içinde,Turuk u Maabir ve Mühendisîn-i Mülkiye Mektebi adıyla açıldıktan hemen sonra kapatılan fen ve mühendislik fakültesi yeniden açıldı.

1875
İstanbul dışındaki ilk mülkiye idadisi, Mora Yenişehri'nde açıldı.

9 Mayıs 1876
Haydarpaşa Ameliyat-ı Tıbbiye Mektebi'nde, öğretim dili Türkçe olmak üzere eczacı sınıfı da açıldı.

1876
Mekâtib-i İbtidaiye Talimatnamesi yürürlüğe girdi.

1876
Eğitim ve öğretim işlerinde ciddiyeti ve başarısıyla tanınacak olan Mekteb-i Osmanî, Hüseyin Avni Bey tarafından İstanbul-Aksaray'da açıldı.

10 Nisan 1877
İdadi (lise) ve âlî (yüksek) kısım sınıflarını kapsayacak biçimde örgütlenen Mekteb-i Mülkiye'nin yeni nizamnamesi yürürlüğe girdi.

1 Aralık 1877
Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye'de, yapılan yeni düzenlemeden sonra görkemli bir küşad merasimiyle derslere başlandı.

28 Ekim 1878
Mekteb-i Sultanî bünyesinde 1873'te açılıp bir süre sonra kapanan Darülfünun-ı Osmanî, Darülfünun-ı Sultanî adıyla yeniden açıldı.

23 Eylül 1878
Rüştiye mezunlarına, Fransızca ve Arapça'nın yanısıra bir de Osmanlı azınlıkları dili öğretilmek üzere, İstanbul'da Elsine (yabancı diller) Mektebi açıldı.

1879
İstanbul'da Şişli Terakki Lisesi açıldı.

1 Kasım 1879
Divan-ı Muhasebat bünyesinde Mekteb-i Fünun-ı Maliye adıyla yeni bir meslek okulu açıldı.

20 Aralık 1879
Zenginlerin sağladığı maddi katkıyla, Yeniköy'de bir yalıda açılan, Maarif Nezareti'ne bağlı Ticaret Mektebi'nde derse başlandı.

22 Aralık 1879
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye, Maarif Nezareti'ne bağlandı.

13 Mart 1880
İstanbul'da Babıâli civarında, öğretim dili Türkçe ve Fransızca olmak üzere, genel kültür, musikî, el ve ev işleri derslerinin verileceği, kızlara mahsus, leyli (yatılı) ve nehari (gündüzlü) Amelî Hayat Mektebi açıldı.

17 Haziran 1880
Adliye Nezareti'ne bağlı Mekteb-i Hukuk açıldı.

11 Temmuz 1880
Orman ve Maadin mekteplerinin yeni bir statüye kavuşmasını sağlayan nizamname yayınlandı.

1880
Rüştiye mekteplerinin ders programına Fransızca eklendi.

4 Ocak 1881
Maarif Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi kapatılarak yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene kuruldu.

30 Kasım 1881
Sıbyan mekteplerinde usul-i cedid ile elifba öğretimine geçildi ve öğretmenlerden, bu okullarda, iptidaî mekteplerindeki programa paralel bir eğitim yapmaları istendi.

Kağıthane Sıbyan Mektebi'nde hoca ve öğrenciler.

11 Şubat 1882
İmtiyazlı eyalet konumu elde eden Girit'te, Müslüman çocukları için ilköğretimi zorunlu kılan bir nizamname yayınlandı.

16 Şubat 1882
Osmanlı Devleti sınırları içinde ilk defa kapsamlı bir eğitim örgütlenmesine gidilmesi gündeme geldi. Buna bağlı olarak her vilayete bir maarif müdürü atanması ve vilayetlerde maarif meclisi oluşturulması kararlaştırıldı.

6 Nisan 1882
İstanbul'da Aksaray'daki Hacı Bekir Paşa Konağında, sıbyan mektepleri hocalarına, usul-i cedide denilen yeni elifba yöntemini öğretmek amacıyla Dârülmeliyat adıyla sürekli bir kurs faaliyete geçti.

1882
İstanbul'da Sankt Georg Avusturya Ticaret Mektebi açıldı.

16 Ocak 1883
Hamidiye Ticaret Mektebi açıldı.

Aşiret mektebi öğrencileri.

19 Ocak 1883
Vilayet maarif müdürlerinin, vilayetlerde birer darülmuallimîn yapılmasına öncülük etmeleri kararlaştırılarak, bu konuda bir irade yayınlandı.

8 Şubat 1883
Her köyde bir mektep açılması ve bunların giderlerinin "maarif hisse-i iânesi" adı altında bir vergiyle karşılanması için tamim yayınlandı.

3 Mart 1883
İlk Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi, İstanbul'da Müze-i Hümayun yanındaki binasında törenle açıldı.

25 Eylül 1883
Dârülmaarif kapatılarak hoca ve talebeleri diğer rüşdiyelere dağıtıldı.

8 Ekim 1883
İlk sivil mühendislik okulu olan Mühendishane-i Mülkiye Mektebi İstanbul'da açıldı.

1883
İstanbul'da Beyazıt'ta Kütübhane-i Umumi açıldı.

15 Ocak 1884
Şemsü'l-Maarif adı verilen "hususî mektep" açıldı.

20 Mart 1884
Rüştiyenin üstünde bir teknik okul olarak kurulan Hendesehane-i Mülkiye'nın nizamnamesi yayınlandı.

17 Mayıs 1884
İnas (kız) sanayi mekteplcri Ticaret Nezaretine bağlandı.

17 Mayıs 1884
Halkalı Ameliyat (uygulamalı) Ziraat Mektebi açıldı.

1884
Muallimhane-i Nüvvab'ın yerine, kadı adaylarının yetişeceği, Şeyhülislâmlığa bağlı Mekteb-i Nüvvab açıldı.

1884
İstanbul'da Debistan-ı İranî adıyla bir İran mektebi açıldı.

1885
II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı Mabeyn-i Hümayun bahçesinde hanedanının erkek ve kız çocukları için bir Şehzadegân Mektebi yaptırdı.

1885
İstanbul'da Zapyon Rum Kız Mektebi açıldı.

1885
Selânik'te Fevziye Mektebi açıldı.

18 Kasım 1885
Maarif Nezareti'nde Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin yerine, en yetkili karar organı olmak üzere Meclis-i Kebir-i Maarif yeniden kuruldu.

6 Mayıs 1886
Gayrimüslim ve yabancı okullarının denetimi, program ve ders kitaplarının incelenmesi işleri için Maarif Nezaret'inde Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişiliği kuruldu.

31 Ekim 1886
Mekteb-i Hukuk'un yönetimi, Adliye Nezareti'nden Maarif Nezareti'ne bağlandı.

2 Ocak 1887
Ticaret, Kız Sanayi ve Sanayi-i Nefise Mektepleri Maarif Nezareti'ne bağlandı.

1888
Tarsus Amerikan Koleji açıldı.

1888
İstanbul'da İtalyan Ticaret Mektebi açıldı.

1888
Bursa'da Harir (ipek) Dârüttalimi açıldı.

1889
İstanbul'da Sultanahmet'te, giderleri Ziraat Bankası tarafından karşılanan Mülkiye Baytar Mektebi açıldı.

1889
Mekteb-î Tıbbıye-i Askeri öğrencileri, İstanbul'da İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular.

30 Eylül 1891
İstanbul Ticaret Mektebi içinde Körler ve Sağırlar Mektebi açıldı.

25 Ekim 1891
Maarif Nezareti merkez örgütündeki değişiklikle Mekâtib-i Âliye Müdiriyeti kaldırılıp yerine Mekâtib-i İdadiye Müdiriyeti kuruldu.

3 Kasım 1891
Darülmuallimîn'in "Âliye" (yüksek) şubesi açıldı.

11 Eylül 1892
Lisan Mektebi Yıldız Sarayı'na verilen bir jurnal üzerine kapatıldı.

3 Ekim 1892
İstanbul'da, Arabistan ve Arnavutluk ile Doğu vilayetleri aşiretlerinden ileri gelen kişilerin çocukları için Aşiret Mektebi açıldı.

19 Eylül 1893
Orman ve Maadin Mektebi'nin kapatılmasının ardından Halkalı Ziraat Mektebi'nde bir orman şubesi açıldı. Avrupa'ya öğrenim için gönderilen madencilerin buradaki öğrenimlerini bitirdikten sonra açılması tasarlanan Maden Mühendis Mektebi'nde muallimlik etmeleri kararlaştırıldı.

1893
Dört yıllık taşra köy mektepleri için yeni ders cetveli hazırlandı.

17 Temmuz 1894
Uzmanlardan oluşan bir heyet tarafından hazırlanan yeni Darülmuallimîn ders programı uygulamaya konuldu.

Amalar Mektebi öğrencileri.

14 Eylül 1894
Aşiret Mektebi'nin, Ortaköy'deki binasında derslere başlandı.

1895
Muhtelif mekteplerde okutulacak ders kitaplarının seçiminin, muallimlere bırakılmayarak Maarif Nezareti'nde oluşturulacak bir komisyon tarafından belirlenmesi benimsendi.

1895
Rüştiyelerin öğrenim süresi iptidaîden sonra üç yıl, köy mektepleri de dört yıl oldu.

1896
Gülhane Hastahanesi, Tatbikat Mektebi oldu.

13 Aralık 1896
Vilayet maarif müdürlerinin görevlerini gösteren talimatname yayınlandı.

1897
İstanbul'da Bulgar Mektebi açıldı.

Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref.

1897
Ayşe Sıdıka Hanım'ın yazdığı *Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri* adlı pedagoji kitabı yayımlandı.

1898
Maarif Nezareti tarafından, ilk *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye* yayımlandı.

19 Ağustos 1900
Darülfünun-ı Şahane, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25.yılında, Mülkiye Mektebi binasında törenle açıldı.

1901
Askeri ve mülkî mektepleri derece ile bitirenlere verilmek üzere altın ve gümüş Maarif Madalyası çıkartıldı.

1902
Ankara'da Nümune Çiftliği ve Çoban Mektebi açıldı.

1 Eylül 1903
İstanbul Beyazıt'taki Zeynep Hanım Konağında, Dârülhayr-i âli adında bir darüleytam (öksüzler yurdu) açıldı.

22 Eylül 1903
Şam'da da bir Mekteb-i Tıbbiye açıldı.

4 Kasım 1903
Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnamesi yayınlandı.

21 Temmuz 1904
II. Abdülhamid'in emriyle iptidaiyelerden tarih ve coğrafya dersleri kaldırıldı.

1905
İstanbul'da English High School (İngiliz Erkek Ortaokulu) açıldı.

1905
Ordu merkezleri olan Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat'ta da birer harbiye mektebi tesis edildi.

24 Ekim 1904
Kasımpaşa'da Çarkçı Mektebi açıldı.

10 Eylül 1907
Konya, Selanik ve Bağdat'ta hukuk mektepleri açılması için II. Abdülhamid'in iradesi yayınlandı.

1907
İstanbul'daki Aşiret Mektebi kapandı.

1908
Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey'in girişimiyle çağdaş yöntemlere göre, öğrencilerin becerilerini geliştirici programların uygulanacağı yeni "Nümune" mektepleri açıldı.

18 Kasım 1908
Askerî ve mülkî tıbbiye mektepleri, yapımı tamamlanan Haydarpaşa Tıp Fakültesi'nde bir araya getirilerek "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane" adıyla ortak öğretime geçti.

20 Aralık 1908
İstanbul'da Rızapaşa Yokuşu'nda, Selim Sırrı Bey'in (Tarcan) açtığı Terbiye-i Bedeniye Mektebi törenle hizmete girdi.

29 Ocak 1909
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye kapandığı için üyeleri, Darüşşafaka Meclis-i İdare ve Meclis-i Tedris örgütlerinde görev aldılar.

26 Şubat 1909
Medaris-i İlmiye Nizamnamesi yayınlandı.

Nisan 1909
Geniş yetkilerle Darülmuallimîn müdürlüğüne atanan Mustafa Sâtı Bey, okulun gelişmesini sağlayıcı çalışmalar başlattı.

21 Ağustos 1909
Beyazıt'ta, Zeynep Hanım Konağı'ndaki Darülhayr-ı âli kapatılarak, bina Darülfünun'a tahsis edildi.

1909
Hendesehane-i Mülkiye'nin adı Mühendis Mektebi'ne çevrildi.

1909
Hamid Naci Bey, İstanbul'da Azapkapı'da "Millî ve Hususî Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mektebi"ni açtı.

27 Şubat 1910
Darüşşafaka Mezunları Cemiyeti, İstanbul'daki zanatkâr ve esnaf çıraklarına okuma yazma öğretilmek üzere bir Çırak Mektebi açtı.

16 Mayıs 1910
Başarılı öğretmenlere, bilim ve sanata hizmet edenlere verilmek üzere, üç ayrı rütbesi olan gümüş Maarif Nişanı çıkartıldı.

28 Mayıs 1910
Maliye Nezareti'nce, İstanbul'da rüştiye üstü eğitim verecek bir Maliye Mektebi açıldı.

28 Mayıs 1910
Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaret'ince İstanbul Bahçeköy'de bugünkü Orman Fakültesi'nin çekirdeğini oluşturan Orman Mekteb-i Âlisi açıldı.

Kahire Darülmuallimi.

14 Ekim 1910
Sultanahmet'teki Baytar Mektebi, Tatbikat-ı Baytariye Mektebi'ne dönüştürüldü.

14 Ekim 1911
Rüştiye ve idadi sınıflarını kapsayan ilk kız ortaokul-lisesi İstanbul İnas İdadisi adıyla hizmete girdi.

1911
Muallimhane-i Kuzzat-Mekreb-i Nüvvab'ın yerine, kadı adaylarının yetişeceği, Şeyhülislâmlığa bağlı Medresetü'l-Kuzzat açıldı.

1912
1909'da programları ıslah edilen İstanbul medreseleri, Dârü'l-Hilâfetü'l-Aliyye Medresesi adıyla tek medrese kabul edildi.

25 Eylül 1913
Maarif Nezareti'nce Mekâtib-i Hususiye (özel okullar) Talimatnâmesi yürürlüğe konuldu.

6 Ekim 1913
Tedrisat-ı İptidaiye Kanun-ı Muvakkati Sultan V. Mehmed Reşad'ın iradesi olarak yayınlandı.

Dârülfünun öğrencileri 1910'larda bir merasim sırasında.

1913
İlk tiyatro okulu olan Dârülbedayi İstanbul'da açıldı.

29 Eylül 1914
Dârü'l- Hilâfetü'l Aliyye Medresesi adı altında toplanan medreselerin yenileştirilmesi için Islâh-ı Medâris Nizamnamesi yayınlandı.

14 Kasım 1914
Kızlara resim ve heykel sanatları eğitimi verilmek üzere İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açıldı.

2 Mart 1915
Ana Mekteplerinin açılmasına ve eğitim ilkelerine ilişkin nizamname yayınlandı.

5 Mart 1915
Darülfünun Tıp Fakültesi Nizamnamesi yürürlüğe girdi.

1915
Beyoğlu'nda Musevi Mektebi açıldı.

1915
Yalnız kızlara mahsus İnas Darülfünunu açıldı.

1915
Hat çalışmaları için Medresetü'l-Hattatîn denen dershane açıldı.

5 Temmuz 1915
Darülmuallimîn ve Darülmuallimat'ın aşamalarını, sürelerini ve programlarını belirleyen nizamname yürürlüğe girdi.

1915
Şeyhülislâmlık tarafından İlmiye Salnamesi yayınlandı.

14 Mart 1916
İnas (Kız) İdadisi, Leyli(yatılı) ve Nehari(gündüzlü) İnas Sultanisi olarak bir üst düzeye çıkartıldı.

20 Nisan 1916
İstanbul'da kurulan Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti faaliyete geçti.

29 Nisan 1916
İstanbul'da ilk kez, okulların katıldığı İdman Bayramı kutlandı.

1916
İlk musiki okulu olan Darülelhan İstanbul'da açıldı.

14 Nisan 1917
Bağımsız bir akademi konumuna getirilen Sanayi-i Nefise Mekteb-i âlisi yeniden örgütlendi.

1917
İnas (Kız) Darülfünunu ilk mezunlarını verdi.

17 Mart 1918
Zükûr (erkek) okullarında muallimelerin (bayan öğretmenlerin) de görev almaları Maarif Nezareti'nce kabul edildi.

19 Mart 1919
İstanbul Darülfünunu, işgaller karşısında izlenmesi gereken siyaset konusunda Damad Ferid Paşa hükümetine muhtıra verdi.

19 Mart 1919
İstanbul İnas (kız) Darülfünunu ile Asrî Kadınlar Cemiyeti, Fatih Türbesi'nde düzenledikleri toplantıda İtilâf Devletlerini kınadılar.

31 Mart 1919
İstanbul Darülfünunu'nda Pierre Loti'ye fahri doktorluk beratı verildi.

18 Mayıs 1919
İstanbul'da Darülfünun'da, Yunan birliklerinin İzmir'i işgalini kınamak, dünya kamuoyunu harekete geçirmek, örgütlü direnişleri başlatmak amacıyla toplantı yapıldı.

1919
Vaiz, imam, hatip adaylarını çağdaş din anlayışıyla yetiştirmek için Şeyhülislâmlığa bağlı Medresetü'l- İrşad açıldı.

4 Eylül 1919
İki gün önce Sivas'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın ikamet ettiği idadî binasında Sivas Kongresi başladı.

11 Ekim 1919
İstanbul Darülfünunu'na, yayınlanan Darülfünun-ı Osmanî Nizamnamesi ile özerklik tanındı.

24 Aralık 1919
Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, Kırşehir'de Gençler Derneği'ni ziyaret etti.

23 Ocak 1920
İstanbul'da Zeynep Hanım konağındaki Darülfünun binasında, Türk dostu Pierre Loti ve Veliaht Abdülmecid efendinin de katıldığı bir toplantı yapıldı.

5 Mayıs 1920
İstanbul'da padişah yanlısı hükümetin Maarif Nezareti'nden ayrı olarak, Ankara'da da bir Maarif Vekâleti kuruldu. TBMM, Dr. Rıza Nur'u, ilk Maarif Vekili seçti.

Maarif Vekili Mehmet Vehbi (Bolak).

Ağustos 1920
İstanbul'da Amiral Bristol Ebe ve Hemşire Mektebi açıldı.

4 Aralık 1920
Ankara okullarında görevli öğretmenler, aylardır maaş alamadıkları için greve başladılar. Eylem birkaç gün sürdü.

15 Şubat 1921
Heybeliada'daki Mekteb-Fünun-ı Bahriye-i Şahane talebelerinden bir grup Millî Mücadele'ye katılmak üzere İstanbul'dan Samsun'a hareket etti.

12 Mart 1921
TBMM, Mehmet Âkif'in (Ersoy) yazdığı şiiri İstiklâl Marşı olarak kabul etti.

29 Haziran 1921
Ankara'da Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti çalışmaya başladı.

30 Haziran 1921
Ankara'da Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruldu.

16 Temmuz 1921
Açış konuşmasını, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı Maarif Kongresi açıldı.

16 Eylül 1921
İstanbul Darülfünunu Divanı (senato) kızların da Darülfünun'a alınmalarını kararlaştırdı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Darülfünun öğrencileri Adliye Vekili Mustafa Necati ile birlikte (ortada bastonuna dayanmış, kalpaklı) sağında ikinci sarıklı Ebül'ula Mardin, yanında Aynizade Hasan Tahsin Bey.

3 Aralık 1921
Ankara'da Maarif Vekâleti'nin yerleştiği Erkek Muallim Mektebi binasında "serbest halk dersleri" adı altında konferanslar verilmeye başladı.

22 Mart 1922
Mustafa Kemal Paşa, Başkumandan sıfatıyla Akşehir'de medrese ve mektepleri inceledi.

1922
Agâh Sırrı Bey (Levend), İstanbul'da yatılı-gündüzlü özel İstiklâl Lisesi'ni kurdu.

19 Eylül 1922
İstanbul Darülfünun'u Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi Mustafa Kemal Paşa'ya fahrî müderrislik unvanı verdi.

27 Ekim 1922
TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Bursa'da İstanbul'dan gelen muallim ve muallimelere hitap etti.

4 Kasım 1922
Son Osmanlı Vükelâ Heyeti'nin (bakanlar kurulu) istifası üzerine Maarif Nezareti tarihe karıştı.

8 Kasım 1922
İstanbul'a gelen İsmet Paşaya, Darülfünun'u ziyaretinde fahrî müderrislik beratı verildi.

17 Kasım 1922
Ankara'da Muallimler Birliği Kongresi yapıldı.

21 Ocak 1923
Mustafa Kemal Bursa'da sultanî muallimlerinin çay partisine katıldı.

7 Şubat 1923
Mustafa Kemal Balıkesir'de Zağnos Paşa Camii minberinde cemaate seslenerek "Hutbeler halkın anlamayacağı dilde olmamalı, hutbeden maksat, ahalinin tenvir ve irşadıdır.Yüz iki yüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir." dedi.

21 Mart 1923
Mustafa Kemal, Konya Sultanîsi'nde muallimlere seslenerek cehaletin süratle ortadan kaldırılmasını istedi.

24 Mart 1923
TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, Kütahya'da, muallimlerin çaylı toplantısına katılarak, toplumu kurtaracak iki kuvvetten birinin irfan ordusu olduğunu vurguladı.

8 Nisan 1923
Muallim mektepleri ile taşra idadîleri vilayet özel idarelerinden alınıp Maarif Vekâleti'ne bağlanırken, ilk mektebe devam zorunluluğu ile mektep vergisi konulmasını getiren "İlk Mektepler Hakkında 326 sayılı Kanun" kabul edildi.

29 Mayıs 1923
İstanbul Vilâyeti Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi'ne, öğretmenler tarafından ilk defa bir bayan öğretmen üye seçildi.

15 Temmuz 1923
I. Heyet-i İlmiye, Ankara'da çalışmalarına başladı. Kongre, çalışmalarını 15 Ağustos'ta tamamladı.

1 Eylül 1923
Bütün ilkmektepler ve muallimleri Maarif Vekâleti'ne bağlandı.

27 Eylül 1923
Harbiye Mektebi, Ankara'dan İstanbul'a, Pangaltı'daki eski binasına taşındı.

16 Ocak 1924
İzmir Sanat Mektebini ziyaret eden Mustafa Kemal "Türkiye Cumhuriyeti, bu sanat mekteplerinin inkişafına çok muhtaçtır," dedi.

7 Şubat 1924
Yabancı okulların binalarındaki dinî alâmet ve işaretler kaldırıldı.

3 Mart 1924
Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edildi.

5 Mart 1924
İstanbul Maarif Müdürlüğü, Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği medreselere elkoydu.

7 Mart 1924
Maarif Vekili Vasıf Bey, Fransızlara ve İtalyanlara ait yabancı okullardan 30'unu kapattı.

13 Mart 1924
Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu kabul edildi.

3 Nisan 1924
Telif ve Tercüme Heyeti Talimatnamesi yayınlandı.

Nisan 1924
II. Heyet-i İlmiye Ankara'da toplandı.

21 Nisan 1924
İstanbul Darülfünunu'nun hükmî şahsiyeti hakkında kanun kabul edildi.

16 Ağustos 1924
Amerikalı tanınmış eğitim uzmanı John Dewey Türkiye'ye geldi.

22 Ağustos 1924
Ankara'da Muallimler Birliği Kongresi toplandı.

Kapağında Mustafa Kemal'in resmi olan mekteb defteri.

25 Ağustos 1924
Muallimler Birliği Kongresi üyelerine verilen çayda Mustafa Kemal "Muallimler! Yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbiyeleri, sizler yetiştireceksiniz. Yeni nesil sizin eseriniz olacaktır." dedi.

1924
İlk mekteplerde muhtelit (karma) tedrisata geçildi.

16 Eylül 1924
Mustafa Kemal, Trabzon'da Muallim Mektebini ziyaretinde hatıra defterine, "Yeni nesil en büyük cumhuriyetçilik dersini bugünkü muallimlerden ve onların yetiştireceği muallimlerden alacaktır." diye yazdı.

18 Eylül 1924
Mustafa Kemal, Rize'de, medreselerin açılmasını isteyen bir hoca topluluğuna, "Mektep istemiyorsunuz! Halbuki halk mektep istiyor. Bırakınız, artık bu zavallı millet, bu memleket evlâdı yetişsin. Medreseler açılmayacaktır. Millete mektep lâzımdır!" dedi.

22 Eylül 1924
Mustafa Kemal, Samsun'da İstiklâl Ticaret Mektebi'nde şerefine tertip edilen çaydaki konuşmasında, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." dedi.

Harf devriminden önce okutulan resimli Elifba.

14 Ekim 1924
Mustafa Kemal Kayseri'de Sultani'yi ziyaret ederek dersleri izledi.

1 Kasım 1924
Ankara Musiki Muallim Mektebi açıldı.

16 Kasım 1924
İstanbul'da Darülfünun ve yüksek okul öğrencileri, bir Belçika şirketinin elinde bulunan İstanbul Tramvay Şirketi'ni, talebeye bilet tenzilâtı yapılmadığı için protesto ettiler.

18 Ocak 1925
Reisicumhur Mustafa Kemal, Adana'da Ziraat Mektebini, ertesi gün de Adana Sultanîsi ile Kız ve Erkek Muallim mekteplerini ziyaret etti.

28 Ocak 1925
Mustafa Kemal Silifke'de Sultanî mektebini ziyaret etti.

1 Mart 1925
Maarif Vekâleti *Maarif* Mecmuası'nı yayınlanmaya başladı.

14 Nisan 1925
Maarif Vergisi Kanunu kabul edildi.

1 Mayıs 1925
İlk Maarif müfettişleri kongresi Konya'da yapıldı.

2 Mayıs 1925
Muallimler Birliği Umumi Kongresi, Başbakan İsmet Paşa'nın nutkuyla Ankara'da açıldı.

17 Eylül 1925
Ankara'da Maarif Vekâleti binasının temeli atıldı.

4 Ekim 1925
Mustafa Kemal, Bursa Kız Muallim Mektebi'nin mûsameresini izledi.

14 Ekim 1925
Mustafa Kemal, İzmir'de Kız ve Erkek Muallim mekteplerini ziyaret münasebetiyle, onuruna verilen çay partisinde "Milletleri kurtaranlar yalnız ve ancak muallimlerdir," dedi.

5 Kasım 1925
Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında bulunan Mustafa Kemal, "Biz bugün dinî müsavatla değil, millî müsavatla bağlıyız," dedi.

8 Aralık 1925
Maarif Vekâleti "Türk birliğini parçalamaya çalışan cereyanlar" hakkında bir tebligat yayınladı.

8 Aralık 1925
Mustafa Necati Bey, Hamdullah Suphi Bey'in yerine Maarif vekili olarak atandı.

26 Aralık 1925
III. Heyet-i İlmiye Ankara'da toplandı. Heyet çalışmalarını 8 Ocak'ta tamamladı.

22 Mart 1926
TBMM'nde Maarif Teşkilatı'na dair kanun kabul edildi.

28 Mart 1926
"Talim ve tedris işlerini ilmi ve müstakil bir merkezden idare etmek üzere" Millî Talim ve Terbiye Dairesi kuruldu.

24 Nisan 1926
Okul kitaplarının Maarif Vekâleti tarafından bastırılması hakkında kanun kabul edildi.

3 Mayıs 1926
Lise ve ortamekteplerin nehari (gündüzlü) kısımları, meccani (ücretsiz) oldu.

29 Mayıs 1926
İlkmektep Muallimleri Meslek Kursları Talimatnamesi yayınlandı.

10 Temmuz 1926
Ankara'da iş prensiplerine dayalı tedrisat kursu açıldı.

14 Temmuz 1926
II. Meşrutiyet dönemi Maarif Nazırlarından Şükrü Bey, diğer İzmir suikastı hükümlüleri gibi İzmir'de idam edildi

15 Temmuz 1926
Muallimler Birliği Umumi Kongresi Ankara'da toplandı.

1926
Konya'da Orta Muallim Mektebi açıldı.

28 Nisan 1927
Ankara'da Türk Ocakları Kurultayı yapıldı.

24 Mayıs 1927
Meslek Mektepleri Kanunu kabul edildi.

28 Mayıs 1927
Mektep pansiyonlarının idaresine dair kanun kabul edildi.

2 Haziran 1927
Maarif eminleri Ankara'da toplandı.

20 Haziran 1927
Ziraat mektepleri hakkında kanun kabul edildi.

Mustafa Necati Bey, Öğretmenler Birliği başkanıyken Ankara'da Türk Ocakları binasının balkonundan halka sesleniyor.

21 Haziran 1927
Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu kabul edildi.

15 Temmuz 1927
Ankara ve Sivas'ta ilk tedrisat müfettişleri kursları açıldı.

8 Ağustos 1927
Ankara'da Gazi Muallim Mektebi'nin temeli atıldı.

1 Eylül 1927
Ankara'da Mektep Levazımı Sergisi açıldı.

20 Ekim 1927
Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası II. Büyük Kongresi'nde, 15 Ekim'den beri fasılalarla 36 saatte okuduğu nutkunu, "Türk Gençliğine Hitabe" ile tamamladı.

14 Kasım 1927
Mektep kitaplarının basılmasına mahsus krediye dair kanun kabul edildi.

Mustafa Kemal, Saraybumu'nda yeni alfabeyi tanıtırken.

29 Ocak 1928
Vekiller Heyeti, Hıristiyanlık propogandası yapan Bursa Amerikan Kız Koleji'nin kapatılmasına karar verdi.

31 Ocak 1928
Türk Maarif Cemiyeti kuruldu.

7 Mayıs 1928
Ankara'da Musiki Muallim Mektebi binasının temeli atıldı.

24 Mayıs 1928
Uluslararası rakamların kabul edilmesine dair kanun yürürlüğe girdi.

24 Mayıs 1928
Meslek mekteplerinin inşasına dair kanun kabul edildi.

29 Mayıs 1928
Millet Mektepleri hakkındaki İcra Vekilleri Heyeti kararı uyarınca Maarif Vekâleti'nin hazırladığı Halk Dershaneleri ve Konferansları Nizamnamesi yayınlandı.

9 Ağustos 1928
Gazi Mustafa Kemal, İstanbul'da Sarayburnu Parkı'nda harf devriminin yapılacağına ilişkin konuşmasını yaptı.

26 Ağustos 1928
Muallimler Birliği 4.Kongresi Ankara'da toplandı.

Ağustos 1928
Okul kitapları yeni harflerle basılmaya başlandı.

1 Eylül 1928
Mustafa Kemal, yeni harfleri tanıtmak üzere yurt gezisine çıktı. Yeni öğrenim yılında ilkmektebe başlayan çocuklar okuma ve yazmayı yeni alfabelerden öğrenmeye başladı.

16 Eylül 1928
Mustafa Kemal, Samsun'da öğretmenlerin balosuna katıldı.

14 Ekim 1928
Ankara Ziraat Enstitüsü'nün temeli atıldı.

3 Kasım 1928
Millî eğitim alanındaki en büyük değişiklik ve yenilik olan Türk Harfleri Kanunu yürürlüğe girdi.

8 Kasım 1928
Mustafa Kemal Paşa, Millet Mektebi umumi reisliğini ve başmuallimliğini kabul etti.

8 Kasım 1928
Bütün devlet memurları yeni yazıdan imtihan edilmeye başlandı.

24 Kasım 1928
Millet Mektepleri Talimatnamesi yayınlandı.

1 Ocak 1929
Millet Mektepleri'nin kurumlaşması için büyük çaba sarfeden Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, dershanelerin açıldığı gün öldü.

1 Ocak 1929
Arap harfleriyle kitap basımını yasaklayan kanun yürürlüğe girdi.

1 Ocak 1929
Çalışmalarını İstanbul'da sürdüren Türk Dili Encümeni, ilk olarak İbrahim Grandi'nin Alfabe Raporu ile Ahmed Cevad'ın Türkçe *Gramer* adlı mektep kitabını yayınladı. Yazılacak diğer kitaplar ve ders kitapları için tanınmış yazarlardan komisyonlar oluşturuldu.

3 Mart 1929
İstanbul'da yayınlanan *Ta Hronika* gazetesi'nin yönetim binası, 1 Mart 1929'da yayınlanan Türk aleyhtarı yazıdan dolayı üniversite gençliği tarafından tahrip edildi.

9 Mart 1929
İstanbul'da Matbaacılık Mektebi açıldı.

1 Nisan 1929
İlkokul öğretmenlerinin Maarif Vekâleti tarafından tayin edilmesine dair kanun kabul edildi.

4 Nisan 1929
İstanbul Darülfünunu'nda, yerli malların kullanılması için gösteri yapıldı.

8 Nisan 1929
Yabancı memleketlere gönderilecek öğrenciler hakkında kanun kabul edildi.

12 Nisan 1929
İstanbul Muallimler Birliği kongresi yapıldı.

15 Nisan 1929
İstanbul Darülfünunu'nda Yunus Emre için anma töreni düzenlendi.

İstanbul Darülfünunu'nda okuyan kız öğrencilerin dersten çıkışları.

23 Nisan 1929
Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin aldığı kararla Nisan ayının son haftası, ülke genelinde "Çocuk Haftası", haftanın Hakimiyet-i Milliye Bayramı'na rastlayan ilk günü olan 23 Nisan da "Çocuk Bayramı" ilan edildi. Yoksul ve kimsesiz çocukların sevindirilmesini amaçlayan Çocuk Haftası ve Bayramı ilk kez kutlandı.

30 Mayıs 1929
Leyli meccani (parasız yatılı) okuyan talebeye mecburi hizmet yükümlülüğü getiren kanun kabul edildi.

1 Haziran 1929
Geçiş süreci sona erdiğinden Türk Alfabesi ülkenin her yanında geçerlilik kazandı.

8 Temmuz 1929
İstanbul'da Darülfünun Konferans salonunda Balkan Talebe Birlikleri Kongresi başladı.

1 Eylül 1929
Maarif Vekâleti'nin tamimiyle bütün okullardan Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı.

Menemen'de katledilen Kubilay.

8 Ekim 1929
Maarif Vekaleti, Fransızca'dan başka ikinci bir yabancı dilin yüksek mekteplerde mecburi olması yönünde karar aldı.

15 Aralık 1930
Mustafa Kemal, İstanbul Darülfünunu'nu ziyaret ederek onur defterine "İlim timsali olan bu yüksek müessesemizin büyük hizmetleriyle iftihar edeceğimize şüphe yoktur." tümcesini yazdıktan sonra, üniversitenin kurumsal önemini vurguladı.

23 Aralık 1930
Menemen'de Derviş Mehmed ve kendisine uyanlar, korkunç bir gericilik eylemi sergileyerek yedeksubay muallim Kubilay'ı katlettiler.

10 Ocak 1931
Ankara Hukuk Mektebi talebeleri Hakimiyet-i Milliye Meydanı'nda Kubilay Mitingi düzenlediler.

1 Şubat 1931
Mustafa Kemal, İzmir'de liseleri ziyaret ederek öğretmenlerle sohbet etti.

23 Mart 1931
Türk çocuklarının ilk tahsillerini Türk mekteplerinde yapmalarına dair kanun kabul edildi.

12 Nisan 1931
Üyeleri tarafından ortaokul ve lise tarih kitapları da yazılacak olan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kuruldu.

16 Ocak 1932
İstanbul Darülfünunu'nda yapılacak reform için çağırılan Cenevre Üniversitesi profesörlerinden. Albert Malche geldi.

19 Şubat 1932
İlk 14 Halkevi, başlıca vilayet merkezlerinde açıldı.

12 Temmuz 1932
Türk Dili Tetkik Cemiyeti kuruldu.

26 Eylül 1932
Türk Dil Kurultayı, İstanbul'da Dolmabahçe Sarayında Mustafa Kemal'in de katılımıyla toplandı.

25 Şubat 1933
İstanbul'da Darülfünun ve yüksek okul talebeleri, Vagon-Li adlı Fransız yataklı vagonlar şirketi müdürünün, Türkçe konuşan bir görevliyi cezalandırmasına tepki olarak bir gösteri yaptı.

2 Temmuz 1933
Mustafa Kemal, İstanbul Darülfünunu'nu ziyaret ederek Hukuk Fakültesi imtihanlarını izledi.

10 Temmuz 1933
Eğitim ve Öğretim konularının görüşülüp tartışılması için "Maarif Şûrası"nın toplanmasına ilişkin yasa kabul edildi. (İlk Şûra, 1939'da toplanmıştır.)

31 Temmuz 1933
İstanbul Darülfünunu kapatıldı.

29 Ekim 1933
Türkiye'nin her köşesinde ve tüm okulların ve halkın da katılımıyla Cumhuriyet'in Onuncu Yıl Bayramı kutlandı.

2 Kasım 1933
Gazi Mustafa Kemal, Ankara'da İsmetpaşa Kız Enstitüsünde düzenlenen Maarif Sergisi'ni açtı.

18 Kasım 1933
Darülfünun'un yerini alan İstanbul Üniversitesi'nde, Maarif Vekili Hikmet Bey'in (Bayur) nutkuyla yeni akademik yıl başladı.

1933
Millî Eğitim Bakanlığı'nda Mesleki ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü kuruldu.

1 Ocak 1934
Ankara Gazi Orman Çiftliğinde Onuncu Yıl Yatı Mektebi açıldı.

18 Şubat 1934
İstanbul Üniversitesine bağlı Dil Mektebi açıldı.

5 Nisan 1934
İstanbul Üniversitesi'nde yabancı uzmanların görevlendirilmesine ilişkin kanun kabul edildi.

12 Nisan 1934
Atatürk, İzmir'de Gazi İlkokulu'nu ziyaret etti ve çocuk balosunda bulundu.

12 Mayıs 1934
Mustafa Kemal, Kız Lisesi'nin Ankara Halkevi'nde verdiği müsamereyi izledi.

21 Haziran 1934
Soyadı Kanunu'nun kabulu ile bütün vatandaşlarla birlikte öğretmen ve öğrenciler de soyadı aldılar.

27 Mayıs 1935
Ulusal Bayram ve genel tatiller hakkında kanun kabul edildi.

10 Haziran1935
Mülkiye Mektebi'nin adı kanunla Siyasal Bilgiler Okulu oldu.

11 Haziran 1935
Saffet Arıkan, adı Kültür Bakanlığı'na dönştürülen Maarif Vekâletine atandı.

14 Haziran 1935
Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulması hakkında kanun kabul edildi.

1934
Türkçe'nin arılaştırılması sürecinde okullara, eğitim ve öğretime ilişkin terim ve deyimler de Türkçeleştirildi. Derslere ve bilim alanlarına göre terim sözlükleri basıldı.

Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yayınladığı Çocuk Dergisi'nin kapağında Mustafa Kemal ve kliçük Ülkü.

29 Kasım 1935
Recep Peker, Ankara Hukuk Fakültesi'nde öğretim yılının ilk İnkılâp Tarihi dersini verdi.

13 Nisan 1936
Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Umumi Kongresi Ankara'da başladı.

1936
Köy öğretmenleri için yetiştirme kursları açıldı.

24 Ağustos 1936
III. Türk Dil Kurultayı Atatürk'ün de katılımıyla Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı.

24 Eylül 1936
Harp Okulu İstanbul'dan Ankara'ya taşındı.

2 Kasım 1936
Ankara Hıfzıssıhha Okulu açıldı.

16 Ocak 1937
Atatürk, İstanbul Ticaret ve İktisat Yüksek Okulu'nun Pera Palas'taki toplantısını onurlandırdı.

Hasan-Âli Yücel'in elyazısı.

26 Mart 1937
Atatürk, Bursalı gençlerin Ankara Halkevi'ndeki toplantısına katılarak gençliğe güvenini vurguladı.

19 Mayıs 1937
Türkiye genelinde ilk kez 19 Mayıs Gençlik Bayramı kutlandı.

20 Eylül 1937
II. Türk Tarih Kongresi, Atatürk'ün de katılmasıyla Dolmabahçe Sarayı'nda toplandı.

26 Eylül 1937
Reisicumhur Atatürk, Beylerbeyi Sarayı'nda II. Türk Tarih Kongresi'ne katılan tarih öğretmenlerine verilen çay partisine katıldı.

22 Ekim 1938
Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kuruldu.

10 Kasım 1938
Türk millî eğitiminin kurucusu, başöğretmen Atatürk öldü.

28 Aralık 1938
Hasan-Âli Yücel Maarif Vekilliğine atandı.

Ocak-Şubat 1939
Maarif Vekâletinin resmi ve mesleki süreli yayınları olmak üzere *Tebliğler Dergisi*'nin (9 Ocak) ve *İlköğretim Gazetesi*'nin (1 Şubat) yayımlanmaya başlaması

1 Mayıs 1939
Ankara'da "On Yıllık Neşriyat Sergisi" ve Birinci Türk Neşriyat Kongresi açıldı.

17 Temmuz 1939
I. Maarif Şurası Ankara'da çalışmalarına başladı. 29 Temmuz'da kapanan şurada Cumhuriyet maarifinin esasları, talimatnameler ve müfredat programları tartışıldı.

20 Şubat 1940
Ankara'da Tercüme Heyeti hazırlık çalışmaları başladı.

28 Şubat 1940
Dünya klâsiklerinin Türkçeye çevirilmesi görevi verilen Tercüme Heyeti, ilk toplantısını Ankara'da yaptı.

17 Nisan 1940
Köy Enstitüleri'nin kuruluş kanunu çıktı.

19 Mayıs 1940
Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Tercüme Dergisi yayımlanmaya başladı.

20 Mayıs 1940
Ankara Devlet Konservatuvarı kuruluş kanunu çıktı.

1940
Liselerde "klasik kol" adıyla Latince şubeleri de açıldı.

4 Kasım 1940
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin yeni binası törenle hizmete girdi.

6 Haziran 1941
I. Coğrafya Kongresi Ankara'da toplandı.

3 Temmuz 1941
Devlet Konservatuvarı ilk mezunlarını verdi.

7 Temmuz 1941
Gramer Komisyonu Ankara'da çalışmalarına başladı.

1941
Maarif Vekilliği örgütü yeniden düzenlenerek Gencl Eğitim Müsteşarlığı ve Meslekî Teknik Öğretim Müsteşarlığı kuruldu.

15 Nisan 1942
Ankara'da Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü kuruldu.

19 Haziran 1942
Köy Okulları ve Enstitülerini Teşkilâtlandırma Kanunu çıktı.

14 Ağustos 1942
IV. Dil Kurultayı çalışmaları Ankara'da başladı.

14 Ağustos 1942
4304 sayılı Mesleki ve Teknik Okulların açılması hakkında kanun kabul edildi.

15 Şubat 1943
II. Maarif Şurası Ankara'da toplandı. 21 Şubat'ta çalışmalarını tamamlayan şurada okullarda ahlak eğitimi tartışıldı.

8 Kasım 1943
Ankara Fen Fakültesi açıldı.

15 Kasım 1943
III. Türk Tarih Kongresi Ankara'da toplandı.

1943
Hasanoğlan Köy Enstitüsü içinde Yüksek Köy Enstitüsü açıldı.

1943
Köy Enstitüleri programı yayınlandı.

1943
Köy Enstitülerinin verdiği ilk mezunlar köylere atandı.

16 Ekim 1944
Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü açıldı.

2 Aralık 1944
İstanbul Teknik Üniversitesi açıldı.

19 Ekim 1945
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi açıldı.

18 Şubat 1946
24 Şubat'a kadar sürecek Beden Eğitimi ve Spor Şurası Ankara'da başladı.

Maarif Vekili Saffet Arıkan.

13 Haziran 1946
Üniversitelere özerklik tanıyan Üniversiteler Kanunu çıktı.

1946
İstanbul Eğitim Enstitüsü açıldı.

5 Ağustos 1946
Hasan-Âli Yücel Maarif Vekilliğinden istifa etti.

2 Aralık 1946
III. Milli Eğitim Şurası toplandı. 10 Aralık'ta kapanan şurada, lise, mesleki ve teknik okulların program ve yönetmelikleri ile aile ve okul işbirliğinin esasları görüşüldü.

1946
Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Köy Enstitülerinin eğitim-öğretim programlarında değişiklikler öngördü.

1946
Ankara'da Maarif Vekâleti binası yandı.

DP döneminde Başbakan Adnan Menderes Zonguldak'ta temel atarken.

22 Ağustos 1949
IV. Millî Eğitim Şurası çalışmalarına başladı. 31 Ağustos'ta kapanan toplantıda, ilk ve ortaokul programları, liselerin 4 yıla çıkartılması, eğitim enstitüleri ve yüksek öğretmen okulları ile eğitim ve öğretimde demokratik esaslar gibi konular görüşülüp kararlar alındı.

4 Şubat 1953
V. Millî Eğitim Şurası toplandı. Ana okulları, okul sağlığı, özel eğitim,İlköğretim Kanunu, ilkokul programı ve yönetmeliği, köy enstitüleri yeni programı, ilköğretim sorunları gibi konuları görüşen şura 14 Şubat'ta çalışmalarını tamamladı.

Şubat 1954
Daha önce programları değiştirilmiş bulunan köy enstitülerinin adları, diğer öğretmen okulları gibi ilköğretmen okuluna dönüştürüldü.

18 Mart 1957
Toplanan VI. Millî Eğitim Şurası'nda mesleki ve teknik öğretim ile halk eğitimi tartışıldı. Şura çalışmalarını 23 Mart'ta tamamladı.

14 Ağustos 1958
Ford Vakfı'nın parasal desteğiyle kurulan Eğitim Milli Komisyonu çalışmalarına başladı.

28 Nisan 1960
27 Mayıs ihtilâlini hazırlayan yüksek öğrenim gençliği eylem ve gösterileri, İstanbul'da ve Ankara'da başladı.

15 Temmuz 1960
Bir süre kamuoyundan saklanan Eğitim Millî Komisyonu Raporu açıklandı.

5 Eylül 1960
Milli Eğitim Plânı Komisyonu Ankara'da çalışmalara başladı.

Ekim 1960
Öğretmen açığını karşılamak amacıyla "yedeksubay öğretmen" uygulaması başlatıldı.

26 Şubat 1961
Hasan-Âli Yücel İstanbul'da öldü.

Eylül 1962
ABD'nin, az gelişmiş ülkelere nitelikli insan gücü gönderme projesi kapsamında Türkiye'ye ilk "Barış Gönüllüleri" geldi ve çoğu İngilizce öğretmenliği yapan Barış Gönüllülerinin sayısı kısa zamanda bini aştı.

5 Şubat 1962
VII. Millî Eğitim Şurası toplandı. İlk, orta, meslekî ve teknik, yüksek öğretimler, din eğitimi, özel okullar,ölçme ve değerlendirme, olgunluk imtihanları, dış kültür münasebetleri, beden eğitimi ve sağlık, millî savunma eğitimi, eğitim vakıfları gibi konuları gündemine alarak tartışan şura, çalışmalarını 15 Şubat'ta tamamladı.

1965
İlk kez Ankara Üniversitesi bünyesinde bir eğitim fakültesi açıldı.

8 Temmuz 1967
Ankara'da Hacettepe Üniversitesi açıldı.

Mayıs-Haziran 1968
Üniversitelerdeki eğitim ve öğretim sistemini protesto etmek amacıyla, ve reformlara yönelik istekleri de içeren büyük öğrenci hareketi başladı. İstanbul, Ankara ve İzmir'de üniversite ve fakülteler işgal edildi.

15 Aralık 1969
Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın girişimiyle ülke genelinde 4 gün süren öğretmen boykotu yapıldı.

28 Eylül 1970
VIII. Millî Eğitim Şurası toplandı. 3 Ekim'de çalışmalarını bitiren şuradanın gündemi, ortaöğretim sistemi ve yüksek öğretime geçiş konularıydı.

1972
Barış gönüllüleri uygulamasına son verildi.

24 Haziran 1974
IX. Millî Eğitim Şurası toplandı. Gündeminde, ders programları ve öğrenci akışı gibi konular bulunan şura, 4 Temmuz'da kapandı.

22 Kasım 1974
1750 sayılı Üniversiteler Kanunu uyarınca oluşturulan Uluslararası Kurul; "Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi" (ÜSYM)'nin kurulmasını ve üniversitelere giriş sınavlarının tek merkezden yapılmasını kararlaştırdı.

1978
Eğitim enstitülerinde hızlandırılmış eğitim uygulamaları başlatıldı.

1968'de İstanbul Üniversitesi'nde yapılan bir gösteri.

1978-1980
Üniversite, yüksek okul ve ortadereceli okullarda sağ sol çatışmaları ve boykotlar yaygınlaştı.

23 Mart 1981
Türkiye genelinde okuma yazma seferberliği başlatıldı.

23 Haziran 1981
X. Millî Eğitim Şurası toplandı. 26 Haziran'da kapanan şura toplantısında millî eğitim sistemi, eğitim programları, öğrenci akışı ve öğretmen yetiştirme gibi konulara yer verildi.

Milli Eğitim Bakanlarından Avni Akyol.

6 Kasım 1981
Yüksek Öğretim Kurulu'nu (YÖK) öngören ve üniversite özerkliği açısından tartışmalara neden olan Yüksek Öğretim Kanunu çıktı.

24 Kasım 1981
Atatürk'ün başöğretmen sanını bu tarihte aldığı sanılarak her yıl 24 Kasım'ın Öğretmenler Günü olarak kutlanması kararlaştırıldı (Atatürk, başöğretmen sanını 8 Kasım 1928'de kabul etmiştir. 24 Kasım 1928'de ise Millet Mektepleri Talimatnamesi yayımlanmıştır).

1981
Ankara ve İstanbul'da ilk öğretmen evleri açıldı.

1981
2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu gereği "Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi" (ÖSYM) kurularak ilk kez iki basamaklı seçme (ÖSS) ve yerleştirme sınavları (ÖSY) uygulandı.

8 Haziran 1982
XI. Milli Eğitim Şurası toplandı. 11 Haziran'da kapanan toplantıda, öğretmen ve uzman eğitimleri ele alındı.

20 Temmmuz 1982
Yüksek öğretmen okulları ve eğitim enstitüleri üniversitelerin bünyesine alındı.

1984
Ankara'da Bilkent Üniversitesi kuruldu.

Temmuz 1985
Darwin'in evrim teorisi yanında dinsel yaratılış öğretisinin de okulların ders programına alınması için genelge yayınlandı.

5 Haziran 1986
Çıraklık ve Meslek Kanunu çıktı.

18 Temmuz 1988
XII. Millî Eğitim Şurası toplandı. Temel eğitim, genel ve mesleki-teknik öğretim, yüksek öğretime geçiş, ölçme ve değerlendirme gibi konuların ele alınarak tartışıldığı şura, 22 Haziran'da kapandı.

15 Ocak 1990
XIII. Milli Eğitim Şurası toplandı. 19 Ocak'ta çalışmalarını bitiren şurada yaygın eğitim tartışıldı.

1990
Kısaca LİMME denen "Lise Mezunlarına Meslek Edindirme Projesi" uygulanmaya başlandı.

1991
Liselerde, 1991/1992 öğretim yılında Ders Geçme ve Kredi Sistemi'ne geçilmesi kararlaştırıldı.

27 Eylül 1993
Gündeminde eğitim yönetimi ve okul öncesi eğitim gibi konular bulunan XIV. Milli Eğitim Şurası toplandı. Toplantı, 29 Eylül'de sona erdi.

1993
İstanbul'da Koç Üniversitesi kuruldu.

Haziran 1995
Liselerde uygulanan Ders Geçme ve Kredi Sistemine son verildi.

13 Mayıs 1996
XV. Milli Eğitim Şurası toplandı. Çalışmalarını 17 Mayıs'a kadar sürdüren bu şurada, ilköğretimde yönlendirme, ortaöğretimde yeniden yapılanma, yüksek öğretime geçiş, eğitim ihtiyacının sürekli karşılanma-

sı ve eğitimin finansmanı gibi konular tartışıldı. Şurada alınan en önemli karar, zorunlu ilköğretim süresinin 5 yıldan, "aralıksız ve kesintisiz olarak 8 yıla çıkartılması" oldu. Ancak şura kararları tavsiye niteliğinde olduğundan, uygulamaya geçilebilmesi için 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda değişiklik yapılması beklendi.

1996
Yeni altı vakıf üniversitesi (Ankara Başkent, İstanbul Bilgi, Işık, Yeditepe, Fatih, Doğuş) açıldı.

28 Şubat 1997
Millî Güvenlik Kurulu'nun Bakanlar Kuruluna tavsiye kararları arasında ilk ve ortaöğretim kurumlarındaki Anayasa'nın laiklik ilkesine aykırı gelişmelere ivedilikle son verilmesi de istendi.

18 Ağustos 1997
Zorunlu ilköğretimi 8 yıla çıkartan kanun kabul edilerek bağımsız ortaokullar, ilköğretimin 6.,7.,8. sınıflarına dönüştürülürken, iki devreli genel ve mesleki liselerin birinci devrelerinin de kademeli olarak kaldırılması kesinleşti.

1997
Vakıf üniversitelerine (Ankara Atılım, Çankaya; İstanbul Maltepe, Kadir Has, Kültür, Beykent; Mersin Çağ) yeni 7 özel üniversite daha katıldı.

1998
İstanbul'da Bahçeşehir, Haliç, Yaşar adlı yeni üç vakıf üniversitesi kuruldu.

22 Şubat 1999
XVI. Milli Eğitim Şurası toplandı. Gündemi Meslekî ve Teknik öğretimin, ortaöğretim sisteminde ağırlıklı olarak yeniden yapılandırılması olan şura toplantısı çalışmalarını 26 Şubat'ta sona erdirdi.

1999
Üniversitelere giriş sınavlarının iki aşamalı (ÖSS ve ÖYS) olması bırakılarak tek aşamalı uygulamaya başlandı.

1999
Ankara'da Ufuk, İstanbul'da Sabancı üniversiteleri kuruldu.

1999
Üniversite giriş sınavları yeniden tek basamakta (ÖSS) yapılmaya başlandı.

2001
İzmir Ekonomi, İstanbul Ticaret Üniversiteleri açıldı.

Kaynakça

Abdurrahman Şeref, Mekteb-i Sultanî'nin Ellinci Sene-i Devriye-i Tesisi Münasebetiyle Neşr olunmuşdur. İstanbul, *Matbaa-i Âmire (1334)*.

Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (Âdat ve Merasim-i Kadime, Tabirat ve Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye (Haz. Prof. Dr. Kâzım Arısan - Duygu Arısan Günay) (1. cilt), İstanbul, 1995.

Abdülfeyyaz Tevfik (Yergök), *Terbiye ve Ta'lim Umdeleri* (Belçika Maarif Nezareti tarafından muallimlere hitaben yazılmış gayet mühim bir tebliğden iktibas edilmiştir), İstanbul, 1924.

Adem, Mahmut, *Türk Eğitiminin Ekonomik Politikası*, Ankara, 1977.

Adıvar, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim* (Haz. A. Kazancıgil - S.Tekeli), 4. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40 Tetimme, (yay. Ord. Prof. Cavid Baysun), Ankara, 1967.

Ahmed Rasim, *Falaka* (Haz. Sabri Koz), İstanbul, 1987.

Ahmet Çelebi, *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi* (çev. A. Yardım), Damla Yayınevi, İstanbul, 1976.

Akçuraoğlu Yusuf (Toplayan), *Türk Yılı*, Türk Ocakları Merkez Hey'eti tarafından neşrolunmuştur. İstanbul, 1928.

Akkök, Hasan Zeynettin, *Milli Pedagoji ve Türk İçtimaiyatı*, İstanbul, 1933.

Akkutay, Ülker, *Enderun Mektebi*, Ankara, 1984.

Akkutay, Ülker, *Milli Eğitimde Yabancı Uzman Raporları (Atatürk Dönemi)*, Ankara, 1996.

Akpınar, Alişan, *Osmanlı Devletinde Aşiret Mektebi*, İstanbul, 1997.

Aksoy, Özgönül, *Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul, 1968.

Aktar, Yücel, *II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İstanbul, 1990.

Akyol, Avni (Milli Eğitim Bakanı), *Öğretmenler Günü, Öğretmenlik Mesleği ve Öğretmenlerle İlgili Olarak Gerçekleştirilen Çalışmalar*, Ankara, 1989.

Akyol, Avni, *1990-1991 Eğitim ve Öğretim Yılı Mesajı*, Ankara, 1990.

Akyol, Avni, *Laiklik ve Din Eğitimi*, Ankara, 1990.

Akyol, Avni, *Önce ve Sonra Eğitim*, İstanbul, 1987.

Akyüz, Yahya, *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri (1848-1940)*, Ankara, 1978.

Akyüz, Yahya, "Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.VIII, sayı 23 (Mart 1992)'den ayrı basım.

Akyüz, Prof. Dr. Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını, İstanbul, 1997.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, 3. baskı, Ankara, 1989.

Ali Haydar Midhat, *Midhat Paşa, Hayat-ı Siyasiyesi, Hıdemâtı, Menfâ Hayatı*, Birinci Kitab, Tabsırâ-i İbret, İstanbul, 1325.

Alıcıgüzel, İzzettin, *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim*, İstanbul, 1979.

Altunya, Niyazi (Dr.), *Eğitim Sorunumuza Kuşbakışı -Görüş ve Öneriler-*, Ankara, 1995.

Altunya, Niyazi (Dr.), *Eğitim-İş Deneyimi (1990-1995)*, Ankara, 1996.

Altunya, Niyazi (Dr.), *Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi 1908-1998, 90. Yıl Armağanı*, Ankara, 1998.

Altunya, Niyazi (Dr.), *Eğitimde Geleceğe Bakış*, Ankara, 2000.

Altunya, Niyazi (Dr.), Köy Enstitüsü Sisteminin Düşünsel Temelleri, Ankara, 2002.

Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü A.U. Merkezi, Çocuk Kültürü, 1. Çocuk Kültürü Kongresi Bildirimleri (Yayına haz. Prof. Dr. Bekir Onur), Ankara, 1997.

Antel, Sadrettin Celâl, *Yeni Terbiye ve Tedris Tekniği*, İstanbul, 1931.

Antel, Sadrettin Celâl, *Maarifimiz ve Meseleleri*, 1939.

Antel, Sadrettin Celâl, *Umumî Didaktik*, İstanbul, 1948.

Arabacı, Caner, *Millî Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri*, Konya, 1991.

Arıkan, M. Baha, *Yeni Metodika ve Didaktika*, İstanbul, 1937.

Arif, Beğ, "Devlet-i Osmaniyenin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, cilt I.

Arman, Hürrem, *Piramidin Tabanı*, Ankara, 1969.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c.II. (1906-1938), Ankara, 1959.

Ataünal, Aydoğan-Reşat Özalp, *Türk Millî Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilâtı*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1977.

Atay, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, 1983.

Avcı, Alâettin, *Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi*, Ankara, 1963.

Ayas, Nevzad, *TC Millî Eğitimi Kuruluşlar ve Tarihçeler*, M.E. Basımevi, 1948.

Ayasbeyoğlu, Nevzat, *İslâmiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Kur'an-ı Kerim'in Eğitim İle İlgili Âyetlerinin Tahlili*, M.E.B. Yay., 1968.

Ayni, Mehmet Ali, *Darülfünûn Tarihi*, İstanbul, 1928.

Ayşe Sıdıka Hanım, *Usul-i Tâlim ve Terbiye Dersleri*, 1313 (1897).

Aytaç, Kemal, *Avrupa Eğitim Tarihi (Antik Çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar)*, 2. basım, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay., Ankara, 1980.

Aytekin, Halil, *İttihat ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, 1991.

(Aytuna) Hasip Ahmet, *Metodika*, İstanbul, 1931.

Balaban, Mustafa Rahmi, *Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye*, Ankara, 1339.

Balkır, Süleyman Edip, *Dipten Gelen Ses, Arifiye Köy Enstitüsü, 1940-1946*, İstanbul, 1974.

Baltacı, Cahit, *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Umumî Pedagoji*, 1930.

(Baltacıoğlu) İsmail Hakkı, *Terbiye-i Avam*, İstanbul, 1330.

Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, *Türke Doğru*, İstanbul, 1943.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilâtı, *I-V. Kalkınma Planları*.

Başgöz, İlhan-Howard, E. Wilson, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk*, Ankara, 1962.

Başgöz, İlhan, *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk-Sorunlar-Çözüm Aramaları-Uygulamalar* (Kültür Bak. yayını), Ankara, 1995.

Başkut, Cevat Fehmi, *Paydos*, İstanbul, 1948.

Baykal, İsmail H., *Enderun Mektebi Tarihi I*, İstanbul, 1953.

Bayraklı, Bayraktar, *İslâm'da Eğitim*, İstanbul, 1980.

Bayraktar, D.M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri* (Marmara Üniversitesi İlahiyet Fakültesi yayını), İstanbul, 1964.

Berker, Aziz, *Türkiye'de İlköğretim*, Ankara, 1945.

Beydilli, Kemal, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi (1776-1826)*, İstanbul, 1995.

Bilge, Mustafa, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1984.

Bilgen, Nihat, *Örgüt İklimi*, T.O.D.A.İ.E., Ankara, 1990.

Bilgin, Beyza, *Türkiye'de Din Eğitimi ve Liselerde Din Dersleri*, Ankara, 1980.

Bilhan, Saffet, *Orta Asya Bilgin Türk Hükümdarlar Devletinde Eğitim, Bilim ve Sanat*, Ankara, 1988.

Bilim, C. Yalçın, *Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir, 1984.

(Bilmen) Ömer Nasuhi, *Nazarî ve Amelî Ahlâk-ı İslâmiyye Dersleri*, İstanbul, 1928.

Bilsel, Cemil, *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, Kenan Basımevi, İstanbul, 1943.

Binbaşıoğlu, Cavit, *Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri*, "Tarihsel Bir Çerçeve", İzmir, 1993.

Binbaşıoğlu, Cavit, *Eğitim Düşüncesi Tarihi*, Ankara, 1992.

Binbaşıoğlu, Cavit, *Okulda Ders Dışı Etkinlikler*, İstanbul, 2000.

Birgivî Mehmed Efendi, *Vasiyetnâme*, 1237 Hicri tarihli yazma nüsha.

Birleşmiş Milletler Türk Derneği; Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yıllığı 1997, *Hasan-Âli Yücel'e Armağan*, Ankara, 1997.

Buyse, Omer, *Umumi ve Âli Amerika Terbiye Usulleri* (çev. Abdullah Cevdet), İstanbul, 1925.

Cicilioğlu, Hasan, *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim* (Tarihî Gelişimi), Ankara, 1952.

Condorcet (çev. Osman Horasanlı), *Millî Eğitim Üzerine İncelemeler*, İstanbul, 1971.

Conker, Orhan, *Millî İdeal*, Ankara, 1943.

Cumhuriyet Halk Partisi, *On Beşinci Yıl Kitabı*, "Maarif Vekâleti", İstanbul, 1938.

Çağıl, Ziya Talât, *Çocuklar ve Gençler Ne Okuyorlar?* (Resimli Ay Matbaası), İstanbul, 1938.

Çankırılı Hacışeyhoğlu Hasan, *Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilâtı*, Çankırı Vilayet Matbaası, 1932.

Çelebi, Dr. Ahmed, *İslâmda Eğitim-Öğretim Tarihi* (Çev. Ali Yıldırım), İstanbul, 1976.

Çermen, Osman Nuri, *Maarifimizin Mihveri Ne Olmalıdır?* İstanbul, 1933.

Çıkar, Mustafa, *Hasan-Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara, 1997.

Çilenti, Kâmuran, *Eğitim Teknolojisi*, Ankara, 1984.

Çinicioğlu, Arif, *Türkçülük ve Demokrasi*, İstanbul, 1945.

Çömlekçi, Neclâ, *Türkiye'nin İktisadi Kalkınmasında Eğitimin Rolü*, Ankara, 1971.

Dahiliye Vekâleti Matbuat Umum Müdürlüğü, *Yabancı Gözüyle Cumhuriyet Türkiyesi*, Ankara, 1938.

Darüşşafakalılar Cemiyeti, *Darüşşafaka, Türkiye'de İlk Halk Okulu*, İstanbul, 1948.

Devlet İstatistik Enstitüsü, *Millî Eğitim Hareketleri*, 1927-1966.

Dewey, John, *Demokrasi ve Eğitim* (çev. M. Salih Otaran), İstanbul, 1996.

Dewey, Eveleyn, *Bir Köy Muallliminin Bir Köy Mektebindeki Tecrübesi, Eski Mektep Yerine Yeni Mektep* (çev. M. Zekeriya), İstanbul, 1931.

Dinçer, Nahit, *Türkiye'de Özel Okullar*, İstanbul, 1978.

Dinçer, Nahit, *1913'ten Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi*, İstanbul, 1974.

Doğan, Hıfzı, *Öğrenci-Öğretmen ve Program Yönünden Türk Ortaöğretim Sisteminin Değerlendirilmesi*, İstanbul, 1972.

Doktor Ali Vahid, *Üç Yaşından Büyük Çocuklarm Tegaddileri*, İstanbul, 1340.

Dört bin iki yüz yetmiş dört No'lu Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu ve Müzakereleri, Ankara, 1943.

Duman, Tayip, *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihî Gelişimi)*, Ankara, 1991.

Duru, Nâmi Kâzım, *Kemalist Rejimde Öğretim ve Eğitim*, 1938.

Edhem Nejat, *Mektepçilik*, İstanbul, 1332 (1916).

Elibol, Selahattin, *Türkiye'de Ortaöğretim, Arka Plam, Sorunları, Çözümleri ve Geleceği*, Ankara, 1997.

Emiralioğlu Mehmet, *Hasan-Âli Yücel*, Ankara, 1967.

Emiralioğlu, Mehmet, *Köy Eğitimi ve Köy Eğitmenleri*, Ankara, 1966.

Emrullah, *Muhitü'l-Maarif*, birinci cilt, Dersaadet, 1318.

Evren, Sami - Siyami Erdem - Cafer Yıldırım, *Eğitim Emekçileri Tarihi*, Encümen-i Muallimi'nden Eğitim-Sen'e, İstanbul, 1995.

Ergin, Osman, *İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri* -Dolayısıyle- Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, cilt I (1939), II (1940), III (1941), IV-V (1943).

Ergün, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi*, Ankara, 1982.

Ergün, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara, 1996.

Erkek Teknik Öğretim, Ankara, 1949.

Ertem, Rekin, *Elifbeden Alfabeye, Türkiye'de Harf ve Yazı Meselesi*, İstanbul, 1991.

Ertürk, Selâhattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara, 1975.

Ethem İbrahim Paşa, *Davramş Kurallarının Eğitim ve Öğretimi ve Çocuklarına Öğütler (Terbiye ve Tâlim-i Âdab ve Nesâyihü'l-Etfal)* (Haz. Hıfzurrahman R. Öymen), Ankara, 1979.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, c.I, İstanbul, 1314.

Gazzalî, *Eyyühe'l-Veled*, (*Şerhu Eyyühe'l-Veled Li'l-Hadimî* içinde), İstanbul, 1324.

Gedikoğlu, Şevket, *Halk Eğitimi*, Ankara, 1953.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâlidün Nefa'is fi Kavaid'il-Mecâlis* (neşreden, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Enstitüsü), İstanbul, 1956.

(Gencer) Rıza Tahsin, *Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye*, 1328.

Geray-Cevat, *Halk Eğitimi*, Ankara, 1978.

Göldaş, İsmail, *Milli Kurtuluş Savaşı'nda Öğretmenler*, İstanbul, 1981.

Gündüz, Yusuf, *Doğumdan Ergenliğe - Ergenlikten Olgunluğa Eğitim Yöntemleri*, İzmir, 1999.

Gündüzalp, Fuat, *Öğretmen Meslek Kitapları Kılavuzu*, İstanbul, 1955.

Gürtaş, Ahmet, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Ankara, 1982.

Gürsoy, Feriha -Nur Kocaeli- Ayşe Başçavuşoğlu (hazırlayanlar), *Çeşitli Ülkelerde Öğretmenlik Mesleği ve Bu Konuya Verilen Önem*, Ankara, 1981.

Güven, İsmail, *Türkiye'de Devlet Eğitim ve İdeoloji*, Ankara, 2000.

Hafız Ali, *İzmir Maarif Mıntıkası 1929 Senesi Müfettişler Kongresi Zabitnâmesi ve Kararları*, İzmir, 1931.

Helvacıoğlu, Firdevs, *Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik,* İstanbul, 1996.

Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderûn*, İstanbul, 1276.

Hirsch, E., *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi,* İstanbul, 1950.

Holt, John, *Çocuklar Neden Başarısız Olur?* (Çev. Gürol Koca), İstanbul, 1997.

Hüseyin Rıfkı, *Medhâl-i Coğrafya*, İstanbul, 1247.

İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, *Öğretmen Davasında Üniversite Düşmanlığı ve Eğitim Enstitüleri Faciası,* İstanbul, 1952.

İbn Miskeveyh, *Tezhibü'l-Ahlâk*, Kahire, 1323.

İdil, Dr. Kâmil, *Cinsiyet Hıfzıssıhhası ve Öğretimindeki Önem* (Kızılay Gençlik Kurumu Yayını), İstanbul, 1941.

İhsan Hilmi, Dr., *Çocuk Bakmak, Analar Babalar, Çocuk terbiye Edenler ve Mektepliler İçin Çocuk Hıfzıssıhhasından Bais Kitap* (İkbal Kütüphanesi), 1928.

İletişim Yayınları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* cilt 3, "Eğitim", s.649-688.

İlk Mektep Muallîminin Kitabı (yayınlayan Muallim Sesi Neşriyatı sahibi Salim Siret), İstanbul, 1932.

İlköğretim ve Eğitim Kanunu, No: 222 (*Resmî Gazete*, 12.1.1961-1070).

İlköğretim'de Deneme Okulları (Test ve Araştırma Bürosu), Ankara, 1963.

(İnan) Afet, *Vatandaşlar İçin Medenî Bilgiler*, 1. kitap, İstanbul, 1931.

(İskora) Muharrem Mazlum, *Erkânıharbiye Mektebi (Harp Akademisi) Tarihçesi* (Hr. Ak. K. Matbaası), 1930.

İsfendiyaroğlu, Fethi, *Galatasaray Tarihi,* Cilt I., İstanbul, 1952.

İsmail Gelenbevi, *Müsellesât Risalesi*, İstanbul, 1220.

İsmail Hakkı (M.V. Mektep Müzesi Müdiri), *El İşleri Rehberi*, 1. cilt, İstanbul, 1927.

İsmet İnönü'nün Maarife Ait Direktifleri, 1939.

İstanbul Kültür Direktörlüğü, *İstanbul Rum İlkokulları Müfredatı*, İstanbul, 1937.

İstatistik Umum Müdürlüğü, *Küçük İstatistik Yıllığı 1940-1941*, Ankara, 1942.

Jaeschke, Gothard, *Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi 1918-1923* (çev. N. Recep Aksu), İstanbul, 1939; 2. cilt, *1923-1930*, İstanbul, 1941.

Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Ankara, 1997.

Kanad, H. Fikret, *Terbiye ve Tedris Tarihi*, cilt I-II, İstanbul, 1930.

(Kansu), Nafi, Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, 2 kitap, Ankara, 1930, 1932.

Kansu, Nafi Atuf, *Pedagoji Tarihi*, İstanbul, 1952.

Kantarcıoğlu, Selçuk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, Ankara, 1990.

Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi,* İstanbul, 1999.

Kara, İsmail, - Ali Birinci, *Mahalle Mektebi Hatıraları, Âmin Alayı - Mektep İlahileri*, İstanbul, 1997.

Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Yayını, Ankara, cilt V (1983), VI (1976), VII (1977), VIII (1963).

Karal, E. Ziya, *Tanzimat Devrinde Rüşdiyenin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler*, M.E.B., Ankara, 1941.

Karamuk, Ziya, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Millî Eğitimimiz*, M.E.B., 1973.

Kardaş, Rıza, *Eğitimde Standartlaşma*, Ankara, 1985.

Kartal, Rüştü, *Tonguç'un Köy Sağlık Memuru (Amlar, 1948-1998)* (yayına haz. Dr. Mustafa Duman), İstanbul, 1998.

Kaşgarlı, Mahmud, *Divan-ü Lügat'it-Türk* (Çev. B. Atalay), Ankara, 1940-1943 (4. cilt).

Kâtip, Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyâri'l-Ahakk*, Hicrî 1161 (1748)'de istinsah edilmiş yazma nüsha.

Kavcar, Cahit, *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim (1908-1923)*, Ankara, 1974.

Kavcar, Cahit, *Eğitimimizde Nicelik Nitelik ve Öğretmen Sorunu* (*Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, sayı 1-4) ayrı basım, Ankara, 1975.

Kaya, Y. Kemal, *Eğitim Yönetimi Kuramı ve Türkiye'deki Uygulama*, T.O.D.A.İ.E., Ankara, 1979.

Kaya, Y. Kemal, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Politika, Eğitim, Kalkınma*, Ankara, 1984.

Kaynar, Reşat - Necdet Sakaoğlu, *Atatürk Düşüncesi, Sorular ve Konferanslar*, İstanbul, 1999.

Keskioğlu, Osman, *İslâm'da Eğitim ve Öğretim*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 1987.

Kılıç, Eşref, "Yaygın Eğitim", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, 1983, s.469-491.

Kılıç, Eşref, *Türkiye'de Halk Eğitimi*, Ankara, 1968.

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâku'l-Âlâ'î*, Bulak, 1248 (1832).

Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk, Ahlâk-i Âlâ'î* (haz. Hüseyin Algül (Tercüman 1001 Terme Eser dizisinde yayınlanan ve sözkonusu yapıtın kısmen özetlenerek sadeleştirilmiş 1. "kitab"ıdır. Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlâkı* (haz. Ahmet Kahraman, *Ahlâk-ı Âlâ'î*'nin, 1001 Temel Eser dizisinde yayınlanan ikinci ve üçüncü "kitab"larının özetidir.)

Kirby, Fay, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, İmece Yay., Ankara, 1962.

Kız Enstitüleri ve Sanat Okulları Sergisi, Ankara, 1938.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları", *Bahri Savcı'ya Armağan Kitabı*, Ankara, 1988 (s.305-326).

Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938*, Ankara, 1988.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi, 1938-1945*, Ankara, 1986.

Koçer, H. Ali, "İlkokul Öğretmeninin Yetiştirilmesi (1923-1980)", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, 1983, s.571-593.

Koçer, H. Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, Ankara, 1974.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi* (Haz. Zuhuri Danışman), M.E. Basımevi, İstanbul, 1972.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul, 1980.

Kodamanoğlu, Nuri, *Türkiye'de Eğitim 1923-1960*, Ankara, 1964.

Komisyon (B. Anıl, S. Dost, B. Dürder, H. Ediskun, F. Ertan, N. Günsel), *Özel Okullar Rehberi*, İstanbul, 1964.

Komisyon, Türk Tarihinin Anahatları, Methal Kısmı, İstanbul, 1931.

Koryürek, Cüneyt E., *Harf İnkılâbı 70. Yıl* (1928-1998), İstanbul, 1998.

Koşay, Hamid Zübeyir, *Halk Terbiyesi*, Ankara, 1931.

Köy Eğitmenleri Kanunu, *Köy Eğitmenleri Yetiştirme Kursları Programı*, 1938.

Köy Enstitüleri Öğretim Programı, Ankara, 1943.

Kültür Bakanlığı, *İlk Öğretmen Okulları Programı*, İstanbul, 1938.

Kültür Bakanlığı, *İlkmektepler Talimatnamesi*, İstanbul, 1936.

Kültür Bakanlığı, *Köy Mektepleri Müfredat Programı*, 1938.

(Levend) Agâh Sırrı, *Leylî ve Neharî İstiklâl Lisesi*, İstanbul, 1928.

Levend, A. Sırrı, *Maarifimiz ve Millî Terbiyemiz*, İstanbul, 1940.

M. Cemal, *Yeni Mektep Hıfzıssıhhası*, İstanbul (Kanaat Kütüphanesi), 1929-1930.

M. Remzi, *İlk Mektep Muallimlerine Amelî Kolleksiyonculuk Rehberi* (Böcek, kelebek, nebat, tohum ve meyve kolleksiyonları), İstanbul, 1931.

M. Zekeriya, *Muallimlere Mahsus Hayat Bilgisi Rehberi* (Kanaat Kütüphanesi), İstanbul, 1931.

M.E.B. Araştırma Planlama ve Koordinasyon Bşk., *Hükümet Programlarında Eğitim (1920-1993)*, Ankara, 1993.

M.E.B. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Onbeşinci Milli Eğitim Şûrası*, 2000'li Yıllarda Türk Milli Eğitim Sistemi, Ankara, 1995.

M.E.B., *Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (1923-1983)*, Ankara, 1983.

M.E.B., *Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı (1983-1993)*, İstanbul, 1994.

M.E.B., Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Milli Eğitim Şuraları (1939-1996)*, Ankara, 1998.

M.E.B.: *Maarif Düsturu I* (Toplayan: Faik Reşid Unat), Ankara, 1927.

M.E.B.: *Türkiye'de Orta Tahsil*, Ankara, 1339 (1923).

M.E.G.S.B. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Türk Milli Eğitimi*, Ankara, 1988.

Maarif Hakkında Lâyihalar, T.B.M.M. yayını, İstanbul, 1339 (1923).

Maarif-i Umumiye Nezareti Telif ve Tercüme Dairesi, Darülmuallim-i İbtidâîlere Mahsus Müfredat Programı, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1331.

Maarif Nezareti: *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye* (Maarif Nezareti Celilesi Salnamesi), Birinci (1316 Hicri), İkinci (1317 H.), Üçüncü (1318 H.), Dördüncü (1319 H.), Altıncı (1321 H.) Defalar. (Mevcudu olmayan, H.1320, Beşinci Def'a, Maarif Salnamesi'nin İstanbul'da Matbaa-yı Âmire'de, 6.'sı Asır Matbaası'nda basıldığı söylenir.

Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi, *Köy Mektepleri İçin Müfredat Programı*, İstanbul, 1927.

Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Dairesi, *Terbiye Mecmuası*, sayı 1-21 (1927-1930), Ankara.

Maarif Vekâleti, Beşinci Milli Eğitim Şûrası, 5-14 Şubat 1953,

Çalışma Esasları, Komisyon Raporları, Konuşmalar, İstanbul, 1954.

Maarif Vekâleti, *Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlama Münasebetiyle Açılacak Mektep Sergileri Rehberi*, İstanbul, 1933.

Maarif Vekâleti, *İlkmektep Müfredat Programı*, İstanbul, 1930.

Maarif Vekâleti, *Köy Enstitüleri Kanunu*, Ankara, 1940.

Maarif Vekâleti, *Maarif İşleri Hakkında Muhtelif Vekilliklerin Mütalaaları*, İstanbul, 1939.

Maarif Vekâleti, Millî Eğitim Bakanlığı, Maarif/*Millî Eğitim Dergisi*, 1925-1930, 1939'dan günümüze kadar (108 sayı).

Maarif Vekâleti/Millî Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi*, Ocak 1939 - Ocak 2001.

Maarif Vekilliği, *Amerikan Hey'eti Raporundan Maarif İşleri*, İstanbul, 1939.

Maarif Vekilliği, *Birinci Maarif Şûrası, Çalışma Programı, Konuşmalar, Lâhikalar* (17-29 Temmuz 1939) İstanbul, 1942.

Maarif Vekilliği, *Tebliğler Dergisi İndeksi*, 1. cilt (Haz. Ruhi Aytaç), İstanbul, 1944.

Maarif-i Umumiye Teşkilâtı Hakkında Nizamname ve Esbab-ı Mucibesi Mazbatası, İstanbul, 1328.

Maarif-i Umumiyye Nezâreti, Mekâtib-i Sultaniye Edebiyat ve Felsefe Programının Suret-i Muadelesi, İstanbul, 1331.

Maarif-i Umumiye Nezaretine Merbut Bilcümle Mekâtibin Ders Cedvelleri, Asır Matbaası, İstanbul, 1320.

Mahmud Cevad, ibn eş-Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı*, İstanbul, 1338.

Malche, Albert, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, 1939.

Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi, TC Salnamesi 1926-1927.

Mehmed Ali el-Vasfî Çelebi-yi Sagîr Tercümesi Babadağî (taşbaskısı, ty.).

Mehmed Es'ad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul, 1310.

Mehmed Es'ad, *Mir'at-ı Mühendishâne-i Berri-i Hümayun*, İstanbul, 1312.

Mehmed İzzet - Mehmed Es'ad - Osman Nuri - Ali Kâmi, *Dârüşşafaka, Türkiye'de İlk Halk Mektebi, Dârüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşıyor?* (Cem'iyet-i Tedrisiye-i İslâmiye tarafından tab' ettirilmiştir.) İstanbul, 1927.

Mehmed Rüşdü, *Nuhbetü'l-Etfâl*, İstanbul, 1273 (1857).

Mekâtib-i İbtidâiyeye Mahsus Talimatnâme, Usûl-i Terbiye, Usûl-i Tedris, İstanbul, 1331.

Mekâtib-i Sultaniyyenin Sunûf-ı İbtidâiye ve Tâliyesinin Ders Programları, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1329.

Melekzâde Fuad, *Usûl-i Tedris ve Tederrüs*, İstanbul, 1315.

Meşihat-ı Ulyâ Mektubçuluğu, İlmiyye Salnâmesi, Meşihat-ı Celile-i İslâmiyyenin Ceride-i Resmiyyesine Lâhikdır. Birinci Def'a, İstanbul, 1334.

Millî Eğitim Bakanlığı *(Eğitim A. ve D. D. Bşk.)*, Eğitim Araçları Donatım Standardı, Ankara, 1990.

Milli Eğitim Bakanlığı *(Er. Tek. Öğ. G. Md.) 1990-1991 Öğretim Yılı Erkek Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'ne Bağlı Okullar*, Ankara, 1991.

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, *Millî Eğitim Temel Kanunu*, Ankara, 1998.

Millî Eğitim Bakanlığı, "Yeni Türk Millî Eğitim Sistemi", X. Eğitim Şûrası için hazırlanan rapor, Ankara, 1981.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Armağan*, 1956-1957.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, İstanbul, 1983.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Rakam ve Grafiklerle Eğitimimiz*, Ankara, 1973.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Çıraklık Eğitimi Kanunu*, Ankara, 1986.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Çıraklık Eğitimi Uygulamaları*, Ankara, 1990.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Çıraklık ve Meslekî-Teknik Eğitim*, Ankara, 1990.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Doğumunun 100. Yılında Hasan-Âli Yücel*, Ankara, 1997.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Eski Bakanlar ve Müsteşarlarla Yapılan Toplantı Metinleri*, Ankara, 1984.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Halk Eğitimi*, 1968.

Milli Eğitim Bakanlığı, *İlk, Orta, Lise ve Dengi Okulların Haftalık Ders Dağıtım Çizelgeleri*, Ankara, 1986.

Millî Eğitim Bakanlığı, *İlkokul Yönetmeliği*, Ankara, 1987.

Milli Eğitim Bakanlığı, *İlköğretim Kurumları İçin Yönetmelik*, İstanbul, 1992.

Millî Eğitim Bakanlığı, *İmkân ve Fırsat Eşitliği Bakımından Türk Millî Eğitiminde Gelişmeler*, 1955-1968, Ankara, 1970.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Köy Enstitüleri*, Ankara, 1941.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Küçük Maarif Yıllığı*, 1944.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Maarif Vekâletinin Bazı Halk Eğitimi Çalışmaları*, 1956.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Meslekî ve Teknik Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği*, Ankara, 1978.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Mesleki ve Teknik Öğretim*, 1953-1973.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitim Bakanlığı'na* Bağlı Okullarda Okutulacak Kitaplar Yönetmeliği.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitim Sisteminde Demokrasi Eğitimi*, Ankara, 1991.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Milli Eğitime Muhtaç Çocuklar Hakkında Yönetmelik*, Ankara, 1975.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitimle İlgili Kanunlar*, Ankara, 1953.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitimle İlgili Yönetmelikler*, I., II., III, İstanbul, 1982.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Millî Eğitim Temel Kanunu, İlköğretim ve Eğitim Kanunu, M.E.B.'nin Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun, Özel Öğretim Kurumları Kanunu*, Ankara, 1995.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretimle İlgili Mevzuat*, 1988.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi*, Ankara, 1987.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Tanzimat I*, İstanbul, 1940.

Millî Eğitim Bakanlığı, *TC Maarifi 1923-1943*, Ankara, 1944.

Millî Eğitim Bakanlığı, *TC Maarifi*, 1940-1941, Ankara, 1941.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Türk Eğitim Millî Komisyonu Raporu*, İstanbul, 1960.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Milli Eğitim*, 1990.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye'de Meslekî ve Teknik Eğitimde Gelişmeler*, İstanbul, 1981.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye'de Okuma-Yazma Seferberliği*, 1928-1985, Ankara, 1985.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye'de Orta Tahsil*, Ankara, 1923.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Türkiye'de Umumî ve Meslekî Öğretim*, Ankara, 1956.

Millî Eğitim Bakanlığı, *XII. M. Eğitim Şûrası Raporlar-Kararlar*, 1989.

Millî Eğitim Bakanlığı, *XIII. Millî Eğitim Şûrası*, 1991.

Millî Eğitim Bakanlığı, *Yeni Türk Millî Eğitim Sistemi*, Ankara, 1981.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı (A.P.K.K.) *Cumhuriyet Döneminde Türk Millî Eğitimindeki Gelişmeler (1923-1988).*

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, *Bazı Ülkelerin Eğitim Sistemi*, Ankara, 1988.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, *Lise Müfredat Programı*, Ankara, 1987.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, Millî Eğitim Temel Kanunu ile *İlköğretim ve Eğitim Kanunu*, Ankara, 1987.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, *Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*, İstanbul, 1985.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, XII. Millî Eğitim Şûrası (18-22 Temmuz 1988) Raporlar, Görüşmeler, Konuşmalar, İstanbul, 1989.

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı, *Ortaokul Programı*, Ankara, 1987.

Muallim Cevdet, *Mekteb ve Medrese* (Haz. M. Erüz), İstanbul, 1978.

Muallim Nafi, *Tatbikat ve Nümunelerile Alfabe Muallim Rehberi*, İstanbul, 1932.

Musa Kâzım, *Rehber-i Tedris ve Terbiye*, İstanbul, 1310.

Mustafa Sâtı (el-Husrî), *Fenn-i Terbiye Nazariyat ve Tatbikatı I-II*, İstanbul, 1325 (1909).

Mustafa Sâtı (el-Husrî), *Lâyihalarım*, İstanbul, 1326.

(Mustafa) Sâtı, *Ümîd ve Azîm*, İstanbul, 1329.

Mustafa Şevket, *Kitâb-ı Bürhan-ı Hakikat*, (Mihran Matbaası), İstanbul, 1299.

Mücellitoğlu, Ali Çankaya, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler I* (Tarihçe), Ankara, 1954.

Nâbî, *Hayriyye-i Nâbi*, İstanbul, 1307.

Nezihe Muhittin, *Türk Kadını*, İstanbul Nümune Matbaası, 1931,

Nişancı, Abdullah, "Cumhuriyet Dönemi Türk Millî Eğitimi", *Tercüman* gazetesi, 20-22 Ocak 1984 Sempozyomu İlavesi.

Oğuzkan, Turhan, *Türkiye'de Ortaöğretim ve Sorunları*, İstanbul, 1981.

Okan, Kenan, *Türkiye'de Yüksek Öğretim*, Ankara, 1973.

Oktay, Ayla, *Okul Öncesi Eğitim ve Türkiye'de Okul Öncesi Konferansları*, İstanbul, 1984.

Oktay, Ayla - İbrahim Arıkan - Adil Çağlar, *İlköğretimde Yeniden Yapılanma*, (İstanbul, ty).

Okul ve Öğretmen (Yay. Raşit Saraçoğlu), I., II., III. ciltler, sayı 1-15, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1936-1937.

Okuturlar, Şahap, *İlköğretim Kılavuzu*, İstanbul, 1949.

Ortaylı, İlber, *Türkiye İdare Tarihi* TODAİE, Ankara, 1979.

Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri 1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987 (Yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1987.

Öcal, Mustafa, *15. Millî Eğitim Şurası ve Okullarımızda Din Eğitimi ve Öğretimi Raporu*, İstanbul, 1996.

Ögel, Bahaeddin, "Türklerde Bilgi Öğretme, Bilgi Teorisi ve Bilgelik", *Millî Kültür ve Gençlik Sempozyumu*, Ankara, 1985.

Öğretmen H. Hüsnü Tekışık Eğitim Araştırma-Geliştirme Merkezi, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Eğitim Sistemi Ulusal Sempozyumu*, Ankara, 1999.

Öğretmeni İşbaşında Yetiştirme Bürosu, *Program Geliştirmede Rehberlik*, Ankara, 1965.

Öymen, Hıfzurrahman Raşit, Dr. Paul Ficker'den *İş Esaslarına Uygun Öğretim Usulleri*, İstanbul, 1941.

Öymen, H. Raşit - Dr. Mehmet Dağ, *İslâm Eğitim Tarihi (H.I.-VI. / M. VII. - XIII. Yüzyıllarda)* Ankara, 1974.

Özalp, Reşat, *Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923)*, İstanbul, 1982.

Özdemir, Biltekin, *Ülkemizde 8 Yıllık Zorunlu Eğitimin Gerekliliği ve Hedefleri*, Ankara, 1997.

Özgen, Bekir, *Çağdaş Eğitim ve Köy Enstitüleri*, İzmir, 1993.

Özhan, Lütfî, *Milli Eğitimle İlgili Kanunlar*, Ankara, 1981.

Özkan, Zeki, *Küçük Sanayide Eğitim*, Ankara, 1987.

Öztürk, Adil Adnan, *Cumhuriyet Mektebinden Adnan Menderes Üniversitesi'ne Türkiye'de Modern Eğitimin Gelişimi ve Aydın İli*, Aydın, 1999.

Öztürk, Cemil, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Ankara, 1996.

Paksoy, Abdülkadir, *Tarihin Talihsizliği, Tarih Öğretimi ve Öneriler*, Ankara, 1997.

Parmaksızoğlu, İsmet, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul, 1966.

PEGEM, *Yazılı Basında 8 Yıllık Eğitim*, Ankara, 1997.

Polvan, Necmettin, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, Cilt I, İstanbul, 1952.

Rıza Tahsin, *Binbaşı*, Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mir'at-ı Mekteb-i Tıbbiye), c.I-II (eklerle yayma haz. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil), İstanbul, 1991.

Sa'id Paşa'nın Hâtıratı, 1. cilt, *Dersaadet*, 1328.

Sakaoğlu, Necdet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü*, İstanbul, 1985.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1991.

Sakaoğlu, Necdet, *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1992.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1315 senesi, İstanbul, 1316 (1899).

Selen, Fevzi - Şükrü Özaltan, *Okullarda Yazı Dersleri, Temel Yazı, El Yazısı, Dekoratif Yazı*, İstanbul, 1939.

Selim Sâbit Efendi, *Relmüma-yı Muallimin*, İstanbul, 1290.

Selim Sâbit, *Elifbâ-yı Osmanî*, İstanbul, 1290.

Serahsî, Ebubekir, (çev. Bayram bin Hasan er-Râcî) *Kitâb-ı Güzîde* Hicrî 1126 tarihli yazma nüsha.

Sert, Muammer-Elgin, Sait, *İlk ve Orta Dereceli Okullarda Ders Araçlarının Durumu*, İstanbul, 1978.

Sevgi, Ahmet, *Yaygın Eğitim Açısından Çıraklık ve Meslek Eğitimi*, Ankara, 1987.

Sıbyan Mekteplerine Mahsus Usul-i Tedrisiye, İstanbul, 1299.

Siler, Abdurrahman, *Türk Yüksek Öğretiminde Darülfünun (1863-1933)*, Ankara, 1992.

Sinanoğlu, Prof. Dr. Suat, *Türk Hümanizmi*, Ankara, 1980.

Sorguç, Bahir, *Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıldönümünde Milli Eğitim Bakanlığı Üst Yöneticileri (1.VIII.1981)*, İstanbul, 1982.

Sorguç, Bahir, *Cumhuriyet'in 70'inci Yılında Milli Eğitim Bakanlığı II (1.8.1981-31.12.1993)*, İstanbul, 1995.

Soysal, Emin, *İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri*, Bursa, 1945.

Soysal, M. Emin, *Köy Enstitüleri'nin Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü I*, Bursa, 1943.

Sönmez, Veysel, *Eğitim Felsefesi*, Ankara, 1993.

Sungu, İhsan, *Tevhid-i Tedrisat*, Belleten No. 7-8'den ayrı basım, İstanbul, 1938.

Sungu, İhsan, "Galatasarayı Lisesi'nin Kuruluşu", *Belleten*, cilt VII, 1943.

Sungu, İhsan, *Mekteb-i Maarif-i Adli*, Ankara, 1941.

Sünbülzade Vehbi, *Tuhfe-i Vehbi*, İstanbul, Hicrî 1262 (1846).

Sünbülzâde Vehbi, *Lütfiyye-i Vehbi*, Hicri 1205 tarihli yazma nüsha.

Sünbülzâde Vehbi, *Nuhbe-i Vehbi*, İstanbul, Hicrî 1251 (1834).

Şengör, A. M. Celâl, *Doğa Bilimleri Açısından Özgürlük ve Tarih Kavramları: Hasan-Âli Yücel'in Günümüze Yansıyan Düşünce Kırıntılarından Bir Tutam*, Ankara, 1997.

Takvim-i Vekayi serisi, İstanbul (1876-1908).

Tanrıöver, H. Suphi, *Dağyolu 2. Kitap*, Ankara, 1931.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C. 2, "Eğitim" Maddesi (Prof. Dr. İ. Tekeli, Necdet Sakaoğlu, Cemil Koçak, Dr. Uygur Kocabaşoğlu, Prof. Dr. Hüseyin Hatemî, Doç. Dr. Emre Dölen), İstanbul, 1985.

Tarakçıoğlu, M. Reşit, *Millî Terbiye ve Hedefleri*, İzmir, 1942.

(Tarcan) Selim Sırrı, *Muallimlere Terbiye-i Bedeniye Rehberi*, İstanbul, (Millî Matbaa), 1926.

Tarcan, Selim Sırrı, *Çocuklara Sağlık Öğütleri*, İstanbul, Ülkü Basımevi (ty.)

Tarih IV, *Türkiye Cümhuriyeti*, İstanbul, 1931.

Tayyarzâde Ataullah Ahmed (Atâ Bey), *Târih-i Atâ*, C. I-V, İstanbul, 1293.

Taymas Abdullah Battal, "Türk Dünyasında Usul-ü Cedid Hareketi", *Türk Kültürü*, sayı 18, 1964.

TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu, *Hasan-Âli Yücel'in T.B.M.M. Konuşmaları ve İlgili Görüşmeler* (Derleyen: Canan Yücel Eronat), c.I.-II, Ankara, 1999.

Tedrisat Mecmuası (Yeni Seri), Mart 1951-Şubat 1953 (sayı 1-16), İstanbul.

Tekben, Şerif, *Köy Okulu Uygulama Bahçesi*, İstanbul (ty).

Tekeli, İlhan, *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar*, Türk Eğitim Derneği, Ankara, 1977.

Tekışık, Hüseyin Hüsnü-Erol Ünal Karabıyık, *Milli Eğitimle İlgili Kanunlar*, Ankara (ty.).

Tekin, Mehmet, *Harf İnkılabı Türk Ocaklarının Çalışmaları ve Hatay'da Yeni Yazı*, Antakya, 1998.

Tekin, Şinasi, Gönül Alpay, *Journal of turkish Studies*, Türklük Bilgisi Araştırmaları Volume 12-1988 Imperial self-portrait: The Ottoman Empire As revealed in the Sultan Abdul Hamid II's Photographic Albums, Harvard Üniversitesi, 1988.

Tevfik Fikret, Şermin, İstanbul, 1330.

Tırnovalı Osman Nuri, *İlm-i Terbiye ve Tedris*, İstanbul, 1327.

Tonguç, İ. H. - Unat, F. Reşit, *Muallim Almanağı*, 1928.

Tonguç, İ. Hakkı, *İlk Öğretim Kavramı*, İstanbul, 1946.

Tonguç, İ. Hakkı, *Köyde Eğitim*, Ankara, 1928.

Tonguç, İ. Hakkı, *Eğitim Yolu ile Canlandırılacak Köy*, İstanbul, 1947.

Tonguç, İsmail Hakkı, *İş ve Meslek Eğitimi*, Ankara, 1974.

Topçu, Nurettin, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İstanbul, 1960.

Tozlu, Doç. Dr. Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, İstanbul, 1991.

Tuncor, Ferit Ragıp, *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Bibliyografyası (1923-1993)*, İstanbul, 1996.

Tunç, Sevim, *Türkiye'de Eğitim Eşitliği*, Ankara, 1969.

Turan, Osman, *Selçuklular ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 1969.

Turhan, Mümtaz, *Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri*, İstanbul, 1954.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri* (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik), İstanbul, 1959.

Türe, Fatma, *Şakirtten Mektepliye, Talebeden Öğrenciye*, İstanbul, 1996.

Türk Dil Kurumu, *Atatürk'ün Millî Eğitimimizle İlgili Düşünce ve Buyrukları*, yayın no.316.

Türk Eğitim Derneği, *Hasan Âli Yücel Hayatı ve Hizmetleri* (yayına haz. Dr. A. Ferhan Oğuzkan), Ankara, 1993.

Türk Eğitim Derneği, *İ. Hakkı Tonguç Yaşamı ve Hizmetleri* (haz. Dr. A. Ferhan Oğuzkan), Ankara, 1995.

Türk Eğitim Derneği, *Mustafa Necati Hayatı ve Hizmetleri* (yayına haz. Dr. A. Ferhan Oğuzkan), Ankara, 1995.

Türk Eğitim Derneği, *Temel Eğitim ve Sorunları*, Ankara, 1981.

Türk Eğitim Derneği, *Vasıf Çınar Yaşamı ve Hizmetleri* (Türk Eğitim Derneği VII. Anma Toplantısı. 27 Ekim 1999) (haz. Prof. Dr. Cahit Kavcar), Ankara, 2000.

Türk Eğitim Derneği, *Yaygın Eğitim ve Sorunları* (haz. Dr. Mesut Özgen), Ankara (ty.).

Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, 21. Yüzyılın Eşiğinde Örf ve Adetlerimiz (Tarih Töresi), İstanbul (ty.).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 1982, (Akım Yayınevi), İstanbul.

Türkiye Himâye-i Etfal Cemiyeti, *Annelere Nasihat*, 1926.

Türkkan, R. Oğuz, *Milliyetçilik Yolunda*, Müftüoğlu Yayınevi, 1944.

TÜSİAD (Türkiye Sanayi ve İş Adamları Der.), *Türkiye'de Eğitim* (Rapor), (Haz: Z. Baloğlu), İstanbul, 1990.

Uluçay, Çağatay - Enver Karatekin, *Yüksek Mühendis Okulu (Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar Yetiştiren Müesseselerin Tarihi)*, İstanbul, 1958.

Unat, F. Reşit, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, M. E. Basımevi, Ankara, 1964.

Unat, Faik Reşit, *Maarif Düsturu*, birinci cilt (6.8.1927'ye kadar yürürlüğe konulmuş maarifle ilgili kanun, tüzük ve yönetmelik metinleri, notlu olarak) İstanbul, 1927.

UNESCO, T. Millî Komisyonu, *Okul Öncesi Eğitim*, Ankara, 1977.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Kırk Yıl*, c.I., İstanbul, 19.

Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara, T.T.K. Yay., 1965.

Ülkütaşır, M. Şâkir, *Atatürk ve Harf Devrimi*, Ankara, 1928.

Ünver, Prof. Dr. Süheyl, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul, 1946.

(Ünver) Dr. A. Süheyl, *Cerrahhane-i Âmire 1832, Ecole de Chirurgie à Stamboul 1832*, İstanbul, 1931.

Varış, Prof. Dr. Fatma, *Eğitimde Program Geliştirme*, Ankara, 1978.

Yada, Sait, *Türk Eğitimi Ana Dâvaları 1 Millî Eğitimde Rejim ve Sistem Buhranı, Kültür Kalkınmamızın Esasları, Niçin Garplılaşamıyoruz?* İstanbul, 1960.

Yaltkaya, M. Şerefeddin, *Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler*, Ankara, 1940.

75 Yılda Eğitim (yay. Tarih Vakfı - Türkiye İş Bankası), İstanbul, 1999.

Yılmaz, Ali, *İlk Köy Enstitüsü*, İstanbul (ty.).

Yolaç, A. Hilmi, *Açık Hava Eğitimi*, İstanbul, 1949.

Yusuf, Akçura, *Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri*, Ankara, 1981.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (Çev. R. R. Arat), II., Ankara, 1988.

Yücel, H. Ali, *Türkiye'de Ortaöğretim*, Ankara, 1938.

Yücel, Hasan-Âli, *Felsefe Dersleri, Metafizik, Ahlâk, Estetik*, İstanbul, 1955.

Yücel, Hasan-Âli, *İyi Vatandaş İyi İnsan*, Ankara, 1962.

Yücel, Mehmet, *Yücel (Hayatı, Anıları, Tecrübe ve Tavsiyeleri)*, Ankara, 1977.

Yücelen, Hilmi, *Okul ve Meslek Kılavuzu* (Türkiye'de Mevcut Kültür Eğitim ve Meslekî Tahsil Kurullarını ihtiva eder), İstanbul, 1949.

Yürükoğlu, Atalay, *Okul öncesi Eğitim*, Ankara, 1977.

Ziver, *Yanya Vilayeti Maarif Müdiri, Bedreka-i Muallimîn*, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası 1323.

Ziya Gökalp, *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri* (Haz. Rıza Kardaş), 1000 Temel Eser, 1973.

Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1976.

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1970.

Konu Dizini

12 Eylül 1980 273
19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı 368
23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 295, 365
27 Mayıs 1960 264
31 Mart Ayaklanması 133, 310
222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu 264, 270, 274, 281, 373
1869 Nizamnâmesi 75
1924 Programı 186
1924 tarihli Orta mektep ve Lise müfredat programlarına zeyl 215
1926 İlkokul Programı 212
1926 Programı 214
1933 Üniversite Reformu 316
1936 Programı 212, 214
1948 İlkokul Programı 249, 275
1948 Programı 263
1982 Anayasası 190, 277

A kursları 192
A Programı 191
A'raf Sûresi 34
Açık Öğretim 284
Açıköğretim Lisesi 280
Adab-ı Muaşeret 146
Adalar Mektebi 87
Adana Muallim mektepleri 324
Adana Ortaokulu 223
Adana Sultanîsi 362
Adana Ziraat Mektebi 183
Adud 3
Ağır İşitenler Okulu 281
Ahlâk Bilgisi 263
Ahlâk Danışma Kolları 249
Ahlâk ve Malumat-ı Vataniye dersi 212
ahlâk daireleri 8
ahlâk dersleri 98
ahlâk eğitimi 46, 51, 126, 126, 249, 369
Ahlâk-ı Âlâî 25
Ahmediye 41
Ahter 102
Aile Bilgisi dersleri 263
Aile Ekonomisi ve Beslenme 219
Ailede Çocuk Terbiyesi 320
Akaid (Hikmet) 147
Akaid-i İslâm 31
Akçadağ Köy Enstitüsü 245
Aksaray Kız Sanayi Mektebi 79
Akşam 323
Akşam Sanat Okulları 194, 218, 219, 281
Akşam Ticaret Okulları 194, 219
Alfabe Raporu 365
alfabe öğretimi 126
"Âliye" (Yüksek) Şubesi 355
Alt Özür Sınıfı 281
Altmışlı Medresesi 21, 23
Altun Aba Medresesi 11
Alyans İsrailite Mektebi 109
Amâl-i Erbaa 145
Amele mektepleri 146
Ameliyat ve Tatbikat Mektebi 77
ameliyat ve nazariyat 217
Amerikan Lisan ve Sanat Dershanesi 221
Amerikan Lisan ve Ticaret Dershanesi 221
Âmil 13
âmin olayı 59
Amiral Bristol Ehe ve Hemşire Mektebi 359
Ana Mektebi 78, 133, 145, 184, 358
Ana Muallim Mektebi 78, 184
ana muallimesi 145
ana sınıfı 101, 279
anadili öğretimi 249
Anadolu Aşçılık Meslek Lisesi 280
Anadolu Dış Ticaret Meslek Lisesi 280
Anadolu İletişim ve Basın Yayın Meslek Lisesi 280
Anadolu İmam Hatip Lisesi 280
Anadolu Kız Teknik Lisesi 280
Anadolu Lisesi 269, 280, 282
Anadolu Mahalli İdareler Meslek Lisesi 280
Anadolu medreseleri 14, 19
Anadolu Meslek Lisesi 280
Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi 280
Anadolu Öğretmen Lisesi 280, 282
Anadolu Sağlık Meslek Lisesi 280
Anadolu Sekreterlik Meslek Lisesi 280
Anadolu Sol Kol Müfettişi 88
Anadolu Teknik Lisesi 280
Anadolu Terbiye Mecmuası 312
Anadolu Ticaret Meslek Lisesi 280
Anadolu'da Tanın 132
anatomi 33, 57
Anayasa Mahkemesi 284
Ankara Ana Öğretmen Okulları 181
Ankara Bahçelievler Lisesi 267
Ankara Devlet Konservatuvarı 323, 368
Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 324
Ankara Fen Fakültesi 369
Ankara Gazi Orman Çiftliği 367
Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü 322
Ankara Halkevi 367, 368
Ankara Hıfzıssıhha Okulu 367
Ankara Hukuk Fakültesi 367
Ankara Hukuk Mektebi 182, 362, 366
Ankara Maarif Müdürlüğü 157
Ankara Muallim Mektebi 319
Ankara Musiki Muallim Mektebi 362
Ankara Müzesi 185
Ankara Üniversitesi 220, 256, 371
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi 369
Ankara Ziraat Enstitüsü 364
Ankara Ziraat Mektebi 183
Antik Çağ Eğitimi 47
Ar (Sanat) Genel Direktörlükleri 232
Arabî 40, 106, 110, 189, 222, 311
Arabistan usulü 75
Arap dili ve edebiyatı 33
Arap elifbası 83, 120, 184, 189, 190
Arap harfleri 101, 190, 266, 336, 364
Arapça 3, 12-14, 21, 24, 37, 40, 56, 59, 62, 69, 78, 82, 88, 101, 105, 114, 148, 172, 190, 215, 266, 303, 304, 313, 346, 352, 365
Arapça gramer 57
Arıcılık ve İpekböcekçiliği 244
Aristo mantığı 22, 66
aristokrat eğitim 48
aritmetik 33, 56, 162, 214
Arnavutköy (Amerikan) Kız Koleji 88, 314
Arnavutluk ve Makedonya Hatıralarım 312
Arûz 146
Asakir-i Mansure-i Muhammediye 57
Asar-ı Atika Müzesi 185
Asar-ı Atika Nizamnamesi 163
askerî eğitim 55, 77
askerî eğitim merkezleri 38
askerî idadiler 76, 86, 347-349, 351
askerî kâtip okulu 352
Asrî Kadınlar Cemiyeti 359
astroloji 33
astronomi 9, 10, 20, 22, 33, 47, 62, 63, 268, 304
Aşiret Mektebi 98, 115, 355, 356
Atabekiyye Medresesi 11
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu 299
Atatürk Üniversitesi 270
Atatürk ve Kültürümüz 312
Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II 292, 293

Atelye Dersleri 244
Atılım Üniversitesi 373
Atlamataşı Numune Rüşdiyesi 82
Avamil 3, 13, 24, 62, 303
Avrupa Âdâb-ı Muaşereti yahud Alafranga 307
Avrupa eğitimi 33
Ayasofya Medresesi 21
Aydın Leyli Sanayi Mektebi 185
Aydın Sanayi Okulu 182
Aydınlık 319
Azınlık Lisesi 280

B Programı 191
Bâbıâli eğitimi 40
Bâbıâli Tercüme Odası 305, 306
Bahçe Ziraati 244
Bahçeşehir Üniversitesi 373
Bakırköy Mektebi 87
Balıkçılık ve Su Ürünleri 244
Balıkesir Lisesi 315
Balıkesir Necati Eğitim Enstitüsü 369
Balıkesir ve Havalisi Kuva-yı Milliye 322
Balıkesirli Abdülaziz Mecdi Tolun Hayatı ve Şahsiyeti 314
Balkan Savaşı 82, 135, 145
Balkan Talebe Birlikleri Kongresi 365
Barış Gönüllüleri 370, 273, 371
Basın Müzesi 81, 349
Basın Yayın Umum Müdürlüğü 320
Basma Yazı ve Resimleri Derleme Müşavirliği 232
baş oda 39
Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 181, 202
Başkent Üniversitesi 373
Batı eğitimi 45, 55, 106, 253
Batı'ya Doğru 316
Battalname 41
Bayezıd Numune Rüşdiyesi 82
Baytar Mektebi 146,357
baytar sınıfı 345
Bebek Etouvoir'ı 87
bed-i Besmele 59
Beden Eğitimi 220, 222,232, 267
Beden Eğitimi ve Spor Şûrası 369
Beden Eğitimi ve Ulusal Oyunlar 244
Beden Terbiyesi 222
Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü 368
Beden Terbiyesi, Oyun-Jimnastik-Spor 310
Bedii Terbiye 318
Bedreka-i Muallim 73
Behram Kethüda Medresesi 29
Belagat (Şerh-i Miftah) 21, 23, 78
Belediye Konservatuarı 146
Belediye Memurları Mekrebi 145
Berliç Asri Lisaılar Okulu 221
Beş Yıllık Kalkınma Planları 277
beşik uleması 93
Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyyesi 63, 86
Beşiktaş Numune Rüşdiyesi 82
Beşiktaş Sarayı 342
Beşinci Yıllık Plan 277
beyan 13
Beykent Üniversitesi 373
Beylerbeyi Numune Rüşdiyesi 82
Beylerbeyi Sarayı 368
Beylikler Dönemi 19
Beynelmilel Erkamın Kabulü 189
beynelmilel eğitim 172
Beyoğlu Amerikan Kız Ortaokulu 87
Beyoğlu Sörler Mektebi 87
Beyt'ül-ilm 9
Beyzavi 24
Biçki-Dikiş 218, 222, 267
Bilgi Üniversitesi 373
Bilim ve Sanat Merkezi 281
Bilkent Üniversitesi 372
Binâ 13, 24, 62, 147
Bir Din Felsefesine Doğru 316
Bir Fikir Adamının Romanı: Ziya Gökalp 321
Birgivî 62
Birgivi Risalesi 80
Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 275, 277
Birinci Hey'et-i İlmîye 160, 163
Birinci Maarif Şûrası 248
Birinci Türk Neşriyat Kongresi 368
Biyoloji 10, 85, 171, 216, 268
Biyoloji Programı 279
Board okulları 87
Boston Amerikan Kadınlar Cemiyeti 88
Boston Üniversitesi 259
Buhari 24
Bulgar mektebi 355
Bulgarca 79
Burhan-ı Terakki 102
Bursa Amerikan Kız Koleji 364
Bursa Kız Muallim Mektebi 362
Bursa Medresesi 19
Bursa Şark Sineması 291
Bursa Ziraat Mektebi 183
Bülbülname 41
Büyük Didaktika 49
Büyük Oda 39

C Programı 192
Cağaloğlu Anadolu Lisesi 82
Cağaloğlu Kız Sanayi Mektebi 79
Camaran Okulu 109
Cambridge Üniversitesi 47
cami dersleri 3, 12
Canbazhane 55
Canlandırılacak Köy 233, 243, 324
Cebir 40, 56, 58, 78, 86, 106, 147, 267
Cebir ve Müsellesat 110
cemaat eğitimi 109
cemaat okulları 90, 125
Cemiyet-i Eczacıyan der Asitane-i Aliye 86
Cemiyet-i İlmiye 304
Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye 304
Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye 86, 306, 347
Cemiyet-i İrfan 139
Cemiyet-i Kitabet 86
Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye 82, 86, 87, 346, 347, 349, 356
Cemiyet-i Tıbbiy-i Osmaniye 86
Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane 86
Cenevre Üniversitesi 317, 318, 366
Ceride-i Havadis 306
Cerralıhane 57, 63
Cerralıhane-i Mâmure 342
Cevdet Paşa Tarihi 58
Cevri Kalfa Mektebi 346
Cevri Kalfa İnas Rüşdiyesi 79
CHP Büyük Kurultayı 231
CHP-MSP Koalisyonu (1974) 263
cimnastik 39, 46, 88, 295-297
Cinsiyet Hıfzıssıhhası ve Öğretimindeki Önem 251
Cizvit 87
Cizvit okullar 49
Cizvit tarikatı 49, 341
cizvit mektebi 341
Coğrafya dersleri 293, 312
Coğrafya Tedris Usulü 320
coğrafya 303
Coğrafya Kongresi I. 368
Coğrafya-yı Ticarî ve Sanayî 106
Coğrafya-yı Umumî 40
Cumhuriyet Bayramı 295
Cumhuriyet Devri Hatıralarım 312
Cumhuriyet Devrinde Eğitim 252
Cumhuriyet Döneminde Eğitim 284
Cumhuriyet eğitimi 153, 186, 200, 231, 317, 319
Cumhuriyet Eğitimine Geçişte Atatürk'ün Etkisi 325
Cumhuriyet Eğitimine Toplu Bir Bakış 325
Cumhuriyet Halk Fırkası II. Büyük Kongresi 363
Cumhuriyet Halk Partisi 169, 197, 199, 212, 256,263, 320
Cumhuriyet maarifi 177, 180,219
cüz'iyat ve külliyat 21
cüzülâyetecezza 13

Çağ Üniversitesi 373
Çağdaş Eğitim 335, 337
Çankaya Üniversitesi 373
çavuş eğitmen 194, 224-226,276
Çırağan Vakası (1878) 104

Çırak Mektepleri Cemiyet-i Tedrisiyesi 145
Çırak, Kalfa ve Ustalık Kanunu 283
Çırakhk Eğitim Merkezi 281, 283, 287
Çıraklık Eğitimi 287
Çıraklık ve Meslek Eğitimi Kurumları 283
Çıraklık ve Meslek Kanunu 372
Çifte Minareli Medrese 11
Çiftlik Mektepleri 146
Çoban Mektebi 97
Çocuk Bakımı 222, 267
Çocuk Gelişimi ve Eğitimi 219
Çocuk Haftası 365
Çocuk Şiirleri 318
Çocuk ve Yuva 322
çocuk eğitimi 190, 311
çocuk ve genç eğitimi 27
çocuk ve gençlik psikolojisi 318
Çocuk: Melekât-ı Uzviye ve Rûhiyesi 306
Çocuklara Konferans 310
Çocuklara Sağlık Öğüdleri 311
Çocukların Eğitimi Üzerine 48
Çorum Ziraat Mektebi 183
Çukurbostan Mektebi 87

Dağ Yolu 153
Dahilî 79
Daire-i İdarî 118
Daire-i İlmiye 118
Daire-i Mekâtib-i Umumiye Dâire-i Mekâtib-i Hususiye 347
daktilografi 268
danişmend 20, 21, 25, 28
Dans Mektebi 106
Darü'l-hadis 22
Darü'l-hikme 9
Dârü'l-Hilâfetü'l-Aliyye Medresesi 357, 358,
darü'l-kurra 23
darü'l-mesnevi 23
Darü'l-hikemiyye-i Osmaniye 63
Dârü'ş-şafakatü'l-İslâmiye 351
Dârü't Tıbaatü'l-Âmire 341
darü't-talim 3, 12,20
Dârü't-Tıbaat'ül-Âmire 348
Dârü't-Tıbaatü'l-Cedide 342
Dârülameliyat 353
Darülbedayi-i Osmani 146,358
Darülelhan 137, 146,358
Darüleytam (öksüzler yurdu) 148, 149, 291, 356
Darülfeyz 102
Darülfünun 69, 71, 79, 81, 82, 84, 90, 98, 104, 106, 107, 115, 125, 126, 136, 144-146, 147, 162, 170, 177, 179, 182, 186, 205, 210,219,291, 304, 305, 307, 308, 310, 311, 315, 316, 318, 321, 344, 346, 347, 351, 352, 357
Darülfünun Hukuk Fakültesi 323
Darülfünun Tıp Fakültesi Nizamnamesi 358
Darülfünun-ı Cedid 351
Darülfünun-ı Osmanî 142, 349,351, 352
Darülfünun-ı Osmanî Nizamnamesi 359
Darülfünun-ı Sultanî 352
Darülfünun-ı Şahane 356
Darülhadis Müderrisliği 23
darülhadis 19, 341
Darülhayr-ı âli 356, 357
Darülhilafetü'l-aliyye Medarisi 148
Darülmaarif 82, 345, 351, 354
Darülmaarif Numune Rüşdiyesi 82, 86
Darülmuallim 69, 78, 82, 120, 133, 177, 162, 324, 345,354,
Darülmuallimat 78, 82, 90, 113, 131, 145, 163, 177, 305, 307, 349, 358
Darülmuallimat-ı Dersaadet 304
Darülmuallimîn 76, 88, 90, 97, 112, 125, 163, 304,305, 308, 310, 312, 313,314,318, 336,355,357,351, 358,
darülmuallimîn ders programı 355
Darülmuallimîn-i Âliye 310, 313, 323
Dârülmuallimîn-i Rüşdî 350
Darülmuallimin Marşı 129
dârültedris 132
Darüşşafaka 69, 79, 86, 87, 92, 97, 146, 307, 312, 313, 314, 320, 349, 351
Darüşşafaka Meclis-i İdare ve Meclis-i Tedris 356
Darüşşafaka Mezunları Cemiyeti 145, 357
datüşşifa 19,20
Dâsitân-ı Al-i Osman 306
Davudpaşa Numune Rüşdiyesi 82
Davudpaşa Rüşdiyesi 82, 303
De Doctrina Christiana 46
Debistan-ı İranî 354
Dede Korkut 7
Defter-i Hakanî 308
demokrasi eğitimi 299
Demokrat Parti 197, 246, 247,256, 259, 263, 270
Deneme Okulu Program Taslağı 267
Deniz Mühendishanesi 56
Denizcilik Meslek Lisesi 280
Denizli Erkek Öğretmen Okulu 181
Dergâh 323
Ders Araçları Yapım Merkezleri 279
Ders Geçme ve Kredi Sistemi 372
ders geçme ve kredi sistemi 274
ders geçme yöntemi 38
ders-i âmm 21, 81, 350
Dersaadet İdadî-i Mülkiye-i Şahanesi 351
Dersaadet Islah-ı Sanayi Mektebi 349
Dersaadet Mekatib-i İptidaîyesi İçün Talimat-ı Mahsusa 110
Dersaadet ve Kasabat İptidaî Mekteplerine Mahsus Müfredat Programı 110
Devlet Konservatuarı 40, 232
Devlet Matbaası 56, 186, 249
Devlet Planlama Teşkilâtı 277
Devlet Tiyatroları 248
Devlet-i Osmaniye Salnamesi 115
devletçi eğitim 50
devre-i intihaiye 106
devre-i iptidaîye 106
devriye ve evkaf kadıları 23
devşirme sistemi 39
Didaktika 322
Didaskaleo 12
Dil Heyeti 178
Dil Kongresi 128
Dil Kurultayı IV. 369
Dil Mektebi 367
Dil Tarih Coğrafya Fakültesi 220, 226, 232,256
Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 316, 367,368
dil ve edebiyat dersleri 37, 46
Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi 321
Dilsiz ve Âma Mektebi 115
din dersleri 22, 56, 71, 90, 105, 153, 179, 186, 212, 256, 263, 267, 297, 304
din eğitimi 39, 47, 49, 93, 98, 109, 186, 256,370
Din Kültürü ve Ahlâk Bilgîsi 114, 263, 287,299
dinî ve millî eğitim 157
dinsel yaratılış öğretisi 372
Diş Koruma 214
Dişçilik Mektebi 145
Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Dairesi 349
Divan-ı Hümayun Kalemi 305
Divan-ı Muhasebat 98, 353
Divan-i Lügat'it Türk 7
Diyanet İşleri Başkanlığı 264, 282
Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu 282
Diyarbakır Erkek Lisesi 182
Diyarbakır gazetesi 311
Diyarbakır İdadîsi 314
Diyarbakır Lisesi 182
dogmatik eğitim ilkesi 133
dogmatik yöntem 25
Doğru Yol 311
Doğu Halkları Kurultayı I. 317
Doğulu ve Batılı Yönü ile Eğitim Tarihi 325
Doğuş Üniversitesi 373
Dokuzuncu Şûta 274, 279
Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 277

dört işlem 79
duygu eğitimi 313
Dünya 323
Dürus-ı Eşya 135, 253
Dürus-ı Eşya ve Mâlumat-ı Nâfia 110
düşünce eğitimi 126
Düziçi Köy Enstitüsü 238, 245, 246

ebced 13
ebe kursları 77
Ebu Ali Sina 41
Ecza-yı Şerife 110, 145
Eczacı ve Dişçi Mektepleri 182
Eczacılık Mektebi 145
Edebi Kıraat Nümuneleri 307
Edebiyat Fakültesi 182,323
Edebiyat Fakültesi Mühendisler Meclisi 360
Edebiyat Kolu 223
Edebiyat Tarihi 146, 215
Edebiyat Tarihimizden 323
Edebiyat ve Hikmet 82
Edebiyat-ı Farisiye 40
Edebiyat-ı Osmaniye 40
Edirne Ziraat mektebi 183
Ege Üniversitesi 270
eğitici üretim 51
Eğitilebilirler İş Okulu 281
Eğitim Araçları ve Donatım Standardı 279
Eğitim Emekçileri Tarihi 278
Eğitim Enstitüleri 249, 274
Eğitimi Güç Çocuklar Okulu 280
Eğitim Hareketleri 325
Eğitim Milli Komisyonu 262, 370
Eğitim Milli Komisyonu Raporu 370
Eğitim Odası 281
Eğitim Üzerine Düşünceler 49
Eğitim ve Öğretim İlkeleri 278
Eğitim ve Uygulama Okulu 281
eğitim tartışmaları ve tuba ağacı nazarîyesi 125
Eğitim-Sanat-Kültür dergisi 337
eğitimde eşitlik 49
eğitimde iş ilkesi 320
Eğitmen Yetiştirme ve Köy Enstitüleri Projesi 233
Eğitmen Yurtları 217
eğitsel öğretim 129
Ekonomik Coğrafya 268
El İşi Rehberi 324
El İşleri ve Sanat Terbiyesi 324
El Sanatları 219
El Yazısı 244
El-işleri 78, 102, 126, 133, 135, 145, 217, 222, 294, 296222
El-Medhalfi'l Coğrafya 60
eleyici öğretim 167
eleyici sınıf geçme 209
Elfiye 3
elifba 13,21, 59, 65, 75, 79, 84, 91, 101, 105, 108, 110, 131, 145, 186,353
Elifba-yı Osmanî 110, 305
Elifba-yı Osmanî 84, 91
Elli Türk Büyüğü 318
Ellili Medresesi 21
ellili medreseler 23
Elsine (Rumca, Bulgarca veya Ermenice) 106, 110
Elsine (Yabancı Diller) Mektebi 352
Emile ya da Eğitim Üzerine 49
Emsile 24, 147
Encümen-i Dâniş 71, 345, 347
Encümen-i Tefriş 118
Encümen-i Teftiş ve Muayene 118, 353
Enderun 3, 13, 55, 59, 81, 127, 341, 342
Enderun Mektebi 39, 40, 342
Enderun Mektebi İbtidâisi 40
Enderun-ı Hümayun 39
Enderunlular 39, 56
Endüstri Meslek Lisesi 280
Endüstri Pratik Sanat Okulu 281
Endüstriyel Okullar 283
English High School (İngiliz Erkek Ortaokulu) 356
English High School for Girls 346
entegral 56
Envarü'l-âşıkın 41
Envâr-ı Ulûm dergisi 312
Erbaa 182
erkân-ı harb sınıfı 76, 344, 347
Erkân-ı Harbiye 77
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi 192
Erkek Meslek Öğretmen Okulu 218
Erkek Muallim Mektebi 360
Erkek Sanat Enstitüleri 219
Erkek Sanat Okulları 218, 219
Erkek Teknik Öğretmen Okulu 218, 219
Erkek Teknik Yüksek Öğretmen Okulları 218
Erkek Yapı Okulları 218
Ermenice 114
Ertik ve Teknik Öğretim 232
Erzincan Ziraat Mektebi 183
Esâs-ı İlm-i Hey'et 304
Eski Edebiyat Metinlerini İnceleme 268
eski usûl terbiye 313
Eskrim ve İşmizaz 146
Esma-yı Osmaniye 98
Esrâr-ı Âb ü Hevâ 304
estetik eğitim 45
eşkâl-i hurufiye 75
eşkâl-i tesis (geometri) 21
Eşya Dersi 253, 296
Etfalin Talim Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyan Mekatibi Haceleri Efendilere İta Olunacak Talimat 75
etkinci okulu 107
etnoğrafya müzesi 162
Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı 244
Ev İdaresi 222, 244, 267
Evkaf Memurları Mektebi 145
evrensel eğitim 50
Eyüb Numune Rüşdiyesi 82

falaka mektebi 120
Farisî 40, 78, 106, 110,215, 222,303, 311
Farsça 14, 24, 37,40, 59, 62,78, 82, 88, 102, 114, 127, 148, 172, 190, 313, 346,365
Fatih Darülmuallimini 78
Fatih İmareti ve Vakfiyesi 315
Fatih Medresesi 21, 22, 23
Fatih Numune Rüşdiyesi 82
Fatih Türbesi 359
Fatih Üniversitesi 373
Fatihatü'l-Ulum 15
Felatun Bey'le Rakım Efendi 307
Felsefe ve İçtimaiyat dersleri 223
felsefe dersleri, 20, 22, 33, 34, 37, 46, 47, 125, 138, 144, 171, 222, 268, 304
Felsefeye Başlangıç 321
felsefi eğitim 45
felsefiyat 29
Fen Bilgisi 57, 59, 65, 78, 81, 216, 267, 287
Fen Lisesi 269, 280
Fen ve Tabiat Bilgileri 263
fen ve sanayi dersleri 136
Fenerbahçe Koleji 87
Fenn-i Kıbâle Mektebi 344
Fenn-i Terbiye 126,312,313, 335
Fenn-i Terbiye Tarihi 320
Fenn-i Terbiye ve Malumat-ı Ahlâkiye 320
fenn-i kıbale 77
Ferâiz 24
feraset 32
Ferhad ile Şirin 41
Fevziye Mektebi 354
Feyziye Numune Rüşdiyesi 82
Fezleke-i Târih-i Düvel-i İslâmiye 308
fıkıh 10, 13,20,23,33,98
Fikirler 225
fizik dersleri 21, 22, 33, 48, 106, 110, 145, 223, 224,304
Fizikî Bilimler 222
Fizikî ve Tabiî Bilimler 220, 222
Fizyoloji 268
fizyolojik olgular 49
Florida Üniversitesi 259
Ford Vakfı 267, 370
Fransa Maarif Teşkilâtında Müfettişler 323
Fransa'da Kültür İşleri 323

Fransız Devrimi 49, 115
Fransızca 56, 57-59, 62, 63, 65, 76, 79, 85,86, 98, 102, 105, 106, 110, 114, 138, 185, 267, 303, 305-309, 312, 313, 342,346-348, 350-353, 366
Frenkçe 105
fünûn (fen bilimleri) medreseleri 82, 107
Fünün-ı Ticaret Diploması 106
Füyûzat 102
Füyûzat Muallim Mektebi 313

Galata Numune Rüşdiyesi 82
Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 39, 69, 72, 81, 84-86, 91, 106, 115, 129, 158, 163, 185, 222, 305,308, 309, 310,316, 342,344, 349, 351,352,356
Galatasarayı Acemi Ocağı 341
Galatasaray Mekteb-i Tıbbiye-i Âlisi 342
Gazavat-ı Hz. Ali 41
Gazi Eğitim Enstitüsü 316, 318, 320, 323,324
Gazi İlkokulu 367
Gazi Muallim Mektebi 363
Gazi Orta Muallim Mektebi 220, 320
Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü 314
Gazi Orta Muallim ve Eğitim Enstitüsü 255
Gazi Paşa Hazretleri'nin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif 317
Gazi Terbiye Enstitüsü 232
Gece mektepleri 145
gece dersleri 81
Genç Kalemler 311, 312
Gençler Derneği 359
Gençlik Hakkında Ruhiyat ve Terbiye Tetkikleri 318
Gençlik ve Spor Bayramı 310
Genel Eğitim Müsteşarlığı 368
Genel Eğitim Öğretim Programı 216
Genel Fizik 267
Genel Kimya 267
Genel Öğretim Metodları 325
geometri 33, 56, 82, 88, 267
Gezici Başöğretmen Bölgesi 214
Gezici Biçki-Dikiş kursları 219
Gezici Ev-Ekonomisi kursları 219
Gezici Halıcılık kursları 219
Gezici Yorgancılık kursları 219
Gezici Çiçekçilik kursları 219
Gezici Kadın Kursları 192, 219
Gezici Köy Kadınları Kursları 277
Gezici Kurslar 283
gezici eğitim sergileri 279
Gılmanan Odaları 39
gimnaz bahçeleri 45
gimnazyum 45
Gramer Komisyonu 368
Grekçe 20
Gureba Mektebi 343
Gülhane Hastahanesi 57, 355
Gülhane Hatt-ı Hümâyunu 69
Gülşen-i Maarif 102
Güzel Sanatlar Akademisi 220
Güzel Sanatlar Lisesi 280
Gymnaisom 46

Hâdi Paşa 330
hafızlık talimi 266
Hâile 146
Hakimiyet-i Milliye 161, 317, 320
Hakimiyet-i Milliye Bayramı 365
Hâl ve Gidiş 214
Halebî 13
Halıcıoğlu İdadisi 76
Haliç Üniversitesi 373
Halk Dershaneleri ve Konferansları Nizamnamesi 364
Halk Dershanesi 191, 322
Halk Eğitim Bürosu 263
Halk Eğitim Merkezi 263, 281, 283
Halk Eğitimi 270, 283, 322
Halk Eğitimi Genel Müdürlüğü 263
Halk Gece Dershaneleri 184
Halk Mektepleri Projesi 161
Halk Odaları 197,237
Halk Okuma Odaları 194, 263
Halk Partisi iktidarı 256
Halk Terbiyesi Şubesi 180
Halka Doğru 311
Halkalı Ameliyat (Uygulamalı) Ziraat Mektebi 354
Halkalı Ziraat Mektebi 78, 79, 146,355
Halkalı Ziraat ve Ormancılık Mekteb-i Âlisi Nizamnamesi 356
Halkevleri 153, 193, 195, 197-200. 214, 233,259,263,266
Halkevleri Köycülük Kolları 214
halkın eğitimi 48, 163
Haluk'un Defteri 310
Hamidiye Ticaret Mektebi 353
han-zâde 40
Harbiye Mektebi 57, 76, 183,291, 312, 342, 345, 347, 348, 350, 356,361
Hareket-i dahil 21
Hareket-i hariç 21
Harem-i Hass-ı Hümayun 40
Harf Devrimi 154, 172, 175, 176, 186, 189, 190, 200, 215, 246, 364
Harir (İpek) Dârüttalimi 97, 355
harita 58
Harp Okulu 169, 183,220,367
harp tarihi 56
Haruniye (Düziçi) Köy Enstitüsü 246
Has Oda 39
Hasan Mellah Hüseyin Fellah 307
Hasan-Âli Yücel Hayatı ve Hizmetleri 323
Hasanoğlan Köy Enstitüsü 244, 247, 369
"Hasbıhal" manzumesi 129
Haşiye-i Tecrid 23, 29
Hat 21, 59,62, 110, 147, 309, 358
Hatıralarım 311
Hatt-ı Hümayûn 59
Hatt-ı Rik 40
Hatt-ı Şerifi 69
Havamis-i Süleymaniye (Süleymaniye Beşli medreseleri) 22
Hayat 323
Hayat Bilgisi 212, 294, 295
Hayat Mecmuası 321
Hayat Neşriyat Yurdu 337
Haydarpaşa Ameliyat-ı Tıbbiye Mektebi 352
Haydarpaşa Askeri Hastanesi 77
Haydarpaşa Tıp Fakültesi 356
Haydarpaşa Tıp Mektebi 69
Hayriye tüccarlarının eğitimi 106
Hayriyye 30
hazır giyim 283
Hazine 39, 40
Heft Peyker 41
hekimlik öğetimi 29
Hellenistik çağ eğitimi 46
Hemşire Mektebi 359
hemze 110
Hendese 23, 32, 40, 55, 58, 59, 78, 86, 106, 110, 135, 147,296
Hendese Mukaddemesi 303
Hendese-i Mülkiye Mektebi 106, 145, 354,357
Hendesehane 56, 58, 63, 314, 341
"herkese açık" deneme dersleri 347
Hesab-ı Ticarî 106
Hesab-ı Zihnî 98
Hesap 23, 40, 46, 47, 49, 59, 66, 78, 79, 84, 86,88, 93, 101, 105, 106, 110, 135, 147, 171,191, 296, 294
Hey'et-i Vükelâ 118, 329, 331
Heybeliada Papaz Mektebi 88
Heyet 22, 23, 38, 58, 59
Heyet-i İlmiye I. 162,214, 361
Heyet-i İlmiye II. (1924) 176, 214,361
Heyet-i İlmiye III. (1926) 177, 178, 248, 362
Heyet-i Temsiliye Reisi 359
heyet-i tâlimiyeler 291
heyûla bahisleri 13
Hıfzıssıhha 78, 105, 110, 135, 145
Hıfzıssıhha Mütehassıslığı 179
Hıristiyan dini okulları 46, 47
Hırka-i saadet 40
hızlandırılmış eğitim 371
hızlandırılmış öğretim 273
Hidaye 3, 21, 24, 34
High School 88

Hikmet 23, 32, 38
Hikmet-i Nazariye 308
Hikmet-i Tıbbiye 86
hikmet-i hükümet 55
Hilâl-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti 308
Himaye-i Etfal Cemiyeti 359, 365
I-Hippo Manastırı 47
Histoire du Serail et de la Cour 29
hitabet 46
Hizmetiçi Eğitim Dairesi 275
Hizmetiçi Eğitim Kursu 349
Hoca Sınıfı 348
Hukuk Mektebi 318
hukuk 46, 47, 81, 82, 85, 107, 144
hukuk-ı nisvan 145
Hulâsa-ı Kavanin 110
Humbaracı Kışlası 56
Humbarahane 55, 56
Humbarahane-i Hümayun 341
Hususi Öğretim Müdürlüğü 248
Huzur dersleri 40, 341
hüccet 28
hücre 21, 24
Hürriyet 13
Hürriyet Gene Hürriyet 323
Hürriyet ve İtilaf Fırkası 157
Hürriyete Doğru 323
Hüsn-ü Hat 32, 98, 101, 106, 110
Hüsnühatt-ı Türkî 106

ıslahhane 3, 348
ıslahhaneler 79
Islah-ı Medaris Nizamnamesi 148
Islah-ı Sanayi Mektebi 79
Islahat Fermanı 71, 72, 87
Işık Üniversitesi 373

iane 120
İbtida-i dahil 21
İbtida-i hariç 21, 23
İbtidaî Darülmuallim 349
icab-ı akl ve hikmet 69
icazet 25
İcra Vekilleri Heyeti 291, 364
İctimai Mektep 316
İctimaiyat 176, 312
İctimaiyat ve Yeni Mecmua 311
İdadîye Bölüğü 347
İdare-i Beytiye 105, 110, 185
İdare-i Beytiye ve Dikiş 135
İdare-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnamesi 350
idari sınıflar 79
İdman Bayramı 358
İdman-ı Zihnî 98
İhsaiye (İstatistik) Dairesi 179
ihtiraf (zanaat) mektepleri 133
İhtiyat Zabitan Mektepleri 137
İhyâ-yı Ulûm 32
İkdam 317
iki basamaklı seçme (ÖSS) 372
iki devreli genel ve mesleki liseler 373.
İkinci Beş Yıllık Plan 275, 277
ikindi dersleri 13
ikmâl yoklaması 222
İktisadi Müesselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Kanunu 189
iktisadi doktrinler dersleri 321
İktisadiyat 311
iktisat yöntemi 33
İlahiyat Fakültesi 153, 170, 182,291
ilahiyat 107, 125
İlim Yayma Cemiyetleri 263
İlk Mektep Programı 186
İlk Mektepler Hakkında 326 Sayılı Kanun 360
İlk Orta ve Muallim Mekteplerinde Resim 324
İlk Tedrisat 158
İlk Tedrisat Müfettişleri 180
İlk Yardım ve Daktilo 267
ilk mektep müfredat programları 176
ilk tedrisat müfettişleri kursları 363
ilk ve ortaokul programları 370
İlk, Orta, Yüksek Tedrisat Daireleri 179
ilk, orta ve lise programları 252
ilkçağ eğitimi 21
İlkmektep Muallimleri Meslek Kursları Talimatnamesi 363
İlkmektep Müfredat Programı 298
İlkmektep Programı 19,30,293
İlkokul Programı 214, 249, 270
ilkokul bitirme sınavları 266
ilkokul programı 126, 211, 263
ilkokul programı ve yönetmeliği 370
İlkokullara Öğretmen Yetiştirme ve Yeni İlköğretmen Okulu Programı 270
ilköğrenim 180, 200,235
İlköğretim 325
İlköğretim gazetesi 310, 314-316, 321, 323-325, 335, 368
İlköğretim Genel Müdürlüğü 233, 324
İlköğretim Kanunu 370
İlköğretim Kavramı I. 324
İlköğretim Okulu 247, 279
İlköğretim Programı 135, 162, 184
İlköğretim ve Eğitim Kanunu 300
İlköğretim ve Eğitim Yasası Tasarısı ve İlköğretimin Planlanması 270
İlköğretim Yönetmeliği 282
ilkyardım 217
İlm-i ahlâk 40
İlm-i Eşya 106, 110, 114, 253
İlm-i Hesab 303
İlm-i Kelâm 40
İlm-i Maadin 106
İlm-i Mevalid 86
İlm-i Nahiv 33
İlm-i Sarf 13, 147
İlm-i Server 106, 110
İlm-i Server 306
İlm-i Servet-i Milel 86
İlm-i Terbiye-i Etfal 108
ilmhâl 13,14,21, 22, 30,40,65, 75, 84, 101, 102, 110
İlmihal Kıraat 145
İlmiye Salnamesi 358
İmalât-ı Harbiye Sanayi Mektebi 347
İmam Hatip Lisesi 148,283
İmam Hatip Okulları 153, 170, 172, 182,205,256,263,282
İmam ve Hatip Yetiştirme Kursları 256
İmam-Hatip Lisesi Yönetmeliği 282
İmamzâde Es'ad Efendi 343
imlâ 32,40, 98, 101, 105, 110. 145, 147, 186,
imparatorluk maarifi 90
İnas (Kız) Darülfünunu 359
İnas (Kız) İdadîsi 358
İnas (Kız) Sanayi Mektepleri 354
İnas Darülfünunu 78, 145, 316, 358
İnas İdadîsi 357
İnas Sanayi 349
İnas Sanayi-i Nefise Mektebi 358
İnas Sultanisi 358
inas (kız) rüşdiyesi 71, 82, 92, 110, 346, 349
İnce Minareli Medrese 11
inceleme gezileri 217
İnebolu Ortaokulu 223
İngiliz Kız Ortaokulu 346
İnkılâp Kanunları 169, 190,291
İnkılâp Tarihi 367
İnönü (sonra Türk) Ansiklopedisi 318
İnsan Ruhu Üzerinde Gezintiler 316
İnsanın Estetik Eğitimi Üzerine Mektuplar 50
İnşa 32, 86, 147
İnşa ve Kitabet 106
İnşaat Dairesi 179
İnşaat Usta Okulu 218
İnşat 146
İptidaî Darülmuallimat 78
İptidai Talimatnamesi 101
irtibat cetvelleri 294
İsagocî 13
İslâh-ı Mekâtib Komisyonu 305
İslâh-ı Sanayi Mektebi 348
Islahhane 347
İslâm 311
İslâm Cemiyet-i Hayriyesi 313
İslâm Eğitim Tarihi 325
İsmet Paşa Kız Enstitüsü 218
İsmetpaşa Kız Enstitüsü 366
İspekterlik (Teftiş) Kurulu Başkanlığı 232
İstanbul Amerikan Hastabakıcı Okulu 221

İstanbul Atatürk Kız Lisesi 267
İstanbul Darülfünunu 182,358,359, 360, 361, 365,366
İstanbul Darülfünunu Divanı (Senato) 359
İstanbul Darülmuallimin 317, 324
İstanbul Eğitim Enstitüsü 220, 336, 369
İstanbul Erkek Muallim Mektebi 325
İstanbul Hukuk Mektebi 322
İstanbul İdadisi 115
İstanbul İnas İdadisi 138
İstanbul İnas Sultanisi 138
İstanbul Kız Öğretmen Okulu 304
İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu 313
İstanbul Maarif Müdürlüğü 361
İstanbul Mualimler Cemiyeti 161, 335
İstanbul Muallimler Birliği Kongresi 365
İstanbul Sultanîsi 321
İstanbul Teknik Üniversitesi 256, 369
İstanbul Ticaret Mektcb-i Âlisi 182
İstanbul Ticaret Mektebi 355
İstanbul Ticaret ve İktisat Yüksek Okulu 367
İstanbul Tramvay Şirketi 362
İstanbul Üniversitesi 216, 219, 226, 232, 248, 256, 270, 366,367
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 319
İstanbul Validebağ Prevantoryumu 238
İstanbul Vilâyeti Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi 360
İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu 255
İstanbul Ticaret Üniversitesi 373
İstatistik Bülteni 181
istatistik 202
istidlâlen (deductif) 37
istihkâm 56, 58
İstiklal Savaşı 157, 159
İstiklâl Marşı 359
İstiklâl Ticaret Mektebi 361
istiksar 33
İş Pedagojisi 316, 321
İş ve Meslek Terbiyesi 324
iş eğitimi 79, 98
iş ve uygulama eğitimi 317
işe dönük eğitim 153
İşitme Engelliler Özel Sınıfı 281
İşletme ve Donatım 248
iştikak 21
İttihad ve Terakki İdadîsi 311, 319
İttihat ve Terakki 125, 133, 145, 147, 148,310,311, 355
İttihat ve Terakki Hatıralarım 312
İttihat ve Terakki Kulüpleri 145
İvriz Köy Enstitüsü 244
İzhar 24
İzmir Ekonomi Üniversitesi 373
İzmir İdadîsi 322
İzmir Sanat Mektebi 361
İzmir Suikastı 177, 363
İzmir Ziraat Mektebi 183
İzmir'e Doğru gazetesi 322
İzzeddin Keykavus Medresesi 11
İzzî 62

jeoloji 78, 268, 304
jimnastik dersleri 310

Kadastro Memurları Mektebi 145
Kadıköy Notre Damme de Sion Koleji 87
Kadıköy Numune Mektebi 321
kadınların eğitimi 125, 219, 307
Kadir Has Üniversitesi 373
Kâfiye 24
Kahire Üniversitesi 313
Kâinat 307
kalem 40, 81
Kandilli Rasathanesi 232
Kant 225
Kant ve Felsefe 321
Kanun Hükmünde Kararnameler 284
Kanun-ı Esasi (1876) 93, 125, 132
Kanun-ı tıbb 33
Kaptan ve Çarkçı Mektebi 77
Kaptanpaşa Numune Rüşdiyesi 82
Kara Mühendishanesi 56
Karadeniz Teknik Üniversitesi 270
Karakter Kavramı ve Terbiyesi 321
karakter eğitimi 45
Karatay Medresesi 11
Karesi Ziraat mektebi 183
karma eğitim 178, 186, 247, 300
karma öğretim 145, 178, 186
Kastamonu Gölköy Enstitüsü 238
Kastamonu İsriklâl Mahkemesi 322
Kastamonu Ziraat Mektebi 183
Kâşifler ve Mucitler 318
Katechete (ilk din okulları) 46
Kâtib Çelebi ve Meslek Terbiyesi 313
Kavaid-i Osmaniye 86
Kavaid-i Osmaniye 110
Kavanin ve Nizamat Dershanesi 349
Kavanin-i Osmani 86
Kayseri Köy Öğretmen Okulu 181
Kayseri Sultanisi 320
Kazan 119
kazasker 55
Kazimir 13
kelâm 14, 20-22, 23, 29, 98
Kemalist Rejimde öğrenim ve Eğitim 312
Kerem ile Aslı 41
Kerschenteiner 316
Keşşaf 24
Keşşaf şerhi 21
Kevakib-i Seb'a 33
Kıbale Mektebi 77
kıbale (ebelik) eğitimi 344
Kılıçhane 55, 79, 348, 349
Kıraat 79, 101, 105, 110, 135, 146, 186, 215, 294
Kıraat-i Türkî 40
Kırklı 23
Kırklı Medresesi 21
Kısm-ı İptidâi 78, 186
kıyafet birliği 295
kıyas mantığı 47
Kız Meslek Mtuallim Mektebi 218
Kız Muallim Mektebi 317, 322
kızlara resim ve heykel sanatları eğitimi 358
kızların eğitimi 69
Kibar Adetler ve Hür İnsanın Yetişimi İçin Dersler 48
Kimya 10, 32. 33. 85,86, 105, 106, 147, 244
Kimyâ-yı Ziraat 304
Kimyager Derviş Paşa 329
kişilik eğitimi 50
Kitab-ı Güzide 30
Kitabet 86, 106, 110, 147
kitabî terbiye 323
Kitabü'ş-şekva 224
kitap sansürü iradesi 352
kitle eğitimi 153, 190
klâsik dersleri 147
klâsik Yunanca 46
Koç Üniversitesi 372
Kolay Elifba 146
Komünist Manifesto 50
Kompozisyon 223
Kondüktör Mektebi 145
Konstantinopl Kızlar Koleji 88
Konya Hukuk Mektebi 308
Konya Sultanîsi 360
Konya Ziraat mektebi 183
Kozmografya 9, 78, 106, 110, 145, 147
Körler ve Sağırlar Mektebi 355
Köy Eğitim Kursları 194
Köy Eğitmen Kursları 195
Köy Eğitmen Teşkilâtı 194
Köy Eğitmen Yurtları 218, 319
Köy Enstitüleri 153, 154,225,233, 239, 242, 244,246, 247, 255, 264, 316, 317,323,324,368, 369
Köy Enstitüleri Kanunu 321
Köy Enstitüleri Programı 369
Köy Enstitüleri'nin Kuruluş Kanunu 236
Köy Enstitülerinin Kuruluşu ve Problemleri 325
Köy Kadınları Gezici Kursları 219
Köy Muallim Mektepleri 217, 218
Köy Okulları Enstitülerini Teşkilâtlandırma Kanunu 369
Köy Okulları Talimatnamesi 214
Köy Okulları ve Enstitülerinin Teşkilatı Yasası 244, 262

Köy Öğretmen Okulları 236
köyenstitüleri yeni programı 370
köyerkek yatı mektepleri 184
Köycülük Cemiyeti 233
köycülük tahsili 214
Köyde Eğitim 233, 324
köyde eğitim 213
köye dönük eğitim 153
köylü eğitimi 167
köylülerin eğitimi 45
Kraliyet Yüksek Beden Eğitimi Enstitüsü 310
Kubilay Mitingi 366
Kumkapı Koleji 87
Kumkapı Mektebi 87
Kur'an-ı Azimüşşar 110, 145
Kur'an-ı Kerim ve Tecvid 110
Kurtuluş 319
Kutadgu Bilig 7
kuzu partisi 315
Küçük Mecmua 311
Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu 363
Kültür Bakanlığı İlkmektepler (1929) Talimatnamesi 297
Kültür dersleri 218, 244
Kültür Kurulu (Tâlim ve Terbiye) Başkanlığı 232
"Kültür Marşı" 225
Kültür Üniversitesi 373
Kültürel Kalkınmanın Sosyal Şartları 316
Kümes Hayvanları Bilgisi 244
kütüb ve resail-i muzırra 92
Kütübhane-i Umumi 354

Laboratuvar Saati 268
laboratuvar dersleri 223
laik eğitim 20, 93, 153, 167, 186, 282
Lale Devri 55
Laleli Yolgeçen mahalle mektebi 323
Latin grammaticus 46
Latince 20, 37, 47, 85, 253
Lâyihalarım 313
Leibzig Üniversitesi 320
Letâif-i Rivâyat serisi 307
levâzım-ı insaniye 69
Leyli Hukuk Mektebi 183
leyli (yatılı) ve nehari (gündüzlü) Ameli Hayat Mektebi 353
LİMME (Lise Mezunlarma Meslek Edindirme) 284, 372
Lisan Mektebi (Yıldız Sarayı) 355
Lisan-ı Osmanî 40, 69, 82, 85, 135
Lise Fizik Programı 279
Lise Öğretim Programı 249
Lokman-ı zamane 29
Lozan Antlaşması 184, 221
lügat 38, 59, 62, 75
Lütfiyye-i Vehbi 30

Maadin Mektebi 351
Maarif Encümeni 135
Maarif Kongresi I. (1921) 160, 163, 359
Maarif Madalyası 356
Maarif Meclisi 3, 71
Maarif Mecmuası 362
Maarif Mektepleri Müfettiş-i Umumîliği 310
Maarif Müfettişleri Kongresi 362
Maarif Nezareti 3, 76, 87-89, 91, 101, 102, 105, 108-110, 112, 115, 127, 132, 139, 148, 320, 331, 344,346, 353-360
Maarif Nezareti Celilesinin Ruhsatnamesi 114
Maarif Nezareti Neşriyat Müdürü 317
Maarif Nişanı 357
Maarif Nizamnamesi 126
Maarif onluğu 133
Maarif Salnamesi 118
Maarif Sergisi 366
Maarif Şûrası I. 323, 325, 366, 368
Maarif Şûrası II. 369
MaarifTarihi 38, 64
MaarifTarihi 38, 303, 314
Maarif Teşkilatı Kanunu 178
MaarifTeşkilâtı'na Dair Kanun 128, 362
Maarif Umdesi ve Astı Terbiye 317
Maarif Vekaleti Mecmuası 335
Maarif Vekaleti Talim ve Terbiye Heyeti 336
MaarifVekâleti 162, 169, 172, 179, 181-183, 189,193, 218, 219, 224, 236, 238, 247, 291,295,298,321, 324, 329, 331, 359-363, 365-368
Maarif Vekâleti Müdürler Encümeni 209
Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum Müdürlüğü 320
Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti Reisliği 311
Maarif Vekâleti Teşkilatı Kanunu 247
Maarif Vekâleti, İlkmektep Müfredat Programı 294
Maarif Vergisi Kanunu 214, 362
maarif kapitülasyonun ilgası 221
Maarif-i Umumiye Nizamnamesi 75, 78, 81, 84, 86, 89, 90, 92, 97,109, 222, 349, 350
Maarif-i Umumiye Heyeti 347
Maarif-i Umumiye 303
Maarif-i Umumiye Kanunu 126, 133, 322
Maarif-i Umumiye Meclisi 81, 344
Maarif-i Umumiye Nezareti Vezaifine Dâir Mevad 346
Maarif-i Umumiyye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraatı 306
Maarifimiz ve Meseleleri 319
Maden Mühendis Mektebi 355
Maden Teknisyen Okulu 219
Mahmudiye Numune Rüşdiyesi 82
Mahrec-i Aklâm 79, 346-348
Mahrec-i Aklam-ı Şâhane 308
Mahrec-i Mekâtib-i Askeriye 76, 348
Maksud 3, 13
Maksur 24, 62, 147
Maliye Mektebi 357
Maliye Memurları Mektebi 145
Maliye Nezareti 81, 357
Malta 311
Maltepe Üniversitesi 373
Malumat 309
Malumât-ı Nafia 253
Malûmat-ı Vataniye dersleri 253
Malûmat-ı Ziraiye 106
Mâlumat-ı cüz'iyye 59
Mâlumat-ı Nâfia 84, 105
Mâlumat-ı vataniye 222
Mâlûmat-ı Dini 135
Mâlûmat-ı Medeniye ve Ahlâkiye 135
Mâlûmat-ı Tabiiye ve Tatbikatı 135
Mantık (Şemsiye şerhi) 21
Mantık 20
Marifetname 37
Matbaa-yı Âmire 307, 348
Matbaacılık Mektebi 365
Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi 181
Matbuat Müdürü 162
matematik 10, 20, 22, 33, 37, 39, 48, 56,58, 59, 62,88, 220,223, 244, 267, 278,287, 303,304
Meanî 21, 23, 147
Mecâlis-i Tedrisiye ve Şuabatı 351
Mecâlisü'n Nefa'is fi Kava'idü'l Mecâlis 33
mecburi öğrenim çağı 282
Mecelle-i Muallim 309
Mecelle-i Umur-ı Belediye 314
Meclis-i Âli-yi Tanzimat 84
Meclis-i Âyan 308
Meclis-i Kebir-i Maarif 118, 354
Meclis-i Maarif 109
Meclis-i Maarif Azâhğı 305
Meclis-i Maarif İlmiye Dairesi 308
Meclis-i Maarif-i Kebir 349
Meclis-i Maarif-i Muvakkat 71, 344
Meclis-i Maarif-i Umumiye 71, 86, 303, 344,354
Meclis-i Mebusan 81, 92, 93, 130, 135, 136, 157, 311, 321
Meclis-i Muhtelit-i Maarif 347
Meclis-i Umur-ı Nafiâ lâyihası 65, 343
Meclis-i Umur-ı Nâfia 58, 65, 75, 343
Meclis-i Vâlâ 58, 62, 69, 71, 88, 305
Meclis-i Vükelâ 107, 329, 347, 348
Mecmua-ı Fünun 306, 335
Mecmua-ı Maarif 335

Mecmua-ı Muallim 335
Mecmua-i Ulûm 304
Medaris-i İlmiye 148
Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun 148
Medaris-i İlmiye Nizamnamesi 147,357
Medaris-i Süleymaniye 341
medrese eğitimi 39, 305
medrese öğrenimi 306
medrese skolastiği 10
medrese zihniyeti 37
Medrese-i Edebiyye 102
Medrese-i Evvel 39
Medrese-i Hayriye 102
Medrese-i Sâni 39
Medrese-i Semaniye 20-22
Medrese-i Süleymaniye 307
Medresetü'l- Vaizin 148
Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba 148
Medresetü'l-Hattatin 358
Medresetü'l-İrşad 359
Medresetü'l-Kuzzat 357
Medresetü'l-Mütehassisi 145
Medresetü'l-Vâizin 307
Mehmet Akif-İslâmcı Bir Şairin Romanı 321
Mehrerhane 55
mekanik 56, 58, 65, 304
Mekarib-i Hususiye Talimatnamesi 139
Mekatib-i İptidaiye-i Umumiye 137
Mekatib-i Maarif-i Adli Nezareti 76
Mekatib-i Rüşdiye Nezareti 62, 63
Mekatib-i Umumiye Nezareti 71, 75, 76, 82,329, 344-346
Mekâtib-i Âliye Müdüriyeti 355
Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği 354
Mekâtib-i Hususiye (Özel Okullar) Talimatnâmesi 357
Mekâtib-i Hususiye Talimatnâmesi 139
Mekâtib-i İbtidaiye Talimatnamesi 352
Mekâtib-i İptidaîye-i Umumiye 137
Mekâtib-i Rüşdiye Nazırlığı 343
Mekteb 335
Mekteb-Fünun-ı Bahriye-i Şahane 359
Mekteb-i Aklâm 79, 346, 347
Mekteb-i Bahriye-i Şahane 77
Mekteb-i Cedid-i Harbiye-i Şahane 345
Mekteb-i Fünun-ı Bahriye-i Şahane 344, 345
Mekteb-i Fünun-ı Harbiye 344, 345
Mekteb-i Fünun-ı Maliye 98, 353
Mekteb-i Fünun-ı Mülkiye 79, 352
Mekteb-i Fünun-ı Nücum 343
Mekteb-i Hamidi 102
Mekteb-i Hiref ve Sınaî 347
Mekteb-i Hukuk 353, 354
Mekteb-i Hümayun 106
Mekteb-i İdadî-i Umumi 344, 348, 351
Mekteb-i Irfanî 343
Mekreb-i Maarif-i Adliye 62, 70, 79, 82, 343
Mekteb-i Mülkiye 84, 97, 115,308, 314,315,319, 321, 346,348,352
Mekreb-i Nüvvab 354
Mekreb-i Osmanî 77, 304, 305, 346, 347,351, 352,
Mekteb-i Sanayi 78, 80, 307
Mekteb-i Sanayi Nizamnamesi 349
Mekteb-i Tıbbiye Nezareti 345
Mekteb-i Tıbbiye-i Askerî 355
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 348, 350, 353
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane 115, 346, 343, 344, 348, 350, 356
Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye 62, 70, 82, 343,346
Mekteb-i Ulüm-ı Harbiye 57, 342
Mektep Cezaları 319
Mektep İnzibatında Reform 325
Mektep Levazımı Sergisi 363
Mektep Müzesi 162, 180
Mektep Vergisi Kanunu 185
Mektubî Kalemi 118
mektup müfettişi 320
Mektupla Öğretim Postası 279
Memâlik-i Devlet-i Aliyye 304
Memâlik-i İslâmiye Coğrafya Cemiyeti 304
Memâlik-i Mahrusa-i Şahane 92
Memâlik-i Şâhâne 306
Menafi Sandıkları 109
Menşe-i Küttab-ı Askerî 137, 352
Menşe-i Muallim 77
Menşe-i Muallimîn 352
Mercan İdadîsi 314
merkezi eğitim 63
Merv 11
Merzifon Amerikan Kalesi 162
Mesabih 24
Meslek Mektepleri Kanunu 363
Meslek Muallim Mektebi 218
meslek dersleri 263, 264
meslek dersleri öğrenim dili 346
meslek eğitimi 87, 120, 185,259
Meslekî Eğitim Merkezi 281
Meslekî Teknik Öğretim Müsteşarlığı 369
Meslekî ve Teknik Açık Öğretim Okulu 281
Meslekî ve Teknik Eğitim 274
Meslekî ve Teknik Öğretim 219, 248, 373
Meslekî ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü 367
Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı 219,248
Meslekî ve Teknik Öğretimle Halk Eğitimi 270
meslekî eğitim 45, 77, 185, 219, 299
mesnevî 23, 30, 59
Meşarik 3, 24
Meşhur Adamlar I-IV 318
Meşihat 75, 79, 148
Meşk-ı Sarf-ı Türkî 102
Meşrutiyet I. 40, 107
Meşrutiyet II. 107, 125, 126, 128-131, 137, 139, 142, 145, 146, 148, 149, 157, 159, 175,185, 225,308, 309, 316, 330,336, 363
Meşrutiyet Meclisi II. 137
Metâlî 3,24
meteoroloji 22, 62
Metod 51
Metodika 322
mevad-ı esasiye 110
Mevakıf 3
Mevakıf şerhi 21
Mevalid 106, 110, 147
mevlevihane 59
Mıntıka Yüksek Ziraat Mektepleri 146
Mısır Çarşısı 307
Mızıka Mektebi 57, 137, 145
Miftah 3, 23, 24
Mihanik 106, 110
Millet Mektebi Başmuallimliği 192
Millet Mektebi Halk Dershaneleri 322
Millet Mektebi Şehadetnamesi 192
Millet Mektebi Umumi Reisliği 364
Millet Mektepleri 145, 153, 190, 191, 192, 213,364
Millet Mektepleri Talimatnamesi 364, 372
Millî Eğitim Bakanlığı 8, 24, 153, 169, 193, 219, 273, 274, 282, 284, 299, 300, 325,335,337,367,368
Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar Dairesi Başkanlığı 337
Millî Eğitim Bakanlığı'nın Teşkilât ve Görevleri Hakkında Kanun 300
Millî Eğitim Planı Komisyonu 370
Millî Eğitim Reform Stratejisi 275
Millî Eğitim Temel Kanunu 154, 224, 274-276, 278, 279, 293,300
Millî Güvenlik Kurulu 373
Millî Kalkınma Partisi 315
Millî Kongre 157
Millî Kütüphane 248
Millî Mücadele 160, 312, 314, 320, 322, 331, 359
Millî Olimpiyat Cemiyeti 310
Millî Seferberlik Direktörlükleri 232
Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti 358
Millî Tetebbu 311
Millî ve Hususî Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mektebi 357
Milli Birlik Komitesi 270
Milli Eğitim Şurası I. (1939) 233, 248

Milli Eğitim Şurası II. (1943) 249
Milli Eğitim Şurası III. (1946) 249, 369
Milli Eğitim Şurası IV. (1949) 249, 253, 255, 266, 370
Milli Eğitim Şurası V. (1953) 263, 270, 370
Milli Eğitim Şurası VI. (1957) 270, 274
Milli Eğitim Şurası VII. (1962) 274, 370
Milli Eğitim Şurası VIII. (1970) 274, 371
Millî Eğitim Şûrası IX. 371
Milli Eğitim Şurası X. (1981) 274, 371
Milli Eğitim Şurası XI. (1982) 274, 275, 278, 372
Milli Eğitim Şurası XII. (1988) 274, 372
Milli Eğitim Şurası XIII. (1990) 274, 372
Milli Eğitim Şurası XIV. (1993) 274, 372
Milli Eğitim Şurası XV. (1996) 274, 275, 372
Milli Eğitim Şurası XVI. (1999) 274, 373
Milli Musiki Temsil Akademisi 219
Milli Müdafaa Vekâleti 183, 184
Milli Savunma Bakanlığı 169, 170
Milli Talim ve Terbiye Dairesi 178, 362
Milliyet İdeali ve Topyekûn Millî Terbiye 320
Minyetü'l-musallî 303
Mir'at-ı Maarif 335
Mirgün Numune Rüşdiyesi 82
Misak-ı Maarif Genelgesi 317
Misbah 3
mitoloji 46
Miyâtü'l-Kelâm 305
Mizanül Hakk 34, 35
Motor Usta Okulu 219
Muallim 335
Muallim Birlikleri 184
Muallimler Birliği 172, 225, 335
Muallimler Birliği Umumi Kongresi 362, 363
Muallimler Cemiyeti 312
Muallim Cevdet Hayatı ve Eserleri ve Kütüphanesi 313, 314
Muallim Mecmuası 320
Muallim Sesi 335
Muallim-i Sultani 40
Muallimhane-i Kuzzat-Mekteb-i Nüvvab 357
Muallimhane-i Nüvvab 79, 346, 354
Muallimler Birliği Kongresi (1928) 364
Muallimler Birliği 172, 322
Muallimler Birliği Kongresi (1924) 176, 292, 360, 361
Muallimler Kulübü 128
Muallimler Mecmuası 225, 305, 312, 313, 335
Muallimlikte Meslekî İhtisas Tesisine Dâir Talimat 113
Muammâ 32
Muasır Terbiye 320
Mudhike 146
Muhaberat-ı Ticariye 106
Muhammediye 41
Muhasebe 85
Muhavetât-ı Hikemiye 306
Muhitü'l-Maarif 309
Muhtasar 21, 33
Muhtasar Coğrafya 84
Muhtasar Coğrafya Risâlesi 305
Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî 101, 110
Muhtasar Hesab Risâlesi 305
Muhtasar Mâlumat-ı Medeniye ve Ziraiye 145
Muhtasar Münteha 21
Muhtasar Târih-i Osmanî 305
muhtelit (karma) tedrisat 361
mukaddemat-ı ulûm (bilimlere girişler) 21
Muradiye Medresesi 20, 341
Muradyan Ermeni Mektebi 305
Musabahat 293
Musevi Asri Mektebi 88
Musevi Mektebi 358
Musıla-i sahn (tetimme) 21
musikî öğrenimi 341
Musiki Muallim Mektebi 183, 364
mutavassıt (ara) yıl 211
Mutavvel 3, 13, 21, 24
muvakkat öğretmenlik 264
Muzıka-i Hümayun Mektebi 57, 342
Mübadele ve İskân Bakanlığı 322
Müdafaa-yı Millîye 291
müessat-ı ilmiye ve tedrisiye 291
Mühendis Mekteb-i Âlisi 145
Mühendis Mektebi 357
Mühendishane-i Bahrî-yi Hümayun 56, 60, 341, 342, 344
Mühendishane-i Berrî-i Hümayun 56, 60, 310, 342, 345, 350
Mühendishane-i Mülkiye Mektebi 81, 354
Mühendishane-i Sultani 56
Mükâleme ve tahrir dersleri 294
Mülahhas Tarih-i Osmanî 84, 101, 110
mülazemet rüusu 222
Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi 311
Mülkiye Baytar Mektebi 106, 355
Mülkiye İdadîsi 311
Mülkiye Mektebi 84, 182, 312, 356, 367
Mülkiye Mühendis ve İslâh-ı Sanayi Mektebi 348
Mürebbî-yi Etfâl 304
Müsellesat 40, 106, 304
Müsteşrikler Kongresi 307
Mütedavil Sermaye Kanunu 186
Müze ve Asâr-ı Atika 179
Müze Mektebi 106
Müze-i Hümayun 106, 306, 354
müzik 12, 39, 40, 45-47, 59, 78, 88, 102, 133, 137, 220, 222, 244, 267

Nafıa Nezareti 145
Nafia Mühendisliği 78
Nafia Nâzırlığı 305
Nahiv 21, 23, 62, 101
Nahv-ı Osmanî 305
Nahv-i Arabî 102
nakış 78, 79, 219, 283
narinciyat 32
Nasara yansuru 13
naslara ve sultalara (dogmalar) 37
nassîlik (deductif metod) 66
natüralist eğitim 49
Neden Filozof Yok? 321
neşr-i maarif 66
Nesâyih-i Hükemâ risaleleri 303
Neşriyat Müdürlüğü 248, 324
Nev Usul Talim-i Kıraat 146
Nizamiye Medreseleri 11
Notre Dame 47
Notre Dame de Sion Kız Mektebi 346
Nuhbe 30, 62
Numune Rüşdiyesi 137
Numune Mektebi 102, 104, 137, 305, 351
Numune-i İrfan 102
Nuri Demirağ Kimdir? 315
Nuruosmaniye 83
Nuruosmaniye Camii Sıbyan Mektebi 351
nücum 32, 59
Numune Çiftliği ve Çoban Mektebi 356
Numûne-i Terakki Mektebi 115

ocak 38
oda 39
Odabaşı Numune Rüşdiyesi 82
Odenwald Mektebi 320
Okul Müzesi 232
Okul Öncesi Eğitim ve Öğretim 270
Okul ve Öğretmen 213, 214, 225
Okul ve Öğretmen Mecmuası 212, 227
Okul ve Ulus 225
"Okul Programı" 193
Olgunlaşma Enstitüleri 219, 281
olgunluk imtihanları 223, 269, 274, 370
On Yıllık Neşriyat Sergisi 368
Onuncu Asr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı 29
Onuncu Yıl Yatı Mektebi 367
Ordu Kız Öğretmen Okulları 181
Ordu-yı Hümayun 344, 351
Orhaniye Medresesi 19, 341
Orhun Yazıtları 8
Orman Fakültesi 357

Orman Mekteb-i Âlisi 357
Orman Mektebi 350
Orman ve Maadin (madenler) şubeleri 79
Orman ve Maadin Mektebi 79, 353, 355
Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti 357
Ormancılık Kursu 79
Orphelinat d'Üsküdar 87
Orphelinat de l'Artigiana 87
Orphelinat de la Paix 87
Orphelinat de la Providence 87
Orphelinat de la Saint Georges 87
Orta Erkek Terzilik Okulları 219
Orta Mektep ve Lise Türkçe Müfredatı 215
Orta Muallim Mektebi 363
Orta Tedrisat Muallimleri Kanunu (1924) 128, 177, 361
Orta Ticaret Okulları 219
•rta oda 39
Ortopedik Özürlüler Okulu 280
Osmanlı Darülfünu 81
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 312
Osmanlıcılık 126
Oxford Üniversitesi 47

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) 372
Öğretim Birliği Devrimi 168
Öğretim Birliği Yasası (bkz:Tevhid-i Tedrisat)
öğretim birliği 154, 171, 172, 186
Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü 324
Öğretmen Dergisi 321
Öğretmen Dünyası 246
Öğretmen Kılavuzu 192
Öğretmen Sesi 225, 335
Öğretmen ve Eğitmen Gazetesi 235
Öğretmenler gazetesi 336
Öğretmenler Günü 372
Öğretmenler Kongresi 128
Öğretmenlik Bilgisi 244
örf 33
örgü 79
Özel Eğitime Muhtaç Çocukların Eğitimi 270
Özel İstiklâl Lisesi 360
Özel Öğretim Kurumları Kanunu 281, 300
Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği 281
Özel Öğretim Kurumlarına Ait Standartlar Yönergesi 279
Özel Rum Tıb Mektebi 57
Özel Uluslararası İlköğretim Okulu (International Commut) 279
özel Türk rüşdiyesi 139
palestra 45
Pangaltı Meccani Mektebi 87
Pansiyonlu İlköğretim Okulu 279, 285
papaz odaları 21
Paris Sefareti 304, 305
Paroisse de Saint Antoine 87
Paroisse de Saint Marie 87
Paydos 224
Pedagogya 12
Pedagoji 319
Pedagoji Tarihi 320
pedagoji 92, 108, 112, 126, 133, 184, 305, 313, 315, 316, 317,319, 322, 325
Pedagojide İhtilâl 316
pedagojik formasyon 178, 278
Pestalozzi Çocuklar Köyü 324
Peyman 311
Polis Memurları Mektebi 145
politeknik düzeyde eğitim 210
politika 46, 47
pozitivist eğitim 51
pozitivizm 304
Pratik Kız Sanat Okulu 219, 281, 283
Prytanee Militaire de la Fleche 86
Psikoloji ve Sosyoloji 267
Psikoloji yahud İlm-i Rûh 304

Radyo Konferansları 310
Raks 146
Rasyonalizasyon Tedbirleri 277
Rehnümâ-yı Muallimin 305
Rehberlik 267, 268
Rehnümâ-yı Muallimîn 84, 108, 349
reml 32
Resim 40,46, 58,78, 79, 85, 105, 106, 110, 135, 186, 220,222,244,267, 283
Resimli Şark Mecmuası 221
Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi I-V 318
retorik 46, 47, 48
Rık'a Karalaması 102
Riyaziyat 145, 186, 222
Riyaziye 22, 40, 77, 145, 215, 304
Robert Kolej 88,309,310,313, 347
Ruh Âleminde 316
Ruh Sağlığı 268
Ruh Yapınız ve Onun Tipleri Bakımından Ahlâk 316
Ruhiyat 312
Ruhiyat ve Terbiye 318
Rum Ruhban Mektebi 344
Rum Talimgâhı 57, 342
Rumca 79, 114
Rumeli gazetesi 312
Rüsumat Memurları Mektebi 145
rüşdî 59, 78
Rüyamdaki Okullar 316
Sa'y ve Tetebbu 35, 319
Sabah gazetesi 89, 132, 136
Sabancı Üniversitesi 373
Sâbi 12
Sadaret 303
Sadrüşşeria 21
Sağlık Bilgisi Programı 279
Sahakyan Nunyan Ermeni Mektebi 341
Sahn (altmışlı) medrese 21, 23
Sahn-ı Süleymaniye 22
sahn-ı seman (sekiz sahın) 21
Salahiye Medreseleri 11
Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 115, 356
Sanat Tarihi 268
Sanayi Birlikleri Ziraati 244
Sanayi-i Nefise Mektebi 106, 115, 162, 179, 183,354,358
Sanayi-i Nefise Müdürlükleri 179
Sankt Georg Avusturya Ticaret Mektebi 353
Sarf 23, 33, 62, 303
Sarf ve Nahiv 186
Sarf-ı Osmanî 101, 110, 147, 305
sarıklı hâkim 79
savtî yöntem 91, 135, 146
Say' ve Amel 317
Seçmeli Din Dersleri 263
Seferberlik Müdürlüğü 248
sekiz yıllık zorunlu eğitim 275
sekizli medrese 20
Selatin mektepleri 65
Selçuklu Medresesi 19
seramikçilik 283
serbest halk dersleri 360
Servet-i Fünun 106, 309, 310, 335
seyyar mektep 81
Sıbyan Bölükleri 342
Sıbyan Şubesi: Usul-i tedris 78
Sınav Talimatnamesi 223
Sınıf Muallimi 225
Sınıf-ı Mahsusa 40
Sırçalı Medrese 11
Sicil-i Memurin Müdürlüğü 180
sihir 32
simya 32
Siper-i Saika 317
Sivas Darülmuallimin'i 109
Sivas Kongresi 359
Sivas Ziraat Mektebi 183
siyer 32
Sizin İçin, Çocuklara Şiirlerim 323
Sofya Üniversitesi 322
Sokratik metodu 45
Sosyal Bilgiler 267, 287
sosyoloji dersleri 12, 311
Soyadı Kanunu 367
Spor 310
spor 39, 278

Stanford-Binet 319
St. Benoit Cizvit Mektebi 87
St. Benoit Koleji 87
St. Esprit Koleji 87
St. Georges Mektebi 87
St. Georges Orphelinat'sı 87
St. Jean Baptiste Koleji 87
St. Joseph Koleji 87
St. Louis Pera Koleji 87
St. Michel Koleji 87
St. Pulcherie Koleji 87
St. Renoit Kilisesi 341
St. Pulcherie Fransız Mektebi 345
Stockholm 310
Suffa 9
Sultaniye Medresesi 11
supara 82
Süleymaniye Darü'l-hadisi 22
Süleymaniye Külliyesi 341
Süleymaniye Medresesi 22, 23
Süleymaniye Sıbyan Mektebi 62
Süleymaniye Tıp Medresesi 29
Sülüs 40, 303
Sütlüce Numune Rüşdiyesi 82
Syrian Protestant College 342

şahadernâme 3, 145, 193
şakird 13, 40, 56
Şapka İktisası 189
Şehzade Numune Rüşdiyesi 82
Şehzadegân Mektebi 40, 97, 354
Şemsî ve Kamerî Arap harfleri 110
Şemsiye 3
Şemsü'l - Mekatip 313
Şemsü'l-Maarif 83, 354
Şer'iye ve Evkaf Vekâleti 169, 170, 291
Şerh-i Mevakıf 29
Şerh-i Tecrid 21
Şerh-i Telvih 21
Şermin 310
şifahî (sözlü) yoklama 222, 351
şiir 32, 33
Şimendifer Memurları Mektebi 145
Şirket-i Tedrisiye-i Osmaniye 139
Şişli Terakki Lisesi 352
Şûrâ-t Ümmet 317
Şurâ-yı Devlet 308
Şûra-yı Devlet Reisliği 305
Şurut-ı Sâlât 102

T.C. Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi 231
T.C. Salnamesi 181
Ta'lim-i Farisî 303
ta'viz 32
Tabiat 22, 222, 263, 296
Tabiat Bilgisi 263
Tabiat ve Okul Sağlığı 244
tabiat tetkiki 293
tabiîyat 186. 222
tabiîye 77, 82, 216, 223
Tabip Muavinliği Mektebi 145
Tabsıra-i 'İbret 80
Tac'üledeb 13
Tahrir 186, 215
tahrirî 222, 297, 351
Tahsil-i İlme ve Fenn-i Nakışa Mahsus İnas Mektebi (Bilgi ve Nakış İşleri Kız Okulu) 348
Tahvîl-i Mikyas Levhaları 305
Taktır-i Sükün 177
Takvim-i Vekayî 307, 342, 349
Takvim-i Vekayi 58, 65, 78, 82
Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili 189
Takvimhane 348
Talebe Cemiyeti 145
Tâlî (orta) Tedrisatı 158
tâlib-i 'ilm 33
Talim Heyeti 182
Talim ve Tedris İşleri 362
Talim ve Terbiye Dairesi 321, 322
Talim ve Terbiye Hey'eti 314, 321
Talim ve Terbiye İnkılâbı 311
Talim ve Terbiye Kurulu 337
Tâlim-i Askerî 135
Tâlim-i Kıraat 98
Tâlim-i Kur'an 147
Talmut Torah Okulları 109
Tâmim-i Terbiye 66
Tanin gazetesi 310, 314
Tanzimat Fermanı 343
Tanzimat Maarifi 69, 93
Tarım Dersleri 146, 217, 244, 263
Tarih 9, 32, 33, 48, 63, 69, 77-79, 82, 85, 101, 104, 105, 106, 110, 135, 139, 144, -146, 171, 172, 186, 212, 220, 222, 223, 224, 2249, 263, 267, 278, 293, 296, 307, 356
Tarih Musahebeleri 308
Tarih Vesikaları Teknik Heyeti 313
Tarih-i Osmanî 78, 145
Tarih-i Osmanî Encümeni Reislikleri 308
Tarih-i Ticaret 106
Tarih-i Umumî 40, 86, 115
Târih-i Devlet-i Osmaniye 308
Târih-i İslâm 147
Târih-i Tekvin Yahud Hilkat 304
Târih-i Umumî ve Târih-i Edyan 307
Tarik 107
Tarik ve Maabir Mektebi 81
Tarla Ziraati 244
Tarsus Amerikan Koleji 355
Tasvir-i ahlâk 40
Tasvir-i Efkâr 83
Taş Mektebi 83
Tatbikat (Uygulama) Mektebi 57, 312, 355
Tatbikat-ı Baytariye Mektebi 357
Tatbikat-ı Tıbbiye-i Askeriye mektepleri 349
Tathirü'l-Arak 25
Tavşanlı 160
Tavzih 3, 21, 24
TBMM 139, 148, 157, 158, 163, 162, 167, 168, 205, 214, 157, 162, 308, 310, 312, 322, 359, 360, 362
TC İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Programı 279
Tebâreke cüzleri 75, 79
Tebliğler Dergisi 323, 337, 368
Tecrid 3, 24, 65, 101, 110, 147
Tecvid 40, 75, 84, 146
Tedbir-i Menzil 78
Tedkik-i Müellifat 118
Tedrisat Mecmuası 265
Tedrisat Mecmuası 261. 336
Tedrisat-ı İptidaîye Kanun-ı Muvakkati 357
Tedrisat-ı İptidaiye Kararnamesi 162
Tedrisat-ı İptidaîye Mecmuası 312, 35, 336
Tedrisat-ı İptidaiye Vergisi 137
tefrik-i tedrisat 148
tefsir 23, 98
Teftiş ve Muayene Encümeni Reisliği 305
tehecci yöntemi 91
Tehzibü'l-Ahlak 25
Tekâmül ve Kanunları 317
Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması 189
Teknik Büro ve Meslekî-Teknik Öğretim Müdürlükleri 248
Teknik Ders 244
Teknik Eğitim 56, 97, 255, 259, 270. 283
Teknik Eğitim Planı 219
Teknik İşbirliği Projeleri 283
Teknik Öğretim Raporu 210
Teknik Resim 55, 268
telaffuz 146
Telemak 49
Telgraf dersleri 87
Telgraf Fen Eğitimi 87
Telgraf Mektebi 79
Telgraf Memur Mülâzimi Mektebi 346
Telhis-i Hikmet-i Hukuk 306
Telif ve Tercüme Dairesi 348, 353
Telif ve Tercüme Encümeni 162
Telif ve Tercüme Heyeti 158, 359
Telif ve Tercüme Heyeri Talimatnamesi 361
Telif ve Tercüme Nizamnamesi 349
Telvih 3, 24
temessük (sertifika) 23-25
Temizlik 214
tenkih 24
teoloji 47

Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası 177
Terbiye 225, 316
Terbiye 319, 320, 322, 324, 335, 337
Terbiye Postası 337
Terbiye Sosyolojisi 321
Terbiye ve Oyun 310
Terbiye ve Tedris Tarihi 320
Terbiye Yolları 317
terbiye 145,222,336
terbiye ve tedrisat-ı umumiye 291
Terbiye-i Bedeniye 145, 310, 347
Terbiye-i Bedeniye Kursu 184
Terbiye-i Bedeniye Mektebi 310, 356
Terbiye-i Bedeniye Muallim Mektebi 146
Terbiye-i Bedeniye Nazariyatı ve Usûl-i Talim 310
Terbiye-i Bedeniye Tarihi 310
Terbiye-i Bedeniye ve Mektep Oyunları 135
Terbiye-i Etfâl 304
Terbiye-i İptidaiye Islahatı 190, 317
Terbiyede Ölçü 319
Terbiyevî Yeni Fikir Mecmuası 317
Tercüman-ı Hakikat 107, 307
Tercüme 147
Tercüme Bürosu 255, 323
Tercüme Cemiyeti 86, 348
Tercüme dergisi 368
Tercüme Heyeti 368
Tercüme Odası 306, 342
Tercümeli Kolay Elifba 146
terzilik 78, 79
Test Usulü 319
Teşkilât Yasası 331
Teşkilat-ı Esasiye 180
Tevâli 24
Tevcid 101, 105
Tevfik Fikret Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri 309
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 153, 154, 162, 169, 170, 173, 175, 186, 246,266, 282, 291,322,361
tevsim 91
Tezâkir 61
The Hronika gazetesi 365
Tıbbiye-i Mülkiye 57
Tıbbiye-i Mülkiye Mektebi 57,351
Tıbhane-i Âmire 57, 342
tılsımat 32
tıp 19, 20-22, 32, 33, 47, 63,71, 79, 82, 107
Ticaret Mekteb-i Âlisi 309, 316, 320
Ticaret Nezareti 346, 354
Ticaret Orman ve Maadin Nezareti 346
Ticaret Vekâleti 182, 219
Ticaret, Kız Sanayi ve Sanayi-i Nefise Mektepleri 354
Topçu Harbiye Mektebi 56
Topçu ve Mimar Mektebi 345
topçuluk 56
Tophane Mekteb-i Harbiyesi (Topçu Harp Okulu) 57, 343
Tophane Mekteb-i Harbiyesi 57
Tophane Nezareti 349
Tophane-i Amire Nazırlığı 79
Toplu Tedris 316
topografya 56, 77
trigonometri 56
Tuba Ağacı Nazariyesi 125, 126, 128, 308,309
Tuhfe 30
Tuhfe-i Vehbî 62
Tuna gazetesi 307
Turuk u Maabir ve Mühendisîn-i Mülkiye Mektebi 352, 351
Tutiname 41
Türk Bilgi Derneği 309
Türk Dil Kurultayı (1932) 366
Türk Dil Kurultayı III. (1936) 367
Türk Dili Encümeni 189,365
Türk Dili Tetkik Cemiyeti 366
Türk Dili ve Edebiyatı 267
Türk Dünyası gazetesi 312
Türk Eğitim Derneği 323
Türk Eğitim Tarihi 245
Türk Folkloru 268
Türk Gençliğine Hitabe 363
Türk Harfleri Kanunu 190, 364
Türk Hukuk Tarihi 182
Türk Hümanizmi 199
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü 369
Türk Maarif Cemiyeti 364
Türk Medeniyet Tarihi 7,311
Türk Meşhurları Ansiklopedisi 318
Türk Ocağı 311
Türk Ocakları Kurultayı 363
Türk Tarih Kongresi II. (1937) 368
Türk Tarih Kongresi III. (1943) 368, 369
Türk Tarih Kurumu 324
Türk Tarih Tetkik Cemiyeti 216, 366
Türk Töresi 311
Türk Yurdu 311,317
Türk'e Doğru 316
Türkçe 13, 14,24,39,49, 56, 57, 70, 71,78, 79, 85, 86,88, 98, 101, 106, 108, 109, 110, 114, 120, 127, 135, 138, 139, 148, 172, 185, 190, 199, 212,214,215, 220, 221, 222,244, 249,266, 267, 273, 274, 278, 282, 283, 287, 296,306,313, 323, 346, 348, 350, 351, 352,353, 366, 367, 368
Türkçe Eğitim Programı 279
Türkçe Gramer 365
Türkçe Kur'an 130
Türkçülüğün Esasları 7, 311
Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler 318
Türkiye Cumhuriyeti Salnamesi 181
Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış 324
Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı Umumi Kongresi 367
Türkiye İş Bankası Yayınları 323
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi 317, 319
Türkiye Komünist Partisi 317
Türkiye Maarif Tarihi 132, 305, 314, 320
Türkiye Muallimler Birliği 292, 293
Türkiye Öğretmenler Sendikası 371
Türkiye Türkçesi 120
Türkiye'de Köy Enstitüleri 247
Türkiye'de Millî Şef Dönemi 237
Türkiye'de Orta Öğretim 167, 181, 208, 323
Türkiye'de Köy Enstitüleri 233
Türkiye'nin Ana Eğitim Problemleri 325
Türklerin Terbiyeye Hizmetleri 314, 320
Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak 311
Türklük Nedir? 317

Ufuk Üniversitesi 373
Ulûm-ı diniye 40, 105, 110
Ulûm-ı İctimaîye ve İktisadiye 317
Ulûm-ı Tabiîye 40
Ulus 202
Umum Mekâtib-i İdadiye-i Mülkiyenin İdare-i Dahiliyesine Mahsus Tâlimat 110
Umumî Didaktik 319
Umumî Pedagoji 322
UNESCO 255
UNESCO Türkiye Millî Komisyonu 323, 324
usul-i atika 69, 113
usul-i cedid 3, 69, 83, 84, 91, 101, 105, 108, 109, 113, 305, 351, 353
Usul-i Cedide İptidaileri 65
Usul-i Defterî-i Basit 106
Usul-i Defteri 78, 86, 106, 110
Usul-i Fıkıh 21, 23
Usul-i Tahrir 106
Usul-i Talim ve Terbiye Dersleri 108, 356
Usûl-i Fenn-i Felâbet 304
Usûl-i Tedris ve Kavmiyat (Etnografya) 312
Usûl-i Tedris ve Terbiye 308
Usul-ü Tedris ve Tatbikat 222
Uygulama Anaokulu 279
Uygulamalı Resim 219
uzmanlık eğitimleri 65

üç sınıflı ilkokullar 212
Üçüncü Heyet-i İlmiye 177

Ümid ve Azim 313
Üniversiteler Kanunu 323, 369, 371
Üsküdar Amerikan Kız Koleji 88, 350
Üsküdar İdadîsi 115,316
Üsküdar Kız Sanayi Mektebi 79
Üsküdar Numune Rüşdiyesi 82
Üss-i İnkılâp 307

Vâfiye 3
Valide Sultan Mektebi 76, 82, 86, 303
Vankulu Lûgatı 341
Vatan İçin 313
Vatandaşlık (Yurt) Bilgisi 219
Vefa Erkek Lisesi 182,314,351
Vefa Erkek Ortaokulu 182
Vefa İdadîsi 315, 316, 323
vefk 32
Vilâyet-i Şahane ile liva merkezlerinde bulunan leylî ve neharî Mekatib-i İdadîyenin Maarif Nezareti Celilesince tâdilen kaleme alınan ders programları sureti 110

Wilhelm Meister 50

Yaban 233
Yarın 323
Yaşar Üniversitesi 373
YAY-KUR 279
Yaygın Eğitim Enstitüsü 281
Yaygın Eğitim Kurumları 281
Yedigün 318
Yedikule Mektebi 87
Yeditepe Üniversitesi 373
Yemek Pişirme 267
Yeni Adam dergisi 316
Yeni Elifba 131
Yeni İlkokul Yönetmeliği 270
Yeni Kültür 225
Yeni Mecmua 221, 308, 323
Yeni Mekep 325, 335
Yeni Mektebe Doğru 325
Yeni Mektep Hıfzıssıhha (Mualim Mektepleri Ders Kitabı) 207
Yeni Terbiye ve Tedris Tekniği 319
Yeni Türk Kadını ve Ruhî Münasebetleri 316
Yetişkinler İçin Eğitim Programları 193
Yetişkinler için İş ve Hayat İçinde Alfabe 192
Yetişkinler Teknik Eğitim Merkezi 281
Yıldız Teknik Üniversitesi 97
Yoklama Talimatnamesi 223
Yunanca 85

Yurt Bilgisi 172, 191, 212, 294,296
Yurt ve Yaşama Bilgisi 214
Yurttaşlık Bilgisi 244, 253, 263
Yüksek Deniz Ticaret 220
Yüksek İslâm Enstitüsü 264
Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü 324
Yüksek Öğretim Kanunu 284, 372
Yüksek Öğretim Kurulu 106, 224, 284
yüzme 58

Zapyon Rum Kız Mektebi 354
Zerva gazetesi 307
Zeyrek 21
Zeyrek Numune Rüşdiyesi 82
Ziraat Sanatları 244
Ziraat Talimhanesi 345
Ziraate Müteallik Fünun Mektebi 345
Ziraî İşletmeler Ekonomisi ve Kooperatifçilik 244
Ziraiye 145
Zoğrafyon Rum Mektebi 345
Zooteknik 244
Zorunlu İlköğretim Çağı Dışında Kalan Okuma-Yazma Bilmeyen Vatandaşların Okur-Yazar Durumu Bilmeyen Vatandaşların Okur-Yazar Duruma Getirilmesi Hakkında 193

Kişi Dizini

Abbas Vesim Efendi 33
Abdullah Efendi (şeyhülislam) 38
Abdurrahman Sami Paşa 79, 329, 346
Abdurrahman Şeref Bey (maarif nazırı) 307, 308, 329, 330, 356
Abdülaziz 72, 85, 86, 307, 347-350, 352
Abdülfeyyaz Tevfik 178
Abdülhak Molla 57
Abdülhamid II. 38, 79, 81, 93, 97-99, 102, 106-108, 113, 115, 118, 130, 137,306,308, 329,354,356
Abdülkerim Satuk Buğra Han 10
Abdüllâtif Suphi Paşa (maarif nazırı) 102,329
Abdülmecid 58, 69, 82, 101, 303, 344-346
Abdülmecid Efendi (halife) 359
Ağaoğlu, Ahmed 129, 162
Ahmed Cevat 189,365
Ahmed I. 40
Ahmed III. 40, 341
Ahmed Kemal Paşa 303, 329
Ahmed Midhat Efendi (hâce-i evvel) 107, 125,306,307
Ahmed Refik 29
Ahmed Şerif 132
Ahmed Vefik Efendi 81, 88, 93, 102, 329
Ahmed Yesevi 14
Ahmed Zühdü Paşa 329, 330
Ahmet Muhtar Paşa (gazi) 86
Akşit, Niyazi 336
Akyol, Avni 154, 190,332
Akyüz, Yahya 245
Alâeddin Esved 20
Ali Fuad Bey 330
Ali Haydar Midhar 80, 178
Ali Kemal Bey 145, 330
Ali Kuşçu 20, 21
Ali Müfid Bey 330
Ali Nusret 336
Ali Paşa 70, 72
Ali Rıza Seyfi 336
Ali Suavi 104
Ali Ulvi 336
Alkan, Cevat 337
Alus, Sermet Muhtar 140
Amasyah Ali 66
Antel, Sadrettin Celal 196, 319, 336
Apaydın, Talip 246
Arar, İsmail 332
Ardel, Ahmet 336
Arıkan, M. Baha 336
Arıkan, Saffet 175, 231, 232, 331, 367
Ârif Hikmet Paşa 330
Ârifî Paşa 329
Aristo 22, 45-47
Aristoklis Efendi 108
Aşık Veysel 200
Atatürk, Mustafa Kemal 115, 153, 160-162, 167, 168,171, 175, 176, 182, 189-194, 195, 197,200,201, 208, 225, 231, 274 , 279, 322, 364, 366, 367, 368, 372
Atay, Falih Rıfkı 189, 195
Aurellius Augustinus 46
Ayas/Ayasbeyoğlu Nevzat, 317, 318, 332, 337
Ayşe Sıdıka Hanım 108,356
Aytuna, Hasip Ahmet 322

Babanzâde İsmail Hakkı Bey 330
Balaban, Mustafa Rahmi 317, 336
Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı 125, 126, 128,136, 145, 178, 319,316
Banarh, Nihad Samî 336
Banguoğlu, Tahsin 153, 266, 331
Baron de Tott 56
Barutçubaşı Dadyan Efendi 78, 345
Başkut, Cevat Fehmi 224
Başman, Avni 331
Bathurst, Effie 263
Baudier, Michel 29
Bayar, Celâl 208, 231
Bayezıd I. 19
Bayezıd II. 21, 341
Bayle, P. 49
Baymur, Fuat 336
Bayur, Yusuf Hikmet 209, 210, 331, 366
Benderlioğlu, Atıf 332
Bergson, 316
Berken, Bedriye 336
Besim Ömer Paşa 145
Bezmialem Valide Sultan 82, 303, 345
Bilge, Rıfat (Kilisli) 305
Bilgehan, Cihat 332
Binal, Muhsin Adil 336
Binbaşıoğlu, Cavit 337
Bostancıoğlu, Metin 332
Bölükbaşı, Rıza Tevfik Dr. 330
Bulgarizade Yahya Naci 57
Bulak, Mehmed Vehbi Bey 162, 331
Burçak, Rıfkı Salim 153,332
Burhaneddin Efendi 98
Buysee, Omer 218
Büyük İskender 45

Caradeux, J.R.D. 49
Cavid Bey 330
Celasin, Zehra 143
Celile Enis 335
Cemaleddin 20
Cevdet Paşa 38, 61, 70, 78, 86, 102, 158, 329
Cırıtlı, H. Hüsnü 252
Clave, Jean de Lafitte 56
Comenius, Amus J. 49
Compayre, Gabriel 306
Coşkun, İhsan 213

Çamlıbel, Faruk Nafiz 337
Çandarlı Hayreddin Paşa 19
Çelik, Hüseyin 332
Çınar, Hüseyin Vasıf 169, 175, 176, 194, 292, 331,361
Çınar, Yusuf 322

Dağlı, Ramazan Çetin 337
Damad Ferid Paşa 358
Damad Mehmed Şerif Paşa 330
Dann, Fanny 263
Danton 190
Darago, Reşat Nuri 336
Davud Kayseri 20
Decroly, Ovide 263, 316
Demirağ, Nuri 227, 315
Demiray, Cevdet 337
Dengiz, Orhan 153,332
Derviş Mehmed 366
Derviş Paşa 81
Descartes, Rene 38
Dewey, John 210, 225, 316, 325, 361
Dickerman, W. 255, 259
Diderot 49
Dilmen, İbrahim Necmi 189
Dilmen, M. Nedim 336
Dinç, Mehmet 238
Dinçerler, Vehbi 332
Donizetti Paşa 57
Dranas, Ahmet Muhib 337
Durkheim, Emile 127
Duru, Kâzım Nami 311, 312

Ebu Süfyan 30
Ebu İshak İsmail Efendi (Şeyhülislam) 33
Ebussuud Efendi 15, 38
Ebüzziya Tevfik 307
Edgüer, Rıdvan Nafiz 337
Edhem Nejat 125, 128, 190, 246, 316, 317

Edhem Paşa 81
Edib Ahmet 14
Ediskun, Haydar 336
Efgani, Cemaleddin 81, 304, 350
Eflâtun 278
Ekrem Bey 309
el-Biruni Biruni 10
Elöve, Ali Ulvi 337
Emre, Ahmet Cevat 189, 365
Emir Nasır bin Sebüktekin 10
Emiroğlu, Metin 332
Emrullah Efendi 82, 125-127, 133, 135, 144, 308, 309, 310,330
Endülüslü Ebubekir İbnü'l-Arabi 13
Engels, Friedrich 50
Erasmus 48
Erdem, A. Naili 154,332
Ergin, Osman Nuri 38, 64, 303, 305, 313, 314
Erişirgil, Mehmet Emin 321
Ersoy, Mehmet Akif 38, 129, 147, 359
Ertaylan, İsmail Hikmet 309, 337
Ertem, İlhami 332

Farabi 14
Fatma Sultan 82, 303
Fénelon 49, 306
Feridun 336
Fersoy, Orhan Cemal 332
Fethullah Şirvani 20
Feyzioğlu, Turhan 154,332
Fichte, J.G. 50
Fontenelle 306
Fossati 81
Fuad Paşa 86

Gaspıralı İsmail Bey 120, 121
Gâvur Tahsin 304
Gazali 32, 147
Gelenbevî Sa'id Bey 329, 330
Gelenbevi İsmail Efendi 38, 56, 57, 63
Gelenbevi Salih 145
Gelibolulu Mustafa Ali 33
Gelibolulu Yazıcızade 66
Gibbons, Beth 124
Goethe 50
Gövsa, İbrahim Alaaddin 318, 336
Grandi, İbrahim 365
Günaltay, Şemsettin 321
Gürtunca, M. Faruk 336
Güzel, Hasan Celâl 332

Hacı Paşa 19
Hakkı Bey 330
Halid Fahri, 307
Halil Hamîd Paşa 342
Hamîd Naci Bey 77, 357
Hamid Zübeyir 178
Harputi Mehmet Ali 146
Hasan Paşa 104
Haşim Paşa 115,330
Hatipoğlu, Şevket Raşit 332
Hayri Efendi (Şeyhülislâm) 148
Hayrullah Efendi 329
Hegel 50
Heidelberg 47, 320
Herder, 49, 66
Hızır Çelebi 21
Hoca Tahsin Efendi 303,304, 350
Humboldt, W. Von 50
Hüseyin Avni Bey 352
Hüseyin Hıfzı 131
Hüseyin Rıfkı Efendi 60
Hüsrev Paşa 342

Irmak, Sadi 246

İbn Battuta 10
İbn Baytar 10
İbn Haldun 10
İbn Heysem 10
İbn Kemal 38
İbn Miskeveyh 25
İbn Sina 10, 13, 14, 38,147
İbnü'r-Rüşd 147
İbrahim Edhem Paşa 81, 329
İbrahim Hakkı (Erzurumlu) 37
İbrahim Müteferrika 38, 341
İbrahim Paşa, Damat Nevşehirli 33
İbrahim Paşa (sadrazam) 38
İdil, Kânıl 250
İhsan Şerif 145
İleri, Tevfik 247, 259, 332
İmam Gazali 14, 15
İmamzade Es'ad Efendi 62
İnan, Afet 216
İnan, M. Rauf 335
İncesulu, Hilmi 332
İnançalp, Cevdet Muallim 313
İnönü, İsmet 175, 176, 182, 197, 198, 231, 232,237, 246, 331, 360, 362
İshak Efendi (hoca) 56, 342
İsmail Ferruh Efendi 63
İstemat Zihni 214

Kabız-ı Acemî 29
Kadızâde-i Rumî 19
Kadri (Yörükoğlu) 337
Kadri, Hüseyin Kâzım 309
Kâmil Efendi 102
Kâmil Paşa 102, 104, 329
Karaad, Halil Fikret 259, 319, 320
Karasu, Nafi Atuf 132, 178, 180, 319, 320, 337
Kant, Immanuel 50, 66
Kaptan, Saim 337
Karagözoğlu, Galip 279, 337
Karayel, M. Sami 336
Kaşgarlı Mahmud 7, 14
Katib Çelebi 34, 35, 37, 38, 45, 313
Kavrak, Hasan 336
Kaya, Kemal 336
Kazak Abdal 29
Kâzım Karabekir 237
Kemal Efendi 76, 82
Kerschensteiner, G. 321, 325
Kethüdazade Mehmed Arif Efendi 63
Kınahzade Ali Efendi 25, 27, 66
Kirby, Fay 233, 246
Koca Ragıp Paşa 56
Kocacan, Harun Reşit 336, 337
Koçak, Cemil 237
Koçi Bey 33
Koçu, Reşat Ekrem 336
Komensky, Amos 49
Kopernikus 29
Koray, Fuat 336
Korkut, Hüseyin 284
Kühne 210, 218
Köprülü, Fuad 178
Kudurî 13
Kutay, Cemal 337
Kwaraceus, W. 259

Lala Şahin Paşa 19
Lessing, D. 49, 66
Levend, Agâh Sırrı 360
Locke, John 49
Luther Martin 49
Lütfi Efendi 81
Lütfullah 30

Mahmud Cevad 102,306
Mahmud Esad 145, 182
Mahmud I. 341
Mahmud II. 57, 58, 63, 342
Mahmud Nedim Paşa 106
Mahmud Paşa (vezir) 20
Mahmut Celalettin Bey 319
Makal, Mahmut 244
Malche, Albert 210, 219, 366
Marx, Karl 50
Mazı, Mahmut 238
Me'mun (Abbasi Halifesi) 9
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 58
Mehmed (Çelebi) 19
Mehmed Celâleddin (Maarif Nazırı) 330
Mehmed Cevdet 78
Mehmed Es'ad Efendi (vak'anüvis) 329, 344
Mehmed I. (Çelebi) 341
Mehmed II. (Fatih) 20, 34, 39, 341
Mehmed Reşad V. 357
Melanthon, Philip 48
Melekpaşazade Abdülkadir 63
Menteşe, Nahit 332

Midhat Paşa 78-80, 84, 93, 101, 103, 107,306,347
Miral, Rauf 336
Molla Hüsrev 20, 21, 38
Molla Şemseddin Fenari 20
Molla Zeyrek 21
Montaigne 48
Montessori 316
Montesquieu 49
Muallim Murtaza Bey 224
Mumcu, Erkan 332
Murad Hüdavendigar 19
Murad II. 19,341
Murad III. 29
Murad IV. 30, 31
Murad V. 82
Musa Kazım Efendi (Şeyhülislâm) 148
Musa Süreyya Bey 146
Mustafa Ârif Bey 330
Mustafa Behçet (hekimbaşı) 57
Mustafa Behçet Efendi 57
Mustafa Bey (Tokat Mebusu) 159
Mustafa Efendi (Vidinli) 303, 304
Mustafa Fâzıl Paşa (maarif nazırı) 329
Mustafa Necati 153, 175-177, 179, 205, 225,321, 322, 331, 362,364
Mustafa Nuri Paşa (Maarif Nazırı) 330
Mustafa Reşid Paşa 69, 330, 343
Mustafa Suphi 317
Münif Paşa 106, 108, 304, 306,329, 348
Müstakim-zâde 38

Nabi 30
Nâil Bey (maarif nazırı) 330
Namık Kemal 104
Nâzım Bey Dr. 330
Nevres Paşa 329
Nevşehirli Damat
Newton 38
Nietzsche, F. 50
Nizamülmülk 10, 11
Nur, Rıza Dr. 157, 158, 160, 331, 359
Nusret Efendi 29
Nüzhet Sabit Bey 135

Oğuz, Orhan 332
Oktay, Emin 336
Ongun, Cemal Sena 336
Orel, Şinasi 332
Ortaç, Yusuf Ziya 231
Osman Hamdi Bey 106
Ozankan, Sait Nazif 336

Öktem, İbrahim Dr. 332
Örs, Hüviyet Bekir 336
Öymen, Hıfzırahman Raşid 214, 319
Öymen, Münir Raşit 336
Öz, Feyzi 337
Öymen, Hıfzuhrahman Raşid 324, 336, 337
Özbek, Sabahattin 332
Özel, Ahmet 332
Özgönenç, Fikret 336
Özler, İsmail Safa Bey 162, 175, 209, 331
Özmen, Abidin 175, 209, 331

Pars, Valide Baha 336
Peker, Recep 216, 255, 367
Pestalozzi 66
Platon 45, 46
Plutarkhos 46
Prens Sabahattin 126
Pura, Fuat 335

Ragıp Hulusi 189
Rasih Bey (Antakya Mebusu) 159
Râşid Bey (maarif nazırı) 330
Ratke 49
Râzî 147
Recaizâde Mahmur Ekrem 330
Reisoğlu, Safa 154,332
Reşit Galib Dr. 175, 210, 236, 331
Rıdvan Nafiz 178
Rousseau, J. J. 49, 316
Rumbeyoğlu Fahreddin Bey (maarif nazırı) 157,330

Saffet Paşa (maarif nazırı) 78, 81, 89, 90, 304, 305, 329
Sagay, Esat 175, 331
Sağlam, Hasan 154,332
Said Paşa (sadrazam) 81, 98, 99, 101 106, 108, 109
Salih Efendi (Hekim) 81
Saka, Hasan 321
Salih Zeki 145
Salve, M.D. 85
Salzmann 66
Samih Rıfar 162
Saraçoğlu, Rüştü 175, 331
Sarı Abdurrahman Nadajlı 29
Sâtı (el-Hüsrî) 125, 126, 133, 246, 312, 309, 312-314, 336, 357
Sava Paşa 81
Savaşır, Vildan Aşir 337
Saydam, Refik Dr. 175,331
Sazak, Emin 237
Schiller, F. 50
Schopenhauer 50
Selanikli Abdi Efendi 83
Selim III. 56, 65
Selim Sabit Efendi 78, 83, 84, 91, 108, 305, 346
Seneca 46
Seviğ, Vasf. Raşid 337
Seyyid Şerif 29, 38, 147
Sinanoğlu, Suat 199
Selim Siret 335
Sirer, Reşat Şemsettin 246, 331, 369
Sokrat 45, 46
Soysal, Emin 225
Spencer 50, 127
Stiehler, Fray 279
Su, Mükerrem Kamil 336
Sunar, İ. Hakkı 225
Sungu, İhsan 232, 313, 314, 336, 337
Süleyman I. (Kanuni) 19, 22, 341
Süleymanpaşazâde Sami Bey 108
Sünbülzade Vehbi 30, 32

Şanizade Ataullah 63
Şemdatii-zâde 38
Şerafeddin Davud-ı Kayserî 341
Şeyh Sivasi 37
Şeyh Taceddin el-Kürdi 20
Şükrü Bey (maarif nazırı) 129, 136, 137, 316, 330, 363

Tahtakılıç, Ahmet 332
Takiyüddin Mısri 29
Taner, Ali Haydar 336, 337
Tanışık, H. Rafet 337
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 153, 160, 162, 175, 176,177,331, 362
Tanyol, Cahit 336
Taray, Cemal Hüsnü 175, 194, 331
Tarcan, Selim Sırrı 145, 146, 310, 336, 356
Tardu, Reşad 259
Tassy 346
Tayan, Turhan 332
Tekışık, Hüseyin Hüsnü 337
Tekin, Mansur 227
Tekin, Necdet 332
Tevfik Fikret 129, 309, 310
Tevfik Paşa (sadrazam) 331
Tevfik Paşa (Vidinli) 86
Tonguç, İsmail Hakkı 233, 240, 243, 247, 323,324
Toptan, Köksal 332
Topuzlu, Cemil 146
Tuncel, Bedrettin 332
Tunç, Mustafa Şekip 315, 316, 336

Uğur, Necdet 332
Uluğ Bey 19
Uluğbay, Hikmet 332
Unat, Faik Reşit 324
Uyanık, Muvaffak 336
Uzel, Rüştü 219, 259

Ülken, Hilmi Ziya 178
Ünver, Süheyl 336
Üstündağ, Mustafa 332

Varış, Fatma 253
Vegio, Maffeo 48
Vehbi Bey (Karesi Mebusu) 159
Vergerio, Pietro Paolo 47
Villeneuve, Marquis de 33
Voltaire 49, 306

Wofford, Kate 259, 263

Yalçın, Hüseyin Cahit 309
Yardımcı, Celâl 332
Yavuz, Fehmi 332
Yeniçerili Abdullah Efendi (şeyhülislâm) 341
Yusuf Has Hacib 7, 14
Yusuf Paşa (maarif nazırı) 329
Yusuf Ziya Paşa (maarif nazırı) 330
Yücel, Hasan-Âli 153, 167, 181, 208, 231, 232, 234, 236, 237, 244, 245, 247, 252, 253, 314, 322, 323, 324, 331, 335, 368, 369, 370

Ziya Bey (Bitlis Mebusu) 159
Ziya Hurşid (Lazistan Mebusu) 160
Ziya Gökalp 7, 71, 74, 93, 125-128, 130, 148, 153, 162, 311, 312
Ziya Paşa 13, 107
Ziya Şakir 315
Zühdü Paşa (maarif nazırı) 106